

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 2 2020

Частина 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Сеітяг'ясва Таміла Решатівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 9 від 05.06.2020 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4182Р від 28.09.2009 року)

***Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України
від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)***

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)***

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2663-6069 (Print)
ISSN 2663-6077 (Online)**

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Бовкунова О. В.

«АРКАДІЯ» ФІЛІПА СІДНІ ТА ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИКИ ПІЗНЬОГО РЕНЕСАНСУ
В ЛІТЕРАТУРІ АНГЛІЇ ЄЛИЗАВЕТИНСЬКОЇ ДОБИ.....1

Ищенко Н. А.

«ПЛОХАЯ ДЕВОЧКА» АНГЛИЙСКОЙ ВОЕННОЙ ПОЭЗИИ.....7

Семенец О. С.

АНТИЧНОСТЬ КАК КОРРЕСПОНДИРУЮЩАЯ СИЛА
ТРАНСИСТОРИЧЕСКОГО ДИАЛОГА.....13

Тіхоненко С. О.

ГРОТЕСК ПАМФЛЕТУ ДЖОНАТАНА СВІФТА «БИТВА КНИГ».....21

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Боронь О. В.

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ У ПОЕЗІЇ АНДРЕЯ СЛАДКОВИЧА
І ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ТИПОЛОГІЧНОМУ ПОРІВНЯННІ
(ДО 200-ЛІТТЯ СЛОВАЦЬКОГО ПОЕТА).....26

Спатар І. М.

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ГРИ З ЧИТАЧЕМ У ТВОРАХ
МАРЕКА БЕНЬЧИКА «ТЕРМІНАЛ» ТА ЮРІЯ ІЗДРИКА «ОСТРІВ КРК».....33

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Дроздовський Д. І.

МОТИВ ДОРОГИ ЯК ЧИННИК РОЗГОРТАННЯ СВІТУ
В КОСМОГОНІЧНИХ СЮЖЕТАХ ГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ
(ДО ПИТАННЯ ПРО МІСТЕРІЮ ЯК МЕТАЖАНРОВУ ФОРМУ).....40

Можарівська І. О.

СПЕЦИФІКА ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ
ДРАМИ-ПАРАБОЛИ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ ПАВЛА АР'Є «КОЛЬОРИ»).....46

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Волкова І. В., Масло О. В., Ібрагімова У. А.

РОДИННО-ПОБУТОВИЙ ФОЛЬКЛОР ТОМАКІВЩИНИ.....52

Тиховська О. М.

ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ОБРАЗІВ
ЧОРТА ТА ДОМОВИКА В МІФОЛОГІЇ ЗАКАРПАТТЯ.....58

Шкляєва Н. В., Николюк Т. В.

РІЗНОВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ІГРОВИХ ТВОРІВ У ФОЛЬКЛОРІ
ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ ТА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНИ.....66

ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

Рева І. А.

ТЕКСТ ЯК МОВЛЕННЄВИЙ ФЕНОМЕН У РОМАНІ «НУДОТА» Ж.-П. САРТРА.....72

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Арнаутова А. Р., Арнаутов А. Ш.

РУСТЕМ МУЕДИН ВЕ АЙДЕР ОСМАНЫНЪ ЭСЕРЛЕРИНДЕ
ПСИХОЛОГИЗМЛЕРНИНЪ ИШЛЕТЮВ УСУЛЛАРЫ.....77

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ

Ісаєва Н. С.

«ЗАПОВІТ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КИТАЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....89

Медведів А. Р., Дмитрук А. А., Дмитрук В. А.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКИХ ОНОМАТОПЕЙ
(НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ) 100

Сеітяг'яєва Т. Р.

ШАМІЛЬ АЛЯДІН – РЕАЛІСТ ТРАГІЧНОЇ ЕПОХИ.....106

Шестакова О. В.

МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ
КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ.....111

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Грисюк В. П.

ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ В МАС-МЕДІА УКРАЇНИ.....116

Zabotnova M. V.

MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS CARRIED OUT
BY INTERNET MEMES ON POLITICAL CAMPAIGNS.....121

Комова М. В.

ТЕМАТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ БЛОГОСФЕРИ: ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ.....127

Ліченко А. Д.

ВАРІАТИВНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ЖУРНАЛІСТИКА ДАНИХ»
У СУЧАСНИХ МЕДІАДОСЛІДЖЕННЯХ.....137

Михайлова О. Г., Мокрій Я. О., Підлужна І. А.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ У МЕДІЙНОМУ ЗВЕРНЕННІ
З ПРИВОДУ НАДЗВИЧАЙНОЇ ПОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРНЕНЬ НІМЕЦЬКИХ
І ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ).....144

Харамурза Д. В.

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ ЧАСОПИСИ УКРАЇНИ 1990–2020 РР.: ІСТОРИЧНИЙ ЕСКІЗ.....150

Шевченко Г. О.

ТРАДИЦІЙНА НІМЕЦЬКА ПРЕСА НА ПІДВАЛИНАХ КРОС-МЕДІЙНОГО ПАБЛІШИНГУ 158

Юксель Г. З.

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИМСЬКОГО
МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОПРОСТОРІ.....163

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО, АРХІВОЗНАВСТВО

Тур О. М.

ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ТА ЇЇ СТАНДАРТИЗАЦІЯ.....170

КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

Бідун А. В.

СУЧАСНІ РЕДАКТОРСЬКІ ПІДХОДИ І ПРАКТИКИ
ТВОРЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ЦІННОСТІ КНИГИ.....179

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Андрійчук М. Т.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ
«МОСКОВСКІЄ НОВОСТІ» ЗА 1989 РІК 184

Гриненко І. В. ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ЗАСАД У МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ.....	191
Загороднюк В. С. ПОДОРОЖНЯ ЕСЕЇСТИКА В РОМАНІ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА: ПРОБЛЕМА ЖАНРУ І ЕНЦИКЛОПЕДИЗМУ.....	196
Козак С. Б. МІСІЯ ЕМІГРАЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ВАСИЛЯ ГРИШКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISУ «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»: НІМЕЧЧИНА, 1945 – США, 2000).....	202
Кузнєцова Т. В. КОМУНІКАТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА АКСІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДІАТЕКСТУ.....	208
Сабура О. І. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ.....	216
Старкова Г. В., Яресько К. В. РОЗСЛІДУВАЛЬНА ЖУРНАЛІСТИКА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВИ.....	222
Фенько Н. М. СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНА МІСІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ.....	229
Харченко О. В. ЛІТЕРАТУРНА ЖУРНАЛІСТИКА. АНГЛОМОВНИЙ КОНТЕНТ. КОМБІНУВАННЯ КУЛЬМІНАЦІЙ.....	234
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ	
Шпак В. І. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИДАВНИЧОЇ ОСВІТИ.....	239
ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Досенко А. К. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС КОМУНІКАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМ.....	246
РЕЦЕНЗІЇ	
Лановик З. Б. РОЗПІЗНАВАННЯ СЕБЕ В ІНШОМУ ТА ІНШОГО В СОБІ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДЕВДЮК ІВАННИ ВАСИЛІВНИ «ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БРИТАНСЬКІЙ ПРОЗІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ»).....	252
Мамич М. В. НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. ОСІПОВОЇ «НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ТА СВОЄРІДНІСТЬ ЇЇ ОМОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ»).....	257
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	259

CONTENTS

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bovkonova O. V.

ARCADIA BY PHILIP SIDNEY AND THE ASPECTS OF THE LATE
RENAISSANCE AESTHETICS IN THE ELIZABETHAN LITERATURE 1

Ishchenko N. A.

“BAD GIRL” OF ENGLISH MILITARY POETRY 7

Semenets O. S.

ANTIQUITY AS A CORRESPONDING POWER OF THE TRANSHISTORICAL DIALOGUE 13

Tykhonenko S. O.

THE GROTESQUE IN THE PAMPHLET BY JONATAN SWIFT THE BATTLE OF THE BOOKS..... 21

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Boron O. V.

CIVIL AND PATRIOTIC MOTIFS IN THE POETRY OF ANDREJ SLÁDKOVIČ
AND TARAS SHEVCHENKO IN TYPOLOGICAL COMPARISON
(TO THE BICENTENARY OF THE BIRTH OF THE SLOVAK POET)..... 26

Spatar I. M.

THE SPECIFICS OF FICTIOUS MODELING OF THE PLAY WITH THE READER
IN MAREK BIENCZYK’S “TERMINAL” AND YURII IZDRYK’S “KRK ISLAND” 33

LITERARY THEORY

Drozdovskyi D. I.

THE MOTIVE OF ROAD AS A FACTOR OF WORLD ORDER
IN COSMOGONIC GREEK MYTHOLOGY 40

Mozharivska I. O.

SPECIFICITY OF THE INTERMEDIALITY OF MODERN PARABLE DRAMA
(ON THE MATERIALS OF PAVLO ARIE’S PLAY “COLORS”) 46

FOLKLORISTICS

Volkova I. V., Maslo O. V., Ibrahimova U. A.

FAMILY-HOUSEHOLD FOLKLORE OF THE TOMAKIVSHCHYNA 52

Tykhovska O. M.

PSYCHOANALYTICAL BASIS OF THE IMAGES OF A DEVIL
AND A DOMOVYK (BROWNIE) IN MYTHOLOGY OF TRANSCARPATIA..... 58

Shklyaiieva N. V., Nykoliuk T. V.

VARIETIES AND CLASSIFICATION OF GAME WORKS
IN FOLKLORS OF THE WESTERN POLICE AND THE WESTERN PART 66

LITERARY SOURCE STUDY AND TEXTOLOGY

Reva I. A.

TEXT AS A SPEECH PHENOMENON IN THE NOVEL “NAUSEA” BY J.-P. SARTRE 72

CRIMEAN TATAR LITERATURE

Arnautova A. R., Arnautov A. Sh.

METHODS AND TECHNIQUES OF PSYCHOLOGISM
IN THE WORKS OF RUSTEM MUEDIN AND AIDER OSMAN 77

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA

Isaieva N. S.

TARAS SHEVCHENKO'S POEM "TESTAMENT" IN CHINESE TRANSLATIONS:
CONCEPTUAL ANALYSIS 89

Medvediv A. R., Dmytruk A. A., Dmytruk V. A.

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF JAPANESE ONOMATOPOEIA
(BASED ON THE MATERIALS OF ADVERTISING TEXTS)..... 100

Seitiahiaieva T. R.

SHAMIL ALYADIN AS A REALIST OF THE TRAGIC AGE..... 106

Shestakova O. V.

MORPHOLOGICAL TERM FORMATION OF KOREAN LINGUISTIC TERMINOLOGY 111

SOCIAL COMMUNICATIONS:

THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Hrysiuk V. P.

CONSIDERATION OF THE SEXUAL REPRESENTATION PROBLEMS
IN THE MASS MEDIA OF UKRAINE 116

Zabotnova M. V.

MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS CARRIED OUT
BY INTERNET MEMES ON POLITICAL CAMPAIGNS..... 121

Komova M. V.

THEMATIC FILLING OF THE BLOGOSPHERE:
DYNAMICS AND PERSPECTIVES..... 127

Lichenko A. D.

VARIABILITY IN THE INTERPRETATION OF THE TERM
"DATA JOURNALISM" IN MODERN MEDIA RESEARCH 137

Mykhaylova O. G., Mokrii Ya. O., Pidluzhna I. A.

FEATURES OF REALIZATION OF THE STRATEGY OF PERSUASION
IN A MEDIA APPEAL IN RELATION WITH AN EMERGENCY..... 144

Kharamurza D. V.

LITERARY AND ART MAGAZINES OF UKRAINE 1990–2020: A HISTORICAL SKETCH 150

Shevchenko H. O.

TRADITIONAL GERMAN PRESS IN FRONT OF CROSSMEDIA PUBLISHING..... 158

Yuksel G. Z. THE FORMATION OF THE CRIMEAN MASS MEDIA DISCOURSE

IN THE UKRAINIAN INFORMATION SPHERE 163

DOCUMENTATION SCIENCE, ARCHIVAL SCIENCE

Tur O. M.

THE SOURCES OF THE MODERN DOCUMENTATION SCIENCE
TERMINOLOGY AND ITS STANDARDIZATION 170

BOOK SCIENCE, LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHY

Bidun A. V.

MODERN EDITOR APPROACHES AND PRACTICES
OF CREATING THE BOOK CUSTOMER VALUE 179

THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM

Andriychuk M. T.

NATIONAL DISCOURSE ON THE PAGES OF THE "MOSCOW NEWS" FOR 1989..... 184

Hrynenko I. V. FORMATION OF POLITICAL ETHICS AMONG FUTURE JOURNALISTS.....	191
Zagorodniuk V. S. THE TRAVEL ESSAY IN THE NOVEL “THE LEXICON OF INTIMATE CITIES” BY YURI ANDRUKHOVICH: THE PROBLEM OF GENRE AND ENCYCLOPEDIAIC LEARNING.	196
Kozak S. B. MISSION OF EMIGRATION IN JOURNALISM OF VASYL HRYSHKO (ACCORDING TO THE UKRAINIAN NEWS (UKRAJINS’KI VISTI): GERMANY, 1945 – USA, 2000).....	202
Kuznietsova T. V. THE COMMUNICATIVE-CONCEPTUAL APPROACH AS THE BASIC FOR AXIOLOGICAL STUDY OF MEDIATEXT	208
Sabura O. I. PECULIARITIES OF REGULATION OF MEDIA ACTIVITY IN THE OCCUPIED TERRITORIES OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS	216
Starkova G. V., Yaresko K. V. INVESTIGATIVE JOURNALISM IN UKRAINE AND ITS INFLUENCES.....	222
Fenko N. M. PUBLIC BROADCASTING: A NATIONAL MISSION AND REGIONAL CHALLENGES.....	229
Kharchenko O. V. LITERARY JOURNALISM. ENGLISH CONTENT. THE COMBINATION OF CLIMAXES	234
THEORY AND HISTORY OF PUBLISHING AND EDITING	
Shpak V. I. MODERN TRENDS IN PUBLISHING EDUCATION.....	239
APPLIED SOCIAL AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES	
Dosenko A. K. PUBLICIST DISCOURSE OF COMMUNICATION PLATFORMS	246
REVIEWS	
Lanovyk Z. B. RECOGNITION OF ONESELF IN ANOTHER AND ANOTHER IN ONESELF (REVIEW OF THE MONOGRAPH BY DEVDIUK IVANNA VASYLIVNA “EXISTENTIAL DISCOURSE IN THE UKRAINIAN AND BRITISH PROSE OF INTERWAR PERIOD”)	252
Mamyh M. V. THE NEW RESEARCH IN THE AREA OF COMMUNICATIVE LINGUISTICS (REVIEW OF THE MONOGRAPH BY T. OSIPOVA “NON-VERBAL COMMUNICATION AND THE SPECIFICITY OF ITS VERBALIZATION IN THE UKRAINIAN DISCOURSE”)	257
ABOUT THE AUTHORS	259

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.133.1

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/01>**Бовкунова О. В.**

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

«АРКАДІЯ» ФІЛІПА СІДНІ ТА ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИКИ ПІЗЬНОГО РЕНЕСАНСУ В ЛІТЕРАТУРІ АНГЛІЇ ЄЛИЗАВЕТІНСЬКОЇ ДОБИ

Представлена розвідка є спробою визначення місця творчого доробку Філіпа Сідні в літературі єлизаветинської Англії з огляду на сучасні досягнення літературознавчої науки. Сучасні дослідники переконані, що вживання смислового наповнення культурного комплексу, позначеного як маньєризм, породжує, як і у випадку з Ренесансом, «проблему» італійської культури: право на застосування її естетичних, ідеологічних, ціннісних параметрів до культури англійського Відродження, до Шекспіра і творчості Сідні. Творчість видатного англійського поета Ф. Сідні в історико-літературній перспективі єлизаветинської Англії займає особливе місце: автор «Аркадії» є своєрідним відбиттям тієї складної та суперечливої організації простору культури, якою була Англія доби Єлизавети. Текст Сідні, таким чином, включено не тільки до літературної традиції, але й відображає культурно-естетичні тенденції епохи в «масштабованому» вигляді: Сідні є водночас унікальною і дуже типовою фігурою. Одне з центральних питань сучасної наукової дискусії – питання не лише про сутність та зміст культурної епістемі, але й про те, яке, власне, визначення може бути з нею співвіднесено; вочевидь, що самі сталі поняття – «єлизаветинська культура» та «культура пізнього Ренесансу» – водночас є найбільш умовними. Вивчення праць сучасних сіднієзнавців уже дозволяє зробити загальні висновки, відмінні від сталої репутації цього автора та його центральних текстів у літературознавстві та критиці 70–80-х рр. минулого століття. Сучасні уявлення про англійський Ренесанс, пізньоренесансну культуру в цілому давно виключають ту сітку координат, яка була задана італійським Відродженням. Автор статті намагається показати, чому Ф. Сідні в сучасних дослідженнях є уособленням англійськості ренесансної культури, як саме це простежується в художніх особливостях його творів (насамперед «Аркадії») та його теоретичних поглядах на природу мистецтва слова, співзвучних із загальною ідейно-естетичною картиною доби.

Ключові слова: Ф. Сідні, «Аркадія», єлизаветинська доба, ренесансна культура, діалог, маньєризм.

Постановка проблеми. Очевидно, що ядро сучасних досліджень «Аркадії» Ф. Сідні – всебічне вивчення комплексу аспектів відображення реальності в тексті «Нової Аркадії»; сутність цієї роботи – аналіз конкретних особливостей поезики роману, вписування їх у контекст як творчої біографії самого Сідні, так і літературної традиції, особливостей єлизаветинського та європейського інтелектуального та культурного життя межі XVI–XVII ст. [12; 13; 14].

Ретельне вивчення робіт сучасних сіднієзнавців уже дозволяє зробити загальні висновки, відмінні від усталеної репутації цього автора і його тексту в літературознавстві та критиці

70–80-х рр. минулого століття [6; 9; 10]. Однак насамперед видається необхідним зробити ряд попередніх зауважень. Одним із завдань більшої частини корпусу сучасних досліджень єлизаветинської літератури є поєднання літературознавчого та культурологічного підходів: розбір особливостей конкретного тексту (із застосуванням різних літературознавчих методів, класичних або постструктуралістських і деконструктивістських) і синтез результатів таких аналітичних процедур із висновками загальнокультурного характеру; це і дозволяє в найширшому сенсі наблизитися до досвіду реконструкції світобачення єлизаветинської доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий корпус робіт так чи інакше стосується теми дуальності «Аркадії»: реальності та дво-свіття художнього цілого [6; 10; 13; 14]. Традиційне прочитання тексту Сідні крізь пасторальний модус не дає вичерпного пояснення цього семантичного комплексу [12]. Так, наприклад, досліджуючи проблему відображення дійсності в романі, науковці вдаються до аналізу «історичних» описів у «Новій Аркадії», що відразу ж ставить перед нами проблему «анахронізму». Звертає на себе увагу та роль, яку в обох варіантах «Аркадії» грають образи, що пов'язують словесний і образний плани, «візуалізують» текст. Очевидно, що інтерес і одночасно переосмислення Філіпом Сідні пасторальної форми (зокрема, хронотопу) не може пояснюватися тільки його погодженням (наслідуванням) або суперечкою з літературною традицією; цей вектор у творчості Сідні повинен бути також розглянутим у контексті естетичних та історичних уявлень автора роману, його «гуртка» і європейських гуманістів другої половини XVI ст. Таким чином, книга Сідні в працях сучасних критиків виявляється в самому центрі контексту не тільки літературних, але й магістральних культурних явищ доби [14]. Такий комплексний підхід продиктовано самим матеріалом: за доби елизаветинської літератури, як відомо, існував своєрідний синтез, конгломерат різних галузей людського знання.

Постановка завдання. Представлений нижче матеріал розвідки – це спроба відповіді на питання: чому саме Сідні (а не його сучасники та всесвітньовідомі послідовники) у сучасних дослідженнях є уособленням англійськості ренесансної культури, як саме це простежується в художніх особливостях його творів (насамперед, «Аркадії») та його теоретичних поглядах на природу мистецтва слова, співзвучних із загальною ідейно-естетичною картиною доби.

Виклад основного матеріалу. Сучасні уявлення про англійський Ренесанс, пізньоренесансну культуру на загал давно виключають ту сітку координат, яка була завдана італійським Відродженням (і роботами відомих дослідників італійського Ренесансу); провідні вчені бачать його як самобутнє явище, що спиралося як на італійську, так і на власну середньовічну традицію [12; 13; 14].

У своєму потрактуванні «проблеми реальності» Сідні багато в чому спирається на все ще актуальну для пізньоренесансної культури традиційну схему зв'язків прототипу та його втілення

в реальному світі. У душі інших авторів епохи Сідні відстоює точку зору про те, що художній образ, створений «справжнім» художником, завжди вказує на якусь важливішу, трансцендентну істину, на типове й універсальне (про це насамперед ідеться в його «Захисті поезії»). Саме із цим частково пов'язано звернення Сідні до пасторальної форми, котра традиційно представляла дійсність (реальність) в узагальненому, «універсалізованому» вигляді (ідея в суті своїй висхідна до античних «ідилій» – схематично «картинок» світу) [3; 4; 7]. Цим же пояснюється і той факт, що Сідні, спираючись на аристотелівське уявлення про наслідування, ставить літературу, яка створює образи на основі певних першоїдей, вище за саму історію, адже остання лише описує недосконалу дійсність. Окремий ряд робіт розглядають, як уявлення про зв'язок словесного і зорового вписується в традиційну, антично-християнську схему двосвіття, в контекст уявлень про традиціоналістську культуру. Таким чином, більша частина сучасних дослідників літератури й культури елизаветинської Англії згодні в тому, що пізньоренесансна культура була в цілому включена в тисячоліттями відпрацьовану схему інтерпретації зв'язку форми і смислу, реального та ідеального: культура порубіжжя XVI–XVII ст. ще багато в чому лежить у межах саме такого розуміння світу. Більше того, саме в цей час зроблено останню спробу уявити світ у його тотальності, побачити за будь-яким предметом, за безконечною кількістю тогочасних відкриттів і фактами, за індивідуальним потрактуванням образу універсальний, єдиний порядок [12].

Водночас сучасна літературна критика, як і, власне, академічне літературознавство (переважно вітчизняне, але ту ж думку обстоюють і деякі англо-американські дослідники), чітко акцентують необхідність вписування світовідчуття Сідні не тільки в межі картини світу епохи традиціоналізму, а й у контекст деяких нових віянь епохи, яку ми умовно називаємо «добою Ренесансу» (суперечки про довге Середньовіччя або глобальний Новий час – загальне місце в сучасній гуманітаристиці). Загалом, залишаючись у межах «старої» системи інтерпретації фактів реальності, Сідні додає до цього цілу низку нових рис, багато з яких пов'язані з тим «переворотом», який відбувся в «перехідній» ренесансній культурі [12]. Так, критики вказують на ті риси поетики роману, що безпосередньо відштовхуються від пасторальної традиції (переосмислення Сідні традиційної концепції пасторального хронотопу, розщеплення

й ускладнення двосвіття, зрівнювання пластів смислу, установка на індивідуальне та неоднозначне прочитання образу тощо), котрі були певною мірою пов'язані з переходом від «односпрямованого» алегоричного трактування реальності до «різноспрямованого», «багатоаспектного» символічного її потрактування [6; 7; 9; 13]. Відомі «ренесансні» міркування авторів тепер уже класичної статті «Категорія поезики у зміні літературних епох» про те, що хоча «історичні та логічні межі, що відокремлюють Ренесанс від класицизму, окреслені цілком чітко», однак існують якісь «кордони цілісності», що об'єднують зазначені стилі в межах «доби словесного традиціоналізму» [1, с. 24]. Такі риси «Нової Аркадії», як збільшення інтересу до історичної проблематики, до вивчення минулого й сьогодення, поява почуття «кордону», яке відділяє минуле від сучасності, збільшення інтересу до проблем авторства і вимислу, актуалізація опозиції «вигадка/реальність» і, відповідно, «розповідь про вигаданий світ/ розповідь про історію» (на противагу середньовічній опозиції «справжнє/ помилкове оповідання»). Відомий сіднівський інтерес до імпрез та ігрових елементів дозволяє ряду дослідників співвіднести його текст із контекстом традиції ренесансного свята, лицарської культури [14]. Окрім деяких «загальних» аспектів ренесансного світобачення, дослідники виділяють ряд більш приватних проблем і питань, що цікавили гуманістів (наприклад, питання про борг, про діяльне і споглядальне життя, про моральне вдосконалення людей як про основну мету мистецтва тощо). Нарешті, саме прагнення поєднувати різні, часто протилежні точки зору вписується в традицію так званого ренесансного діалогізму.

Деяка частина аналізованих у корпусі більшості елізаветинських авторів рис поезики повинна бути вписана не в контекст узагальнених «ренесансних» уявлень, але, скоріше, в контекст більш конкретних літературних, естетичних і загальнокультурних тенденцій другої половини XVI ст. Так, з одного боку, на прикладі «уявлення про авторство» в Сідні дослідники відзначають, що перед нами не просто індивідуальна, а гостросуб'єктна творча схема, в якій чільне місце займає ствердження авторського «я», що висуває уяву художника на перший план (бо саме в його душі живе відсвіт ідеї, і саме він доносить його до читача/глядача/слухача). З іншого боку, звертаючись до широко відомих «проблем» сіднівських анахронізмів, дослідники відзначають, що для Сідні та більшості його сучасників важ-

ливо вже не тільки відчуття кордону між минулим і сьогоденням, але й уявлення про те, що шкала часу влаштована складним чином, що минулих (і справжніх) існує кілька. Інтерес до минулого стає інтересом до конкретних деталей і відображає тільки один з аспектів пізньоренесансного інтересу до вивчення всього простору людської культури і природи, колекціонування та опису безконечної збільшуваної кількості фактів і явищ навколишнього світу – усіх цих костюмів, незвіданих земель, народів, тварин, рослин, мінералів, металів, які допитливі дослідники другої половини XVI ст. намагаються уявити в межах єдиної схеми, де між найвіддаленішими її точками є перетини й паралелі, які є, наприклад, і між словом, зображенням і звуком [11].

Водночас спроба синтезу настільки різнорідних явищ обертається все новими відкриттями, а сама ця різнорідність породжує настрій подиву, а потім і тривоги, майже страху. Зрозуміло, один з імпульсів для свого розвитку елізаветинська культура отримала частково від ренесансного діалогу, який синтезує погляд на світ. Але цей синтез не дав тих же результатів у культурі Північного Відродження, які він дав у італійській культурі XIV–XV ст., насамперед тому, що за сотню років світ змінився, традиціоналістська культура зазнала безліч ударів, основним з яких була Реформація. Результатом ренесансного діалогу (у всіх значеннях цього слова) стало, як показав свого часу Л. М. Баткин, вироблення загального, яке синтезує рішення, засноване на гармонійній картині світу.

Елізаветинська культура, яка багато в чому й спиралася на ренесансну модель діалогу, не могла вже дати цього гармонізуючого рішення. Відомо, що ренесансна картина Всесвіту будувалася на двох основних принципах: 1) принципі ієрархічної організації, багато в чому успадкованому не тільки від античності, але і від середньовіччя, і 2) неоплатонічному принципі вічного руху і кругообігу, що перекликається з уявленнями про загальну мінливість (*mutability*) як частину всесвітньої гармонії.

У Сідні ця ясна і гармонійна картина світу, ієрархічний образ космосу за Птолемеєм і Фічіно, пронизаний світлом, об'єднаний любов'ю, знаходиться у вічному кругообізі краси, поєднується з уявленнями про крихкість світового балансу і слабкість вселенської гармонії, про світ як про занадто туго натягнуту «тягиву луку» (один із топосів його поезії), яка ось-ось обірветься.

Пасторальний світ «Аркадії» – це світ, в якому руйнуються або ось-ось будуть зруйновані вікові

підвалини, а на зміну спокійній впевненості в гармонійності вселенського устрою приходять дух сумніву та скептицизму. У цьому сенсі неясний, дивний кінець «Старої Аркадії» вельми показовий. Показовою є й невдала спроба Сідні створити «Нову Аркадію». Другий варіант роману одночасно й архаїчний, оскільки спирається на стару епічну схему, і близький за своєю оповідною манерою до новоєвропейського роману (novel). Автор ускладнив схему: зробив своїх героїв більш «благогородними», а зло тепер сконцентровано у двох інших героях – Цикропеї, яка проповідує атеїзм і всездозволеність, і Амфіалі, що втілює слабкості людини й творить зло всупереч своїй волі. І тим не менше, як одностайно відзначають критики, проблеми, які цікавлять Сідні, неможливо вирішити ні подібним схоластичним «поділом» проблеми на складники, ані в дусі діалогу раннього Ренесансу, бо «діалогічний синтез» став неможливим. Занадто протилежні, протиспрямовані ті системи, які автор «Аркадії» намагається поєднати [9; 10; 14; 15].

Текст Сідні, таким чином, включено не тільки до літературної традиції, але й він відображає культурно-естетичні тенденції епохи в перебільшено-закцентованому вигляді: Сідні є водночас унікальною і дуже типовою фігурою. Характерною є спроба «пояснення» образу Сідні, запропонована видатним дослідником: «Sidney is a difficult man to classify <...> Sidney escapes any simple classification. His oration is too witty and includes too many diverse elements. <...> Or one might say that Sidney had wit enough to combine both worlds: that of Spenser and that of Jonson» [12, p. 189].

Сіднієзнавці розходяться навіть у потрактуванні тієї оцінки, яку Сідні дає пасторальній традиції і поезії в цілому в «Захисту поезії», не кажучи вже про часто абсолютно протилежні потрактування «пасторальності» й «аллегоризму» «Аркадії», що існують у сучасних дослідженнях з англійської ренесансної літератури. Так, Конглтон вважає, що для Сідні «цінність пасторалі залежить від її алегоричного і морального змісту» [13, с. 42]. Кларк натомість вважає, що Сідні «був підозріло байдужим» до алегоричного трактування стабільності й невизначеності, невпевненості; свідомо установка Сідні на «загадковність», складний алюзійний текст, що не піддається дешифровці простим зусиллям розуму; прагнення вмістити в текст різноманітність смислів, значень, фактів і водночас побудувати з них крихку, але прекрасну будівлю, синтезувати їх не в єдине значення, але в єдину систему; пристрасть до поєднання словесних і візуальних образів тощо – усе

це одночасно відображає і особливості творчого методу, генія Сідні й деякі загальні тенденції світовідчуття епохи. Включеність цієї культурної моделі водночас у традиційну та ренесансну системи, її особлива «перехідність» очевидні.

Висновки та пропозиції. Одне з ключових питань сьогочасної дискусії – питання не тільки про зміст культурної епістемі, а й про те, яке, власне, визначення може бути з нею пов'язане. Очевидно, що найстійкіші поняття – «єлизаветинська культура» і «культура пізнього Ренесансу» – найбільш умовні. Те ж саме змістове наповнення цих понять може бути успішно описане як комплекс «культури маньєризму» (відзначимо, що до цього все ж тяжіють швидше вітчизняні дослідники): як назва доби, котра, очевидно, входить до ренесансної традиції, але існує вже в той самий момент, коли розпочинається розпад ренесансного культурного комплексу. Ось основні її риси, що перераховуються Л. І. Тананаєвою (частково вона спирається на роботи інших авторів): «незадоволеність простим наслідуванням природі і спроба внести в її відображення відсвіт внутрішньої ідеї, який від початку живе в душі художника», «пристрасть поєднувати до натуралізму конкретну деталь з ірраціональним, вигаданим, фантастичним характером цілого», «тяжіння до еклектики, до використання усталених у мистецтві традиційних форм у нових поєднаннях», «високий ступінь «окультуреності» мистецтва», «любов до літератури, поетів та поезії, гротеску», «любов до різноманітності, до гри фантазії, примхи», нерозривність реального та ірраціонального, де «кожен реальний предмет є символом, точніше, ієрогліфом чогось прихованого і вищого», складність розуміння ролі автора, художника (одночасно існують уявлення про велич його фантазії та уяви і про величезну ступінь відповідальності, яку він бере на себе) тощо [11].

Сучасні дослідники переконані, що вживання смислового наповнення культурного комплексу, позначеного як маньєризм, породжує, як і у випадку з Ренесансом, «проблему» італійської культури: право на застосування її естетичних, ідеологічних, ціннісних параметрів до культури англійського Відродження, до Шекспіра і творчості Сідні. Тут виникають й інші супутні дискусії: чи було в маньєризму, як вважає, скажімо, В. Фрідлендер, два етапи: власне італійський, «справжній» (перша половина XVI століття) і загальноєвропейський («занепад», друга половина XVI століття)? До того ж, як зазначає, наприклад, М. Ростон, Англія досить пізно включилася

в ренесансні процеси – чи означає це, що тут між культурами Ренесансу і маньєризму неможливо провести чітку межу (за умови, звичайно, що така межа взагалі існує)? І ким тоді вважати Сідні – ренесансним гуманістом, маньєристом? «The tardiness of the English Renaissance upon the European scene <...>, meant that the Englishman looking for the continent for his models found available for his use not only the products of classical

humanism, but also the later mannerist reaction to it in both art and literature <...>, the chronological discrepancy between England and the continent does leave open the possibility of less closely defined boundaries between the two forms» [15]. Ці питання продовжують залишатися відкритими, змушуючи дослідників, у тому числі й сіднізнавців, кожен раз перебудовувати координати простору культури елизаветинської Англії.

Список літератури:

1. Категории поэтики в смене литературных эпох / С. С. Аверинцев и др. URL: <http://forlit.philol.msu.ru/lib-ru/history-poetic>
2. Аникст А. А. Ренессанс, маньєризм и барокко в литературе и театре Западной Европы. *Ренессанс. Барокко. Классицизм. Проблемы стилей в западноевропейском искусстве XV–XVII вв.* Москва, 1966. С. 178–244.
3. Грабарь-Пассек М. Е. Буколическая поэзия эллинистической эпохи. *Феокрит. Моск. Бион. Идиллии и эпиграммы.* Москва : Ладомир, Наука, 1993 1958. С. 189–231.
4. Зыкова Е. П. Пастораль в английской литературе XVIII века. Москва : ИМЛИ : Наследие, 1999. 249 с.
5. Наливайко Д. С. Искусство, направления, течения, стили. Киев : Мистецтво, 1981. С. 87–101.
6. Никифорова Л. Р. Об особенностях преломления начального этапа осмысления жанра романа у Ф. Сидни. *Актуальные вопросы теории и истории зарубежного романа XVII–XX веков.* Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1984. 122 с.
7. Пахсарьян Н. Т. Миф, пастораль, утопия: к вопросу о дифференциации и взаимодействии литературоведческих понятий. *Миф. Пастораль. Утопия. Литература в системе культуры* : материалы научного межрегионального семинара. Москва : МГОПУ, 1998. С. 12–24.
8. Потемкина Л. Я. К проблеме внутрижанровой классификации романа в советском литературоведении. *Актуальные вопросы теории и истории зарубежного романа 17–20 веков* : сборник научных трудов. Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1984. 122 с.
9. Потьомкіна Л. Я. До питання про жанрову природу романів Ф. Сідні. *Ренесансні Студії.* Запоріжжя, 1998. Вип. 2. С. 108–116.
10. Потьомкіна Л. Я. Про одну з тенденцій у вивченні англійського роману доби Відродження. *Ренесансні Студії.* Запоріжжя, 1997. Вип. 1. С. 4–7.
11. Тананаева Л. И. Некоторые концепции маньєризма и изучение искусства Восточной Европы. *Советское искусствознание.* Москва : Сов. художник, 1987. № 22. С. 123–167.
12. Clark D.L. *Rhetoric and Poetry in the Renaissance.* N.Y. : Columbia U.P., 1922. 258 p.
13. Congleton J. E. *Theories of Pastoral poetry in England 1684–1798.* Gainesville, Florida : Univ. of Florida Press, 1952. 342 p.
14. Mc Coy R. *Sir Philip Sidney and Elizabethan Chivalry. Sir Philip Sidney's Achievements* ; Ed. by Allen M. J. B.; Baker S.D., Kinney A. F., Sullivan M. N. Y. : AMS, 1990. 256 p.
15. Roston M. *Renaissance Perspectives in Literature and Visual Arts.* Princeton, Oxford : Princeton U.P., 1989. 216 p.

Bovkonova O. V. ARCADIA BY PHILIP SIDNEY AND THE ASPECTS OF THE LATE RENAISSANCE AESTHETICS IN THE ELIZABETHAN LITERATURE

The present paper is an attempt to determine the place of the creative work of Philip Sidney in the literature of the Elizabethan England due to the current tendencies in the literary criticism and history. Modern scholars believe that the very use of the semantic content of the cultural complex identified mostly as the “mannerism”, creates, as in the case of the Renaissance, the “problem” of Italian culture: the right to apply its aesthetic, ideological, axiological parameters to the culture of the English Renaissance, Shakespeare and Sidney's works. The role of Sir Philip Sidney in the perspective of the literature and culture of the Elizabethan England is obvious yet perplexing. The author of the Arcadia is kind of a reflective mirror of the perplex and contradictory structure of the Elizabethan culture space. Sidney's text is thus included not only in the literary tradition, but also reflects the cultural and aesthetic trends of the era in an “exaggerated” form: Sydney is both a unique and a very typical figure. One of the key questions of modern discussion is the question not only about the essence

and content of the cultural episteme, but also about what definition can be correlated with it; it is obvious that the notion of “Elizabethan culture” and “culture of the late Renaissance” became the most conditional. The study of the works of modern Sidney scholars already allows to draw conclusions that are different from the constant reputation of this author and his central texts in literary criticism and criticism of the 70-80s of the last century. Modern ideas about the English Renaissance, the late Renaissance culture as a whole have long ruled out the grid of coordinates that was set by the Italian Renaissance. The author of the article makes an attempt to explain the reason Philip Sidney becomes the embodiment and symbol of the idea of the unique Englishness of the English Renaissance (the paper mainly concentrates on his Arcadia as well as theoretical works on the nature literature).

Key words: *Sir Philip Sidney, Arcadia, Elizabethan age, the Renaissance culture, dialogue, mannerism, style of the epoch.*

Ищенко Н. А.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

«ПЛОХАЯ ДЕВОЧКА» АНГЛИЙСКОЙ ВОЕННОЙ ПОЭЗИИ

У статті проаналізовано особливості творчості англійської письменниці початку ХХ століття Джессі Поуп у контексті її концептуального протистояння з поезією Уілфреда Оуена та «окопною» поезією Першої світової війни загалом. Автор досліджує причини, за яких Джессі Поуп, яка була достатньо популярна до війни як дитяча письменниця та поетеса, стала мішенню для критики у сучасному британському літературознавстві. Аналіз воєнної поезії Джессі Поуп, насамперед використаної спортивної термінології та звернення до кіплінгівської метафори «Великої гри», призводить автора статті до висновку про відповідність поглядів Поуп замовленню британського соціуму. Це замовлення виконувала не тільки поетеса, але і видавці, які друкували збірки її воєнних творів. Збірки були дуже популярні серед солдатів на фронті. Однак адресований Джессі Поуп антивоєнний твір Уілфреда Оуена “*Dulce et Decorum Est*”, якій був написаний у 1917 році та опублікований посмертно у 1920 році, розділив читачів воєнної поезії на два табори: на тих, хто вслід за Гомером (та Джессі Поуп) підтримував класичну традицію у ставленні до війни, та тих, хто не бажав романтизувати її жахи та страждання. Таке позиціонування відіграло як позитивну, так і негативну роль у посмертній долі Джессі Поуп. З одного боку, її ім'я не забули, як імена багатьох ура-патріотично налаштованих британських поетів Першої світової війни. З іншого боку, воно стало використовуватись у програмах британських шкіл як контрапункт до творчості «окопних» поетів задля демонстрації того, яке зло може принести молодому поколінню ура-патріотична орієнтація та оспівування мілітарних цінностей. Автор статті пропонує відійти від такої односторонньої інтерпретації творчості Джессі Поуп та розглянути її воєнні твори у контексті конкретного часу та його соціального замовлення.

Ключові слова: воєнна поезія, мілітарні цінності, канон, «окопна» поезія, «велика гра», контрапункт.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століття були ознаменовані суттєвими переосмисленнями підходів до дослідження літератури Першої світової війни. Вперше в поле зору потрапила література, традиційно знаходився на периферії літературознавчих студій, не відповідаюча канону, який був сформований «окопними» поетами, в першу чергу, Уілфредом Оуеном, Зигфридом Сассоном і Рупертом Бруком. Переосмислення і розширення цього канону дозволило вписати в моральну категорію реєстрації «правди війни» твори, написані жінками, громадянськими особами, інакомислящими, представниками робочого класу і не-англічанами (зокрема, ірландцями, шотландцями, уельсцями і американцями). Це, в свою чергу, дало можливість осмислити значимість соціо-культурних контекстів, нюанси взаємозв'язків між поетичною формою і історичними, політичними і психологічними процесами, а також питання класового, національного, гендерного і сексуального розриву [1].

В контексті такого переосмислення наше уваження привлекла англійська письменниця Джессі Поуп, котра за даними опитування 100 британських шкіл у 2010 році несподівано посіла «почетне» третє місце за популярністю серед поетів Першої світової війни після Уілфреда Оуена і Зигфрида Сассона. Цю майже нікому невідому до 2004 року поетесу учні вважали «головною воєнною злодійкою» (*villain of the war*), знаючи точно, що «Джессі Поуп була не права», а «Оуэн был прав» [2].

Изложение основного материала. В українському літературознавстві ця письменниця і причини використання її імені в якості контрапункту не тільки до творчості Оуена, але і до всієї «окопної» поезії, ніколи не були об'єктом літературознавчих студій. Желание разгадать эту загадку вывело нас на антивоєнне стихотворение Оуэна “*Dulce et Decorum Est*”, которое поэт написал в октябре 1917 года. Оказавшись по призыву в окопах Первой мировой, он вместе со своим поколением в полной мере пережил крах романтических идеалов и возненавидел любую

войну. А вместе с ней – и лозунги о патриотизме, героизме, славе, величии, чести и так далее, усмотрев в них проявления фальшивого государственного пафоса. Известная строка из оды Горация (*Dulce et decorum est Pro patria mori* – сладка и прекрасна за родину смерть) провозглашается им «воинственным задором лжи старой», что символизирует отказ от классической традиции воспевать героическую смерть за отечество на поле боя. Ода Горация была использована поэтом в качестве эксплицитно выраженного водораздела между «окопной» и «тыловой» поэзией.

Изначально стихотворение было написано в форме личного письма конкретному человеку. Адресатом Оуэна, основным объектом его критики и даже гнева стал, однако, не Гораций, а поэтесса Джесси Поуп, к которой он и обратился в посвящении к стихотворению, «Джесси Поуп и др.» (*To Jessie Pope, etc.*), Правда, затем он сначала снял конкретику, трансформировав его в посвящение «Одной поэтессе» (*To a certain Poetess*), а затем и вовсе убрал посвящение, превратив стихотворение в ответ всем тем, кто поддерживал войну и воспевал милитарные ценности. Ко времени написания стихотворения в 1917 году современники поэта хорошо знали творчество Джесси Поуп, и довоенное, и военное. Вполне вероятно, что и Оуэн читал в детстве ее стихотворения и рассказы. Любимая детская писательница могла глубоко ранить юношу своим «воинственным задором лжи старой» (*high zest... of old Lie*). Однако после войны уже мало кто помнил ее имя, и гневная отповедь всем ура-патриотам приобрела универсальный характер.

Джесси Поуп (*Jessie Pope, 1868–1941*), английская поэтесса, писатель и журналист, начала писать задолго до «Великой» войны и своими детскими стихотворениями для иллюстрированных изданий, а также юмористическими стихами для журнала *Punch* успела доказать, что умный юмор – это не только мужская прерогатива. Ее многочисленные стихотворения, статьи и короткие рассказы с удовольствием печатали многие периодические издания начала XX века, включая *Daily Mail, Daily Express, Evening Standard, Queen, Westminster Gazette*. Только в *Punch* с 1902 по 1922 год она опубликовала 170 стихотворений. Ранние стихотворения были собраны в два сборника: «Бумажные постели» (*Paper Pallets, 1906*) и «Веселые пустяки» (*Airy Nothings, 1909*), а рассказы для детей – в книгу «Том, Дик и Гарри: их подвиги и неудачи» (*Tom, Dick and Harry: their Deeds and Misdeeds, 1914*). Эти книги принесли

их автору заслуженный титул «выдающейся женщины-юмориста», обладающей «живым умом». Очень вероятно, что детские книги Джесси Поуп входили в круг чтения и Уилфреда Оуэна, родившегося в 1893 году.

Когда началась война, Джесси столкнулась с проблемой, беспокоящей всех писателей легкого комического жанра: что делать со своим талантом в тяжелое и трагическое время? Некоторые писатели предпочли просто замолчать. К примеру, Александр Алан Милн, автор знаменитого Винни Пуха, за неделю до войны написавший пацифистскую статью для *Punch*, пошел на фронт и до возвращения мира не написал ничего комического.

Джесси Поуп приняла противоположное решение. Свое мастерство создателя легкого стиха она попыталась привести в соответствие с патриотическим настроением нации 1914 года. С помощью бодрых энергичных ритмов, которые до войны так удачно использовались ею для описания повального увлечения футболом, крикетом, теннисом и автомобильными гонками, для создания веселых рассказов для детей, она начала говорить о вещах, которые не являлись развлечением.

Действительно, война не была игрой, каковой ее хотела представить Поуп уже в своем первом военном стихотворении «Играй в игру» (*Play the Game*). Это стихотворение стало реакцией на поражение, которое потерпел Британский экспедиционный корпус в битве при Монсе в Бельгии 23-го августа 1914 года. Оно было опубликовано в *Daily Mail* в самом начале войны, 11 сентября 1914 года. Автор обратилась к соотечественникам с пламенным призывом оставить на время свою любимую игру футбол, объявить перемирие на спортивном поприще и взять в руки оружие:

Football's a sport, and a rare sport too,

Don't make it a source of shame,

Today there are worthier things to do,

Englishmen, play the game!

A truce to the League, a truce to the Cup,

Get to work with a gun.

When our country's at war we must all back up –

It's the only thing to be done!

Находясь под очевидным влиянием «киплинговского» контекста, Поуп использовала часть эмоционально заряженной метафоры «большая игра», которая вошла в широкий оборот в 1901 году благодаря роману Редьярда Киплинга «Ким». «Большая игра» по Киплингу – это «высшее проявление всех игр, которыми увлекались британцы, дети и взрослые», это «переключение механизма освоения действительности на “большие”

геополитические заботы взрослых, скрытым образом “заряженные” энергией детства» [3].

Но Поуп не копирует Киплинга, а создает новое наполнение знакомой метафоры. Спортивные термины, помещенные в милитарный дискурс, приобретают новое звучание. Использование спортивной терминологии стало удачным стилистическим приемом, определившим последующую популярность военной поэзии Джесси Поуп в целом.

Поэтесса, по сути, «поймала message» большей части британского социума и принялась выполнять его социальный заказ, искренне веря в то, что писала. Она призывала молодых людей записываться в армию, чтобы служить Англии, или, в противном случае, получить клеймо труса – «белое перо», традиционный символ трусости в Британской армии.

В августе 1914 года британский адмирал Чарльз Фицджеральд (Charles Fitzgerald) выступил с инициативой награждать «Орденом Белого Пера» любого мужчину призывного возраста, который не носит военную форму. Так как в Великобритании в те годы не было всеобщей воинской обязанности, армия отчаянно нуждалась в добровольцах. Инициатива была активно поддержана патриотической общественностью. Женщины и молодые девушки-патриотки подходили к молодым людям без военной формы и цепляли им белое перо, как бы говоря: «Ты не настоящий мужчина в моих глазах, а трус, решивший отсидеться на гражданке». Инициатива стала очень эффективной в обществе, охваченном патриотическим порывом. Молодые люди, у которых еще оставались какие-то сомнения, получив белое перо от знакомых девушек или родственниц, обычно не выдерживали такого срама и шли на призывные участки [4].

Джесси Поуп стала первой женщиной, которая облекла эту инициативу

в поэтическую форму. Она открыла новое направление в поэзии Первой мировой войны и военной поэзии вообще – «поэзию о девушке военного времени». В одноименном стихотворении «Девушки военного времени» (War Girls) воспеваются «сильные, нежные и стойкие» (strong, sensible and fit) девушки Британии, усердно выполняющие и свою, и мужскую работу дома. У них «нет времени на любовь и поцелуи» ('ve no time for love and kisses), пока «солдаты в хаки не вернутся назад» ('til the khaki soldier boys come marching back). Они и водители, и мясники, и кондукторы, и таксисты:

*There's the **motor girl** who drives a heavy van,
There's the **butcher girl** who brings your joint
of meat,*

*There's the girl who calls 'All fares please!' like
a man,*

And the girl who whistles taxi's up the street.

Тем самым, Джесси Поуп стала признанным адвокатом общественного мнения, которое в концентрированной форме «от имени тысяч матерей, жен и любимых» было опубликовано в *Daily Mail* 25 апреля 1917 года: одна из матерей, которая уже потеряла своего сына на войне, утверждала, что «испытывала бы еще большую гордость, если бы и ее муж был достаточно здоров, чтобы пойти на фронт».

В течение следующих десяти месяцев в *Daily Mail* и *Daily Express* было опубликовано еще 60 стихотворений Джесси Поуп аналогичной риторики. Среди них особой популярностью пользовались «Призыв» (The Call, 1914), «Крикет» (Cricket, 1915) и «Кто за игру» (Who's for the Game, 1915). Характерной манерой Поуп стали настойчивые риторические вопросы, с которыми она обращалась к своим читателям и некоторых ставили в неудобное положение. В стихотворении «Призыв» эти вопросы не оставляют выбора: солдат или трус, окопы или «спасение шкуры» (save his skin) – третьего не дано.

*Who's for **the trench**–*

Are you, my laddie?

Who'll follow French–

Will you, my laddie?

Who's fretting to begin,

Who's going out to win?

*And who wants **to save his skin**–*

Do you, my laddie?

В стихотворении «Кто за игру» Поуп уже в полном объеме продолжает использовать киплинговскую метафору «большая игра» и даже усиливает ее, превратив в «самую большую игру» применительно к текущей войне:

*Who's for **the game, the biggest that's played,***

The red crashing game of a fight?

К сожалению, в этом стихотворении Поуп несколько теряет чувство меры. Называя войну «шоу» (show), она призывает не сидеть на трибуне, а ждать на старте сигнала «Марш!»:

Who'll toe the line for the signal to 'Go!'?

Who'll give his country a hand?

*Who wants a turn to himself in **the show**?*

And who wants a seat in the stand?

А далее Поуп становится даже жестокой, заявив, что «лучше вернуться домой на костылях»,

чем вообще не участвовать в этом «развлечении» (fun). Нельзя не учитывать, что слово “fun” имеет еще значения «веселье» и «забава»:

*Who would much rather come back with a crutch
Than lie low and be out of **the fun**?*

Такое упоминание возможного возвращения домой на костылях не звучит оскорбительно в мирное время, если речь идет о ноге, сломанной во время игры в регби, но становится циничным и даже оскорбительным, если речь идет об ампутированной после ранения ноге. Обвинения в бесчувственности, таким образом, обоснованы, но эта веселость является элементом стиля, где «ритмы доминируют над всеми предостережениями и предупреждениями» [5, с. 21].

Помимо регби, идеального мужского вида спорта, в который Джесси Поуп «упаковала» войну для британской аудитории, не осталась в стороне еще одна любимая игра англичан – крикет. Крикет символизировал все хорошее, что было связано с британской культурой, а точнее – с английской культурой и идентичностью. Было официально признано, что эта игра воспитывала все те качества, которые делали спортсмена-любителя идеальной ролевой моделью. На фоне отмены футбольной ассоциацией всех соревнований и турниров во время войны Поуп считала необходимым напомнить читателям *Daily Mail* о порядочности и храбрости национальных игроков в крикет в стихотворении «Крикет» (Cricket). Они оставили свои летние спортивные игры во имя «новой смертельной игры» (a new and deadly game):

*Where are those hefty sporting lads
Who donned the flannels, gloves, and pads?
They play a new and deadly game,
Where thunder bursts in crash and flame.*

И опять бесчувственность встроена в спортивный ритм этого стихотворения: «игроки в крикет уехали на турнир» (Our cricketers have gone ‘on tour’), на котором они покажут кайзеру, что такое «чистый британский крикет» (clean British Cricket). Причем прилагательное «чистый» (clean) подчеркивает справедливость и открытость британского понимания игры в противоположность нечестному коварству гуннов [6]:

*Our cricketers have gone ‘on tour’,
To make their country’s triumph sure.
They’ll take the Kaiser’s middle wicket
And smash it by **clean British Cricket**.*

Впоследствии все военные стихотворения были изданы тремя отдельными сборниками: «Военные стихотворения Джесси Поуп» (Jessie

Pope’s War Poems, 1915), «Новые военные стихотворения Джесси Поуп» (More War Poems by Jessie Pope, 1915) и «Простые рифмы для времен, полных событий» (Simple Rhymes For Stirring Times, 1916). В первые два сборника вошли стихи, напечатанные в *Daily Mail*, в третий – напечатанные в *Daily Express*.

Издание сборников тоже было выполнением социального заказа, но уже издателями. На то время общество нуждалось в более долгосрочной форме сохранения произведений поэтов, воспевающих милитарные ценности в духе английской национальной традиции. В предисловии к первому сборнику Поуп писалось: «С тех пор, как началась война, мисс Поуп публикует свои стихотворения и получает письма благодарности со всех концов света». Издатели подчеркивали, что творчество Джесси Поуп пользуется успехом как у гражданских, так и у военных читателей, и ссылались на письмо солдата, присланное в *Daily Mail*. Солдат просил редакцию отослать его жене стихотворение Поуп «No!», опубликованное в газете 3 ноября 1914 года: «Мы все восхищаемся этими стихами здесь, а ее (жену) они смогут “встряхнуть”». Каждая строфа стихотворения заканчивалась строчкой «Мы упали духом? Нет!» (Are we downhearted? No!).

Наиболее вероятно, что Уилфред Оуэн увидел сборники военных стихотворений Джесси Поуп уже на фронте, где они были чрезвычайно популярны. В 1915 году под влиянием пропаганды он пошел добровольцем в пехоту, получил младший офицерский чин в 1916 году, служил на французском фронте командиром роты и в 1917 году после ранения вернулся домой. В военном госпитале он стал редактором журнала «Гидра» и познакомился с Зигфридом Сассуном, чьи резко антивоенные стихи к тому времени уже получили известность. Общение с Сассуном способствовало быстрому расцвету поэтического дара Оуэна. Большинство своих военных стихотворений Оуэн написал в период между августом 1917 и сентябрем 1918 года. “Dulce et Decorum Est” (Прекрасна за родину смерть) было написано в октябре 1917 года. В нем говорится о солдатах, которые 12 июля 1917 года у бельгийского города Ипр попали под обстрел минами, содержащими новое отравляющее вещество горчичный газ, получивший позже название «иприт». Этот газ стал в общественном сознании самым ужасным оружием Первой мировой войны. Страшная картина страданий предназначалась Джесси Поуп, о чем свидетельствует персонализированное обра-

щение в посвящении (о чем было сказано выше), а также обращение к «другу» в начале последнего четверостишия:

*My friend, you would not tell with such high zest
To children ardent for some desperate glory,
The old Lie: Dulce et decorum est
Pro patria mori.*

В августе 1918 года Оуэн вернулся на фронт и заслужил орден «Военный крест» за мужество. Он был убит при прорыве британскими солдатами немецких позиций 4 ноября 1918 года, ровно за неделю до окончания войны. Сборник его стихов, составленный Сассуном, был опубликован в 1920 году и впоследствии антивоенное стихотворение “Dulce Et Decorum Est” (Прекрасна за родину смерть) стало самым известным произведением поэта. По словам Сассуна, «...Оуэн открыл, как из реальности ужаса и проклятий можно создавать поэзию».

Что же касается Джесси Поуп, то она продолжала писать и после войны. В 1919 году вышел сборник ее рассказов «Любовный отпуск» (Love-on Leave), в которых рассказывалось преимущественно о любви между женщиной и раненым солдатом. Они, конечно, не так жизнерадостны, как стихотворения, но так же простодушно наивны. В 1920 году Поуп опубликовала свой последний поэтический сборник «Попадания и промахи» (Hits and Misses).

Впоследствии сборники не переиздавались, и последовали долгие годы забвения вплоть до ее смерти в 1941 году. А затем прошло еще 40 лет до того момента, когда в 1981 году Кетрин Рейли (Catherine Reilly) включила военные стихотворения Джесси Поуп в антологию женской поэзии «Шрамы на моем сердце» (Scars Upon My Heart). Это было одновременно и возвращением ее на литературную карту Великобритании, и началом ее посмертного унижения.

В 2004 году стихотворения Джесси Поуп появляются в антологии Кристофера Мартина «Военные стихотворения» (Christopher Martin, War Poems). Надо отдать должное Мартину, который справедливо назвал Поуп «мужественной простой женщиной, которая зарабатывала себе на жизнь в ужасное суфражистское время, когда женщины были так унижены и угнетены» [7]. Но сложившаяся к тому времени школьная тенденция анализировать литературу Первой мировой войны на примере поэтических произведений, сделала Поуп девочкой для битья, контрапунктом к творчеству «окопных» поэтов. Упоминание ее имени Уилфредом Оуэном, “clear message” ее незамысловатых наивных стихотворений – все это сделало ее легкой мишенью.

Ее творчество изучается не из-за качества поэзии, а лишь из-за того, что она предоставила материал для контраста и сравнения с поэзией Оуэна и других «окопных» поэтов. Но справедливо ли сравнивать поэтов такого разного уровня? Ведь даже в силу своего пола Джесси Поуп не могла участвовать в военных действиях и видеть то, чему свидетелями стали «окопные» поэты. Было бы этичнее для сравнения предложить школьникам стихотворение поэта одного уровня с Оуэном, но, также как и Поуп, отстаивающего милитарные ценности. Таким поэтом мог бы стать профессиональный военный Джулиан Гренфелл (Julian Grenfell), написавший в 1915 году патриотическое стихотворение «В бой» (Into Battle), которое было опубликовано в Times на следующий день после его гибели 13 мая 1915 года вместе с известием о его смерти. В письме от октября 1914 года, Гренфелл писал: «Я обожаю войну. ... Это как большой пикник, но без бесцельности пикника. Никогда я не чувствовал себя так хорошо и так счастливо.... Это просто подходит моему стойкому здоровью, крепким нервам и варварскому нраву. Возбуждение боя оживляет все, каждый вид и каждое действие. Каждый любит своего товарища гораздо сильнее тогда, когда кто-то стремится его убить» [8, с. 191].

Это резко контрастирует с антивоенной позицией «окопных» поэтов, которую, надо отметить, поддерживали далеко не все ветераны войны. По утверждению британского историка Макса Хастингса (Max Hastings) именно Джулиана Гренфелла «почитали его современники по причинам, не понятным потомкам» [9, с. 546]. 11 ноября 1985 года Джулиан Гренфелл был среди 16-ти поэтов Великой войны, чьи имена были увековечены на памятнике, установленном в «Уголке поэтов» в Вестминстерском аббатстве в Лондоне. Для надписи на камне были выбраны слова Уинфреда Оуэна: «Моя тема Война и печаль Войны. Поэзия находится в печали».

Выводы. Однако «черный пиар» Уилфреда Оуэна сослужил Джесси Поуп и хорошую службу. Хотя сейчас для современных школьников все ее творчество сжалось до одного, максимум двух стихотворений, а ее поэзия единодушно признана ура-патриотической, джингоистской и шовинистической, ее имя не кануло в века, как имена сотен других британских поэтов, скрывавшихся за «др.» из посвящения к стихотворению “Dulce Et Decorum Est”. Талантливая детская писательница пожертвовала своей репутацией для того, чтобы превратиться в «плохую девочку» английской военной поэзии во имя воспитания у современных детей чувства сострадания и справедливости.

Список літератури:

1. См.: Featherstone ed. War Poetry: An Introductory Reader (1995); (2002); Jon Stallworthy, Anthem for Doomed Youth: Twelve Soldier Poets of the First World War (2002); Vivien Noakes ed. Voices of Silence: The Alternative Book of First World War Poetry (2006); Dominic Hibberd and John Onions, eds. The Winter of the World: Poems of the Great War (2007); Tim Kendall ed. Poetry of the First World War: An Anthology (2013).
2. Pruszewicz M. The WW1 poet kids are taught to dislike. www.bbc.com/news/magazine.
3. Казанцев А. А. «Большая игра» в Центральной Азии: вчера, сегодня, завтра. Журнальный клуб Интелрос, «Неприкосновенный запас», №4, 2009. URL: <http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz-66/4093-bolshaja-igra-v-centralnoj-azii-vchera.html>.
4. Beckett F. The Men Who Would Not Fight. The Guardian. 11.11.2008. URL: <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/11/first-world-war-white-feather-cowardice>.
5. Khan N. Women's Poetry of the First World War. The University Press of Kentucky, 1988. 226 p.
6. Donaldson P. Sport, War and British: 1850 to the present. Routledge, 2020. 182 p.
7. Beckett F. The Men Who Would Not Fight. The Guardian. 11.11.2008. URL: <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/11/first-world-war-white-feather-cowardice>.
8. Hollander N. Elusive dove: the search for peace during World War I. Jefferson NC: McFarland, 2013. 277 p.
9. Hastings M. Catastrophe 1914: Europe Goes To War. New York : Vintage, 2013. 704 p.

Ishchenko N. A. "BAD GIRL" OF ENGLISH MILITARY POETRY

The article analyzes the peculiarities of the work of the English writer of the early XX century Jessie Pope in the context of its conceptual opposition to the poetry of Wilfred Owen and the "trench" poetry of the First World War in general. The author explores the reasons why Jessie Pope, who was quite popular before the Great War as a children's writer and poet, became a target for criticism in contemporary British literary criticism. An analysis of Jessie Pope's military poetry, primarily the sports terminology used, and a reference to Kipling's metaphor of the "Great Game" leads the author of the article to conclude that Pope's views corresponded to the of British society order. This order was fulfilled not only by the poetess, but also by the publishers who published collections of her military works. Collections were very popular with soldiers at the front. However, Wilfred Owen's anti-war work, "Dulce et Decorum Est", addressed to Jessie Pope in 1917 and published posthumously in 1920, divided readers of military poetry into two camps: those who followed Homer (and Jessie Pope) and supported the classical tradition in relation to the war, and those who didn't want to romanticize its horrors and sufferings. This positioning played both a positive and a negative role in the posthumous fate of Jessie Pope. On the one hand, her name did not fade away like the names of many jingoistic British poets of the First World War. On the other hand, it has been used in British school curricula as a counterpoint to the work of "trench" poets to demonstrate the evil that jingoistic orientation and glorification of military values can bring to the younger generation. The author of the article proposes to move away from such a one-sided interpretation of Jessie Pope's work and consider her military works in the context of a particular time and its social order.

Key words: military poetry, military values, canon, "trench" poetry, "Big Game", counterpoint.

Семенец О. С.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

**АНТИЧНОСТЬ КАК КОРРЕСПОНДИРУЮЩАЯ СИЛА
ТРАНСИСТОРИЧЕСКОГО ДИАЛОГА**

З огляду на перехідний характер літератури межі ХХ–ХХІ століть, її комунікативну спрямованість та трансформацію парадигми художності у цій статті робиться спроба окреслити нову оптику літературознавчого аналізу сучасного художнього тексту з погляду оприявлення в ньому дискурсу античності як потужного учасника міжепохального діалогу, що активізується у перехідні, нестабільні періоди розвитку людства. У розвідці проводиться огляд як базових, так і найновіших досліджень з теорії дискурсу у різних галузях гуманітаристики; виявляються перспективні напрями; акцентується продуктивність терміну «дискурс» для літературознавства; проводиться диференціація і простежується кореляція понять «художній дискурс», «дискурс античності», «античний текст», «антична література». Принагідно аргументується використання термінологічного апарату мовознавчого дискурс-аналізу під час дослідження специфіки реалізації дискурсу античності у сучасному художньому дискурсі, доповнюється поняття «античний текст», що, на наш погляд, включає в себе не лише лінгвістичні літературні тексти, а й екстралінгвістичні тести (міфологія, скульптура, живопис, архітектура, музика Давньої Греції та Риму). Всі ці компоненти глобального античного тексту можуть стати інтертекстом сучасної художньої літератури, а інтенсивність і особливості його оприявлення сьогодні – стати предметом спеціальних наукових розвідок. Залучення великої кількості реципієнтів до трансісторичного діалогу, можливості продуктивної художньої вторинної, третинної тощо реценції античного тексту робить античний дискурс одним із найдавніших і найважливіших дискурсів, що впливає на формування етико-естетичної концепції сучасної людини. Наприкінці статті окреслені перспективи подальших наукових досліджень, що концентруються на виявленні особливостей і специфіки функціонування дискурсу античності у сучасному художньому тексті певної жанрової приналежності.

Ключові слова: античний текст, комунікативний акт, художній дискурс, дискурс античності, інтертекстуальність, полікодовість.

Постановка проблеми. Осознание переходности современной эпохи и ее посткризисного характера заставляет современного индивида искать новые ценностные ориентиры. Как показывает история развития литературы, каждый новый ее виток так или иначе требовал возвращения к основам, ибо невозможно строить новую культуру, не имея твердой почвы под ногами. П. Б. Шелли в 1821 году, задумывая свою «Элладу» восторженно утверждал: «Все мы – греки!», имея в виду определенную общность гуманистических первооснов, ведь европейские законы, литература, религия, искусство и так далее своими корнями уходит именно в античную Грецию, обитатели которой по мнению С. С. Аверинцева не только создали собственную конкретную, исторически неповторимую культуру, но и «одновременно в двоедином творческом процессе создали парадигму культуры вообще» [2, с. 145]. Каждая новая эпоха после кризиса предыдущей всегда

возвращалась к основам основ – к античности. По этому поводу известный антиковед А. А. Тахо-Годи резонно замечает: «Античность совершенно необходима в те времена, когда переосмыслиется фундамент культуры, когда нигилизм пытается оторвать человека от его естественной почвы» [12, с. 8–9]. Вторя ей, современный украинский исследователь О. В. Гальчук считает, что возрождение гуманистических первооснов, коренящихся в античности, происходит в нашей культуре именно тогда, «когда остро возникает потребность опереться на традиции, вернуться “ad fonts”, познать свое время и себя, обратиться к античности как к духовной корреспондирующей силе» [6, с. 5]. К античности взывали в эпоху Возрождения и классицизма, к ней обращались романтики, авангардисты и модернисты всех стран в силу того, что именно в греко-римской литературе, с которой в основном и отождествляется античность, реализовался новый подход к определению

места человека в Космосе, в обществе, что и сформировало европейскую гуманистическую традицию. Востребованность античности в каждом новом периоде развития искусства свидетельствует о ее поистине «историческом значении» в сокровищнице мировой культуры.

Под античностью же мы понимаем «совокупность проявлений греческо-римской древности, в особенности в области литературы и искусства» [11, с. 37].

Постановка задачи. В свете наиболее актуальных проблемных ситуаций современной гуманитаристики перспективным становится изучение античности в ее коммуникативном аспекте, то есть как активной участницы межэпохального (трансисторического) диалога. В этом смысле целесообразно говорить о дискурсе античности, а в рамках данного исследования – о дискурсе античности в художественном дискурсе современности, поскольку художественное творчество в модернистской парадигме художественности приобретает характер дискурса, как коммуникативного события.

Войдя в научный обиход социологии, потом лингвистики, понятие «дискурс» очень быстро переключалось в другие гуманитарные науки и получило множество толкований, и если в социологии и языкознании терминологический аппарат дискурс-анализа достаточно давно находится в научном обиходе, то в литературоведении эта практика вошла относительно недавно, а ее понятийный аппарат разработан недостаточно.

Понятие «дискурс» и «дискурс-анализ» имеют междисциплинарный характер и скорее размыывают, нежели очерчивают границы наук. Многочисленные исследования, предпринимаемые в различных областях гуманитаристики относительно дефиниции дискурса, его спецификации, деривационных возможностей, коммуникативной, когнитивной и иных составляющих, существенно обогатили методологический аппарат современной дискурсологии. Учитывая популярность и продуктивность данного концепта и связанных с ним научных проблем, в аспекте этого исследования мы будем использовать результаты работы не только современных дискурсологов-литературоведов, но и лингвистов, социологов, социологов, философов и прочих. Для выработки методологического аппарата данной литературоведческой студии актуальным также является продуктивный междисциплинарный диалог дискурсологии с рецептивной критикой и теорией интертекстуальности в пределах современного литературоведения.

Анализ исследований и публикаций. Выработка определенного методологического аппарата современного дискурсивного анализа в основном связана с тремя исследовательскими традициями: англоамериканской, французской и немецко-австрийской. Каждая национальная школа изучения дискурса внесла существенный вклад в наше понимание «дискурса» и дала возможность выделить дискурс античности в отдельную дискурсивную формацию в аспекте литературоведческого анализа художественного текста.

Так, англоамериканская традиция отождествляет дискурс с диалогом, понимая под «дискурсом» связную речь. Диалогичность дискурса, направленного на активное взаимодействие говорящего и слушающего (а в нашем случае – пишущего и читающего), и диалогичность античности дали повод задуматься о возможности образования термина «дискурс античности».

Французская школа дискурс-анализа, сложившаяся уже в 60-ых гг. XX столетия, традиционно связывается с именами таких исследователей, как Л. Альтюссер, Р. Барт, Ж. Лакан, М. Пеше, М. Фуко и франкоязычного швейцарского лингвиста П. Серио. Их представление о дискурсе существенно шире и связано с историческим, философским (марксистским и психоаналитическим прежде всего) пониманием дискурсивного процесса. Основной составляющей анализа дискурса для представителей этой школы стала наука об идеологии, где идеология – это «любой семиотический факт, который интерпретируется в свете социальных интересов и в котором узакониваются социальные значимости в их исторической обусловленности» [8, с. 21]. Поскольку коммуникативное действие (дискурс) вербализируется в тексте, то анализ дискурса во французской школе – это анализ текстов, наделенных исторической, социальной и интеллектуальной направленностью. Терминологический аппарат, выработанный французскими учеными, во многом был нами позаимствован. Так, в научный обиход данной работы вошли понятия «дискурсивная формация», «интердискурс», «дискурсивный корпус» и другие, которые помогли обосновать применяемый нами термин и выработать собственную методику.

Немецко-австрийская школа дискурс-анализа, связанная с именами У. Мааса, Ю. Линка, Ю. Хабермаса, развивала литературоведческую концепцию дискурса. Для этих ученых дискурсивный анализ стал средством исторической, идеологической, психологической реконструкции «духа

времени». Продуктивной для нашего исследования стала идея о продолжительности дискурса во времени, ведь, по мнению У. Мааса, любой текст является частью и выражением общественной практики, которая уже определяет массу других возможных текстов.

Изложение основного материала. В рамках данного исследования актуальным становится вопрос, острый и для дискурсивных исследований других отраслей гуманитаристики, – соотношение текста и дискурса, или в нашем случае, размежевание понятий «художественный дискурс», «античный дискурс» и «античный текст».

Поскольку дискурс не имеет, по словам О. Г. Ревзиной, четкого контура и объема, а находится в постоянном движении, мы будем говорить о дискурсе античности в рамках художественного дискурса. Применяемый понятийный аппарат лингвистики, используемый О. Г. Ревзиной для выделения структурообразующих параметров дискурса, является актуальным и для литературоведения. Так, исследователь выделяет следующие параметры, которые можно экстраполировать на дискурс античности в частности [9, с. 66–67]:

1. Производство и потребление дискурса. Если перефразировать слова О. Г. Ревзиной о языковой личности, то можно констатировать, что каждый участник художественного дискурса античности «вносит вклад в материальную субстанцию дискурса» [9, с. 66] своим социокультурным и историческим опытом, всеми теми знаниями и умениями, которые необходимы ему для участия в этом дискурсе, и одновременно является его потребителем.

2. Коммуникативное обеспечение. Любой дискурс «пронизан «путями сообщения» – каналами коммуникации» [9, с. 67] (устный, письменный, интернет). Следовательно, общим коммуникативным каналом в случае античного дискурса является античный текст в самом широком его толковании. Он же становится своеобразным универсальным кодом, ведь в различных художественных текстах национальных литератур воплощается свой национальный менталитет и картина мира, что дает основания говорить о русской, украинской, французской античности, национальных особенностях дискурса античности, то есть дифференцировать дискурс античности по национальному признаку. Так как греческие и латинские тексты известны в основном в переводах, что уже является дискурсивным процессом, то в отношении дискурса античности уместным будет говорить об одновременном его дифференцирующем

и обобщающем свойстве, ведь код, заложенный в античных текстах, по-разному понимается различными культурами и является универсальным в плане как раз стирания границ между национальными дискурсами. В отношении священных текстов, как коммуникационных каналов, О. Г. Ревзина употребляет понятие «всемирный дискурс». На наш взгляд, это же касается и текстов античных, благодаря которым частично устраняются / размываются границы национальных дискурсов. Длительное функционирование дискурса античности в художественных текстах всех эпох свидетельствует также о его неиссякаемом коммуникационном потенциале, ведь «сохранность в дискурсе – это и возможность удержания в нем «инвестиционных вкладов», и возможность «отложенного» поступления в дискурс» [9, с. 68].

3. Дискурсивные формации (разновидности дискурса). Если учитывать, что дискурсивные формации образуются на пересечении коммуникативной (возможные позиции и роли, которые предоставляются в дискурсе его участникам) и когнитивной (знание, содержащееся в дискурсивном сообщении) составляющих дискурса, то, прежде всего, можем говорить о том, что в рамках художественного дискурса античный дискурс является формацией, как политический дискурс – формация идеологического дискурса. Однако по тем же признакам можно говорить и о субформациях дискурса античности (например, о лирическом, драматическом и эпическом дискурсе античности, или о политическом, историческом, юридическом античном дискурсе или о дискурсе античности Средневековья, Возрождения, модернизма и прочее).

4. Интертекстуальное взаимодействие. Хотя понятие интертекстуальности и несовместимо со структурной парадигмой, она, по мнению О. Г. Ревзиной, «входит в онтологию дискурса, обеспечивая устойчивость и взаимопроницаемость дискурсивных формаций» [9, с. 69]. Так, античный интертекст (литературный и нелитературный) участвует в дискурсивных процессах деривации и заимствования, обеспечивая воспроизводимость и протяженность во времени дискурсивной формации. Дискурс античности, таким образом, становится мощным интертекстуальным донором и восприимчиком интертекстуального вложения не только в художественном, но и в других дискурсах.

В контексте поставленной проблемы продуктивными становятся утверждения Т. Ван Дейка, Ю. Руднева, Т. Есембекова, В. Чернявской

и других ученых, которые не отождествляли понятия «текст» и «дискурс». Голландский ученый Т. Ван Дейк в работе «К определению дискурса» дифференцировал эти два понятия так: «Дискурс – актуально произнесенный текст, а «текст» – это абстрактная грамматическая структура произнесенного (напомню: речь / язык, langue / parole, компетентность / произносимость). Дискурс – это понятие, касающееся речи, актуального речевого действия, тогда как «текст» – это понятие, касающееся системы языка или формальных лингвистических знаний, лингвистической компетентности» [5]. Российский ученый Ю. Руднев, занимающийся проблемами именно художественного дискурса, уточняет и развивает мысль Т. Ван Дейка, используя определение лингвиста Н. Д. Арутюновой, актуальное и для нас: «Дискурс – это связанный текст в совокупности с экстралингвистическими, социокультурными, психологическими и другими факторами; текст, взятый в событийном аспекте» [3, с. 136]. Он утверждает следующее: «Дискурс не есть текст, но есть в тексте, если рассматривать последний как цепь / комплекс высказываний, то есть речевой (или коммуникативной) акт и его же результат» [10].

Таким образом, если воспринимать дискурс античности как определенный коммуникативный и ментальный процесс, то вербализируется он в «формальной конструкции» – тексте. Конкретные написанные художественные тексты являются дискурсивным корпусом для описания дискурса античности, но это описание не должно сводиться только к исследованию внутритекстовой коммуникативной организации, а требует включения данных об организации коммуникативно-когнитивных процессов, которые привели к созданию таких текстов. Германо-австрийская школа понимала под дискурсом «совокупность тематически соотнесенных текстов», поэтому дискурс античности не может быть раскрыт в одном единственном тексте, а лишь в комплексном взаимодействии многих текстов. Каждый новый художественный текст, в котором раскрывается дискурс античности, порождает новые смыслы. Невозможно рассматривать дискурс античности в современной художественной литературе, не учитывая не только его связь с ситуативным контекстом (актуальные социо-культурные, психологические, исторические и идеологические процессы, которые способствовали именно такой реализации дискурса), но и всю предыдущую многовековую историю рецепции античности в мировой литературе. То есть дискурс античности – это некое

коммуникативное событие, понимаемое как интегративная совокупность определенных коммуникативных актов, вербализированных в нашем случае в текстах художественной литературы. А художественный дискурс – это один из типов дискурса. Литературоведческий аспект этой проблемы рассмотрен в работах многих известных ученых, как зарубежных (Р. Барт, Ю. Кристева, Ц. Тодоров, М. Фуко, У. Эко и другие), как и отечественных (М. М. Бахтин, С. Н. Бройтман, Т. Есембеков, Т. В. Журавлёва, Н. Д. Кенжегарав, П. А. Ковалев, Ю. М. Лотман, И. В. Остапенко, Е. В. Романова, Ю. Руднев, И. П. Смирнов, И. В. Саморуков, В. И. Тюпа, В. Е. Чернявская).

Основным назначением дискурса, если обобщить умозаключения по этому поводу многочисленных культурологов, социологов, литературоведов и лингвистов, является сделать возможным процессы приобретения, хранения, преобразования, порождения и применения человеком знаний. С этой точки зрения знания по-разному специфицируются в разных дискурсивных формациях. Так, каждая эпоха в истории развития литературы брала от античности именно те знания, которые были необходимы ей и удовлетворяли социокультурные потребности и устремления как производителей, так и потребителей художественного дискурса. Особенностью художественного дискурса является потребление и применение разных типов знаний (частных, духовно-религиозных, социальных, научно-культурологических) и определенная их специфика. Поскольку языковое воплощение художественного дискурса может быть каким угодно (проза / поэзия, классика / модерн, «эстетически привлекательное / находящееся вне возможности эстетической оценки»), то это делает его доступным широким кругам производителей и потребителей и определенным образом специфицирует знания, которые он представляет. Хотя знания в художественном дискурсе определяются исходя из понятия «вымысел» и не могут иметь никакого практического применения, тем не менее, они активно применяются в разнообразных сферах жизнедеятельности человека (ритуал, государственный заказ, развлечение, эстетическое наслаждение, просвещение, педагогическое внушение и прочие). Это дает возможность О. Г. Ревзиной говорить о некой «сверхпрагматике» художественного дискурса, которая «состоит в подтверждении идентификации человека как творца, который – искушаемый дьяволом или благословляемый Богом, мог бы мыслить о себе, как Мандельштам: «И я когда-нибудь

прекрасное создам...» [9, с. 77], ведь «создатель художественного текста и художественного мира называется высоким словом «творец» то есть так же, как и «верховное существо, создавшее мир и управляющее им: бог» [9, с. 77].

Относительно дискурса античности, то он шире художественного дискурса, поскольку функционирует не только в художественных, но и в научных, публицистических и других текстах. Но в художественных текстах могут присутствовать следы и проекции других дискурсов, которые в совокупности своей являются сегментами человеческой коммуникации и познания. В рамках избранного для исследования материала, дискурс античности реализуется и актуализируется в художественном тексте по определенным правилам художественного дискурса. То есть мы рассматриваем дискурс античности в рамках художественного дискурса. Если понимать дискурс как процесс, а текст как результат, то исследуемые художественные тексты являются дискурсивным корпусом, то есть своеобразным полем, где художественно реализуется дискурс античности. Причем дискурс античности будет по-разному реализовываться в лирике, драме и эпосе в зависимости от роли и позиции всех участников коммуникативного события и авторских стратегий, ведь один дискурс может конструироваться текстами различных жанров, а они в свою очередь – выступать элементами разнообразных специальных дискурсов. Особенно показательной в этом отношении является современная романная проза, внутрижанровая спецификация которой практически невозможна. Так, произведения Паскаля Киньяра сочетают в себе признаки художественного романа, философского эссе, историко-литературоведческих и лингвистических научных исследований. Творение Пьера Мишона «Император Запада», несмотря на подзаголовок «роман», исследователи склонны называть не вполне романом, не повестью и не рассказом, а скорее поэмой в прозе, часто ритмизированной, где гекзаметр переходит в другие размеры. Научно-фантастические романы Бернара Вербера строятся по принципу коллажа, где согласно авторской стратегии, переплетаются религиозный, политический, научный, публицистический и художественный дискурсы.

Таким образом, продуктивным для последующих исследований является дискурсивный корпус, включающий в себя художественные тексты (романы) современной Франции, объединенные в единый дискурсивный корпус не по жанровому

критерию, а по тематическому признаку. Общей темой для них есть дискурс античности, характер и способы его реализации в массовой и элитарной литературе, ведь новейшая литературная иерархия выстраивается, опираясь на коммуникативную стратегию автора. Такие художественные тексты входят в рамки тематической общности (соединены темой античности), а исследовательская задача состоит в том, чтобы выявить и аргументировать общие содержательно-тематические отношения между текстами одного дискурса, определить как, зачем и для чего современные полусные писатели (элитарные и массовые) обращаются к античности, почему те или иные темы, образы, мотивы античности в социокультурных условиях рубежа XX–XXI веков начинают играть центральную роль, а иные уходят на маргинесы.

Выявив корреляцию понятий «художественный дискурс» и «дискурс античности», обратимся к дефинициям «античный текст» и «дискурс античности». Для того, чтобы понять, как соотносятся между собой дефиниции «античный текст» и «дискурс античности» следует определить, что для нас является собой «античный текст».

Наиболее распространенным в литературоведении считается идентичность понятий «античный текст» и «античная литература», то есть под «античным текстом» понимается весь массив дошедшего до нас греческо-римского литературного наследия. Действительно, если исходить из исследований М. М. Бахтина, Ю. Лотмана, В. Хализева по поводу текста, то античную литературу можно воспринимать как целостный текст, который апеллирует к духовно-инициативному восприятию его разными поколениями и является носителем стойких, внеситуативно значимых идей и знаний, что содействует диалогу разных культур и народов. Однако уже О. Гальчук отмечает, что как целостный текст античная литература воспринимается лишь в соотношении с философскими, общественно-политическими, научно-социологическими и прочими текстами, которые «прочитываются также в эстетическом ракурсе» [6, с. 19].

В. Е. Чернявская подает следующие критерии идентификации текста: «Во-первых, явление, идентифицируемое как текст, должно быть артефактом, то есть результатом целенаправленного действия (субъекта). Во-вторых, оно должно иметь инструментальный характер, иметь назначение в рамках определенной культуры. В-третьих, оно должно иметь кодированный характер, то есть в рамках определенной культуры должен существовать код, приписывающий ему некое(-ие) значение (-я).

Таким образом, текст – это то, что определенным образом закодировано, целенаправлено и имеет функцию (назначение)» [13, с. 84]. На основании этого мы расширяем понятие античный текст, относя туда как лингвистические тексты (художественные, философские, исторические, политические), так и экстралингвистические (музыка, изобразительное искусство, скульптура и архитектура) – весь тот комплекс семиотически значимых единиц античности, которые формируют у современного читателя определенный целостный образ античности как некоего социокультурного феномена, участника межкультурного диалога. В этом отношении наши идеи перекликаются с идеей «поэтики культуры» в целом В. Библера.

Если понятие «античный текст» включает в себя как вербальную, так и невербальную знаковые системы, то античный текст можно отнести к креолизованным текстам, то есть таким, в которых «вербальный и изобразительный компонент образуют одно визуальное, структурное, смысловое и функциональное целое, обеспечивающее его комплексное, прагматическое воздействие на адресата» [1, с. 73].

Еще одной характерной чертой античного текста как целого является его *поликодовость*. Под кодом мы вслед за В. Е. Чернявской понимаем «систему условных обозначений, символов, знаков и правил их комбинации между собой для передачи, обработки и хранения (запоминания) информации в наиболее приспособленном для этого виде» [13, с. 90]. Особенно эта характеристика касается мифологического компонента античного текста, в котором наличествует не один семиотический код. Так, античные мифы подверглись художественной обработке уже в эпоху самой античности и именно в таком виде дошли до современников, и как любое художественное произведение выполняли определенную эстетическую функцию. Поскольку художественный текст воздействует на читателя как рационально, так и эмоционально-чувственно, то любой элемент его структуры может стать носителем эстетической информации. Именно эта поликодовость делает мифы таким благодатным материалом для декодировки и перекодировки на протяжении многих веков.

Поскольку античный текст является полноценным участником межтекстовой коммуникации в силу своей открытости, креолизованности и поликодовости, а дискурс античности реализуется в тексте, то античный текст идентифицируется нами как «прототекст», «прецедентный текст», «гипотекст» (Ж. Женетт). По мнению Ю. Кара-

улова, феномен прецедентности базируется на общности фоновых знаний (культурных, социальных, языковых) адресата и адресанта [7]. Следовательно, античный текст в качестве прецедентного или прототекста является источником интертекстуальности, тем текстовым материалом, к которому обращается автор для вербализации своих идей, используя античный текст как своеобразный язык коммуникации, ведь античность апеллирует к культурной памяти и образному мышлению читателя, его социокультурному опыту.

Прецедентным текст становится не только тогда, когда употребляется и интерпретируется буквально, а и как средство символизации. Это может быть прецедентный текст, прецедентное высказывание, имя, ситуация, образ, любой знак, который «выступает как целостная единица обозначения» [7, с. 119]. Особенностью прецедентности античного текста является и то, что он может быть изъят из «материнского» текста абсолютно без потери познавательно-эстетической ценности, легко узнаваем и без кавычек, самодостаточным и безотносительно к контексту.

В качестве прецедентного текста античный текст характеризуется уникальной устойчивостью и динамичностью, поскольку на протяжении веков является мощным источником интертекстуальности и влияет на развитие культуры в целом. Он живет в сознании европейского общества и мировой культуры, постоянно воспроизводится в новых текстах, порождает новые смыслы, понятия и выявляет которые можно только после обращения к первоисточнику. Для дискурса античности, который функционирует в целом корпусе текстов разных исторических периодов, античный прецедентный текст является динамичным конструктом, реализующимся в бесконечном количестве вариантов, проявляющемся в различных дискурсах с определенными целями и влияющим на всю мировую культуру. Характер дискурса античности в каждую новую эпоху, в каждом новом тексте обусловлен тем, что из необъятного античного наследия берет данный автор, как использует античный прототекст, с какой целью обращается к античному материалу и чем его авторская рецепция античности отличается от предыдущих рецепций этого же материала. То есть античный текст становится той отправной точкой, от которой отталкивается и к которой все время возвращается дискурс-анализ античности.

Определение прототекстового статуса античного текста приводит нас к одной из самых востребованных и продуктивных проблем в современном

літературознавстві – інтертекстуальності або наявності одного (несколькох) предтекстів в другому, і відносини, які виникають між текстом і його предтекстами. Інтертекстуальне взаємодія між текстами є також одним із параметрів визначення дискурсу, а встановлення щільності і якості інтертекстуальних зв'язків між античним текстом і сучасними текстами допомагає встановити інтенсивність і характер дискурсу античності в літературі рубежа ХХ–ХХІ століть. Таким чином, інтертекстуальність стає маркером дискурсу античності на текстовому рівні.

Коли говорять про істини теорії інтертекстуальності, то найчастіше згадують імена Ю. Тьянова (концепцію літературної еволюції і вчення про пародію), Ф. де Сосюра (теорію анаграм) і М. М. Бахтіна (ідеї діалогічності). Останній утверджував, що літературна комунікація не виникає з нічого, не існує як *tabula rasa*, а «всього конкретне висловлювання знаходить той предмет, на який воно направлено, завжди вже обговорено, оцінено. Цей предмет пронизаний точками зору, чужими оцінками, думками, акцентами. Висловлювання входить в цю діалогічно напружену середовище чужих слів, вплітається в їх складні взаємозв'язки, сливається з одним, відтворюється від інших, перетинається з третіми» [4, с. 89–90]. Поняття інтертекстуальності було введено французьким літературознавцем, семиотиком, психоаналітиком Юлією Кристевой в 1967 році і з тих пор є фаворитом будь-яких літературознавчих студій, поряд з поліфонією, діалогічністю, транстекстуальністю і інтерсемантичністю. Ідеї М. М. Бахтіна були сприйняті і суттєво розширені в концепції інтертекстуальності, понятійним апаратом і визначеннями якої цікавилися Р. Барт, Ж. Деррида, Ю. Кристева, Р. Мойзес, Ю. Лотман, М. Риффатер, І. Ільїн, І. Смирнов і інші. Многочисленні класифікації інтертекстуальних елементів і міжтекстових зв'язків розроблені такими відомими ученими, як Х. Блум, Д. Женетт, Дж. Б. Конте, М. Пфістер, Н. Пьєге-Гро, П. Тороп, Н. Фатеева, М. Шаповал і іншими. Особливо продуктивними в даному дослідженні є концепції Р. Барта про рецептивно орієнтовану сторону інтертекстуальності, про «неперервне читання в нескінченному тексті» і М. Риффатера про рецептивний акцент в теорії універсальної інтертекстуальності, де процес інтертекстуального читання є можливим лише при участі сприйма-

ючого свідомості читача. Відкритість і полікодовість античного тексту передбачає виявлення в ньому значень, не обов'язково вкладуваних автором. Таким чином, будь-який письменник може зробити свої читальські відкриття в процесі рецепції античності, він є одночасно суб'єктом і об'єктом античного дискурсу (об'єктом – як реципієнт прототексту, а суб'єктом – як творець нових значень).

Обращення в мистецтвенному творі до античного тексту в основному є намірним дією, авторською стратегією, з допомогою якої автор апелює до ідейно-естетическим і культурним первозначам, коренящимся в античності. Античний прецедентний текст стає джерелом багатьох цитат, аллюзій, ремінісценцій, символів і іншого, які в нових текстах набувають інше звучання, додатковий або трансформований зміст. Ці нові тексти стають також інтертекстами інших текстів. В сучасних мистецтвенних текстах, розрахованих на активну комунікацію автора і читача, письменник свідомо показує взаємодію претексту з текстом, роблячи перший видимим для читача з допомогою особливих формальних засобів, маркерів інтертекстуальності. Намірено включаючи в свій текст «чуже» слово, фрагменти прецедентного тексту, автор розраховує на визначену «інтертекстуальну компетенцію» (У. Еко) свого читача, на те, що той буде здатний правильно визначити авторську інтенцію. Причому якщо в масовій літературі, виконуючій в основному розважальну і просвітительську функцію, текстові маркери інтертекстуальності чітко позначені (найчастіше використовується нульова інтертекстуальність – зазвичайні, рідко розважальні цитати), то в літературі елітарній адресат в його інтертекстуальному читанні направляється адресантом «по слідам». С. Хольтуис в даному контексті використовує термін «інтертекстуальна диспозиція» [14, с. 103], передбачаючий наявність в тексті визначених сигналів і індикаторів, здатних мотивувати реципієнта до пошуку зв'язків даного тексту з іншими.

Висновки і пропозиції. Таким чином, опираючись на дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, ми дійшли до висновку, що продуктивною оптикою літературознавчих досліджень є аналіз інтенсивності і специфіки античного дискурсу в мистецтвенному дискурсі сучасності. Дискурс античності реалізовується в рамках мистец-

ственного дискурса, играя роль межэпохального коммуникативного медиатора. Античный текст, который включает в себя лингвистические и экстралингвистические тексты, в дискурсе античности выполняет функции прецедентного текста, неиссякаемого источника интертекстуального материала. Поликодовость и первичные, вторичные и так далее интертекстуальные связи обеспечивают неимоверную «живучесть» античного

наследия и дают нам возможность говорить об активизации дискурса античности в определенные эпохи истории. Перспективами дальнейших исследований мы считаем расширение и углубление терминологического аппарата «дискурса античности» и выработку такой методологии, которая бы позволила анализировать комплексы литературных произведений с точки зрения особенностей античного дискурса в них.

Список литературы:

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов). *Вопросы языкознания*. 1992. №1. С. 71–78.
2. Античное наследие в культуре России / под ред. Г. С. Кнабе. Москва : Изд. РНИИ культурного и природного наследия, 1995. 260 с.
3. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990. С. 136-137.
4. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. Москва : Художественная литература, 1975.
5. Ван Дейк Т. К определению дискурса [Электронный ресурс]. *Teun Van Dijk. Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage, 1998 / Пер. отрывка с англ. А. Дерябина. 31 May, 1999. Режим доступа: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>
6. Гальчук О. В. «...Не минає міт!»: Античний текст у поетичному просторі українського модернізму 1920–1930 років : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2013. 552 с.
7. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности. *Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы / Доклады сов. делегации на конгрессе IV МА ПРЯЛ*. Москва, 1986. С. 105-126
8. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / Ред. Серио П. ; Пер. с фр. и португ. Москва : Прогресс, 1999. 416 с.
9. Ревзина О. Г. Дискурс и дискурсивные формации. *Критика и семиотика*. Вып. 8. Новосибирск, 2005. С. 66–78.
10. Руднев Ю. Концепция дискурса как элемента литературоведческого метаязыка. 2001. URL: http://zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm.
11. Словарь античности: Пер. с нем. / Сост. Ирмшер Й., Йоне Р. Москва : Прогресс, 1989. 704 с.
12. Тахо-Годи А. А. Ф. Лосев: Жизнь и творчество. *Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура*. Москва : Политиздат, 1991. 525 с. (Мыслители XX века). С. 5–20.
13. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодованность, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 248 с.
14. Holthuis S. Intertextualitat. Staufenburg, 1993. F/M, Peter Lang, 2004.

Semenets O. S. ANTIQUITY AS A CORRESPONDING POWER OF THE TRANSHISTORICAL DIALOGUE

The transhistorical nature of the XX-XXI centuries edge literature, its communicative orientation and transformation of the art paradigm given in this article attempts to outline the new optics of the contemporary artistic text literary analysis in terms of the antiquity discourse acceptance as a powerful participant in the transhistorical stage of human development unstable periods. The study reviews both basic and recent researches on discourse theory in various fields of the humanities; perspective directions are revealed; the performance of the term “discourse” for literary studies is emphasized; differentiation and correlation of the concepts of “artistic discourse”, “discourse of antiquity”, “ancient text”, “ancient literature” are made. The use of the linguistic discourse terms of analysis in the study of the antiquity discourse realization specificity in contemporary artistic discourse is appropriately argued and supplemented with the notion of “antique text”, which, in our opinion, includes not only linguistic literary texts, but also extracultural studies (painting, architecture, music of Ancient Greece and Rome). All these components of the global antique text can become the intertext of contemporary fiction, and its current intensity and peculiarities become the subject of special scientific researches. The involvement of a large number of recipients in transhistorical dialogue, the possibility of productive artistic secondary, tertiary, reception of the ancient text makes the ancient discourse one of the most aged and important discourses, which influences the formation of the ethico-aesthetic concept of modern person. The end of the article outlines the prospects for further scientific research, which focus on identifying the features and the antiquity discourse functioning specifics in the contemporary artistic text of a certain genre affiliation.

Key words: antique text, communicative act, artistic discourse, discourse of antiquity, intertextuality, polycoding.

Тіхоненко С. О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ГРОТЕСК ПАМФЛЕТУ ДЖОНАТАНА СВІФТА «БИТВА КНИГ»

У статті здійснено спробу дослідити функції та специфіку гротескних форм памфлету Дж. Свіфта «Битва книг». Мета роботи полягає в цілісному та всебічному аналізі гротеску на матеріалі памфлету, дослідженні гротескних форм твору, що виявляються на різних структурах тексту, та їхньої ролі у створенні повної та динамічної авторської художньої моделі світу й визначення місця людини в ній.

У своїй ранній сатирі «The Battle of the Books» («Битва книг») (1697) Дж. Свіфт втручається в суперечку «древніх» і «нових», що мала доти вже досить тривалу історію.

У тексті памфлету сатирик переводить площину духовної сфери у сферу матеріальну. Конфлікт між давньою літературою та сучасною автор подає крізь призму суперечки щодо верхівки гори Парнас – античного символу поетів і поезії. «Нові» просторово не дарма перебувають знизу – вони не можуть досягнути висот давніх авторів, проте прагнуть посісти їхнє місце. Алегоричний образ чорнил-зброї трансформує світовий літературний процес у нескінченну битву творів.

У своєму творі Дж. Свіфт, створюючи алегоричний гротескний світ книг та їхньої війни, розгортає перед читачем не тільки зіткнення двох світоглядних систем, не тільки іронічну картину зміни культурних формацій, діалогу епох, але й змальовує потворний портрет своєї епохи. Гротескний макет епіки, гротескні ситуації, химерні образи-алегорії, нескінченні метаморфози, карнавальні маски, художня просторова вертикаль, уїдливо-іронічний тон автора і відступ-притча про павука та бджолу виводять твір за межі конкретної теми про «древніх» і нових», своєї країни та епохи та роблять памфлет Дж. Свіфта одним із найбільш віртуозних сатиричних творів у світовій літературі.

Ключові слова: Дж. Свіфт, гротеск, гротескні форми, памфлет, художній хронотоп, художня модель світу.

Постановка проблеми. Важка, сповнена таємниць і містифікацій доля Дж. Свіфта, його літературна спадщина, що стала визначальною не тільки для творчості англійських сатириків, а й письменників усього світу, зумовили появу багатьох досліджень і теорій щодо як його життя, так і поетики його творів. Попри численні дослідження творчості залишилися лакуни стосовно вивчення гротескних форм у творчості письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники теорії гротеску (М. Бахтін [1], Ю. Манн [5], В. Кайзер [9], О. Шапошнікова [6], Т. Дормідонова [2]) стверджують, що у творах Дж. Свіфта втілені найбільш яскраві вияви гротеску в європейській літературі, проте глибокого та всебічного аналізу гротескних форм у текстах творів Дж. Свіфта на сьогодні немає. Варті уваги праці J. W. Scott (Дж. В. Скотта) “Swift and the grotesque: to vex rather than divert” («Свіфт і гротеск: мета – не розважати, а критикувати») [11] та С. Lawlor (К. Лоулора) “The Classical and the Grotesque in the work of Alexander Pope and Jonathan Swift” («Класика і гротеск у твор-

чості А. Поупа та Дж. Свіфта») [10], проте науковцями дослідження гротеску подане дещо односторонньо з позиції або критики як основної функції гротеску у творах Дж. Свіфта (Дж. В. Скотт), або культурних і психологічних умов, у яких творив письменник (К. Лоурол).

Постановка завдання. Метою статті є цілісний і всебічний аналіз гротеску на матеріалі памфлету Джонатана Свіфта «Битва книг» у розрізі єдиного системного підходу, дослідження гротескних форм твору, що виявляються на різних структурах тексту, та їхньої ролі у створенні повної й динамічної авторської художньої моделі світу й визначення місця людини в ній.

Виклад основного матеріалу. У своїй ранній сатирі “The Battle of the Books” («Битва книг») (1697) Дж. Свіфт виступає ще з позицій, що належать до XVII ст.: він втручається в суперечку «древніх» і «нових», що мала доти вже досить тривалу історію. Однак, хоча Дж. Свіфт, алегорично зображуючи бій між «древніми» і «новими» авторами, що розігрався в бібліотеці Сент-Джеймського палацу, схильний, вочевидь,

віддати свої симпатії «древнім», він обриває сатиру, не довівши до кінця опис цього «комічного» бою – фінал рукопису, як оголошує автор, загублений. «Битва книг» вийшла в 1704 р. – пізніше, ніж була написана, проте ще до появи у друкованому вигляді стала широко відомою в літературних колах [4, с. 357].

На початку твору, розкриваючи причини, що спричинили автора взятися за написання твору, план тексту різко змінюється від реального до алегоричного: *“At length, there appearing no End of the Quarrel, our Author tells us, that the BOOKS in St. James’s Library, looking upon themselves as Parties principally concerned, took up the Controversie, and came to a decisive Battel...”* [12]. Таке гротескне зміщення площини тексту робить акцент не на реальних проблемах давньої суперечки, а на тому, що цікавить автора в його часі та в його реаліях. Недарма в «Передмові автора» письменник розмірковує про сутність сатири та про її вплив на людський мозок. Авторська іронія спрямована на гнів та агресію, що може викликати сатира, і на те, як ці емоції негативно впливають на розум. Матеріально знижений образ пійла для свиней, що алегорично передає стан мозку після нападу агресії, натякає і на ставлення автора до людей: *“That will make it all bubble up into Impertinence, and he will find no new Supply: Wit, without knowledge, being a sort of Cream, which gathers in a Night to the Top, and by a skilful Hand, may be soon whipt into Froth; but once scumm’d away, what appears underneath will be fit for nothing, but to be thrown to the Hogs”* [12].

В основному тексті памфлету Дж. Свіфт використовує один зі своїх улюблених прийомів: переводить площину духовної сфери у сферу матеріальну. Наприклад, його міркування про причини війн розкриваються перед читачем у гротескному образі зграї собак, які не можуть поділити кістку. Конфлікт між давньою літературою та сучасною автор подає крізь призму суперечки щодо верхівки гори Парнас – античного символу поетів і поезії. «Нові» просторово недарма перебувають знизу – вони не можуть досягнути висот давніх авторів, проте прагнуть посісти їхнє місце. Письменник на рівні художнього хронотопу тексту висловлює власну позицію. Алегоричний образ чорнилзброї трансформує світовий літературний процес у нескінченну битву творів. Гротескність сентенцій автора полягає в тому, що в одному семантичному ряду подаються полярні думки: невмирущий, вічно живий дух книг зливається з образом смерті, кладовищем творів. Полемічні книги, за висловом автора, тобто ті, які жадають розпалити ворож-

нечу між поколіннями творів, найбільш небезпечні та найчастіше живий дух у них змінюється на мертве тіло. Така гротескно-алегорична картина зміни культурних формацій викликає низку алузій і ремінісценцій щодо історії людської цивілізації в її духовній сфері. Образ бібліотекаря – прихильника «нових» – виписаний автором із їдкою насмішкою. Тіло бібліотекаря може всмоктувати в себе книжковий пил, поглинати хробаків, створювати плутанину, хаос серед книг – усе це примушує сприймати образ бібліотекаря як гротескне тіло – книжковий всевіт, де тлін і безсмертя так тісно переплітаються, що неможливо відділити одне від одного. Окрім того, опікун Королівської бібліотеки, названий автором із нищівною іронією «доблесною людиною», виступає в тексті як символ такої риси, що притаманна багатьом людям: посісти місце, якого не заслуговуєш. Сатирик визначає цю рису, притаманну виключно «новим», таким чином звертаючи увагу читачів-сучасників на реалії свого часу та на рівень культури, яка, на думку автора, не може піднятися до висот античної.

Природа дебатів, що мали місце напередодні війни між книгами, має парадоксальний характер – «нові» переконують «древніх», що вони більш давні. Така гротескна форма, що виявляється на образному, смисловому та сюжетному рівнях, по-перше, доводить безглуздість суперечки; по-друге, створює цілісну (хоча зіткану з протиріч) картину світової літератури, а врешті-решт і світу. Суперечка «древніх» і «нових» для Дж. Свіфта, мислителя Просвітництва, не має великого значення. Свої естетичні критерії він формулює в алегоричній притчі, введеної у «Битву книг», де йдеться про суперечку бджоли і павука. Як не майстерно плете павук у темному кутку своє павутиння, витягаючи із самого себе нитки, бджола сміливо прориває його тенета. Їй потрібний простір, вона повинна облетіти всі квіти, аби звідусіль зібрати для людей віск і мед, тобто світло й насолоду. Уже тут письменник формулює таку концепцію мистецтва, яка ворожа духу догматизму і просякнута ідеями Просвітництва [3]. Дослідник Ч. Н. Hinnant (Ч. Гіннант) у своїй роботі *“The ‘Fable of the Spider and the Bee’ and Swift’s Poetics of Inspiration”* («Байка “Про павука та бджолу” та поетика Натхнення Дж. Свіфта») стверджує, що сатирик керується критеріями Ф. Бекона, який пропонує розподіляти дослідників природи на «людей експерименту» та «людей догм». Для ілюстрації своєї теорії вчений бере образи мурахи, павука та бджоли. Якщо мураха тільки збирає матеріал, павук тільки виго-

товляє павутиння із себе, і тільки бджола збирає нектар у саду й творить щось нове, продукт такої діяльності залежить від акту творення. Така алегорія доводить позицію Дж. Свіфта щодо природи творчості: *“Rather it is the total metamorphosis that Swift’s bee describes as the result of his desire to ‘enrich’ himself with what he collects from flowers and blossoms ‘without the least Injury to their Beauty, their Smell, or their Taste’”* [7, с. 130].

Історія про бджолу та павука своїми художніми ознаками: моральною настановою, алегоричними образами комах, – жанрово наближена до байки, а тому не дивно, що в тексті з’являється образ Езопа. Недарма саме Езоп розкриває алегоричний сенс сутички павука та мухи, і саме Езоп зміг піддати себе численним метаморфозам (як натяк на трансформацію та популярність жанру байки в європейській літературі) і під виглядом віслюка зміг потрапити у стан ворога. Віслюк – популярний образ не тільки світової байки, а й у творчості самого Дж. Свіфта – сатирик проводить цей алегоричний образ смисловими рівнями «Казки бочки» у розділах, що присвячені літературі. Алегорично віслюк уособлює нових, такі оціночні штрихи до портрету сучасної культури створюють сатирично-сміхову стихію твору та розкривають почуття самого автора. Слід зауважити, що на рівні авторської позиції виявляються гротескні риси тексту – з одного боку, Дж. Свіфт не віддає перевагу жодній партії книг, його не цікавить фінал битви, з іншого – увесь сарказм спрямовано виключно на «нових». Така «поведінка» автора в тексті розкриває і постать письменника як людини, що переймається своїм часом, прагне змінити суспільство та його громадян. Книги, що формують духовне обличчя людства, і стали об’єктом авторської уваги та алегорично-гротескної історії протистояння. Така сама думка і в дослідника творчості Дж. Свіфта D. Kabilan (Д. Кабілан). У своїй статті *“A Study of Satirical Elements in Jonathan Swift’s The Battle of the Book”* («Вивчення сатиричних елементів у “Битві книг” Дж. Свіфта») вчений вважає, попри професійну неупередженість автор збалансовує сили таким чином, що один «древній» може розправитися з багатьма «новими»: *“...he single combat is unevenly balanced and in spite of the author’s profession of impartiality his sympathy for the cause of the moderns cannot be missed. The names mentioned on the side of moderns are minor figures and no match for the ancients which symbolizes his power as an epic poet and without much effort slays no less than five moderns one after another”* [8, с. 365].

Художній хронотоп твору являє собою чітку вертикаль: «просторовий» низ, в якому розташувались «нові», там само, до речі, і міститься павук із притчі – бджола летить угору, Юпітер – представник «древніх» – мешкає на Чумацькому Шляху. Житло захисниці «нових» – богині Критики – просторово нижче, хоча локалізований цей персонаж на засніженій вершині гори, проте автор обмежує простір богині печерою. Отже, світ богині вузький, задушливий і безперспективний. Гротескний образ Критики ввібрав у себе найпотворніші для Дж. Свіфта риси сучасної сатири критичної літератури. Оточення богині: батько Невігластво, мати Гординя, сестра Думка із зав’язаними очима, діти Хвастощі, Безсоромність, Глупота, Марносластво, Самовпевненість, Педантизм – прямо розкривають ставлення автора до того, що відбувається в літературі його часу. Потворна зовнішність персонажа, химерне поєднання беззубої кішки та віслюка тільки підсилюють враження від богині (явища) Критики як від чогось гидкого, брудного та протиприродного. Персоніфікація культурного явища – літературної критики – в образі химерної потвори створює атмосферу морального бруду серед «нових» та екстраполює на весь сучасний автору світ. Бінарною опозицією Критики в тексті виступає захисниця древніх – богиня Слава, що закликає богів Олімпу допомогти древнім авторам. Читач розуміє, що алегорична суперечка між «новими» та «древніми» – не просто відповідь Дж. Свіфта на захист В. Темпля, автор розкриває світоглядну прірву, полярність поглядів у діалозі культур. На думку Ч. Гіннанта, суперечка між «новими» та «древніми» – не просто сварка між старими авторами і новими; це швидше протистояння між двома групами, які поширювали дві різні концепції знань і літератури. Це був спір між двома діаметрально протилежними категоріями вчених. Якщо давні прагнули моральності, певної правильності у всьому, то сучасні під впливом наукового прогресу свого часу відстоювали думку, що їхнє Знання вище, адже вони спиралися на весь досвід попередніх поколінь [7, с. 134].

Рід військ і зброя супротивників залежать від духовної спадщини як «нових», так і «древніх». Сили «нових» – це купка погано озброєних найманців. Д. Кабілан вважає, що так автор глузує із сучасних книг без твердих обкладинок. Узагалі, «Битва книг» – це гротескна модель героїчного епосу, оскільки сатирик спирається на епічні канони Гомера, Вергілія та інших епічних авторів для опису дрібної літературної сварки [8, с. 366].

Таке гротескне поєднання розуму, гумору, бурлеску й сатиричної новації і творить смислове поле памфлету.

Автор подає битву через поєдинки між представниками обох партій. Знаковим став двобій між Вергілієм і Драйденом [8, с. 366]. Золоті обладунки Вергілія різко протиставляються іржавим Драйдена. Така прозора алегорія прямо вказує на значення для людства творчості обох митців. Гротескний образ Драйдена в шоломі, який непомірно великий для його голови, іронічно натякає на авторську думку щодо перебільшення літературних заслуг письменника.

Свого сучасника Бентлі Дж. Свіфт змальовує як найбільш гидкого з «нових» в обладунках, зроблених із різних шматків, із горщиком нечистот у руці. Його крива постать – гротескне відображення його діяльності, на думку сатирика. Цей потворний «новий» викликає сміх навіть серед своїх. І тільки Воттон – головний опонент В. Темпля – став йому другом і напарником. Похід свій вони розпочали по трупах убитих друзів, така досить прозора алегорія додає образам риси нищих і підлих істот. Порівняння з боягузливими собаками, «Mungrel-Curs», що плазують, боячись своєї тіні, по-перше, просторово окреслює місце персонажів у вертикальній структурі тексту; по-друге, такі метаморфози з персонажами додають рис карнавалізації розповіді, де кожний герой постійно «змінює маски», відповідно, відкриваючи своє справжнє обличчя. Герої вирішили напасти на Езопа та Фаларида, коли ті спали, що вкотре підкреслює «благородство» «нових», проте через свою боягузливість не змогли заподіяти «древнім» жодної шкоди. Сни Езопа та Фаларида відповідають їхній смисловій наповненості як античних творів. Така суміш реальних рис відомих авторів і книг із викривленими гротескними образами є смисловою домінантою тексту. Символічний образ бруду, на який перетворюється чисте

джерело, об'єднує художню вертикаль тексту в єдине ціле – «низ» і «верх», «чистота» та «бруд», «талант» і «бездарність» зливаються. Цей гротескний прийом допомагає зрозуміти авторське чітке послання – джерело знань може бути чистим і глибоким, проте все залежить від вуст, які п'ють воду з цього джерела.

Підступний план «нових» не реалізувався, «древні» гідно відбили атаку. Сценою гибелі Бентлі та Воттона та посмертним химерним тілом, в яке перетворилися друзі після влучного удару, і завершується памфлет. Автор іронічно прощається із загиблими, не приховуючи своєї радості з приводу такої «літературної» смерті.

Висновки і пропозиції. Отже, у своєму творі Дж. Свіфт, створюючи алегоричний гротескний світ книг та їхньої війни, не тільки розгортає перед читачем зіткнення двох світоглядних систем і змальовує іронічну картину зміни культурних формацій, діалогу епох, але й змальовує потворний портрет своєї епохи. Гротескний макет епіки, виведений автором, гротескні ситуації, химерні образи-алегорії, нескінченні метаморфози, що відбуваються з персонажами, карнавальні маски, які нерозривно пов'язані з героями, художня просторова вертикаль, яка унеможлиблює роботу реального часу, в'їдливо-іронічний тон автора, відступ-притча про павука та бджолу – усе це виводить твір за межі конкретної теми про «древніх» і нових», своєї країни та епохи та робить памфлет Дж. Свіфта одним із найбільш віртуозних сатиричних творів у світовій літературі.

Висвітленими питаннями не висчерпується аналітичне та всебічне дослідження гротескних форм прози Дж. Свіфта. Цікавим і необхідним може стати в перспективі глибокий аналіз памфлетів Дж. Свіфта у зв'язку з романом «Мандрі Гуллівера», дослідження впливу гротескних форм, що функціонують у памфлетах, на гротескність роману.

Список літератури:

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1965. 545 с.
2. Дормидонова Т. Гротеск как тип художественной образности (от Ренессанса к эпохе авангарда) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология». Тверь, 2008. 22 с.
3. Елистратова А. Свифт и другие сатирики. URL: <http://www.philology.ru/literature3/elistratova-88.htm> (дата звернення: 10.04.2020).
4. История английской литературы. Т. 1. Вып. 2. / под ред. М. Алексеева, И. Анисимова, А. Дживелегова, А. Елистратовой. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1945. 657 с.
5. Манн Ю. О гротеске в литературе. Москва : Советский писатель, 1966. 184 с.
6. Шапошникова О. Гротеск и его разновидности : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология». Москва, 1978. 20 с.

7. Hinnat. Ch. H. "The Fable of the Spider and the Bee" And Swift's Poetics of Inspiration. *Colby Library Quarterly*. 1984. Vol. 20. No. 3. P. 129–136.
8. Kabilan D. A Study of Satirical Elements in Jonathan Swift's *The Battle of the Books*. *International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS)*. 2018. Vol. 3. Is. 3. P. 365–367.
9. Kayser W. *Das Grotteske. Seine Geschaltung in Malerei und Dichtung*. Oldenburg, 1957. 228 s.
10. Lawlor C. *The Classical and the Grotesque in the work of Alexander Pope and Jonathan Swift*: Submitted for the degree of PhD in English Literature at the University of Warwick. Department of English and Comparative Literary Studies, 1993. 246 p.
11. Scott J. W. *Swift and the grotesque: to vex rather than divert*: ProQuest Dissertations Publishing 0593: British and Irish literature. University of Arkansas, 1985. 226 p.
12. Swift. J. *The Battle of the Books*. URL: <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/battle.html> (дата звернення: 13.04.2020).

**Tykhonenko S. O. THE GROTESQUE IN THE PAMPHLET BY JONATAN SWIFT
THE BATTLE OF THE BOOKS**

*The attempts to research the functions and the hallmarks of the grotesque forms are made in the pamphlet by Jonathan Swift *The Battle of the Books*. The purpose of this article is to provide the full and comprehensive analysis of the grotesque, based on the material of the pamphlet, research the grotesque forms of the work that are encountered at the different structures of the text and their role in building a complete and dynamic original model of the world alongside the identifying the place of a person in it.*

*In his early satire *The Battle of the Books* (1697), Jonathan Swift intrudes into the conflict between the "ancienst" and the "news" that had been lasting for quite a while by that time.*

In the text of the pamphlet, the satirist transfers spiritual issues into financial ones. The conflict between the ancient and modern literature is presented by the author through the prism of the clashes related to the Mount Parnassus – an antique symbol of poets and poesy. In space the "news" are situated underneath as they can't reach the height, achieved by the ancient authors, so they seek to occupy their place. The allegoric image of the ink-weapon transforms the world literature process into the endless battlefield for literature works.

In his pamphlet, by building the allegoric grotesque world of the books and their war, Jn. Swift unfolds in front of the reader not only the collision of the two world views, not only the ironic picture of the changes in the cultural formations and dialogue between the epochs, but also he illustrates a notorious image of his epoch. The grotesque epics prototype, grotesque situations, chimeric images-allegories, endless metamorphoses, carnival masks, literary space vertical, biting ironic tone of the author and, the interjection-paroemia about a spider and a bee push the pamphlet out of the borders of the concrete subject of the "ancients" and the "news", his country and epoch and make the pamphlet of Jonathan Swift one of the most elaborate and compelling satiric works in the world literature.

Key words: *Jn. Swift, grotesque, grotesque forms, pamphlet, literary chronotope, literary model of the world.*

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091:82.1:[821.162.4Сладкович+821.161.2Шевченко]
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/05>

Боронь О. В.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ У ПОЕЗІЇ АНДРЕЯ СЛАДКОВИЧА І ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ТИПОЛОГІЧНОМУ ПОРІВНЯННІ (ДО 200-ЛІТТЯ СЛОВАЦЬКОГО ПОЕТА)

Завдяки використанню порівняльно-типологічного підходу виявлено спільні й відмінні риси в поезії Андрея Сладковича і Тараса Шевченка. З усього тематичного розмаїття для дослідження вибрано саме громадянські й патріотичні мотиви з огляду на їх співзвучність в обох поетів.

У трактуванні цих мотивів, характерних для більшості європейських романтиків першої половини XIX ст., у творчості названих поетів спостерігається чимало спільних рис, зумовлених схожими історичними умовами, в яких опинилися словацький та український народи. І Сладкович, і Шевченко звертаються до універсальної для поетів-романтиків теми любові до поневоленої батьківщини, реалізуючи цей мотив схожими образними засобами. Словацький поет обстоює ідеал невіддільності інтимних почуттів від любові до батьківщини, натомість український виразно їх розмежовує, переважно уникаючи риторичної прямолінійності.

В опрацьованні теми любові до батьківщини в обох поетів виявляється структурна подібність: вони вдаються до моделювання поетичних образів річок Грон і Дніпро, що набули у їхній творчості символічного значення, втілюючи, серед іншого, славетне минуле обох народів, глибинну національну сутність.

Обидва поети гостро картають співвітчизників за нехтування рідною мовою, палко виступають на її захист, але кожен удається при цьому до індивідуальних поетичних прийомів. Для обох забуття рідної мови веде до подальшої денаціоналізації і звиродніння.

Споріднює поетів й опис мертвого сну, бездіяльності, що виступають прямою протилежністю спротиву, збройній боротьбі з ворогами, звідси – емоційні заклики до активного опору колонізаторам.

Названі особливості в осмисленні болючих для двох народів проблем національного буття частково впливають зі спільного романтичного світовідчуття обох поетів. Водночас, попри помітну схожість в інтерпретації тієї самої тематики, Сладкович і Шевченко зберігають виразну творчу індивідуальність, яка суттєво обмежує подальші пошуки зближень у їхньому поетичному доробку.

Ключові слова: громадянські та патріотичні мотиви, типологічні перегуки, структурні подібності, символічні образи, універсальні теми.

Постановка проблеми. Нині немає відомостей про ознайомленість із творчістю одне одного Андрея Сладковича і Тараса Шевченка: на перешкоді цьому були мовний бар'єр, загалом брак комунікації між слов'янськими поетами у середині XIX ст., ускладненість подолання кордонів Російської імперії для іноземної друкованої продукції, зокрема й художньої, за чим пильнувала цензура, тощо, хоча, як відомо, кілька Шевченкових видань завдяки Осипу Бодяньському потрапили до чехів [1, с. 45–46]. Тож не випадає шукати контактних зв'язків, натомість продуктивним

видається порівняльно-типологічний підхід, що дає змогу виявити спільні й відмінні риси в поезії обох митців. Із-поміж можливих образних, жанрових, стильових збігів і відмінностей у цьому разі доведеться обмежитися тільки суто тематичними перегуками і розбіжностями. З усього тематичного розмаїття для дослідження вибрано саме громадянські й патріотичні мотиви з огляду на їх співзвучність у творчості обох поетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шевченкова творчість стала відомою у Словаччині тільки на початку 1860-х років [1, с. 238–239],

коли Сладкович переважно вже відійшов від активної літературної діяльності (помер 1872 р.). В Україні творчість словацького поета знають завдяки статтям і перекладам Івана Мацинського [1; 3]. Натомість типологічне порівняння поезії Сладковича і Шевченка не здійснювалося.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення спільних рис у художньому осмисленні громадянських і патріотичних мотивів у доробку обох поетів, але водночас і своєрідності в опрацюванні схожої тематики.

Виклад основного матеріалу. Універсальна для більшості поетів-романтиків тема відданості вітчизні, глибокої синівської любові до неї знайшла свій вияв і в доробку Сладковича та Шевченка. У вірші словацького поета чеською мовою «Рішучість» (*Odhodlanost*, 1841–1842) кохання юнака до дівчини нерозривно пов'язується з любов'ю до батьківщини, уболінням за її долю: *V lásce k vlasti jest má láska k tobě, / hyneli ta, jest i tato v hrobě* [6] («Почуттям вітчизни я кохаю, / якщо гине – друге теж втрачаю» [3, с. 51]). В інтерпретації поета ці почуття становлять цілість, у якій неможливо розмежувати особисте і громадянське. Обидва персонажі готові жертвувати своїм життям заради порятунку Словаччини, що потерпає від поневолення і несправедливості. Натомість Шевченко у багатьох віршах відтворює любов до рідної землі через свідомість ліричного персонажа, уникаючи поєднання з почуттями до дівчини. Пророчі голоси на скелі Криваня у вірші «Юнак» (*Mládenec*, 1845) заповідають хлопцеві про вітчизну завжди думати з почуттям любові, звідтоді в ньому живе сила батьківщини: *Ak myslíš, myslí na stav otčiny / a spoj myšlienku s citom ľúbosti, / vymyslí spásu, zleť do dediny – / a daj úmyslu tvár skutočnosti* [5, с. 201] («Думаючи, ти про батьківщину / думай завше з почуттям любові: / йди в село, спасай село ти, сину / замисли ділами виняткові!» [3, с. 85]).

Український поет іноді пристрасно благає любити батьківщину, як у вірші «Чи ми ще зійдемося знову?», адресованому учасникам Кирило-Мефодіївського братства, а ширше – всім співвітчизникам: «Свою Україну любіть, / Любіть її ... Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть» (рр. 10–13)¹.

Утіленням славного історичного минулого для Шевченка постає Чигирин, згодом у колоніальних умовах занепалий і забутий: «Чигрине, Чигрине, / Все на світі гине, / І святая твоя слава, / Як пилина,

лине / За вітрами холодними» («Чигрине, Чигрине...», 1844, рр. 1–5). Та попри приголомшливо жалогідний стан сучасного поетові міста й України загалом, вірш пронизує профетичний мотив майбутнього відродження:

Може, зійдуть, і виростуть
Ножи обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!! (рр. 63–70).

Поет не має сумніву, що «встане / Правда на сім світі». Для Сладковича історію і міць Словаччини уособлює Банська Штявниця (Щавниця), до якої він звертається у вірші «Щавниця» (*Štiavnica*, 1846):

Štiavnica! zámkov sivých dolina,
nezamkni sa v ich zvaliny!
Zo zámkov každá znie ti hodina,
každá volá tvoje činy!
Zámky sú punkty silnej obrany,
pamiatka ich slávny ohlas:
hradby si vystav na všetky strany,
buď slávnejšou ako bolas'! [5, с. 206–207].
Щавнице! долино замків сивих,
не ховайся у руїни:
з замків тих до дій твоїх щасливих
лине часу такт незмінний!
замок – діб славетних забороло,
давня пам'ятка могутня:
мури й ти собі будуй навколо,
будеш також² незабутня! [3, с. 86].

Словацький поет не так апелює до історичного минулого, як радше прозирає в майбутнє: закликає місто виховувати юнаків, будити могили, «оброблять духовне поле» («*obrábat' strán tých duchovné pole*»), тобто стати реальним торговельним, освітнім і культурним центром країни, ба більше – Славії.

Невіддільним складником батьківщини для Сладковича є річка Грон, до якої він звертається в однойменному вірші (*Hron*, 1845): *Rád sa ja dívam v tvoje brilianty, / rieka moja, milý môj Hron!* [5, с. 208] («Вдивляюсь радо я в твої брильянти, / кохано річко, любий Грон!» [3, с. 89]), її хвилі для поета – «віків живі картини» [3, с. 89] (*obrazy vekov*). Річка символізує весь словацький народ, про що виразно сказано в ранній поемі Сладковича «Марина» (*Marína*, 1844–1845): *Je Hron môj obraz môjho národa, / ale obraz ten predsa len voda, /*

¹ Тут і далі для цитат із поезії Шевченка вказано тільки номери рядків за виданням [4].

² У перекладі Мацинського – «также».

a duch je slovenský národ! [5, с. 170] («Грон – символ мій мого народу: / не означає він лиш воду, / а весь словацький наш народ!» [3, с. 195]). Аналогом Грону в Шевченковій поезії постає Дніпро – один із найчастіших топонімів у автора «Кобзаря» (87 згадок), складний словообраз, що з'являється як у конкретно-пейзажних контекстах, так і в символічному значенні. Часто він асоціюється з Україною, особливо у період поетового заслання, з її славним минулим, саме тому «кращого немає / Нічого в Бога, як Дніпро / Та наша славная країна...» («І виріс я на чужині...», 1848, рр. 4–6). Яскраву картину нічної бурі на Дніпрі поет подав у баладі «Причинна»: «Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, / Додолю верби гне високі, / Горами хвилю підійма» (рр. 1–4). Вступна частина цієї поезії на мелодію, ймовірно, Данила Крижанівського, з кінця XIX ст. стала народною піснею, а завдяки патетично-громадянському звучанню здобула славу народного гімну України.

У вірші «Злагода» (Svornost', 1857) Сладкович протиставляє удавану злагоду, мертвотний спокій неволі, яким оповито людність країни, справжньому взаєморозумінню. У першій строфі не випадково чотири рази ужито слово «мертвий» та похідні від нього:

Ticho je u nás; hej, mŕtvo ticho;
 Že mŕtvo? ba žijú telá!
 Ale hýbavost', duša života,
 nevieme, kde sa podela;
 Svorno je u nás, ako keď mŕtvi
 ku mŕtvym svojim poľahnú,
 čo jedni k druhým dakedy sotvy
 v bratskom sa bozku už nahnú [5, с. 359].
 Тихо в нас; кругом так мертво й тихо.
 Мертво? Тіло щось ще зберігає,
 та рухомості життя і серця
 навкруги і зовсім вже немає:
 злагода така, немов лягли до мертвих
 мертві люди, що уже нездатні
 зовсім рухатися наостанок
 в передсмертнім поцілунку братнім [3, с. 91].

Проте завершується поезія словами: Zaviatym slávy dávnej prielohom svornost' prebrodí záveje! [5, с. 360] («Слава наша хоч і в темі глибокій, / злагода здолає всі завії!» [3, с. 92]). Формально інакше, проте, по суті, про те саме пише Шевченко у вірші «Минають дні, минають ночі...» (1845 р.), в якому ліричний герой із небувалою силою закликає долю не дати заснути в неволі:

Не дай спати ходячому,
 Серцем замирати
 І гнилою колодою

По світу валятись.
 А дай жити, серцем жити
 І людей любити,
 А коли ні... то проклинать
 І світ запалити!
 Страшно впасти у кайдани,
 Умирать в неволі,
 А ще гірше – спати, спати
 І спати на волі,
 І заснути навек-віки,
 І сліду не кинуть
 Ніякого, однаково,
 Чи жив, чи загинув! (рр. 13–28).

Такий сон у неволі для ліричного героя означає смерть, яку має на увазі і словацький поет.

У низці творів Сладкович виступає на захист рідної мови, проти наклепів проти неї, зокрема особливо яскраво у вірші «Відголоски» (Ohlasy, 1846), у якому ліричний герой боронить словацьку мову, гнівно тавруючи тих земляків, хто насміхається з неї:

Rúhači, ktorí hlas svojich otcov
 do chlievov zamykať chcete!
 Viete vy, akú hanbu vy z tých slov
 na vlastnú hlavu sypete? –
 Či v chlievoch ste sa vy narodili?
 Či kočíšia vás vrvaviet' učili?
 Či ste vy sprostí bačovnia?
 Či milé vaše vrvavia ohavu?
 Či deti vaše oslovia kravu,
 keď mať slovensky oslovia? [5, с. 318].
 Голос батьківський замкнувши в стайні,
 ви вкриваєтесь ганьбою,
 сміхачі й наклепники недалені,
 ще й розслаблені хвальбою!
 Чи ви не народились десь в хліві?
 Хто ви? Може, візники злостиві?
 Вівчарі найгірші, може?
 Чи хтось вас до бруду підмовляє?
 Або неньки дитинча не має
 й слово матері негоже? [3, с. 101].

Перевертенство картає і Шевченко в сатиричній поемі «Сон (Комедія)» (1844 р.), уїдливо зображаючи «землячків» у Петербурзі, що відцуралися рідної мови на користь панівної в імперії російської:

А меж ними і землячки
 Де-де проглядають.
 По-московській так і ріжуть,
 Сміються та лають
 Батьків своїх, що змалечку
 Цвенькать не навчили
 По-німецькій – а то тепер

І кисни в чорнилах!
 П'явки! п'явки! Може, батько
 Остатню корову
 Жидам продав, поки вивчив
 Московської мови.
 Україно! Україно!
 Оце твої діти,
 Твої квіти молодії,
 Чорнилом політі.
 Московською блекотою
 В німецьких теплицях
 Заглушені!.. Плач, Україно!
 Бездітна вдовице! (рр. 510–529).

На відміну від Сладковича автор «Кобзаря» не вдається до риторичних запитань, а констатує денационалізацію української молоді в імперській столиці, не уникаючи розпачливих ламентаций. До цієї ж теми поет повертається наступного року в посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», викриваючи удаване слов'янофільство, за яким приховується нехтування рідною мовою і культурою:

І Коллара читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганка,
 І в слав'янофілі
 Так і претесь... І всі мови
 Слав'янського люду –
 Всі знаєте. А своєї
 Дас[т]ьбі... (рр. 113–120).

Як свого роду маніфест на захист права словацького народу на власну історію, культуру, зрештою осібно місце у колі інших народів, прочитується закличний вірш Сладковича «Не ганьте мій народ» (Nehaňte ľud mój, 1845):

Nehaňte ľud muoj! že uctý ňema,
 že ľud mój je potupený. –
 Slávnejšie ešte svet tupí plemä,
 nuž kto je tam zhanobený? –
 Ach, zlé su časy! na všetky strany
 svet žertvuje bohom zlatým! –
 Ale, nechaj mi národ bez hany!
 národ patrí k veciam svätým! [5, с. 312–313]

Не ганьте мій народ, що він живе
 і пригнічено, й без волі:
 світ славніших ще гнітить і рве,
 та ганьби нема в недолі:
 світ нуртує, честь до глухоти
 злотим божествам віддавши,
 та народ облиште раз і назавжди,
 бо народ – святиня завше! [3, с. 105]

Аналогічні заклики, хоча й не такі прямолінійні, містить Шевченкове послання «І мертвим, і живим...», в якому серед інших ідей обстоюється думка про братерство людей, поет апелює до вищих освічених верств, прагнучи, щоб вони в упосліджених кріпаках побачили своїх братів. Так само, як і для Сладковича, для Шевченка найвища цінність – його народ.

Український поет іноді не тільки передбачав, а й спонукав до збройної боротьби за свободу уярмленого народу, як-от у вірші «Я не нездужаю, нівроку...» (1858 р.), ліричний герой якої закликає:

Не жди сподіваної волі –
 Вона заснула: цар Микола
 Її приспав. А щоб збудить
 Хиренну волю, треба миром,
 Громадою обух сталить,
 Та добре вигострить сокиру,
 Та й заходиться вже будить (рр. 8–14).

Здебільшого прямі заклики до фізичного насильства заради батьківщини в тому чи тому контексті Шевченко вкладав в уста своїх персонажів. Скажімо, у поемі «Гамалія» (1842 р.) головний герой, атакуючи турків, у неволі в яких перебувають козаки, виголошує: «Ріжте! бийте!» (р. 90). Такі ж слова лунають від його побратимів: «“Ріж і бий! / Мордуй невіру-бусурмана!” – Кричать за муром» (рр. 85–87). Аналогічне спрямування має закличний патріотичний вірш Сладковича «Подолать – чи полягти!» (Zbit' – lebo mriet!, 1866):

Sedlaj, rušaj, tu hodina!
 Volá, volá v boj otčina!
 Tavon! tavon! v krvi polia,
 v blesky, hromy vlast' nás volá!
 Hoj, otčina!
 Otčina!
 Zbit' – lebo mriet! [7].
 Гай, сідлай коня в хвилину –
 і вперед за батьківщину!
 В громовиння войовниче
 батьківщина всіх нас кличе!
 Гей, вітчизна!
 Батьківщина!

Подолать – чи полягти! [3, с. 117].

Словацький поет із публіцистичною прямоотою спонукає боротися за визволення батьківщини або померти заради неї.

У поемі Сладковича «Марина» громадянські мотиви тісно переплелися з ліричною темою кохання. Як і в уже згадуваному вірші «Рішучість», любов до батьківщини і палке кохання до дівчини становлять нерозривну цілість, поет не

мислить одне без одного. Синівські чуття ліричного героя до Словаччини не викликають жодного сумніву, тому, прагнучи показати силу своєї прихильності до Марини, він порівнює кохання до неї із любов'ю до батьківщини [3, с. 149–150].

Slovensko mladé, rodisko moje
aj mohyla mojich kostí!
V tebe mám pekných obrazov dvoje
a dvoje veľkých ľúbostí! –
Ako je krásna tá moja deva,
aká k nej ľúbosť vo mne horieva:
tak ty a k tebe, otcina!
Ako tys' pekná, krajina moja,
ako mladistvosť milá mi tvoja:
tak pekná, milá Marína!
Chcel bych vás objat', kraje rodiny!
náručie úzke, šíry cit:
Jak mi je sladko v ňadrách Maríny
objatie vaše pocítiť!
Jak mi je blaho nič, nič nežiadat',
z objemu v objem naveky padat',
troch nebies slasti prijímat'!
Vlast' drahú ľúbit' v peknej Maríne,
Marínu drahú v peknej otcíne,
a obe v jednom objímat'! [5, с. 114–115].
Словаччино, мій рідний краю,
де похоронять прах мій теж!
В тобі два образи я знаю,
що їх любов не знає меж!
Ти диво-див, моя кохана,
любов до тебе нездоланна,
як в тім краю моя хода!
Та неповторна Батьківщина
чудова также, як Марина
хороша, мужня, молода!
Краї кохані батьківщини,
я міцно прагну вас обнять!
Як любо поблизу Марини
обійми ваші відчувать!
Нема чого в житті просити;
закохана обома жити –
це трьох небес блага приймать!
Любить вітчизну у Марині,
Марину – в любій батьківщині,
Обидві в єдності кохат'! [3, с. 149–159].

Сладковичу вдається уникнути шаблонної риторичності у вияві патріотичних почуттів, він сміливо, як для свого часу, урівнює батьківщину і кохану, обстоюючи думку, що справжній син своєї вітчизни має право на щасливе родинне життя, яке жодним чином не підважує його відданості громадянським ідеалам. До цієї думки Сладкович не раз повертається у поемі: «rdce mi

do brán prs tvojich bije, / lebo tam ono ľúbosťou žije, / tam hľadá otcínu drahú [5, с. 124] («вітчизна вся – в очах твоїх!» [3, с. 157]). Так само ці чуття зливаються в одне у головного героя поеми «Детвянин» (Detvan, 1845) Мартіна: Či vlast', či deva drahá / je svet jeden, pozlátistý [5, с. 229] («Він батьківщину, діви вії / і світ розкішний злив водно!» [3, с. 230]).

Такої єдності не спостерігаємо у Шевченка, якому властиве відмежування громадянських мотивів від інтимних почуттів, хоча болісна туга на засланні за Україною, образ якої витворюють картини рідної природи, подекуди неминуче асоціюється з коханою дівчиною:

серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! – і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули
(«N. N.» («Сонце заходить, гори чорніють...»),
1847, pp. 4–15).

У поемі «Марина», як і в низці віршів, Сладкович оспівує красу вітчизни, її природи, достойних людей:

Kde domov môj? Od Baby-Holi
k ostrihomským vrátam Hrona.
Znáš kraj ten milý, kde v kvetnom poli
rieka táto cestu koná:
Rodina moja, rodina švárna,
od Tatier našich k hradbám Komárna
po Váhu má svoju vládu;
a kňazná, pani brehov a vody
slovenskej tejto peknej prírody,
Drahomíra z Velehradu [5, с. 164].
Мій рідний край? Від кичер Баби
до Остригома, де вже Грон
у полі квіття, повнім зваби,
покинув буйних гір заслон.
Сім'ї моєї людність гарна
живе в Татр аж до Комарна,
де понад Ваг мій край зрина:
в нім Драгомира з Белеграду
вершить свою слов'янську владу,
вона цих обширів княжна! [3, с. 190].

Це органічне продовження того ж мотиву палкої любові до поневоленої батьківщини, втіленого,

скажімо, і в ранньому чеськомовному вірші «До Нітри» (K Nitře, 1841): *Oko vysíela v krásne svoje kraje; / cez lúky spevné a cez tiché háje / túžobne milé na Slovensko hľadí* [5, с. 205] («Вдивляється так на красу країни, / гаї зелені, чарівні долини, / Словаччину чудову оглядає» [3, с. 56]). Так само Шевченко часто подає зворушливі пейзажні замальовки української природи, як, приміром, картину світанку в поемі «Сон (Комедія)»:

Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зострічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зострічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує... (рр. 95–116)

Шевченко часто звряється у невимовній любові до України. Щоб передати силу свого почуття, він не цурається навіть позірною блюзнірства: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!» (рр. 57–60).

Єднає обох поетів і те, що Шевченко належав до Кирило-Мефодівського братства, за підозрою про участь у якому в 1847 р. його було заарештовано. Сладкович до тисячоліття прибуття до Великоморавського князівства Кирила і Мефодія

написав 1863 р. поему «Липа кирило-мефодіївська» (Lipa cyrilo-metodejska).

Висновки і пропозиції. Отже, у трактуванні громадянських та патріотичних мотивів, характерних для більшості європейських романтиків першої половини ХІХ ст., у творчості обох поетів спостерігається чимало спільних рис, зумовлених схожими історичними умовами, в яких опинилися словацький і український народи. І Сладкович, і Шевченко звертаються до універсальної для поетів-романтиків теми любові до поневоленої батьківщини, реалізуючи цей мотив схожими образними засобами. Словацький поет обстоює ідеал невіддільності інтимних почуттів від любові до батьківщини, натомість український виразно їх розмежує, переважно уникаючи риторичної прямолінійності.

В опрацюванні теми любові до батьківщини в обох поетів виявляється структурна подібність: вони вдаються до моделювання поетичних образів річок Грон і Дніпро, що набули у їхній творчості символічного значення, втілюючи серед іншого славетне минуле обох народів, глибинну національну сутність.

Обидва поети гостро картають співвітчизників за нехтування рідною мовою, палко виступають на її захист, але кожен удається при цьому до індивідуальних поетичних прийомів. Для обох забуття рідної мови веде до подальшої денационалізації і звиродніння.

Споріднює поетів і опис мертвотного сну, бездіяльності, що виступають прямою протилежністю спротиву, збройній боротьбі з ворогами, звідси – емоційні заклики до активного опору колонізаторам.

Названі особливості в осмисленні болючих для двох народів проблем національного буття частково впливають зі спільного романтичного світовідчуття обох поетів. Водночас, попри помітну схожість в інтерпретації тієї самої тематики, Сладкович і Шевченко зберігають виразну творчу індивідуальність, яка суттєво обмежує подальші пошуки зближень у їхньому поетичному доробку.

Список літератури:

1. Мацинський І. Нове поетичне слово новою словацькою літературною мовою (Про творчість Андрея Сладковича). *Сладкович А. Вибрані твори* ; пер. І. Мацинського. Братислава : Словацьке педагогічне вид-во ; Пряшів : Відділ української літератури, 1989. С. 5–46.
2. Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво ; Відділ української літератури, 1961. 288 с.
3. Сладкович А. Вибрані твори / пер. І. Мацинського. Братислава : Словацьке педагогічне вид-во ; Пряшів : Відділ української літератури, 1989. 320 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 781 с.; Т. 2: Поезія 1847–1861. 782 с.

5. Sládkovič A. Dielo / výber zostavila, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísala I. Bilińska. Bratislava : Kalligram; Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014. 765 s.
6. Zlatý fond denníka SME. Najväčšia slovenská elektronická. URL : https://zlatyfond.sme.sk/dielo/120/Sladkovic_Ceske-prvotiny/3#ixzz6AduqzxNc (дата звернення: 10.01.2020).
7. Zlatý fond denníka SME. Najväčšia slovenská elektronická. URL : https://zlatyfond.sme.sk/dielo/118/Sladkovic_Vlastenecke-basne-z-druhej-polovice-sestdesiatych-rokov/1#ixzz6AdsBCEaf (дата звернення: 10.01.2020).

Boron O. V. CIVIL AND PATRIOTIC MOTIFS IN THE POETRY OF ANDREJ SLÁDKOVIČ AND TARAS SHEVCHENKO IN TYPOLOGICAL COMPARISON (TO THE BICENTENARY OF THE BIRTH OF THE SLOVAK POET)

Application of the comparative typological approach revealed common and distinctive features in the poetry of Andrej Sládkovič and Taras Shevchenko. In the thematic diversity, the civic and patriotic motifs were chosen for the study, in view of their concordance in the works of both poets.

In interpreting these motifs, which were characteristic of most European romantics of the first half of the 19th century, there are observed many common features in the works of both poets, due to similar historical conditions of the Slovak and Ukrainian peoples found themselves. Both Sládkovič and Shevchenko turn to the universal for romantic poets theme of love for the enslaved homeland, realizing this motif with similar imagery. The Slovak poet defends the ideal of the inseparability of intimate feelings from love for his motherland; instead, the Ukrainian one clearly distinguishes them, mostly avoiding rhetorical straightforwardness.

In elaborating the theme of love for the homeland, both poets showed a structural similarity: they turned to modelling the poetic images of the Hron and the Dnipro rivers, which became symbolic in their work, embodying, among other things, the glorious past of both peoples, the deep national essence.

Both poets acutely blamed compatriots for neglecting their mother tongue, the passionately advocated it, but each exploited o individual poetic techniques. For both, forgetting the mother tongue leads to further denationalization and degeneration.

Among the aspects that are common for the poets, there are descriptions of a deathly dream, inaction, as a direct opposition to active resistance, an armed struggle against enemies; hence, their poetry contained emotional appeals to active resistance to the colonialists.

The mentioned peculiarities in understanding acute problems of Ukrainian and Slovak national existence are partly derived from the shared romantic worldview of both poets. At the same time, despite the noticeable similarity in the interpretation of the same subject, Sládkovič and Shevchenko retained a distinct creative individuality, which significantly limits the further search for convergence in their poetic work.

Key words: *civil and patriotic motifs, typological overlaps, structural similarities, symbolic images, universal themes.*

Снатар І. М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ГРИ З ЧИТАЧЕМ У ТВОРАХ МАРЕКА БЕНЬЧИКА «ТЕРМІНАЛ» ТА ЮРІЯ ІЗДРИКА «ОСТРІВ КРК»

У статті проаналізовано особливості художнього моделювання гри з читачем у постмодерністських творах польського й українського авторів. З'ясовано, що інтеграція реципієнта в художній простір постмодерністського текстового світу передбачає своєрідну деміургійну практику, втілення якої залежить від естетичного досвіду і творчого потенціалу читача. Занурюючись в ігрову стихію твору, читач шляхом декодування прихованих значень й осмислення можливих контекстів пізнає нові істини культурно-історичного, ментального, емоційно-психологічного досвіду, що є основою для подальшого активного розшифрування тексту як домінантного складника процесу пошуку – найважливішого етапу гри.

Зазначено, що М. Бенчик пропонує такий формат діалогу з читачем, у межах якого реалізується процес пошуку в лабіринтах як власного емоційно-раціонального, так і культурного простору. Реципієнт як співучасник гри може співпереживати, іронізувати, обурюватись, мислити, генерувати й ретранслювати відомі контексти, образи, відчуття, проте проживати їх по-іншому, творити інший текст, сформований шляхом деструкції й хаосу. Гра у творі Ю. Іздрика стає універсальною платформою для оприявлення часто трагічного внутрішнього досвіду й альтернативою гармонії, яка є поза межами семіотичного означення чи логічної упорядкованості. Тотальне руйнування цілісності активізує процес гри як стратегію для переосмислення історії й культури.

Досліджено, що гра з читачем у текстах польського й українського письменників розвивається крізь призму двох стратегій: наративної та інтертекстуальної. Основою ігрової платформи текстів є деструкція й хаос, алогічність і випадковість асоціативних рефлексій. Визначено, що основне завдання гри, зумовлене іманентною суттю комунікативного процесу автора і читача, – це реагування на отриману інформацію і творення на її тлі індивідуальної художньої візії шляхом пошуку й розбудови власних інтерпретаційних варіантів.

Ключові слова: гра з читачем, постмодернізм, код, наратор, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Серед низки ознак і характеристик постмодерністського тексту, як, наприклад: інтертекстуальність, колаж, фрагментарність, іронія, пастиш, – особлива роль відводиться читачеві як реципієнтові й активному співтворцеві одночасно. За посередництвом тексту читач долучається до процесу авторської гри, стає безпосереднім її учасником і разом із письменником здійснює спільну мандрівку, однією з цілей якої є культурно-історичне, ментальне, емоційно-психологічне пізнання. Інше надважливе завдання гри, зумовлене іманентною суттю такого комунікативного процесу, – це реагування на отриману інформацію і творення на її тлі індивідуальної художньої візії шляхом пошуку й розбудови власних значень. Рецепція постмодерністських текстів, на думку, М. Зубрицької, нагадує гру, коли гравцеві (читачеві) пропонується самому скласти текст із розрізнених шматочків, фраз,

цитат, тобто це гра із самим текстом, де читач грає: «перекодує» текст, грає у текст (як у гру), а потім ще і грає текстом [3, с. 32].

Творча рефлексія, котра виникає внаслідок контакту з конкретним твором, формується в межах заданих письменником літературних координат (таких як: алюзія, ремінісценція, цитата, стилістика тексту), встановлення, розшифрування і тлумачення яких здійснює реципієнт. Текст у постмодернізмі є грою кодів, а їх розшифрування у площині оповіді має ключове значення. Р. Барт зазначав, що коди – це «асоціативні поля, понадтекстова організація значень», які є варіантами «уже баченого, уже читаного, уже робленого; код є конкретна форма цього «вже», що конститує будь-яке письмо» [1, с. 455–456]. Код, за Р. Бартом, – це не лише безкінечність і множинність тексту, але й неможливість побудови існування поза ним, що полягає

в розмаїтості, непередбачуваності та грі інтерпретацій.

Занурюючись в ігрову стихію твору, читач шляхом декодування прихованих значень та осмислення можливих контекстів пізнає нові істини, які є основою для подальшого активного розшифрування тексту як домінантного складника процесу пошуку – найважливішого етапу гри. «Постмодерна ситуація в художній літературі – ситуація іронічного переосмислення та пародіювання культурного досвіду (як реакція) й пошук у нуртуючому хаосі смислів глибинних, масштабніших способів осягнення головного предмета художньої творчості – людини і світу, їх взаємин (як інтенція)», – стверджує Л. Лавринович [6]. Радикальна пропозиція ігрової домінанти, котра певною мірою була зумовлена світоглядною кризою в суспільстві, уможливила інтерпретаційний плюралізм матеріального і духовного, свідомого і підсвідомого на тлі «освоєння екзистенційного простору, що сприймається як сукупність суб'єктивних символів і знаків, та наділення його смислом» [5, с. 40].

Інтеграція реципієнта в художній простір постмодерністського текстового світу передбачає своєрідну деміургійну практику, втілення якої залежить від естетичного досвіду і творчого потенціалу читача. У постмодерному художньому дискурсі стратегія гри реалізовується насамперед за допомогою мови, коли творчість народжується в комунікації між суб'єктами мовлення, й деконструкції на різних рівнях (жанровому, наративному, часо-просторовому).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавчому дискурсі є чимало наукових розвідок, присвячених дослідженню постмодернізму, його поетикальних засобів та експериментальних практик щодо змісту й форми художніх творів. Це праці І. Хассана, Ж. Дельоза, Ж. Деріди, Ж.-Ф. Ліотара, Ю. Кристевої, Д. Фоккеми, У. Еко, в яких автори зокрема звертають увагу на ігрову природу постмодерністських текстів, а В. Набоков, Г. Гессе, І. Кальвіно вважають гру домінантною ознакою художнього спілкування.

Постмодерністська гра стала предметом наукових праць і таких українських літературознавців, як: М. Зубрицька, Т. Гундорова, Т. Денисова, Б. Бігун, Г. Бійчук, М. Ігнатенко, М. Коваль. Дослідниця Т. Шадріна переконана, що: «Читач, який береться за постмодерний текст, фактично погоджується на «умови гри» автора та дозволяє йому втягнути себе в захопливе дійство твору,

в якому більш важливим і цікавим, як правило, виявляється не результат, а процес» [8, с. 13]. Такий «тандем» у грі утворює активну позицію читача і, згідно з концепцією рецептивної естетики, передбачає формування його естетичного досвіду крізь призму взаємодії із твором. Рецепція є результатом літературної комунікації, де, за Р. Яуссом, «задіяні три чинники – автор, твір і читач» [9, с. 179]. Ігрова взаємодія з читачем є однією з домінантних ознак поетики постмодернізму й реалізується в індивідуальних авторських ігрових моделях тексту. У руслі порівняльної методології художнє моделювання гри з читачем у творчості польського й українського письменників ще не досліджувалось, тому зумовлює актуальність запропонованого підходу.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування способів моделювання гри з читачем у художніх текстах сучасних письменників Марека Беньчика (роман «Термінал», 1994) та Юрія Іздрика (повість «Острів КРК», 1994). Необхідно зазначити, що творчість цих авторів мала великий вплив на становлення й розвиток літератури постмодернізму в польському та українському письменстві. Вищезгадані твори – це прозові дебюти, де запропоновано оригінальне художнє втілення принципів постмодерністської поетики, зокрема авторські стратегії конструювання ігрового простору.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей творів «Термінал» М. Беньчика й «Острів КРК» Ю. Іздрика є передбачувана письменниками інтерактивна кооперація автора й читача. Варто зазначити, що в художньому просторі постмодернізму відбулась зміна ролей реципієнта і автора, зокрема, останній не ототожнюється зі всезнаючим носієм чіткої позиції чи авторитетним оповідачем. Теза Р. Барта про «смерть автора» утвердила функцію інтерпретатора, зруйнувавши традиційний підхід аналізувати думки й переживання письменника. Автора змінює Скриптор, який існує лише в межах тексту, читач стає «співтворцем», а процес читання розгортається паралельно з інтуїтивно-асоціативною імпровізацією реципієнта. Однак у творах польського й українського літераторів маємо цікаву ситуацію щодо позиції автора, якого можна окреслити словосполученням «романтичний автор». У цьому образі співіснують абсолютно різні поняття: «автор», «наратор», «герой». Про наявність таких об'єднань у цілісне художнє явище резюмує літературознавець Л. Лавринович: «Романтичний автор часто виявляє себе в постмодернізмі більш

настирливо, ніж будь-коли раніше, причому й на наративному (як розповідач), і на образному (як персонаж) рівнях» [6].

Із перших сторінок роману «Термінал» присутність автора оприявлена великою кількістю начебто випадковостей, котрі надто увиразнюють схожість головного героя на письменника М. Беньчика. Оскільки оповідь ведеться від першої особи, а наратор є безпосереднім учасником подій, усі збіги, зокрема і звертання до реципієнта, стають для читача формальною й очевидною причиною для ототожнення героя з автором: “Na imię tam jak na okładce <...>” [10, с. 5]. Проте припущення про твір як варіант автобіографії М. Беньчика є лише наслідком задуманої авторської гри. Такий літературний прийом провокує і скеровує читача до ототожнення наратора з автором роману. А те, що можливість цієї версії підсилено алюзіями щодо імені, й поготів: “<...> ładne imię, międzynarodowe, i cesarz był taki, dobry pisarz, smutny, i ewangelista, jeden z czterech” [10, с. 6] – очевидно, йдеться про римського імператора й письменника Марка Аврелія та про Марка, одного з чотирьох євангелістів (Матвій, Лука та Іван). У романі «Термінал» навмисно запропоновано конкретні натяки на авторську присутність і зумовлено це важливою метою – зацікавити того, кому потрапив до рук твір, залучити його до співучасті у текстовій грі: “a wy po to być może kupiliście tę książkę, po to, by dowiedzieć się, co słycać u innych” [10, с. 5]. Стратегічно-сугестивне «налагодження» контакту й діалогу/полілогу з реципієнтом відбувається шляхом розбудови «дружньої атмосфери» і «щирих взаємин», де читач має можливість відчувати себе винятковим (бо він – один із «запрошених») партнером у грі не лише з автором, а й з іншими потенційними учасниками: “Coś wam opowiem” [10, с. 5]; “Bo muszę wam powiedzieć” [10, с. 6]; «Więc zostanie jeszcze ze mną, a ja obiecuję wam dużo łoż, w końcu mnie także coś od świata różni” [10, с. 7]. Актуальною і близькою для пересічного читача є фабула роману й можлива тема гри, оскільки вони пов’язані з найважливішим екзистенційним переживанням: “Moja historia jest o miłości, od razu mówię” [10, с. 5].

Натякаючи на безпосереднє ставлення до історії, яку розповідатиме, наратор постає перед читачем не стільки в ролі суб’єкта оповіді, скільки – головного героя, запропонувавши скорочення імені Марек літерою «М»: “słyszę nadal tak, tak, mój M., brawo mój M., ho, ho, mój M., tym razem poszło ci lepiej” [10, с. 6]. Письменник

М. Беньчик грається з читачем, створює ілюзію особистої присутності у творі як письменника, автора й суб’єкта, творить полісемантичні образи, що є стилізацією й пародією одночасно, тому їх варто сприймати лише в контексті діалектичного виміру: “Po drodze w przydrożnym kurzu znalazłem pieniądze, zanim chuchnąłem nań i schowałem do kieszeni z suwakiem, wymówiłem życzenie, żeby więcej wojen nie było i klęski, suszy i powodzi, żeby stypendium mi przedłużyli, żeby Węgrowi urodziły się trojaczki, żeby miłość zapukała do mojego zimnego serca i długo w nim zagościła, a z mej ręki sypnęła poezja. No domyślacie się sami, co z tego wyszło” [10, с. 37–38]. Як виявилось, наратор – постать романтична, він є надчутливим до світу, вірить у знаки й долю, мріє про ідеальне кохання, хоча й іронізує щодо цього. Знайшовши на дорозі монету, загадує бажання, які перегукуються з основними принципами романтизму, як от: кордоцентризм, поезія і творчість як основа світовідчуття, жертвна любов. Однак романтична концепція виявилась недієвою, переосмисленою наратором в іронічному ключі: “może za dużo żądałem, może nominał był za mały” [10, с. 38].

Анонсована на початку твору любовна подія, як і весь текст загалом, має кілька інтерпретаційних перспектив: іронічну (іронічний підхід до життя як культурної домінанти епохи; натяк на бульварну масову літературу); драматичну (відчуття самотності й безповоротної втрати, туга за щасливим минулим); психологічну (глибокі внутрішні переживання, які актуалізуються крізь призму спогадів); мистецько-творчу (наратор-письменник на тлі власного емоційно-чуттєвого досвіду пише нову історію).

Автор пропонує такий формат діалогу, де комунікативний простір вільний від усталених суспільних кліше, наприклад, у творі фактично відсутні імена головних героїв, оскільки важлива особистість. Найвагомішим є процес пошуку в лабіринтах як власного емоційно-раціонального, так і культурного простору, вільна гра, інтелектуальна свобода, необмежена рамками поведінки. Реципієнт як співучасник гри може співпереживати, іронізувати, обурюватись, мислити, генерувати й ретранслювати відомі контексти, образи, відчуття, проте проживати їх по-іншому, творити інший текст, сформований шляхом деструкції й хаосу (фрагментарності).

Розгубленим, утомленим від переживань через нещасливе кохання постає перед реципієнтом наратор у творі Ю. Іздрика. Автор розпочинає інтелектуальну гру з читачем шляхом метафо-

ричної самоідентифікації як герой, особа, яка опинилась «на горі, на хорах, де у випарах гігантської зали потроху мліли хлопчики, чийми головами починалась і закінчувалась вистава», а на «сцені перебували Патріарх, Прокуратор і хор, самовіддано імітуючи серце» [4, с. 11]. В автокоментарі Ю. Іздрік пояснив, що описана подія є відтворенням презентації журналу «Четвер»¹, яку проводили члени літературного поетичного угруповання «Бу-Ба-Бу». Наявність такого автокоментаря є своєрідним бажанням автора зорієнтувати читача, щоб той не блукав манівцями власних здогадок, а одразу опинився в середовищі «станіславівського»² літературного простору, до якого належав Ю. Іздрік. Власне, цей факт може провокувати реципієнта до ототожнення наратора з автором або до паралельного розуміння героя як представника письменницького світу. На відміну від «Терміналу», де наратор звертається до «гравця» у формі множини на кшталт «добре чуєте», «детальніше про це розкажу завтра <...>, бо зараз я хочу, щоб ви спокійно пішли собі спати», нав'язуючи масштабність учасників гри, у творі «Острів КРК», апелювання до читача запропоновано у формі однини («розумієш», «віриш») і більше схоже (або ж створює ефект) до відвертої відчайдушною сповіді, потрібної як для самого героя, так і для реципієнта. Стратегія гри з читачем має іншу площину щодо розгортання процесу пошуку порівняно з романом М. Беньчика. Емоційно-драматичний сплеск почуттів героя Ю. Іздріка провокує появу полярних переживань, неоднозначної поведінки, постійної зміни настрою. Ким відчуває себе герой? Щасливим закоханим? («Він зустрів жінку, з котрою хотів би бути все життя, котру, властиво, все життя шукав, і к бісу патетику»). Чи, може, людиною, яка страждає й шукає, але не може знайти відповіді на питання, що саме йому потрібно для щастя («Ти думаєш, я просив у Бога такої радості? Цього вашого вошивого кохання? Спокою я просив, якнайчистішого спокою, ну, і хліб насущний даж нам днесь, традиційно» [4, с. 41]. Особові займенники «він» і «я» характеризують одну постать – героя, проте розмежовують різні відчуття: з особа «він» – це позитивні емоції, романтичний кон-

текст підсвідомого бажання ідеальних, омріяних стосунків, а перша особа однини (я) і друга множини (вашого) – це розчарування, злість і відчай як реакція на факт утрати бажаного.

Наратор «Острова КРК» вибудовує ігрову платформу на основі лінгвістичних складників, зокрема синонімічних рядів, питальних та окличних речень, а також певного ритму, відчуття якого пов'язане з будовою твору. Текст українського митця складається з 10 фрагментів, чітких спогадів конкретного відтинку часу. Наратор-герой, відтворюючи з пам'яті історію нетривалих взаємин, відчуває радість і біль, пригадує щасливі й одночасно тривожні миті, проведені із жінкою, яка його покинула. Завдяки надто емоційним вербальним блокам текст є більш динамічним, а окремі словесні партії близькі до потоку свідомості: «Я був мокрий, як щур. Люди обходили мене з пересторогою. Не знаю, скільки це тривало.

Того разу відпустило.

Того разу я піднявся й побачив, що все гаразд.

Тепер – невідомо.

Тепер я боюся думати про таке» [4, с. 49].

Гра у творі Ю. Іздріка стає універсальною платформою для оприявлення часто трагічного внутрішнього досвіду, альтернативою гармонії, яка є поза межами семіотичного означення чи логічної упорядкованості. Тотальне руйнування цілісності активізувало процес гри як стратегії для переосмислення історії й культури. На думку Т. Голобородової, концепція гри у постмодернізмі має дещо інший контекст порівняно з традиційним розумінням, оскільки порушена умова дотримання правил і відсутня опозиція «серйозне – ігрове», для неї властивий тотальний характер: «Претендуючи на роль онтологічної основи людської культури, гра у постмодернізмі поглинає всі інші форми її буття. Вона своєрідним чином розігрує карнавал культурних текстів, перетворюючи власну універсальність у неможливість віднайти хоча б якийсь ареал «серйозного». «Виступаючи проти абсолюту, гра сама стає абсолютною» [7, с. 78]. Суть гри як діалектичний процес розуміє наратор у романі «Острів КРК». Пригадуючи розмову з коханою, він зазначив: «Ні, вона, звичайно, не могла без слів, більше того – вона вірила тому, що говорила, але це була тільки гра, гра, котра приховувала суть, і гра, котра тільки для того й була, щоб суть приховувати» [4, с. 47].

У творі М. Беньчика, як і в романі «Острів КРК», більше запитань, діалектичних суперечностей та сумнівів, ніж відповідей, що, власне, і є однією з рис постмодерністського світовідчу-

¹ Ю. Іздрік з 1990 року був редактором «Четверга» – «часопису текстів і візій».

² У кінці 80-х років ХХ століття в Івано-Франківську (колись Станіславів) низка письменників і художників (Ю. Іздрік, Ю. Андрухович, Т. Прохасько, Г. Петросеняк) об'єдналися у мистецьку групу – «станіславівський феномен» (назву запропонував і ввів в обіг один з членів групи В. Єшкелів), а їхня творчість стала одним із найпомітніших явищ в українському постмодернізмі.

вання. Особливістю твору «Острів КРК» українського письменника є авторські ілюстрації, які розміщено в тексті не випадково. Доповнюючи сильний емоційно-пристрасний сплеск почуттів, які переживає герой, малюнки ретардують надто бурхливе вербалізоване бажання сексуальної близькості з коханою, котра є об'єктом пристрасті, тілесного задоволення й екзистенційного комфорту: «Вона була єдиною жінкою, з котрою мені подобалося спати. Ну, спати, просто спати, розумієш? Я ненавиджу, коли хтось вночі пітніє коло мене, сопе мені у вухо, коли чиєсь волосся лізе в очі. Але з нею було по-інакшому. Я повірив, що можна спати цілу ніч. Що можна прокидатись уночі тільки для того, що обійняти її ще» [4, с. 50].

У контексті постмодерного способу організації тексту обидва твори «Термінал» і «Острів КРК» репрезентують гру, яка розгортається крізь призму умисної діалогічної оповіді. Письменники задля гри вдаються до найрізноманітніших наративних прийомів, серед яких – «авторська маска», імітація присутності автора, котрий виконує роль єднального елемента в текстовому хаосі.

Специфічний взаємозв'язок між авторами наративу і реципієнтом, наявність «авторської маски», яка пов'язана із прийомом «оголення», коли наратор виходить за межі свого тексту, зумовлюють відкриті фінали у творах. До прикладу, у романі М. Беньчика завершення стосунків є початком нового хаосу, котрий розгортається на тлі оприявлення інтриги – зізнання в тому, що, власне, було причиною особистої драми: “Kocham cię. Kocham cię, Kocham” [10, с. 223]. Почуття закоханих героїв найбільше проявляються тоді, коли дівчина уже крізь сльози прощається з героєм, адже повинна сісти в літак і повернутись туди, звідки приїхала, що і собі є імпульсом до наступної інтриги. Читачеві невідомо, чи вона таки полетіла, а якщо так, то чи буде все ж продовження їх стосунків. Герой теж подумки не втрачає надії й сам дає привід припускати, що історія матиме продовження: “Może jeszcze wrócisz, myślałem <...> może z czarnych pian zrodzisz się na nowo, uformujesz w słodką bryłkę” [10, с. 218].

Розпочавши твір з епілогу, Ю. Іздрік таким чином лише посилив цікавість до тексту, тим паче останнє речення першого фрагменту відкрито постулює до продовження: «Дівчинко моя, прощай. Дивними були наші дні. І короткими. Хай простить нас Бог, що ми зазнали так мало щастя разом. Я буду думати про тебе ще» [4, с. 11]. Авторська стратегія фіналу твору передбачає саме початок гри з реципієнтом, провокує до еле-

ментарного задоволення цікавості та подальшого пошуку власних відповідей у межах індивідуального досвіду.

Творчий акт, як основа гри у постмодернізмі, не сприяє упорядкованості, а радше ігровому хаосу з великою кількістю інтерпретаційних версій. Ж. Дерріда висловив думку про неможливість самостійної людської свідомості і розглядав її як суму текстів культури. Відповідно, світ і людина – це безмежний і тотальний текст – простір, котрий складається із сучасних і попередніх культурних контекстів [2, с. 8]. Такі контексти транслуються в текст за допомогою численного цитування, ремінісценції й натяків (алюзії) та формують поле інтелектуальної гри, пов'язаної з безперервним розшифровуванням культурних і стильових кодів.

Інтертекстуальність – це ще один основний, поряд із нарацією, спосіб моделювання ігрової стратегії і творення комунікативного простору з читачем у творах М. Беньчика та Ю. Іздрика. Домінантами інтертекстуального простору є алюзії, які актуалізують у текстах низку відомих світових майстрів слова, як-от: М. Кундера, К.-Ц. Норвід, Є. Анджеєвський («Термінал») та Б. Шульд, М. Булгаков, А. Бітов, Ю. Андрухович, Т. Прохасько («Острів КРК»). Уведення в текст конкретних творчих постатей – це не лише інтелектуальна гра, яка вимагає ерудиції літературної грамотності, але і джерело інформації для читача, своєрідні правила-підказки, віддзеркалюючі важливі для польського й українського авторів культурно-історичні пріоритети, естетичні координати, онтологічні категорії. Особливу увагу в «Терміналі» варто звернути на образ Великого Письменника. Своє ставлення до нього наратор висловлює іронічно: “Ufam niepomiarowanie Dużemu Pisarzowi, też zacząłem chodzić na basen, a na wspólnym z nim obiedzie jadłem dokładnie to co on jadł” [10, с. 223]. Інтерпретаційний вектор наведеного фрагменту може мати кілька напрямів. На нашу думку, за іронічним тоном приховано повагу до захоплення наратора творчістю чеського прозаїка М. Кундери. Останнього впізнаємо через введений образ Агнес, описаний Великим Письменником у його нещодавно виданому романі, початок якого наратор пригадує так: “Kobieta mogła mieć sześćdziesiąt, sześćdziesiąt, pięć lat <...>. Byłem dziwnie wzrószoney. I w moich myślach wynurzyło się słowo Agnès. Agnès” [10, с. 71–72]³. Стратегія культурологічної гри у творі «Термінал» зобов'язує реципієнта активізувати також національний кон-

³ Агнес, немолода французька, є головною героїнею роману М. Кундери «Безсмертя». М. Беньчик переклав кілька прозових творів чеського письменника, зокрема роман «Безсмертя».

текст польської літератури шляхом пошуку нових семантичних форм на основі алюзій, які відсилають до образів К.-Ц. Норвіда і Є. Анджеєвського: “ja, facet z War-za-wy, miasta poetów i żownierzy, wierszyk twórco z przedziałkiem pośrodku, ten najbardziej znany, co sie tak przekonująco zaczyna, coraz to z ciebie jako z drzazgi smolnej dokoła leca szmaty zapalone; dalej pamiętajcie jest wybór między porołem i diamentem” [10, с. 17]. Іронічно-ігрове поле алюзії розбудовано за допомогою цитати з драми К.-Ц. Норвіда «За кулісами», фрагмент якої Є. Анджеєвський використав як епіграф до роману «Попіл і діамант».

Спільним для польського й українського авторів є звернення до образу американського письменника Е. Хемінгвея, характеризуючи його як “największe róg Ameryki, siwobrody noblista” [10, с. 88]. Світогляд, життєвий трагічний досвід цієї непересічної й геніальної людини стали близькими для обох нараторів. Один із них («Терміналі») відчуває себе людиною «втраченого покоління», зазначаючи: “wróciłem z wojny, wojna okazała się krótka” [10, с. 15]. Під впливом глибоких внутрішніх переживань герой твору «Острів КРК» не може мислити раціонально. Він перебуває у стані, близькому до марення й галюцинацій: «Як старий змарзмілий Хем, я любив котів» [4, с. 27].

Одним із найяскравіших літературних образів у творі Ю. Издрика – це Патріарх, реальним прототипом якого є Ю. Андрухович – найвідоміший

адепт і практик постмодернізму в українському художньому просторі. Використовуючи «Патріарші метафори», цитати з вірша Ю. Андруховича «Любовний хід по вулиці радянській», наратор укотре пригадає щасливі пристрасні миті, проведені з коханою: «Мені достатньо було чути твій голос, як із мене вже виростала <...> хрипуча і грішна сурма» [4, с. 26]. Палітру образних моделей доповнює містично-метафоричний Воланд. Він не є персонажем історії, проте присутній імпліцитно в свідомості наратора: «смутий юний демон, майже воланд» [4, с. 18].

Висновки і пропозиції. Отже, М. Беньчик та Ю. Издрік в аналізованих романах запропонували художні тексти, прочитання яких реалізується через діалог автора і читача, творчу рефлексію реципієнта та пошук відповідей, які породжують нові питання. Літературна гра у постмодерному творі відкидає для читача можливість бути пасивним спостерігачем, що очікує логічного й зрозумілого фіналу. Для нього є інші ролі, а саме: статус незаангажованого митця, позиція динамічного гравця й активного співтворця, автора, який має необмежену творчу свободу для інтерпретації та конструювання свого тексту.

Для польського й українського авторів характерна іронія, проте вона не передбачає закованого надто складного розуміння для реципієнта. Гра оголошується відкрито, а суб'єкти наративу нав'язують правила, яких немає, зобов'язують до пошуку власної істини.

Список літератури:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва, 1989. 616 с.
2. Деррида Ж. О грамматологии. Москва, 2000, 512 с.
3. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004. 352 с.
4. Издрік Ю. Острів КРК. *Острів КРК та інші оповідання*. Івано-Франківськ, 1998. 120 с.
5. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір). Київ, 2019. 524 с.
6. Лавринович Л. *Типологія постмодерного персонажа*. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2758/1/filolog_is2002.pdf (дата звернення: 05. 05. 2020).
7. Сухіна О. Рефлексія людської буттєвості у постмодерній культурі: дис. ... кандидата культурології: 26.00.01. Київ, 2017. 191 с.
8. Шадріна Т. Специфіка діалогу між автором та читачем у літературі постмодернізму. *Держава та регіони*. 2008. № 1. С. 13–17.
9. Яусс Г. Рецептивна естетика і літературна комунікація. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Антологія / ред. Д. Наливайко. Київ 2009, С. 178–194.
10. Bieńczyk M. Terminal. Warszawa, 2012. 223 s.

Spatar I. M. THE SPECIFICS OF FICTIOUS MODELING OF THE PLAY WITH THE READER IN MAREK BIENCZYK'S "TERMINAL" AND YURIY IZDRYK'S "KRK ISLAND"

The article presents an analysis of the features of fictitious modeling of play with the reader in the postmodern works by Polish and Ukrainian authors. It has been found that the integration of the recipient into the artistic space of the postmodern textual world presupposes a kind of demiurgic practice, the embodiment of which depends on the aesthetic experience and creative potential of the reader. Immersing in the play element

of the work, the reader, decoding hidden meanings and understanding possible contexts, learns new truths of cultural, historical, mental, emotional and psychological experience, which is the basis for further active deciphering of the text as a dominant component of the search process, which is the most important stage of the play.

It is noted that M. Bińczyk offers the dialogue format, presupposing that the most important is the process of searching in the labyrinths of both one's own emotional-rational and cultural space. The recipient as an accomplice of the play can empathize, ironize, resent, think, create, generate and relay the known contexts, images, feelings, but live them differently creating another text formed by destruction and chaos. Play in Yu. Izdryk's work becomes a universal platform for the manifestation of often tragic inner experience, an alternative to harmony, which exists outside the semiotic definition or logical order. The total destruction of integrity and the absolute intensified and accelerated the process of the play as a strategy for rethinking history and culture.

It is defined that play with the reader in the texts by Polish and Ukrainian writers is developed through the prism of two strategies: narrative and intertextual. The basis of the play platform of the texts is the destruction and chaos, illogicality and randomness of associative reflections. It is determined that the main task of the play, due to the immanent essence of the communicative process of the author and the reader, is to respond to the received information and create an individual artistic vision by searching and building their own interpretive options.

Key words: *play with the reader, postmodernism, code, narrator, intertextuality.*

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82-343:81'42

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/07>

Дроздовський Д. І.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

МОТИВ ДОРОГИ ЯК ЧИННИК РОЗГОРТАННЯ СВІТУ В КОСМОГОНІЧНИХ СЮЖЕТАХ ГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ (ДО ПИТАННЯ ПРО МІСТЕРІЮ ЯК МЕТАЖАНРОВУ ФОРМУ)

У статті окреслено містерію як метаформу літератури, формування якої розпочинається разом із зародженням космогонічних міфів. Досліджено історичну трансформацію мотиву дороги, який репрезентовано ще в грецьких космогонічних міфологічних сюжетах і який є виразним компонентом містерії. Визначено особливості репрезентації поняття порядку в космогонічних міфах: доведено, що однією з передумов досягнення ладу є мотив боротьби (агону), який співвідноситься з античним уявленням про логос як вогненно-ефірну субстанцію (в досократичному періоді у Геракліта, а також у філософії стоїків). Визначено трансформацію образу дороги від космогонічних грецьких міфів до міфології періоду доби героїв. Наголошено на тому, що посилення індивідуалізації, експліковане в античній літературі сприяло розвитку містерії в аспекті занепаду функції богів (їх травестування й зниженого представлення) та підсилення ролі людського вчинку. Систематизовано сюжети «Теогонії», у яких представлено принцип змінюваності ладу, етапного переходу від однієї форми (хтонічної) до наступної (олімпійський період антропоморфних богів). Зіставлено різні тлумачення поняття «міф» і «логос» в аспекті виявлення іманентної трансформаційної динаміки, притаманної міфу як логосу, що розширює дослідницькі уявлення про взаємодію лінійного й циклічного в античному світосприйнятті. Наголошено на двох формах репрезентації часу в античній космогонічній міфології: як хроносу та як кайросу, причому останнє поняття важливе з огляду на формування мотиву дороги в містерії: персонажі долають труднощі, маркуючи час у спосіб, важливий передусім для них, а не з позиції онтологічного міфу. Узагальнено сучасні погляди на міф і логос, представлені у «Європейському словнику філософії», дослідженнях Є. Мелетинського, С. Аверинцева, І. Мегели, Б. Шалагінова, Т. Карабовича. Визначено особливості містерії в античний період у діапазоні від космогонічних міфів до еллінізму. Акцентовано на формах взаємодії між античною та християнською містеріями, простежено генологічні трансформації метажанрової форми в аспекті розвитку в ній мотиву дороги.

Ключові слова: містерія, антична література, космогонічні міфи, мотив дороги.

Постановка проблеми. Дослідження постпостмодернізму і його літературних виявів у попередніх роботах [3–5] детермінувало потребу в окресленні ключових відмінностей між постпостмодернізмом і постмодернізмом. Таке розмежування можливе з огляду на запропоновану теорію метажанрових форм, покладених в основу культурно-історичних періодів: *карнавалу* й *містерії*. Уже не потребує доведення твердження, що карнавал є важливою світоглядною матрицею, репрезентованою в постмодерністських творах. Натомість у постпостмодернізмі знаходимо елементи, які реактуалізують містерію як матрицю, що визначає жанрові й нарративні особливості,

зокрема це простежено на матеріалі британських романів, написаних після 2000 р. Актуальність розроблення міфологічних тем і мотивів у річищі сучасної літератури, зокрема в постпостмодернізмі, зумовлена реалізацією в його лоні містерії як метажанрової форми літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні містерія як метажанрова форма актуалізує в літературних творах передусім християнську світоглядну парадигму (мотив спокути в житті персонажа), зокрема важливу для християнства ідею воскресіння, експліковану в постпостмодерністських романах на кшталт «Хмарного атласу» Д. Мітчелла. Воскресіння є важливим компонентом

Великодня як одного з ключових християнських світ, у яких відображено модель шляху, який здійснює Христос. «Пасха як освячення (εγκαίνια) усього суцього, весна як природно-космічна прир-та про те, як оновлюється дух людини – такими є лейтмотиви чудової проповіді грецького Отця Церкви свт. Григорія Назіанзіна, іменованого Богословом <...>» [1, с. 541–542]. Матриця пасхального дійства, на думку С. Аверинцева, містить розкриття містерії: «Під час зображення євангельських подій дбайливо зберігається настрій містерії; як відомо, специфічна, подекуди смілива лексика пов'язана зі словником античних містерій» [1, с. 543]. Окрім того, С. Аверинцев наголошує на зв'язках середньовічної (у його статті йдеться про православну традицію) містерії з античною. Зазначений зв'язок уможливує розгляд містерії як метаформи літератури, починаючи не лише від середньовічного періоду, а й від античності, що є історично підтвердженим, проте не всі аспекти цієї проблеми вивчено в літературознавстві й історії мистецтв.

І. Мегела в розвідці «Трансляція міфу про Адоніса (змістово-формальні аспекти)» звертає увагу на дві важливі характеристики міфу: «Міф, однак, не є первісною формою знань, а видом світобачення, образною уявою про природу і колективне життя»; «наступна характеристика міфу полягає у тому, що для первісної свідомості мислиме збігається з тим, що переживається, а дійсне – з тим, хто реально діє. Міфи будуються на встановленні гармонії між світом і людиною, оскільки вони виникли з потреби давніх людей усвідомити природну і соціальну стихію, що їх оточувала» [8, с. 26]. Розгляд міфу як форми світобачення дає можливість говорити про ті моделі світосприйняття, які визначають життя людини міфологічного періоду. Ідея містеріального шляху в середньовічний період напряду пов'язана з уявленням людини про добро і зло, про спокуту (шлях Христа проектується на шлях персонажів). Проте мотив дороги/шляху значною мірою сформовано ще в античний період.

Т. Карабович зауважує, що «сучасні студії художньої літератури – за всієї розбудови наукової бази – немислимі без досліджень міфічних елементів, проявів міфічних первнів та виявів застосування авторами елементів міфу у красному письменстві» [7, с. 26]. Справедливим є твердження, що «категорію міфу можна досліджувати, підступаючи до різних рівнів його структури, через дескриптивне наближення до ірраціональних досвідів та через індивідуальне бачення і пережи-

вання» [7, с. 26]. Окрім того, «С. Мелетинський уважав міф однією з актуальних проблем сутності, а його зв'язки з поетикою як реміфологізацію (відродження)» [7, с. 26]. Варто пам'ятати, що «у найбільш традиційному розумінні у поняття міфу закладено первісне сказання про персоніфікацію світу природи» [7, с. 30]. Т. Карабович зауважує, що «Мірча Еліаде давав визначення міфу як «дійсної, реальної події», сакральної, значимої й яка слугує за приклад для наслідування» [7, с. 31].

Важливим є доповнення І. Мегели про взаємозв'язки міфу й літератури: «Говорячи про генетичні зв'язки міфу та художньої літератури, необхідно уточнити: по-перше, з історичного погляду остання є вторинною по відношенню до міфу і не зводиться тільки до нього; по-друге, за взаємодії міфу й літератури змінюється не лише поетика неміфологічного твору, а й поетика міфологічної моделі чи його першооснова. Суттєвим є також, що з плином часу вже не сам міф, а антична література починає сприйматися як арсенал міфологічних образів, сюжетів і мотивів» [8, с. 13]. Зазначена тенденція, згідно з нашим припущенням, властива й творам, в основі яких експліковано містеріальний паттерн: маємо трансформацію міфологічної основи. Ж. Дерріда наголошував, що «існує можливість неоднозначної інтерпретації міфу» [7, с. 35]. Представлене дослідження реактуалізує тезу Ж. Дерріда, пропонуючи розглядати категорію «порядку», що є іманентно важливою для античної епістемі, через уведення категорії «шляху»/«дороги».

Постановка завдання. Мета статті – виявити трансформацію містеріальних елементів (мотив дороги) починаючи від грецьких античних космогонічних сюжетів, у яких наявні протоформи містерії.

Виклад основного матеріалу. Античний світ Греції знає містерію як своєрідне дійство (містерії, присвячені Деметрі, зокрема елевсинські таїнства, Діонісу та ін.). На Сході зафіксовано культу Атіса, Осиріса, Мітри тощо. Обряди містерій на Сході «зводилися до драматичного інсценування відповідного священного (сакралізованого) міфу, де розповідалося найчастіше про страждання, поневіряння, смерть та радісне воскресіння божества. Крім театралізованої вистави, яка інсценувала сюжетну канву міфу, у містеріях існували обряди очищення (однак без спокути), посвяти, жертвоприношення й причастя. Основна мета, яку переслідувала більша частина віруючих, які брали участь у містеріях, полягала у бажанні та намаганні на містичному рівні зблизитися

з божеством» [2, с. 152]. Водночас мотив спокути має місце в грецьких міфах, коли Аполлон спокутує власний гріх, випасаючи корів царя Адмета у Фессалії. Приклади античної грецької (добри героїв) міфології репрезентують зображення простору, у якому втілено ідею справедливості. «У стародавній Греції докласичного періоду поняття «мітос» та «логос» були тотожними категоріями та означали оповідання. Розрізнення настало десь у столітті VI до Христа. Тоді поняття «логос» стало означати дискурс раціональності, згідно з правилами грецької логіки. Натомість поняття «мітос» асоційовано з фіктивним дискурсом, що спирався на ілюзії» [7, с. 33]. С. Аверинцев визначав «логос» як «водночас і об'єктивно даний зміст, що його розум має «усвідомлювати», і сама ця «звітуюча» діяльність розуму, і, зрештою, наскрізна смислова впорядкованість буття та свідомості» [1, с. 131]; «термін Л. введено до філософської мови Гераклітом, який використовував зовнішню співзвучність цього терміна з житейським позначенням людського «слова», щоб у дусі іронічного парадоксу підкреслити прірву між Л. як законом буття та неадекватними йому висловлюваннями людей» [1, с. 131]. Зауважу, що «від софістів до Платона відбулося очевидне зменшення значення «розмова» (discourse) на користь значення «раціональне висловлювання». У діалозі «Горгій» із підзаголовком «Про риторику» Платон зміщує *логос* із поля зору дискурсивності, яке він приписує риторичі, до поля раціональності та правильності висловлювань, яке він залишає за філософією» [5, с. 239]. На цю тенденцію звертає вагу і С. Аверинцев, наголошуючи на певній «шпарині» між логосом як онтологічним явищем і логосом, що дається у сприйнятті людині. Зрештою, «у пізніших давньогрецьких натурфілософів, у софістів, Платона та Аристотеля термін Л. утрачає фундаментальний онтологічний зміст. Тільки стоїцизм повертається до гераклітівського поняття субстанційного світового Л., зображуючи його як тонко-матеріальну (ефірно-вогняну) душу космосу та як сукупність формотворчих інтенцій (т. зв. *сім'яних* Л.), від яких в інертній нижчій матерії «зачинаються» речі» [1, с. 131]. У представленому визначенні звернімо увагу на два аспекти: 1) логос асоціюється у філософському тлумаченні Геракліта та стоїків із *вогняно-ефірною сутністю* (субстанцією) як праосновою світу; 2) логос породжує *інтенції*, що *створюють речі* світу. У такому разі в ідеї логосу закладено принцип розгортання, розвитку, потенціювання й змінності, яка водночас є чинником стабільності логосу як ладу, що має

бути збережений задля стабільності людського світу. Логосу притаманна змагальність, яка детермінує змінюваність «сюжетів» (фрагментів космогонічного простору), які, проте, так само покликані забезпечити стабільність ладу. Дослідники зауважують, що у Геракліта на розумінні логосу як Sinn «сене, розум» «ґрунтується космічна достойчна фізика, в якій Логос утворює єдність світу» [5, с. 251], зокрема й у «фрагменті» 50 Геракліта. «Саме ж міфологія відзначається пануванням уяви, символу, онтологічним синкретизмом інтуїтивного й раціонального, стихійного й упорядкованого первнів, узагальненого й конкретно-чуттєвого уявлення про дійсність (тут І. Мегела покликається на працю «Поетика» Є. Мелетинського, [8, с. 7]. – Д. Д.). Єдність ця не є, однак, діалектичною, а протиставлення не є антагоністичним, оскільки міф побудований не стільки на логіці, скільки на уяві, фантазії, яка є «підсвідомо художньою»» ([8, с. 12]; поняття, взяте в лапки, автор процитував із праці «Виникнення й ранні форми словесного мистецтва» Є. Мелетинського, 1983, т. 1, с. 29. – Д. Д.). І. Мегела слушно зауважує, що «міф є водночас ахронічним, синхронічним й діахронічним, оскільки, існуючи у великому часовому просторі, він варіюється в часі історичному. Кожне суспільство інтегрує міф, трансформує його, виходячи зі своїх актуальних потреб» [8, с. 14]. Проте дослідник не бере до уваги того аспекту, що навіть у «великому часовому просторі» міфу наявні зміни, міфу властива внутрішня трансформаційність сюжетів, які змінюють один одного в часі, тож міф як ахронічне явище містить потенцію до внутрішніх змін, які засвідчують експлікацію того, що розвинуто в мотив *дороги* (як архетипний символ).

На Олімпі за встановлений *порядок* і його дотримання відповідає дочка Зевса богиня Діке (Δίκη, близька за функціями до Феміди; 901 у «Теогонії»), богиня правосуддя, яка стоїть біля батькового трону. Долю людей визначають мойри. У «Теогонії» натрапляємо на описи постійних змагань між богами й титанами, які звергають одне одного і вдаються до різних стратегій боротьби: Крон пожирає власних дітей, діти (Зевс) скидають батька в тартар. Крон боявся й заколоту з боку своїх дітей, тому ковтав власних дітей, щойно ті з'являлися на світ (він проковтнув Гестію, Деметру, Геру, Аїда й Посейдона). Крон не підозрював, що Рея сховала сина в печері. Зевс виростав на Криті під опікою німф Адрастей та Ідеї.

Приклади міфології найдавнішого періоду виявляють мотив боротьби і часового шляху (як

хроносу й *кайросу*). Згодом ця тенденція буде ще активніше представлена в літературі за доби героїв («Одіссея», «Іліада»). Герої, які є напів-богами, з одного боку, виконують волю богів. Із іншого боку, на їхньому життєвому шляху трапляються випробування, перемога над якими дає можливість забезпечити лад у зображеному просторі або ж і в космосі загалом. Але перемога героїв над потворами не є «моральним» уроком для самих персонажів. Ідея порядку, представлена в образі богині Діке, містить внутрішню суперечність: боги навіть на Олімпі змагаються між собою (Афродита, Артеміда й Гера), виявляють ненависть та ін. Отже, ідея порядку, яка має особливе значення для античної свідомості, реалізує себе й через мотив агону, який стосується як світу олімпійських богів, так і героїв від Одиссея до Персея (ці персонажі, за Б. Шалагіновим, визначають два ключові періоди в розвитку античної грецької міфології [10, с. 24]).

Простір Олімпу в античних міфах репрезентовано як замкнений, водночас міжним і світом людей (героїв, їхніх матерів та ін.) відбувається постійна комунікація в широкому сенсі: Гермес, Аполлон, Артеміда, зрештою, Зевс та ін. з'являються перед людьми. Мати Аполлона Латона знайшла прихисток на острові Делос, ховаючись від Піфона, якого наслала Гера. Син Епаф народжується в Іо від Зевса, він стає першим царем Єгипту й родоначальником покоління героїв. Отже, між двома світами (олімпійських богів і людей) є простір перетину, кожний світ циклічний, але водночас поява богів у просторі людей «запускає» реалізацію мотиву дороги. Проте в античному міфологічному просторі мотив дороги, безперечно, ще не є чинником самопізнання.

Персонажі античної грецької міфології своїми вчинками не змінюють долі, бо доля наперед визначена богами або мойрами; так само вчинки не сприяють власному заглибленню, бо античному світу не притаманна категорія індивідуалізації. Хоча, як зауважує Б. Шалагінов, уже на етапі «періоду Персея» помітною постає ідеалізація жінки, її естетизація в міфологічному сприйнятті, що є одним із кроків до розуміння світу й людини в категоріях «піднесеного» [10, с. 24].

В історичній реконструкції мотиву дороги у світовій літературі важливо звернути увагу на такий аспект, як *десакралізація* богів у літературних творах, які експропріюють міфологічний субстрат. Зазначена тенденція представлена в античній літературі Стародавньої Греції, на чому наголошує Б. Шалагінов [10], зокрема описуючи,

як у творах еллінського періоду богів зображено в зниженому *травестійному* дусі. Гіпертрофованими постають їхні негативні риси. Занепад простору *сакрум*, який для античної культури пов'язаний із міфологією Олімпу, є важливим чинником модифікації «безсмертного», «божественного» в самих персонажах, які були нащадками олімпійських богів. Десакралізація *божественного*, можна припустити, спричинила переосмислення тієї частини в персонажах, яка вважалася *досконалою*. Десакралізація образів богів-олімпійців постає етапом у формуванні уявлення про людину як *двоїстий* феномен, наділений, зокрема, й гріховним, яке потребує вдосконалення. Погодьмося, що та частина Зевсової природи, яка була в Гераклі, навряд чи потребувала вдосконалення, як і сам Геракл, здатний здійснити те, що не під силу жодній іншій людині (як не під силу богам-олімпійцям те, на що здатний Зевс). «Метаморфози» Овідія, твори Апулея із Самосати виявляють трансформацію мотиву дороги в античній літературі. Наявність у героях (напівбогах) частини *досконалості* нівелює потребу змінюватися (подвиги Геракла чи перемоги Одиссея під час мандрівки не є чинником внутрішнього розвитку, а лише фактором зовнішніх змін, детермінованих потребою встановити порядок).

Уже в античній міфології, попри традиційні уявлення про циклічність античного простору, наявні моделі розгортання в часі історії, яка представлена як *хронос* і *кайрос*. Кайрос є особистісно пережитим часом, і наявність такої компоненти в античному світосприйнятті є чинником подальшого розвитку мотиву дороги. Кайрос є чинником апофеозу, який є елементом у метажанрі містерії. Мотив дороги уможлиблює розгортання простору, виникнення від шлюбу таких «прабогів» (під цим поняттям умовно називатимемо таких богів, як Гея та Уран тощо. У «Теогонії» Гесіода оповідується про те, що з Хаосу народився могутній Ерос. Із Хаосу постали Ереб (одвічний морок) і Ньюкта (ніч). Від Ераба й Ньюкти народився, проте, Ефір (світло), а також Гемера (день). Уран і Гея стали подружжям, хоча Уран, згідно з Гесіодом, є її сином, а отже, має місце інцестуальний шлюбний зв'язок.

Ідея дороги в античних космогонічних сюжетах розкрита через мотив *змагання* (агону): перемога Зевса розпочинає новий етап у міфологічному мисленні, стосунки Зевса із земними жінками завершуються появою напівбогів, легендарних героїв, які розпочинають новий етап у розвитку цивілізації. Є в античній

міфології сюжети доволі жорстокого покарання за змагання з богами: Аполлон жорстоко карає фрігійського сатира Марія, який надумав змагатися з ним у музиці. Покарання Арахні – вічно ткати тощо. Попри поширену думку про циклічність античного міфологічного мислення, яка загалом справедлива, варто розуміти, що перемога Зевса змінює порядок речей і не завершується потраплянням у вихідну точку, оскільки Крона скинуто до Тартару, як і кількох інших хтонічних істот, які з'явилися від часів сотворіння світу. У Дельфах Аполлон, перемігши Тифона, засновує святилище й оракул, щоб пророкувати волю Зевса

Крон повстав проти свого батька Урана й позбавив його влади. Боротьба Зевса з Кроном передбачає фундаментальну зміну в світоустрої космогонічного періоду, причому подальша боротьба з тими, кого породили Крон і Тартар, є запорукою неповернення до періоду, який є вихідним у космогонічній історії античного періоду. Ідея боротьби ще не співвідноситься з мотивом самовдосконалення, бо герої, які здійснюють подвиги, мають частину від богів, а боги наділені досконалістю (в античній міфології трапляються поодинокі образи богів-олімпійців, які не виявляють принципу калокагатії, як кульгавий Гефест).

Ідея лінійного шляху в середньовічній свідомості позначена мотивом *дороги* до Божого Світла, яке виявляє образ *нової досконалості*. Бог є абсолютно досконалим і він виявляє себе у всіх речах, пізнання яких є самим шляхом до Бога (у середньовічній системі координат). Герої античної міфології не знають про поняття гріха, яке є визначальним для середньовічного світогляду. Середньовіччя відкриває двоїстість людини, зокрема ж її гріховний бік. Життя як звільнення від гріха, очищення душі репрезентовано в «Божественній комедії» Данте й виявляє шлях від низу до верху, тобто від гріха до просвітлення через наближення до божественного [10, с. 142]. Зрештою, як зауважують дослідники, «саме середньовічні пояснення міфів, передусім античних, спиралися на епікурейство та евгемеризм. Згодом під впливом християнства міфи почали пояснювати як оповіді про бісів та демонів. Християнство, яке тоді посідало важливе місце в європейському просторі, давній міф відсунуло на маргінальні позиції» [7, с. 43].

Порятунок дівчини, формування особистості, перемога над чудовиськами та ін. у героїчному міфі представлено як функції, проте саме ці

функції мали можливість розвинутися в компоненти містеріальної метаформи, оскільки героїчним міфам, як зазначає Т. Карабович [7, с. 74], властива *повчальна функція*. Містерія розкриває кардинальні зміни в персонажі після «перемоги» або ж над собою, або ж над обставинами.

Висновки і пропозиції. Міфологічний період в історії розвитку європейських літератур позначений зображенням сюжетів, що виявляють ідею космогонічного міфу, якому вже притаманна ідея розвитку та змінності, яка в особливий спосіб поєднана з ідеєю сталості та непорушності. Здійснений аналіз міфологічних сюжетів іще в «Теогонії» Гесіода дає підстави говорити, що саме змінюваність сюжетів (боротьба Зевса з Кроном та ін.) забезпечує загальну сталість світу, визначаючи його порядок. Лад детермінований не нестачею категорії розвитку матерії, а формуванням порядку на кожному з новоз'явлених етапів. У символічному плані «заміщення Крона» автоматично зумовлює настання «кайросу», тобто протікання часу не лише в онтологічних категоріях, які не мають стосунку до світу людини, а й також як часу, який позначений переживанням і моментами, що набувають значущості в долі героїв.

Під час аналізу міфологічних сюжетів, репрезентованих у «Теогонії» Гесіода, виявлено окремі історії, які засвідчують принцип порушення порядку як космосу, що є важливим світоглядним параметром античного міфологічного мислення в Стародавній Греції.

Виявлено мотив змагальності, боротьби й помсти, який супроводжує світ Олімпу, причому варто зауважити, що ці мотиви з'являються в античній міфології з появою саме тих богів, яких кваліфікуємо як олімпійських. Світ доолімпійський не знає змагальності, саме йому і притаманний порядок як абсолютна категорія, позбавлена боротьби. Натомість народження Зевса руйнує попередній порядок речей. Син скидає батька з трону й сам посідає його місце. Це доводить двоїсту природу античного міфологічного мислення, яке виявляє себе в образі богів, відповідальних за порядок (мойри, Діке), водночас наявні сюжети, які репрезентують порушення порядку й боротьбу, що є важливим чинником античної міфологічної свідомості. Мотив шляху фактично репрезентований уже в античному періоді, щоправда, цей шлях є 1) детермінованим, 2) циклічним, 3) зовнішнім, а не внутрішнім, пов'язаним із глибинними змінами всередині людини.

Список літератури:

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. Київ : Дух і Літера, 2007. 650 с.
2. Боднарюк Б, Возний І. Релігійна атрибутика містерій у греко-римському соціумі. *Релігія та Соціум*. 2011. № 1(5). С. 144–153.
3. Дроздовський Д. Містерія й карнавал як метаформи постпостмодерністського британського роману. *Філологічний дискурс*. 2019. Вип. 9. С. 47–64. DOI : <https://doi.org/10.31475/fil.dys.2019.09.05>.
4. Дроздовський Д. Карнавал і містерія як метажанрові чинники змін літературно-історичних періодів. *Південний архів (філологічні науки)*. 2019. № 79. С. 34–38. DOI : <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-79-6>.
5. Дроздовський Д. Модифікація містеріального паттерну у британському романі після 2000 р. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 172–178. DOI : <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-2.33>.
6. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / наукові керівники проекту Б. Кассен і К. Сігов. Т. 1. Київ : Дух і Літера, 2009. 576 с.
7. Карабович Т. Міфопоетика Нью-Йоркської групи. Київ, 2017. 463 с.
8. Мегела І. Ейдоси літературознавчого дискурсу. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 448 с.
9. Мифы Древней Греции. Москва : Гелиос, 2005, Т. 1. 468 с. ; Т. 2. 446 с.
10. Шалагінов Б. Б. Зарубіжна література: від античності до початку XIX ст.: Історико-естетичний нарис. Київ : Академія, 2004. 360 с.

Drozdovskiy D. I. THE MOTIVE OF ROAD AS A FACTOR OF WORLD ORDER IN COSMOGONIC GREEK MYTHOLOGY

In the paper, the author has defined mystery as a meta-form of literature, whose formation starts with the emergence of cosmogonic myths. The historical transformation of the motif of road, which is represented in the Greek cosmogonic mythological stories and which is a distinct component of the mystery, is investigated. The peculiarities of the representation of the notion of order in cosmogonic myths are determined: it is proved that one of the prerequisites for achieving the order is the motive of struggle (agon), which correlates with the ancient idea of the logos as fiery-ethereal substance (Heraclitus, in the pre-Socratic period). The transformation of the image of road from cosmogonic Greek myths to the mythology of the period of heroes is determined. It is emphasized that the intensification of individualization, explicated in ancient literature, contributed to the development of mystery in the aspect of declining of the function of the gods (their travesty and reduced representation) and the strengthening of the role of human action. The plots Hesiod's "Theogony" are systematized, which presents the principle of the variability of the system, the stage transition from one form (chthonic) to the next one (the Olympic period of anthropomorphic gods). Different interpretations of the concept of myth and logos are compared in the aspect of revealing the immanent transformational dynamics in the myth as logos, which expands the research ideas about the interaction of linear and cyclic in the ancient world perception. Two forms of representation of time in ancient cosmogonic mythology are emphasized: as chronos and as kairos, the latter being important for the formation of the motif of road in the mystery: the characters overcome difficulties expressing time in a way that is important to them and not from the standpoint of ontological myth. The views on myth and logos represented in the "European Dictionary of Philosophy", studies of E. Meletinskyi, S. Averintsev, I. Mehela, B. Shalahinov, T. Karabowicz are discussed. The peculiarities of mysterious functioning in the ancient period from cosmogonic myths to Hellenism are outlined. The author has focused on the genealogical transformations of the discussed meta-genre form in the aspect of the development of the motif of road.

Key words: *mystery, ancient literature, cosmogonic myths, motif of road.*

Можарівська І. О.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СПЕЦИФІКА ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ДРАМИ-ПАРАБОЛИ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ ПАВЛА АР'Є «КОЛЬОРИ»)

Вивчення міжмистецької взаємодії з точки зору психоемоційного аспекту є одним з найефективніших методів дослідження інтермедіальних зв'язків драматичного твору. Актуальність проблеми підтверджується низкою літературознавчих студій, які розглянуто у запропонованій статті. Автором проаналізовано еволюцію семантичного значення поняття «колір», що розглядається як спосіб художнього відображення дійсності драматичного мистецтва. Вивчено процес реалізації та актуалізації символіки кольорів в аспекті суспільно-історичних подій, національної та регіональної специфіки. У ході аналізу твору простежено залежність між розвитком семантичного навантаження кольорів та рівнем розвитку людської культури. На матеріалі п'єси Павла Ар'є «Кольори» виявлено найсуттєвіші прояви інтермедіальності аналізованого твору – колір, танець та звук. Здійснено аналіз мелодії танго, яка виконує у драмі функцію параболічної кривої. Автор звертається до історичної довідки задля можливості більш детального розуміння символіки танцю. Такий вид мистецтва розглядається в контексті певного таємничого коду, що несе в собі відповідне смислове навантаження. Колір аналізується як основний елемент прояву інтермедіальності. Він допомагає розкрити не лише авторський задум, а є і основним символом, що вказує на жанрові особливості параболічної структури. Кольорова символіка досліджується у контексті мінливої одиниці, що пов'язана із соціальною, національною, регіональною специфікою розвитку культури людства. У статті наведено первинний асоціативний ряд «базової кольорової тріади»: білий–чорний–червоний. Під час аналізу зосереджено увагу на тому, що найглибшим вираженням інтермедіальності драми-параболи є своєрідний прийом зображення антагоніста в образі кількох персонажів, внаслідок чого відбувається образна трансформація (чорний, фіолетовий, червоний, помаранчевий, рожевий). У статті постулюється ідея про те, що кольорова символіка впливає на естетичну свідомість глядача і відіграє у драмі-параболі дидактичну роль.

Ключові слова: інтермедіальність, драма-парабола, «кольоровий символізм», полікодовий твір, символічне навантаження.

Постановка проблеми. Література, як і будь-який інший вид мистецтва, не існує у вакуумі. Художній текст перебуває у площині численних зв'язків як зовнішніх – між різними видами мистецтва, так і внутрішніх – між літературними творами різних авторів, стилів, епох і т. ін. Драму-параболу варто розглядати як полікодовий мистецький твір, оскільки твори цього типу передбачені для сценічних постанов. Театральна вистава за своєю сутністю є поєднанням семіотичних знаків, які розраховані на аудіо-візуальний вплив на глядачів. Саме тому розглядати драму-параболу поза контекстом інтермедіальності досить нелогічно. Одним із провідних напрямів у разі вивчення інтермедіальності є проблема символіки кольорів, а також музичний і танцювальний супровід театрального дійства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За твердженням С. Якімової, вивчення символіки кольору є актуальною темою для абсолютно різ-

них галузей знання: психології, культурології, мовознавства, літературознавства, лінгвокогнітології та інших, що визначає міждисциплінарний характер цього явища. Зокрема, зазначається, що сукупність кольорів певної культури можна сприймати як систему знаків і правил, згідно з якими відбувається шифрування, дешифрування, перенесення й зберігання інформації, де узагальнення за кольором відповідає загальним законам кольорового кодування. М. Серов співвідносить ці кольорові коди з інформаційним наповненням архетипів. Зокрема, зміни кольорів у релігії, мистецтві, моді тощо дослідник пов'язує з якісними змінами у свідомості та самосвідомості людей, їхньому інтелектуальному та духовному розвитку [1, с. 246].

На нашу думку, перші спроби декодування символічного навантаження кольорів лежать у полі зору культурології. З точки зору цієї науки кожен колір може бути прочитаний як слово,

сигнал, знак або символ. Розуміння кольору може бути суб'єктивним, індивідуальним, а може бути колективним, загальним для великих соціальних груп і культурно-історичних регіонів. Становлення колірної знакової системи повсюдно протікало нерозривно з розвитком людства загалом, основними культурними течіями. Тому ізольоване вивчення основних знакових функцій кольору, особливо символічних, є неможливим. П. Герчавнівська з цього приводу відзначає, що традиції народної кольорової культури сягають своїм корінням у первісні часи. Цей період збігся зі становленням і розвитком міфологічної картини світу, в якій відбилися найбільш значимі аспекти людського буття. Через синкретизм мислення первісної людини колір був нерозривно пов'язаний з його носієм. Внутрішнє, зовнішнє, матеріальне, духовне сприйняття кольору було злито воедино. Він став чуттєвою оцінкою тієї чи іншої частини багатокольорового світу, засобом світосприйняття, перетворення хаосу на космос, навколишнього світу на кольорову матеріальну форму [2, с. 1].

О. Отич розглядає культуру як складне суспільне явище, в основі якого лежить інформаційне начало. Відповідно до цього саме культура є носієм інформації, що передається від покоління до покоління і акумульована у складній знаковій системі, одним з компонентів якої є саме колір [3, с. 18].

Постановка завдання. Метою статті є визначення компонентів інтермедіальності сучасної драми-параболи. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) дослідити поняття «колір» як соціокультурне явище в літературознавчих студіях;
- 2) визначити семантичне навантаження кольорів в аналізованому творі;
- 3) відстежити зміни в семантичному наповненні поняття «кольоровий символізм»;
- 4) проаналізувати танець та звук як інтермедіальний компонент сучасної драми-параболи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «колір» пов'язане з особливостями мислення людини та її розвитком, зі специфікою національної культури, з розвитком наукової думки. Символічне значення кольору не є постійною одиницею. З часом трактування символічного навантаження кольору може змінюватися, може втрачатися первинний зміст і формуватися новий. Символіка кольорів активно використовується в ритуальній практиці, у візуальних елементах творів ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва, у яких

колір найчастіше трактується як символ того, що не може бути передане за допомогою іншого способу відображення мислення та уявлень (образи божеств, космічних або інших надприродних сил). У різні історичні епохи, особливо в часи переломних моментів (наприклад, війни або революції), кольори теж використовувалися як символи відповідних подій або ідей. Це дає підстави стверджувати, що символіка кольорів може реалізуватися та актуалізуватися в аспекті суспільно-історичних подій, національних чи регіональних особливостей.

Звернення до історичного минулого також дає підстави стверджувати, що ключові історичні події та епохи мали притаманну лише їм кольорову символіку, що була не лише засобом візуальної фіксації, а й носієм провідної ідеї або думки, способом вираження духовного і культурного рівня розвитку суспільства, мистецьких досягнень, результатом пізнання навколишнього світу, засобом для спілкування, у тому числі естетично-духовного. Проблема символіки кольорів є однією з центральних у вивченні взаємозв'язків між кольором і психікою. Використовуючи у драмі кольорову символіку, автор навмисне поєднує символічні навантаження візуального впливу, створюючи таким чином символічно-кольорові образи героїнь твору.

Колір є способом художнього відображення світу у художньому мистецтві. У своїй драмі «Кольори» Павло Ар'є використовує кольорову символіку для позначення певного періоду життя головної героїні. «Кольорові» персонажі твору розподілені не лише за віком, а й за характером, настроєм, глибиною життєвого досвіду. Саме це є найглибшим вираженням інтермедіальності цього твору. Автор використовує досить своєрідний прийом, зображуючи одну героїню в образі кількох персонажів, «зафарбувавши» їх у різні кольори, що відповідають певному періоду її життя. Таким чином автор створює полікодовий твір, що включає різні жанри художньої культури. Він використовує різноманітні аудіо-візуальні мистецькі засоби виразності задля впливу на естетичну свідомість глядача. Тож, з'ясуємо закономірності сприйняття кольорів, використаних автором у творі для позначення образів персонажів.

Семантичне навантаження кольорів розвивалося паралельно з людською культурою. Первісні кольорові уявлення людини обмежувалися «базовою кольоровою тріадою»: біле–чорне–червоне. Пізніше, з розвитком людства, кольорова гама і семантика кожного відтінку значно розширюва-

лися і доповнювалися новими уявленнями. Найбільше монологів у п'єсі автор надає чорній (пізніше – білій) героїні. «Жінка у чорному (вона ж – у білому): дуже стара, пихата, вибаглива і ексцентрична», – таку характеристику автор дає своїй героїні. Чорний колір у більшості культур асоціюється зі смертю, потойбіччям. Білий більшість дослідників визначають як символ чистоти, щастя і миру. У древніх цивілізаціях білий зазвичай символізував стосунки чоловіка і жінки, тобто сім'ю, і водночас стосунки матері і дитини (молоко). У більшості культур білий виступає символом чистоти і цнотливості. У деяких східних культурах до цієї семантики додається справедливість і туга за померлими. Наприклад, у даосизмі саме білий колір є траурним. Оскільки вербалізація кольорової символіки належить до функції свідомості, особливого значення білий колір набуває у християнстві. Тут він є символом святості, чистоти, невинності, божественного світла Бога [4].

Не відійшов автор і від традиційного символічного навантаження чорного кольору. Героїня, що його символізує, відчуває близьку смерть, кінець життєвого шляху: «*От ми і зібрались. Всі. Окрім померлих. Померлі більше ніколи не придуть, отже, нам доведеться рано чи пізно піти за ними*» [5]. Трансформація «жінки в чорному» на «жінку в білому» – символічне зображення смерті героїні, її перехід у інший вимір: «Повільно з'являється промінь прожектора. В ньому виникає жінка, що була в чорному, її волосся розпущене, на ній довга біла сорочка. Вона височить над глядачами». Жінка в білому розповідає про свою складну і трагічну долю: клеймо дитини ворога народу, війна, німецький полон і звільнення, повернення до зруйнованої України, еміграція до Франції, заміжжя, сімейне насилля другого чоловіка. У відносно короткому монолозі автор уміщує цілу епопею життя однієї з українських дівчат, яка відчула на собі всі жахи політичних перипетій минулого століття.

«Естафету» жінки в чорному переймає жінка у фіолетовому, яка, на відміну від своєї попередниці, зображена мудрою, терплячою і педантичною. Фіолетовий колір асоціюється з творчим началом. До асоціативного ряду цього кольору можна віднести благородність, елегантність і витонченість. Психологи стверджують, що фіолетовий, на відміну від червоного, ніколи не викличе несприйняття або негативних емоцій. Саме жінка у фіолетовому найбільше турбується про жінку в чорному, адже розуміє, що скоро й на неї чекає такий стан. Жінка у фіолетовому – старість, але

не глибока. Вона все пам'ятає і добре усвідомлює, що чекає на неї попереду. Кульмінацією цієї метаморфози є її останні слова, які раніше вимовляла жінка в чорному: «*Моя кров – червона. Знаю. Бачила. Чується сильний стукіт (ніби з силою гримнули двері). ТИША*» [5].

Жінка в червоному – наступний етап життя головної героїні, точніше попередній. Червоний колір перш за все асоціюється з кров'ю і вогнем. Його символічні значення дуже багатобразні, але інколи суперечливі. Червоний символізує радість, красу, любов і повноту життя, а з іншого боку, ворожнечу, помсту, війну. Червоний колір спрадавна пов'язується з агресивністю і сексуальними бажаннями. Також червоний – це мамина любов, захист, здоров'я, активність, привертання уваги. Це найтепліший з усіх кольорів, він відповідає за репродукцію та ознаку статі. Для людини червоний колір асоціюється також із міццю, силою, владою, ініціативністю, агресією і наštовхує на сильну емоційну реакцію. Саме червоний колір змушує діяти рішуче, що зумовлює те, чому саме він привертає увагу до себе і викликає інтерес [4]. У драмі «Кольори» ця «героїня», точніше позначений кольором життєвий етап, асоціюється з цинічністю й розчаруванням. Саме тут простежуємо негативний бік семантичного навантаження червоного кольору в мистецтві й культурі. Ця дійова особа – цинічна і жорстока у своїх висловлюваннях: «*Ну не про Божу ж! Стара впала в дитинство, нам кінець, вона затрахає нам вуха своїми історіями (запалює цигарку)*» [5]. Вона – жінка, загартована життєвим досвідом і трагічними обставинами минулого. У ній ще не визріла та мудрість, яку демонструє жінка у фіолетовому, тому її фрази звучать найжорсткіше, а іноді й з відвертою жорстокістю: «*Ні, це отрута, щоб пришвидшити твої корчі (твоєю смертю)*» [5].

Жінка в помаранчевому – практично-мрійлива та енергійна. Психологи стверджують, що помаранчевий колір допомагає викликати прилив життєвих сил, оптимістичний настрій. Прадавні люди вважали його кольором здоров'я і творчості. Помаранчевий колір додає активності, але при цьому дає відчуття внутрішньої рівноваги і душевної гармонії. Описана вище семантика втілена автором в образі цієї дійової особи п'єси «Кольори». У творі вона з'являється після побачення, її губи розчервонілися від пристрасних поцілунків. Для головної героїні вік жінки в помаранчевому був часом любовних переживань, жіночого щастя і безтурботності: «*Ні, не цікаво.*

Тепер мені добре... І потім добре буде, бо я гарна і розумна. Я завжди буду щасливою. Якщо не буде війни або голоду» [5]. Змальовуючи цей вік героїні за допомогою помаранчевого, автор підсилює ефект її життєрадісності й утверджує любов як чисте почуття, запоруку жіночого щастя.

Рожевий колір походить від сполучення червоного і білого, тому його семантика сполучає в собі значення цих двох кольорів. Рожевий символізує водночас пристрасть з чистотою і невинністю білого. Рожевий колір часто використовується як символ кохання, чуттєвості, жіночності. Він також символізує мрійливість, доброту і ніжність. Його часто використовують як гендерне маркування ознак жіночності. Дівчина у рожевому – наймолодша із героїнь п'єси Павла Ар'є. У творі вона – весела, турботлива і добра. Інші героїні не сприймають її всерйоз. Ця юна дівчина з надією дивиться в майбутнє, тому коли чує моторошні історії від інших жінок, більш дорослих, то лякається того жахиття, що чекає на неї в майбутньому. Рожевий колір у п'єсі Павла Ар'є – символ чистоти і молодості, надії на щасливе життя, яке, однак, зазнає болючого впливу життєвих обставин. Жінка у рожевому із захопленням слухає історії старших подруг, ніби не усвідомлюючи, що це нелегке, сповнене трагічних подій життя чекає саме на неї.

Дидактизм драми-параболи Павла Ар'є тісно пов'язаний із семантичним навантаженням кольорової символіки, використаної для характеристики різних періодів життя головної героїні. Семантика кольорів використовувалася первісними людьми у магічних та ритуальних діях. З тих пір «кольоровий символізм» значно розвинувся і наповнився новими значеннями. Певні традиції кольорової семантики загубилися в часі, інші змінилися під впливом культурних традицій чи релігійних поглядів. Павло Ар'є майстерно зобразив семантичне навантаження кольорів на прикладі героїнь драми-параболи «Кольори». Кожен колір, використаний автором, не лише характеристика, а й своєрідне повчання, що створює дидактичну основу драми-параболи. Дівчину в рожевому він застерігає від наївних ілюзій, дівчину в помаранчевому – від підступності й жорстокості нещирого кохання. Жінка в червоному – надто принципова, у ній ще не досить сформувалась життєва мудрість, яка б «заспокоїла» її імпульсивність і застерегла від поспішних висновків.

У драмі-параболі «Кольори» автор використав також прийом інтермедіальності, обравши для музичного супроводу мелодію танго. Випадково

чи навмисне Павло Ар'є використав танець, більшість рухів якого нагадують параболічну криву. Ця мелодія у творі слугує своєрідним обрамленням: звучить на початку твору і наприкінці. Крім того, танець кілька разів виконують героїні твору. *«Свого часу я непогано шила, та своє життя закроїла не дуже вдало. Все минуло, як у танго»*, [5] – звучить з уст героїні твору. Танець здавна вважається певним таємничим кодом, а рухи – художнім прийомом, що відображає певні смисли. А. Землянська використовує дефініцію «міфологема танцю», стверджуючи при цьому, що, «виникнувши одночасно з людиною, танець не лише виражав усю палітру людських емоцій і відчуттів: горе, радість, надію, благання і т.д., а уже в ті історичні часи відігравав важливу соціальну роль, містив у собі смислові коди, ритуально закріплені і передавані з покоління в покоління» [6, с. 118].

Танго насамперед – танець пристрасті і кохання, проте більш детальне вивчення його історії дає можливість простежити його глибoku символіку, що корелює з темою та ідеєю драми «Кольори». Історики досі не дійшли консенсусу щодо того, де і коли саме зародився цей пристрасний танець. Але, на думку більшості, перші танго з'явилися у виконанні емігрантів, що становили найбільш бідніший клас населення Аргентини. Вони проживали у портових кварталах і на околицях міста, де панували кримінал і злидні.

Спочатку танець виконували виключно чоловіки, жінкам було заборонено його танцювати. Пізніше, коли до виконання мелодії було додано акордеон, танго почали танцювати жінки легкої поведінки. Звідси походить традиційний жіночий костюм: вузька сукня з провокаційним розрізом до стегна, сітчасті панчохи і взуття на шпильці. Чоловіки, що танцювали танго, одягалися більш скромно. Найпопулярнішим місцем виконання цього танцю були борделі. У вищих колах до танго ставилися зневажливо.

Таке пояснення розкриває символіку використання танго у п'єсі «Кольори». Більша частина життя головної героїні пройшла в еміграції: спочатку – вимушеній, потім – добровільній. Для багатьох жінок життя на чужині було сповнене злиднів і поневірянь, про що ми також дізнаємося зі слів головної героїні: *«Нас привезли в Німеччину. Там ми були рабами. Спочатку на військовому заводі, а потім мене взяли в дім есесівського офіцера. Я валялася в ногах його жінки, бажаючи взяти й Катерину. Виявилось, що навіть жінка убивці має серце. Взяла я отримала листа*

від сестри Люби: *мама померла, від горя її серденько зупинилося...*» [5]. Можливо, вибором танцю для оформлення тексту автор натякнув на досить суперечливі стосунки героїні з чоловіками, проте авторська позиція не містить осуду, навпаки, він зображує її з глибоким співчуттям і розумінням, сповнюючи репліки та монологи легкою самоіронією: *«В моєму житті було мало місяця для чоловіків, але час від часу... Тільки сам Бог знає, якою я була самотньою, як мені не вистачало простого людського тепла»* [5].

Звукове оформлення п'єси «Кольори» несе не менш потужне навантаження, ніж кольорове. В одному з епізодів візуальний ряд на сцені повністю зникає, а дія переходить у звукову площину:

<...> море;

робота швейної машини;

потяги;

класична музика;

бій курантів;

голос жінки, що співає колискову;

народження дитини.

Чується сильний стукіт (ніби з силою гримнули двері). ТИША... [5].

Як бачимо, використаний автором звуковий ряд символізує ключові етапи життя головної героїні: професію, захоплення, дорогу, материнство.

Висновки і пропозиції. Літературний твір, який містить інтермедіальні компоненти, являє собою складну структурну одиницю, що поєднує у собі знаки різних семіотичних систем: текст, зображення (малюнки, фотографії, діаграми, гістограми, різноманітні схематичні зображення та ін.), голос, музику, танець. Основною перевагою таких творів є їхня висока інформативність та полісемантичність. Додаткові компоненти мистецьких творів допомагають легше розкодувати інформацію, що міститься у тексті, за умови їх оптимального підбору та використання. Текстовий компонент у таких одиницях визначається як вербальний, а всі інші, допоміжні, у лінгвістиці отримали визначення «медіа». Поєднання елементів різних культурно-семіотичних систем у полікодових текстах здійснюється зазвичай для досягнення певної мети. У драмі-параболі це відбувається з метою посилення дидактичного ефекту. Драма-парабола Павла Ар'є «Кольори» – яскравий приклад полікодового художнього твору, що поєднує в собі зображально-виражальні засоби різних видів мистецтва. Цей твір – зразок інтермедіальності у її прямому розумінні. Художня література тут поєднується з образотворчим мистецтвом, культурологією та науковими знаннями про семантику кольору.

Список літератури:

1. Якімова С. Е. Символіка позначень кольору в іспанському та українському художньому текстах. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 245–252.
2. Герчавнівська П. Е. Колір в українській народній культурі. 2013. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apitphk_2013_30_14.pdf.
3. Отич О. Колір як емоційно-змістовий код культури. *Рідна школа*. 2017. № 1. С. 18–21.
4. Серов Н. В. Цвет культуры. Психология, культурология, физиология. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 672 с.
5. Павло Ар'є. Кольори. 2011. URL: <http://teatre.com.ua/ukrdrama/koljory-pavlo-are/>.
6. Землянська А. В. Міфологема танцю як символ українського відродження в антиромані Н. Зборовської «Українська Реконкіста» / А.В. Землянська, В.І. Міщенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 33. С. 118–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nPKPNU_fil_2013_33_31.

Mozharivska I. O. SPECIFICITY OF THE INTERMEDIALITY OF MODERN PARABLE DRAMA (ON THE MATERIALS OF PAVLO ARIE'S PLAY "COLORS")

The study of interartistic interaction in terms of psycho emotional aspects is one of the most effective methods of studying the intermedial connections of a dramatic work. The urgency of the problem is confirmed by a number of literary works that discussed in this article. The author analyzes the evolution of the semantic meaning of the concept of "color" which is considered as a way to reflect reality in the artistic art of the word. The process of realization and actualization of color symbolism in the aspect of social and historical events, national and regional specifics is stated. It is noted that the semantic load of colors develops in parallel with human culture. The material of Pavlo Arie's play "Colors" reveals the most significant manifestations of the intermediality of the analyzed work – color, dance and sound. An analysis of the tango melody, which performs the function of a parabolic curve in the drama, is performed. Color is analyzed as the main element

of the manifestation of the intermediality of the work. It helps to reveal not only the idea of the author, but also is the main symbol underlying the dramatic parabolic work. Color symbolism has been studied as a changing socio-cultural unit. The article presents the primary associative series of “basic color triad” – white, black and red. The analysis focuses on the deepest expressions of the intermediality – a kind of reception of the image of the antagonist in the image of several characters, resulting in a figurative transformation (black, purple, red, orange, pink). The color symbolism of the work, which influences the aesthetic consciousness of the spectator and plays a didactic role in the parable drama, is presented for consideration.

Key words: *intermediality, drama-parable, “color symbolism”, policode work, symbolic load.*

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.8

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/09>

Волкова І. В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Масло О. В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Ібрагімова У. А.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

РОДИННО-ПОБУТОВИЙ ФОЛЬКЛОР ТОМАКІВЩИНИ

У статті проаналізовано фольклорний матеріал, зібраний на теренах кількох сіл Томаківщини (Дніпропетровська область). Проаналізовано найбільш популярний пісенний шар – пісні про кохання. Зокрема, окреслено їх змістове коло: взаємна любов, думки про одруження, вороги-розлучники, розлука, підмова і зрада, перестороги батьків, нещасливе кохання, родинні стосунки, складності сімейного життя тощо. Показано, що найціннішим у баладах та родинно-побутових і соціально-побутових піснях є висновки, якими закінчується кожна історія. Досліджено шар колискових пісень, забавлянок, усмішок та інших видів дитячого фольклору. Постулюється теза про те, що від жартівливих пісень беруть витоки місцеві частівки. Зазначено, що деякі гумористичні пісні будуються на принципі контрасту, коли наспів суперечить настрою тексту. Близькість місцевих частівок до коломийок пояснюється відчутним міграційним впливом переселенців із Заходу. Пісні літературного походження охарактеризовано як вагомий шар пісенної творчості, якій побутує на Томаківщині. Досліджено риси місцевих пісенних новотворів, які відрізняються від традиційно селянських народних пісень. Також досліджено козацькі пісні. Зазначено, що в процесі опрацювання та систематизації фольклору поступово формувалися методи ґрунтовної науково-етнографічної дослідницької праці, що стали основою для багатьох наукових розвідок із фольклористики та етнографії початку ХХ ст.

Доведено, що традиційні родинно-побудові пісні в надзвичайно згуслій поетичній формі передавалися крізь віки знання людини про саму себе, життєвий уклад, навколишнє середовище; вони в узагальнених, зрозумілих і виразних образах зберегли й передали неписані закони співіснування, психологію народу, його філософію, історію, та етнопедагогіку. Стверджується, що спроба класифікації пісень за ознакою соціального побутування – нове явище в історії розвитку фольклористики. Такий принцип побудови тематичних збірників української пісенної культури став основним критерієм наукових праць фольклористів ХХ ст., у руслі яких виконане це дослідження.

Ключові слова: фольклор, народні пісні, пісні про кохання, балади, дитячий фольклор, козацькі пісні, фольклоризовані твори.

Постановка проблеми. Фольклор є енциклопедією життя народу, його духовності, невичерпним джерелом натхнення для письменників, учених усіх часів та епох. Найкращі твори великих поетів усіх країн сягають корінням скарбниці творчості народу, незмірно різноманітної, чистої й мудрої. Усна народна творчість завжди була супутником дітей, оскільки найкраще відповідає їхній психології. Саме у фольклорних формах К. Ушинський бачив «найкращий засіб привести дитину

до живого джерела народної мови», надаючи фольклору великого значення не лише з погляду дидактики, а ще більшою мірою – з виховного, бо кожний малий жанр творчості відображає життя народу в його історичному розвитку [11]. Особливої ваги тут набуває вивчення фольклору рідного краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових студій, які стосуються цієї теми, можна виокремити праці В. Давидюка, Т. Бакіної,

О. Дея, М. Грицай, Л. Дунаєвської, М. Лановик, Л. Іваннікової, В. Мільченко, Н. Данилюк, Л. Осадченко, які вивчали усну народну творчість у різних її аспектах. Серед збирачів фольклору – М. Хасанський, О. Афанасьєв-Чужбинський, О. Бодяньський, О. Кольберг, А. Коціпинський, І. Манжура, М. Маркевич, О. Потебня, І. Рудченко, П. Сокальський, П. Чубинський, Л. Єфремова та ін. Багато хто зі згаданих поціновувачів усної народної творчості уклав хрестоматії. Збирачі усної народної творчості Дніпропетровщини – М. Марфобудінова, В. Карпович, З. Маріна, О. Хоменко – зробили неоціненний внесок у збереження перлин скарбниці української духовної спадщини своїх земляків.

Постановка завдання. Якими б численними й різноманітними не були дослідження фольклорного матеріалу, завжди знаходяться лакуни, оскільки фольклор розвивається так само стрімко, як розвивається саме суспільство; реагує на суспільні й побутові зміни трансформаціями як жанровими, так і тематичними, а отже, актуальним залишається і його вичення. Тож мета роботи – дослідити фольклор конкретної місцевості, вивчити жанрові особливості пісень, що побутують на Томаківщині (Дніпропетровська область). Об'єктом дослідження є фольклор сіл Добра Надія, Михайлівка, Преображенка, Кисличувате Томаківського району Дніпропетровської області; можливості його використання на уроках української літератури. Предметом дослідження є народні пісні, які побутують на Томаківщині.

Виклад основного матеріалу. Улюбленими піснями українців споконвіку є пісні про кохання. У різні періоди вони привертали увагу багатьох дослідників. Перевагою пісень про кохання є лірико-побутова тематика: кохання неодруженої молоді, родинні стосунки, складності сімейного життя тощо. Зміст пісень досить різноманітний: взаємна любов, думки про одруження, вороги-розлучники, розлука, підмова і зрада, перестороги батьків, нещасливе кохання.

Балади й пісні про кохання є улюбленими в томаківчан. Балади належать до одного з найяскравіших, найцікавіших та найулюбленіших жанрів народних співаків [7, с. 37]. Слухаючи балади у виконанні жителів Томаківщини, ми спостерігаємо за розгорнутими довгими сюжетами, що свідчать про спільне з епічними творами, проте мелодика має пісенний, протяжний стиль виконання.

Балади зазвичай виконувалися гуртами, яким притаманне багатоголосся. Ми записали

і традиційне виконання, і сольний зразок – усього 41 пісню. Ця кількість свідчить про те, що саме балади й пісні про кохання були улюбленими, що і сьогодні вони належать до активного фольклору. Коли Олену Данилівну Вовк, мешканку Томаківки, попросили заспівати улюблену пісню, то вона сказала: «Пісню, яку буду співати, я почула з вуст своєї мами». І виконала «Летить галка через балку».

Летить галка через балку,

Літаючи кряче.

Молодая дівчинонька

Ходить гаєм, плаче.

Молодая дівчинонька

Ходить гаєм, плаче.

Пісні про кохання на відміну від балад мають більш мажорний характер. Пісня «Піду я в ліс по дрова» дуже близька до балади, виражає тугу за рідним краєм, за родиною, за молодістю, у мелодії прослідковується мінорний настрій. А пісня «З вечора тривожного» поєднує мінорний і мажорний типи виконання.

Родинно-побутові й соціально-побутові пісні мають більш драматичні тексти, які присвячені переважно важкій долі жінки в селянській родині та нещасливому коханню, як-от «При долині куш калини», «Тече вода каламутна». У пісні «В мене батько як цвіт», незважаючи на тему туги за рідним краєм, звучить мажорний настрій.

Більшість пісень про кохання мають монологічний характер. У народній ліричній пісні Нижньої Наддніпряниці – душа народу, адже через сюжети ми пізнаємо національну психологію, моральні погляди на життєві ситуації: «Розспіві, жалісні, невеселі; пісні-плачі й досі звучать у душах багатьох поколінь жінок, історична доля яких своїм символічним обличчям відбивається в кожному слові та звуці розспівано-протяжних пісень та балад Нижньої Наддніпряниці» [5, с. 4].

Найціннішим у баладах та родинно-побутових і соціально-побутових піснях є висновки, якими закінчується кожна історія. Слухаючи такі пісні і виконуючи їх, жінки переживали той досвід, бо коли звучить пісня, «то завмирає серце і зупиняється час; бо кожне слово – як крик душі, який саме в піснях нашого регіону тоне в часі, бо степова розлога мелодія з потужним звуком жіночого відчаю, як плач, зависає та звучить, звучить, як гармонійно-мелодичний духовний монолог» [6, с. 6].

Цінним для будь-якого народу є дитячий фольклор. Твори, почуті дитиною у ранньому

віці, дають їй перші уявлення про навколишній світ. Із роками ці уявлення ширшають. Спілкування дорослих із малятами – це колискова пісня й забавлянка, які необхідні дитині. Ніжні, лагідні звуки розвивають емоції, мислення, а своєрідні вправи-забавлянки зміцнюють дитину фізично, підтримують бадьорий настрій, викликають жвавість. Завдяки цим жанрам фольклору, легким для наслідування дітьми, дорослі «вводять дітей у світ дорослого побутового життя; прилучають до національних цінностей, традицій та звичаїв» [4, с. 5]. Дитячий фольклор – це твори, які створили дорослі або й самі діти внаслідок і для поліпшення взаємовідносин між собою й зв'язку між поколіннями. Найбільш поширеними творами серед ужиткової народнопоетичної спадщини є колискові пісні (колисанки), забавлянки та усмішки. Нами зафіксовано, зокрема, таку:

Ходить дід по городі,
Носить спання в рукаві.
Усім діткам продає,
А Ганнусі так дає.
Баю-баю-баю,
Лялечку качаю,
Лялечка не спала,
Цілий день гуляла.
А-а-а-а!
А-а-а! Котів два,
Сірі-бурі обидва,
Ідуть до нас ночувати,
Нам дитинку колихати.

Сміх – це ознака людського характеру, яка вказує на силу волі й духу людини, на вміння бачити та розуміти чужі й свої недоліки. Завдяки такому вмінню і виникли жартівливі пісні. Від жартівливих пісень народилися коротенькі кількарядкові пісні глузливого характеру – частівки. Над дослідженням пісень жартівливого характеру працювали Я. Новицький, Д. Яворницький, Ю. Семенюк, Л. Єфремова та ін. Жартівливі сюжети трапляються у весняно-літній і зимовій календарній пісенності, у весільних обрядах. Зацікавленість піснями і сміх викликаються тим, що слухач стає свідком дотепної історії, яку ніби бачить збоку. За останні сто років жартівлива «регіональна пісня змінила своє виконавське обличчя з чоловічого на жіноче» [12, с. 5]. У жартівливих піснях наспів та форма строфи впливають на сприйняття тексту, підкреслюючи сюжет. Проте деякі гумористичні пісні будуються на принципі контрасту, коли наспів суперечить настрою тексту. Для жартівливих пісень характерні приспиви, які підтримують зміст висловлювання. Від жителя с. Михай-

лівки Г. І. Ковальової, 1937 р. н. було записано дві забавлянки:

Ой чук-чук-чук,
Наловив дід щук,
Баба рибку пекла,
З сковорідки втекла.
Іде-іде дід-дід,
Несе, несе міх-міх,
Отакий дідище,
Отакий старище,
Отакий ногатий,
Отакий рукатий,
Отакий вусатий,
Такий бородатий,
А я не боюсь.

Досконалі витвори етнопедagogіки – колискові, забавлянки, лічилки – це навчання, виховання, рольова гра, соціалізація, фізичне загартовування і ще багато не відкритих чи не зрозумілих нам сьогодні функцій, які вчили дитину пристосовуватися й вижити у цікавому та багатогранному світі.

Особливу групу утворюють жартівливі пісні та частівки, адже «вони об'єднані в одну групу завдяки їхній основній стильовій якості – підвищеній ролі рухливого, моторного характеру мелодики, яка переважно відповідає легкому жартівливому або сатиричному змісту пісенних текстів» [1, с. 42].

Під час експедиції ми записали дві жартівливі пісні: «Два городи обробила» і «Я ж тебе, Галю, не лаю», а також 46 частівок.

Пісню «Два городи обробила» присвячено темі висміювання ледачої жінки, яка не здатна до хатньої роботи. Зазвичай це соло самої героїні з приспівом, що виконує гурт. А неробство – це своєрідна «мрія» замученого працею селянського жіноцтва про безтурботне життя [1, с. 42]. Приспів так і кличе до веселощів і танців.

Тема подружньої невірності відслідковується у пісні «Я ж тебе, Галю, не лаю». Ця пісня – театралізована сценка, де дві дійові особи з'ясовують стосунки у жартівливій формі.

Щодо частівок, то вони, будучи похідними від жартівливих пісень, є досить близькими до коломийок. Саме під час характеристики цього пісенного жанру ми відчуваємо міграційний вплив, адже переселенці із Заходу принесли на Дніпропетровщину характер коломийок, а з Росії – «частушки». Фольклорист Ю. Семенко взагалі розглядає частівку як вид українського фольклору, створений як наслідування чужого.

Частівки – короткий, малий фольклорний жанр, ближчий до робітничої, міської тематики. Вони

набули свого найбільшого поширення у передвоєнний та повоєнний часи ХХ ст., а на нашій території збереглися до 90-х років минулого століття [10, с. 35].

Отже, частівки й жартівливі пісні, скоріше, можемо віднести до пасивного, фольклору, який звучить частіше зі сцени та дуже рідко – на вулиці. Тематика його досить різноманітна, а переважна більшість тем стосується висловлювання людських вад і сімейних негараздів. Особливі риси виконання – мажорний характер, моторність і танцювальний ритм.

Пісні літературного походження за своїм стилем, скоріше, контрастують із традиційною народною творчістю, ніж співіснують в унісон. Проте за певний час вони встигли фольклоризуватися і побутують в активній фольклорній пам'яті. На формування таких пісень мали вплив зразки російської та західноєвропейської музичної культури, про що свідчать русизми, куплети пісень, літературна мова. У більшості з них простежуються політизація суспільства ХХ ст., вплив ідеології на культуру.

Пісні літературного походження – це вагомий пласт пісенної творчості, якій побутує на Томаківщині. Вони «за своїми стильовими ознаками становлять істотний контраст традиційній народній селянській піснетворчості. Серед них трапляються як пісні – романси селянського репертуару, так і зразки міського романсу, пісні з літературно-поетичними джерелами, які встигали фольклоризуватися й існують в активній фольклорній пам'яті» [8, с. 95]. Фольклоризація творів – процес перетворення їх з авторських на народні.

Від О. Д. Вовк ми записали вісім зразків фольклоризованих творів. Респондент була людиною з вищою освітою, педагогом, а отже, знала твори І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, Л. Українки, І. Я. Франка. Проте ці твори так полюбилися нашим землякам, що сприймаються як народні.

Пісню С. Руданського «Повій, вітре, на Вкраїну» як народну виконують і на Васильківщині, проте з варіантом тексту. Пісню ж «Наше рідне село» («Пахне рідне село тишиною лугів...») виконавці теж вважають народною.

Сьогодні набувають популярності піснетворення самих виконавців. Ми маємо на увазі не бардові зразки, а тексти на відомі народні мелодії, як-от «Про п'ятницю» на мотив російської пісні «Ромашки спрятались».

Отже, пісні літературного походження сьогодні активно побутують на Томаківщині. Їх носії – здебільшого люди з освітою, знайомі зі зразками

української, російської, світової літератури, які за потреби й самі «дотворять» пісню.

Новотвори побутують у гуртових і вуличних осередках, у сценічному виконанні. Ознакою сучасних народних пісень і новотворів є «відсутність автора», відсутність першого варіанту як свідчення про те, що пісня стала улюбленою й набула фольклорної варіативності. Їх можна відслідкувати в різних пісенних жанрах: у щедрівках, де виголошується привітання з Новим роком, прославляються праця, розум, мир, дружба і щастя, що нетипово для народного традиційного зимового календаря; у патріотичних піснях про рідне село; у піснях воєнного та повоєнного періодів. Деякі із цих пісень мають як художню цінність, так і наукову «як фольклоризовані твори з новоствореною пісенною парадигмою, а також як безсумнівний документ епохи» [9, с. 44].

Від давнини до сучасності українська пісенність пройшла тривалий і складний шлях розвитку: «Залежно від історичної долі народу, особливостей суспільних і політичних процесів, культурних впливів, зв'язків із фольклором інших народів народжувалися нові твори, зазнавали змін, збагачувалися новими темами, сюжетами, мотивами, образами» [3, с. 10]. Деякі теми й образи вилучалися з ужитку і забувалися, деякі набували нового звучання. Але те, що пов'язане з буденним життям, змінами в суспільстві, і головне – задовольняло естетичні потреби українського народу, не тільки зберігається у пам'яті народу, а й твориться сьогодні.

Розвиток фольклору ніколи не припинявся й не припиниться. Народне поетичне слово реагує на все, що діється в нашому житті, дає свою оцінку подіям, явищам і особам, інколи відмінну від офіційного трактування. І в наші дні, коли активізується національно-патріотичне виховання, коли актуальна тема збереження територіальної й духовної єдності її держави, її захисту, а також утвердження найсокровенніших сподівань українців у житті – свободи, добра, людяності і справедливості, процес творення фольклорних зв'язків триває.

До сучасних новотворів ми віднесемо пісні про рідне село. Вони різняться від традиційно селянських народних пісень за змістом, будовою (це чотирирядкові куплети з приспіваними), стилем виконання, але мають як естетичну, так і наукову цінність, бо стали фольклоризованим документом епохи. «Де берізки одбігли од гаю», «А за селом біленька хата», «Наше рідне село» утверджують внутрішній патріотизм і виконавців та слухачів.

А от пісня «Про п'яницю» – це хвилююча суспільство тема алкоголізму і пов'язаних із ним проблем у родині, на роботі.

Козацькі пісні Нижньої Наддніпряниці – це досить самобутній історико-культурний пласт, адже Томаківщина – козацький край, де нащадки волелюбних пращурів бережуть у пам'яті факт проживання в зимівнику, що знаходився у селі Грушівка (нині Іллінка), гетьмана Війська Запорозького Івана Сірка. Географічне положення Томаківки, яка розташована на відстані 14 кілометрів від славнозвісної Хортиці, спонукає до того, що козацькі пісні й сьогодні звучать майже в кожному селі району. Від респондентів ми записали 17 козацьких пісень і кваліфікуємо їх за такими групами: 1. Козацький побут («Ой у полі озерецько»). 2. Любов козака до рідної землі («Ой на, ой на горі та й жінці жнуть»). 3. Любов козака до дівчини. На фольклорному просторі Томаківщини нам не трапилося жодної пісні, де б говорилося про тугу за волею або козацьку смерть, про проводи сина в похід. А в пісні «Ой у полі озерецько» говориться не лише про зрадливе кохання, життя з нелюбом, а й вимальовуються картини побуту («...відеречко, сосновії клепки, дубове денце», «одвернився за постелю»).

У відомій широкому колу українців пісні «Ой на, ой на горі та й жінці жнуть» згадуються історичні особистості Дорошенко, Сагайдачний.

Козацькі пісні, які перебувають у живому виконанні, залишилися як спадок прадідів, як відголосок козацької доби з непохитністю життєвих і християнських ідеалів, тому більшість козацьких пісень носить ліричний характер, коли йдеться про любов козака до дівчини, а дівчини (чи й молодиці) – до козака, який може в будь-яку хвилину залишити родину і стати на захист нееньки-України («Ой у полі озерецько» або «Куди їдеш-виїжджаєш, Сизокрилий орле, А хто ж мене молодую, До серця пригорне», «Ой у полі калинонька» та ін.). Сьогодні, коли територіальна й духовна цілісність України в небезпеці, козацькі пісні визвольного характеру набули нового витка популярності, на них виник попит. Про це свідчить фестиваль кіно і пісні «Молода душа України», у межах якого з козацькими піснями до Томаківки завітали народна артистка України Валентина Ковальська, заслужені артисти України Руслана Лоцман і Тетяна Школьна. Глядачі

в залі, а це було переважно молоде покоління, знають, люблять і співають народні козацькі пісні.

Показовим для другої половини XIX ст. є формування науково-етнографічної методики збирання та вивчення народної творчості, в основі якої лежить погляд на народну пісню як на самобутній та унікальний зразок народної творчості, що вражає своєю неповторністю, індивідуальністю, завдяки якому відбувається знайомство з глибинним, різноманітним та багатим духовним світом українського народу.

Спроба класифікації пісень за ознакою соціального побутування – нове явище в історії розвитку фольклористики. Такий принцип побудови тематичних збірників української пісенної культури став основним критерієм наукових праць фольклористів XX ст.

Зауважимо, що нами не виявлено народних пісень на якусь узагальнену тему: пісня завжди торкається певної події, конфлікту, пригоди, у ній живе людина з її душевними переживаннями й уявленнями. Така різножанровість спрямована на розкриття побуту української родини у всій його багатогранності. Як бачимо, традиційні родинно-побудові пісні в надзвичайно згуслій поетичній формі передавалися крізь віки знання людини про саму себе, життєвий уклад, навколишнє середовище; вони в узагальнених, зрозумілих і виразних образах зберегли й передали неписані закони співіснування, психологію народу, його філософію, історію та етнопедagogіку.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що в процесі опрацювання та систематизації фольклору поступово формувалися методи ґрунтовної науково-етнографічної дослідницької праці, що стали основою для багатьох наукових досліджень із фольклористики та етнографії початку XX ст.

Висновки і пропозиції. Серед фольклорного пісенного розмаїття Томаківського району переважають балади, пісні про кохання, родинно-побутові й соціально-побутові твори, яких під час експедицій було виявлено понад 40. Пісенна епіка Томаківщини – це багатошарове, полістильове явище, де, з одного боку, поширені твори, типові для всього українського загалу (про кохання, жартівливі, дитячий фольклор), а з іншого – твори, за змістом і стилем виконання близькі до козацьких пісень, яким необхідні безмежний степ, простір.

Список літератури:

1. Дей О. І. Поетика української народної пісні. Київ : Наукова думка, 1978. 252 с.
2. Єфремова Л. Стиль народних пісень Придніпров'я. URL : http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2003/N5_6/Art04.html.

3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. Київ : Веселка, 1989. С. 9–19.
4. Іваннікова Л. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. *Народознавчі зошити*. Запоріжжя, 2008. 292 с.
5. Калита VIII (Жартівливі пісні. Частівки) / упоряд. М. М. Марфобудінова та ін. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 100 с.
6. Калита IX / упоряд. М. М. Марфобудінова та ін. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2009. 96 с.
7. Копаниця Л. М. Пісенні жанри українського фольклору : навчальний посібник. Київ : Київський університет, 2004. 222 с.
8. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Київ : Знання, 2006. С. 95–116.
9. Народні пісні. Записи Людмили Єфремової. Київ : Наукова думка, 2006.
10. Семенко Ю. Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору. Львів, 1992. С. 35–45.
11. Торопова І. Ідея народності у вихованні (за творами К. Д. Ушинського та А. В. Дістерверга). *Рідна школа*. 2004. № 3. С. 66–67.

Volkova I. V., Maslo O. V., Ibrahimova U. A. FAMILY-HOUSEHOLD FOLKLORE OF THE TOMAKIVSHCHYNA

The article analyzes the folklore material collected on the territory of several villages of Tomakivshchyna (Dnipropetrovsk region). The most popular song layer, which is presented by love songs, is analyzed. In particular, their meaningful circle is outlined: mutual love, thoughts of marriage, divorcing enemies, separation, conspiracy and betrayal, parental warnings, unhappy, family relationships, the difficulties of family life, etc. It is shown that the most valuable of the ballads and household and social songs are the conclusions that end each story. The layer of lullabies, entertainments, smiles and other types of children's folklore is investigated. It is postulated that the local particle originates from humorous songs. It is noted that some humorous songs are based on the principle of contrast, when singing is contrary to the mood of the text. The closeness of the local parts to the colomyas is explained by the significant migration influence of the migrants from the west. The songs of literary origin are characterized as a significant layer of song creativity, which is used in Tomakivshchyna. The traits of local songwriting, which are different from traditionally peasant folk songs, are explored. Cossack songs are also explored. It is noted that in the process of elaboration and systematization of folklore, methods of thorough scientific and ethnographic research work were gradually formed, which became the basis for many scientific explorations in folklore and ethnography of the early twentieth century. It is proved that traditional family-building songs in extremely condensed poetic form were transmitted through centuries of knowledge of man about himself, life style, environment; they in a generalized, understandable and expressive way retained and transmitted the unwritten laws of coexistence, the psychology of the people, their philosophy, history, and ethno-pedagogy. It is argued that the attempt to classify songs on the basis of social habitation is a new phenomenon in the history of folklore development. This principle of constructing thematic collections of Ukrainian song culture became the main criterion for scientific works of folklorists of the twentieth century, in the context of which this research is performed.

Key words: *folklore, folk songs, love songs, ballads, children's folklore, Cossack songs, folklore works.*

Тиховська О. М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ОБРАЗІВ ЧОРТА ТА ДОМОВИКА В МІФОЛОГІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Одержимість людини силами зла в міфах, казках, народних віруваннях метафорично відображається в образах різних демонів. Зокрема, в образі чорта людина персоніфікує свої злі прагнення, почуття і вчинки. У такий спосіб відбувається метафоричне розщеплення внутрішнього світу особистості, зло «виноситься за межі» людського Ego, усвідомлюється як темне alter-ego, стає персоніфікацією архетипу негативної Тіні. У народних віруваннях українців чорт має різний вигляд, але його зовнішність включає в себе видимий атавізм, дефект, щось, запозичене від тварин. Потворна зовнішність яскраво відображає потворність внутрішню. В апокрифах місцем перебування чортів є пекло, але, згідно з народними уявленнями, улюбленими локаціями чортів є старі млини, покинуті хати, руїни, печери, старі фари – тобто місця, позбавлені цивілізаційного впливу, відмежовані від впорядкованого життя, які є уособленням хаосу. У деяких бувальщинах та легендах чорти мають риси міфологічного трікстера. Архетипна природа образу чорта увиразнюється також його «багатоликістю», здатністю одягати маски, що метафорично відображає уявлення про багатогранність зла, про його індивідуальний вияв у душі кожної людини. Згідно з народними віруваннями, чорти блукають по світу під виглядом пана, мельника, кучера, селянина. В образах чортів персоніфіковані примітивні інстинкти людини та її підсвідоме прагнення до всездозволеності, подолання певних морально-етичних норм.

Простежується подібність між образом домовика та уявленням про темне божество. На відміну від чорта, домовик не має зооморфних ознак (копит, пташиних лап, кігтів, хвоста), його зовнішній вигляд не є загрозливим, він уявляється подібним до маленького чоловічки або дідуся, зростом десятирічного хлопчика. Такі уявлення про домовика метафорично утверджували думку про те, що не варто недооцінювати зло. Домовик є амбівалентним образом: він втілює в життя мрії свого господаря, робить на якийсь час його щасливим, щоб згодом отримати належну відплату (душу господаря). Із точки зору психоаналізу на образ домовика може проектуватися певна одержимість людини однією з моделей поведінки, оскільки домовик постійно потребує якоїсь роботи. Відсутність роботи та їжі зумовлюють вияв демонічної сутності домовика – він прагне вбити свого «господаря». Такі народні уявлення відображають фатальність одержимості людини злом: якщо господар уклав угоду з домовиком (метафорично – обрав для себе егоцентричну, деструктивну модель поведінки), позбутися його буде дуже важко. Руйнування людської душі внутрішнім злом та агресією народні оповіді передають як вбивство розлюченим домовиком свого господаря.

Ключові слова: архетип, демонологія, домовик, міфологія, народні вірування, психоаналіз, чорт.

Аналіз останніх досліджень. У світовій міфології через образи світлих і темних божеств утвердилося розмежування культурних цінностей – з'явилися персоніфіковані категорії добра і зла, які приречені на вічне співіснування у світі та у психіці людей. Уособленням зла у народних віруваннях часто постає чорт (біс, дідько, демон, сатана, диявол, «щез би», домовик, «годованець»). Уявлення українців про нього зафіксовані Г. Булашовим, В. Войтовичем, В. Гнатюком, Митрополитом Іларіоном, І. Нечуєм-Левицьким, Ф. Потушняком, В. Шухевичем та іншими. Сучасні фольклоро-

знавці Н. Войтович, В. Галайчук, А. Кривенко, М. Качмар, О. Пасічний, О. Поріцька акцентували на різних аспектах образу чорта. Зокрема, Н. Войтович розглянула образ чорта в контексті народної демонології Бойківщини [2]. А. Кривенко проаналізувала календарні повір'я про чорта в демонології Волині [7]. М. Качмар осмислила народні версії походження чорта в українських етіологічних легендах [6].

Постановка проблеми. Людство, як і окремий індивід, сприйняло існування зла як вимушену складову процесу розвитку. Шлях людини до самовдосконалення (психологічна ініціація,

відуація), як і розвиток будь-якого суспільства, передбачає постійну боротьбу з тою чи іншою формою зла, поступову асиміляцію деструктивних прагнень та думок. У фольклорній традиції цей процес яскраво відображений, за спостереженням Д. Калшеда, «у ранньохристиянському міфі про те, як диявол відокремився від Бога [...] і впав на землю, тому що Бог захотів втілитися в людині. Ця традиція відображена в кількох єврейських апокрифічних книгах, знайдених в кумранських печерах. Вона була згодом розроблена Орігеном» [4, с. 285]. А в одному з місць книги Іссай йдеться про «Люцифера, Зірку Зорі, який намагався піднятися на небеса, але був скинутий вниз у пекло через свою гординю – і став «князем світу цього» – великим Обманщиком, Брехуном, Майстром Ілюзій» [4, с. 285]. Згідно з легендою, записаною Аланом Уотсом, «разом з Люцифером впало багато інших ангелів – вони всі, на чолі з Люцифером, обернулися спиною до Блаженного Погляду, відлітаючи геть від Божества, падаючи у вічний захід, туди, де буття межує з Ніщо, у Зовнішню пільму. Таким чином, вони вирішили за доцільне служити у Ніщо замість служіння Буттю, стали тими, хто заперечує, роблячи все можливе для того, щоб зруйнувати будівничу роботу Бога над творінням, але більш за все сприяючи розбещенню земного людства, яке Він мав намір прославити. Так цілий сонм ангелів став бісами, а їх князем став Сатана» [4, с. 286]. Мотив подолання бунтівного божества присутній у багатьох міфологіях світу: слов'янській (Бог і Сатанаїл), акадо-шумерській (Енліль і птах Абзу, Мардук і Тіамат), єгипетській (Осіріс/Гор і Сет), індійській (Вішна/Рама і Равана) тощо.

Виклад основного матеріалу. На переконання Дж. Хендерсона та К.-Г. Юнга, у психіці людини повинна існувати якась абсолютна сила зла, яка не може бути раціоналізована, яка є архетипічною Тінню і «не може бути відділена від універсальної релігійної проблеми». Дж. Хендерсон, відштовхуючись від міркувань фахівців зі Старого заповіту, наголосив, «що первісно ідея Сатани не була персоналізована в конкретній фігурі, а виражалася в дієслові «перешкоджати». Постаць «ворога» з'явилася значно пізніше, ще пізніше цей образ був включений у Божественне (Самість) як «друга рука» (гнів) Бога» [4, с. 180]. До подібного висновку прийшов і закарпатський фольклорист Ф. Потушняк, який вважав, що в основі народних вірувань лежить певний дуалізм, і це стосується «передусім апокрифів про створення світу, де Бог і чорт – два протилежні принципи: один творить все добре, інший – все зле.

Гуцули і нині називають чорта Арідником. Із парсизму цей дуалізм перейняв юдаїзм, від юдаїзму – християнство» [11, с. 4].

Образи злих духів і демонів, якими людська уява населила навколишній простір, на думку М.-Л. фон Франц, виникли під впливом страху людей перед природою, яка уявлялася наділеною «надзвичайною силою або небезпечною для певної соціальної групи. Для людей, які оселилися поблизу моря, це будуть морські демони або духи; для тих, що живуть поблизу непрохідного лісу – лісові духи; для людей, що живуть в горах, – духи гір і льодовиків» [19, с.199–200]. Таким чином, у свідомості людей сформувалося уявлення, що злі духи й демони є уособленням злої істоти самої природи.

Одержимість людини силами зла в міфах та казках метафорично відображається в образах напівлюдей-напівтварин, «наприклад, чоловік з ногами-списами або чоловік-троль» [18, с. 200], чорт. Поява такого демонічного образу, на переконання М.-Л. фон Франц, метафорично відтворює внутрішнє перетворення людини «на щось руйнівне і демонічне, коли вона стає одержимою силами зла» [18, с. 200]. Дослідниця вважає, що найжахливішим злом, яке тільки можна собі уявити, є феномен одержимості. Про зв'язок зла, що існує у сфері несвідомого людини, і здатне за певних умов об'єктивуватися в образах демонів, писав Ф. Потушняк: «В образі чорта людина персоналізує свої злі прагнення, почуття, справи і под.» [12, с. 4]. У такий спосіб відбувається метафоричне розщеплення внутрішнього світу особистості, зло «виноситься за межі» людського Его, усвідомлюється як темне alter-ego, стає персоналіфікацією архетипу негативної Тіні. Індивід визнає існування зла, засуджує його і своє амбівалентне ставлення до зла відображає в міфах, легендах, бувальщинах, повір'ях, де демони реалізують бажання та прагнення людини, які суперечать нормам суспільної моралі. У цьому контексті слухним є спостереження Е. Нойманна про те, що значна частина архетипу Тіні є результатом адаптації людини до колективу: «Вона включає в себе всі ті компоненти особистості, яким Его надає негативного значення. Ця вибіркова оцінка колективно визначається класом цінностей існуючого культурного канону індивіда. Наскільки його позитивні цінності стосуються тільки певної культури, настільки ж тій, яка містить в собі його негативні цінності, буде відносною» [9, с. 362–363].

А. Голан зауважив, що ще в епоху палеоліту виник образ рогатої істоти, яка була дуже подібна

до християнського зображення чорта – це напівзвір-напівчоловік. Вчений переконаний, що первісні люди малювали таких істот не задля розваг, і ці зображення не варто сприймати як карикатури на когось із членів племені. «В античні часи цей образ був уточнений: етрусський художник створив портрет Чорнобога таким, яким згодом християни уявляли собі диявола, з цапиними рижками і борідкою; на вусі у нього три знаки насіння, що проростає, а зображення другого обличчя на голові статуетки відображає уявлення про двоїстість божества» [3, с. 220]. А. Голан, відштовхуючись від міркувань Ф. Дьольгера, прийшов до висновку, що чорт – це колишній язичницький бог пекла. Вчений дискутує з сучасними дослідниками народних повір'їв, які «вважають, що чорт, дідько і т. д. – це, так би мовити, дрібна демонологія, плоди повсякденної фантазії» [3, с. 220]. Н. Вархол також вважає, що образ чорта пов'язаний з уявленнями про темне божество, антагоніста Бога: вірування в «чорта, первісно неслухняного ангела, знайшло своє відображення на іконописних картинах Страшного Суду, де він зображений з крилами. Сюжет про походження чортів та їхню боротьбу з Богом містять в собі й апокрифічні легенди» [1, с. 176]. За спостереженням Ф. Капіци, існують народні уявлення про те, що за спиною «чорта можна побачити чорні крила» [5, с. 203], колір яких увірає зв'язок цього демонологічного персонажа з темним ангелом або ж Чорнобогом. У народних віруваннях Закарпаття «чорт – персоніфікація зла, божої неприязні, що в багато-чому обмежує абсолютну владу Бога [...]». Релігія розробила уявлення про чорта по-своєму, народна фантазія приписала йому крім загадкових властивостей ще й різні значення та справи» [11, с. 4]. Ф. Потушняк наголосив на існуванні впливу релігії на народну фантазію, що зумовило тенденцію до злиття народних уявлень про демона із уявленнями про чорта.

М.-Л. фон Франц акцентувала на існуючій у світових міфах і казках тенденції наділяти сили природи деякими рисами людей. Наприклад, таким є велетень, тіло якого складається з кам'яних брил, який «здатен зруйнувати абсолютно все, і контури його тіла нагадують людину. Інший демон, подібний до собаки, з людською головою, яка викликає огиду. Є багато змішаних форм – напівлюдей, напівтварин, а також фігур з потворними людськими обрисами. Дух зла неймовірно худий, і люди кажуть, що таким худим його зробило зло» [18, с. 206]. Таким чином, наявність в образах демонів елементів і людської, і тварин-

ної природи (яка є метафоричним уособленням руйнівних, деструктивних інстинктів) символічно відображає уявлення про дуалізм самого зла (воно має різні обличчя) і водночас про дуалізм характеру людини.

У народних віруваннях українців чорт має різний вигляд, але його зовнішність включає в себе видимий атавізм, дефект, щось, запозичене від тварин. Змодельований таким чином образ демона, що відрізняється від людини невідповідністю уявленням про норму й красу, метафорично утверджує засудження суспільною свідомістю його внутрішньої сутності. Потворна зовнішність яскраво відображає потворність внутрішню. «Звичайно, він низький, череватий, на тонких ногах, або сухий і дуже високий, або ж маленький, горбатий. У чорта людське обличчя, але шкарадне. Він має копита, роги і хвіст або одну людську ногу, а другу – кінську, при чому вона завжди схована під одежею» [12, с. 4]. За спостереженням Н. Вархол, чорти спочатку уявлялися не з копитами, а з качачими чи гусячими лапами [1, с. 180]. Дослідниця зазначила, що чорт з курячими та качачими ногами знаний в селах Свидниччини (с. Белеївці, Словаччина). А «у чеських фольклорних проявах ця ознака властива водянику» [1, с. 183]. Зовнішня подібність демонічних істот до тварин чи птахів метафорично відображає їх архетипну природу – об'єктивацію в цих образах архетипу негативної Тіні, пов'язаної зі сферою інстинктів.

У народних віруваннях українців чорт часто ототожнюється з конем, оскільки в них обох є копита та хвіст, і, крім того, існує легенда про демонічне походження коней: «Кінь повстав із чорта (чорт сів на борону, а Христос його заляв у коня). Це засвідчують такі кінські прикмети: копита і швидкість, з якою він ходить. І взагалі, чорт часто набуває образу коня. [...] Чорт і нечистоти мають над конем владу. Чорт може їздити на коні, то як звичайний чорт, то як «газдівник», а не раз використовує його задля своєї мети» [17, с. 3]. На думку Ф. Потушняка, уявлення про коня тісно пов'язані зі світом темним, демонічним.

Уявна спорідненість чортів і коней наклала відбиток на поховальну обрядовість і спричинила появу певних табу. Зокрема, оскільки «кінь нечистий, його не годиться сполучати із тілом померлого, як і всяку другу нечисту річ. Крім того, по дорозі на цвинтар коня може опанувати якась нечиста сила, сполошити його, а тоді деревце могло би впасти, тіло випасти, що було би страшною річчю в очах селян супроти порушення

спокою тіла» [17, с. 4]. Ф. Потушняк зафіксував народні вірування в те, що чорт може отримати владу над конем, коли хоронять тіло грішника або дводушника. Водночас «над волами «він» не має права, як і над іншим рогатим (чистим) скотом» [17, с. 4]. Відтак, оскільки кінь у народних віруваннях асоціювався з демонічною силою, він нібито міг перевезти душу померлого у світ темний і занести її у такий спосіб.

В апокрифах місцем перебування чортів є пекло, але, згідно з народними уявленнями, улюбленими локаціями чортів є «старі млини, покинуті хати, руїни, печери, старі фари» [12, с. 4] – тобто місця, позбавлені цивілізаційного впливу, відмежовані від впорядкованого життя, які є уособленням хаосу. У деяких бувальщинах та легендах чорти мають риси міфологічного трікстера: вони люблять розважатися, «не позбавлені гумору» [12, с. 4] і водночас жорстокі. Архетипна природа образу чорта увиразнюється також його «багатоликістю», здатністю одягати маски, що метафорично відображає уявлення про багатогранність зла, про його індивідуальний вияв у душі кожної людини: «Чорти блукають по світу, всіляко маскуючись, та виконують свої обов'язки. У народних розповідях чорт може перетворитися в кучера і повезти пасажирів, куди йому захочеться, або ж як незнайомий пан промчати на бричці із селянами по ярмарку [...] Чорт може присісти в гурт селян, що розмовляють при багатті, або ж перетворитися в мельника і молоти в пустому млині за селом» [12, с.4]. Такі народні вірування були завуальованим, символічним застереженням для людей: треба бути пильними, бо зло зовсім поруч і не завжди його можна розпізнати. Водночас існувало уявлення про час, коли демонічні сутності є особливо активними і здатні з'являтися перед людьми: чорта «можна зустріти на роздоріжжі опівночі чи опівдні, на ґрунтовій дорозі» [12, с. 4], оскільки його демонічні властивості проявляються лише в цей час. Таким чином, уявлення про кордони між світом живих і мертвих спроектувалися на просторові (роздоріжжя) та часові (північ, полудень) межі, через які, як через відчинені двері, здатен у світ людей потрапити чорт.

На Закарпатті ще у середині ХХ століття побутувало уявлення, що чорти люблять «розважатися в корчмах, що знаходяться віддалік людського житла, під лісом чи при дорозі. Тут вони збираються під виглядом багатих людей, в чорних фраках, причому завжди впадає в око щось яскраво-червоне – краватка, піджак і т. п., вони дуже буйно розважаються. П'ють «коріцман»

(денатурат), розбивають крісла, пляшки, співають сороміцькі пісні, матюкаються, витанцьовують, словом здійсмають такий гамір, що корчма здригається. Якщо хтось із звичайних смертних у цей час зайде до корчми, то чорти пригощатимуть його найкращими винами, будуть низько кланятись і вихвалити гостя. Але потім почнуть знущатися над ним, візьмуть до танцю і нарешті, ледь живого, відпустять додому» [12, с. 4]. Такі вірування відображають найважливішу функцію чортів – спокушати людей, зароджувати в їх душах гординю, уподібнювати людей до себе (адже саме гордість, згідно з апокрифами, зумовила падіння Люцифера). Таким чином, в образах чортів персоніфіковані примітивні інстинкти людини та її підсвідоме прагнення до вседозволеності, подолання певних морально-етичних норм. На переконання Д. Калшеда, демони є зв'язковою ланкою між Его людини та архетипом Самості (Богом): вони «встановлюють зв'язок між лише духовною сферою богів та людською расою, прив'язаною до землі» [4, с. 271]. Демони вбирають у себе все те, що людина вважає неприйнятним, злим, і на них проектується архетип негативної Тіні. Д. Калшед називає їх трансперсональними об'єднуючими факторами. Створивши уявні образи чортів/демонів, людина звільнялася від страху перед власними прихованими деструктивними бажаннями та імпульсами, символічно відокремлювала їх від себе й обирала шлях до самовдосконалення – пізнання Бога в собі (пізнання Самості). За спостереженням Д. Калшеда, об'єднання Самості та Его можливе лише за умови набуття людиною здатності визнати існування зла та руйнівних афектів у її душі.

На образ чортів часто проектується така негативна риса людей як гультяйство та грошолобство. Зокрема, в народних віруваннях одного з регіонів Закарпаття існувало уявлення, що «чорти часто збиралися в «крушиновій корчмі» (при дорозі із с. Білок до с. Довгого) та в «червеній корчмі» поблизу Сигота. Музикантові та корчмарю чорти давали стільки грошей, скільки ті хотіли, але вранці гроші перетворювалися в плоскі камінці» [12, с. 4]. Вірування в зникнення грошей, заплачених чортами, метафорично відображає ілюзорність цінностей, джерелом яких є зло.

Народна уява приписала чортам здатність сіяти розбрат між людьми: «чорти навідуються на весілля та інші застілля, де підбурюють селян на сварки та бійки» [12, с. 4]. У такий спосіб відбувалося психологічне заміщення: провина за конфлікт, сварки, ненависть і егоїстичні прагнення

переносилася на представника потойбіччя, сутністю якого є зло, а з людини знімалася відповідальність за її деструктивну поведінку.

У народних віруваннях Закарпаття побутує уявлення про зв'язок хвороби епілепсії («падучки», «нечистої хвороби») з одержимістю людини демонічним духом. Існує вірування, що «чорт може мучити і кидати людиною. Тоді говорять, що людина хворіє «нечистою хворобою», тобто падучою» [13, с. 4]. Непідвладність тіла свідомості людини метафорично інтерпретується як підпорядкування особистості демонічній істоті. Причини появи такої хвороби не відомі, тож народна уява пов'язала її з діяльністю чорта, який використовує тіло хворого, як іграшку. З точки зору психоаналізу одержимість людини чортом може інтерпретуватися як деструктивний вплив несвідомого на психіку людини, як підпорядкування Его впливу негативної Тіні. Ф. Потушняком були зафіксовані магичні ритуали, спрямовані на зцілення хворих «нечистою хворобою». У цих обрядах важливе місце займає магія межі, уявлення про яйце-зносок як місце перебування чорта, ритуальне омивання та магичні властивості рослин: «Коли трапиться перший випадок, хворого зразу ж кладуть під корито, і, зав'язавши у вузлик землю із трьох меж, б'ють нею тричі в корито і тричі хворого. Потім вузлик разом із «зноском» кидають через хату, а далі зразу ж закупають в землю за хатою» [13, с. 4]. Цей спосіб зцілення хворого на епілепсію пов'язаний із вірою в можливість «переселення» чорта з тіла людини у яйце-зносок – знахар намагається вигнати демона, б'ючи недужого вузликом із землею, взятою з трьох меж. Відтак зцілююча сила проектується на землю.

Інший метод зцілення людини від одержимості чортом (злим духом) полягав у «змиванні». Для цього знахарі «у новому глиняному горшку гріють воду з річки (над якою хочуть «змивати» хворого), вливають в неї декілька крапель свяченої води разом із «чистцем», «тим'яном», «Іван-зіллям», шматком свяченої паски, різдвяного ладану, кусочком свічки з хреста і «живими квітами» з м'ятою. Тої ж ночі, опівночі, над млиновим колесом голий ворожбит виливає цю воду на голову хворому, також голому, промовляючи таке заклинання: «Тогди вернувбисься, коли ся вода горі лотоками (розбиває горшок) та й сей горниць цілий буде». Потім він обертається і біжить назад, не оглядаючись. Чорт, що поплив по течії, не може вже вилізти по воді, яка падає з колеса. Бо чорт може повернутися лише тим шляхом, яким

він прийшов» [13, с. 4]. Цей ритуал зумовлений вірою в очисну силу води і рослин – заворожена вода, яка зливається на голову хворому і стікає на млинове колесо, метафорично повинна вигнати й чорта з тіла людини. А оскільки чорти, згідно з народними віруваннями, полюбують жити на млинах, все це відбувається біля млинового колеса. Як відомо, млинове колесо крутиться лише в один бік, тож, «вислизнувши» разом із водою, чорт вже не зможе повернутися назад, і, отже, людина повинна зцілитися.

Ще однією іпостасю чорта є домовик. Згідно з народними віруваннями він може оселитися в хаті, де вже живуть люди і яка «побудована на поганому місці, де було скоєно якесь нечисте діло. Чорт буде показуватися, лякати і мучити людей та худобу. Його можна позбутися лише з допомогою молитви, посту, свяченої води» [14, с. 5]. На подібності образів домовика й чорта наголосила О. Поріцька: «Домовики – це домашні духи, що з'явилися з крапель, які старший чорт, умочивши палець у воду, струснув позад себе» [10, с. 44]. Крім того, дослідниця відзначила, що образ домовика – помічника («годованця») виник дещо пізніше [10, с. 45–48].

Відмінність між чортом і домовиком, за спостереженням Ф. Потушняка, полягала в тому, що домовик «служить тільки за душу. Наш народ знає декілька домовиків. Найголовнішим є «газдівник»» [14, с. 5]. На відміну від чорта, домовик не мав зооморфних ознак (копит, пташиних лап, кігтів, хвоста), його зовнішній вигляд не був загрозливим, він уявлявся «подібним до маленького чоловіка, звичайного дідка, але на зріст не вище 10-річного хлопчика. На голові в нього – червона шапка, інший одяг не відрізняється від звичайного. На вигляд він немічний, але насправді силу має незвичайну – млинове колесо може крутити, як іграшку» [14, с. 5]. Такі уявлення про домовика метафорично утверджували думку про те, що не варто недооцінювати зло: на перший погляд, воно ніби зовсім не страшне й не несе якоїсь загрози, але його прихована за непримітною зовнішністю сутність виявляється за певних умов смертоносною. Згідно з народними віруваннями, домовик звичайно «сидить у вівсі чи кукурудзі, або в склянці чи дірці над піччю, змінюючи залежно від потреби свою величину. У справжньому вигляді він показується лише своєму господареві. Домовик може перетворитися у що йому захочеться» [14, с. 5]. Здатність домовика змінювати свій розмір та форму теж є метафоричним переосмисленням відносності сутності зла та його

впливу на людину: з одного боку, злий вчинок не такий страшний, а з іншого – сприймається як руйнівна демонічна акція.

Простежується подібність між образом домовика та уявленням про темне божество. Домовик, як і Брахма чи Пань-Гу, з'являється на світ з яйця, але не зі Світового Зародка, «його можна висидіти із першого яйця-зноска від чорної курки, якщо це яйце безперервно носити під лівою пахвою, при чому забороняється заходити до церкви або вітатися «Слава Йесусу Христу!», вмиватися, промовляти ранкову молитву, і в той же час слід робити ганебні справи, лихословити і т. д.» [14, с. 5]. Відтак домовик стає творцем комфортного світу і простору для тієї людини, яка його виносила. Він є трансформованим, зменшеним образом темного божества й виконує бажання того, хто викликав його до життя. Водночас домовик, згідно з народними віруваннями, майже не виявляє ініціативи в роботі, його функція – це служіння своєму господареві, виконання наказів. Тому людина, яка наважилася «виносити» собі домовика, добре мала знати, якої допомоги від нього потребує: «Для господарства, для полювання і т. п., бо коли домовик вилупиться з яйця, то може схопити господаря і кидати ним, поки його не вб'є. Домовикові дають ім'я Стефан. З раннього ранку до пізньої ночі він працює як звичайний слуга, щоб люди не здогадалися, з ким мають справу» [14, с. 5].

Домовик є амбівалентним образом: він втілює в життя мрії свого господаря, робить на якийсь час його щасливим, щоб згодом отримати належну відплату (душу господаря), радість має змінитися на страждання. «Відслуживши домовлений час, чорт іде геть, але йому вже належить душа господаря. Чорт йде шукати собі нового господаря, щоб заслужити і його душу» [15, с. 5]. Таким чином, домовик є і дивовижним помічником, і уособленням зла, що теж вказує на його архетипну природу, адже архетип Тіні має і позитивний, і негативний аспект. За спостереженням Е. Нойманна, зло, незалежно від того, за якими культурними канонами воно оцінюється, «є необхідною складовою частиною індивідуальності, формою її егоїзму, готовності захищатися або атакувати і, нарешті, здатності відрізнити себе від колективу і зберігати свою «відмінність» перед можливістю «зрівнюючих» вимог суспільства. Тінь укорінює особистість у глибинах несвідомого, і ця темна з'єднуюча ланка з архетипом Супротивника, тобто диявола, є, в найглибшому розумінні, частиною творчої безодні кожної живої особистості.» [9, с. 363]. Саме тому в народних віруван-

нях та міфологічних легендах архетип Тіні проектується на вмілого демонічного помічника, що органічно доповнює обмежені здібності людини та розширює її світосприйняття. Однак допомога демона (домовика) передбачає моральні компроміси, які неприйнятні для більшості людей. Тому сам факт можливості угоди між людиною і домовиком викликають осуд з боку суспільства.

Згідно з записами Ф. Потушняка, «домовик доводить все до ладу; оре, ремонтує реманент, бо він всяку «роботу знає». У вільний час навіть ловить рибу, але найбільше уваги вділяє худобі, передусім, коням. У нього вони тучні, аж блищать, ніхто краших в цілій околиці не має. Земля дає найбільші врожаї, які не нищить град і бурі. Крім того, домовик дає своєму господареві добрі поради у всіх справах. Деколи він вдається до злодійства, щоб збільшити майно свого господаря» [15, с. 5]. Натомість господар, згідно з народними віруваннями, повинен періодично, у визначений час, годувати домовика. Така взаємодопомога між домовиком і господарем метафорично відображає ідею існування тісного зв'язку між людиною й уособленням зла в її душі (у сфері несвідомого), яке постійно треба «підживлювати», здійснювати певні жертвоприношення, щоб й надалі отримувати допомогу від нього в певних ситуаціях. «Зобов'язання господаря перед домовиком – незначні. О південь чи опівночі він повинен принести йому на стрих в глиняній мисці несолену яєчню з двох яєць або солодке молоко і з повагою запросити їсти. Але коли господар забуде вчасно це зробити, то домовик розсердиться і в гніві перемішає зерно, переверне все навиворіт, наробить шуму. Але якщо господар навмисне не дасть йому їсти, то домовик буде спочатку його лякати, потім кидатиме ним об землю, а, нарешті, може йому «кишки за пупом нігтями вирвати», що може зробити лише чорт» [15, с. 5]. Такі народні уявлення відображають фатальність одержимості людини злом: якщо господар уклав угоду з домовиком (метафорично – обрав для себе егоцентричну, деструктивну модель поведінки), позбутися її буде дуже важко, інколи – неможливо (руйнування людської душі внутрішнім злом та агресією народні оповіді передають як вбивство розлюченим домовиком свого господаря).

З точки зору психоаналізу на образ домовика може проектуватися певна одержимість людини однією з моделей поведінки, оскільки домовик постійно потребує якоїсь роботи. «Він розгнівається, якщо його лишити бодай на годину без роботи. Не маючи для нього іншої роботи,

господар розкидає пригорщу маку, щоб чорт визбирував» [15, с. 5]. Така умовно-символічна одержимість домовика роботою репрезентує аспект архетипу Тіні, позбавлений чуттєвого сприйняття дійсності. За спостереженням Е. Нойманна, Тінь лише наполовину належить Ego (тобто не завжди йому підпорядковується), «оскільки вона є частиною особистого несвідомого і [...] частиною колективного. З іншого боку, вона констелюється також фігурою Супротивника в колективному несвідомому, і значення тіні як керуючої структури полягає саме в її проміжному становищі між особистою свідомістю і колективним несвідомим. Її вплив на особистість у цілому полягає в компенсуванні Ego» [9, с. 362]. Таким чином, на домовика народна уява спроектувала бажані можливості та вміння, які не досяжні для людини, й у такий спосіб відбулася компенсація. Існують народні вірування про владу домовика над грошима: монета, подарована ним, «завжди повертається на своє місце» [15, с. 5]. Як душа людини-«запроданця» належить домовику, так і монета не може змінити свого власника. Водночас інше народне уявлення утворює ідею вибору, відображає здатність людини асимілювати внутрішню

агресію і зло, метафорично – позбутися домовика й не занепасти свою душу: «Домовика можна купити або продати. Якщо його закрити в пляшці і кинути в канаву разом з якоюсь потрібною річчю, то хтось злакомиться і візьме разом з нею і чорта, не відаючи, зрозуміло, про це» [15, с. 5].

Уявлення про домовиків пов'язані з різними сферами життя людей та різними професіями. Зокрема, Ф. Потушняк виокремив у народних віруваннях Закарпаття образи домовика-конюхара, домовика-купця, домовика-мисливця, домовика, що допомагає мельникам [16].

Висновки і пропозиції. Отже, уявлення про чорта і домовика виникли внаслідок прагнення людини вийти за межі своїх здібностей та норм суспільної моралі і реалізувати потенційно можливий сценарій власного життя. Образи цих демонів постали як результат метафоричного виокремлення й персоніфікації внутрішнього зла й агресії людини, акумульованої на рівні несвідомого. Відтак на образи чорта й домовика спроектувався архетип негативної Тіні, що дало змогу подивитися на боротьбу добра і зла в душі людини крізь призму міфічних оповідей, а також через усвідомлення існування зла знайти шлях до пізнання Бога (Самості).

Список літератури:

1. Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник, 2017. 448 с.
2. Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2015. 228 с.
3. Голан А. Миф и символ. Москва : Русслит, 1993. 375 с.
4. Калшед Д. Внутренний мир травмы: архетипические защиты личностного духа / пер. с англ.
5. Агаркова, С. Кравец. Москва : Академический Проект, 2007. 368 с.
6. Капица Ф. Тайны славянских богов. Москва : РИПОЛклассик, 2007. 416 с.
7. Качмар М. Демонологічні мотиви українських етіологічних легенд: народна версія походження чорта. *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 84. С. 125–132.
8. Кривенко А. Традиційні уявлення волинян про чорта: календарний контекст. *Научные труды SWorld*. Иваново : Научный мир, 2015. Т. 19. Вип. 2(39). С. 65–74.
9. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой. Пер. с англ. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 1997. 384 с.
10. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / пер. с англ. А.П. Хомика; вступ. ст. К.-Г. Юнга. Москва : «Рефл-бук»; Киев : «Ваклер», 1998. 464 с.
11. Поріцька О. Українська народна демонологія у загально-слов'янському контексті (XIX – поч. XX ст.). Київ, 2004. 180 с.
12. Ф.П. [Федір Потушняк] Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 10 октября (№ 10). С. 4.
13. Ф.П. Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 13 октября (№ 11). С. 4.
14. Ф.П. Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 16 октября (№ 12). С. 4.
15. Ф.П. Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 20 октября (№ 13). С. 5.
16. Ф.П. Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 23 октября (№ 14). С. 5.
17. Ф.П. Демони в народномъ вѣрованіи. III. Чортъ и домовой. *Русское слово*. 1940. 27 октября (№ 15). С. 5.
18. Ф.П. Сани в похоронному обрядѣ. Недѣля. 1942. Рочник II. Число 38 (27 сентября). С. 3–4.
19. Франц М.-Л. фон. Феномены Тени и зла в волшебных сказках / перевод с англ. В. Мершавки. Москва : Независимая фирма «Класс», 2010. 360 с.

Tykhovska O. M. PSYCHOANALYTICAL BASIS OF THE IMAGES OF A DEVIL AND A DOMOVYK (BROWNIE) IN MYTHOLOGY OF TRANSCARPATHIA

An obsession with evil powers in myths, fairy tales and folk beliefs metaphorically reflects the images of various demons. Thus, a person personifies his/her evil desires, feelings and deeds in the image of a devil. In such a way metaphoric splitting of person's interior happens. Evil "oversteps the bound" of person's Ego, it is understood as dark alter-ego and becomes a personification of an archetype of negative Shadow. According to folk beliefs of Ukrainians a devil has different appearance, but it always has a visible atavism, a defect – something which is borrowed from an animal. Ugly appearance vividly reflects inner ugliness. In the Apocrypha, hell is a place where devils live, but in accordance with the folk beliefs, old mills, abandoned houses, ruins, caves are devils' favourite places. That is devils like places without civilized influence, which are separated from normal life and became a personification of a chaos. In some old stories and legends you can find devils which have features of mythological tricksters: they like to entertain, they have a sense of humor and at the same time they are very cruel. Archetypical character of a devil is enhanced by its "diversity", its ability to put on masks which metaphorically reflect the ideas about versatility of an evil, about its individual personification in a soul of each person. According to the folk views, a devil roams around the world as a lord, a miller, a coachman or a peasant. Primitive instincts of people and their unconscious desire to permissiveness and overcoming of some moral-ethic norms are personified in the images of devils.

Similarity between the image of a domovyk (brownie) and a notion of dark deity is traced in this article. Unlike a devil, a domovyk has no zoomorphic features (a hoof, a bird's claw or a tail), it does not look dangerous, it is like a small man or an old man with the height of ten years old boy. Such ideas about a domovyk metaphorically prove that evil cannot be underestimated. A domovyk is ambivalent image: it makes its host's dreams come true, make him/her happy for a certain time and then it want to get payment (a soul of its host). With regard to psychoanalysis, a certain person's obsession with one of the models of a behavior can be projected to the image of a domovyk, because it needs some work to do. Lack of work and food causes demonstration of demonic nature of a domovyk – it wants to kill its "host". Those folk beliefs reflect fatality of a person's obsession with an evil: if a host makes an agreement with a domovyk (metaphorically – he chose egocentric, destructive model of a behavior) it would be difficult to get rid of it. Destruction of human soul by an inner evil and an aggression is represented as a murder of a host by his/her angry domovyk in folk stories.

Therefore, the ideas about a devil and a domovyk appeared as a result of people's desire to overstep the bounds of their abilities and norms of public morality and potentially realize the possible scenario of their own lives. The images of these demons are the results of metaphoric separation and personification of an inner evil and an aggression of people which is accumulated on the level of unconscious. Hence, the archetype of negative Shadow is projected to the images of a devil and a domovyk and it gives the opportunity to watch the fight between good and evil in a person's soul from the perspective of mythological stories.

Key words: *archetype, demonology, domovyk, mythology, folk beliefs, psychoanalysis, devil.*

Шкляєва Н. В.

Луцький національний технічний університет

Николюк Т. В.

Луцький національний технічний університет

РІЗНОВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ІГРОВИХ ТВОРІВ У ФОЛЬКЛОРИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ ТА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНИ

У статті проаналізовано найпоширеніші ігри в текстах Західного Полісся та західної частини Волині. Визначено, що основним принципом, наприклад, ігор-насток було переловити всіх учасників гри самому або за допомогою упійманих гравців. До цієї групи належать і «квачі» всіх видів, і ігри-доганялки (наприклад, «Панас»).

Драматизовані ігри теж часто використовувалися в культурному обігу дітей регіону. У них розігрувалася дія, що супроводжувалась діалогом, піснюю («Ланта», «Вогня», «Кльоцкі»).

Театралізованим виставами-діями в ігровому фольклорі Західного Полісся та західної частини Волині можна назвати твори «Гуси» та «Бобер». У дійстві «Бобер» може брати участь багато дітей. Дійовими особами є Мисливець, Бобер, Хорти, учасники.

Обрядові та звичаєві ігри Західного Полісся та західної частини Волині передають типові події з життя людей. Колись вони проводилися в певні пори року, у дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. Серед ігор цієї групи – «Кривий танець», «Горішок», «Подоланочка» та інші. У зимові забави можна було грати лише взимку.

Ігри мовленнєвої спрямованості – народні рухливі з обмеженим словесним текстом. До них належать передусім усі види піжмурок. До цієї групи належать і найдавніші поліські та волинські народні ігри з назвою «Сало».

Ігри історичної та соціальної спрямованості відображають характер тієї епохи, в яку вони створювалися. До цієї групи можна віднести всі види ігор із назвою «Войнушки», або «Войни».

Тексти ігор «Козаки-Розбійники» вказували на належність ігор до епохи козацтва, у їхніх текстах йшлося про події боротьби двох команд – добра і зла (Козаків і Розбійників). До цього ж типу, що має історичне значення, належала й гра «Ножик».

Ігри з відображенням трудових процесів і побуту народу були поширеними на території Західного Полісся та західної частини Волині. Основна функція забав цієї групи – виховання національної самосвідомості. У них знайшли своє відображення трудові процеси українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство тощо).

Прикладом трудової діяльності у грі (спорудження будинків, хаток, «домиків») є ігри, спрямовані на наслідування маленькими дітьми будівництва власного будинку. Деколи тексти містять послідовний опис процесу праці, як, скажімо, в ігровому творі «Пень».

Ігри-забави та ігри-атракціони мають естафетний характер з елементами змагань.

Ключові слова: ігри, ігровий фольклор, обряд, звичай, забави, лічилки, примовки, колядки, щедрівки, веснянки, гаївки.

Постановка проблеми. До 80-х років радянська наука в Україні свідомо ігнорувала народні звичаї, багато видів переказів і легенд, що містили в собі народні традиції. Саме цим пояснюється відсутність таких досліджень, хоча у видавництвах дитячої та художньої літератури виходили збірники казок, серед яких новизною матеріалу вирізнялися упорядкування та вступні статті В. Бойка, В. Юзвенко, П. Лінтура, І. Чендея, М. Івасюка, С. Пушика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження народної прози 90-х років позначені великим науковим фактажем, національним фольклорним матеріалом. Серед них – монографії «Українська міфологічна легенда» (1992) В. Давидюка, дисертації «Поетика фольклорної прози східнослов'янських народів про Другу світову війну» (1993) Н. Пазяк, «Народні легенди та перекази українців Карпат» В. Сокола (1995), «Первісна міфологія українського фольклору» (1997)

В. Давидюка. Кожна з цих праць вирізняється новизною дослідження жанрових особливостей легенди й казки, має зв'язок народної прози з історичною дійсністю. Проте практично не вивчено ігровий фольклор.

Постановка завдання. Предметом дослідження статті є дитячі ігри та забави населення Західного Полісся та західної частини Волині в записках і публікаціях XIX і XX століття, власні записи та записи, зроблені студентами Луцького НТУ протягом 2011–2019 рр.

Мета і завдання – проаналізувати та класифікувати дитячі ігри, забави населення Західного Полісся та західної частини Волині.

Виклад основного матеріалу. Народні ігри орієнтовані на масове сприйняття й засвоєння. Вони характеризуються внутрішнім багатством змісту, супроводжують життя народу, виховують національну психологію, характер, свідомість. Ігровий фольклор дуже різноманітний. Це дає можливість дослідникам класифікувати народні ігри.

Л. Гальченко у праці «Рухливі національні ігри з методикою викладання» [1] об'єднує народні ігри в такі групи:

1. Ігри-пастки. Характеризуються тим, що ведучий повинен переловити всіх гравців сам або за допомогою спійманих ним під час гри. Усі ці ігри починаються з лічилки, супроводжуються діалогами, піснями. Наприклад: «У ведмедя в бору», «Дідусь-ріжок», «Горщики», «Шуліка» та інші.

2. Ігри драматизовані. У них розігрується якась дія, що супроводжується діалогом, піснею. Це такі ігри, як «Фарби», «Пекар», «Гуси-лебеді» та інші.

3. Ігри хороводні. Учасники ходять по колу зі співом і танцювальними рухами: «Коровай», «Яблунька», «Зайчєня», «Просо», «Мак» та інші.

4. Словесні ігри-фанти. Для них характерний напружений діалог, іноді з віршованим зачином. До цієї групи входять такі ігри: «Як тебе звуть?», «Садівник», «Козубенька», «Тільки на цю букву» та інші.

5. Обрядові та звичаєві ігри передають характерні події з життя українського народу. У давні часи такі ігри проводилися в певні пори року, в дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. Серед ігор цієї групи – «Кривий танець», «Горішок», «Подольночка» та інші.

6. Ігри мовленнєвої спрямованості – народні рухливі ігри з обмеженим словесним текстом.

У них текст подається у формі лічилки, примовки, перегукування. Ця група ігор досить численна: «Панас», «Їду, їду», «Звідки ти?», «Піжмурки», «Горюдуб», «Котилася бочка...», «На чім стоїш?», «Іваночку, покинь схованочку», «Зайчик і Бурчик», «Бочечка», «Квочка», «І рву, і рву горішечки» та інші.

7. Ігри історичної та соціальної спрямованості – відображають характер тієї епохи, в яку вони створювалися. Це такі українські народні ігри, як «Король», «Воротар», «Відьма», «Дзвін», «Прослужив я в пана рік», «Колесо» та інші.

8. Ігри з відображенням трудових процесів і побуту народу. Основна функція ігор цієї групи – виховання національної самосвідомості. У таких іграх знайшли своє відображення трудові процеси українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство тощо). Саме такими є ігри «Гуси», «Нема пана вдома», «Коваль» [1].

9. Ігри-забави та ігри-атракціони. Ці ігри мають естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, метання м'ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами («Бій півнів», «Перетягування палиці», «Пес»), ігри комічного характеру («Лєдачий Гриць»). Сюди ж можна віднести гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладкому стовбуру, ліплення снігової баби тощо.

10. Ігри великої, середньої рухливості та мало-рухливі (залежно від ступеня фізичного навантаження).

11. Ігри з ходьбою, бігом, лазінням (розподіляються за характером руху, що переважає).

Беручи за основу методику класифікації народних ігрових текстів Л. Гальченко, народні ігрові твори Західного Полісся та західної частини Волині класифікуємо за аналогією.

Отже, найпоширенішими у фольклорних ігрових текстах Західного Полісся та західної частини Волині є ігри-пастки: «Кругом ями з пазурями»:

«Колись картоплю на зиму закопували в ямки. Весною викопували, а ямка оставалась. Ямка була, скажем, метер глибиною. Залазить одне в ямку, і той збереца дітей з 5–6 біля той ямки і кружка бігають, а тєє, шо в ямі, – хапає. І кого схопить, той залазить в яму, а той, шо був туй ямци, вилазить і бігає з всіма кружка ями. І так, поки всі не побудуть в ямі» [14]. Основним принципом таких ігор було переловити усіх учасників гри самому або за допомогою упійманих гравців. Такі ігри

починалися з лічилок: «Спочатку усі вибирають «Зайчика» із допомогою різноманітних лічилок. Потім усі стають у коло і тримаються за руки, а «Заєць» – усередині. Ходять навколо нього і примовляють: «Городили зайчика тином-льоном. Нікуди йому не вискочити, нікуди йому не вистрибнути, ворота ті залізні не переметнути». «Зайчик» намагається вистрибнути із кола, а його не випускають, сильно тримаючи за руки. Коли проривається, його ловлять, і той, хто спіймав, стає «Зайчиком». Зазвичай зайчиками обирають хлопців, бо дівчатам бути зайчиками не личить» [8].

До цієї групи ігор належать і «квачі» всіх видів: «Грали гру «Квач». Один наздоганяє всіх. Кого першого дожене, той і «Квач» [13].

Іншим різновидом «Квача» були «Салки»: «Той, хто водив, мав «заквачити» одного з гравців, наздогнавши його. Тоді вони мінялися місцями» [27]. Ще один вид «Квача» – «Вище ноги від землі»: «Вибирали квача, який мався ловити гравців, які знаходяться на землі: кого квач зловив, той стає квачем» [14]. Ускладненим видом гри у «Квач» були «Квачі з м'ячем»: «Квач» з м'ячем відрізняється від звичайного тим, що ведучий «Квач» «квачить» учасників не рукою, а м'ячиком («квачиком»). За відсутності м'яча за «квачиком» може уживатися губка (ганчірка)» [4].

До цього ж типу належать й ігри-доганялки «Панас»: «Одному учасникові хустинкою зав'язують очі. А інші діти стараються втікати від «Панаса» недалеко, але або присісти, або ухилитися. Проте, коли «Панас» спіймає, ігрок виходить і так до останнього. Потім «Панасом» стає другий ігрок» [3]. Але, як бачимо з текстів ігор, при цьому ведучий наздоганяв учасників із закритими очима: «Закривали хусткою очі і ховались. «Панас» ходє і шукає, ми по кутках позалізаєм, а він шукає, а як кого злапне, то відкриває очі, і вже той «Панас», кого злапав» [10]. Ускладненим типом гри-пастки є «Третій лишній»: «Для цієї гри потрібно п'ять пар людей, можна і більше. Вони мають утворити коло. Між парами має бути невелика відстань. Гравець 1 із однієї пари повинен по колу доганяти іншого, гравця 2. Якщо гравець 1 піймає гравця 2, вони мінялися місцями. Але гравцю 2 потрібно було стати у коло між парами. І тоді гравець, який стає третім лишнім, робить ті самі дії, що гравець 2: втікає від гравця 1. І так, поки не надоїсть» [7].

Драматизовані ігри теж часто використовувалися в культурному обігу дітей регіону. У них розігрувалася дія, що супроводжувалась діалогом, піснюю. Гра «Бекар»: «У всіх палки, там нас душ 7–8 назбираєца. Ставлять палку в писок і одного

ставлять, як сторожа, коло теї палки, а тоді всі кидають свої палки, щоб збити того кийка, що стоїть в писку. Як ми збили, то в нас наших кийків нема, бо покидали, а стоїмо ми там за метрув 20–30, і нам треба бігти ти кийки забирати, кажне свого кия бере, і той сторож має тею палкою, що в писку стояла, зачепити когось, кого зачепить, той стее сторожом. І так знов усее тее по кругу» [14].

Драматичні ігри-дії розігрувалися й у таких ігрових творах, як «Лапта», «Вогня», «Кльоцкі». Гра з двох команд-суперників «Лапта» має такий вигляд: «Є дві команди. Одна команда стоїть на краю поля, а друга – на середині поля. Ті, хто стоять на краю поля, кидають м'яч чим даліше і біжать на іншу сторону поля, а ті, що стоять посередині, мають зловити м'яч, не дати перебігти на іншу сторону протилежній команді» [11].

Театралізованим виставами-діями в ігровому фольклорі Західного Полісся та західної частини Волині можна назвати твори «Гуси» та «Бобер». У грі «Гуси»: «Діти вибирають Матір і Вовка. Всі інші – Гуси. Мати жене гусей пасти і кличе:

– Гуси, гуси, додому.

– Чого?

– Вовк за лісом.

– Що він робить?

– Гуси скубе.

– Які?

– Сірі, білі, волохаті. Тікайте, Гуси, всі до хати!

Тоді Гуси біжать всі до хати, а Вовк перебігає їм дорогу і пробує когось зловити» [11].

У театралізованому дійстві «Бобер» може брати участь багато дітей. Дійовими особами гри є Мисливець, Бобер, Хорти, учасники.

До третього типу належать хороводні ігри, коли учасники ходять по колу зі співом і танцювальними рухами. На території Західного Полісся та західної частини Волині такою грою є «Подоляночка»: «Діти беруться за руки і стають у коло. Вибирають Подоляночку. Діти співають, а Подоляночка робить усе, про що вони співають.

До четвертого типу належать словесні ігри-фанти, для яких характерний напружений діалог, іноді з віршованим зачином.

Обрядові та звичаєві ігри Західного Полісся та західної частини Волині передають типові події з життя людей. Колись такі ігри проводилися в певні пори року, в дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. Серед ігор цієї групи – «Кривий танець»,

«Горішок», «Подоляночка» та інші. Зимові забави – це ігри, в які можна було грати лише взимку.

Ігри мовленнєвої спрямованості, як зазначає Л. Гальченко, – це народні рухливі ігри з обмеженим словесним текстом [1]. До них належать передусім усі види піжмурок: «Жеребкуванням вибирали квача. Він щитав до 50. Поки він рахує, ми ховалися. Квач нас шукає. Коли знайшов, біжить до того місця, де рахував і збиває, стукаючи по землі рукою того, кого знайшов» [6]. Такі ігри називалися «Хованки»: «Один із гравців заплющує очі і рахує до 50, а решта – ховаються. Дорахувавши, йде їх шукати. Кого знайде першим, той стає замість нього, але перше має знайти всіх» [11].

До цієї групи належать і найдавніші поліські та волинські народні ігри з назвою «Сало».

Ігри історичної та соціальної спрямованості відображають характер тієї епохи, в яку вони створювалися. До цієї групи ігор можна віднести всі види ігор із назвою «Войнушки»: «Хлопці вирізали гілки й грали в войнушки» [9], або «Войни», де «Брали патики, робили катапулі і одне в одного стріляли. Стріляли хлопці в дівчат, дівчата – в хлопців. Ой стріляли, а тут вже попав. Та й падаєш в болото чи на землю, ліг та й вже лежиш, бо застрелили» [10]. Такі ігри відбивали воєнні дії Другої світової.

Тексти ігор «Козаки-Розбійники», по-перше, вказували на належність ігор до епохи козацтва, по-друге, у текстах таких ігор ішлося про події боротьби двох команд – добра і зла (Козаків і Розбійників).

Для гри в «Козаки-Розбійники» необхідно зібрати компанію з шести або більше дітей. Компанія розділиться на 2 команди: одна – «Козаки», друга – «Розбійники». Козаків може бути менше, ніж Розбійників. Поділитись можна буде за допомогою жеребкування або домовившись між собою.

До цього ж типу ігор, що мають історичне значення, належала й гра «Ножик»: «Ще ми грали гру в «Ножика». Сідали в коло по чотири-п'ять людей. Один гравець мав кинути ножика, щоб він застромився в землю і так п'ять разів. Якщо в гравця вийшло так, то він починає наступний раз, але вже двома пальцями. Якщо ж ніж не застромився, то гру продовжує хтось інший. А одного разу було так, що Міша зі всієї сили кинув ніж і влучив мені в око. Ми відразу ж поїхали в лікарню, але все було добре. Ой, ще ми грали в м'яча, всі гуртом, бо колись на нашій вулиці завжди було багато

дітей. Гра складалася з десяти кроків. Спочатку просто потрібно було кинути м'яча в стіну (ми завжди кидали в стіну хати) десять разів, потім за спиною – дев'ять, через голову – вісім, далі не пам'ятаю... Одного разу ми грали і вибили шибку в вікні. Ой, тоді вже бабця і сварилася...» [5].

Історичне спрямування мали й ігри «Лабіринт» і «Скарб»: «Грали у полі. Один пробігав полем, залишаючи після себе «лабіринт». Інший мав відшукати» [13] «Скарб»: «Гру «Скарб» грали на вулиці з малими дітьми. Хтось ховав на вулиці в землі якусь бумажку, інший мав знайти. Якщо ж ні, то виконував бажання від гравців – і так по черзі» [13].

Ігри з відображенням трудових процесів і побуту народу були поширеними на території Західного Полісся та західної частини Волині. Основна функція ігор цієї групи – виховання національної самосвідомості. У них знайшли своє відображення трудові процеси українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство тощо). Для прикладу, візьмімо гру «Пекар»: «Знадобляться дві різні по довжині палиці, коротша заточується з одного боку і кладеться на землю таким чином, щоб заточений кінець не торкався землі. Гравець ударом палиці більшого розміру по тій, що на землі, підіймає її у повітря, намагаючись балансувати певний час. Перемогу отримує той, хто протримав палицю в повітрі найдовше з усіх» [6].

Тексти ігор, що передають поступову зміну трудових процесів, можна побачити в іграх із назвами «Кремушки», або «Камінчики».

Прикладом трудової діяльності у грі (спорудження будинків, хаток, «домиків») є ігри, спрямовані на наслідування маленькими дітьми будівництва власного будинку. Деколи тексти таких ігор містять послідовний опис процесу праці, як, скажімо, в ігровому творі «Пень».

Ігри-забави та ігри-атракціони мають естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, метання м'ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами, ігри комічного характеру. Сюди ж можна віднести гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладкому стовбуру, ліплення снігової баби тощо. До таких ігор можна віднести «Резиночки», «Резинки», «Вибивало». «М'яч», «Квач з м'ячем»: «Резинка – потрібна була резинка 2 метри та двоє людей, щоб її тримали. Резинка натягувалася і з кожним вдалим стрибком піднімалася вище» [12]. Такі ігри мали назви «Резиночки», «Чіка», «Сало». Виконувалися вони

за подібними правилами: «У грі беруть участь від трьох гравців. Два гравці стають один навпроти одного і розтягують резинку, третій – скаче через цю резинку. Спочатку резинка розтягується по щиколотки, потім – по коліна, потім – по стегна. Третій гравець виконує стрибки: від одинички – до десятки, переплутуючи резинку і вистрибуючи з неї. Гравець виконує вправи: якщо без помилок, то переходить на іншу висоту. Якщо помилився, то стає на місце гравця, що тримає резинку. Перемагає той, хто візьме вищу висоту» [2]. Гра «Чіка» має такий вигляд: «Із старої шуби вирізали невеликий шмат квадратної форми. З протилежного боку пришивали малий плаский шматок свинцю або чугунку. Гравці по черзі набивають «чіку» на носі. Якщо учасник набивав більше п'яти разів, то отримував за кожний відбитий раз по два очка, а якщо менше п'яти – то по-одному. Переможець обирався за найбільшою кількістю очок» [6].

Цікаво, що в іграх цього виду м'ячі та інші спортивні знаряддя заміняли предмети побуту чи використані речі.

Гра у класики «Кляси» – одна з найпоширеніших ігор на теренах волинських міст: «Малю-

вали такий домок крейдою по дорозі. Було три ступеньки, віконечка, двері і комин. Такий домок намалюємо, так скочим! Треба було скакати на одній нозі, а на двох ногах скакали, коли доскакували до останньої кляси. Був такий камінчик, і треба було його перескакувати» [10].

А ось як описує народна фольклорна проза ігри у «вибивного»: «Почесне місце серед вуличних ігор посідали ігри з м'ячем. Звичайно, і футбол, і волейбол, і піонербол мали своїх прихильників. Але були й інші ігри. От, приміром, “Вибивний”. Щоб у нього грати, потрібна ділянка більш-менш рівної землі та м'яч. А ще – хоча б п'ятеро охочих пограти. Двоє ставали один навпроти одного, інші ставали між ними в лінію. Потрібно було вибити м'ячем гравців з цієї команди».

Висновки і пропозиції. Отже, фольклорні прозові тексти, де описано народні ігри, що побутують на території Західного Полісся та західної частини Волині, вміщують велику кількість описів ігор великої, середньої рухливості та малорухливі (залежно від ступеня фізичного навантаження), ігор із ходьбою, бігом, лазінням (розподіляються за характером руху, що переважає).

Список літератури:

1. Гальченко Л. В. Рухливі і національні ігри з методикою викладання. *Вісник Запорізького національного університету. Фізичне виховання та спорт*. 2013. № 2. С. 23–31.
2. Записав Вальчук Микола від Ніни Сахан, 1957 р. н. у селі Боратин Луцького району Волинської області
3. Записав Сироватка Павло від Дударевої Ірини Юріївни, 1952 р. н. у місті Луцьк.
4. Записав Струнець Олег від Надії Музики, 1929 р. н. у селі Лахвачі Любешівського району Волинської області.
5. Записала Бродович Наталія від Шемшей Ганни, 1947 р. н. у селі Несвіч Луцького району.
6. Записала Жадан Дарина від Поліщука Анатолія Миколайовича, 1951 р. н. у місті Володимир-Волинський Володимир-Волинського району Волинської області.
7. Записала Литвин Владислава від Г. Н. Шевчук у селі Підбереззя Горохівського району Волинської області.
8. Записала Матвейчук Ганна від Матвейчук Любові Якимівни у місті Володимир-Волинський Волинської області.
9. Записала Мосійчук Богдана від Дерев'янчук Софії Никонорівни, 1958 р. н. у селі Голоби Ковельського району Волинської області.
10. Записала Най Богдана від Никитюк Марії Антонівни, 1953 р. н. у місті Луцьк; *zapysala Nai Bohdana vid Nykytiuk Marii Antonivny, 1953 r. n. u m. Lutsk.*
11. Записала Никитюк Надія від Денисюк Валентини Степанівни, 1946 р. н. у селі Туропин Турійського району Волинської області.
12. Записала Новосад Ганна від Бондарук Марії Іванівни, 1951 р. н. у місті Луцьк.
13. Записала Шеремета Анастасія від Шеремети Надії, 1932 р. н. у селі Гірки Любешівського району Волинської області.
14. Записано від Федчук Оксани Федосіївни, 1941 р. н. у селі Рудка Володимирецького району Рівненської області.

Shklierieva N. V., Nykoliuk T. V. VARIETIES AND CLASSIFICATION OF GAME WORKS IN FOLKLORS OF THE WESTERN POLISSIA AND THE WESTERN PART

In this article investigate games are the most common in folklore play texts of Western Polissia and Western Volyn. The basic principle of such games is to catch all the participants of the game alone or with the help

of caught players. Such games began with counting. This group of games includes "Dauber" of all kinds, and games of catch-up (for example, "Panas").

Dramatic games are also been widely used in the cultural circulation of children in the region. The action is played with a dialogue or a song ("Lapta", "Fire", "Kliotski").

Theatrical performances in the folklore of Western Polissia and the Western Volyn can be found in the works "Goose" and "Beaver". A lot of children can take part in the game "Beaver". The characters are Hunter, Beaver, Greyhound, other participants.

The ceremonial and customary games of Western Polissia and Western Volyn convey typical events in people's lives. In antient times, they are performed at certain periods of the year, on the days of calendar holidays, and are accompanied by ritual songs (Christmas carols, generous-song, spring-song etc.) and walk-around. Some of them began with magical appeals to the forces of nature, birds. Among the games in this group – "Curved dance", "Nut", "Podolyanochka" and others. Winter fun-games can be played in cold season only.

Speech-oriented games are active folk games with limited verbal text. These include, first of all, all kinds of snooze-games. This group includes the oldest Polissya and Volyn folk games called "Salo".

Games of historical and social orientation reflect the character of the era in which they are created. This group includes all kinds of games called "Voynushki" or "Wars".

The texts of the "Cossacks-Robbers" games indicate that the games belonged to the Cossacks era; their texts refer to the events of the fight between the two teams – good and evil (Cossacks and Robbers). To the same type, by historical significance, can refer the game "Knife".

Games with reflection of labor processes and life of the people are widespread in the territory of Western Polissia and Western Volyn. The main function of this group's entertainment is to educate national consciousness. They reflect the labor processes of the Ukrainian people (agriculture, animal husbandry, blacksmithing, hunting, fishing, etc.).

An example of working in the game (construction of houses, cabins, "homes") are games aimed at imitation of young children building their own home. Sometimes texts contain a consistent description of the process of work, as in the play work "Stump".

Fun games and attraction games are relayed with elements of the competition.

Key words: games, game folklore, rite, custom, fun, sayings.

ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

УДК 821.111

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/12>

Рева І. А.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТЕКСТ ЯК МОВЛЕННЄВИЙ ФЕНОМЕН У РОМАНІ «НУДОТА» Ж.-П. САРТРА

У статті подано теоретичні дослідження поняття «текст» у галузі лінгвістики та літературознавства. З багатьох дефініцій терміна «текст» виділено його основні структурно-семантичні властивості, цілісність змісту та форми. Проаналізовано визначальні складники текстуальності тексту, такі як наявність теми, комунікативність, які слугують для ефективною предметно-знаковою бази розгортання комунікації в системі повного тричленного складу, забезпечуючи успіх соціальної взаємодії людей мовленнєвими засобами. Використано категорію інформативності тексту та її види. Виокремлено три типи інформації, що виражають факти у предметно-логічних значеннях, задум автора та змістову одиницю підтексту в надфразових єдностях. Охарактеризовано визначення понять «текстема», «абзац», «надфразова єдність». Визначено текстову модальність, до складу якої входить комунікативна установка автора і категорія оцінки. Розглянуто граматичні різновиди тексту. Виявлено розбіжності між художніми текстами та нехудожніми. Продемонстровано лінгвістичний аналіз тексту на прикладі роману «Нудота» Ж.-П. Сартра. Осмислено психологічне, філософське підґрунтя, образно-символічну систему й жанрову неоднорідність твору «Нудота» Ж.-П. Сартра. Показано, що автокомунікація автора у разі ведення щоденника може мати різний вплив. Представлено ступені текстової реалізації в щоденникових записках, котрі відтворюють його тематику та мовленнєві форми. Проаналізовано мовні засоби роману «Нудота» Ж.-П. Сартра. Показано співвідношення реального та модального світів, котрі реалізуються через підхід системності та індивідуальності тексту, до яких відносить себе автор як представник певної течії. Виявлено авторський художній стиль видатного французького філософа та письменника ХХ ст. Ж.-П. Сартра. Доведено, що лінгвістика тексту дає можливість дослідити мовне відображення менталітету, культуру етносу, вплив світової літератури на конкретну етнічну.

Ключові слова: текст, текстема, цілісність, абзац, надфразова єдність, субтема, мікротекст.

Постановка проблеми. У сучасній науці про мову художнього твору читання розглядається як комунікативний акт між автором і читачем, що здійснюється за допомогою тексту та всіх його комунікативних підсистем. Аналізуючи текст із літературознавчих позицій, потрібно розуміти автора, тобто письменника, як «суб'єкта, котрий говорить з читачем» писаним словом, відбираючи при цьому мовні засоби, мотивовані художньою мовленнєвою діяльністю [4, с. 31]. У лінгвістиці немає чіткого однозначного визначення поняття «текст». Під цим терміном розуміють найрізноманітніші висловлювання, часто не сумірні ні за обсягом, ні за побудовою, ні за способом викладу. Це може бути від гасла до прислів'я або монографії чи багатотомної епопеї. З одного

боку, текст – будь-які вирази, що складаються з одного, кількох речень, з іншого – таке мовне утворення, як повість, роман, епопея. Поняття «текст» охоплює твори усного та писемного мовлення. У нашому сьогоденні цей термін вивчають як процес і як продукт мовленнєвої діяльності. На цій підставі виникає сумнів, чи слід вважати текст мовною одиницею [3, с. 30]. Для того щоб пізнати складність змістової структури тексту, розберемо роман «Нудота» французького письменника Ж.-П. Сартра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип глибинного осягнення призначення тексту в лінгвістиці та літературознавстві трапляється у багатьох працях сучасних дослідників: А. Науменка, І. Кочан, Ф. Бацевича, М. Бісімалієвої,

В. Чернявської, М. Крупи, Т. Радзієвської, О. Селіванової та ін.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати сутність поняття «текст» у галузі лінгвістики та літературознавства; визначити текст як універсальну мовну одиницю в художньому стилі на прикладі роману «Нудота» Ж.-П. Сартра.

Виклад основного матеріалу. У гуманітарних науках є дуже багато визначень сутності тексту. Слово текст латинського походження і в мові-продуценті означає «тканину, сплетіння, з'єднання». Зазвичай під ним розуміють: 1) максимальну одиницю мови найвищого рівня мовної системи; 2) продукт мовлення; 3) одиницю, що виражає судження; 4) цілісне і зв'язне повідомлення, складне для передання і збереження інформації; 5) сукупність або множину фраз; 6) структурно-сміслову єдність [3, с. 31]. Будь-який текст поєднує план змісту та план вираження. План змісту – це його смисл. План вираження – мовне оформлення. Як літературне явище поняття «текст» вивчали вже за часів античного Аристотеля, але його активне дослідження як лінгвістичного і навіть семіотичного феномена розпочалося лише у 1970-ті роки [7, с. 26]. Твердження про текст літературознавців і лінгвістів різняться. З літературознавчої точки зору, на думку Н. Кутіної: «Текст – це серединний елемент схеми комунікативного акту, яку спрощено можна уявити у вигляді трьохелементної структури: автор – текст – читач» [3, с. 31]. Польська дослідниця М. Мейєнова у «Теоретичній поетиці» зазначає: «Текст – це одноразова і закрита структура, що створює власні значення, і відкритий світ, котрий виявляє себе через ставлення до інших текстів у широкому розумінні цього слова, тобто до всіх знакових цінностей» [3, с. 31].

У лінгвістиці текст визначають як одиницю мови. Мовознавець І. Ковалик текст трактує як «писемний чи усний потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень [3, с. 32]. З таким твердженням згодна О. Селіванова. У своїй праці «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» вона розглядає причини появи формальних дефініцій тексту на прикладах думок різних відомих учених. О. Селіванова, простежуючи погляди дослідників, дійшла висновку, що більшість із них усе ж таки текст аналізують як одиницю мови. Р. Харвег, Х. Вейнерейх, М. Холідей тлумачать поняття «текст» так: 1) послідовність речень, об'єднаних безперервним займенниковим зв'язком; 2) упо-

рядковану послідовність морфем, що складається мінімально із двох частин; 3) довге речення, побудоване за допомогою набору зв'язок; 4) головна одиниця семантики, яку не можна визначити як різновид над-речення [9, с. 491]. Німецький дослідник В. Дресслер також вибирає два розуміння тексту з огляду на дихотомію емічного й етичного рівнів у тагеміці К. Пайка. Із метою розмежування тексту як інваріанта й тексту як актуалізованої одиниці мовлення було введено термін «текстема», який позначав абстрактну інваріантну одиницю текстового рівня мовної системи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями. Зазначимо, що німецький дослідник В. Кох кваліфікував текстему інакше – як одиницю членування тексту, сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, що характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників. У такому значенні текстема подібна до надфразної єдності [9, с. 494]. За словами І. Кочан: «Кожен текст, висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних та чітку інформацію. Оскільки текст за стилями може бути різний – художній і нехудожній (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний), то кожен із них вимагає своєрідного підходу. Зокрема, інформація, що міститься в нехудожньому тексті, завжди досить виразно співвідноситься з певною ділянкою дійсності й зорієнтована на конкретне коло адресатів. Такий текст обмежений низкою ознак – соціальних, професійних, територіальних, національних тощо. Відмінність нехудожнього тексту від художнього полягає в стилітовому складнику. Співзвучність чи неспівзвучність окремих естетичних, психологічних, емоційних, ідейних поглядів автора і читача зумовлюють можливість різного висвітлювання (інтерпретації) одного й того самого твору різними митцями. Кожен читач розставляє акценти по-своєму. Щоб запобігти цьому, використовують лінгвосмісловий аналіз» [3, с. 33]. І. Кочан стверджує, що «текст – це не хаотичне накопичення одиниць різних мовних рівнів, а упорядкована система, в якій все взаємопов'язане і взаємозумовлене. До текстової системи входять: 1) смислова цілісність тексту, яка включає в себе єдність теми; 2) структурна (граматична) цілісність, котра забезпечує онімами, займенниками, займенниковими прислівниками, дієсловами одного часу тощо; 3) комунікативна цілісність тексту пояснює смислове та граматичне підпорядкування кожного наступного речення в попередньому, від відомого

до нового» [3, с. 33]. Сучасний лінгвіст А. Науменко пропонує своє визначення поняття «текст». Він вважає, що текст – це витвір мовленнєвотворчого процесу, який є завершеним, об'єктивованим у формі письмового документа, літературно обробленим відповідно до типу цього документа, витвір, який складається з назви (заголовка) і низки основних одиниць, об'єднаних різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову» [7, с. 28]. З огляду на матеріали вищенаведених спостережень, для кращого розуміння світомоделюючого сенсу та художнього багатства терміна «текст» піддамо роман «Нудота» Ж.-П. Сартра лінгвістичному аналізу.

Ж.-П. Сартр – представник атеїстичного екзистенціалізму, ідеї якого визначили характер його художньої творчості – роману «Нудота», п'єси «Мухи», філософського трактату «Буття і ніщо», оповідань і новел, а також автобіографічних творів. Свою роботу над романом «Нудота» Ж.-П. Сартр розпочав у Франції 1934 року. Підґрунтям для створення були його власні феноменологічні дослідження. Цей роман є своєрідною прелюдією найвидатнішого філософського твору Ж.-П. Сартра «Буття і ніщо» (1943). Роман «Нудота» – нарис цілої онтології. Основною темою цього твору є людська доля, яка стала провідною в творчих доробках митця 1930–1940 рр. Роман «Нудота» Ж.-П. Сартр подає як літературно-побутовий жанр – щоденник. У ньому він відображає власне життя, свою точку зору на речі та побачене, індивідуальний стиль: «Неділя. Я забув, що сьогодні неділя. Вийшовши вранці з дому, я подався, як звичайно, блукати вулицями. Із собою я взяв «Ежені Гранде». Я пхнув хвіртку міського парку, і тут мене охопило відчуття, ніби щось подає мені знак. Парк був голий і безплідний» [8, с. 43]. На цьому прикладі звертаємо увагу, що цитата з твору виступає як текст, котрий виконує функцію пізнання (повідомлення). Лексема «повідомлення» в цьому контексті несе в собі дані про самовираження письменника і проявляється як інформація. У лінгвістичному аналізі вираження тексту як інформації має закодування під певним алгоритмом, тобто для автора тексту це буде задум, його реалізація у конкретній текстожанровій формі, у цьому разі щоденника та спрямованість на читача. Своєю чергою читач здійснює трансформаційний аналіз мовних знаків культури, які застосовує автор у художньому творі, тому складність названого процесу можна назвати інформативною системою. І. Кочан зазна-

чає, що загалом текстова система ділиться на частини, теми, субтеми, текстами, межі яких визначаються субтематичним змістом, інформаційними характеристиками та відповідним мовним оформленням [3, с. 38]. Текстема – максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної системи. До її складу входять: 1) тематичний зміст; 2) композиційна структура; 3) набір лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів. Візьмемо приклад із твору «Нудота» Ж.-П. Сартра: «Старий, що поруч мене, – такий Коф'є; *одна брюнетка з гурту просто їсть його очима* – це не заважає їй усміхатися до лікаря. На її обличчі я читаю: «Оце і є Коф'є, президент Торговельної палати; який в нього суворий вигляд, мабуть, він *дуже холодна людина*»» [8, с. 47]. Цитата ілюструє текстеми, наповнену лексико-фразеологічними засобами: фразеологізм «їсти очима» (невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті)) і порівняння «холодна людина», що означає людську байдужість.

Повтори також сприяють внутрішній цілісності тексту. Вони дають змогу аналізувати семантичний зв'язок у тексті. Повтори виконують дві основні функції в тексті: структурно-організуючу (функцію зв'язку) та стилістичну (емоційно-експресивну). І. Кочан виділяє такі види повтору, як: 1) тотожний (те саме повторюється); 2) синонімічний; 3) антонімічний; 4) лексико-семантичні лінії; 5) номінаційні ланцюжки [3, с. 38]. У романі «Нудота» Ж.-П. Сартра зустрічаємо тотожний тип повторів. Наприклад: «Мені щось сталося, тепер я знаю напевне. Це *почалось, як починаються* деякі недуги, – не знаєш гаразд, чи хворий ти, чи ні. Це проникло в мене непомітно, *крапля по краплі*. Я відчув себе якось незвично, якось незручно – ото, мабуть, і все» [8, с. 6].

Горизонтальному та вертикальному зв'язку тексту сприяє займенникова послідовність: «*Я* не здолаю описати: це схоже на Нудоту і водночас *щось* зовсім протилежне. Нарешті *мені* має трапитись пригода, і коли *я* ще раз перевіряю *себе*, то справді: *вона* от-от має трапитись, і *я* – це я, і *я* тут, і це *я* розтинаю ніч і видаюся *собі* героєм пригодницького роману» [8, с. 57]. У цьому абзаці займенники виконують синтаксичну функцію.

Абзаци та надфразові єдності є основними одиницями тексту. Вони утворюються із сукупності речень, поєднаних між собою логічним і синтаксичним зв'язком. Є чітке розмежування понять «абзац» та «надфразова єдність». Перший термін відносять до сфери композиції писемного тексту,

а друге – до галузі синтаксису. Абзац характерний тільки для писемного тексту. В усному викладі він залишається поза зоровим сприйняттям. Одне з основних призначень абзацу – сприяти логічному викладу матеріалу. З огляду на структуру абзацу є ядром писемного тексту. Виділення абзацу – це спосіб семантико-стилістичного підкреслення речень, щоб привернути особливу увагу. У ритмо-мелодійному – знак розділення, знак попередження про те, що необхідно приготуватися до сприйняття нової і важливої інформації. У стилістичному – абзац дає змогу висловити специфіку функціонального стилю, жанр мовлення, а також своєрідність індивідуального стилю [3, с. 40]. Наприклад: «Я спиняюся перед пасажем Жиле, вагаючись. А як там, усередині, хтось чигає на мене? Йти чи не йти? Але я також знаю, що там, в кінці вулиці Турнебрід, на майдані Дюкотон є те, що без мене не з'явиться на світ. Я ціпенію зі страху – цюнайменший порух, і я вже не спинюсь. Чого моя доля хоче від мене? Марно пробую здогадатись. Однак треба вибирати: я жертвую пасажем Жиле, я так ніколи й не дізнаюся, що він мені готував.

Майдан Дюкотон порожній. Невже я помилився? Мені здається, я не переживу цього розчарування. Невже нічого не буде? Я підходжу до яскравої кав'ярні «Маблі». Спантеличено вагаюся – входить чи ні; крізь великі запітнілі шибки зазираю досередини» [8, с. 58]. В уривку з роману «Нудота» Ж.-П. Сартра бачимо спочатку висловлювання авторської думки, потім плавний витриманий перехід до опису майдану Дюкотон, котрий починається з абзацу. Це дає підтвердження тому, що абзац є одним з основних елементів тексту.

За одним із формулювань І. Кочан: «Надфразова єдність у смисловому сенсі – відносно закінчений мікротекст, що містить повідомлення, опис

певної події, явища. Надфразова єдність – це група речень, об'єднаних граматично, логічно, тематично та ритмомелодично» [3, с. 40]. Найчастіше ця група складається за допомогою сполучників, наприклад: «Як на мене, саме тут небезпека, коли ведеш щоденника: ти завищуєш оцінки, до всього сторожко придивляєшся, а істину весь час добуваєш з боєм» [8, с. 4]. Зазвичай сполучники не мають власного лексичного значення і не виконують у реченні граматичної ролі, проте у цьому прикладі вони здійснюють синтаксичну функцію за допомогою підрядного сполучника «коли».

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений лінгвістичний аналіз роману «Нудота» Ж.-П. Сартра дає змогу дійти висновку, що текст є найвищою одиницею мовної системи. У романі «Нудота» Ж.-П. Сартр розкриває поняття «текст» як суб'єктивну модель об'єктивного світу. Через це письменник у своєму творі виступає як мовознавець, що цілком дає право справедливо розглядати термін «текст» як явище мови або окрему систему. Завдяки майстерності Ж.-П. Сартра автора читач відчуває вплив екзистенціального навіювання. Входження у «потік свідомості» головного героя створює ситуацію своєрідного співекзистенціювання, практики інтуїтивного пізнання, необхідної для осмислення сартрівських ідей.

Цікавість для науки і практики отриманих нами даних полягає у можливості їх використання в практичній діяльності фахівців філології. За рахунок визначення особливостей терміна «текст» у лінгвістиці та літературознавстві, а особливо в літературному творі «Нудота» Ж.-П. Сартра, дослідження може бути розширене, що стане основою для наших подальших розвідок за обраною темою.

Список літератури:

1. Арешенков Ю. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. 177 с.
2. Жуковська В. Вступ до корпусної лінгвістики : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 142 с.
3. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Знання, 2008. 423 с.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 416 с.
5. Кузьменко В. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. Київ : Академія, 2010. 496 с.
6. Лінгвістика тексту: хрестоматія / Упорядники: А. Загнітко, Г. Монастирська. Донецьк : ДонНУ, 2009. 164 с.
7. Науменко А. Філологічний аналіз тексту. Вінниця : Нова книга, 2005. 416 с.
8. Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова / перекл. з франц. В. Борсука та О. Жупанського. Київ : Основи, 1993. 464 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
10. Сидоренко Т., Стороженко Л. Структуризація тексту : навчальний посібник / С. Петькун, Л. Стороженко. Київ : ДУТ, 2017. 132 с.

Reva I. A. TEXT AS A SPEECH PHENOMENON IN THE NOVEL “NAUSEA” BY J.-P. SARTRE

The article presents theoretical research the concept of “text” in the field of linguistics and literary criticism. Of the many definitions of the term “text” is highlighted its basic structural and semantic properties, the integrity of content and form. The defining components of the textuality of the text such as the presence of the theme, communicativeness, which serve for an effective subject-sign base for the deployment of communication in a system of full three-member composition, ensuring the success of social interaction of people by speech have analyzed. The category of informativeness of the text and its types are used. Three types of information that express facts in subject-logical meanings, the author’s clamp and the semantic unit of subtext in supra-phrasal units have singled-out. The definition of the concepts “tekstema”, “paragraph”, “supra-phrasal unity” has characterized. The textual modality, which includes the communicative attitude of the author and the category of assessment have determined. Grammatical categories of the text has considered. Differences between the literary text and non-fiction have revealed. The linguistic analysis of the text on the example of the novel “Nausea” by J.-P. Sartre has demonstrated. The psychological, philosophical basis, figurative-symbolic system and genre heterogeneity of the work “Nausea” by J.-P. Sartre are comprehended. It is shown that the author’s autocommunication in keeping a diary can have different effects. Degree of textual realization in the diaries, which reflect its themes and forms of speech have presented. Analysis of the language means novel “Nausea” by J.-P. Sartre. The interrelation of real and modal worlds is shown, which are realized through the approach of systematization and individuality of the text to which the author refers as a representative of a certain trend. Artistic style of famous French philosopher and writer of the twentieth century by J.-P. Sartre has founded. It is proved that the linguistic of the text makes it possible to study the linguistic reflection of the mentality, the culture of the ethnos, the influence of world literature on a particular ethnic.

Key words: *text, textstema, integrity, paragraph, supra-phrasal unity, subtheme, microtext.*

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.512.19:165.642

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/13>**Арнаутова А. Р.**

Тарас Шевченко адына Киев миллий университети

Арнаутов А. Ш.

В. И. Вернадский адына Таврия миллий университети

РУСТЕМ МУЕДИН ВЕ АЙДЕР ОСМАННЫНЪ ЭСЕРЛЕРИНДЕ ПСИХОЛОГИЗМЛЕРНИНЪ ИШЛЕТЮВ УСУЛЛАРЫ

Психологізм, а особливо його форми, у творах Рустема Муедіна та Айдера Османа ґрунтовно не досліджувався. Загалом кримськотатарський літературний процес вивчений не досить. Як відомо, причиною недостатнього розвитку критики є невелика кількість учених, які досліджують художні твори. Крім того, унаслідок впливу радянського режиму зміст написаних творів є близьким. Сучасні дослідники та фахівці-літературознавці зробили вагомий внесок у розвиток кримськотатарського літературознавства та критики кримськотатарської літератури. Видаються методичні матеріали, підручники й посібники як для середньої школи, так і для закладів вищої освіти. Завдяки цьому важливим для кримськотатарської літератури досягненням є можливість ознайомитися не лише з творами відомих авторів, а й з історією та метою їх написання. Для нашої роботи ми вибрали й дослідили такі твори: «Останній шлях», «Дві матері», «Телефон» Рустема Муедіна та «Ми живемо на одній планеті», «Ті, хто спустилися з гори» Айдера Османа. Проаналізувавши ці тексти, ми виявили використання деяких форм психологізму. У кожному творі психологізм простежується у властивих йому формах. До того ж на прикладах із творів ми показали, у яких формах він проявляється найчастіше. Уважно дослідивши згадані вище твори та проаналізувавши приклади психологізму, ми визначили, що автори використовували такий психологічний метод, як розповідь від третьої особи. Безумовно, робота потребує більш детального вивчення запропонованої теми. Однак результати нашого дослідження можна вже використовувати на заняттях із кримськотатарської літератури в середній школі та в закладах вищої освіти.

Ключові слова: художня література, психологізм, різновид психологізму, психологічні методи, психологічні прийоми, форми психологізму, аналіз психологізму, приклади психологізму.

Рустем Муедин ве Айдер Османнынъ икяелеринде психологизмнинъ шекиллери терен огренильмегени себебинден араштырмамызнынъ мевзусыны **актуаль** коремиз. Мерагъымызны джелъп эткен шу девирнинъ эдебиятында икяе жанрынынъ ёнелиши тек кырымтатар эдебиятында дегиль де, умумен эдебиятшынаслыкъта гъаёт муим роль ойнай. Лякин кырымтатар икяелеринде психологизмнинъ хусусиетлери акъкъында малюматлар аз олгъанына бакъмадан, эдебиятымызда бу усулда яратылгъан эсерлер чокътыр. Бойлеликнен, ишимизнинъ актуаллиги шубесиздир.

Кырымтатар эдебиятында ильмий тенкъыт инкишафы заифтир. Бу меселенинъ себеби, белли олгъаны киби, бедий араштырмаларны беджерген алимлернинъ сайысы аз олгъанындандыр. Бундан

да гъайры, язылгъан эсерлернинъ мундериджеси, белли бир девлет баскъынлыгъы тесириден, бири бирине якъын олгъанындандыр.

Шимдики заманда, эльбет, земаневий алимлеримиз баягъы ишлер беджердилер ве кырымтатар эдебиятшынаслыгъына кьошкъан исселери гъаёт муимдир.

Теткъыкъатымызнынъ **мевзусы** Рустем Муедин ве Айдер Османнынъ икяелеринде психологизм меселесининъ акс этилювининъ шекиллери.

Ишимизнинъ **малземеси** оларакъ эдебиятшынаслыкъта психологизмнинъ къулланылувы акъкъында топланылгъан назарий малюмат, Рустем Муедин ве Айдер Османнынъ икяелери алынды. Араштырмамызнынъ **объекти** оларакъ, Рустем Муединнинъ «Ахрет ёлу», «Эки ана», «Телефон»

ве Айдер Османнның «Биз бир дюнъяда яшаймыз», «Дагъдан энгенлер» эсерлери сечильди.

Эдебиятшынаслыкъта психологизмнинъ къулланылувы акъкъында назарий малюматларны огренип, Рустем Муедин «Ахрет ёлу», «Эки ана», «Телефон» ве Айдер Османнның «Биз бир дюнъяда яшаймыз», «Дагъдан энгенлер» эсерлерини талиль этип, психологизм усулынынъ къулланылмасыны тасдикъламакътыр. Бундан да гъайры психологизмнинъ къайсы бир чешити чокъча къулланылмасыны корьсетмектир.

Ишимизнинъ вазифеси – эдебиятшынаслыкъта психологизм терминини айдынлатмакъ; психологизмнинъ чешитлерини огренип, къырымтатар эдебиятында 70–80 сенелерде яратылгъан эсерлерде (икяелерде) расткельген психологизм шекиллери, къайсы бири тюрюне аит олгъаныны корьсетмек; Рустем Муедин «Ахрет ёлу», «Эки ана», «Телефон» ве Айдер Османнның «Дагъдан энгенлер», «Биз бир дюнъяда яшаймыз» икяелерини дикъкъатнен окъуп, шу метинлерден психологизм мисаллерини тапып, талиль этмектир.

Ишмизнинъ нетиджелернинъ амелий къулланылмасы акъкъында сёз юрьсетерек мевзумызны даа кениш ве даа тафсилатлы огренмек, ве нетиджеде, бельки, къырымтатар эдебиятшынаслыгъында психологизм меселесини котерип, терен талиль кечирмекни козьде тутамыз.

Шубесиздир ки, мевзумызнынъ этрафында фикир юрсетмек ичюн биз базы назарий менбаларыны козьден кечирдик [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Къырымтатар эдебиятында психологизм меселесини огренмек ичюн, биринджиден психологизм уммен эдебиятшынаслыкъта анълам оларакъ къулланылувыны бильмек керектир.

Белли олгъаны киби, эдебиятта психологизм – инсаннынъ ички дюнъясынынъ махсус бедий васталарыны къулланып, муэллиф тарафындан къараманнынъ дуйгъуларынынъ теренлигине даларакъ чешит психологик алларыны (дуйгъу, тюшондже, арзу-истеклер ве ил.), уфакъ инджеликлерге махсус эмиет берювлернен акс этильмесидир.

Къайсы бир санат чешитини алсакъ алайыкъ, эр бири, инсаннынъ ички дюнъясына даларакъ, бир де бир усулларнен дуйгъуларыны, я да фикирлерини акс эте биле. Лякин белли олгъаны киби, тек эдебият **образлылыкъ** хусусиетининъ ташыйджысы оларакъ, инсан дуйгъуларыны ве алыны **там оларакъ** тасвирлей.

Эдебий образлылыкъ эсасы – бу сёздир. Инсаннынъ ички дуйгъуларнынъ шекилленюв процеслери (тюшонджелер, эеджанлар, эмоция-

лар ве ил.) вербаль шекильде акъып кече. Эдебият исе бу процесслерини къайд эте. Ниает, эдебиятта вакъыткъа уйгъунлыкъ принциплерге аит метин композициясы да адекват шекильде психологик тасвирленюв кечире биле.

Психологик тасвирленювининъ учь эсас шекили бар. Бу шекиллерни бутюн ички дюнъянынъ акс этиджи усуллар тешкиль эте. Шулардан экиси назарий джеэттен И.В. Страхов (психология ве эдебиятшынаслыкъ узеринде илимлерини бирликте ильмий араштырмалар беджерген) тарафындан бельгилене. Психологик тенкъит шекиллери эки чешитке айырыла:

1) бедий усуллар къулланып, персонажларнынъ табиятыны ички дюнъясыны, ички нутукъ, образлар анъы ве ил., **«ичинден» тасвир** этюв;

2) психологик тенкъит **«тыштан»** – муэллиф тарафтан персонажларнынъ нутукъ хусусиетлери, нутукнынъ кетишаты, мимика ве ил.

Лякин бундан да гъайры, яызджылар къуллангъан психологик тенкъит шекиллернинъ даа бир чешити бар:

3) ички дюнъянынъ алыны ве ичиндеки процесслерни **къыскадан бельгиленювидир**. Бойле бельгиленювни, башкъаджа, **умумийлештирип-бельгиленген** (суммарно-обозначающий) усул деп адландыралар.

Къайд этмелимиз ки, инсаннынъ (персонажнынъ) эр бир алыны ве дуйгъуларыны, юкъарыда кетирилген психологик тенкъит шекиллерининъ эр бир чешити де акс эте биле.

Инсаннынъ ички дюнъясынынъ аяты акъкъында икяе этюв биринджи шахыс тарафындан олгъаны киби, учюнджи шахыс тарафындан да ола биле. Биринджи шахыс тарафтан икяе этюв эвельдже шекилленип мейдангъа кельди. Бу чешитте икяе этюв, окъуйдыжыгъа даа якъын ве анълайышлы ола, чюнки инсан кендиси акъкъында озю икяе эте ве бойлеликнен ички дюнъясынынъ тасвирленюви акъыкъаткъа якъынлаша.

Учюнджи шахыс тарафтан икяе этип, ички дюнъясыны акс этювнинъ озь хусусиетлери бардыр. Бойле икяе этюв усулынъ имкянлары сынырсыздыр. Муэллиф персонажнынъ ички дюнъясынынъ теренликлерине даларакъ, инсаннынъ табиятыны ачыкъ айдын акс эте биле. Бундан да гъайры персонажнынъ озюнини алып баргъаны ве бу алып барышынынъ себеплери (бир де бир адисе-вакъиалар), онынъ дуйгъулары ве бу дуйгъулар насыл себеплер тесиринден шекилленгенини икяе этмек имкяны ола [1].

Меселя: *Джеппарчыкъ бабасынынъ вазиедини корип, арабадан секирип тюшти де къазакънынъ*

кьолуны тишлейджек олды. Лякин умютсизден урулган тепме, оны кенаргъа аттырып йиберди. Мамбет зиядесинен ачувланып, козюне ярыкъ киргенинен, къазакънынъ бетине бир шамар тюшюрди. Шу ан бир-къач къазакъ атларындан тюшип, оны котеклемеге башладылар. Арадан чокъ кечмеден Мамбет эсини джойып серильди. Не къадар вакъыт кечти, бельгисиз. О, козьлерини ачаракъ не олып кечкени акъта тюшонмеге ынтылганда, теренден Кешифенинъ феръяды эшитильди. Мамбет тураджакъ ола, лякин вуджудынынъ ич бир азасы онынъ истегине таби олмай. Бираз вакъыттан сонъ, сачлары чыбалыкъ башыны котерип, къанлы юзюни сес чыкъкъан тарафкъа бурып ола. Ачыкъ-айдын олмаса да, араба устюнде яткъан къарысынынъ: «Ярды... ым!» – деп багъыргъаныны эшите. Джеппарчыкъ да араба янында: «Ана-ам... Аначыгъытым...» – деп агълагъаныны эм эшите, эм коре ама, аякъ устюнде турамай, ич бир шей де айтып оламай. Башына бираз эси кельген сонъ: – Кель... Бу якъкъа кель, огълум, – деди ниает къалтыравукъ сесинен ве бир элини огълу тарафкъа узатты. Джеппарчыкъ агълай-агълай келип оны турсатаджакъ олды ве: – Анамнынъ бир ери нек агъыра, – деди бабасына» [13, с. 23, 29].

70–80 сенелери къырымтатар эдебиятынынъ несирнинъ икяе жаныры акъкъында сёзь юрсе-терек, биринджиден 60-ынджы сенелердеки эдебият инкишафына дикъкъатымызны джелъп этмелимиз. Меселе шунда ки, 60-ынджы сенелерде несирнинъ бутюн жанрлары кениш инкишаф этмеге башлай. Мисаль оларакъ, очерк жанрында яратылган эсерлерининъ хусусиетлери шунда ки, илери адамларнынъ аяты ве эмегине догърултылды. Чокъусы муэллифлер, яратылган эсерлердеки къараманларынынъ ички дюньясына зияде дикъкъат этелер. Р. Фазыл ве С. Нагаев къайд эткенлери киби, «Языджынынъ фактны талиль этювге тенкъидий янашувы, проблемаларны ачувгъа ынтылувы къырымтатар очерклеринде янъылыкъ олды. Бойле башлангыч сонъундан эдебияткъа кельген яшлар тарафындан ойле бир къуветлендирильди ки, янъы адлар оны даа янъы фикирлернен зенгинлештирдилер. Бу ал яш эдиллер Айдер Осман, Урие Эдемова, Эрвин Умеров, Риза Фазыл, Эмиль Амит, Сафтер Нагаев, Аблязиз Велиев, Рустем Алиев ве дигерлернинъ эсерлери ичюн хастыр. Олар икяе ве очерк жанрларыны баягъы джанладырдылар. Мевзу черчивелери баягъы кенишледи. Оларнынъ очерклери ве икяелеринде илери эмекчилернинъ психологик портретлери яратылды» [2, с. 411].

60-ынджы сенелернинъ сонъунда аджыныкълы вазиет асыл эткен тургъунлыкъ девири башланган эди. Эп инкишаф этмекте олган акъикый аят кереги киби фикир чельтегинден кечирильмеди, джиддий реализм романтик эеджангъа денъишти [2, с. 449].

Сонъки йылларда совет эдебиятында языджылар пекинген лирик-драматик услубни менимсеп башладылар. Эм икяе, эм повесть жанрларында озьлерини истидатлы иджаткярлар оларакъ косьтерген Эрвин Умеров «Янъгызлыкъ», «Къара поездлар», «Рухсет» (1961), Рустем Муедин «Эки ана», «Телефон», «Ахрет ёлу», Айдер Осман «Таныш козьлер» (1975), «Йыллар ве достлар» (1981), «Осюв басамакълары» (1984), Урие Эдемова «Омюрлик анымдасынъ» (1977), «Баш язысы» (1981), «Юрек атеши» (1985) ве дигерлери озь бедий анъларыны, куннинъ актуаль ичтимаий тарафларыны огренип, девирнен берабер адымламагъа чалыштылар. Олар къырымтатар миллий характеринде энди шекиллемекте олган янъы тенденцияларны эп ачыкъ-айдын сезелер. Эм икяе жанрда земане мевзусы да, дурюст ве фааль шекильде айдынлатылды [2, с. 450].

60-ынджы сенелернинъ сонъунда языджыларнынъ икяелеринде психологик портретлери яратылувы актуаль ве прогрессив эди, джиддий реализм романтик эеджаннен денъиштирильди. Ве 70–80-инджы сенелерде эдебиятымызнынъ бу ёнелиште, гуръ ве семерели инкишафыны, шу девирде яратылган эсерлер тасдикълай.

Айдер Османнынъ «Биз бир дюньяда яшаймыз» икяесинден мисаль: «Анасы ольгенде Сулейман еди яшында эди. Адамлар оны анасынынъ *тёшеги янына алып кельдилер. О Сулейманы къучакълап агълады: «Балам, энди кимнен къалырсынъ, бир озьчюгин насыл этип яшарсын? – деди. Сонъ эв ичиндекилерге мураджаат этти: Адамлар, баламны янъгъыз къалдырмангъыз. Бабасы къайтып келир, мытлакъа къайтып келир. Алла о къадар мераметсиз дегиль». Сулейман анасыны къучакълады, сонъ ёргъан астына кирип онынъ янына ятты. О даима анасынен ята, ондан хош бир къокъу келе эди» [13, с. 26, 72].*

Рустем Муединнинъ омюри ве фаалиети акъкъында Риза Фазыл ве Сафтер Нагаев тарафындан берильген малюматларгъа эасланамыз. О 1919 сенеси июль 6-да Акъмесджите догъды. Языджы 1921 сенеси ачлыгыны коръди, 30-ынджы сенелернинъ къыйынлыкъларыны башындан кечирди. Ве бу агъыр вакъытларда тамам 30-ынджы сенелернинъ орталарында, Рустем Муединде эдебияткъа севги догъмагъа

башлады. Онынъ оджасы, Умер Дерменджи бу саада адымламагъа ярдым этти. Бундан да гъайры Эдебият авескярлары тегерегининъ алып барыджысы, шаир Ибраим Бахшышнынъ ярдымынен бильгилери къавийлеше эди.

1937 сенеси «Яш ленинджилер» меджмуасында «Рустемнинъ джинаетлиги» адлы икяеси басылган. Сонъ шиирлери дюньягъа келе ве радиомонтажлар яйынланмагъа башлай. Эдип эдебиятнен бир сырада драмтегерекке къатнап, пьесаларда иштирак эте эди.

1939 сенеси ордуга чагъырыла ве 1944 сенеси оны аскерликтен Озбекистангъа ёллайлар. 1957 сенесинде «Ленин байрагъы» чыкъмагъа башлагъанынен Рустем Муедин эсерлери онынъ саифелеринде басылмагъа башлады. Сонъра даа бир сыра эсерлери «Йылдыз» меджмуасынынъ саифелеринде чыкъкан эдилер. 1972 сенеси айры китап оларакъ, онынъ «Такъдир» повести дюнья юзюни коръди. Экинджи китабы, 1992–1994 сенелери Нью-Йорк шеэриндеки «Къырым» фонды тарафындан, «Сенген йылдызлар» адынен пьесалар джыйынтыгъы нешир этильди. 1995 сенеси исе Акъмесджитте онынъ «Ана къайгысы» адлы китабы чыкъты.

Къырымгъа къайткан сонъ Рустем Муедин «Къырым» газетасында чалышты. 1993 сенеси Украина яzydжылары бирлигине къабул олунды. 1999 сенеси 80 йыллыгъы къайд олунды ве бу мунасебетнен онынъ «Къатмер къадерлер» адлы китабы нешир этильди. Бу китапкъа онынъ икяелери, пьесалары ве шиирлери кирсетильгенлер [2, с. 459–460].

Рустем Муединнинъ «Ахрет ёлу» икяесини окъугъанда, биринджи джумлесинден козь огюнде юреги кедер толган, мушкюль бир алда олган инсан образы джанлана. Ве бу образны яратмакъ ичюн яzydжы муреккеп бир композиция тизе, шу композицияда эр бир сёз, эр бир вергуль мукеммель шекильде келиштирилип, окъуйыджыгъа баш персонажнынъ алыны ве онынъ дуйгъуларыны айдынлата: «Мамбет атларынынъ тельбевини бош быракъып, баягъы вакъыт терен тюшонджелерге даларакъ кеткен сонъ, арабаларнынъ копчеклери гъыйкъылдамагъа башлагъанларынен элесленди де, элинен этрафыны къармалап камчесини къыдырды» [13, с. 29]. Мамбетнинъ атларынынъ тельбевини бош быракъып, баягъы вакъыт терен тюшонджелерге даларакъ кеткенини онынъ артыкъ не япаджагъын бильмейип шашмалап къалган алыны косътере. Амма арабаларнынъ копчеклери гъыйкъылдамагъа башлагъанларынен элесленип, элинен этрафыны

къармалап камчесини къыдыргъаны – бизге муэлиф онынъ яшамакъ ичюн тырышмакъ кереклигини, себеплерининъ олгъаныны бильдире.

Баш къараманнынъ яшамагъа тырышмакъ ичюн себеплери небеттеки джумлелерде ачыла: «Къамчысыны котерип атларыны адаштыргъанынен, артына чевирилип бакъты. Араба устюнде ясланып отурган агъыраякълы къарысы Кешифе даа деми ынъырданып алган олса да, энди тынчланган. Он дёрт яшындаки огълу Джеппарчыкъ исе, арабанынъ къолтугъына таянып, юкъусырамакъта эди» [13, с. 29]. Бундан сонъ, Мамбетнинъ бойле озьгюн ве кергин алгъа кетирген себеплер тасвирлене – «Мамбет, тюсюз ве сонъсуз мавы кокке козьлерини тикип, яваштан: «Ярабби...» – деди де коюс кечирди. Чюнки къазакълар онынъ эвини якъып, джанына да суикъаст этмеге ынтылып, шахситини таптап, бир-чокъ койдешлери киби, оны да ватандан къачмагъа меджбур этювлери, пек ындыжыта эди» [13, с. 29]. Бойлеликнен яzydжы икяенинъ биринджи къысымында эсасен къараманнынъ алыны ве бу алгъа кетирген себеплерини тафсилятлы косътере, ве окъуйыджынынъ къальбинде насылдыр анълашылмагъан теляш догъура.

Мамбет ёл девамында озь яшагъан, ве догъмушларнынъ башына тюшкен адиселерини хатырлап кете. Онынъ хатырлавлары халкъымызнынъ ве ветанымызнынъ перишан ве чаресиз алда булунгъаныны акс этелер. Бу тюшонджелерини тосат-тосат токътатып, ёлдан ёрулган айлесининъ алынен меракълангъанындан токътата, сонъра кене де девам эте эди.

Мамбет, бабасынен агъасы огърагъан къазаны хатырлагъан сонъ, муэлиф онынъ дуйгъуларыны ве о дуйгъуларыны айлесине бильдирмемекни насыл этип тырышканыны, персонажнынъ эр бир арекети вастасынен ачыкъ-айдын тасвирлеп, окъуйыджынынъ юрегинде эеджан догъура. «Мамбет бу адиселерни козь огюне кетиргенде, козьлери яшландылар. Бунарланган козьлеринен атларнынъ къуйрукъларыны биле корамай эди. О, козьяшларыны енъинен силип, гъает эзгин вазитте олгъаныны дуйдурмамакъ ичюн, къамчысыны авада ойнатты да: «Айды, къашкъабашлар!» – деп алды» [13, с. 29].

Яzydжы Мамбетнинъ образыны ачмакъ ичюн, оны озь такъдир левхаларына мунасебетини акс эте, ве там оларакъ белли бир сыма мейдангъа кетириле. Бойлеликнен, эсерде тасвирленген персонажнынъ арекетлерининъ себеби ве онынъ дуйгъулары окъуйыджы ичюн анълайышлы ола.

Эбет, муэллиф Мамбетнинь такъдирини кыбырымтатар халкъынынъ такъдиринен кыыяслагъаны шубесиздир. Мамбет озь ветанында зорлукълар чекип чекишкенине бакъмадан иджрет ёлуны окъадар агъыр яшады ки, атта Оркъапыдан кечкен сонъ токътап геджелемеге къарар бере. «Къырымымыз битеята, ич олмагъанда онынъ къучагъында бир геджечик даа юкляйыкъ. Бир даа, белъки мында къайтып оламамыз, – деди» [13, с. 29]. Эм де бу гедже Мамбетнинъ аилеси ичюн, сонъки раат ве бирликте кечирельген геджедир. Рустем Муедин, персонажнынь бу аркетлер вастасынен, асретлик дуйгъуларыны тасвирлемеге тырышты.

Янъы кунь насыл башлагъаны, онынъ омюр аркъадашынынъ булунгъан алы, ве бу алда не япаджагъыны бильмейип, чаресизликтен сакъланып агълагъаны – булар эписи муреккеп ве тесирли психологизм оларакъ окъуйыджынынъ огюне сюрюле. Белли ки, эмоциональ джеэттен агъырдан-агъыр олгъан тесирде булунгъан инсан озюни бираз топламакъ ичюн башкъа бир шейлерни тюшюнмеге тырыша ве бойлеликнен агъыраякълы апайына, ве он дёрт яшында олгъан огълуна озь алыны дуйдурмамагъа тырыша. Амма онынъ тюшонджелери – агъыр хатыралардыр. Муэллиф баш къараманнынь хатыраларыны келеджек адиселерге багълап ерлештирди. Эр бир хатырадан сонъ, шу хатырагъа ошагъан адиселер тасвирлене. Меселя, сонъки хатырасында о, Акъяр дженки башлагъан сонъ, Бахчасарай базарындан къайткъанда, арбий адамларгъа расткеле ве лячаре, оларгъа ярдымда булунгъандан сонъра, **къабаатсыз котекленгенини** козь огюне кетире. Мамбетнинъ тюшонджелери биткенинен арадан вакъыт чокъ кечмеден оларнынъ къаршысынъа къазакълар келелер, арабаларын сарып алалар ве бир атта эки киши отургъанлардан бириси яхшыджа атыны тувармагъа башлай. «Мамбет: Эй, эй! Сен не япасынъ? – деп онынъ янына баргъанынен, къазакъ онынъ къурсагъана ойле тепти ки, Мамбетнинъ козьлерине къаранлыкъ чёккен киби олып, букюлип къалды. Джеппарчыкъ бабасынынъ вазитини корип, арабадан секирип тюшти де къазакънынъ къолуны тишлейджек олды. Лякин умютсизден урулгъан тепме, оны кенаргъа аттырып йиберди. Мамбет зиядесинен ачувланып, козюне ярыкъ киргенинен, къазакънынъ бетине бир шамар тюшюрди. Шу ан бир-къач къазакъ атларындан тюшип, оны котеклемеге башладылар. Арадан чокъ кечмеден Мамбет эсини джойып серильди. Не къадар вакъыт кечти, белъгисиз. О, козьлерини ачаракъ не олып

кечкени акъта тюшюнмеге ынтылгъанда, теренден Кешифенинь ферьяды эшитильди. Мамбет тураджакъ ола, лякин вуджудынынъ ич бир азасы онынъ истегине таби олмай. Бираз вакъыттан сонъ, сачлары чыбалыкъ башыны котерип, къанлы юзюни сес чыкъкъан тарафкъа бурьип ола. Ачыкъ-айдын олмаса да, араба устюнде яткъан къарысынынъ: «Ярды... ым!» – деп багъыргъаныны эшите. Джеппарчыкъ да араба янында: «Ана-ам... Аначыгъыыым...» – деп агълагъаныны эм эшите, эм коре ама, аякъ устюнде турамай, ич бир шей де айтып оламай. Башына бираз эси кельген сонъ: – Кель... Бу якъкъа кель, огълум, – деди ниает къалтыравукъ сесинен ве бир элини огълу тарафкъа узатты. Джеппарчыкъ агълай-агълай келип оны турсатаджакъ олды ве: – Анамнынъ бир ери пек агъыра, – деди бабасына» [13, с. 29]. Шубесиздир ки, бу олып кечкен вакъиа юкъарыда анълатылгъан хатырлавларда агъыр. «Баба-бала бутюн кучьлерини къойып, къары ве ананынь джесетини ерге тюшюрдилер. Янларында олгъан лескер ве чапанен, чёлъ ичинде къабир къазып, агълай-агълай мерхумени дефин эттилер. Бир ат екювли къалгъан арабагъа минип кетеджекте, Джеппарчыкъ аджелеликнен ерге тюшип, анасынынъ мезары устюне ятаракъ, оны къучакълап: – Мен кетмейим, мен анамнен къалам, – деп янъы-баштан одюр-къыямет агъламагъа башлады» [13, с. 29]. Ойле дакъкъада, инсан ичюн дюньяда даа агъыр бир шей бармы аджеба, деген фикирлер акъылына келе билир. Амма фаджиадан сонъ бир фаджиа даа ола. Мамдет огъулсыз да къала. Бу дюньяда о бир озю къалды. Инсаннынъ не эви бар, не ветаны бар, не де аилеси, эр шейден марум къалып юреги даянамады. Умумен алгъанда, эсернинъ мевзусы, серлевасындан башлап, сонъки джумлесине къадар – буюк бир фаджиадыр: «... учь джандан ибарет, къара язылы къырымтатар аилеси муаджирлик ёлуна чыкып, Ахрет ёлуна минди...» [13, с. 37].

Къайд этмелимиз ки, Рустем Муедин икяесинде акс этильген девир тесадуфен сечильмеген. Фикиримизге коре о, къырымтатарларны озь тарихына дикъкъат этип тафсиятлыджа огренип хуляса чыкъармакъ ичюн джелъп этмеге тырышты, ве ашагъыдаки джумледе эсернинъ гъаесини ача: «Башына эсини топлангъанда: «Эй, Танърым! Бу татарнынъ башына ничюн бойле агъыр язылар яздынъ, аджеба?» – деп ах чеке» [13, с. 37].

«Эки ана» икяесинде яздыжы эки яш арасында севги ве муаббетлик мунасебетлерини косьтере. Лякин къамиль бахтлы олмакъ ичюн, биринджи-ден ана-баба разылыгъыны алмакъ, ве экинджи-

ден тувгъан эвляд корьмек кысмет олмагъан. Муэлиф Мухаббат ве Джуранынъ бир бирине эйи давранышларыны икяе девамында костере. *«Бир кунъ акъшам, эвде олгъан вакъытларында, Мухаббат, Джураны динълеген киби: – Мени ана-баба къаргъышы тутты. Сен башикъасына эвленген олсанъ, бу вакъыткъа къадар эвлядын да олур эди, – деди – Сен не айтасынъ шу, ал гулюм? Эвлядымыз олгъан олса, яхшы олур эди ама, не япмалы? Къадер бойле эмир эткен. Лякин санъа эвленгениме ич пейшман этмейим, – деп джеваплангъан сонъ бираз ойланды да, – Дженк кеткен ерлерден бизим тарафларгъа бинълернен бала тахлие этиле. Оларнынъ арасында оксюзлер де барлар. Шулардан бир эвлятлыкъ алсакъ насыл олур экен? Деди Джура бир джаннен»* [13, с. 39]. Бойлеликнен яш айле, севги ве муаббетликнен, эвлят меселесини чезмек къарарына келе.

Айле ичюн Гульнарнынъ озю къапыларына кельмеси, буюк бир адиседир. Оларны бу вакъиа чокъ къувандыра, амма устю кир-кифос, сачлары кирден кийизлешкен, ачлыкъ чеккен алты-еди яшында Гульнарчыкънынъ алы пек аджыныкълы эди. Ляки бу кунъден сонъ онынъ аягы муаббетлик ве севги толу айледе девам этти.

Бу икяе Мухаббат ве Джура Гульнарнынъ догъмуш анасыннен корюшювге азырлыкъларындан башлана. Рустем Муедин оларнынъ эджанларыны аркетлер ве хатырлавлар вастасынен окъуйдыжыгъа анълатмагъа тырыша. Мухаббатнынъ хатырлавлары вастасынен онынъ юрегиндеки дуйгъулары косътерильди.

Языджи Гульнарнынъ догъмуш Зейнеп анасыннен корюшювини, кене де учюнджи шахыс адындан, персонажларнынъ дуйгъулары аркетлер вастасынен тасвирледи. *«Гульнарнынъ козюне, поезднинъ башы тарафта тургъан бир аджеми къадын чалынды. О шу ан: – Анна о, – деп косътерди де, о тарафкъа адылмамагъа башлады. Джура аканен Мухаббат ана да онынъ пешинден кеттилер. Гульнар шу къадындан козь алмайып, адылмамаларыны эп чабиклетмекте эди. О къадын да озюне якъынлашмакъта олгъанларны корип, оларгъа къаршы кетмеге башлады. Бир-бирининъ арасындаки месафе эксильген сайын, адымлар чабиклешти. Ниает, Гульнар: – Анам!.. Аначыгъым!.. – деп юурмагъа башлады. – Къызым!.. Эвлядым!.. – деп шу къадын эллерини керип, Гульнаргъа къаршы юурды. Гульнарнен Зейнеп апте бир-бирлерине сарылып, опюшмеге ве козьяш тѣкмеге башладылар. Тезден Зейнеп аптенинъ эллери бошады, козьлери юмуды ве кевдеси ташланды»* [13, с. 47]. Юкъарыда кети-

рильген парчаны окъугъан адам, первасыз къаламаз. Чюнки бу ерде, бекленильген адисенинъ себебинден бутюн эсер девамында икяе этильген аркетлер ве хатырлавлар, эджан ве теляшлар, буюк бир къуванчен толып, кульминация нокътасына келе.

«Телефон» икяесинде Рустем Муедин эки дост арасында олгъан нумюневий мунасебетлерини акс эте. Икяеде телефон, тасвирленген къазанынъ себеби олгъаны корьсетильди. Ве онынъ ичюндир, бельки, эсернинъ серлевасы оларакъ къабул олунды. Эки дост Джемиль ве Гъафар яш, мектеп балалары. Олар бош вакъытларыны экиси кечире эдилер, дерслерини биле сыкъ берабер беджергенлер. Гъафар Джемильге бакъкъанда шох эди, лякин Джемиль мектеп вазифелерини тездже менимсеп, базада Гъафаргъа да ярдым эте эди. *«Чокъ дефалар олгъаны киби, бугунъ акъшам да Гъафар азырланьп: – Аннам! Мен бир меселени анълап оламадым. Джемильге барып чезмесем олмайджакъ, – деди»* [13, с. 49]. Бу джумледе, олар бирликте тек эв вазифелелерини беджергенлерини дегиль де, бири бирини яхшы билип, анълагъанларыны акс этиле. Бундан да гъайры, балаларнынъ аналары да эйи давранышларда булуна эдилер. *«Гъафарнен Джемиль ойле сьджакъ корюштилер ки, санки дерсинъ бир-бирлерини айнен корьмегенлер. Джемильнинъ анасы татараши пиширген экен, софра башина учю отурып мемнюиетнен отурдылар»* [13, с. 49]. Лякин ягъмур ягъмагъа башлады ве Гъафарнынъ шемсиси ёкъ эди. Анасына кечке къалмайджагъыны ишандыргъаны себебинден, бойле авада къайтмагъа меджбур эди. *«Къаранлыкъ ерлерде ягъмур, инджеден сепелегдай келе амма, диреклердеки ярыкъларгъа бакъмадан, онынъ буюк кучьнен ягъгъаны корюне эди* [13, с. 49]. *Гъафар автобус дурагъына барып, онынъ дамы тюбюнде бир-къач дакъыкъа тургъан сонъ, ягъмурдан даа не ерде сакъланаджагъыны тюшюнип, козь огюне почта янындаки телефон будкасыны кетирди ве юура-юура, онынъ ичине барып кирди»* [13, с. 49]. Гъафарнынъ анасына берильген сѣз ве юкъарыдаки джумледе тасвирленген ава дурумынынъ чокъкъа сюрдени, булар эписи бири-бирине илишип себеpler сырасына тизилип, нетиджеде бала джан сыкъысындан телефоннен эгленип башлады.

Чокъусы алларда кичкене балалар не ерде олса да, бир де бир оюнчагъыны бегенсе янына алмагъа истей. Тюшюнгенимизге коре, бу ерде Гъафар эбет бешинджи сыныф баласы, амма фикиримизге коре бойле давранышнынъ себеби къыянетлик этмек, я да зарар кетирмеге ынтылув

дегиль де, тамам «балалыкъ этмек» тир. Чюнки умумен алгъанда Гъафарнынъ табиат чизгилерини онынъ сёз ве аркетлерини козьден кечирсек, корермиз ки, онынъ табиатынынъ чизгилери чокъусы мусбеттир. Телефон трубкасыны узип алгъанына да пешман ола – *«Шимди кельгенде, мен оны сокъакътан таптым, – деди Гъафар, анасы текрар сорамасын деп»* «...Ёкъ, мен япмам. Осал шей олгъаныны билем» [13, с. 50]. Гъафар утана ве айыбыны сакъламакъ ичюн ялан айтмагъа меджбур ола.

Муэлиф, эльбетте, тесадуфен бойле мисаль кетирмегендир. Хаятымызда бойле зарарсыз корюнген я да санки, тесадуфен олгъан вакъиялар, сонъунда агъыр нетиджеделерге кетирелер. Джемильнинъ анасынынъ козьашлары, онынъ баласыны къуртармакъ ичюн давранышларыны: *«Балачыгъым... – деп кийинмеге башлады. – Даян, балачыгъым, мен шимди... Мен шимди «Аджеле ярдым» машинасыны чагъырырым, – деп почти янындаки телефон будкасына ювурип кетти»* [13, с. 50]; *«– Эй, Танрым!.. Бу къадар шефкъатсыз беляларны не гунахларым ичюн бердинъ, аджеба? – деп озюнинъ сачларына япышты ве даа зияде окюрп, огълунынъ янына бармагъа ашыкъты»* [13, с. 51], акс этювинде, яызджи учюнджи шахыс адындан тафсилятлыджа тасвирленюви, окъуйдыжыгъа тесир эте.

Джемиль дюньядан кете. Эр кес ичюн бу агъыр фаджиадыр. *«Уйледен сонъ, дженазе мерасиминде митинг олды. Мектеп директоры, оджалар ве талебелер Джемильнинъ низамлы, зерик ве алчакъгонъюлли олгъаныны айттылар. Чыкъышта булунгъанлар, телефон трубкасы узюльмеген олса, Джемиль аяты муфаза этиледжеги акъта айрыджа токъталып, шу джинаи ишни япкъангъа нефретлерини бильдирдилер. Бу вакъыт Гъафарнынъ анасы, явлугъына башта огълунынъ, сонъ исе озюнинъ козьашларыны сильди де, янашада тургъан къадынгъа:*

– Вай, анам, бабам... Насыл осал балалар бар. Шу телефон трубкасы неге кедер эткен де, оны узип аткъанлар? Сенинъ, меним балалармыз ойле шей япарлармы? Олмайджакъ шей, деди» [13, с. 52].

Шуны да къайд этмек керек ки, базы (чокъусы) ана-бабалар озь балалардан осаллыкъ корьмеге истемей ве эминликнен «олмайджакъ шей» деп айталар. Лякин икяеде, бойле фикирлерининъ сесленмеси, бу эр заманларда актуаль олгъан меселелерден бирине окъуйдыжынынъ дикъкъатыны джелп этмеге ынтылувдыр. Чюнки ана-баба тарафындан тербиелеви, тек кырымта-

тарлар ичюн дегиль, эр бир миллетлер ичюн ичтимай меселедир.

Махсус Гъафарнынъ дуйгъуларыны акс этмек ичюн, муэлиф тек дженазеде козьаш текмесинен сынъырланмады. О бир къач йыллар огге адымлап, «бельки» сёзюни къулланып Гъафарнынъ аркетлерини тасвирледи. *«О, достунынъ мезары янында тиз чёкип: «Афу эт, достум! Бу сеферинде мен гульдестесиз кельдим. Мени видждан азабы нек къыйнагъаны ичюн, сангъа юрегими ачмагъа къарар бердим. Сенинъ олюминде биринджи къабаатлы мен олсам, экинджи себепчиси бу хайырсыз трубкадыр. Шимдилик сангъа оны къалдырам. Озюм исе, сенинъ янынъа бармагъа эр даим азырым, – деп трубканы, мезарнынъ кенарында комеджек де: – Афу эт, достум. Эльвида! – деп козьашларыны силе-силе къайтаджакъ. Бундан сонъ Гъафар озюни тынчлангъан киби ис этмеге тырашаджакъ ама, видждан азабы оны бутюн омюри бою такъип этеджек»* [13, с. 52]. Омюр бою Гъафар, шу япкъан хатаны эм хатанынъ нетиджесини ичинде ташып, юрек хасталыгъына огърамасы мумкюн. *«Бу азап бельки оны инфаркткъа огъратаджакъ. Онгъа аджеле ярдым керек олып къалгъанда, бельки бир анъсыз бала тюшюнип турмадан телефон трубкасыны узип кетеджек... Ёкъ! Ойле олмамакъ керек. Бу вакъианен таныш олгъанлар, бунгъа ёл бермезлер, чюнки бойле аллар эр кимнинъ башына келе биле»* [13, с. 52].

Рустем Муединнинъ икяеси, окъуйдыжыгъа насиат бермесинен бите. Бу джумлелерде эсернинъ эм мевзусы, эм де гъаеси ачыкъ-айдын косътериле.

Айдер Осман 1938, январь 1 – 1997, июнь 20 кырымнынъ Сейтлер районындаки Бешкъурткъа-Вакъуфы коюнде дюньягъа кельди. Мектеп чагъына етер-етмез, аджувсыз сюрдюнюлик къарсанбасы оны Озбекстаннынъ Фергъана виляети-деки Алтыарыкъкъа алып кельди. Ана-бабасындан, якъын сой-акърабаларындан тербие корьген бу генч, такъдир къыйынлыкъларына бойсунмамакъ, оларны эр анги бир шараит олмасын, мытлакъ намуслы эмек саесинде енъмеге яшлыкътан алышты. Кой мектебини битиргенинен Маргъылан оджалар техникумына окъумагъа кирди. Техникумны битирген сонъ, Алтыарыкъ район мектебинде оджалыкъ этти. 1957–1960 сенелери Совет Ордусы сафларында хызмет этти. Хызмет йыллары арбий хаберджилер курсларында окъуды ве арбий газеталарда чыкъышларда булунды.

Орду хызметинден къайтып кельген сонъ, Ташкент Девлет университетининъ журнали-

стика болугине кирди. Университетини мувакьетле битирген сонъ «Ленин байрагы» газетасына ишке ёлланды. Газетада Айдер Осман озюни кемалатлы журналист оларакъ косътерди ве 1980 сенесинден «Йылдыз» журналына месуль кяттип вазифесине авушты. 1985 сенеси журналынъ баш муаррири олды.

Эмиль Амит, Эрвин Умеров ве Урие Эдемованынъ актрандашы, дженктен сонъки девирнинъ истидатлы несирджилеринден бири Айдер Осман озюнинъ аджайип икяелеринен эдебиятымызгъа фааль яратыджы олып кирди. Айдер Османнынъ икяелеринде земане мевзусына мураджаат этювининъ озю янъылыкъ олып, оларда омюрни озюне хас усулнен анълав сезильди.

Онынъ иджадий эмегининъ биринджи емиши «Эмдженъден селям» адлы очерклер джыйынтыгы олды. Бу китап 1972 сенеси Гъафур Гъулам адына нештиятта дюнья юзю корьди. Бу китапкъа кирген очерклер бир кереден окъуйдыжыларнынъ дикъкъатыны джелъп этти. 1975 сенеси кене шу нешриятта Айдер Осман «Таныш козьлер», 1981 сенеси «Йыллар ве достлар», 1984 сенеси «Осюв басмакълары» киби икяелер, повестьер ве тенкъидий макъалелер китаплары дердж олундылар. 1989 сенеси чыкъкъан «Тутушув» адлы джыйынтыгынен онынъ истидат къувети бир даа тасдикъланды.

Айдер Османнынъ эсерлери СССР халкълары тиллерине терджиме олундылар. Языджынынъ озю де рус ве озьбек тилинден къырымтатар тилине чокъ терджимелер япа, бунынъ киби де къырымтатар языджыларынынъ эсерлерини озьбек ве рус тиллерине чевире. О, 1972 сенеси партизан Зелиха Ниязиева-Керменчиклининъ «Дагълар башында» адлы весикълалы повестини, Эмиль Амитнинъ «Ишанч» романыны ве «Къырмызы сарыкъ» повестини рус тилинден, бир сыра озьбек языджыларнынъ эсерлерини озьбек тилинден ана тилине терджиме этти. Языджы ве драматург Юсуф Болатнынъ икяелери ве «Дубаралы той» пьесасыны исе озьбек тилине, айны заманда, В. Сухомлинскийнинъ «Богъдай башагы» адлы икяелери ве масаллары китабыны украин тилинден озьбек тилине терджиме этти.

Фааль санаткяр языджы оларакъ Айдер Осман даима араштыра эди. Озю ойлагъан проблемаларыны окъуйдыжыгъа толусынен еткизип берюв ёлларыны излев узеринде чалышкъанында корюне.

Айдер Осман 1992 сенеси «Йылдыз» муарриети ве онынъ хадимлеринен Ватангъа, Акъмесджитке кочип кельди. Чешит къыйынлыкъларгъа

бакъмадан журналыны мында да чыкъып турмасыны темин этти. Иджат ишлерини ташламады. Журналда онынъ сонъки сенелерде «Агент» (1993, № 5–6), «Агентнинъ изинден» (1994, № 2), «Агентнинъ олюми» (1996, № 3) адлы повести, «Аедин» (1996, № 2) адлы пьесасы, «Къайтув» (1997, № 1) повести ве бир сыра икяелери басылды [2, с. 457–459].

Айдер Османнынъ «Биз бир дюньяда яшаймыз», «Дагъдан энгенлер» икяелеринде психологизмлери тенкъид эткенде, «Биз бир дюньяда яшаймыз» икяесинде баш къараманнынъ табияты, аркетлери ве булунгъан алындан гъайры онынъ дюньябакъышына айрыджа эмиет берильгенини коремиз. Эсернинъ буюк бир къысымында Сулейманнынъ яшайыш тарзыны, ве онынъ **севимли алышыкълары** акс этиле. Сулейман чокъ йыллар девамында бир озю яшай. Ишлемектен гъайры оны бир шей меракъландырмай, досту ве актрасасы ёкъ, эм де ич бир кимсенен къонушмай, къомшуларыны биле танымай эди.

Муэллиф бойле персонажны яратаракъ, инсанынъ **менлик** (эгоизм, даа догъруссы эгоцентризм) дуйгъулары насыл дереджеде ола биле, ве бу табият чизгиси инсанны насыл перишан алгъа кетирмеси мумкюн олгъаныны, акс этмеге тырышты.

«Перишан алы» дегенде биз инсан шахыс оларакъ экиге болюнмесини козьде тутамыз. *«О сонъки девирде атта озь-озюнен лакъырды этювини де огренди. Телевизорнынъ къаршысында, диван устюнде къурунып отура, эм телевизор бакъа, эм фикрен озь-озьнен, яни Сулейман экинджинен лакъырды эте. Базы давалы меселелерде эки Сулейман къызышып кетелер, амма лакъырдылар о истегени киби бите... О субетини усталыкънен, сувукъкъанлыкънен алып бара ве Сулейман экинджини яваш-яваш кошеге хыстай, сонъ шефкъатсыз уджумге кечип, оны теслим олмагъа Меджбур эте»* [14, с. 58].

Инсан – бу джемааткъа (социум) мухтадж олгъан бир варлыкътыр. Джемаат ичинде яшап къонушмакъ ве инсанларнен бир де бир мунасебетлерде булунмакътыр. Ниает айле къурмакъ, бала тербиелемек – бу эр бир инсаннынъ омюр макъсадыдыр, ама аксине инсаннынъ ана, баба, (я да дайы, эмдже ве ил.) дуйгъуларыны юрегинден кечирмесе, хаяты толу олмай. Лякин муэлиф эсернинъ башында Сулейманнынъ айле къурув меселеге мунасебетини бойле джумлелерде тасвирлей: *«Сулейман кимерде озюнинъ кечмишини де хатырлай. Не къадар аджемси, ёкъ, не къадар ахмакъ адам экен! Йигирми еди яшында эвленди.*

Нечюн эвленгенини озю де билип оламады. Лякин эвленгенининъ учюнджи куню дюньяда бахтлы яшамакъ имкянындан марум къалгъаныны анълады. Анлагъан сонъ, окюнди ве озъ бахты ичюн исрарлы куреш башлады. Куреш онынъ гъалебесинен битти: къарысы оны ташлап кетти. Шундан сонъ о озюни бахтлы-сеадетли ис этти» [14, с. 58].

Айдер Осман персонажнынъ ишке даврангъаныны акс эткенде, оны чокъ джиддий ве джевапкъяр инсан олгъаныны косътере. Сулейманнынъ бир сыра адетлери бар, эр бир шейнинъ озъ тарзы, къайдеси бар, ве шу къаиделеринден чыкъмайип, омюр сюре эди. «Сулейман эр кунъ бир ёлнен, бир вакъытта ишке бара ве кене шу ёлнен иштен къайта. Энди он докъуз йыл ки, не ишке кетип-келюв ёлуы, не де вакътыны денъиштиргени ёкъ. Саба саат секizde тура... Саатке бакъмай, лякин тамам он дегенде, иш одасынынъ къапучыны ача. ... Он докъуз йылдан берли онынъ куню бир аркетнен башлана ве бир сой аркетнен бите. Бу девир ичинде къайдени бир кере бозмады» [14, с. 57].

Сулейман озюни бахтсыз дуймай, аксине, «О кенди омюрини эльге алды, он докъуз йылдыр ки, мудавмет бахт деръясы ичинде ялдамакъта» [14, с. 57]. Лякин инсан озюни, бир къафеске къапакъан киби, джемагъан айыры тутмасы, бельки бир де бир вакъиаларнынъ тесири себебиндедир?

Языджи къарман яшлыгъыны хатырлагъаныны косътере. «Анасы ольгенде Сулейман еди яшында эди. Адамлар оны анасынынъ тёшеги янына алып кельдилер. О Сулейманы къучакълап агълады: «Балам, энди кимнен къалырсынъ, бир озъюгин насыл этип яшарсынъ? – деди. Сонъ эв ичиндекилерге мураджаат этти: Адамлар, баламны нягъгъыз къалдырмангъыз. Бабасы къайтып келир, мытлакъа къайтып келир. Алла о къадар мераметсиз дегиль». Сулейман анасыны къучакълады, сонъ ёргъан астына кирип онынъ янына ятты. О даима анасыннен ята, ондан хош бир къокъу келе эди» [14, с. 72]. Бу сатырларны окъуган сонъ, инсаннынъ озюнинъ бойле алып барышынынъ себеби анълашыла. Корюне ки, Сулейман омюр бою ана асретлиги чеке. Бу асретлик онынъ юрегини къаплап ала, ве башкъа дуйгъулар ичюн эм де башкъа инсан ичюн юрегинде ер тапамай. Бельки о анасына ве бабасына озюни бегендирмек ичюн эйи инсан олмагъа тырыша эди. «Сулейман эр вакъыт якъаны киби, анасыннынъ башыны къучакълады. Бойле вакъытларда о да огълуны къучакълай ве: «Меним балабан огълум. Бабан кельсе, таньмаз сени, «бу ким?» деп сорар. Мен

исе онъа: «Бу бизим Сулейман», дерим. Бабанъ шашып къалыр. «А! Не къадар балабан йигит олгъан, дер» дей эди» [14, с. 73].

О иште, этрафында таныш ве якъын инсанлар ичюн нумюневий бир шахыстыр. Атта къомшусы онъа: «Мен сизни билем. Шукюр олсун, энди йигирми йылдан зияде бир эвде яшаймыз. Сиз нек догъру яшайсыз. Эвге ер кунъ вакъытында келесингиз. Ялынъыз яшайсынъыз... Эвингизге тюрлю адамлар кельмей» – деди [14, с. 60].

Бельки Сулейманнынъ аяты алышкъан суретте девам этер эди, лякин о хасталана. Сулейман бам-башкъа бир муит ичинде къала. Хастахане шараиты, ве бундан гъайры, эльбет, озъ хасталыгъы, хастаханедеки хаста инсанлар ве экимлер, эр шей ве эр кес онынъ джаныны къарардан чокъ сыкъа. «Сабадан акъшамгъадже къыбырдамайып ятмакъ керек. Палатада башкъа хасталар тура-юре, чыкъа-кирелер, багъырып-чагъырып лаф эте, хахылдап кулелер. Кульмеге не бар? Бу бахтсыз адамлар ничюн кулелер? Сулейман буну анълап оламай. Анъламакъ да истемей. Бильгенлерини япсынлар тек онъа токъунмасынлар. Лякин Сулеймангъа раатлыкъ ёкъ. Бириси узундан-узакъ ал-хатир сорай, дигери насылдыр нягъы иляджнынъ файдасыны анълата. Ондан сонъ... Э! Эркес айтмагъа лаф тапа» [14, с. 56]. Бойлекликнен о хастаханеде эки афта булунгъанынынъ нетиджесинде, бир кунъ палатада яткъанда пенджереге бакъкъанда, хаялында озъ дюньясына къайтмагъа тырышты. Козълерини юмып ве озъ севимли одасыны, севимли диваныны, ашханесини, къайткъан сонъ насыл этип нягъыбаштан низамгъа чекеджегини тасавур эткенде, онъа «недир кедер этти». Бу сёзлерден сонъ Айдер Осман Сулейманнынъ хаятындаки денъишмелерини тасвирлей. Сулейман пенджеренен коръген къадынны бегене. Чюнки Сулейманнынъ, о къадынны тыш къыяфетини тасвирлегенде эр бир чизгисине эмиет бере. «...эсмери бир къадын меракънен бакъып турмакъта. ...Къадын беяз ве тегиз тишлерини косътерип йылмакъта. ... онынъ индже дудакъларына козь этти. Олар дюльбер. Янакълары къырмызы» [14, с. 63].

Сулейманнынъ аятында о къадыннынъ эмиети буюк. Тюшонджелеринде озъ дюньясына къайтаракъ, къараман энди «Сулейман экинджи»-нен дегильде, шу дюльбер къадыннен субетлеше. «Муими шу ки, къарасачлы къадын Сулейманнынъ тюшонджелерине кедер этмей, о истеген вакъытында азбарнынъ узакъ кошесиндеки скемлеге барып отура, яваш-яваш озюнинъ сеадет дюньясына авуша. О шу дюнья ичинде къара сачлы къа-

дынны да расткетире. Къадын кулюмсирей. Топуз янакъларында къырмызы гуллер ачыла. Сулейман онынъ къыяфетини баягъы вакъыт козьлери огюнде тутты. Истесе кульдире, истесе... ёкъ, оны кусьтюрмек истемей. Онынъ дюньясында куськюн чере олмакъ мумкюн дегиль. Кет-кете о къара сачлы къадынгъа алышып къалды. Онынънен сыкъ-сыкъ лаф эте. ...Сулейман къарасачлы къадындан миннетдар».

Сулейман бу къадындан афу сорамакъ истей, бундан гъайры оны сагъына, чюнки не ичюндир, оны козь огюне кетирип оламай. Бир кунь о озюни ярамагъаныны дую. Хасталыгъы даа бетер алгъа кетире. Экимлер аятыны къуртармакъ учюн чокъ тырышалар. Сои акърабасыны сорадылар, лякин онынъ ич кимсеси ёкъ. «О балалар эвинде экенде, сонъра института окъугъанда, кимсеге къошулмай эди. Эркеснен бир сой яхшы мунасебетте булуна, лякин кимсенен достлашмай, сырдашмай эди. Бойле четлешювнинъ нетиджеси оларакъ, озюнинъ айры дюньясыны кеиш этти ве адамлардан бир тамам ятсырап къалды. Иште бу хасталыкъ келип тутмагъан олса, о аля озь дюньясы ичинде озюни бахтлы ис этип яшай береджек эди».

Сулейманнынъ алы окъадар мушкюль олды ки, онъа энди эп бир олды. «О бутюн къуветини топлап озь дюньясыны бир кере даа корьмек ве онынънен ведалашмакъ истеди. Козьлерини юмгъан эди, къара сачлы къадын пейда олды. Сулеймен кулюмсиреди. – Не кулесинъиз? – деп сорады профессор. – Бир якъын адам бар экен. Хатырладым» [14, с. 74]. Эбет, Сулейман озь «якъын адам» акъкъында, адамлардан четлешюв алышыкълы олгъаны себебинден, бир шей бильмей, не онынъ ады, ен де яшагъан ери акъкъында бир малюмат берип оламай. Тек бир оны корьген ерини ве къайсы софра башында емек ашагъанларыны анылатты. «Бир кере даа озь дюньясына бармакъ, сонъки дефа сеадет нешэсини сюрмек истеп, козлерини юмгъан эди, юрегинде умютсизден агъламакъ истеги сезильди. Бу истек онъа бойсунмай, юрегининъ теренлигинден январдагъ киби увулдап чыкъты. О бироз даянып турды, ахыры-сонъу, чыдап оламады. Богъазындан окюркке бенъзер, къырыкъ давуш чыкъты. Эмишере топ киби атылып еринден къалкъты. Палатагъа текрар профессор ве экимлер толуштылар. Сулейман агълавыны токътатып оламады. Козьлеринден ойле чокъ яш акъып башлады ки, о атта башы узерине эгильген профессорнынъ къасеветли ве мераметли юзюни биле корип оламады. Богъазындан къарыкъ сеслер, инъилтилер чыкъмакъта эди.

Ниает, Сулейманнынъ агълавы кесильди, козьлерининъ огю ярыкъланды. Энди оны гонюльсизлик басты. Мийи, вуджуды гъайретсиз. Сонъундан не оладжагъы – не къаладжагы оны раатсызламай. О энди о дюньясындан да, бу дюньясындан да разы. Онынъ бирден-бир истеги тездже ольмек» [14, с. 78]. Эсернинъ бу парчасында эдип, баш къараманнынъ ички дюньсыннынъ авдарылгъаныны акс эте. Бу дюньябакъышнынъ авдарылмасы, санки къайта-баштан Сулейманнынъ янъыдан дюньягъа кельмесини тасвирлей. Эм де къараманнынъ окюрп агъламы, санки «озь дюньясынен» сагълыкълашмасыдыр. Амма Сулейман буны даа там аныламай, ве бу себептен озь олюмини беклемекте. Онынъ бойле алда олмасы чокъкъа сюрмеди, чюнки къара сачлы къадыннынъ адыны ве яшаген ерини, ве атта онынъ кетиреджеклерини бильген сонъ тюшонджелери бирден бам-башкъа олалар. Эр бир эсерде олгъаны киби, бу эсерде де бир де бир къысымында фикир юрсетюв кульминациясы акс этиле. Бу ерде эсернинъ эм мевзусы эм де гъаеси ачыкъ-айдын тасвир олуна.

«Сулейман козьлерини юмды. О артыкъ эр шейни хатырлады. Бираздан юкъугъа кетти. Тюшонде тик байыргъа тырмашты. Байырыннынъ четинде чечекке бюрюнген бир бадем тереги осе экен. Сулейман шу бадем терегинден бир пытачыкъ къопарып, Сунна Казимировнагъа багъышламакъ истей. Эллерининъ-аякъларынынъ сыдырылгъанынъа терлегенине-пишкенине бакъмадан, эп юкъары тырмашты. Къоджаман бир чечекни анъдыргъан бадем тереги исе эп якъынлай. Бирден о къыр устюнде сюрюнди, ашагъа йыкъыладжагъы ерде, эллерини саллай берип, юкъары учып кетти, къуш киби авеленип, бадем терегининъ янына барып къонды» [14, с. 78]. Языджы Сулейманнынъ бу тюшонен онынъ вуджуды хасталыкънен куреште енъегинини корьсете, о атта тюшонде аякъларыны-эллерини дую, сыджакъланып терлемеге башлай. Бундан да гъайры балабан чечек (чечек ачкъан терек) янына йыкъылмайып, учып келип къона. Бу балабан чечек шекилинде корюнген бадем тереги Айдер Осман тесадуфен Сулейманнынъ тюшонде корьсетильмеди. Муэллиф Сулейманнынъ юреги ичюн Сусанна Казимировнанынъ муимлигини къайд эте. Къадынгъа олгъан дуйгъуларынынъ кучюни косьтермек ичюн, о къырым-татар халкъынынъ бадем терегининъ символик образында чокъ якъын образы олгъаны себебинден сечип, бойле бир параллелизм кечирильмесини талап эте.

Сулейманни бу тюшюни энди келип етишкен Сусанна токътата. Бу дакъкъадан Сулейманнын сагълыгы эйидже ола. Олар таныш олалар ве субетлешелер. Сулейман гъайрыдан о къарасачлы къадыннын юзюнин чизгилерини дикъкъатнен козьден кечирди. О къадыннын эр бир чизгисини бегенип, севгинен сейир этти. Сулейман Сусаннагъа юрегини ача ве бундан сонъ «озь дюньясына» къайтмай, къайтмагъа да истемей.

Эсернин сонъунда Сулейман озюни ве Сусаннаны, пенджере янындаки терекнинъ пытагъында отургъан хаста гогерджин ве онъа аш кетирген башкъа бир гогерджиннен тенъештирди. Онынъ юреги раат. Айдер Осман персонажнынъ давранышлары, аркетлери, ве дуйгъуларыны, учюнджи шахыс адындан икяе этюв вастасынкъуланнп, акс этип онынъ бахтлы олгъаныны анълата. «Сулейман бу мераметли ве севимли къадыннынъ аркетлерини козьэтип ятаркен, озь дюньсы – ялынъызлыкънынъ, омюрдеки бошлукъны толдурув истегининъ нетиджеси экенини анълады. Бу бошлукъ толгъан сонъ, онынъ нетиджеси олгъан «дюнья» да гъайып олды. Ёкъ гъайып олды дегиль, энди онынъ дюньясы янында эди» [14, с. 84].

«Дагъдан энгенлер» икяеси де психологизм усулы къулланылгъан зенгин бир эсердир. Языджынынъ, Бедий тарзда ички дюньяны тасвир этювде янашмасына дикъкъат этип бакъсакъ, биринджи сырада муэллифининъ ахлякъ мевзусыны ачкъаныны коре билемиз. Эсерде бу хусусиет, баш къараманнынъ анъы ичюн гъает муимдир.

«Дагъдан энгенлер» икяесини талиль эткенде дикъкъатымызны джелъп этиджи психологизм усулына расткелемиз. Муэллиф учюнджи шахыс адындан икяе этюв шекилини къулланаракъ, озь фикирлерини ве ис дуйгъуларыны баш персонажнынъ фикирлеринен, алыннен ве тюшюнджелеринен бирлештирюв вастасыны къулланып, дуйгъу ренклерини къоюлаштыра: «Арсланнынъ къаны мийине урды, козь алды къаранлыкълашты. О еринден сычрап турды ве тез-тез юрип барып, икяесининъ девамыны айтаяткъан адамнынъ сыртына къуветли бир тепме яндырды» [14, с. 97].

Айдер Осман къуллангъан психологик усулы, Арсланнынъ бутюн яшагъан дуйгъуларыны окъуйдыжыгъа ачыкъ-айдын тасвирлей. «Арсланнынъ мийинде яшын яшынлагъан киби олды. Юреги анълашылмагъан къоркъу басты. Вуджудыны сувукъ тер къаплады. Бир кереден банаки чувалларнынъ бириси къыбырадагъаныны хатырлады. Недир деп багъыраджакъ эди, тили куръмеклешти. Айтаджакъ олгъан сёзи къатты бир кесекке чевирилип богъазынъа тирельди» [14, с. 104].

Баш къараман бир озю адалетсизликке къаршы чыкъа. Арслан озь аилесининъ намусыны къорчалав ёлунда къурбан ола. Языджи, къараманнынъ къурбаны бош-бошуна кетмез, бу куреш халкънынъ юрегинде эбедий олгъаныны косьтере.

Бойлеликнен, эдебиятта психологизм – инсаннынъ ички дюньясынынъ махсус бедий васталарыны къулланып, муэллиф тарафындан къараманнынъ дуйгъуларынынъ теренлигине даларакъ чешит психологик алларыны, уфакъ инджеликлерге махсус эмиет берювлернен акс этилювидир. Къайд этмек керек ки, инсаннынъ (персонажнынъ) эр бир алыны ве дуйгъуларыны, юкъарыда кетирильген психологик талиль шекиллерининъ эр бир чешити де акс этиле биле. Ишимизде Рустем Муединнинъ «Ахрет ёлу», «Эки ана», «Телефон» икяелери ве Айдер Османнынъ «Биз бир дюньяда яшаймыз», «Дагъдан энгенлер» эсерлери сечильди ве огренильди. Шу эсерлерни талиль этип, психологизмнинъ къулланылмаасыны тасдикъладыкъ. Эр бир икяеде психологизм озюне хас шекиллерде косьтериле. Бундан да гъайры эсерлерден айдын мисаллер кетирип, психологизмнинъ къайсы бири чешити чокъча къулланылгъаныны косьтрдик. Юкъарыда анылгъан икяелерини дикъкъатнен окъуп, психологизм мисаллерини талиль этерек, муэлифлернинъ психологизмнинъ къулланылгъан усулы – **учюнджи шахыс адындан икяе этюв** усулы киби бельгиледик.

Араштырмаларымызнынъ нетиджелери алий окъув юртларында къырымтатар эдебияты дерслеринде къулланыла биле.

Къулланылгъан эдебият:

1. Введение в литературоведение : учебное пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эсалнек и др. ; под ред. Л. В. Чернец. Москва : Высшая школа, 2004. 680 с.
2. Фазылов Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятыннынъ тарихы. Къыска бир назар. Симферополь : Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2001. 640 с.
3. Хализев В. Е. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные термины и понятия / под ред. Л. В. Чернец. Москва : Наука, 1999. 289 с.
4. Хализев В. Е. Теория литературы. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 2000. 398 с.
5. Юнусова Л. С. Крымскотатарская литература. Симферополь : Доля, 2002. 344 с.

6. Джемилева А. А. Психологический анализ как способ раскрытия характера в произведениях А. Османа (на материале рассказа «Биз бир дюньяда яшаймыз» – «Мы живем в одном мире»). *Культура народов Причерноморья*. 2004. Т. 2. № 56. С. 55–60.
  7. Джемилева А. А. Художественные искания в современной крымскотатарской прозе 70–80-х годов XX века. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология»*. 2005. Т. 18(57). № 3. С. 215–221.
  8. Джемилева А. А. Икяеде бедий конфликт меселеси (Р. Муединнинь «Къабаат кимде» ве Э. Амитнинь «Устанынь кучюк огьлу» икяелери эсасында). *Йылдыз*. 2006. № 2. С. 98–109.
  9. Джемилева А. А. Символическая деталь в образной структуре современного крымскотатарского рассказа. Язык и культура : материалы XV Международной научной конференции имени профессора Сергея Бураго, г. Киев, 19–23 июня 2006 г. Киев, 2006. С. 51.
  10. Джемилева А. А. Современный крымскотатарский рассказ 70–80-х годов XX века. Сучасні наукові дослідження – 2006 : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 20–28 лютого 2006 р. Дніпропетровськ, 2006. Т. 40 : Філологічні науки. С. 6–7.
- Лексикографік менбалар:
11. Энциклопедический словарь юного литературоведа / сост. В. И. Новиков. Москва : Педагогика, 1988. 416 с.
  12. Усеинов С. М. Крымскотатарско-русско-украинский словарь : в 3 томах. Симферополь : Оджакъ, 2006. 416 с.
- Бедий эдебият:
13. Муедин Рустем. Къатмер къадерлер. Икяелер, пьесалар, шиирлер. Топлама эсерлер. Симферополь : Къырым девлет окъув педагогика нешрияты, 2000. 192 с.
  14. Осман Айдер. Йыллар ве достлар. Икяелер. Ташкент : Эдебият ве санъат нешрияты, 1981. 224 с.

Arnautova A. R., Arnautov A. Sh. METHODS AND TECHNIQUES OF PSYCHOLOGISM IN THE WORKS OF RUSTEM MUEDIN AND AIDER OSMAN

Psychologism in the works of Rustem Edin and Ayder Osman has not been deeply studied, namely its form. In general, the development of literary criticism in Crimean Tatar literature is weak.

As you know, the cause of this problem is the small number of scientists who study works of art. In addition, due to the influence of a particular state, the content of written works is already close to each other. In addition, due to the influence of a particular state, the content of written works is close to each other. Today, modern researchers and literary critics have made a great contribution to the development of Crimean Tatar literary criticism and criticism of Crimean Tatar literature. Methodical materials, textbooks and manuals for both secondary school and higher education institutions are published.

Thanks to these important achievements for Crimean Tatar literature, we have the opportunity to get acquainted not only with the works of famous authors, but also with the history and purpose of their writing. In our work, such works as “The Last Way”, “Two Mothers”, “Telephone” by Restem Muedin, and the works of Aider Osman: “We live on the same planet”, “Those who came down from the mountain” are selected and researched. After analyzing these texts, we found the use of some forms of psychologism. In each work, psychologism is expressed in its inherent forms. In addition, by giving clear examples from the works, we have shown what kind of psychology is used more often. After carefully reading the above-mentioned works and analyzing examples of psychologism, we identified such a psychological method used by the authors as a story from a third person. Of course, the work requires a more detailed study of this topic. But at this stage, the results of the study can be used in classes in non-Tatar literature in high school and in higher education.

Key words: *fiction, psychologism, kind of psychologism, psychological methods, psychological methods, forms of psychologisms, analysis of psychologisms, examples of psychologisms.*

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ

УДК 821.161.2-1: 81'255.4 = 581

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/14>**Ісаєва Н. С.**

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«ЗАПОВІТ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КИТАЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена дослідженню китайськомовних варіантів «метапекладу» поезії Т. Шевченка «Заповіт», здійснених Ге Баоцюанем, Лань Манем, Фей Басм, Ся Шуфанем, Чжан Цзюнем та Чжоу Сяофесм. Мета статті – дослідження особливостей збереження і відтворення китайськими перекладачами концептуальної основи поезії Т. Шевченка. У статті використана методика концептуального аналізу, яка передбачає виконання таких завдань: 1) ідентифікувати систему концептів поезії «Заповіт»; 2) з'ясувати збереження чи втрату цих концептів у перекладах; 3) оцінити доречність використаних перекладачами методів і прийомів.

Зроблено висновок, що «Заповіт» Т. Шевченка – складний текст для концептуального перекладу. Ця поезія є самовираженням поета як Пророка; вона ґрунтується на системі понять біблійної етики. Базовим у творі є метаконцепт ПРОРОК, пов'язаний із текстовими концептами УКРАЇНА, БОЖИЙ СУД, ВОЛЯ, НАЩАДКИ, БІБЛІЙНІ ЗАПОВІДІ. Християнсько-біблійні ремінісценції не мають відображення в мовній картині світу китайських перекладачів, тому вони виправдано активізували у своїх текстах загальний концепт ДУХОВНИЙ ЛІДЕР, який водночас співвідноситься з різними явищами китайської історії та культури. Сутнісні втрати у відтворенні концептуальної структури оригіналу зумовлені такими чинниками, як: ситуативна мотивація звернення до перекладу і його повнота (глобалізація концепту ДНІПРО Чжоу Сяофесм); вираження політичних поглядів перекладача (актуалізація концептів НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ, ДЕРЖАВНИЙ ЛІДЕР Чжан Цзюнем); вплив китайських поетичних традицій (експлікація концепту РЕВОЛЮЦІОНЕР Ге Баоцюанем); прагнення адаптувати текст до китайських етнокультурних реалій (використання етномаркованої лексики, з актуалізацією концептів ПРЕДОК, БАТЬКО Фей Басм).

Ключові слова: Шевченко, поезія, переклад, концептуальний аналіз, китайська мова.

Вступ. Перекладацька рецепція поезії Тараса Шевченка у світі впродовж ХХ ст. стала невід'ємною складовою частиною комплексних досліджень творчості Кобзаря в Україні та за її межами. Не виняток і китайське шевченкознавство (нині ми можемо впевнено констатувати розмаїття інтересів китайських літературознавців, перекладачів, письменників, музикантів, художників і скульпторів до постаті та творчості Великого українця). Поезія Т. Шевченка вже на початку ХХ ст. приміряла «шати китайської мови». Одним із перших до неї звернувся фундатор новітньої китайської літератури, письменник-реформатор Лу Сінь (鲁迅, 1881–1936 рр.). Саме він у 1921 р. опублікував у журналі «Сяошо юебао» («小说月报» / «Щомісячник прози») свій переклад Шевченкового «Заповіту» під назвою (у дослівному

відтворенні) – «Якщо я помру» (“倘若我死了”). Цей варіант перекладу був зроблений за посередництва німецької мови давньокитайською літературною мовою *веньянь*, тому важко говорити про можливість наближення Лу Сіня до народно-поетичної стихії шевченківського вірша. Вишукана й рафінована мова *веньянь* радше вводила переклад до контексту традиційної китайської високої поезії меморіально-ритуальних жанрів (цьому сприяла і концептуальна лексема «смерть» у назві). Утім «піднесений стиль» і «ритмічна наспівність», характерні для відповідних жанрів, цілком відтворили загальний елегійно-епічний настрій Шевченкової поезії, яка привернула увагу китайських читачів.

Відтоді Тарас Шевченко став одним із найбільш шанованих українських митців у Китаї,

а його «Заповіт» – найширше представленим у розмаїтті китайських перекладів. Так, протягом 1921–1998 рр. (подальша статистика, на жаль, не велася) цей вірш перевидавався понад 22 рази у 13-ти перекладацьких версіях. Нині найпоширенішою з них стала версія відомого китайського письменника, слов'янознавця і перекладача Ге Баоцюаня (戈宝权, 1913–2000 рр.), уперше поміщена в шанхайському виданні «Вибраних поезій» Т. Шевченка в 1983 р. Цінність цього перекладу визначається насамперед тим, що від був виконаний з оригінального українського тексту, тоді як інші варіанти здебільшого ґрунтувалися на посередництві російської мови. Переклад Ге Баоцюаня перевидавався в 1990 р. [34] і нещодавно – у 2016 р. Він став репрезентативним текстом програмної поезії Т. Шевченка, внесеної до підручників із зарубіжної літератури для китайських школярів.

Відомі також переклади «Заповіту», виконані Лань Манем [35], Фей Баєм [36] і Ся Шуфанем [33]. Останній з'явився у 2013 р. після того, як його автор письменник-емігрант Ся Шуфан відвідав Україну. У газеті “Atlanta Chinese News” від 6 грудня 2013 р. вийшла його стаття «Перша подорож до Києва: Київський університет та Шевченко», яку автор закінчив власним перекладом «Заповіту». Нині цей текст використовується на китайськомовних сторінках онлайн-енциклопедій, де представлені матеріали про Т. Шевченка, зокрема у Вікіпедії. Усі наведені переклади можна умовно назвати академічними, оскільки вони мають офіційне визнання і досить широке використання. Саме вони (разом із перекладами інших віршів цих же перекладачів) стали підґрунтям осмислення творчості українського Кобзаря в Китаї, про що свідчать статті китайських дослідників, часто написані в рамках святкування Шевченкових ювілеїв [22]. Водночас за межами інтересів китайських науковців залишилися питання перекладу як такого, зокрема особливості перекладацьких стратегій і методів відтворення національно маркованого українського поетичного тексту у віддаленій етнокультурній реальності. Винятком є лише стаття Ге Баоцюаня «Моє ставлення до Т. Шевченка та як я перекладав «Кобзар»» [24, с. 434–446], яка містить лаконічні міркування автора про роль уяви й емоційного переживання у процесі його роботи над текстами Т. Шевченка.

Досить однобічно розробляється зазначена проблема і у працях українських шевченкознавців. Зокрема до неї звертався відомий синолог і пере-

кладач І. Чирко (1922–2003 рр.) у статтях «Китайська література і Т. Шевченко» [17, с. 295–296], ««Кобзар» китайською мовою» [18, с. 158–160], «Українсько-китайські літературно-культурні взаємини» [19, с. 563–570] тощо. Ці розвідки містять досить системну інформацію про зумовленість звернення китайських перекладачів до творчості Т. Шевченка й основні етапи її освоєння в Китайській Народній Республіці (далі – КНР) у контексті розвитку українсько-китайських культурних взаємин. Сучасні дослідники О. Дяченко [6, с. 89–92], В. Івашкін [8, с. 3–4] та ін. продовжили дослідження в цьому напрямі, присутньо не заглиблюючись у проблеми та труднощі перекладацьких практик.

Особливості відтворення національної специфіки поезії Т. Шевченка в Китаї крізь призму теорій перекладацької рецепції стали на початку 2000-х рр. предметом дослідження в моїй кандидатській дисертації [9]. На той час я дійшла висновків про те, що знайдені різні шляхи відтворення національної специфіки оригіналу в перекладі китайською мовою: «Насамперед – відтворення безеквівалентної лексики, а також залучення методів компенсації при відображенні лексико-морфологічних засобів образності оригіналу» [9, с. 187]. Нині впадає в око трактування китайських текстів як зразків «лінгвістичного перекладу», тобто, за визначенням проф. А. Науменка [16, с. 114], таких, що концентруються на перекладі змісту та його лінгвістичного оформлення. Нині така позиція виявляється науково невиправданою, адже, за доказами того ж А. Науменка, лінгвістичний переклад художнього тексту (як процес, і як результат) є «мікроперекладом», за межами якого найчастіше залишаються важливі сфери складної семантичної структури слова: конотативна, контекстуальна й авторська [15, с. 124]. Розмаїття китайських варіантів перекладу «Заповіту» Т. Шевченка свідчить про зворотне, оскільки кожен перекладач неминуче концептуалізує український текст у ментальному просторі далекосхідного етносу, трансформуючи його у принципово іншій етнокультурній і мовній картинах світу. Тому постає питання не лише адекватності добору іншомовних лексем, які імплікують різні семантичні пласти національно маркованих понять першотвору, а й можливості відтворення «прагматики оригіналу, тобто задуму творця, його концепції» [15, с. 124]. Такий підхід до перекладу, за визначенням А. Науменка, є філософським, плюралістичним, концептуальним, національно забарвленим, тобто макроперекладом [15, с. 124].

Отже, нині назріла необхідність переосмислення відомих китайськокомовних варіантів поезії Т. Шевченка (зокрема «Заповіту») як зразків макроперекладу, а також долучення до аналізу маловідомих т. зв. «ситуативних» перекладів, що й зумовлює **актуальність** представленої статті.

До «ситуативних» текстів варто віднести фрагментарний переклад «Заповіту», зроблений журналістом інформаційного тижневика «Східний огляд» («瞭望东方周刊») Чжан Цзюнем і використаний у статті «Ситуація в Україні: Янукович був ув'язнений двічі», яка вийшла друком 3 березня 2014 р. [28]. До цього ж типу належить переклад уривку із «Заповіту», виконаного колишнім послом КНР в Україні Чжоу Сяопеєм для його статті «Відвідини Чорнобиля» [30], яка з'явилась у 2018 р. в газеті «Вечірній Пекін» («北京晚报»), а також на сайті міжнародних новин 国际网. Обидва автори пов'язують Шевченкові поетичні заповіді із сучасними подіями в Україні, намагаючись осмислити їхню історичну й соціальну спрочиненість.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей відтворення китайськими перекладачами концептуальної основи поезії Т. Шевченка «Заповіт». Зазначена мета передбачає виконання таких завдань: 1) визначити і проаналізувати систему концептів Шевченкової поезії; 2) з'ясувати збереження чи втрату цих концептів у перекладах; 3) оцінити доречність використаних перекладачами методів і прийомів.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать останні дослідження вітчизняних перекладознавців, визначальною складовою частиною «метаперекладу» є концептуальний аналіз першотвору. Такий аналіз розглядається як важливий критерій якості і точності художнього перекладу [7, с. 198]. Теоретичні засади концептуального аналізу були започатковані у працях представників когнітивної лінгвістики Н. Арутюнової, М. Джонсона, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, О. Селіванової та ін. Нині він розвинувся в цілу низку «лінгвістичних методів дослідження структур репрезентації знань» [11, с. 122]. Концептуальний аналіз художніх текстів спрямовується на розкриття індивідуально-авторського бачення світу та його конструювання в художньо-семантичному просторі. Тому увага дослідників, за спостереженням А. Кошової, зміщується «від пошуку концепту до його аналізу, до встановлення його системної організації на базі тих знань про світ, які репрезентуються в тексті і сприяють більш точному та глибокому проникненню у природу мовного значення кон-

цепту, верифікації його в лінгвістичних описах» [11, с. 123].

Свої алгоритми концептуального аналізу поетичного тексту запропонували українські лінгвісти Л. Белехова, Т. Вільчинська, О. Копусь, О. Мазепова й ін. Попри розбіжності в поглядах науковців, усі запропоновані ними методи спрямовані на виявлення концептів, реалізованих у художньому тексті, та реконструкцію їхньої багатшарової структури. Остання передбачає, зокрема, виявлення ключових слів – вербалізаторів концепту та характеристику пов'язаних із ними лексико-семантичних комплексів [10, с. 97], встановлення семантичних особливостей концепту в науковому узусі й індивідуально-авторських інтерпретаціях [2, с. 103], виявлення лінгвокогнітивних механізмів формування словесних поетичних образів [1, с. 21–24], встановлення етнокультурних експлікацій в авторській картині світу [2, с. 103], опис концептосфери всієї сукупності поетичних творів митця з метою реконструкції його художньої картини світу [13, с. 161] тощо. Перелічені методи, на мій погляд, можуть бути продуктивними для аналізу першотвору у процесі концептуального перекладу, водночас перекладознавчі завдання здатні суттєво відкоригувати їх у кожному конкретному випадку.

Метою концептуального підходу до перекладу, за словами О. Лук'янченко, є «збереження базових концептів художнього твору» [12, с. 85], тому увага перекладача переакцентується з детального аналізу структури основних концептів твору на особливості їхньої взаємодії та системності у творі. «Текстові концепти, – слушно зауважує дослідниця, – утворюють певну ієрархію і таким чином формують цілісний мегаконцепт художнього твору», тому ідентифікація текстових концептів різних рівнів і є першочерговим завданням перекладача [12, с. 85]. Розвиваючи міркування О. Лук'янченко, О. Ємець запропонував власну методологію концептуального перекладу, яка включає чотири етапи: *перший* – визначення базового концепту (концептів) тексту; *другий* – виявлення основних мініконцептів або концептуальних метафор художнього тексту як складових базового концепту (концептів) і аналіз лексико-стилістичних засобів вербалізації цих метафор; *третій* – здійснення традиційного перекладу тексту (спочатку дослівного, потім – з відтворенням рими поетичного тексту за залучення перекладацьких трансформацій); *четвертий* – виявлення ступеня збігу лексичних і стилістичних засобів вербалізації концептуальних метафор у текстах

оригіналу і перекладу, а також визначення доцільності застосованих перекладацьких прийомів [7, с. 199–202]. Запропонована методологія буде застосована в моєму дослідженні для ідентифікації текстових концептів поезії Т. Шевченка «Заповіт» та з'ясування особливостей їх збереження та відтворення в китайськомовних перекладах, здійснених Ге Баоцюанем [34, с. 55], Лань Манем [35, с. 39], Фей Баєм [36], Ся Шуфанем [31], Чжан Цзюнем [37] та Чжоу Сяопеєм [32].

Найважливішу роль в ідентифікації текстових концептів відіграють сильні позиції художнього твору, насамперед його назва [12, с. 85]. Саме вона тісно пов'язана з основними концептами твору, які імплікують авторський задум. Як відомо, автограф вірша Т. Шевченка «Як умру, то поховайте <...>» не мав назви (тому й донині його інколи представляють за назвою першого рядка). З моменту написання (25 грудня 1845 р.) цей твір поширювався в різних списках і виданнях під різними назвами: «Завіщання», «Заповіт», «Думка», «Остання воля». Лише з 1867-го р. за ним закріпилася назва «Заповіт», яку можна вважати синтезом авторського задуму та читацької/редакторської перцепції. До того ж попередні назви активізують в остаточній відповідні лексико-семантичні значення. Електронний тлумачний словник української мови фіксує такі значення слова «заповіт»: 1) офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті; передсмертна воля; 2) *перенос.* настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам; те, що увійшло у традицію, встановилося з давніх часів; 3) те саме, що *заповідь* [20]. У поезії Т. Шевченка актуалізуються друге і третє значення, що підтверджують асоціативні зв'язки з попередніми варіантами «Завіщання», «Остання воля» у сенсі духовного волевиявлення. Канцелярське значення офіційного документа про розпорядження майном не реалізується в поетичному тексті. Т. Шевченко висловлює свою «останню волю» через духовні настанови нащадкам, приховано апелюючи до заповідей Святого письма (імплікація третього значення). Семантичний ланцюжок «заповіт – остання воля – духовні настанови – заповіти нащадкам – біблійні заповіді» засвідчує, що назва є вираженням базового текстового концепту ПОЕТ-ПРОРОК, який водночас виступає метаконцептом всієї творчості Кобзаря. Як слушно зауважує І. Дзюба, у «Заповіті» Т. Шевченко «чинив чесний ритуал прощання зі своїм народом і, вже відчуваючи себе його пророком (на рівні поетичного натхнення <...>), у стислій

афористичній формі виклав квінтесенцію свого почування України та своїх заповідей землякам» [4, с. 288]. Отже, назва пов'язана і текстовим концептом – УКРАЇНА.

Китайські перекладачі майже одноставно обрали для відтворення назви Шевченкового вірша слово “遗囑” (yízhǔ). У словнику сучасної китайської мови воно має лише одне значення: усні або письмові (офіційні) розпорядження людини щодо владнання різних справ на випадок її смерті [26, с. 1608], тобто відповідає першому нереалізованому у вірші словниковому значенню «заповіту». Перекладний китайсько-російський словник за редакцією Чжу Байліня подає такі відповідники слова “遗囑”: «1) заповіт (як офіційний документ); 2) заповідь (рос. *завет*) як лексема високого стилю, яка виражає сенс духовного заповідання» [23, с. 2423]. Отже, китайська назва “遗囑” лише частково відтворює семантичне наповнення слова «заповіт», виражаючи текстовий концепт ДУХОВНИЙ ЛІДЕР, чому сприяє контекст китайських меморіально-ритуальних традицій. З давніх часів (відповідно до настанов конфуціанства) китайці вважали священними ритуали поклоніння предкам та вшанування видатних людей Піднебесної, які пішли із життя. Короткі заповіді нащадкам зрідка могли бути викарбовані на меморіальній стелі як частина епітафії, але лише за умови, якщо прижиттєві досягнення померлого визнавалися непересічними (особливо на ниві державної діяльності). Отже, оприлюднений «поетичний заповіт» у китайській культурі визначає автора як ДУХОВНОГО ЛІДЕРА, але позбавленого релігійно-містичних характеристик пророка.

Існує ще один, менш вдалий варіант перекладу назви «Заповіт». Так, у 2014 р. на китайському інформаційному порталі «Європа – Культура» з'явилася стаття про життя і творчість Т. Шевченка під назвою «Кров'ю тиранів окропити паростки свободи: сповідь поневоленого поета» [27]. Там же був розміщений переклад «Заповіту» Ся Шуфана під назвою “自白” (zìbái), що має значення: 1) пояснення своєї поведінки (зізнання); 2) сповідь [23, с. 2735]. Автор статті трактує вірш Т. Шевченка у зв'язку з подіями в Україні 2014 р., підкреслюючи, що життєвий досвід поневоленого поета, який мріяв про свободу свого народу, має надихати сучасних українців. Журналіст прагне підкреслити відвертість Шевченкового поетичного життєпису, але перелицьовуючи «заповіт» на «сповідь», він автоматично змінює і базовий концепт твору, яким стає ГРІШНИК, що, на мій

погляд, неприпустимо спотворює авторський задум.

Велике значення для ідентифікації текстових концептів «Заповіту» має його архітектоніка, побудована за принципами симфонії. У вірші виділяються чотири частини: *перша* – широка інтродукція, у якій відображається «квінтесенція поетового почування України», *друга* – пророчі мотиви Страшного суду і повернення до Бога, *третья* – могутній заклик до боротьби за свободу, *четверта* – прохання-надія поета бути пом’янутим «незлим тихим словом». Базовим концептом першої частини виступає УКРАЇНА, що експлікується в зображенні етнокраєвиду, насиченому фольклорними образами природи. Серед них вирізняються два – МОГИЛА і ДНІПРО-РЕВУЧИЙ, які можна трактувати як концептуальні метафори. Перша з них – наскрізна метафора творчості Кобзаря. Як зазначає О. Дrajньовський «Могили-гори в Шевченковій поезії – це символи колишньої слави і волі, вони – містерія України! Вони всі круглі, а круг у скитській символіці означав вічність – це неначе земляні печаті відвічних власників – автохтонів України» [5, с. 2]. Поховання НА МОГИЛІ для Т. Шевченка виступає долученням до когорти «відвічних власників» і можливістю споглядати з висоти «могили-гори» рідної землі в очікуванні здійснення власного пророцтва. Китайські перекладачі по-різному відтворили цю метафору. Ге Баоцюань і Фей Бай обрали лексему “坟墓” (fénmù), яка має широке значення «могила» [23, с. 620], «могильна яма і курган» [26, с. 402], і вербалізує лише концепт СМЕРТЬ (не базовий у вірші), не відтворюючи орієнтаційну метафору – «поховання як сходження вверх, на гору». Ге Баоцюань посилює цей незбіг рядком “把我在坟墓里深深埋葬” – «поховайте мене **глибоко** в могилі» (рух донизу). Лань Мань пішов тим же шляхом, дібравши лексему “墓穴” (mùxié) із значенням «могильна яма, склеп» [23, с. 1455]. Більш вдалим видається варіант, запропонований Ся Шуфанем, який використав описовий переклад “墓碑高高竖立” – «надмогильна плита, що **височіє**». Тут втрачений зв’язок з образом могили-кургану, однак дуже чітко виражене спрямування вгору (підкреслене редуплікованим означенням “高高” – «високо-високо»). Окрім того, лексема “墓碑” (mùbēi) зі значенням «надмогильний пам’ятник, надгробок» [23, с. 1455] апелює до пам’яті та виражає зв’язок поета з історією рідного народу. Натомість Чжан Цзюню вдалося відтворити образ могили-гори, утім у досить вільній інтерпретації: “请把我葬在

<...>如坟堆 – 样的土山旁边” – «поховайте мене <...> **біля** пагорба, схожого на могильний насип». Тобто перекладачем збережено образ могильних пагорбів, які виступають важливими складовими частинами українського етнокраєвиду й виражають концепт УКРАЇНА (для китайців – іншопольовий простір). Утім символічний останній прихисток поета відмежується від історичних курганів, а значить, втрачається зв’язок із концептом ДУХОВНИЙ ЛІДЕР, чи ПРОРОК.

Концептуальна метафора ДНІПРО-РЕВУЧИЙ пов’язана з текстовим концептом ГОЛОВНА РІЧКА КРАЇНИ, що є частиною базового концепту УКРАЇНА. За спостереженням Л. Масенко, Дніпро посідає особливе місце в Шевченковій поезії: «З опису його розбурханої стихії починається «Кобзар», спогадом про нього він завершується, причому в передсмертній художній візії далекої батьківщини поет згадує Дніпро в одному контексті з Україною («Дніпро, Україну згадаєм»)» [14, с. 54]. У «Заповіті» Дніпро виступає онтологічною метафорою, набуваючи ознак неприборканої сильної і могутньої істоти. Найяскравішим вираженням цієї метафори є тавтологічний вираз «реве ревичий». Жодному з китайських перекладачів не вдалося відтворити його, однак вони досить вдало скористалися компенсаторними прийомами. Усі перекладачі зберегли гідронім Дніпро – 第聂伯 (Dìnièbó), пов’язаний із концептом УКРАЇНА. Ге Баоцюань і Чжоу Сяопей вдало додали до нього редупліковане означення “滚滚” (gǔngǔn) – «клекочучий; вируючий», що, на мій погляд, відтворює концептуальну ознаку водяної стихії. До виразу «реве ревичий» кожен перекладач дібрав свій описовий варіант: “奔腾的河水 <...> 喧吼流淌” – «бурхлива річка <...> розливається з ревом і гарчанням» (Ге Баоцюань), “奔腾的河水喧响” – «бурхливі води річки режуть» (Чжоу Сяопей), “汹涌的大河在喧吼” – «вируюча велетенська річка реве» (Лань Мань), “河水在陡岸下咆哮” – «води річки режуть під стрімкими берегами» (Фей Бай), “她气势汹汹的号” – «вона [річка] грізно реве» (Ся Шуфан). Дуже вдало перекладачі відчували концептуальну ознаку «ревіння», вербалізувавши її звуконаслідувальними дієсловами, що можуть описувати крики живих істот: “喧(叫)” – «голосно кричати, горланити», “吼” – «ревти, ричати (про тварин); гаркати, волати (про людей)»; “咆哮” – «ричати, ревити (про тварин)» [23, с. 2319, 860, 1524]. Ся Шуфан залучив також прийом лексико-граматичної персоніфікації, використавши на позначення річки особовий займенник “她” – «вона», який зазвичай вказує на осіб жіночої статі

(граматичний рід китайській мові не властивий). У китайській картині світу водяна стихія річки є втіленням жіночої субстанції Інь із притаманними їй ознаками неприборканості, мінливості, містицизму. Такою в перекладі виступає і головна річка України. З одного боку – це відхід від Шевченкового образу Дніпра, наділеного в оригіналі маскулінними рисами сили, могутності, натиску і персоніфікованого в істоту чоловічої статі («реве ревучий»). З іншого – досить влучне відтворення образу неприборканої містичної стихії, яка асоціюється з концептом САКРАЛЬНА РІКА.

Текстовим концептом другої частини «Заповіту» є БОЖИЙ СУД, що розкривається в онтологічній метафорі СПРАВЕДЛИВОЇ КАРИ. Остання вербалізується у виразі «<...> понесе з України / У синєє море / Кров ворожу <...>». Як слушно зазначає І. Дзюба, «поетичні метафори апокаліптичного виміру» у поезії Т. Шевченка варто трактувати як «максималізацію почуттів і заклик до боротьби» [4, с. 288]. Вони тісно пов'язані з біблійними заповідями, оскільки «справедлива кара – поняття суто біблійне. І Божий суд – Страшний суд» [4, с. 288]. Тому слова поета «<...> а до того / Я не знаю Бога <...>» не варто розуміти як богоборчі. Тут Господь виступає в метафоричному сенсі, не лише як християнський Бог, а як вища сакральна сутність, втілення справедливості й правди, до якої завжди прагнув Т. Шевченко-Пророк.

Розгорнуту апокаліптичну метафору китайські перекладачі відтворили досить точно, н-д, “当河水把敌人的污血, / 从乌克兰冲向蔚蓝的海洋 <...>” – «коли води ріки винесуть ворожу брудну кров / з України у синє море-океан» (Ге Баоцюань), або “待到滚滚河水洗净 / 乌克兰的地面, / 把仇敌的全部污血 / 冲进大海碧蓝” – «дочекаюсь, поки бурхливі води ріки очистять / українську землю / і виплеснуть цілком брудну ворожу кров / у темну синяву моря» (Фей Бай). У другому варіанті вдало активізується концептуальна ознака кари як очищення через протиставлення понять «чиста вода – брудна кров». Відтак зміст метафори асоціативно пов'язується з дією вищих сакральних сил, що виражаються в концепті БОЖИЙ СУД. Помітним у двох наведених прикладах є збереження образу бурхливої ріки (який у першотворі опускається), що однак не порушує концептуальної відповідності перекладених текстів. У варіанті Чжоу Сяопей образ Дніпра набуває особливого значення, зумовленого мотивацією авторського звернення до поезії Т. Шевченка. Як уже зазначалось, Чжоу Сяопей викорис-

тав свій варіант перекладу першої і другої частин «Заповіту» у статті «Відвідини Чорнобиля», щоби показати велич і могутність Дніпра як головної річки України (“母亲河”), що викликає безмежну гордість і любов українців [30]. Отже, ДНПРО стає базовим концептом китайськомовного тексту і максимально вербалізується в обох його частинах. Для посилення візуального фокуса на образі річки Чжоу Сяопей вилучає з першої частини надважливий образ могили, а із другої – Бога. Такий підхід до перекладу я вважаю виправданим у заданому контексті, однак недоречним для відтворення концептосфери Шевченкової поезії, оскільки він значно спрощує її.

Показовим у китайських перекладах другої частини «Заповіту» є відтворення метафоричного образу Бога в лаконічній фразі «а до того / Я не знаю Бога». Усі перекладачі вдаються до досить багатослівних відповідників із різним трактуванням стосунків поета з Богом і самого образу Бога: “在这个日子来到以前, / 我决不会祈祷上苍” – «до того, як настане цей день, / я ніяк не зможу молитися небу/богові» (Ге Баоцюань); “在这 - 天来到之前 / 我不承认上帝” – «до того, як настане цей день / я зрікаюся бога» (Фей Бай); “直到那 - 刻 / 我仍然是不了解神” – «до цієї миті / я не розумітиму бога» (Ся Шуфан); “<...> 不, 我不知道谁是上帝” – «<...> ні, я не знаю, хто такий бог» (Мань Лань). Усі перекладачі знайшли різні відповідники слову «Бог», однак жоден із них не має семантичного наповнення, відповідного християнській телеології. У китайських традиційних релігійних ученнях відсутній антропоморфний образ єдиного Бога, як і в запозиченому з Індії буддизмі, де образ Будди не єдиний і проявляється в різних іпостасях. Тому в мовній картині світу китайців лексеми на позначення «Бога» об'єднують низку значень, які відображають особливості їхніх уявлень про природу втілення сакрального, а саме: “上苍” (shàngcāng) – «1) небо, небеса; 2) небожителі; 3) вища сила; 4) бог»; “上帝” (shàngdì) – «1) верховний владика Неба; небесний цар; 2) божество, бог, Господь (у християнстві)»; “神” (shén) – «1) “神灵” – бог, божество, дух; 2) “神仙” – святий дух, святі, небожитель; 3) “精神” – дух, енергія, сили» [23, с. 1780, 1781, 1809]. Сема «бог, Господь у християнському світі» актуалізується переважно в периферійних значеннях аналізованих лексем, що значно послаблює зв'язок перекладу з біблійними поняттями. Загалом же вони зберігають узгодження поетового пророцтва з діями сакральних сил і законів. Водночас Ге Баоцюань і Ся Шуфан не став-

лять під сумнів віру поета в Бога й відтворюють його очікування справедливої божої кари, тим самим актуалізуючи базовий концепт БОЖИЙ СУД. Нагомість Фей Бай і Лань Мань постулюють у перекладі зречення і заперечення Бога, що не відповідає Шевченковій картині світу і переносить асоціативні зв'язки з концепту БОЖИЙ СУД на СУД ЛЮДСЬКИЙ.

Третя частина «Заповіту» є концептуальним продовженням попередньої, оскільки в ній пророцтво Божого суду переходить у заклик до боротьби нащадків за звільнення від імперського (ворожого) гніту. Тут варто зважити на думку Г. Грабовича, який застерігає від політичного трактування поезії Кобзаря. Він зазначає, що Шевченкова візія «була набагато ширшою і глибшою, ніж яке-небудь політичне мислення; їй же притаманні й універсальне бачення людини та людської спільності, і глибинний емоціоналізм та посилена чутливість до добра і зла» [3, с. 113]. Саме таке «універсальне бачення» уможливило, на мій погляд, збереження базового концепту цієї частини «Заповіту», яким стає ВОЛЯ, у китайських перекладах, за досить вільного відтворення образно-лексичної системи.

Отже, концепт ВОЛЯ реалізується в поезії через метафори «кайдани порвіте», «вражою злою кров'ю / волю окропіте». Китайські перекладачі загалом знайшли їм досить точні відповідники, н-д: «砸断身上铁链» – «розбийте ланцюги, що на [вашому] тілі», «用凶残的敌人之血 / 去把自由浇灌» – «кров'ю лютого ворога / волю оросіть» (Фей Бай); «冲破那枷锁» – «розбийте кайдани», «以暴君们的鲜血 / 喷洒在你们自由的种子上» – «кров'ю тиранів / окропіть сім'я вашої свободи» (Ся Шуфан). Незначні лексичні заміни й доповнення в останньому перекладі жодним чином не послаблюють зав'язків із концептом ВОЛЯ, який постає в тексті. Однак деякі перекладачі сутнісно розширили текст першотвору новими образами, посиливши його пафосне звучання, зокрема Ге Баоцюань:

将我埋葬以后，
大家就奋身起来，
把奴役的锁链粉碎精
光，
并且用敌人的乌血
来浇灌自由的花朵。

*Поховайте мене, а потім
У спільному пориві
повстаньте,
Рабські кайдани розбийте
дощенту,
Й ворожою чорною кров'ю
Полийте квіти свободи.*

Епітети й метафори, додані в тексті перекладу («у пориві повстаньте», «рабські кайдани», «чорна кров», «квіти свободи»), на мій погляд, суголосні художньому світу китайських поетів-романтиків періоду «4 травня». Картина революційної боротьби часто відтворювалась ними через під-

несено-метафоричні образи. Наприклад, у поезії Го Можо «Здобуте в боротьбі» (郭沫若, “战取”) читаємо: «Мій келих черленого вина наготові, / Друзі, це серце моє, сповнене гарячої крові. / Здійметься уночі кривавий вихор, / У борні оновляться і Сонце, й Всесвіт (підрядник мій – Н. І.). Таке романтично-піднесене звучання китайські дослідники простежують і в поезії Т. Шевченка. Так, Чжан Лей зазначає, що «Заповіт» у зачині сповнений сумними романтичними мріями поета про волю, які далі розчиняються в героїчному пафосі, і зрештою «мале Я» поета вливається в загальну справу визволення українців [29]. Такі міркування пояснюють прагнення Ге Баоцюаня посилити романтично-героїчний пафос поезії, додавши в перекладі відповідні образи. Утім, для концептуального перекладу цей недолік не надто суттєвий, оскільки текстовий концепт ВОЛЯ не лише відтворюється, але й увиразнюється. Але заміна лаконічних заповідей Кобзаря пафосними закличками актуалізує не концепт ПРОРОК, а радше ДУХОВНИЙ ЛІДЕР, РЕВОЛЮЦІОНЕР, що не відповідає першотвору.

Ще далі в перекладацькій інтерпретації пішов Чжан Цзюнь. Його текст у третій частині наближається до переспіву:

醒来吧，
把锁链砸碎埋葬。
穿过敌人的血海，
迎接自由的光降！

*Просинайтесь!
Розбийте вицент і поховайте
кайдани.
Перетнувши море ворожої
крові,
Вітайте прихід свободи!*

Заклик «Просинайтесь!», без попереднього – «поховайте», апелює до сьогодення, вказуючи не на момент виголошення пророцтва, а час його здійснення. Чжан Цзюнь цитує Кобзаря у своїй статті, присвяченій подіям Революції гідності 2014 р., які символічно відбувалися в період відзначення 200-ї річниці від народження поета. Метафорична деталізація картини кривавого повстання в перекладі є художнім віддзеркаленням подій на майдані Незалежності, які автор коментує так: «<...> Жорстокою реальністю сьогодення є те, що внаслідок загострення політичних конфліктів на головній прощі столиці України ллється кров – і це кров своїх людей, які прагнуть побачити світло свободи» [28]. Суб'єктивна позиція Чжан Цзюня зумовила гіперболізацію кровопролиття в перекладі і посилення його трагічного звучання. Утім однозначно оцінити цей переклад важко. Якщо враховувати наведений коментар автора, то простежується недоречне протиставлення «справедливого покарання ворогів» у Шевченковому вірші – «самопожертві» українців на

майдані у 2014 р. Якщо ж аналізувати лише текст перекладу, то важливим, на мій погляд, є часткове збереження в ньому ідеї Шевченкового пророцтва, яке, за словами Г. Грабовича, у символічному ключі «фокусує колективну пам'ять і колективну надію, поєднує минуле, сучасне і майбутнє <...>» [3, с. 114]. Отже, у перекладі відтворюється як текстовий концепт ВОЛЯ, так і метаконцепт ПРОРОК.

Остання частина «Заповіту» виражає заспокоєння й умиротворення поета в його сподіваннях бути пом'янутим нащадками «незлим тихим словом». Ця частина найтісніше пов'язана з біблійними (апостольськими) заповідями. Як відомо, Т. Шевченко написав свій «Заповіт» майже одночасно із «Псалмами Давидовими», у яких відтворив основні мотиви біблійних псалмів. У «Заповіті» простежуються майже прямі цитати з його ж переспівів: «В сім'ї вольній, новій» – із псалма 132; «Незлим тихим словом» – із псалма 53. І. Дзюба слушно зауважив, що за цими перегуками ховається «глибока відповідність соціальної етики й соціального пафосу Шевченка – соціальної етиці й соціальному пафосу біблійних пророків» [4, с. 289]. Окрім того, за словами Г. Грабовича, прийняття поетом тягаря свого покликання найяскравіше проявляється в його «подражаніях» біблійним пророкам [3, с. 112]. Це найперше стосується поезії, написаної в період *Трьох літ* (до якої належить і «Заповіт») і останніх років життя, тобто є наскрізним і визначальним для всієї творчості Кобзаря. Таким чином, в останній частині «Заповіту» в інтертекстуальних зв'язках актуалізується метаконцепт ПРОРОК (із проєкцією на БІБЛІЙНИЙ ПРОРОК), що виражається в текстових концептах НАЩАДКИ й БІБЛІЙНІ ЗАПОВІДІ.

Християнські ремінісценції, звісна річ, не знайшли відображення в етнонаціональній і мовній картині світу китайських перекладачів, тому вони здебільшого відтворили поверхневий соціальний зміст заключної частини «Заповіту». Китайські тексти засвідчують реалізацію двох перекладацьких стратегій: *перша* – нейтральний переклад з уникненням національно маркованих виразів; *друга* – адаптація до китайських обрядових традицій. Першою стратегією скористалися Ге Баоцюань і Ся Шуфан. Вони майже дослівно переклали концептуальну метафору «сім'я вольна нова», водночас Ся Шуфан додав до неї визначення “*新生自由的家庭*” – «**новонароджена** вільна сім'я», підкресливши зв'язок із концептом НАЩАДКИ в соціально-історичному сенсі. Поетове заповіда-

ння пом'янути його «незлим тихим словом» перекладачі відтворили описово з використанням засобів лексико-стилістичної інтимізації: “*不要把我遗忘, / 常用亲切温和的话语来将我回想*” – «не забувайте мене / і часто згадуйте **щиросердними теплими** словами» (Ге Баоцюань); “*以善良温柔的言语 / 请不要忘记我*” – «**добрими теплими** словами / будь ласка не забувайте мене». У перекладах, на мій погляд, змодельована тональність поваги, пошани і любові, яка вповні відповідає поминальній комунікації і збуджує асоціації з концептом ДУХОВНИЙ БАТЬКО за межами релігійної обрядовості.

Другу стратегію використали Фей Бай та Чжан Цзюнь. Фей Бай майже дослівно зберіг концептуальну метафору «сім'я вольна нова», тоді як Чжан Цзюнь замінив її прямою вербалізацією концепту НАЩАДКИ: “*后代子子孙孙*” – «прийдешні покоління синів і онуків». Найбільших інтерпретаційних змін зазнав опис споминів. Чжан Цзюнь відтворив останні рядки вірша так: “*用几句同情的话语, / 安慰我泉下的忠魂*” – «Кількома словами співчуття / заспокойте мою віддану душу у загробному світі», тобто з'являється образ поневіряння душі поета в потойбіччі, що викликає асоціації з його гріховністю. Окрім того, перекладач використовує етномарковані лексеми “*泉下*” та “*忠魂*”. Перша з них “*泉下*” (quánxià), яка буквально перекладається «під джерелами», має лише один словниковий відповідник – «загробний (потойбічний) світ» [23, с. 1685]. Етимологія цього поняття пов'язана з образом Жовтих джерел (黃泉), які за даоськими віруваннями є підземними ріками, що омивають пекло і символічно позначають «царство мороку». У сучасній китайській мові даоська етимологія зазвичай не прочитується, однак яскравий образ Жовтих джерел уводить перекладний текст у систему координат китайської етнокультури, послаблюючи асоціації з концептом УКРАЇНА.

Смислотворчою в перекладі Чжан Цзюня є також лексема (а точніше, ідіома) “*忠魂*” (zhōngyīng), яка має значення «віддана Батьківщині душа загиблого героя» [21]. Витоки цієї ідіоми сягають давніх часів, однак вона досить активно вживалась як у класичній поезії, так і в політичних промовах державних лідерів Китаю у ХХ ст., зокрема й Мао Цзедуна. Отже, у перекладі вона вербалізує концепти НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ, ДЕРЖАВНИЙ ЛІДЕР. Такі асоціації, на мій погляд, недоречні в «Заповіті», оскільки вводять образ автора в політичний дискурс, від якого категорично застерігає Г. Грабович: «Такі критерії та ярлики, як «революціонер-демо-

крат» чи «державник», застосовані [до поезії Шевченка] у прямому розумінні, абсурдні <...> У непрямому розумінні вони звучать грубо приблизно та спрощено, і, ясна річ, більше кажуть про коментатора, <...> ніж про об'єкт аналізу» [3, с. 114]. Чжан Цзюнь власне й виглядає таким коментатором, який намагається скерувати Шевченковий текст у русло власного бачення політичних подій в сучасній Україні.

Фей Бай також пішов шляхом адаптації і переклав останні рядки «Заповіту» з лексичними змінами: “别忘了用告慰的话 / 轻声向我奠祭” – «не забудьте зі словами заспокоєння / тихо вшанувати пам'ять про мене». Використаний Фей Баєм усталений вираз “奠祭” (diànjì), який може означати «вшанування пам'яті» [23, с. 471], водночас виражає значення традиційного обряду «жертвопринесення душам померлих» [26, с. 311]. Цей обряд має давнє походження (згадки про нього з'являються в китайській меморіальній прозі VI ст.) і ґрунтується на вірі китайців, що принесення жертв духам предків є запорукою їхньої прихильності і покровительства. До того ж конфуціанський імператив *сяо* (孝) – «синівська шана» сприяв неунікному виконанню цього обряду протягом багатьох століть. У сучасному Китаї обряд набув символічного значення, водночас залишившись важливим складником китайської етнонаціональної картини світу. Тому в тексті перекладу Фей Бая яскравий вираз “奠祭” актуалізує концепти ПРЕДОК, БАТЬКО (ДУХОВНИЙ ЛІДЕР).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що «Заповіт» Т. Шев-

ченка є доволі складним текстом для концептуального перекладу. Ця поезія імплікує глибокі смисли біблійної етики в поєднанні із самовираженням поета як Пророка свого народу. Тож метаконцептом твору є ПРОРОК, який есплікується через текстові концепти УКРАЇНА, БОЖИЙ СУД, ВОЛЯ, НАЩАДКИ, БІБЛІЙНІ ЗАПОВІДІ. Християнсько-біблійні ремінісценції не знайшли відображення в мовній картині світу китайських перекладачів, тому вони виправдано апелюють у своїх текстах до більш загального концепту ДУХОВНИЙ ЛІДЕР, який водночас співвідноситься з різними явищами китайської історії та культури. Сутнісні втрати у відтворенні концептуальної структури оригіналу зумовлені, на мій погляд, такими чинниками, як: ситуативна мотивація звернення до перекладу і його повнота (глобалізація концепту ДНІПРО Чжоу Сяопеєм); маніфестація політичних поглядів перекладача (актуалізація концептів НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ, ДЕРЖАВНИЙ ЛІДЕР Чжан Цзюнем); вплив китайських поетичних традицій (експлікація концепту РЕВОЛЮЦІОНЕР Ге Баоцюанем); прагнення адаптувати текст до китайських етнокультурних реалій (використання етномаркованих лексик, з актуалізацією концептів ПРЕДОК, БАТЬКО Фей Баєм).

Методика концептуального аналізу, залучена в цій розвідці, розкриває подальші перспективи дослідження китайськомовних перекладів Шевченкової поезії, зокрема опису концептосфери всієї сукупності творів митця й особливості її відображення в перекладних текстах.

Список літератури:

1. Белехова Л. Види мапування як лінгвокогнітивної операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2011. № 3. Ч. 1. С. 21–24. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3744/1/Belekhova.pdf> (дата звернення: 10.04.2020).
2. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : монографія. Тернопіль : Джура, 2008. 424 с.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо : з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. Київ : Критика, 2000. 317 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко : Життя і творчість : монографія. Київ : КМА, 2008. 718 с.
5. Дrajнньовський О. Тарас Шевченко про козацькі могили. *Свобода* (Нью Йорк). 14 березня 1989 р. Ч. 47. С. 2–3.
6. Дяченко О. Розвиток шевченкознавства у КНР у ХХ – на початку ХХІ ст. *Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія*. Дніпро, 2016. Вип. 24. С. 89–92.
7. Ємець О. Принципи й етапи концептуального перекладу художніх текстів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Лінгвістика*. Херсон, 2018. Вип. 31. С. 197–203.
8. Івашків В. Тарас Шевченко китайською мовою. *Каменярь: Інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів, 2016. № № 3–4. С. 8. URL: <https://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5321> (дата звернення: 10.04.2020).
9. Ісаєва Н. Українська література в Китаї : проблеми рецепції : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Київ, 2002. 211 с.

10. Копусь О. Застосування когнітивно-концептуального підходу до лінгвістичного аналізу художнього тексту. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Київ, 2014. № 3. С. 94–97.
11. Кошова О. Концептуальний аналіз : перспективи і переваги при вивченні художнього тексту. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь, 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 122–126.
12. Лук'яненко М. Французька екзистенціальна проза: проблеми перекладу сильних позицій тексту. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. Київ, 2004. Вип. ІХ. С. 83–90.
13. Мазепова О. Застосування концептуального аналізу у процесі вивчення східного поетичного тексту. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2008. № 45. 157–163.
14. Масенко Л. Етнокраєвиди в поезії Шевченка. *Дивослово*. 2014. № 3. С. 53–56.
15. Науменко А. Концептуальний переклад як поняття і як термін. *Наукові записки. Філологічні науки*. Ніжин, 2014. № 3. С. 123–130.
16. Науменко А. Зібрання творів : у 8-ми т. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. Т. 8. 268 с.
17. Чирко І. Китайська література і Т. Г. Шевченко. *Шевченківський словник : у 2-х т.* Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1976. Т. 1. С. 295–296.
18. Чирко І. «Кобзар» китайською мовою. *Всесвіт*. 1954. № 8. С. 158–160.
19. Чирко І. Українсько-китайські літературно-культурні взаємини. Етапи поступу в ХХ ст. *Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах : збірник наукових праць : у 2-х ч.* Київ, 1999. Ч. 2. С. 563–570.
20. E-slovník : Глумачний словник української мови. URL: <https://eslovnik.com/заповіт> (дата звернення: 10.04.2020).
21. 百度百科:全球最大中文百科全书. URL: <https://baike.baidu.com> (дата звернення: 10.04.2020).
22. 纪有志. 伟大的乌克兰人民诗人谢甫琴科与中国 – 纪念伟大的乌克兰人民诗人谢甫琴科诞辰200周年. 诗赋网. 16.02.2014. URL: http://www.zgshifu.com/sub_view.asp?ncode=07230589f353c2da (дата звернення: 10.04.2020).
23. 汉俄大词典 [Большой китайско-русский словарь] / 顾柏林主编. 上海: 上海外语教育出版社, 2009. 共2877页.
24. 戈宝权. 我和谢甫琴科的关系以及我怎样翻译《科布扎歌手》. 谢甫琴科诗集. 南京: 译林出版社, 1990. 第434–446页.
25. 夏曙芳. 基輔行之: 基輔大學與舍甫琴科. *Atlanta Chinese News*. December 6, 2013. URL: http://www.atlantachinesenews.com/News/2013/12/12-06/B_ATL_P04.pdf (дата звернення: 10.04.2020).
26. 现代汉语词典 (第5版) / 中国社会科学院语言研究所词典编辑室编. 北京: 商务印书馆, 2005. 共1870页.
27. 用暴君鲜血灌溉自由种子: 被奴役诗人的自白. 传送门: 欧洲文艺. 11.03.2014. URL: <https://chuansongme.com/n/484671> (дата звернення: 10.04.2020).
28. 张俊. 乌克兰局势: 亚努科维奇曾两次下狱. 搜狐新闻. 03.03.2014. URL: <http://news.sohu.com/20140303/n395933341.shtml> (дата звернення: 10.04.2020).
29. 张磊. «遗嘱[乌克兰]谢甫琴科»读后感. 品诗文网. 01.05.2019. URL: <https://www.pinshiwen.com/waiwen/ssjg/2019050114367.html> (дата звернення: 10.04.2020).
30. 周晓沛. 探访切尔诺贝利. 国际网. 24.06.2018. URL: <http://memo.cfisnet.com/2018/0426/1312207.html> (дата звернення: 10.04.2020).
31. 舍甫琴科 遗嘱 / 夏曙芳译. 夏曙芳. 基輔行之: 基輔大學與舍甫琴. *Atlanta Chinese News*. December 6, 2013. URL: http://www.atlantachinesenews.com/News/2013/12/12-06/B_ATL_P04.pdf (дата звернення: 10.04.2020).
32. 舍甫琴科. 遗嘱 / 周晓沛译. 周晓沛. 探访切尔诺贝利. 国际网. 24.06.2018. URL: <http://memo.cfisnet.com/2018/0426/1312207.html> (дата звернення: 10.04.2020).
33. 舍甫琴科. 自白 / 夏曙芳译. 用暴君鲜血灌溉自由种子: 被奴役诗人的自白. 传送门: 欧洲文艺. 11.03.2014. URL: <https://chuansongme.com/n/484671> (дата звернення: 10.04.2020).
34. 谢甫琴科诗集 / 戈宝权译. 南京: 译林出版社, 1990. 第55页.
35. 谢甫琴科诗选 / 蓝曼译. 长沙: 湖南人民出版社, 1985. 第39页.
36. 谢甫琴科. 遗嘱 / 飞白译. 张磊. «遗嘱[乌克兰]谢甫琴科»读后感. 品诗文网. 01.05.2019. URL: <https://www.pinshiwen.com/waiwen/ssjg/2019050114367.html> (дата звернення: 10.04.2020).
37. 谢甫琴科. 遗嘱 / 张俊译. 张俊. 乌克兰局势: 亚努科维奇曾两次下狱. 搜狐新闻. 03.03.2014. URL: <http://news.sohu.com/20140303/n395933341.shtml> (дата звернення: 10.04.2020).

Isaieva N. S. TARAS SHEVCHENKO'S POEM "TESTAMENT" IN CHINESE TRANSLATIONS: CONCEPTUAL ANALYSIS

The article is devoted to the study of the Chinese-language variants of "meta-translation" of T. Shevchenko's poetry "Testament" by Ge Baoquan, Lan Man, Fei Bai, Xia Shufan, Zhang Jun and Zhou Xiaofei. The purpose of the article is to study the reproduction specifics of the conceptual basis of T. Shevchenko's poetry by Chinese translators. The article uses the conceptual analysis technique, which involves the following tasks: 1) identify the system of concepts of poetry "Testament"; 2) find out whether these concepts are being conserved or lost; 3) evaluate the appropriateness of the methods and techniques used by translators.

The conclusion is made that T. Shevchenko's "Testament" is rather complicated for the conceptual translation. In this poetry the poet acts as a Prophet; it is based on a system of biblical ethics. The basic concept in the work is the meta-concept PROPHET, which is related to the textual concepts of UKRAINE, LORD'S JUSTICE, WILL, OFFSPRINGS, BIBLE, and COMMANDMENTS. Christian-biblical reminiscences are not reflected in the linguistic picture of the world of the Chinese translators, so in their texts they intensified the general concept SPIRITUAL LEADER, which simultaneously correlates with various phenomena of Chinese history and culture. The substantial losses in the reproduction of the conceptual structure of the original are due to such factors as: situational motivation and completeness of the translation (globalization of the concept DNIPRO by Zhou Xiaofei); expressing the political views of the translator (actualization of the concepts NATIONAL HERO, STATE LEADER by Zhang Jun); the influence of Chinese poetic traditions (explaining the concept of REVOLUTIONER by Ge Baoquan); the desire to adapt the text to the Chinese ethno-cultural realities (use of ethno-labeled vocabulary, with the actualization of the concepts ANCESTER, FATHER).

Key words: *Shevchenko, poetry, translation, conceptual analysis, Chinese.*

Медведів А. Р.

кандидат філологічних наук, професор, Міннеаполіс, США

Дмитрук А. А.

Університет Ямагучі, Японія

Дмитрук В. А.

Національний університет «Львівська політехніка»

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКИХ ОНОМАТОПЕЙ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ)

У статті розглянуто семантичні особливості ономотопейної лексики японських текстів рекламного характеру як одного з найважливіших засобів соціальної комунікації, завдяки якій можна залучити максимальну кількість покупців до рекламованого продукту чи максимальну кількість користувачів рекламованої послуги, їхня залежність від структурних моделей, а також питання вибору українських відповідників до зазначених ономотопей. Матеріалом досліджень було обрано рекламні тексти продуктів харчування та косметики. Визначено структурно-семантичні особливості ономотопейної лексики, яка використовувалась у зазначених текстах, та її головні функції в рекламі. За допомогою комплексного застосування методів лексико-семантичного та структурного аналізу покласифіковано ономотопей за відповідними категоріями, проаналізовано їхню структуру. Виявлено, що найпоширеніша структура ономотопей реклами продуктів харчування та косметики – коренева редуплікація, тоді як подвоєння приголосних частіше трапляється в ономотопеях реклами косметичних товарів. Виявлено, що в рекламі продуктів харчування досить часто застосовується стилізація слів під тітайго. Однією з характерних рис японської ономотопей є наявність в одній лексемі декількох елементів значення (сем). Завдання перекладача – максимально зберегти семантичну тотожність перекладу висловленню в японській мові. Коли ми маємо справу з поняттєвою полісемією японських ономотопей, то під час перекладу можна скористатися тільки тим значенням, яке підходить у даному контексті. На численних прикладах показані основні принципи, які ми використовували в перекладі українською мовою японських звуконаслідувальних слів. Процес перекладу схематично розділявся на етапи, перший з яких – читання і розуміння хірагана і катакани. Наступний крок – лексичний. Він потребував не лише достатніх знань з японської писемності, але й лінгвістичної інтуїції та практики. Багато ономотопейних слів належать лише японській концептуальній системі. Для їх перекладу необхідно враховувати особливості менталітету японців, норми їхньої діяльності та суспільного контактування.

Ключові слова: японська мова, ономотопейна лексика, реклама, структурна особливість, лексико-семантична структура, контекстуальний переклад.

Постановка проблеми. Поняттям звуконаслідування (звуковідтворення, або ономотопей (грец. *onomatopoeia* – «творення назв»)) в японській мові охоплено значно більше лексичних одиниць, ніж в індоєвропейських мовах. Ономотопейна лексика має низку ознак, що виділяють її як семантичний клас, до того ж практично не обмежена наслідуванням звукових явищ позамовної реальності, однак вона містить зображення зорового й інших сенсорних відчуттів, механічних дій, динамічність станів, психологічних та інших характеристик людини. До того ж звуконаслідування все ще залишається одним

із продуктивних засобів словотвору сучасної японської мови, оскільки випадково створені ономотопи згодом поступово входять у загальне мовлення [3, с. 31]. Ономотопейна лексика з'являється в житті японців від самого дитинства з текстів коміксів-манга. Багато ономотопейних слів належать японській концептуальній системі, але відсутні в українській, тому їх значення треба пояснювати іноземцям. «Під час вивчення ономотопейки не можна діяти механічно» [6, с. 46]. Багато вчених одноставно визнають залучення вивчення цього лексичного прошарку до процесу навчання як необхідної

складової частини повноцінного опанування японської мови іноземними студентами.

Японська оноματοпоетична лексика досить широко представлена в текстах рекламного характеру, які покликані задовольняти інформаційні потреби населення і на основі вивчення яких визначається комунікативний потенціал того чи іншого виду лексики. Цим пояснюється наш вибір рекламних текстів як матеріалу для вивчення структурно-семантичних особливостей японських оноματοпоеї. У нашій роботі ми виконали конвенційну вибірку рекламних текстів, яка базується на тих джерелах, які нам доступні, не включали інші тексти, які стосуються рекламної тематики. Матеріал для дослідження відбирався на популярних вебсайтах, як-от: японська соціальна мережа та найбільша блогова площадка Ameba, найбільший сайт е-комерції в Японії й один із найбільших у світі – Rakuten, інтернет-магазин Taobao, сайт японської компанії Kcasie, яка працює в галузі туалетних і косметичних засобів, фармацевтичних препаратів та продуктів харчування, які всі тісно пов'язані з повсякденним життям японців. Вибрано та проаналізовано 90 рекламних текстів, у яких використовувались оноματοпоеї, з яких у статті наведені приклади з найуживанішими одиницями. Результати наших досліджень становляють науково-теоретичну та практичну цінність для укладання спеціальних і загальних словників і можуть бути використані у процесі викладання японської мови шляхом їх включення до складу відповідних навчальних посібників, підручників тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне вивчення оноματοпоеї як лінгвістичного явища почалось у Японії лише у другій половині ХХ ст. До цього часу японські мовознавці цікавилися переважно текстологічними дослідженнями. Перші з'ясування походження японської звуконаслідувальної лексики, спроби її класифікації, а також розвинення питань звуко-символізму в японській мові загалом знаходимо у творах першої половини ХХ ст. таких японських лінгвістів, як Андо Масацугу, Арісака Хідейо, Джінбо Каку, Ішігуро Рохейя, Кікудзава Суею, Кіндаїчі Кьоске, Оніші Масао, Сакума Канае й ін. У другій половині ХХ ст., під впливом європейського мовознавства, з'являється багато лексикографічних праць, присвячених оноματοпоеї як матеріалізація явища оноματοпоеї в мові. Тут варто згадати імена Ш. Хатторі, Х. Кіндаїчі, Ш. Мураяма, К. Іноуе й інших, які були одними з перших прихильників напряму генеративної лінгвістики.

Останнім часом зацікавлення проблематикою звуконаслідування в японській мові ми можемо простежити й у працях вітчизняних лінгвістів. Серед комплексних досліджень оноματοпоеї системи сучасної японської мови можна виокремити роботи Л. Богдан, О. Кобелянської, В. Мигдальської, В. Мигдальського й інших. Проте пласт оноματοпоеї лексики, представлений саме в текстах рекламного характеру, на нашу думку, потребує ширшого дослідження як яскравий виразник своєрідності національної культури Японії.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити структурно-семантичний аналіз використаних оноματοпоеї одиниць у відібраному для дослідження матеріалі японських рекламних текстів, виявити стилістичні аспекти функціонування й особливості утворення оноματοпоеї одиниць в японських текстах рекламного характеру, їх уживання та перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Звуконаслідувальні слова становлять значний пласт лексичного складу сучасної японської мови. Про це свідчить хоча б той факт, що за загального обсягу 2 500 ключових лексем «Словник базової японської лексики для іноземців» налічує у своєму головному реєстрі 81 оноματοп, тобто майже 3,3% від усього масиву лексики активного словникового запасу іноземців, які вивчають японську мову [2, с. 166]. Цей факт підкреслює важливість вивчення даного лінгвістичного явища тими іноземцями, які хочуть досконало володіти японським мовленням.

Крім дитячої літератури, звуконаслідувальні слова в Японії найчастіше вживаються в розмовно-побутовому мовленні (3–4% від усього складу лексичних одиниць цього прошарку) та в рекламних текстах (2–2,5%) [2, с. 162]. Якщо американська і європейська школи написання рекламних текстів загалом подібні, то японська має низку унікальних особливостей.

В японській рекламі основний акцент ставиться на образ. Потрібно зауважити, що реалізувати такий задум насамперед допомагає еліпсис – найпоширеніша структура речення японської реклами, що надає тексту більшій виразності й експресивності [5, с. 36]. Також для рекламного тексту проводиться відбір мовних одиниць з яскраво вираженою національно-культурною семантикою. «Вони апелюють до фонових знань адресата і сприяють більш ефективному впливу на свідомість споживача» [8, с. 62]. Саме таку роль виконують звуконаслідувальні японські слова. Уважається, що японська реклама має чітко виражені зв'язки з набагато старшим

японським жанром – хайку, тобто віршованими творами довжиною в один-три рядки, надзвичайно образними і красивими. Цей вид вірша заснований на символізмі. Японці дуже добре вміють читати між рядків, і телеглядачі лише за образом можуть уявити собі ціле дійство [8, с. 71].

Конкретика зазвичай відходить на другий план. Японці рідко у своїх роликах або рекламних листівках безпосередньо згадують про акції, знижки, супернизькі ціни.

Головним формальним критерієм приналежності лексем до класу ономапопей у японській мові слугує морфемна структура, а саме коренева редуплікація, яка значно посилює образність і метафоричність цих слів [4, с. 93].

Так, у рекламних текстах можна з легкістю знайти кореневу редуплікацію [9, с. 80], наприклад:

ボディソープ。うるおいのある、すべすべ素肌に仕上げます [bodiisoupu. Uruoi no aru, subesube suhada ni shiagemasu]. «Мило для тіла. Зволожуюче, робить поверхню шкіри гладенькою». Ономапопея «гладенький» [subesube] наголошує на ефекті, який отримає користувач.

Досить часто, особливо в рекламному тексті в галузі косметології, замість цілої кореневої редуплікації є лише подвоєння приголосних:

うるおい浸透マスク (超しっとり) [uruoi shintou masuku (chou shittori)]. «Зволожуюча маска (ультразволожуюча)». Подвоєння приголосних в ономапопеї «зволожуючий» [shittori] привертає особливу увагу споживача до цієї характеристики косметологічного засобу на фонетичному рівні.

Нагадаємо, що традиційно всі звуконаслідувальні слова японської мови розподіляються на три групи: гісейго, гіонго і гітайго [1, с. 125]. Гісейго – голосовідтворювальні слова, якими зазвичай передають голоси живих істот. Гіонго – звуковідтворювальні слова, якими імітують звуки неживої природи. Гітайго – звукообразні слова, покликані образно або символічно передати мовними засобами певний стан чи його зміну, явище, характер дії тощо. У рекламних текстах важко визначити, у яких випадках гіонго і гітайго записуються катаканою, а в яких хіраганою, тому що тексти склалися за суб'єктивними індивідуальними уподобаннями їхніх авторів. Важливу роль відіграє основна частина тексту. Можна навести приклад рекламного тексту, де одне ономапопейне слово записується катаканою і хіраганою:

– さくさくぱんだ。サクサクビスケットとミルクチョコ! [sakusaku panda. Sakusaku bisuketto to miruku choko!]. «Хрустка панда. Хрустке печиво з молочним шоколадом!».

Знову головну якість цього товару акцентовано за допомогою ономапопей [sakusaku] – «хрусткий». До речі, образ панди дуже поширений в Японії як у сфері виготовлення солодоців, так і в галантерейній промисловості та косметології.

Досить часто, особливо в галузі продуктів, можна побачити стилізацію слів під гітайго. Наведемо кілька прикладів:

– もぎもぎ [mogimogi]. Створене шляхом редуплікації основи слова もぎる [mogiru] – «обривати, зривати»: もぎもぎフルーツグミ [mogimogi furuutsu]. «Жувальні фрукти-плоди, які треба зривати».

Такими є загальні структурні особливості ономапопей японської реклами. А які ж семантичні особливості цих мовних одиниць, як передати українською мовою їхню яскраво виражену національно-культурну семантику?

Семантичні особливості ономапопей в рекламних текстах

Одна з характерних рис японської ономапопей – наявність в одній лексемі декількох елементів значення (сем), не всі з яких можуть бути адекватно передані під час перекладу. Тому коли у значенні одиниці є декілька компонентів, під час перекладу можна скористатися тільки тим значенням, яке підходить в контексті.

Реклама продуктів харчування

Розглянемо відібрані найживаніші ономапопейні слова з рекламних текстів харчових продуктів та їхні структурно-семантичні особливості:

– くるくる [kurukuru]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має декілька значень. Перше значення – «навколо»; «кругом»; «колами»: くるくるした [kurukurushita] – «круглий»; «кручений». У поєднанні зі словом 回す [mawasu] («крутити») має значення «обертати, крутити, вертити». А в поєднанні зі словом 動く [ugoku] («рухатися»; «працювати» (про механізм) тощо) – «рухатись по колу»; «вертатися». Наприклад: くるくるたこやき [kurukuru takoyaki]. «Круглі такоякі».

Ще одна популярна страва, у назві якої вжито ономапопею [kurukuru], – くるくるワッフル [kurukuru waffuru] – «Закручені вафлі». У проаналізованих прикладах ономапопейного слова [kurukuru] контекстуально реалізуються значення: у першому прикладі «круглий», у другому – «закручений»;

– もりもり [morimori]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має значення «з натхненням, із задоволенням, зі смаком»; «смак» і «набряклий, розбухлий»; «опуклий»; «виричений». Наприклад: もりもり寿し [morimori zushi]. «Апетитні

суші». У цій рекламі контекстуально реалізується значення «апетитні»;

– ひもひも [himohimo]. Стилізація під гітайго. Створене шляхом редуплікації слова ひも [himo] – «мотузка, шнурок»; «зав'язка». Наприклад: ひもひもキャンディ [himohimokyandi]. «Цукерки-мотузки».

Один із трендів японської культури – виготовлення солодошів, якими діти можуть бавитися. Це досить незвично для європейської культури. Але в Японії це загальноприйняте явище, коли цукерка – це іграшка. У наведених прикладах ми знову маємо рекламу солодошів-іграшок:

– ふちふち [puchipuchi]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має такі значення: «звук під час лопання бульбашок» (чи інших маленьких об'єктів); «дрібні кусочки»; «дрібні зерна»; «відчуття грудочок» (наприклад, у їжі); «бульбашкова обгортка». おえかきシャーベット。ふちふちでカラフルにおえかきしよう! [oekaki shaabetto. Puchipuchi de karafuru ni oekaki shiyou!]. «Малювання щербетом. Намалюймо бульбашками кольорові малюнки!»;

– まぜまぜ [mazemaze]. Створене шляхом редуплікації основи слова, стилізація під гітайго 混ぜる [mazeru] – «змішувати, підмішувати». Наприклад: まぜまぜミックスガム。 [mazemaze mikkusugamu]. «Мікс жувальних гумок»;

– わくわく [wakuwaku]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має такі значення: «сподівання»; «збуджуваний»; «захоплюючий»; «схвильовуючий». Значення わくわくした [wakuwakushita] – «захвилюватися, занервувати»; «збудитися»; «захопитися». Наприклад: わくわくどうぶつ。ソフトキャンディ [wakuwaku doubutsu. Sofuto kyandi]. «Захоплюючі тваринки. М'які цукерки»;

– つぶつぶ [tsubutsubu]. Стилізація під гітайго. Створене шляхом редуплікації слова 粒 [tsubu] – «зерно»; «капля». Наприклад: 食感も楽しいチョコレート。中には、つぶつぶチョコをいっぱい詰めています [shokkan mo tanoshii chokoreeto. Naka niwa, tsubutsubu choko wo ippai tsumete imasu]. «Шоколад із приємним смаком. Середина повністю наповнена шоколадними зернятками»;

– ポッキン [pokkin] – «розламуватися», «відламуватися». Створено шляхом подвоєння консонант. Наприклад: РОСКYつぶつぶいちご [“ROSKY” tsubutsubu ichigo]. «“РОСКY” із зернистою полуницею».

Проаналізувавши приклади реклами харчових продуктів, де вживаються ономапопеї, ми дійшли висновку, що в більшості – це

реклама товарів, у яких ономапопеї відображають індивідуальні враження щодо характеристик об'єкта через відчуття. Тому тут так поширена стилізація слів під гітайго. Вона зрозуміла дітям, які звикли виражати сприйняття об'єктів за допомогою ономапопеї. Стилізація під гітайго найчастіше спостерігається в рекламі дитячих солодошів, які до того ж можуть бути іграшками. Продуктові рекламні повідомлення короткі, містять мінімум інформації та максимально ефективні. Уживання редуплікації протиставляє значенням односкладових слів універсальні значення на основі інтенсивності ознаки, ефекту, смаку тощо, надає прикметі відтінку постійності або багаторазовості.

Реклама косметичних товарів

Розглянемо найуживаніші ономапопеї реклами косметичних товарів. Розпочнемо з ふわふわ [fuwafuwa]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має значення, які вживаються з і без частки と [to]: «легко, нетвердо»; «з легкістю» (реалізується за вживання зі словами, що позначають рух у повітрі чи на воді); «марно, даремно» (про проведення часу); «нестійкий»; «непостійний, мінливий». Інше значення за вживання слова із часткою の [no] та без частки – «легкий, повітряний, пухнастий». Значення із вживанням частки に [ni] – «легко»; «добре». Значення слова ふわふわしている [fuwafuwashite] – «бути легким, повітряним, пухнастим». У поданому нижче прикладі в аналізованому ономапоетичному слові реалізується значення «легкий, повітряний, пухнастий»:

ふわふわしっとり新ファンデーションエクサージュ [fuwafuwa shittori shin fandeeshon ekusaaaju]. «Легка зволожуюча нова база під макіяж «Ексаджю»».

Як ми бачимо із прикладу, у рекламі косметики можуть уживатися кілька ономапопей в одному повідомленні: [fuwafuwa] – «легкий», [shittori] – «зволожуючий». Подвоєння консонант надає значенню останнього слова конотації дієвості;

– すいすい [suisui]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Слово може вживатися із часткою と [to] та має значення «швидко, легко»; «гладко», «без перешкод». У контексті наведеного прикладу найкраще підійде значення «швидко»: すいすい入る [suisuiiru]. «Швидко вбирається»;

– ぐんぐん [gungun]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Ономапоетичне слово має такі значення: «неухильно»; «активно, енергійно» (реалізується зі словами, які означають рух, розвиток, зміну). Наприклад: ぐんぐん潤う [gungun uguou]. «Активно зволожується»;

– すっきり [sukkiri]. Створене подвоєнням консонант. Значення すっきりする – «відчувати полегшення»; «бути в нормі». すっきりした [sukkirishita] має значення «чіткий, ясний, прямий»; «освіжений». А значення すっきりしない – «похмурий». Наприклад: ブルブル振動で鼻を刺激。すっきり美鼻 [buruburu shindou dehana o shigeki. Sukkiri bihana]. «Вібраційними коливаннями змінює ніс. Прямий гарний ніс». Знову подвоєння консонант надає значенню ониматопеї [sukkiri] конотації пришвидшення результату дії;

– さらさら [sarasara]. Створене шляхом кореневої редуплікації. Має такі значення: «легко, з легкістю»; «рідкий, текучий»; «гладенький, рівний»; «м'який, ніжний». Також з і без вживання частки と [to] властиве значення «дзюркочучи, із дзюрчанням»; «із шелестом»; «із дзижчанням». Значення さらさらした [sarasarashita] – «сухий». Наприклад: 余分な皮脂だけ吸収さらさらシフォン肌に。 [yobun na hishi dake kyuuushuu sarasara shifon hada ni]. «Гладенька шифонова текстура поглинає лише надлишкове шкірне сало».

У результаті проведеного аналізу прикладів реклами косметичних товарів ми зробили низку висновків. В одиницях цієї категорії найчастіше спостерігаються коренева редуплікація та подвоєння приголосних. Основне зауваження, що коло ониматопей, які застосовуються, більш обмежене. У рекламі одного товару можуть уживатися декілька ониматопетичних слів. І нарешті, твердження довші й дають користувачеві більший обсяг інформації. Під час створення реклами косметичних товарів робиться акцент саме на чуттєвому сприйнятті.

Висновки і пропозиції. У роботі проаналізовано структурно-семантичні особливості японської ониматопетичної лексики й особливості її використання в сучасній японській рекламі.

Проаналізовано матеріали рекламних текстів для продуктових товарів (солодоші) та косметичних засобів. Комплексне застосування методів лексико-семантичного та структурного аналізу дозволило нам зробити висновок щодо використаних у цих матеріалах ониматопей. Вибір ониматопетичної лексики для написання японських рекламних текстів є не випадковим. Коренева редуплікація, яка значно посилює образність та метафоричність цих слів, сприяє тому, що ониматопея якнайкраще відповідає завданням реклами чітко і стисло формулювати, акцентувати увагу, викликати потрібну реакцію споживача. Тому вона так широко застосовується практично для будь-яких товарів і послуг

як один із найвагоміших чинників приваблення клієнтів. У рекламних текстах використовується одна з характерних рис японської ониматопеї – наявність в одній лексемі декількох елементів значення (сем). Що більше спільних сем у двох семем, то тісніший зв'язок між цими семемами. Залежно від ступеня семантичної співвіднесеності похідних значень із вихідним розрізняють: 1) функціональну полісемію, коли слово в усіх своїх значеннях зберігає зв'язок із традиційним референтом, тобто не втрачає властивої йому в первинному значенні таксономічної належності, позначає одне поняття, конкретизація й розширення якого відбувається в мовленні; 2) поняттєву полісемію, коли лексико-семантичні варіанти слова характеризуються слабкою семантичною пов'язаністю та позначають різні поняття, тобто належать до різних референтних сфер. Проте за перекладу іншими мовами не всі з них можуть бути адекватно передані. Тому коли ми маємо справу з поняттєвою полісемією японських ониматопей, під час перекладу можна скористатися тільки тим значенням, яке відповідає контексту. Зазначимо, що деякі конотативні значення ониматопей залишаються загадкою навіть для тих іноземців, хто роками вивчає японську мову.

У рекламі продуктових товарів можна відзначити те, що найчастіша структура ониматопей, використаних у їхньому написанні, це коренева редуплікація, хоча в категорії дитячих солодошів досить часто трапляється стилізація слів під гітайго. Вони зрозумілі дітям, які звикли відображати індивідуальні враження щодо певних характеристик об'єкта через гітайго. Зазвичай пропозиції харчових товарів короткі, містять мінімум інформації і максимально ефективні, що привертає увагу споживача.

У рекламі косметичних засобів спостерігаються кілька відмінностей від попередньої категорії. По-перше, у структурі ониматопей більше випадків подвоєння консонант, що надає значенню слова конотації раптовості, швидкості або дієвості. Пропозиції довші й містять більший обсяг інформації. По-друге, у рекламі одного товару можуть вживатися декілька ониматопетичних слів. По-третє, коло ониматопей, які можна застосувати, більш обмежене. У роботі з рекламою косметичних товарів важливим є звернення саме до чуттєвого сприйняття.

Процес утворення ониматопей відбувається неоднаково для різних частин мови. Але це вже тема для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Дмитрук В., Дмитрук А. Особливості вживання ономапопей у японських текстах рекламного характеру. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 5. С. 123–128.
2. Кобелянська О. Ономапопейчна система сучасної японської мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 276 с.
3. Козуб С. Неологізми-новотвори у сучасній японській термінологічній лексиці. *Сходознавство*. 2006. № № 35–36. С. 30–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2006_35-36_6.
4. Коршикова Т. К вопросу о морфологической классификации ономапопейческих слов современного японского языка. Москва : Муравей, 1987. С. 93–97.
5. Мамонтов А. Кросс-культурный анализ (лингвострановедение в сфере рекламы). Москва : Изд-во Московской гуманитарно-социальной академии, 2002. 225 с.
6. Маслов Ю. Введение в языкознание. Москва : Высшая школа, 1987. 272 с.
7. Подшибякина А. Ономапопейческая лексика в японском языке : учебное пособие. Москва : Муравей, 2003. 64 с.
8. Тангейт М. Всемирная история рекламы. Москва : Альпина Паблишер, 2015. 270 с.
9. Medvediv A., Dmytruk A. Peculiarities of conveying the structural and semantic specificity of Japanese onomatopoeia in translation of texts of advertising character. *Research Trends in Modern Linguistics and Literature*. Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2019, № 2/2019. P. 77–94.

Medvediv A. R., Dmytruk A. A., Dmytruk V. A. STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF JAPANESE ONOMATOPOEIA (BASED ON THE MATERIALS OF ADVERTISING TEXTS)

This article deals with the semantic features of the onomatopoeic vocabulary of Japanese advertising texts as one of the most important means of social communication, by which it is possible to attract the maximal number of buyers to the advertised product or the maximal number of users to the advertised service, their dependence on structural models, as well as the issue of the choice of Ukrainian equivalents to the indicated onomatopoeias. The research materials have been selected for advertising texts of food and cosmetics. The structural & semantic features of the onomatopoeic vocabulary used in these texts and their main functions in advertising are determined. By means of complex application of methods of lexical, semantic, and structural analyses, onomatopoeia have been classified according to the relevant categories and their structure has been analyzed. It has been established that the most common structure of onomatopoeia for advertising of food and cosmetics is root reduplication, while doubling of consonants is more common in onomatopoeia of advertising of cosmetic products. It is found that in the advertising of food, the word stylization as gitaigo is most often used. One of the main characteristics of Japanese onomatopoeia is the presence of several elements of meaning (sems) in one lexeme. However, the task of the translator is to preserve the semantic identity of the utterance in Japanese as much as possible. Therefore, when we are dealing with the conceptual polysemy of Japanese onomatopoeia, in translation we can use only a meaning that is appropriate in a given context. The numerous examples show the basic principles that we have used to translate Japanese onomatopoeic words into Ukrainian. The translation process is schematically divided into stages, the first of which is reading and understanding hiragana and katakana. The following stage is lexical. It needs not only sufficient knowledge of Japanese writing but also linguistic intuition and practice. Many onomatopoeic words belong only to the Japanese conceptual system. For their translation it is necessary to take into account features of the mentality of the Japanese, norms of their activity and social contacts.

Key words: Japanese language, onomatopoeic lexis, advertising, structural feature, lexical and semantic structure, contextual translation.

Сеітяг'яєва Т. Р.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ШАМІЛЬ АЛЯДІН – РЕАЛІСТ ТРАГІЧНОЇ ЕПОХИ

У статті охарактеризовано відомого класика кримськотатарської літератури Шаміля Алядіна за матеріалом двох творів як письменника-реаліста трагічної епохи в історії кримських татар. Як видатний прозаїк, Шаміль Алядін у своїй творчості другої половини ХХ століття зумів розповісти про всі сторони життя свого народу, відобразити його неповторність і самотність. Цей період, насичений важкими історичними подіями в житті кримськотатарського народу, автор, передаючи всю глибину їх трагізму, описав надзвичайно реалістично.

Ш. Алядін, продовжуючи традицію жанру роману й розповіді, створив у депортації значні твори на заборонені теми. Він намагався розкрити образ національного героя і глибше показати національний дух.

У повісті «Запрошення на бенкет диявола» Ш. Алядін першим із радянських кримськотатарських письменників написав про великого просвітителя І. Гаспринського й поета-демократа Усеїн Токтаргази, чий імена довгі роки було заборонено згадувати. Утім, Шаміль Алядін був не просто письменник-реаліст, який брав за основу історію свого народу та події із власного життя. Можна сміливо стверджувати, що він поставив перед собою завдання – відродити національну самосвідомість кримськотатарського народу. У творах Шаміля Алядіна ми бачимо послання автора своєму багатостраждальному народові – роздуми щодо проблем, які залишаються актуальними донині: національна ідентичність, гідність, єдність, просвітництво, визнання.

Він усвідомлював потребу у створенні прози на історичну тематику, адже розумів, що вона необхідна для формування національної самосвідомості. Через те національна ідея пронизує його твори. Як свідок руйнування системою культурної спадщини кримських татар, він бачив, що втрачається також духовна спорідненість із попередніми поколіннями, втрачається національна пам'ять.

Саме тому його спроби озирнутись у минуле, описати його, розкрити внутрішньонаціональні проблеми, зобразити культурну спорідненість та світоглядні відмінності поміж видатними історичними діячами залишаються і цікавими, і важливими для сучасних читачів.

Майстерність письменника проявилась у тому, що він описав особисту історію так, ніби це – історія кожного кримського татарина.

Ключові слова: кримськотатарська література ХХ століття, зображення трагічної епохи, реалізм, історична тематика творів, письменник-реаліст, історичні діячі, твори на заборонені теми, образ національного героя, національний дух.

Постановка проблеми. Шаміль Алядін (1912–1996) – класик кримськотатарської літератури, який реалістично зображував у своїх творах трагічні віхи в історичній долі свого народу. Тому природно, що автор, як активний діяч національного руху кримських татар, не зміг залишити поза увагою теми найбільш складних соціальних періодів, які хвилювали весь народ, а також передову інтелігенцію. Проявивши вперше свій творчий письменницький талант, як і багато інших кримськотатарських письменників, спочатку в поезії, згодом він звернувся до прози.

Письменникові, який уцілів із-поміж сотень загблих, випала місія не просто донести світлу пам'ять, про тих, кого змушували забувати, але

і зберегти для нащадків їхнє слово, зберегти традицію.

Розглянемо у своєму дослідженні два історичних твори автора, які торкаються різних періодів історії. Це історичний роман «Запрошення на бенкет диявола» та історична повість «Я – ваш цар і бог».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що прозові твори Шаміля Алядіна становлять класику кримськотатарської літератури, в літературознавстві його твори маловивчені, кожний твір письменника є предметом спеціального дослідження й вимагає всебічного вивчення й аналізу. Автор під час написання поданого дослідження звертався до статті Ш. Е. Юнусова

«К вопросу о «картине мира» в крымскотатарской прозе новейшего периода» [3].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення втілення ідеї через художні образи й тематику у творах, які показують трагічні епохи в історії кримських татар.

Згідно з метою визначено конкретні завдання: розглянути тематику й елементи сюжетів творів; звернутись до образів творів; із сукупності тематики й образів показати трагічність зображуваних періодів і подій.

Виклад основного матеріалу. Шаміль Алядін був одним із небагатьох кримскотатарських письменників, які пережили голод 1920-х, репресії 1930-х років, війну, депортацію і стали ланкою, яка зв'язувала «добу національного пробудження» з радянським періодом у культурному житті кримських татар. Із його іменем пов'язана ціла епоха літератури ХХ століття. Час його активної творчості припав переважно на радянський період, охопивши 1927–1996 роки.

Шаміль Алядін зумів залишити після себе пледу вихованців – кримскотатарських письменників, діячів культури, суспільно-політичного руху. Водночас, він був свідком загибелі прекрасного саду кримскотатарської інтелігенції, виплеканого просвітниками на зорі ХХ століття, який уже розквітнув і почав плодоносити. Жертвами радянських репресій стали Номан Челебіджіхан, Осман Акчокракли, Велі Ібраїмов, Асан Сабрі Айвазов, Усеїн Боданінський, Абдулла Лятіф-Заде, Бекір Чобан-Заде й багато інших діячів науки та культури Криму.

Деякі твори Шаміля Алядіна тематично пов'язані з Україною й питаннями історичного минулого: напередодні повернення на Батьківщину він задумав написати історичний роман «Тогай-бей» – епохальний твір про взаємини українських козаків і кримських татар у ранньомодерний період.

У 1985 році Шаміль Алядін вийшов на пенсію і, оселившись на дачі під Ташкентом, присвятив себе письменницькій творчості. Там він написав численні статті, есеї, повісті, зокрема, опубліковані 1987 року у збірці «Чорачькьлар» («Роднички»), котра містила також однойменний твір, де автор ностальгійно описує своїх учителів та красу рідного Криму.

Саме там, під Ташкентом, він почав писати роман «Тогай-бей», оповідаючи про славного полководця Тогай-бея, про допомогу кримскотатарського війська Богданові Хмельницькому в боротьбі за незалежність. На жаль, закінчити

цей роман йому не судилося. Письменник надзвичайно прискіпливо ставився до вивчення історичних документів про взаємодію українців і кримських татар, а для деяких документів мусив шукати перекладачів із польської мови. Усе це вимагало багато часу. Шаміль Алядін мріяв зруйнувати ідеологічні стереотипи, безупинно нав'язуванні радянськими підручниками з історії, науковою та художньою літературою. Це було надзвичайно важливо тоді, коли кримскотатарський народ щойно почав повертатись на Батьківщину. Актуальність цього завдання не зникла й досі.

1994 року разом із сім'єю Шаміль Алядін повернувся у Крим – у Сімферополь. Тут, 1995 року, він опублікував публіцистичний нарис «Кремль кърбанлары» («Жертви Кремля»), а також автобіографічну повість «Я – ваш цар і бог», у якій розповів про важкі роки життя кримскотатарського народу в депортації. Утішений поверненням на Батьківщину, письменник будував творчі плани, утім, його життя у Криму виявилось нетривалим – 21 травня 1996 року Шаміль Алядін помер.

Серед опублікованих після його смерті творів був нарис «Взаємини України, Польщі та Росії із Кримським ханством усередині XVII ст.», який мав стати основою його роману-епопеї. Частина цього нарису з'явилась українською мовою на сторінках літературного журналу «Кур'єр Кривбасу» у 2011 році.

Шаміль Алядін є автором понад 70 творів, які були перекладені різними мовами.

У 1979 році Шаміль Алядін опублікував роман «Иблисинъ зияфетине давет» («Запрошення на бенкет диявола»), що займає особливе місце в його творчій спадщині. Роман присвячено великому кримскотатарському просвітникові Ісмаїлу Гаспринському й поетові Шамілю Токтаргази, чий суспільна і творча діяльність, та й самі їхні імена, були під заборонаю в СРСР.

Основна заслуга Шаміля Алядіна перед своїм народом полягає в тому, що він, перебуваючи на чужині, зумів об'єднати інтелектуалів і подбати не лише про збереження культурної традиції кримських татар, а також і про її успадкування новими поколіннями. У період депортації це було завданням надзвичайної ваги. Завдяки невтомній праці своїх літераторів, як-от Шаміль Алядін та багатьох інших діячів культури, кримські татари змогли не асимілюватись у Середній Азії, а зберегти власну національну ідентичність. У ті роки кримські татари не мали можливості навчатись рідною мовою; вони докладали величезні зусилля задля збереження національних традицій, донесення

нашадкам відомостей про свою історію, культуру, літературу, про видатних людей і події минулого. Але, втративши під час депортації значну частину свого культурного надбання, вони мали небагато джерел, із яких могли ці відомості брати. Своєю творчістю Шаміль Алядін наважився створити образи й назвати джерела, звідки можна було черпати ці знання.

Структурно роман «Запрошення на бенкет диявола» складається з кількох оповідей, котрі ніби вкладені одна в одну. Роман є своєрідною енциклопедією життя кримських татар на початку ХХ століття: тут зібрано багатий матеріал з історії та етнографії, який спонукає аналізувати минуле й міркувати про майбутнє.

Шаміль Алядін писав цей роман тоді, коли кримськотатарський народ страждав на чужині й був позбавлений права повернутись на Батьківщину; тоді, коли говорити чи писати про Крим було заборонено. Проте йому, як майстрові слова, через художній текст, у якому описано повсякдення народу, через специфічну сюжетну лінію вдалось донести нам знання про нашу історію, про спосіб життя, про світоглядні настанови й цінності, а тим самим – поєднати різні покоління нашого народу, який опинився під загрозою асиміляції.

Роман оповідає про реальних історичних осіб та події, що справді відбулись; тут ідеться про проблеми духовності, релігії та соціально-політичні проблеми кримськотатарського суспільства. Зміст роману істотно збагачує поезія Усеїна Токтаргази та колоритні діалекти кримськотатарської мови.

Як зазначає у своїй статті Ш. Юнусов: «Шаміль Алядін цінний, перш за все, своєю місією, спрямованою на розкриття доль кримськотатарського народу. Людина із кримської глибинки, він у своїх найбільш зрілих творах поділився спогадами про своє село, його околиці, думами про далеку і близьку історію Криму. Створюючи образ Усеїна Шаміля Токтаргази – прототип реальної історичної особи, кримськотатарського поета-демократа кінця ХІХ – початку ХХ століття, автор повісті «Запрошення на бенкет диявола» шукає відповідь на питання про роль лідера в історичну епоху» [3].

Шаміль Алядін у повісті «Запрошення на бенкет диявола» зумів пов'язати індивідуальну неповторність особистості з етнічної психологією свого народу [3].

Автор описує період відродження національної самосвідомості кримських татар на початку ХХ століття. Зображаючи видатних історичних

осіб (Ісмаїла Гаспринського та Усеїна Токтаргази), він порушує питання про подолання невігластва тогочасного населення Криму. Головних героїв непокоять думки про краще облаштування суспільного життя, а об'єднує їх ідея, що забезпечити це поліпшення можна завдяки просвітництву. Не випадково в романі згадано імена тодішніх відомих осіб, тісно пов'язаних з освітою. Серед них – цвіт інтелігенції початку минулого століття: Усеїн Боданінський, Ільяс Бораганський, Абдурешид Медієв, Ісмаїл Леманов, Асан Нурі, а також Олександр Самойлович – відомий сходознавець та близький друг Ісмаїла Гаспринського. Імовірно, головний задум письменника – відродити їхні славні імена, попри півстолітнє забуття. Нагадуючи імена багатьох осіб, автор прагнув познайомити читача з минулим нашого народу, його мистецькою та інтелектуальною спадщиною.

Перша структурна частина роману – це оповідь від імені автора, який у 1970-х роках потрапляє в курортне місто у Криму. Він зауважує, що дехто з місцевих ще пам'ятає кримськотатарську мову, але вулиці вже перейменовано. У наступній частині оповідь ведеться від імені Асана Кара, який розповідає про своє перебування в госпіталі під час Першої світової війни та про останні роки життя Усеїна Токтаргази. У такий спосіб роман охоплює три періоди: «доби національного пробудження», Першу світову війну та 70-і роки минулого століття.

Особливу цікавість для читача становить Крим початку ХХ століття, адже перед нами відкривається джерело інформації про життя у Криму, про повсякдення та звичаї кримських татар, про взаємини між різними соціальними верствами. Читаючи, ми отримуємо можливість подивитись на кримськотатарське суспільство з відстані ста років.

Одне із ключових місць у романі належить образу Ісмаїла Гаспринського. Цього героя автор змальовує наприкінці життя, акцентуючи увагу на його активній суспільній діяльності. Дім Гаспринського – це й видавництво, і друкарня, й місце зустрічі освічених людей того часу. Вихід із важкого становища, в якому опинились мусульмани Криму, він убаचाє в освіті, водночас критикуючи ідею революційної зміни влади.

Погляди просвітителя Гаспринського на визволення народу з-під панування російської імперії відрізняються від поглядів учителя Токтаргази, але їх об'єднує одна мета – повернути своєму народові справедливість, утрачені знання й цінності.

У центрі твору – Усеїн Шаміль Токтаргази – відомий кримськотатарський поет, учитель, політичний мислитель демократичного напрямку. Цікавість до його трагічної долі приводить автора в архів, де він несподівано знаходить таємничий рукопис Асана Кара. Учитель Усеїн Токтаргази зображений як духовно сильна особистість, невтомний борець за право свого народу на освіту, на гідне життя. Окрім того, він – талановитий поет, вірші якого стали народними піснями. Крізь призму історичних подій, через образи знаменитих просвітників Шаміль Алядін майстерно змальовує багатогранний духовний світ свого народу, світоглядні настанови, культурну й інтелектуальну спадщину.

Повість «Я – ваш цар і Бог» (1995) є автобіографічною. Оповідач – кримський татарин, фронтовик, який повернувся додому з війни й побачив зовсім інший Крим – разюче відмінний від того, який він покидав. Приїхавши 14 листопада 1945 року військовим ешеленом на Сімферопольський вокзал, він сподівався побачити свою сім'ю й потрапити до рідної домівки. Однак усе складається по-іншому: йдучи додому, він не зустрів жодного кримського татарина, у провулку імені Усеїна Токтаргази вже немає таблички із цією назвою, а в його квартирі оселився якийсь Фанковський – начальник облпромбудпостачторгу. Силоміць увірвавшись у свою колишню квартиру, Алядін зі смутком виявляє свої меблі та речі, привласнені чужими людьми.

Замість почуття радості від зустрічі з рідними місцями його опановує гіркота образи. Він усе ще сподівається, що це – страшний сон, помилка, що ось-ось зможе зустрітись зі своїми близькими і все буде як раніше, та невдовзі усвідомлює, що сподівання марні. Усе поглинула страшна реальність. Скрізь де не глянь – незнайомі обличчя, куди б не зайшов – говорять про кримських татар лише як про лиходіїв, хоч ніколи їх в очі не бачили. Те саме довелось пережити кримським татарам у наступний період, коли вони боролись за реабілітацію та повернення на Батьківщину.

Події, котрі розгорнулись після цього, – арешт, депортація, пошуки рідних на чужині – повернули все його життя. Це стосувалось усіх кримськотатарських фронтовиків, які пройшли дороги війни: повернулись на Батьківщину, але не знайшли тут своїх рідних. Образою, гіркотою й болем пронизані рядки про те, що, коли чоловіки (кримські татари) воювали на фронтах, їхні сім'ї – жінок, дітей, старших людей – щонайпідліше вислали з рідної землі й кинули виживати

на чужині. Текст, де автор описує приниження, злигодні й несправедливість, котрі випали на його власну долю та долю гордого народу, сповнений глибокого драматизму.

Фронтовиків, які повертались у Крим із війни, арештовували й перевозили в Середню Азію у вагонах для худоби, тримали їх усередині закритими, подалі від людських очей, на міських залізничних станціях. Частина офіцерів, які не захотіли змиритись із долею виселенців, розстріляли в гірських ущелинах.

Тисячі офіцерів і солдатів – кримських татар – із клунком на плечах, у запилених чоботях зі стертими підборами, ховаючись та намагаючись не потрапляти на очі карателям НКВС, блукали дорогами Узбекистану з кишляку в кишляк, з міста в місто, розшукуючи батьків, дружин, дітей. Постійно озиралась, ніби злочинці, вони боялись, що їх схоплять патрулі внутрішніх військ, які вистежували й ловили таких шукачів. «Останнім часом з усіх людських почуттів найсильніше мною опанувало почуття самозбереження. Я виробив щось на кшталт інстинкту, притаманного тваринам, на яких полюють» – пише автор [4].

У кожному райцентрі, кожному кишляку, де поселили понад три десятки кримських татар, при кожному заводі були створені спецкомендатури з відповідною кількістю наглядачів. А обласні управління спецпереселенців мали у своєму розпорядженні цілі військові об'єднання. Доля кожного кримського татарина цілком залежала від НКВС, командування якого попереджало місцевих мешканців: «кримські татари – запеклі головорізи, з ними треба бути напоготові, а коли що – не жалувати» [4]. Тож солдати, не соромлячись, зневажали і зривали погони із кримських татар-фронтовиків, обзиваючи їх чингісхановими виродками.

У перший рік після вигнання з Батьківщини в документах, які видавали кримським татарам замість паспортів, зазначалось, що вони – «спецпереселенці», а пізніше – «спецвиселенці». Але це були дрібниці, порівняно з тими стражданнями, які їм довелось пережити. Без дозволу коменданта вони не могли покинути місце, де їх поселили. Чимало тих, хто втратив надію знайти рідних чи повернутись у Крим, покінчили життя самогубством. Щоб угамувати біль, їхні очі мали побачити рідні місця, те, до чого вони звикли з дитинства.

Попри відверту зневагу та ворожість із боку начальства, автор, перебуваючи у принизливому

статусі «спецвиселенця», зустрічав людей, які його розуміли і співчували йому. Окрім того, знайшлися люди, готові не лише співчувати, а й допомагати. Наприклад, Яків Аронович, журналіст похилого віку, який вибираючись з Узбекистану в рідний Мінськ, прописав Алядіна у своїй кімнаті в комунальній квартирі. Про свою роботу в Андижанській газеті Шаміль Алядін пише: «Жоден із моїх колег ні поглядом, ні натяком не дав мені відчути, що я – людина «другого гатунку» [4].

Автор питає себе: чи настануть такі часи, коли можна буде про все це написати – про лихоліття нашого народу, про власні поневіряння. Адже часи міняються. А тепер головне завдання – вціліти в цих страшних жорнах.

Висновки і пропозиції. Трагічна доля кримськотатарського народу протягом трьох століть наклала незгладимий відбиток на світосприйняття й відтворення його в мистецтві творіння. Розглянувши тематику й елементи сюжетів, звер-

нувшись до образів двох творів письменника-реаліста Ш. Алядіна, ми дійшли висновку, що за цими показниками відбивається дійсність попередніх трагічних часів епохи в історії кримських татар. У першому творі – це трагедія відносин соціальних шарів у кримськотатарському суспільстві, яке зазнало значних змін унаслідок колоніальної політики Росії. У другому творі – це трагедія виселення народу з рідної землі, образа й біль фронтовика, який повернувся з війни додому, у Крим, і був підло вигнаний із нього, вимушений шукати свою сім'ю й виживати у статусі «спецвиселенця» на чужині.

Вивчення літератури кримськотатарського народу дозволяє заглянути в його минуле і зрозуміти причини тих чи інших сучасних явищ культури. Дослідження прози Ш. Алядіна, як зразка класичної літератури кримських татар, є внеском у кримськотатарське літературознавство. Матеріали статті можуть бути використані під час вивчення історії кримськотатарської літератури.

Список літератури:

1. Алядин Ш. Сайлама эсерлер. Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 1999. 640 с.
2. Шамиль Алядин. *Официальный сайт писателя*. Режим доступу : <http://shamilalyadin.com/ru/page.php?id=2>.
3. Юнусов Ш. Э. К вопросу о «картине мира» в крымскотатарской прозе новейшего периода. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55830/17-Yunusov.pdf?sequence=1>. С. 57–58.
4. Алядін Шаміль. Мердивен: кримськотатарська проза українською : художнє видання / пер. із кримськотатарської й російської мови. Київ : Майстер книг, 2019. 352 с.

Seitiahiaieva T. R. SHAMIL ALYADIN AS A REALIST OF THE TRAGIC AGE

The article based on the materials of two works of the famous Crimean Tatar classicist, Shamil Alyadin, makes an attempt to characterize him as a realist writer of the tragic epoch in the Crimean Tatars' history. As an outstanding novelist, Shamil Alyadin was able to tell about all aspects of his people's life and reflect its uniqueness and originality in his work of the second half of the XX century. The period, saturated with serious historical events in the Crimean Tatars' life, described the depth of their tragedy as extremely realistic. Shamil Alyadin continuing the tradition of the novel and story genre created significant works on prohibited topics in deportation. He tried to reveal the image of the national hero and show national spirit more deeply. In the story "Invitation to the Devil's Feast", Shamil Alyadin, the first of the Soviet Crimean Tatar writers, wrote about the great enlightener Ismail Gasprinsky and the poet-democrat Usein Toktargazy, whose names were banned within many years. However, Shamil Alyadin was not just a realist writer who took as a basis his people's history and own life events. It is safe to say that he set himself the task of reviving the Crimean Tatar's national identity. In Shamil Alyadin's works we see the author's message to his long-suffering people as reflections on the problems remaining relevant today, such as national identity, dignity, unity, enlightenment, and recognition. He was aware of the need to create prose on historical subjects, because he understood the necessity to form national consciousness. Therefore, the national idea pervades his writings. As a witness to the destruction caused by system of the Crimean Tatars' cultural heritage, he saw both spiritual affinity with previous generations and national memory were being lost. That is why his attempts to look back, describe the past, uncover national problems, and portray cultural affinity and worldview differences between prominent historical figures remain both interesting and important for contemporary Ukrainian readers. The writer's skill appeared as a fact that he had described his personal story as if it were every single Crimean Tatar's one.

Key words: Crimean Tatar literature of XX century, depiction of the tragic epoch, realism, historical subject matter of works, writer-realist, historical figures, works on forbidden topics, image of national hero, national spirit.

Шестакова О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ**

Стаття розглядає та аналізує лексику лінгвістичного термінополя корейської мови, а саме терміни, утворені морфологічним способом, а також їх відповідність діючим мовним нормам. У рамках спланованого Міністерством культури, спорту та туризму Республіки Корея проекту стандартизації термінів за останні роки було проведено багато досліджень, пов'язаних із словотвором термінів. Матеріалом цих досліджень були терміни точних наук або лексика корейської мови загалом, аналіз лінгвістичної термінології не проводився. Проте без такого аналізу неможливо провести повноцінну стандартизацію лексики лінгвістичної терміносистеми, адже без узгоджених універсальних моделей словотвору терміни, що не відповідають стандартизованим критеріям, продовжуватимуть з'являтися.

Серед загальних принципів формування та стандартизації термінів, прийнятих міжнародною спільнотою, одним із найважливіших є оцінка потенційної продуктивності терміна, а в корейській мові – саме морфологічні моделі термінотворення та терміни, утворені таким способом, показують найвищу продуктивність, тобто мають високий дериваційний потенціал (과생성). Причиною цього є використання в корейській мові складів, що мають ієрогліфічне походження – ханча (한자). Їхньою перевагою є не лише висока продуктивність, але й можливість передачі значення повноцінного слова одним складом, наприклад, 자 (字) – буква/склад, 어 (語) – мова. Результат аналізу термінів «Великого словника стандартної корейської мови» для визначення ханча, які використовуються найчастіше для створення лінгвістичних термінів, показав, що такі склади мають найвищий дериваційний потенціал: 어 (語, мова), 음 (音, звук), 사 (詞, мова/письмо), 문 (文, речення/письмо), 성 (聲, звук), 성 (性, природа, характеристика), 법 (法, закон/спосіб), 동 (句, рух) і 구 (句, речення, фраза).

Щодо негативних сторін морфологічного способу термінотворення, то дослідження показало такі проблеми: омонімія ієрогліфів, з яких утворюють терміни; порушення мовних норм (скорочення граматично значущих частин терміну, неправильне написання словосполучень). Необхідний подальший аналіз морфологічного словотвору для оптимізації словотвірних форм та визначення стандартизованих критеріїв для уникнення в подальшому вищезазначених проблем.

Ключові слова: морфологічний спосіб словотворення, термін, афікс, ханча, дериваційний потенціал, продуктивність.

Постановка проблеми. Важливим етапом становлення термінології будь-якої галузі є її систематизація [3, с. 156]. Праці Вюстера у ХХ ст., присвячені систематизації технічних термінів, дали поштовх формуванню основних принципів стандартизації у багатьох галузях [1, с. 75], але ці принципи застосовуються лише для роботи з уже існуючими термінами. Проте будь-яка наука не стоїть на місці, тому, окрім критеріїв роботи з термінами, що вже активно використовуються знавцями тих чи інших галузей, терміносистема вимагає визначення критеріїв для утворення нових термінів для того, щоб максимально зменшити необхідність проведення стандартизаційних заходів у майбутньому.

Критично важливим є створення стандартизованих моделей термінотворення для корейської

мови, яка багата на високопродуктивні словотвірні частини [10, с. 21], багато з яких є синонімічними, як от 인 (사람 인, 人) і 자 (놈 자, 者) – склади, додавання яких до основи слова надає йому значення «людина» (한국 + 인 = 한국인, 학습 + 자 = 학습자), або 말 (끝 말, 末) і 료/요 (마칠 료/마칠 요, 了), які означають «кінець, закінчення» (주말, 완료). Для створення таких моделей у першу чергу потрібно провести аналіз існуючої термінології для визначення найбільш універсальних способів термінотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пе Сон Мі та Ші Чонг Кон проводили статистичний аналіз новостворених термінів для визначення патернів, притаманних термінотворенню у корейській мові, проте у їхній роботі аналізувалися

лише терміни точних наук. Лі Кванг Хо аналізував словотворчі афікси корейської мови. Чхве Хьон Йонг у своїх роботах досліджував лексико-семантичні та морфологічні способи творення слів у корейській мові, в той час як Чо Ин Кьон аналізував ці ж способи, обмежуючи матеріал досліджень лише термінами корейської мови. Хоча питання словотвору, зокрема творення термінів, протягом багатьох років залишається актуальним серед корейських лінгвістів, більшість досліджень фокусується на термінології точних наук, оскільки швидкість появи нових понять, механізмів у таких галузях вища, отже, вищою є і потреба аналізу та класифікації лексики. Тому аналіз словотворчих способів конкретно в лінгвістичній термінології потребує детального вивчення.

Формулювання мети дослідження. Метою дослідження є визначення основних засобів морфологічного способу термінотворення лексики лінгвістичної галузі. Аналіз таких словотворчих одиниць передбачає також визначення відповідності цих одиниць мовним нормам та особливості їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що більшість галузей Кореї можуть похвалитися передовими позиціями на міжнародній арені, стандартизація та врегулювання терміносистем цих галузей відбулася досить пізно, а в деяких галузях, зокрема лінгвістиці, продовжується і сьогодні [9, с. 2-3]. Регулюється цей процес Законом про корейську мову редакції від 14 квітня 2011 року (국어 기본법) [8] та Постановою про виконання закону про мову від 22 серпня 2012 року (국어 기본법 시행령) [7]. Коли ми говоримо про «стандартизацію» в рамках вищезазначених законів, а також проектів, що були розпочаті Міністерством культури, спорту та туризму Республіки Корея для втілення цих законів, ми розуміємо процес відбору, класифікації та уніфікації професійної лексики, що використовується в межах окремого термінополя. Проте існує й інша сторона стандартизації, яка не згадується у цих документах, а саме створення правил для формування нових термінів, що вписувалися б у рамки стандартизованої терміносистеми. Перехід від одного підходу до іншого у процесі розвитку професійної лексики є природним та попереджає виникнення подальших непорозумінь та неточностей у створенні та використанні термінів. Зрозуміло, що такий перехід повинен бути ініційований та керований науковою спільнотою, адже він вимагає наукового та мовно-нормативного, а не законодавчого підходу до питання.

Хоча корейська наукова спільнота продовжує процес стандартизації термінів, видається доцільним у той же час почати розроблення правил та критеріїв для термінотворення, адже розвиток науки в останні роки лише пришвидшується, відповідно, з'являється все більше нових понять, які потрібно позначати. Навіть саме слово «термін» у корейській мові піддалося змінам – якщо колись термін позначали як «전문 용어», сьогодні також використовують синонім 전문어, утворений морфологічним способом – скороченням – приєднанням словотворчого афіксу «어» (말씀 어, 語) зі слова 용어 до першої частини словосполучення 전문.

Морфологічні моделі термінотворення є одними із найбільш вживаних у корейській мові [4, с. 6], адже вони показують високу продуктивність, а також дозволяють утворювати відносно короткі слова. Ця характеристика робить морфологічний спосіб особливо актуальним для використання в термінотворенні, адже однією із загальноприйнятих характеристик терміна є те, що термін повинен бути коротким [2, с. 12]. Саме тому для аналізу було обрано наявні морфологічні моделі словотворення в корейській мові.

Сьогодні основною базою для оцінки відповідності терміна загальноприйнятим міжнародним стандартам є стандарт ISO 704:2009 (попередня версія – ISO 704:2000) – «Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять». Даний документ подає перелік основних принципів формування нових термінів, таких як: вмотивованість терміна, систематичність, відповідність мовним нормам, зручність та ефективність використання, високий рівень продуктивності, дефінітивність, надання переваги еквівалентам у рідній мові, якщо такі існують [5]. Ці принципи є досить загальними, адже вони повинні максимально відповідати мовним нормам усіх мов світу, а тому не можуть враховувати особливості кожної окремо взятої мови. У даній роботі розглянуто один із найбільш значущих для термінотворення а корейській мові принципів – продуктивність, а саме: основні словотворчі афікси та їхні деривати.

Основним оціночним поняттям для словотворчих одиниць у корейській мові є дериваційний потенціал (파생성). Дериваційний потенціал афіксів у корейській мові значно вищий, ніж у слів, оскільки значна частина таких афіксів припадає на склади, що мають ієрогліфічне походження, – ханча (한자). Їхньою перевагою є не тільки висока продуктивність, але й те, що один склад пере-

дає значення повноцінного слова, наприклад, та ж «корейська лексика китайського походження/китайсько-корейська лексика» корейською виглядає набагато компактніше – 한자어: 한 (漢 한 나라 한) – «династія Хань» (у період правління якої Корейський півострів знаходився під владою Китаю), 자 (字 글자 자) – буква/склад, 어 (語 말 씀 어) – мова.

Аналіз лінгвістичних термінів, наведених у «Великому словнику стандартної корейської мови» («표준국어대사전») Національного інституту корейської мови, дозволив виділити наступні афікси, які зустрічаються найчастіше:

격 (격식 격, 格) – форма/позиція 객격, 관형격, 부사격, 주격, 호격;

구 (글귀 구, 句) – речення, фраза 관용구, 구두, 구절, 인용구;

대 (대할 대, 對) – (спів)відноситись 대격, 대등법, 대등절, 대상어;

동 (움직일 동, 動) – рух 동사, 감동사, 능동문, 사동사, 피동;

론 (논할 론, 論) – обговорювати, аргументувати 계통론, 구문론, 문법론, 어휘론;

문 (글월 문, 文) – речення/письмо 간투문, 고문, 곁문장, 내포문, 도문;

법 (법 법, 法) – закон/спосіб 가설법, 감탄법, 공손법, 대등법, 강의법;

사 (말 사, 글 사, 詞) – мова/письмо 명사, 감탄사, 단사, 사화집, 사명;

상 (서로 상, 相) – вигляд/база 진행상, 음상, 시상, 상관;

성 (성품 성, 性) – природа, характеристика 다의성, 단의성, 모호성, 전조성;

성 (소리 성, 聲) – звук 의성어, 거성, 무성음, 설성, 성대음;

어 (말씀 어, 語) – мова개념어, 고유어, 공통어, 언어, 구어, 국어학;

언 (말씀 언, 言) – мова 관계언, 무언부, 방언, 본용언, 언리학;

운 (운 운, 韻) – звук, рима 모운, 백육운, 성운, 운두, 운소, 음운론;

음 (소리 음, 音) – звук격음, 농음, 다음절, 모음, 발음, 방음, 음운학;

절 (마디 절, 節) – підсумовувати, слово개음절, 관형절, 단음절, 성절음;

접 (이을 접, 接) – приєднувати 접두사, 접미사, 간접법, 순접;

표 (표할 표, 標) – знак, позначати기표, 무언표, 문표, 의문표, 특시표;

학 (배울 학, 學) – вчення 국어학, 기호학, 발음학, 어법학, 언어학;

형 (모양 형, 形) – форма, вигляд 감탄형, 관형구, 관형사형, 사동형;

화 (될 화, 化) – процес зміни стану간음화, 경구개음화, 무성화, 비음화;

Найвищу продуктивність показали такі афікси: 어 (мова), 음 (звук), 사 (мова/письмо), 문 (речення/письмо), 성 (звук), 성 (природа, характеристика), 법 (закон/спосіб), 동 (рух) і 구 (речення, фраза).

Афіксальний спосіб термінотворення за допомогою використання складів китайського походження дозволяє не лише створювати терміни, зручні для використання, але й максимально зберігає комфортну і звичну вимову для носіїв мови. Окрім того, такі терміни легко співвідносяться з наявними граматичними правилами, на відміну від запозичень з іноземних мов, категоризація та правильне використання яких може викликати труднощі.

Варто зауважити, що використання ханча для термінотворення не зобов'язує приєднувати їх виключно до основ сіно-корейського походження чи тільки інших ханча. Ієрогліфічні склади можуть приєднуватись до:

1) чисто корейських основ: 차례잇기 (次例잇기), 대그림씨 (대그림씨);

2) запозичених іноземних слів: українаер (Україна어), 터키어 (Turkey어).

При цьому позиція ієрогліфічних складів у слові також показує широку варіацію. Ханча можуть розміщуватись у:

– препозиції: 대이름씨 (대이름씨);

– постпозиції: 건너따옴법 (건너따옴법);

– бути частиною кореня: 말지도 (말地圖), 월점치기 (월點치기), 입천장소리되기 (입天障소리되기).

У той час коли ієрогліфічні склади показують високу продуктивність та зручність у використанні, використання їх має і негативні сторони. Однією з них є омонімія ієрогліфів. Наприклад, термін для позначення крапки з комою корейською – 반구절점 – в основі має такі ієрогліфи: 半 (반 반), 句 (글귀 구), 切 (끊을 절) та 點 (점 점). Проте кожен склад має такі співзвучні, але відмінні за значенням ієрогліфи:

반 – 反 (돌이킬 반), 班 (나눌 반), 般 (가지 반), 일반 반), 盤 (소반 반);

구 – 九 (아홉 구), 口 (입 구), 球 (공 구), 區 (구분할 구) та ще понад 300 можливих значень;

절 – 竊 (훔칠 절), 癩 (부스럼 절), 晝 (밝을 절), 𠄎 (마디 절);

점 – 店 (가게 점), 占 (점령할 점), 粘 (붙을 점), 霑 (젖을 점).

У більшості випадків зрозуміти, який ієрогліф відповідає даному звучанню, можна відносно легко завдяки контексту, в якому вживається

термін, а також загальній комбінації ієрогліфів у слові, проте іноді все-таки можливе множинне трактування словотворчих частин терміна, що створює незручності для читача/слухача. Часто в таких випадках автор тексту в дужках зазначає відповідні ієрогліфи або корейський еквівалент, щоб уникнути виникнення непорозумінь. Однак існують і односкладові терміни, значення яких без подібних пояснень та виноска зрозуміти практично неможливо. Наприклад, термін «гармонія» л-화 (화할 화, 和), співзвучний із 122 ієрогліфами, згідно зі словником ханча Naver [6]. Очевидно, що в такому випадку доцільно використовувати більш конкретний варіант 조화, незважаючи на те, що на перший погляд він може виглядати не дуже вдалим і перевантаженим у смисловому значенні, адже і 조 (고를 조, 調), і 화 (화할 화, 和) означають «гармонію», «підходити один одному».

Тенденції останніх років у термінотворенні тяжіють до спрощення, у зв'язку із чим у деяких випадках загальноприйнятими стають стандарти, які не відповідають мовним нормам. Це, наприклад, скорочення складу -적, що використовується для перетворення іменника в прикметник – хоча в термінах на письмі використовують іменник, він продовжує нести значення прикметника у словосполученні:

언어적 차이 → 언어 차이 – мовні відмінності;
상징적 기호 → 상징 기호 – символ (символічний знак).

Доцільність такого спрощення викликає питання, адже оскільки таке скорочення не узгоджується з мовними нормами, в деяких випадках неможливо здійснити таке скорочення через те, що спрощений варіант уже відповідає іншому визначенню:

과학적 과정 науковий процес – 과학 과정 курс природничих/точних наук;

언어적 기호 вербальний символ – 언어 기호 мовний/лінгвістичний знак.

Менш критичними скороченнями вважаємо упускання присвійної частки -의, а також абривації термінів з ієрогліфічною основою:

인지의 일관성 → 인지 일관성 – когнітивна послідовність;

전문 용어 → 전문어 – термін.

Висновки. Аналіз лінгвістичної термінології показує, що абсолютна більшість термінів мають китайське походження або мають хоча б один склад-ханча. Відповідно, можна стверджувати, що дериваційний потенціал ханча є найвищим. Конкретно для лінгвістичних термінів найбільш продуктивними словотворчими одиницями виявились такі афікси: 어 (語, мова), 음 (音, звук), 사 (詞, мова/письмо), 문 (文, речення/письмо), 성 (聲, звук), 성 (性, природа, характеристика), 법 (法, закон/спосіб), 동 (句, рух) і 구 (句, речення, фраза). Вони можуть приєднуватись як до інших ханча для утворення нового терміна, так і до уже наявного терміна, а також до основ чисто корейського або іноземного походження.

Незважаючи на вимогу термінознавчої науки щодо точності та відповідності термінів мовним нормам, існують випадки скорочення граматично вагомих частин термінологічних словосполучень, таких як прикметникове закінчення -적, присвійна частка -의. Ще однією вагомою проблемою використання ієрогліфічних складів для термінотворення є омонімія. Омонімія словотворчих ієрогліфічних складів залишає відкритим питання доцільності повної заміни термінів, які можуть мати множинне трактування навіть у рамках однієї терміносистеми, на відповідні чисто корейські еквіваленти, навіть якщо такі еквіваленти є довгими, менш зручними у використанні та мають значно менший рівень продуктивності.

Подальше вивчення термінотворчих способів, зокрема морфологічного, необхідне для вирішення вищезгаданих спірних моментів, а також для створення списку словотворчих критеріїв для лінгвістичної термінології корейської мови.

Список літератури:

1. Гуменюк Т.І. Стандартизація в термінології: екстралінгвістичний погляд. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. № 55. С. 75–77.
2. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : KM Academia, 2000. 216 с.
3. Литовченко В.И. Классификация и систематизация терминов. *Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М.Ф. Решетнева*. Красноярск, 2006. № 3(10). С. 156–161.
4. Рижков А.Г. Юридична термінологія корейської мови: структура та семантика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13. Київ, 2007. 253 с.
5. ISO 704:2009(en) Terminology work – Principles and methods. URL : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:704:ed-3:v1:en> (дата звернення: 24.01.2020).
6. Naver 사전. 한자사전. URL : <https://hanja.dict.naver.com/>.

7. 국가법령정보센터: 국어기본법 시행령. URL : <http://law.go.kr/lisInfoP.do?lsiSeq=128050#0000> (дата звернення: 13.03.2020).
8. 국가법령정보센터: 국어기본법. URL : <http://www.law.go.kr/%EB%B2%95%EB%A0%B9/%EA%B5%AD%EC%96%B4%EA%B8%B0%EB%B3%B8%EB%B2%95> (дата звернення: 13.03.2020).
9. 유현경. 표준 국어 문법 개발을 위한 기초 연구. 서울 : 독수리사, 2013. 213 p.
10. 이광호. 국어 파생 접사의 생산성과 저지에 대한 계량적 연구 : 학위논문(박사). 서울, 2007. 305쪽.

Shestakova O. V. MORPHOLOGICAL TERM FORMATION OF KOREAN LINGUISTIC TERMINOLOGY

The article reviews and analyzes linguistic terminology of Korean language, in particular, terms coined with the help of morphological word formation methods, and their conformity with the standards of Korean language. As a part of standardization project initiated by the Ministry of Culture, Sports and Tourism of the Republic of Korea, a lot of studies related to the term formation have been conducted lately. Those studies focused mostly on science terminology and on general Korean vocabulary, and linguistic terminology has not been analyzed yet. However, it is not possible to complete a proper standardization of linguistic terminology at this point, as without a set list of universal term formation models there is a high risk of appearance of terms that fail to conform to the standardized criteria.

Amongst general principles of term formation and standardization that are recognized by international community, the principle of potential productivity of a term is one of the most important ones. As for Korean language, morphological word formation and terminology created using this method show the highest level of productivity, i.e. have a high derivational potential (파생성). It is because Korean language uses syllables that are based on Chinese characters – hanja (한자). The advantage of hanja usage lies not only in high productivity levels but also in a possibility to express meanings of independent words in just one syllable, for example: 자(字) – letter, character; 어(語) – language. Results of analysis of terminology included in the “Standard Korean Language Dictionary”, conducted to determine hanja that are used the most in linguistic terms formation, has shown that the following syllables have the highest derivational potential: 어(語, language), 음(音, sound), 사(詞, language/writing), 문(文, sentence/writing), 성(聲, sound), 성(性, nature/characteristics), 법(法, law/method), 동(句, movement) and 구(句, sentence, phrase). Regarding negative points of morphological word formation methods, the analysis identified such problems as: homonymy of characters-based syllables that are widely used in term formation; violation of language usage rules (reduction of grammatically important parts of a term, improper spelling of the new terms). Further analysis of morphological word formation is needed in order to optimize word-coining methods and to determine standardized criteria of word formation to avoid the above-mentioned problems in the future.

Key words: morphological word formation, term, affix, hanja, derivational potential, productivity.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 007:621.397.13:316.658

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/18>

Гришок В. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ В МАС-МЕДІА УКРАЇНИ

У статті визначено основні проблеми репрезентації сексуальності в українських мас-медіа та з'ясовано, як вони співвідносяться із ситуацією на ринку ЗМІ в інших країнах світу й як розглядаються іноземними науковцями. Серед основних проблем репрезентації сексуальності в Україні виокремлено такі: об'єктивізація та сексуалізація тіла, стереотипізація сексуальності, формування нереалістичних медіаобразів, використання маніпулятивних технологій, викривлення смислів, поширення суб'єктивних оціночних суджень у контенті, хибне розуміння термінів (секстинг, кіберсекс тощо), вплив глобалізаційних процесів в аспекті репрезентації сексуальності.

Наведено нові дослідження іноземних науковців за темою роботи. Серед найбільш актуальних аспектів: роль сексуальної ідентичності у процесі побудови іміджу; значення культурного контексту у процесі генерування сексуальних образів; специфіка репрезентації особистості на екрані; використання графічних програм під час створення медіаобразів; визначення структури цифрової етики в техносексуальному ландшафті; зв'язки між сексуальністю та сучасними технологіями; погляди на ЗМІ як на майданчик для комунікації та просвітництва, зважаючи на стрімке поширення ВІЛ/СНІД та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом.

Матеріали роботи можуть бути використані викладачами спецкурсів «Медіаграмотність», «Медіабезпека», «Медіаекологія» під час підготовки фахівців у сфері журналістики. Керівники інформаційних сайтів, розважальних програм та ток-шоу можуть використовувати зібраний фактологічний матеріал та одержані результати дослідження для поліпшення відповідного контенту.

У ході дослідження використано методи: аналізу, синтезу та моніторингу (контенту сексуального характеру на українському телебаченні та у мережі Інтернет), описовий (опис проблем репрезентації сексуальності в медіа) та порівняльний методи.

Ключові слова: сексуальність, секс, репрезентація, контент, мас-медіа, ЗМІ.

Постановка проблеми. Проблеми сексуальності досліджувалися в Україні переважно в аспекті медицини та частково етнографії, але не як явище у сфері соціальних комунікацій. Однак із популяризацією телебачення й Інтернету питання сексуальності у медіа також увійшли в науковий дискурс та помітно актуалізувалися, зважаючи на зменшення можливості контролю над контентом сексуального характеру, що призвело до зниження якості журналістських матеріалів та появи фейків. Окрім того, медіафахівці почали активно запроваджувати нові способи залучення аудиторії, у тому числі шляхом використання маніпулятивних соціально-комунікаційних технологій, пов'язаних із глобальною тенденцією сексуалізації. З огляду на

все вищесказане, дослідження проблем репрезентації сексуальності в українських мас-медіа є надзвичайно актуальним, важливим та новим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських учених, які досліджували різні аспекти сексуальності в медіа варто згадати О. Косяк [4], Б. Потятиника та І. Полянського. Чимало теоретиків також займаються вивченням поведінки мас [9] та гендерних проблем у ЗМІ, серед яких – Н. Сидоренко, А. Волобуєва, Н. Желіховська, Н. Герасимчук. Гендерні стереотипи вивчала також дослідниця Т. Кравець, зокрема важливою є її наукова стаття «Об'єктивізація гендерних стереотипів в українському мас-медійному дискурсі» [5]. Н. Олійник аналізувала жіночу

пресу в Україні, а М. Петрушкевич – гендерне питання в українських релігійно спрямованих ЗМК [8, с. 152–154].

За основу для теоретичних обґрунтувань взято наукові праці Д. Мерскін [7], С. Лема [6, с. 41–43], Ж. Бодрійяра [1; 2], Д. Лоуренса, Б. МакНейра, Є. Фукса, Ш. Берд, С. Жеребкіна [3].

Постановка завдання. Мета статті – визначити основні проблеми репрезентації сексуальності в українських мас-медіа та з'ясувати, як вони співвідносяться із ситуацією на ринку ЗМІ в інших країнах світу й як розглядаються іноземними науковцями.

Виклад основного матеріалу. Шляхом 30-денного моніторингу (квітень 2020 р.) контенту чотирьох найпопулярніших в Україні суспільно-політичних сайтів (згідно з рейтингом Similar Web за квітень 2020 р., це «РБК», «Страна.ua», «Українська правда», «Обозреватель»¹) нам удалося виявити такі проблеми репрезентації сексуальності:

- об'єктивізація та сексуалізація тіла, стереотипізація сексуальності;
- вплив сучасних технологій на формування медіаобразів;
- поширення суб'єктивних оціночних суджень у журналістському контенті;
- використання маніпулятивних технологій;
- репрезентація штучних сексуальних образів, викривлення смислів;
- неправильне розуміння термінів (наприклад, «секстинг», «кіберсекс» тощо);
- вплив глобалізаційних процесів в аспекті репрезентації сексуальності.

У запропонованому дослідженні ми з'ясували, як ці проблеми представлені та проаналізовані у працях учених зі США, ЄС, Австралії та Африки. Важливим для розуміння масштабності теми став випуск колективної монографії *The Routledge Companion to Media, Sex and Sexuality* [29] у 2017 р. До цієї праці долучилися професорка британського Університету Сандерленда Клариса Сміт (Clarissa Smith), дослідниця сексуальних культур, репрезентації сексу та сексуальності, редакторка журналу *Routledge Porn Studies*, а також викладач Університету Сассекса (Велика Британія) Найлл Річардсон, котрий, окрім того, у співавторстві з Кларисою Сміт написав працю «Вивчення сексуальностей: теорії, репрезентації та практики» (2013 р.) [27]. За словами дослідника сексуальних культур Кена Плюммера, багато історій про сексуальність у сучасному світі зна-

йшли майданчик для виходу – від добре відрепетитиваних історій про те, як зробити каміг-аут, до того, як пережити сексуальне насилля.

«Американські телепередачі на кшталт Donahue та Oprah створюють «симуляк» сексуальних історій. Це Вавилонська вежа, де більше не мовчать про сексуальність», – пише науковець [28, с. 38]. У своїй праці він зробив акцент на сексуальності як сторітелінгу: це, перш за все, персональні історії про осіб, котрі пережили зґвалтування, аборт чи інцест; каміг-аути геїв та лесбійок, сповіді жінок, які «кохали надто сильно». За його словами, конкретні приклади з життя нині перебувають у центрі суспільної думки: «Це шлях до розуміння культури, основи ідентичності та осмислення минулого як правдивої розповіді» (Spence, 1982; Bruner, 1987; Maines, 1993) [28, с. 38–39]. Колись такі історії були переважно частиною локалізованої усної культури, однак уже в ХІХ ст. вони перейшли в друк і розповсюджувалися на маси завдяки таблоїдам та пенні-пресі (Bird, 1992), зазначає науковець [28, с. 38–39]. «У ХХ ст. вони стали основою для телевізійних документально-художніх драм, контентом для ток-шоу і доступною для масового споживання інструкцією для вирішення особистих проблем (Meurowitz, 1985). Сучасна організація засобів масової інформації змінила доступ до сегрегованих світів, які раніше були невидимі, недоступні чи навіть немислимі, зробила їх більш публічними», – вказує Плюммер [28, с. 35].

Уже згаданий раніше дослідник Найлл Річардсон зазначає, що «західна культура одержима сексом: телебачення, кіно, журнали, музика, книги та Інтернет насичені сексуальним змістом» [27, с. 6–7]. Він також упевнений, що є тільки два культурних уявлення, які відрізняють людей від тварин, – їжа та секс. «В історії людської цивілізації навіть були випадки, коли домінуючі групи дегуманізували підкорених, годуючи їх, як тварин. Таке було, наприклад, з ув'язненими в концтраційних таборах», – стверджує науковець [27, с. 6–7]. Так само, на його думку, вписаний у культурний дискурс секс. «Ми створили специфічну культуру навколо сексу, яка змушує нас дотримуватися певних правил у процесі сексуальної взаємодії», – пише він [27, с. 6–7]. Узагалі ж дослідник упевнений, що одна з важливих причин, чому сексуальність викликає настільки великий академічний інтерес, полягає у «концептуальному зв'язку сексуального задоволення з життям та смертю». [27, с. 6–7].

¹ SimilarWeb: рейтинг за квітень 2020 р. URL : <https://www.similarweb.com>.

Є ще низка інших науковців, чії праці допомогли нам більш глибоко вивчити вибрану тему. Ми вирішили поділити їх на групи *за географічним принципом*.

Велика Британія. Професорка Мідлсекського університету Феона Атвуд (Feona Attwood) досліджує сексуальність у сучасній культурі, а також нові технології, проблеми ідентичності та тіла. Вона є редакторкою журналів *Sexualities Journal* та *Porn Studies*, а також авторкою книг *Sex Media and Technology* [13], *Mainstreaming Sex: The Sexualisation of Western Culture* [14; 11; 12]. Викладач кафедри мас-медіа та культури в Ньюкаслському університеті Гарет Лонгстафф (Gareth Longstaff) аналізує дискурс порнографії та психоаналіз саморепрезентації. Він написав праці *Celebrity, Pornography and the Psychoanalysis of Self-Representation* [23], *From reality to fantasy: celebrity, reality TV, and pornography* [24] та *Let's Take a Selfie: Self-Representation and Impersonal Narcissism Online* [25]. Професор Бірмінгемського університету Джон Мерсер (John Mercer) у книзі *Gay Porn: Representations of Masculinity and Sexuality* (2017) вивчав гендерні питання та репрезентації сексуальності в аспекті соціального та культурного конструювання маскуліності. Викладач кіно і телебачення у St. Mary's University College at Strawberry Hill Керолайн Рудделл (Caroline Ruddell) досліджує використання Rotoshop у кіновиробництві, а також репрезентацію особистості на екрані.

США. У книзі *Technosex: Precarious Corporealities, Mediated Sexualities, and the Ethics of Embodied Technics* [15] професор та науковий співробітник Університету Айови Мінакші Джі-джі Дарем (Meenakshi Gigi Durham) описує прогресивну структуру цифрової етики в техносексуальному ландшафті, досліджуючи складні зв'язки між сексом та технологіями [16–18]. «Нові методи сексуальної репрезентації та трансформації тіла – від секстингу до пластичних операцій [30] – виникають у зв'язку з глибокими і складними взаємодіями наших бажань із медіаобразами» [15], – пише вчена.

Питання ролі культурного контексту у процесі генерування сексуальних образів піднімає вчена болгарського походження Пламена Куртова (Plamena Kourtova) з Університету Флориди. За її словами, соціальні норми й очікування, пов'язані із сексуальною ідентичністю, були фундаментом для побудови провокаційного іміджу численних американських та європейських виконавців популярної музики – від Девіда Бові до Мадонни та Леді

Гаги, які кидали виклик усім сексуальним табу. Що відбувається, коли ці стилі та перформанси копіюються та відтворюються у різних контекстах, дослідниця показала на прикладі провокаційного болгарського поп-фолк-співака Азіза. Незважаючи на комерційний успіх, його музичні кліпи заборонили, звинувачуючи в демонстрації гомоеротизму, а рекламу артиста піддали цензурі. Куртова стверджує, що ця імітація може стати засобом для подолання протиріч між місцевим і глобальним [11].

Також опубліковано чимало праць про різноманітні аспекти репрезентації сексуальності в іноземних (переважно англійських) мас-медіа [20; 21; 19; 26]: репрезентацію транссексуальності досліджувала Еліза Штейнбок (Eliza Steinbock), репрезентацію лесбі-сексуальності у фільмах та телебаченні – Ребекка Бейрн (Rebecca Beirne), репрезентацію гей-сексуальності – Шаріф Маулабокус (Sharif Mowlabocus), репрезентацію БДСМ у поп-культурі – Уммні Хан (Ummni Khan), репрезентацію бісексуальності в медіа XXI ст. – Марія Сан-Філіппо (Maria San Filippo), репрезентацію гетеросексуальності – Кет Олбері (Kath Albury), репрезентацію квір-сексуальності – Діон Каган (Dion Kagan), репрезентацію асексуальності в ЗМІ – Крістіна Гупта та Карлі Джун Черанковські (Kristina Gupta, Karli June Cerankowski). Також важливими для обґрунтування результатів роботи були наукові розвідки Міші Кавки (Misha Kavka) про секс у реаліті-шоу, Фредеріка Дхаененса і Софі Ван Баувел (Frederik Dhaenens, Sofie Van Bauwel) – про секс у ситкомах, Діани Рейнтон (Diane Railton) – про секс у відеокліпах, Стіва Джонса (Steve Jones) – про секс у фільмах жахів, Ешлі Браун (Ashley M. L. Brown) – про секс у відеоіграх, Деспіни Хронакі (Despina Chronaki) – про репрезентацію сексуальності у рекламі, Пола Байрона (Paul Byron) – про взаємозв'язок соціальних медіа та сексуального здоров'я, Енн-Френсіс Уотсон (Anne-Frances Watson) – про сексуальну освіту в мас-медіа. Усі ці науковці об'єдналися для випуску колективної монографії *The Routledge Companion to Media, Sex and Sexuality* [29].

Австралія. Координаторка курсів інтерактивних мультимедіа в Технологічному університеті Сіднея Мередіт Джонс (Meredith Jones) досліджує взаємозв'язки концепту тіла, культури та технологій. Серед іншого, Джонс актуалізує дискусію щодо використання графічного редактора Photoshop і його впливу на процес репрезентації тіла, а також піднімає проблеми маніпулювання у процесі відображення реальності шляхом конструювання «ідеальних образів», створених

у Photoshop та інших цифрових медіа (Attwood, 2013). Цінною також є праця викладачки Мельбурнського університету Лорен Розуарн, котра написала ґрунтовну монографію «Інтимність в Інтернеті: медіарепрезентація Інтернет-зв'язків» (2016). Вона вивчає проблеми гендеру, сексуальності, поп-культури та впливу технологій на міжособистісні стосунки. За словами вченої, популярна культура (кіно, телебачення (narrative television), засоби масової інформації і реклама) представляють абсолютно різні шляхи використання Інтернету в аспекті інтимності.

Про важливість дослідження теми сексуальності в медіа заявили й науковці з Африки. У регіоні, за словами дослідників, важливо використовувати ЗМІ як майданчик для комунікації та просвітництва, зважаючи на стрімке поширення ВІЛ/СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом. Чи не найбільш ґрунтовною працею, присвяченою цій проблемі, є колективна монографія *Sexuality in the Print Media: Emerging Issues in Africa* (2005). Видання розділене на чотири розділи, у кожному з яких аналізуються репортажі про проблеми сексуальності у друкованих африканських ЗМІ. Автори досліджували матеріали з Нігерії (Західна Африка), Єгипту (Північна Африка), Кенії (Східна Африка) і Південної Африки. Вчені шляхом контент-аналізу та за допомогою методу інтерв'ю визначили частоту появи подібних журналістських публікацій,

їх характер та особливості й дійшли висновку, що проблеми сексуальності потрапляють у фокус африканських друкованих медіа нечасто; вони є недостатньо проаналізованими, а дані – викривленими через дезінформацію. [22, с. 4–5].

Висновки і пропозиції. У дослідженні ми виокремили основні проблеми репрезентації сексуальності в українських мас-медіа та з'ясували, як вони співвідносяться із ситуацією в інших країнах світу й як розглядаються іноземними науковцями. Як удалося з'ясувати, найбільший внесок у дослідження проблем репрезентації сексуальності зробили науковці зі США, Австралії та Євросоюзу. Серед іншого, іноземні вчені розглядають проблеми сексуальної ідентичності у процесі побудови іміджу; ролі культурного контексту у процесі генерування сексуальних образів; репрезентації особистості на екрані; використання графічних програм під час створення контенту. Також вони визначали ЗМІ як майданчик для комунікації та просвітництва, зважаючи на стрімке поширення ВІЛ/СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, і вивчали структуру цифрової етики в техносексуальному ландшафті, досліджуючи складні зв'язки між сексуальністю та технологіями. Усі ці аспекти, на нашу думку, варто проаналізувати і в українських реаліях, а розробки іноземних учених використати для пошуку вирішення актуальних проблем репрезентації сексуальності в мас-медіа.

Список літератури:

1. Бодрийяр Ж. Забыть Фуко. Санкт-Петербург : Владимир Даль. 2000. 89 с.
2. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ : Основи, 2004. 387 с.
3. Жеребкин С. Сексуальность в Украине: гендерные «политики идентификации» в эпоху казачества. *О муже(Н)ственности* : сборник статей. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 230 с.
4. Косяк О. Гра – інформація – комунікація: генетичний розтин розважальної продукції електронних мас-медіа : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 232 с.
5. Кравець Т. Об'єктивація гендерних стереотипів в українському мас-медійному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43(2). С. 252–257.
6. Лем С. Эротика и секс в фантастике и футурологи. *Человек*. 1991. № 6. С. 41–43.
7. Мерскин Д. Сексуализация медиа. Как и почему мы это делаем. Харьков : Гуманитарный центр, 2015. 380 с.
8. Петрушкевич М. Гендерне питання у релігійно спрямованих ЗМК в Україні. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 152–154.
9. Різун В. Маси. Київ : Київський університет, 2003. 108 с.
10. Attwood F. No money shot? Commerce, pornography and new sex taste cultures. *Sexualities*. 2007. № 10(4). P. 441–456.
11. Attwood F. Controversial images: media representations on the edge. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013.
12. Attwood F. Porn.com: Making Sense of Online Pornography. New York : Digital Formations/Peter Lang, 2010.
13. Attwood F. Sex media. Cambridge, UK : Polity. Barker, M., 2018.
14. Attwood F. Mainstreaming Sex: The Sexualization of Western Culture. London and New York : IB Tauris, 2009.

15. Durham, Meenakshi Gigi Technosex: Precarious Corporealities, Mediated Sexualities, and the Ethics of Embodied Technics. London : Palgrave Macmillan, 2016.
16. Durham Meenakshi. Gigi Sexy girls, malevolent moms: Motherhood and the media sexualization of girls. *Media Report to Women*. 2014. № 42(4). P. 6–11.
17. Durham Meenakshi Gigi. Quvenzhané and the comedians: Black girlhood and sexuality at the 'edge' of comedy. *Communication, Culture & Critique*. 2015. № 8(4). P. 505–521. DOI : 10.1111/cccr.12099.
18. Durham Meenakshi Gigi. Girls, media, and sexuality: The case for feminist ethics. In D. Harp, J. Loke & I. Bachman, (Eds.), *Feminist approaches to media theory and research*. London : Palgrave Macmillan, 2018. P. 83–91.
19. Evans A. Diversity in Gender and Visual Representation: A Commentary. Special Issue: Diversity in Gender and Visual Representation. *Journal of Gender Studies*. 2015. Volume 24(4). P. 473–479.
20. Gupta K. Screw health: Representations of sex as a health-promoting activity in medical and popular literature. *Journal of Medical Humanities*. 2011. Volume 32 (2). P. 127–140.
21. Hardy S. The new pornographies: representation or reality? In F. Attwood (ed) *Mainstreaming Sex: The Sexualization of Western Culture*. London : I. B. Tauris, 2009.
22. Leclerc-Madlala S., Kearney S. L. Media coverage of sexuality in South Africa. In *Sexuality in the media: Emerging issues in Africa Lagos : Africa Regional Sexuality Resource Centre, 2005*. P. 4–5.
23. Longstaff G. *Celebrity and Pornography: Psychoanalysis and the Politics of Self-Representation*. London : I. B. In Preparation, 2020.
24. Longstaff G. From reality to fantasy: celebrity, reality TV, and pornography. *The Journal of Celebrity Studies. Special Issue: Sex and the Celebrity*. 2013. № 4(1). P. 71–80.
25. Longstaff G. (2019) Let's Take a Selfie: Self-Representation and Impersonal Narcissism Online. Theory, Culture and Society. In Preparation.
26. Owen A., Stein S. and Vande Berg L. *Bad Girls: Cultural Politics and Media Representations of Transgressive Women*. Bern : Peter Lang Publishing, 2007.
27. Richardson N. *Studying Sexualities: Theories, Representations, Practices*. P. 6–7.
28. Richardson N., Smith C. and Werndly A. *Studying Sexualities: Theories, Representations, Practices*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013.
29. *Sexual Cultures: Communities, Values and Intimacy / J. Weeks, J. Holland*. New York St. Martin's Press, 1996. 317 p.
30. Smith C. (2017) *The Routledge Companion to Media, Sex and Sexuality*. In. Attwood F., McNair B. Taylor & Francis, Aug 9. Social Science. 456 p.
31. Steinhoff H. *Transforming Bodies: Makeovers and Monstrosities in American Culture*. Palgrave Macmillan UK, 2015. Social Science. 267 p.

Hrysiuk V. P. CONSIDERATION OF THE SEXUAL REPRESENTATION PROBLEMS IN THE MASS MEDIA OF UKRAINE

The main problems of sexual representation in the Ukrainian media are identified in the article and it is clarified the way how they relate to the situation at the media market in other countries and how they are considered by foreign scholars. Among the main problems of sexual representation in Ukraine are: objectification and sexualization of the body, stereotyping of sexuality, the formation of unrealistic media images, the use of manipulative technologies, distortion of meanings, spreading of subjective judgments in content, misunderstanding of terms (sexting, cybersex, sexual bullying), the impact of globalization processes in the aspect of sexual representation.

The research works of foreign scientists are also given. Among the main aspects are the role of sexual identity in the process of building an image; the importance of cultural context in the process of sexual images generating; the specifics of personality representation on the screen; the use of graphic programs when creating the media images; the determination of the digital ethics structure in the technosexual landscape; the links between sexuality and modern technology; consideration of media as a platform for communication and education taking into account the rapid spread of HIV / AIDS and other sexually transmitted infections.

The materials of the work can be used by teachers of the special course «Media Literacy», «Media Security», «Media Ecology» during the preparation of specialists in the field of journalism. Managers of information sites, entertainment programs and talk shows can use the collected factual material and the results of the study to improve the relevant content.

Such methods as analysis, synthesis and monitoring (sexual content on Ukrainian television and in the Internet), descriptive and comparative methods (description of the problems of representation of sexuality in the media) are used in the study.

Key words: *sexuality, sex, representation, content, mass media.*

Zabotnova M. V.

National Academy of the National Guard of Ukraine

MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS CARRIED OUT BY INTERNET MEMES ON POLITICAL CAMPAIGNS

The article is devoted to the manipulation of mass consciousness carried out by Internet memes on the material of political campaign. It highlights the main features of memes' formation and their role in modern social networks including the most wide-spread Facebook, Twitter, MySpace and Instagram. It presents various ideas on the topic by numerous scientists from the psycholinguistic point of view. The article is aimed at the analysis of Mandela Effect's role in the manipulation of mass consciousness at the chat-speak territory of cyberspace as well as at the presentation of basic data which is focused on proving the memes possibility to manipulate the Internet audience to form required attitude to the definite situation. The whole work is based on the studies of the cyber-memes with political content due to the huge range of various political parties and mock-wars among political powers of the world which may have impact on the political situation worldwide. The work includes the descriptions of key ways of purposely created memes activity and their possibility to be synchronized with the phenomenon such as Mandela Effect. It proposes the core features which serve as hand of help on the way to the implementation of political intentions through memes basing on frames, words, colours and backgrounds used in the process of their developing to create needed atmosphere and reactions of the Internet-users. The main tasks which are followed in the article are to highlight the principles of memes' formation, to give the basic information on Mandela Effect proposing examples to prove its role in manipulation of mass consciousness and to provide initial information concerning the way the influential actions work.

Key words: memes, manipulation, mass consciousness, Internet, communication, political campaign, critical thinking.

Description of the problem. Modern society from year to year multiply own possibilities and ways of communication and interaction. Especially it is seen from the numerous social networks which continue growing in numbers including Facebook, MySpace, Twitter and Instagram. That happens due to digitalization and due to the large amount of information individuals have to share and to exchange. But information is something more than simple news and stories to be retold or spoken out loud – information is a kind of weapon which may help to achieve goals or to change attitude of the audience to one or another definite situation. It is considered that it is not an easy task to manipulate the mass consciousness, but here the Internet-users mislead themselves into a false understanding of the general picture of how the mass manipulation work. People take the information as something they up to decide without even understanding that there are not much things they may take and decide by their own and this papers will return to this field a little bit later. In this article it is proposed to discuss the possibilities of Internet and its communicative means such as memes to influence the users' attitude to the situation or to manipulate users' ideas

changing their thoughts in accordance with the needs Internet-runner follows.

The **urgency** of the article is formed due to the uncontrolled number of means which are turned to influence mass consciousness with the help of widely spread memes as well as due to the challenges which are posed by trendy ways of interaction such as social networks which create psycholinguistic units of mass consciousness manipulation; that forms a strong need in developing critical thinking in Internet users as a way of their manipulation resistance.

The analyses of recent researches on the topic. Nowadays there are numerous linguists, psychologists and psycholinguists who address their works to research the mentioned field, number of them is turned to the analysis of political side of the problem; among the scientists it is possible to highlight the following: S. Arifkhanova [4], V. Chernikova [3], C. Worsnop [6], R. Dawkins [8], O. Prokofieva [13] and many others.

Task posing. The aim of the article is to figure out the memes possibility to manipulate the mass consciousness of Internet audience to form a required attitude to the definite situation on the material

of political campaigns. To achieve the aim, it is required to complete the following tasks:

- 1) to highlight the principles of memes' formation;
- 2) to give the basic information on Mandela Effect proposing examples to prove its role in manipulation of mass consciousness;
- 3) to provide initial information concerning the way the influential actions work;
- 4) to propose the ways of manipulation resistance based on critical thinking development.

The main body of the article. In today's world, society is exposed to a great deal of information about human behavior – some of which is accurate and much of which is not. Especially in the popular media, people encounter oversimplifications, over-generalizations, and pseudoscientific misinformation – bunk and psychobabble that is made to sound scientific and what is more – real [11]. Every separate user considers him/herself to have critical-thinking and, thus, the possibility to filter and clear-up the information which passes through them every time he/she gets access to social networks. But is it true that simple Internet user can understand and figure out every attempt of a manipulation factor? How does it work? If you think that such passages have something illogical or brightly attractive – this idea is false because manipulative posts have nothing to recognize them in endless flow of others. The more digital communication develops the more means are to be involved into the process of manipulation.

Today's level of users' informativity is unlimited – everyone is familiar with the fact that they are influenced throughout social networks. But the way of this influence is unclear and, sometimes, is consid-

ered by Internet-users to be unimportant. This work is to distinguish whether it is possible to be influenced by trendy digital mean such as meme on the materials of political campaigns. Nowadays almost every human is familiar with the concept meme.

It has been firstly coined out by the famous English ethologist and revolutionary biologist R. Dawkins in his book "Selfish Gene" [9] in 1976 where he pointed out that memes are the units which work as genes which can transmit, store and pass information not only from one person to another, but from one generation to another. The bright example in this situation is the Internet which can rework billions of informative posts from various topics per second, here users should keep in mind that at least a half of this information is checked, proven, unharmed or even safe for human consciousness. Today the word "meme" is known by every single Internet user, but not everyone clearly understands the real it may have. Mostly, people pay attention to bright and funny pictures they contain, but not to the hidden information which may be represented in the most unpredictable ways. Thus, some scientists have started paying attention to manipulative features memes may have. Hidden manipulation tends to be spread throughout social networks especially if the talk is about politics. According to O. Prokofieva "Manipulators of the type "controller" tend to expose emphatically critical position and to count up the actions of others and their constant disapproval. Manipulation involves intentional exaggeration of the importance of rules and procedures, and also in categorical statements, assessments of people and events. Social benefit lies in obtaining material goods and favours for their deviation from the rules, and also in recognition

Pic. 1. "Before and Now" [10]

Pic. 2. "8 Million" [10]

of someone's mistakes and guilt. They get psychological benefit from partner's confusion, fear and helplessness, from admiration by their environment" [13, p. 88]. Manipulative memes have much in common with recognition of someone's mistakes and guilt, which is often seen in memes with political content. That helps to develop doubts in the Internet users concerning political powers and their campaigns in general. Even if the choice is already done such psycholinguistic units can make people unconsciously hesitate and, finally, change their opinion. Today there are hundreds of social pages in networks which are devoted to the political memes only. At first sight users may see them as part of entertainment, but at second sight such units may be observed as intently created ones to control and even to form required mood on the Internet.

To see how it works let's look through several examples of memes with political content which present two popular politicians of the modern political arena – Ex-president of the USA Barack Obama and current President of the USA – Donald Trump, the quantity of memes which are based on these politicians is huge in number (pic. 1, 2).

Manipulation today is a touchy subject. Moreover there exist dozens of definitions of this process. In the frames of our research it is useful to accept the definition proposed by E. Dotsenko who pointed out that manipulation is "a type of psychological influence when the manipulative skills are secretly used by the master to pose to the user's consciousness the aims, wills, intentions, attitudes and tasks which have nothing in common with current user's ideas. As well, that is the psychological influence aimed at changing the directions of another individual's activities in the way that is kept unnoticed by him/her" [1, p. 52]. So, "unnoticed" seems to be the key word, especially if we talk about so wide-spread memes.

Now, there arises another question – how we can be influenced meeting single meme which has been, probably, intently created. The answer is simple, even if we can remember only one meme with this picture that does not mean that there have not been others with the same hidden content. And here the place is granted to Mandela Effect. The concept "Mandela Effect" has been coined out in 2013 after the death of the African political leader Nelson Mandela. That happened because millions of people worldwide were thinking that the African politician had died not later than in 1980s being imprisoned. In fact, Mandela was released in 1990 and passed away in 2013 – but this information was not so wide-spread. This situation

has created a line of familiar events. Psychologists suppose these collective misrememberings can be mostly put down to memory distortions and what's known as "the misinformation effect". This is where information you learn after an event can interfere with the way you recall it [15].

Moreover, Mandela Effect often works with the range of means based mostly on the visual support. This factor is basic to form the required persuasive reaction. It is almost impossible to make Mandela Effect work without any visual and digital assessment. Thus, it is easily applied to cyber-memes with political content and is widely used by various political powers, parties as well as campaigns. Among vast range of features which may help to create manipulative posts it is possible to enlist the following:

1) frames – it seems that this aspect of memes does not have any values and does not play any role in manipulative actions. But this statement is considered to be false. Due to the researches conducted concerning the power of colours, the same scheme can be easily applied to memes. Psychologists have pointed out that colours have controversial influence on human consciousness: their behavior, relations, mood, education and decision-making [2, p. 1]. As we can see on the Picture 3 – black frame accompanies the content concerning the politician. This colour is the colour of darkness and is perceived as a depressive and negative [2, p. 3], but such negativism can be used not just concerning the figure on the meme, but concerning the opponents it addresses to. In such cases frames work together with the content;

2) dominant colour – in the frames of our research colours play an essential role. Dominant colour – is the colour which is the main one on the meme – warm colours arise positivism when cold ones – negative attitudes;

3) content formation – the content can be divided into three big groups: positive, negative and neutral. Neutral content does not have much powers in manipulation, but may occupy first place in misleading and fake information. Memes with positive content are developed to create good attitude to the politician and, at the same time, to darken the opponent. Memes with negative content may have two hands – one belongs to the rival and this situation is quiet logical, but there may exist examples when the talk is about black-PR, in such cases negative information is introduced by the group of the politician her/himself to arise attention to this individual;

4) colour of the passage – here the situation is equal to the one which happens with dominant colours and frames – throughout the social networks it is

possible to see numerous posts created in black-and-white (pic. 4), thus, it can be pointed out that those two colours are dominant for the content brightening;

5) background – important role is posed to the background; it serves as a basic assessment in creation the general mood of memes. As it is seen from picture 5 – bright background (especially with appropriate addressing) may arise the level of positivism while the dark and uncertain background may have fully opposite result as well as reaction;

6) main character – person who is the key figure of the post is another factor of correct effect creation. Huge role is granted to the emotions she/he presents – laugh, smile, cry, angry posture, etc. – to develop the required attitude every detail of the post is to be estimated;

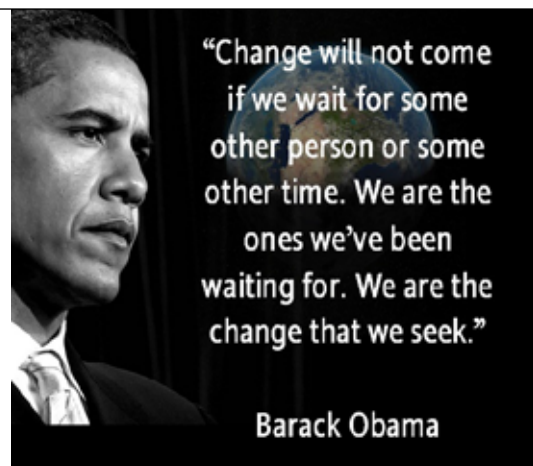
7) addressing – this factor is very common and has much in common with the theory of strategic communication. Such memes may contain statements or backgrounds which apply to the individual's values of different kind – family, religion, race, nationalism, friends, enemies, celebrities, etc. Such addressing may

provoke great range of emotions which, in return, can create definite atmosphere and mood which is needed to have enough quantity of manipulative powers. Nothing runs person's decisions more than personal addressing – that makes every individual feel her/himself as a part of the group and the politician her/himself becomes an essential part of the voters' life, or, if addressing is negative and has been purposely created by opponents – such addressing may have controversial results and can lead to the complete ruining of the politician's campaign.

Another question is how can all these factors work? The answer is quite simple – our brain can remember more than our eyes do. Moreover, it can keep and notice the information the individual has not even paid attention to. It happens automatically. The more often we meet the same memes' content the more chances arise that our brain will definitely remember it and will further accumulate as our own one, in other words – produced by our own brain activity. This cat will jump quite high in cooperation with Mandela Effect.

Pic. 3. "Black Frame" [12]

Pic. 4. "Black-and-white" [12]

Pic. 5. "Background" [12]

Pic. 6. "Main Character" [12]

Pic. 7. “Addressing to the family” [12]

Pic. 8. “Addressing to national values” [12]

Nevertheless, everything is not as bad as it seems. Battle with fake information can be won if individuals query every piece of information they meet. To succeed with the task individuals are to develop their own critical thinking because that is the only path to media literacy that can help to resist fake, unchecked or purposely created information as well as facts. Remembering Bloom’s Taxonomy it is useful to stress out that the ability to analyze occupies the fourth place out of six (remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating and creating) [5]. Ability to analyze is to be the core issue of manipulation resistance. Thus, critical thinking is essential and can not be substituted with any other feature of individual social development. According to Robin Wood “critical thinking is the process of using reasoning to discern what is true,

and what is false, in the phrases and “sound bytes” we hear everyday. Critical thinking can not only make you manipulation proof, it can open new vistas for you, as things previously hidden become clear” [14].

Conclusions. So, to develop manipulation resistance to cyber-memes, individuals are to develop critical thinking to acquire possibility to analyze and evaluate every piece of information they meet. The main task is not to understand that Internet-users are manipulated with their decision-making, but to see those means and have correct automatic reaction that is impossible without querying and analyzing. Every individual should keep in mind that memes – are the means of information presenting, but not every information is true or full, everything is to be analyzed and estimated.

References:

1. Доценко Е. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Санкт-Петербург, 2003. 304 с.
2. Коробій С. Психологічний вплив кольору. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/17830/1/107-Korobiy.pdf>.
3. Черникова В. Манипуляция массовым сознанием как феномен информационного общества. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 3. С. 141–144.
4. Arifkhanova A. Manipulation of social consciousness through mass media. 2010. URL: <http://www.socialpsychology.org/download/111626/Article7PDF.pdf>.
5. Armstrong P. Bloom’s Taxonomy. *Center for Teaching*. URL: <https://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/blooms-taxonomy/>.
6. Worsnop C. Media Literacy Through Critical Thinking. URL: http://depts.washington.edu/nwmedia/sections/nw_center/curriculum_docs/teach_combine.pdf.
7. Daily Trump Memes. URL: <https://www.facebook.com/Dailytrumpmemes/>.
8. Dawkins R. Memes. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4BVpEoQ4T2>.
9. Dawkins R. *The Selfish Gene*. 30th Anniversary Addition. Oxford : Oxford University Press, 2006. 384 p.
10. Obama Memes. URL: <https://www.facebook.com/Obama-Memes-161239390687403/>.
11. Passer M., Smith R. *Psychology. The Science of Mind and Behavior*. Boston ; London : McGraw-Hill Higher Education, 2009. 665 p.
12. Political Memes. URL: <https://www.facebook.com/TheMemeRevolution/>.
13. Prokofieva O. Psychological conditions of preventing manipulative interpersonal relations in adolescence. *Наука і освіта*. 2015. № 7. С. 87–92.
14. Wood R. Critical Thinking. URL: <https://www.robinwood.com/Democracy/GeneralEssays/CriticalThinking.pdf>.
15. Keaveny P. The “Mandela effect” and the science of false memories. The Conversation Trust. 2019. URL: <http://theconversation.com/the-mandela-effect-and-the-science-of-false-memories-114226>.

Заботнова М. В. МАНІПУЛЯЦІЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЙ

Статтю присвячено проблемі маніпуляції масовою свідомістю за допомогою інтернет-мемів на матеріалі політичних кампаній. У роботі висвітлені основні шляхи створення мемів та їх роль у сучасних соціальних мережах, зокрема Facebook, Twitter, MySpace та Instagram. Стаття надає широкий спектр аналізу робіт науковців із боку психолінгвістики за темою дослідження. Метою є дослідження ролі ефекту Манделі в маніпуляції масовою свідомістю на просторах чатів кіберпростору. У статті представлено низку основної інформації стосовно підтвердження здатності мемів впливати на свідомість інтернет-користувачів для формування в них бажаного ставлення до відповідної ситуації. Загалом робота спирається на дослідження кібер-мемів із політичним змістом через низку актуального матеріалу стосовно політичних партій та війн між політичними силами на всесвітній арені, які мають вплив на політичний устрій світу. Стаття містить детальний опис ключових способів роботи мемів, що створені з виключною метою, та їх здатності до синхронізації з таким феноменом, як ефект Манделі. У статті пропонуються основні ознаки, які допомагають втілити в життя політичні наміри діячів через мему зі зверненням уваги на їхні форми, межі, кольори та фонові зображення, що використовуються у процесі створення бажаної атмосфери та реакції інтернет-користувачів. Для досягнення мети в роботі було поставлено низку завдань: висвітлити принципи творення мемів; надати основну інформацію стосовно ефекту Манделі з наведенням прикладів для підтвердження ролі цього ефекту в маніпулюванні масовою свідомістю; визначити основні принципи роботи маніпулятивних дій стосовно політичних діячів світової арени.

Ключові слова: мему, маніпуляція, масова свідомість, інтернет, спілкування, політична кампанія, критичне мислення.

Комова М. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

**ТЕМАТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ БЛОГОСФЕРИ:
ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ**

Метою роботи є вивчення динаміки тематичного наповнення блогосфери Цензор.НЕТ. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: провести діахронне зіставлення тематики постингу в блогосфері Цензор.НЕТ; визначити особливості семантичного поля постів за темою «Пандемія» у блогосфері; провести діахронне зіставлення продуктивності постингу у блогосфері; визначити характеристики динаміки постингу з топових тем. Методологія дослідження полягає у використанні загальнонаукових методів і спеціальних методик: аналізу, синтезу, логічного методу, методу синхронних і діахронних зрізів. Застосування цих методів дало змогу встановити особливості тематики блогосфери, домінуючі та маргінальні теми. Метод візуалізації використано для представлення результатів дослідження. Наукова новизна роботи полягає в тому, що в статті виявлено динаміку зміни тематичного наповнення блогосфери під впливом подій, пов'язаних із поширенням пандемії. Висновки. Для контенту блогосфери Цензор.НЕТ властива універсальність тематики, високий рівень аналітики, мовна культура. Діахронне зіставлення тематики блогосфери станом на липень 2019 і на березень–квітень 2020 дає змогу виконати низку узагальнень щодо зрушень семантичного поля блогосфери. Дослідження динаміки постингу дає підстави стверджувати, що тема пандемії внесла кардинальні зміни у тематичну структуру блогосфери, витіснивши традиційні нарративи і наситивши її семантичне поле смислами, пов'язаними з економічними, організаційними, політичними, медичними аспектами збереження здоров'я і життя людей в умовах пандемії. Тема «російсько-українська війна» відновлює свої домінуючі позиції в семантичному полі блогосфери, що свідчить про усвідомлене чи неусвідомлене відчуття блогерами своєї причетності до воєнних дій, про виняткову вагомість питань національної безпеки для громадян України. Динаміка постингу за темою «корупція» вказує на рефлекторний характер постів слідом за дописами в медіа, соціальних мережах, що свідчить про відчуття блогерами своєї особистої відстороненості від вирішення проблеми корупції та антикорупції.

Ключові слова: блогосфера, блог, тематика, постинг, семантичне поле.

Постановка проблеми. Громадська думка, суспільні настрої, електоральні симпатії, світоглядні пріоритети, суспільні та особистісні цінності – широкий спектр інформації можна почерпнути із блогосфери, колосальні потужності якої спираються на технологічну базу Інтернету. Виявлення, ідентифікація спрямування та узагальнення відомостей, почерпнутих із тисяч постів, дає можливість об'єктивно встановити глобальні тенденції суспільного розвитку, суспільної думки. Багатоаспектне вивчення блогосфери, зокрема із застосуванням сучасного програмного забезпечення, відкриває широкі перспективи як наукового, так і практичного характеру: для дослідження динаміки глобальної інформаційної взаємодії, для застосування технологій інформаційного впливу на користувачів. Цікавість становить дослідження динаміки тематичних сегментів блогосфери в синхронному і діахронному аспектах. Синхронний зріз

дає можливість дослідити особливості тематики блогосфери в якийсь певний відрізок часу. Діахронний зріз відкриває шлях до порівняльного зіставлення продуктивності тематики блогів у різні періоди, що дасть можливість встановити динаміку зміни тематики: сприйняття блогерами і відображення у блогах численних суспільних явищ, процесів, подій у різний час. Розкривається динаміка актуальності тематичного наповнення блогосфери.

Постановка завдання. Метою роботи є вивчення динаміки тематичного наповнення блогосфери Цензор.НЕТ. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: провести діахронне зіставлення тематики постингу в блогосфері Цензор.НЕТ; визначити особливості семантичного поля постів за темою «Пандемія» у блогосфері; провести діахронне зіставлення продуктивності постингу у блогосфері; визначити характеристики динаміки постингу з топових тем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Картографування блогосфери. Досліджено питання про соціально-комунікаційний статус блога, його відмінність від засобів масової інформації, його трансформаційний потенціал. Блог розглядається як усталений жанр комп'ютерно-опосередкованої комунікації. Акцентовано необхідність міжнародних інтернет-досліджень, вивчення не тільки англomовної блогосфери, але й блогінгу у невеликих мовних регіонах. Карта національної блогосфери розглядається як система пов'язаних між собою блогів шляхом взаємного перегляду, коментування, посилання. Ці фактори визначають зростання ролі блогів у структуризації публічної інформаційної сфери [11].

Глобалізація та Інтернет дали змогу долати географічні бар'єри і відкрили шлях для громадських медіа до створення простору новинного та політичного дискурсу. Докорінна відмінність між громадськими та професійними медіа розглядається в контексті швидкого зростання впливу вебжурналів – джерела новин, створеного непрофесійними журналістами. Відзначено тісні взаємозв'язки шести найпопулярніших новинних та політичних вебжурналів у мережі Інтернет з іншими вебжурналами та традиційними професійними медіа в США та за кордоном. Блогосфера в значною мірою покладається на професійні інформаційні повідомлення, половина пов'язаних із ними сайтів можуть вважатися незаангажованими [13].

Досліджено механізми комунікаційної взаємодії блогерів з новими та наявними друзями в блогосфері. Аналіз спілкування вказує на прямий та опосередкований вплив соціальних потреб, мотивації, саморозкриття на взаємозв'язки в блогосфері. Блогери з низькими соціальними потребами прагнуть створити менше нових друзів, спілкуватися з меншою кількістю наявних друзів за допомогою блогів, мають з ними нижчу якість стосунків. Водночас вони мають вищу якість стосунків з новими друзями через блоги. Чим вищі соціальні потреби блогерів, тим більше вони мотивовані заводити нових друзів за допомогою блогів і тим інтимнішою є інформація, яку вони оприлюднюють у своїх блогах [14].

Методи наукових досліджень соціальних мереж, блогосфери, медіа. Розвиток соціальних мереж, блогосфери, медіа зумовлює необхідність їх багатоаспектного дослідження та породжує розроблення нових методів досліджень, зокрема із використанням сучасного програмного забезпечення. Впровадження інформаційних технологій актуалізує концепцію інформаційної

практики та її відповідність потребам користувачів інформації в контексті гуманітарних та соціальних наук. Дослідження потреб користувачів корелюється з поняттями «інформаційна поведінка», «інформаційна практика» [4]. Розглянуто метод кластеризації документів для синтезу знань та полегшення прийняття рішень щодо фінансування портфелю проєктів з наукових досліджень. Нова методологія у поєднанні з математичними методами може бути оптимально використана для каталізації розвитку інформаційного банку дослідницьких організацій, для прискорення міждисциплінарних досліджень та надання можливостей для прийняття ефективних рішень щодо досліджень, орієнтованих на інформацію [9].

Запропоновано метод документальної реконструкції, особливість якого полягає в здатності реалізувати теоретичне відтворення системних, синхронних та діахронних аспектів реалізації фактів, логіки та еволюції формування теорій (концепцій, гіпотез), зовнішнього вигляду і конструкції реальних об'єктів, інформація про які розпорошена у різних документальних джерелах з глибокою ретроспективою і не становить цілісного наукового знання на час початку дослідження. Метод апробовано для документальної реконструкції концепції нової політичної думки Єжи Гедройця [1; 2]. Аксиоматична типологія блогосфери розглянута як метод досліджень, що полягає у встановленні очевидної залежності між професійною, гендерною належністю авторів та особливостями контенту блогів, які вони створюють. Залежність встановлюється шляхом аналізу характеристик контенту блогів, активності блогерів, наявності та інтенсивності зворотного зв'язку, технічної основи блогінгу. Застосування методу аксиоматичної типології дає можливість сформулювати твердження, в основі яких лежить залежність вихідних положень і виведених із них похідних положень [8].

Ідентифікація впливових блогерів у спільноті ґрунтується на твердженні, що коло блогерів формують цікаві освічені особистості, які можуть ефективно впливати на суспільну думку. Блоги допомогли людям висловити свої думки, поділитися своїм досвідом та ідеями. Блогери мають почуття єдності, належності до спільноти однодумців, а онлайн-взаємодія дає можливість задовольнити їхні потреби. Відкриті стандарти та низький бар'єр для публікації блогів перетворили споживачів інформації на виробників. Виконано актуальне тематичне дослідження інструментів та методології ідентифікації впливових

блогерів у спільноті. Здійснено порівняльний аналіз інформаційного та творчого потенціалу блогосфери та соціальних мереж [3].

Етика блогінгу. Фреймування. Блоги стали важливою рисою онлайн-культури. Для них властивий демократизм з огляду на форму виготовлення новин, новий спосіб виявлення особистості та створення спільноти однодумців. Блогосфера має велике значення як новий якісний інструментарій для дослідження практичних, теоретичних та методологічних питань. Важливим аспектом дослідження є етичні питання блогінгу, фреймування інформації в постах блогу [7]. Дослідження етичних аспектів блогінгу свідчить, що для політичної блогосфери властиві нецивілізаційні дискусії: згрубіла лексика широко використовується у фреймах новин. Застосування технологій фреймування новин має негативний вплив на користувачів блогів. Згрубіла лексика у блогах спричиняє меншу відкритість та негативне ставлення. Водночас вона провокує активну реакцію на пост та участь в Інтернеті. Активне використання згрубілої лексики у фреймуванні новин зумовлює ефект інформаційного впливу у соціальних медіа [5].

Промоція установ у соціальних мережах. За допомогою програмного забезпечення проаналізовано частоту та емоційне забарвлення слів, які бібліотеки використовують у Twitter. Корпус лексичних одиниць, які найчастіше трапляються у хмарах слів, залежить від типу бібліотек. Аналіз емоційного забарвлення слів засвідчив, що більшість твітів бібліотек мають позитивний характер. Twitter володіє широкими можливостями для активної промоції колекцій та послуг бібліотек [12]. Аналіз контенту бібліотечних вебсайтів проведено з використанням методу ранжування за численними параметрами, які співвідносяться з п'ятибальною оцінкою. Система ранжування та оцінювання дає можливість визначити актуальність та інформативність вебсайтів, виділити позитивний досвід та недоліки в інформаційному представленні діяльності бібліотек. Часте оцінювання вебсайту бібліотек дає змогу перевіряти актуальність його структури та оновлюваність контенту вебсайту [6].

Контент галузевих блогів. Політична блогосфера стрімко зростає, однак комунікаційні аспекти її розвитку не досліджено. Спеціальне вивчення політичних блогів, розміщених у NetEase, одному з найбільших вебсайтів Китаю, свідчить про швидку реакцію блогерів на політичні події, про їхню активну участь у дискусіях на політично чутливі теми та навіть критику уряду [15]. Вагоме

місце в соціальній комунікації посідають галузеві блоги, які є джерелом наукової, науково-популярної інформації. Аналіз особливостей, тематики, тенденцій та перспектив розвитку близько тисячі впливових блогів з охорони здоров'я свідчить: усі блоги зосереджено в США; дві третини блогів оновлюються щонайменше щотижня; одна чверть містить рекламні оголошення; більшість блогів створено після 2004 року. Демографічні характеристики блогерів: половина блогерів працює в галузі охорони здоров'я; більшість становлять високоосвічені жінки віком 30 років. Блоги, як правило, висвітлюють професійний або особистий досвід медичних працівників: половина блогів написана з професійного погляду, третина – з погляду пацієнта-споживача, решта – з погляду медика-волонтера. Відомості, зібрані з медичних блогів, можуть бути використані для масштабних емпіричних досліджень [10].

Виклад основного матеріалу. Один із вагомих аспектів дослідження блогосфери лежить у руслі вивчення смислів (семантичних ознак), виражених лексичними одиницями, тобто у вивченні семантичного поля. Семантичне поле блогосфери можна визначити як систему взаємозумовлених і взаємозалежних лексичних одиниць, пов'язаних семантичними відношеннями. Семантичне поле блогосфери оптимально досліджувати в таких аспектах, як: структура поля (ядро поля, центр поля, периферія поля, фрагменти поля), лексико-семантичні та тематичні групи. Ядро семантичного поля атрибуують ключові слова, які містять родову сему. Семантичне поле вибудовується навколо ядра на основі лексичних одиниць, які перебувають у нерозривних семантичних зв'язках і для яких властива системність, взаємозалежність, взаємозумовленість і сполучуваність. Центр семантичного поля формують топові теми, які домінують за кількісними (кількістю, частотою постів) та якісними (склад авторів, якість аналітики) показниками. Центр семантичного поля визначає контентний образ блогосфери, що являє собою узагальнене уявлення користувачів про блогосферу.

Дослідження динаміки тематичного наповнення блогосфери новинного інтернет-порталу Цензор.НЕТ і виявлених за березень–квітень (36 днів), діахронне зіставлення з відомостями початку липня 2019.

1. Діахронне зіставлення тематики постингу в блогосфері

Загальне тематичне спрямування блогосфери Цензор.НЕТ встановлюється шляхом іденти-

фікації тем постів, їх групування за галузевою ознакою, генералізації, систематизації тем. Для контенту блогосфери Цензор.НЕТ властива універсальність тематики, високий рівень аналітики, мовна культура. Це передусім зумовлено складом авторів популярного інтернет-порталу, які мають високий освітній рівень та соціальний статус.

Основні тематичні сегменти постів, опублікованих у блогосфері Цензор.НЕТ, встановлюються шляхом ідентифікації тем постів, їх групування за галузевою ознакою, генералізації, систематизації тем. Тематичне спрямування блогосфери формують пости з таких галузей, як: державне управління, економіка та фінанси; освіта, наука та культура; охорона здоров'я; соціальний захист, соціологія, статистика; гуманітарна та інформаційна сфера; правоохоронна система; національна безпека України; зарубіжна політика та економіка. Діахронне зіставлення тематики блогосфери станом на липень 2019 і на березнь–квітень 2020 дає змогу виконати низку узагальнень щодо зрушень семантичного поля блогів.

У галузі «*державне управління*» зникли пости щодо діяльності політичних партій, міжнародної співпраці. Для липневих 2019 року постів був властивий широкий спектр дописів про світове співтовариство та Україну, глобалізацію та Україну, святкування Дня ЗСУ за кордоном, антипутінську коаліцію, євроатлантичну інтеграцію, євроінтеграцію, ПАРЄ, консолідацію західних партнерів, європарламент, Балто-Чорноморський союз. Для березневих 2020 року постів актуалізувалася тема комунікація органів державної влади і громадськості. У церковній сфері на зміну тем про помісну церкву, томос, міжконфесійні конфлікти, святі писання з'явилися пости про дії священнослужителів та вірних різних конфесій.

У галузі «*економіка, фінанси*» практично зникли пости, присвячені темі фінансової безпеки, реформування економіки, митної і фіскальної служб, за винятком земельної реформи, натомість з'явилися пости про дефолт, податки, ціни, гральний бізнес.

Галузь «*освіта, наука, культура*» представлена дуже скромно. На зміну постам про реформування системи освіти, гуманістичного виховання дітей прийшли пости про організацію дистанційного навчання (телевізійну школу).

Докорінних змін зазнала тематика зі сфери «*охорона здоров'я*». На зміну постам про реформу медичної системи, усунення соціально-медичних вад суспільства прийшли численні пости про протидію пандемії COVID-19: медичну і психоло-

гічну допомогу, підтримку, консультації (медична етика, медіа); організацію антиепідемічних заходів (обсерванція, карантин, штрафи); організацію діяльності медичних закладів, забезпечення медперсоналом. Характерно, що проблематика постів, присвячених питанням постачання медтехніки, ліків, масок, висвітлюється переважно в контексті корупції.

Поряд із традиційними питаннями для галузі «*соціальний захист, соціологія, статистика*» (пенсії, зарплати, гендерна політика, соціальна допомога) з'явилися пости про соціальне страхування лікарів, статистичні і соціологічні спостереження.

Докорінних тематичних змін зазнала «*гуманітарна, інформаційна сфера*». У липні 2019 року блогосфера була наповнена цілими блоками постів актуальної тематики: збереження національної ідентичності, культурної спадщини (мовна політика держави, історична пам'ять, геноцид, голодомор, УПА, кримські татари; формування світогляду, самоусвідомлення, самоствердження націй; психологічний портрет нації; святкові дні; діяльність театрів, музеїв); інформаційна безпека (інформаційна війна, гібридна війна, декомунізація, антиукраїнська пропаганда, експансія «руського мира»); медіа, соціальні комунікації (вплив ЗМІ, медіа-бізнес, блогосфера, свобода слова, монополізація ЗМІ, журналістська етика). У постах березня 2020 року діяльність медіа, функціонування соціальних комунікацій розглядаються в контексті впливу медіа на вирішення протіепідемічних заходів, дотримання свободи слова в Україні.

Змінено тематичний вектор у тематичній групі «*правоохоронна система*». Рік тому до головних тем належали: реформа правоохоронних органів (СБУ, поліція, нацгвардія, прокуратура, ДБР, прикордонна служба, квазімілітарні угруповання), реформа судової системи (суди, адвокатура), корупція (політична та економічна корупція, НАБУ, олігархи, електронне декларування, закон про незаконне збагачення, детектор брехні, конфлікт державних служб), боротьба із злочинністю (криміналітет, вбивство Гонгадзе). У наші дні актуальними темами для постигу є: корупція («банківський» закон, рейдерство), діяльність судів і прокуратури, введення надзвичайного стану і дотримання громадянських свобод.

У липні 2019 року найвищий щабель рейтингу щодо представлення у блогосфері Цензор.НЕТ займав тематичний сегмент «*національна безпека України*». Висвітлюються питання реформування

Збройних сил України в аспектах забезпечення національної безпеки та оборони, підготовки кадрів, забезпечення боєготовності армії, перехід ЗСУ на стандарти НАТО. Широко розглядається хід російсько-української війни (озброєння армії, постачання зброї, речове забезпечення армії, випробування бронезилетів); участь у війні особового складу ЗСУ та громадянського суспільства (про воїнів, добровольців, волонтерів, полонених воїнів, моряків, нагородження, пам'ять про полеглих воїнів). Тематика постів присвячена анексії Криму, окупації і деокупації Донбасу, осмисленню явищ сепаратизму і колабораціонізму (анексія церкви, російська новітня зброя на Донбасі, врегулювання на Донбасі, миротворці, мілітаризація Криму, вибори в Криму).

У постах березня 2020 року залишається актуальною тема боєготовності Збройних сил України (національна безпека і оборона, озброєння, матеріально-технічне забезпечення, кадри, боєготовність, стандарти НАТО в ЗСУ). Однак змінюється семантичне поле російсько-української війни, яка висвітлюється з погляду інформаційної безпеки, антидиверсійної роботи, діяльності Тристоронньої контактної групи Мінського процесу, міжнародної солідарності, ОРДЛО. Поширені пости про інформаційну безпеку (інформаційні провокації, кібербезпеку), про ведення спеціальних операцій (вибіркове право проти активістів, антимайдан, трагедія PS752 Іран), про надзвичайні ситуації (пожежі).

На контент тематичного сегменту «зарубіжна політика та економіка» пандемія COVID-19 виявила найбільший вплив. У постах минулого року читаємо про силові структури США (зовнішня політика, армія, релігія і армія, гендерна політика в армії), про освіту за кордоном (Данія, Фінляндія, Японія). Сьогодні пишуть тільки про перебіг пандемії у світі – в Європі, Америці, Азії, про міжнародну солідарність.

2. Семантичне поле постів за темою «пандемія» у блогосфері

Особливої уваги заслуговує розгляд особливостей постингу за темою «Пандемія» в контексті інших тем у блогосфері. Тема розгортання пандемії докорінно змінила контент блогосфери. Висвітлення ходи захворювання в планетарних масштабах і на теренах нашої країни екстраполювалося на тематику постів про всі без винятку сфери суспільного життя (рис. 1).

Семантичне поле постингу за темою «Пандемія» дуже широке. Від початку карантину в Україні 12 березня до 16 квітня 2020 року було опубліковано 249 постів про COVID-19 у контексті тематичних сегментів: державне управління, економіка, освіта та наука, культура, охорона здоров'я, соціальний захист, соціологія, статистика, правоохоронна система, національна безпека України, пандемія у світі.

3. Діахронне зіставлення продуктивності постингу у блогосфері

Аналіз постів ТОП-блогерів, опублікованих у липні 2019, свідчить, що домінантні позиції

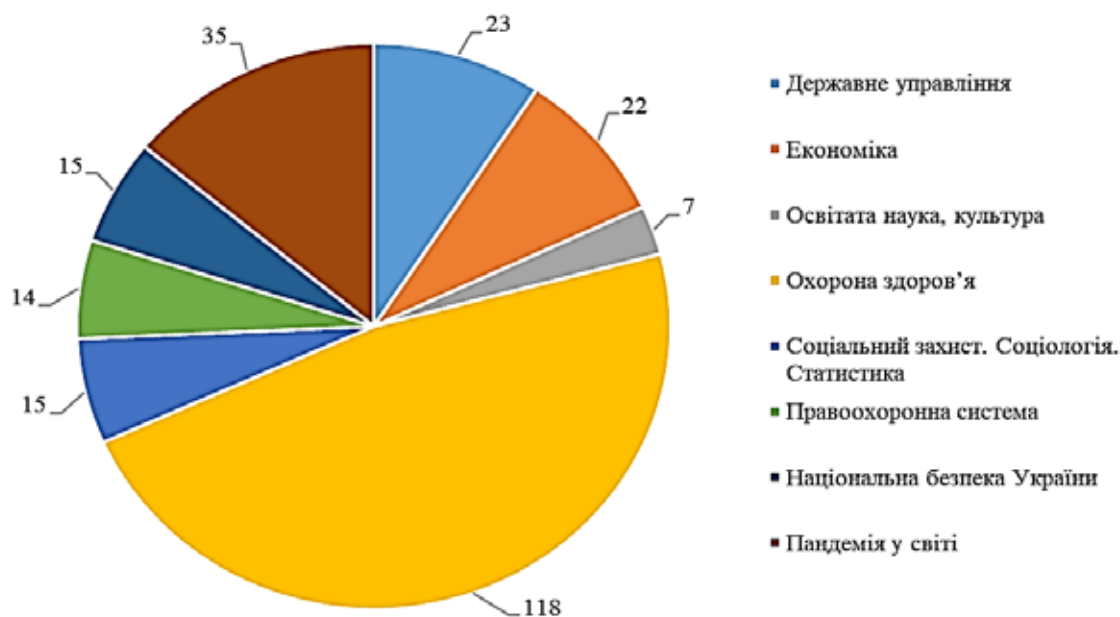

Рис. 1. Семантичне поле постів за темою «пандемія» у блогосфері Цензор.НЕТ

займають теми з національної безпеки (27%), державного управління (19%), правоохоронної системи (17%). Актуальною є гуманітарна та інформаційна тематика (збереження національної ідентичності, культурної спадщини, інформаційна безпека, медіа, соціальні комунікації). Решта тематичних сегментів перебуває на периферії уваги блогерів (рис. 2).

Політичні, соціально-економічні чинники, а на довершення – загрози пандемічного ураження та запобігання COVID-19 зумовили перерозподіл пріоритетів блогерської активності. Нині топ-позиції у блогосфері Цензор.НЕТ займають питання пандемії – майже половина всіх дописів висвітлює перебіг захворювання людства в контексті проблематики всіх галузей суспільного життя. Напевно, тільки світові війни здатні так сколихнути суспільство. Найбільше постів належить, звичайно, тематичному сегменту «охорона здоров'я» – 47%, розгортання пандемії у світі – 14%. У цей кризовий час громадяни звертають свою увагу на діяльність державних органів та місцевого самоврядування – 10% дописів.

Зазнала змін і конфігурація співвідношення постів загальної тематики. Блогерів, а в їхніх осо-

бах вбачаємо суспільство загалом, найбільше хвилюють питання національної безпеки (боєготовність Збройних сил України, російсько-українська війна, інформаційна безпека) – 37%, економіки – 18%, правоохоронної системи (боротьба з корупцією та рейдерством, усунення вибіркового правосуддя) – 17%.

4. Динаміка постингу з топових тем

Одним з аспектів вивчення центру семантичного поля є моніторинг динаміки постингу з топових тем, що дає можливість стежити за зміною суспільних настроїв, виявляти тренди громадської думки, електоральні симпатії (рис. 3).

Для моніторингу динаміки постингу у блогосфері Цензор.НЕТ виділяємо три теми, для яких властиві: високий рівень постингу, чітка окресленість проблеми, висока суспільна вагомість. Цим вимогам відповідають теми «пандемія» (249 постів), «російсько-українська війна» (99), «корупція» (44).

Поділяємо відомості про щоденний постинг на 3 фази по 12 днів, що дає можливість простежити динаміку постингу – тенденції до зростання/спаду/стабільності представлення теми в семантичному полі блогосфери протягом аналізованого

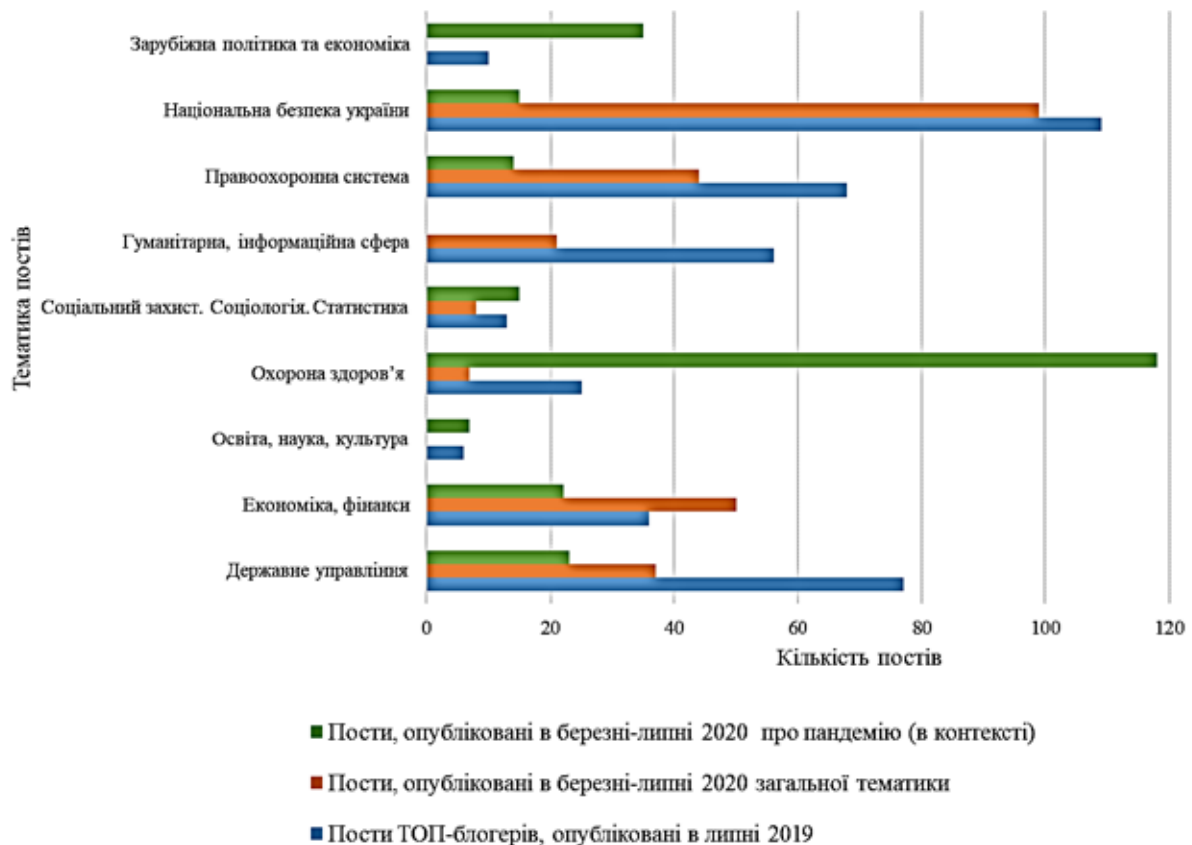

Рис. 2. Діахронне зіставлення продуктивності постів у блогосфері Цензор.НЕТ

часу. Аналіз динаміки постингу проводимо за такими характеристиками, як: частота постингу, неперевнність постингу, рівномірність постингу, пороги постингу.

Частоту постингу визначаємо як середню кількість постів на день (рис. 4). Найвищу і стабільно високу частоту постингу на день має тема «пандемія», що зумовлено винятковою важливістю явища для збереження здоров'я і життя людей. Однак цей показник має тенденцію до спадання, що свідчить про появу відчуття заспокоєння і припинення панічних настроїв у користувачів. Частота постингу за темою «російсько-українська війна» має тенденцію до зростання, що свідчить про постійну актуальність і непересічну вагомість питань національ-

ної безпеки для громадян України. Діахронний зріз свідчить, що в липні 2019 року ця тема має найвищий рівень постингу.

Частота постингу за темою «корупція» займає периферійні позиції, однак також має тенденцію до зростання, відновлює свій статус актуального сегменту в інформаційному просторі після потужного тиску пандемічної тематики. Ця тема має «прихований потенціал», оскільки численні пости про постачання медтехніки, ліків, спеціального одягу для лікування і запобігання зараження коронавірусом висвітлюються переважно в контексті корупції.

Неперервність постингу визначаємо як співвідношення днів з наявним постингом до загаль-

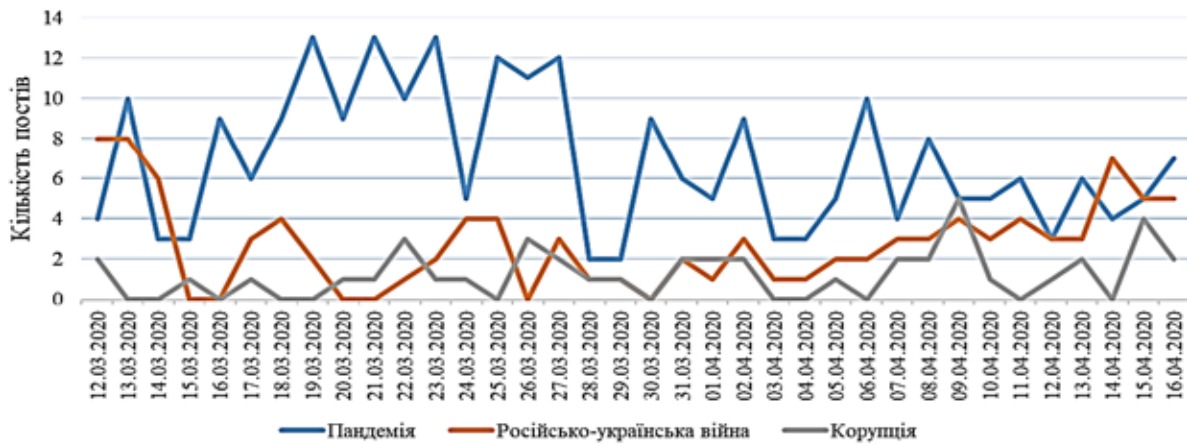

Рис. 3. Динаміка постингу

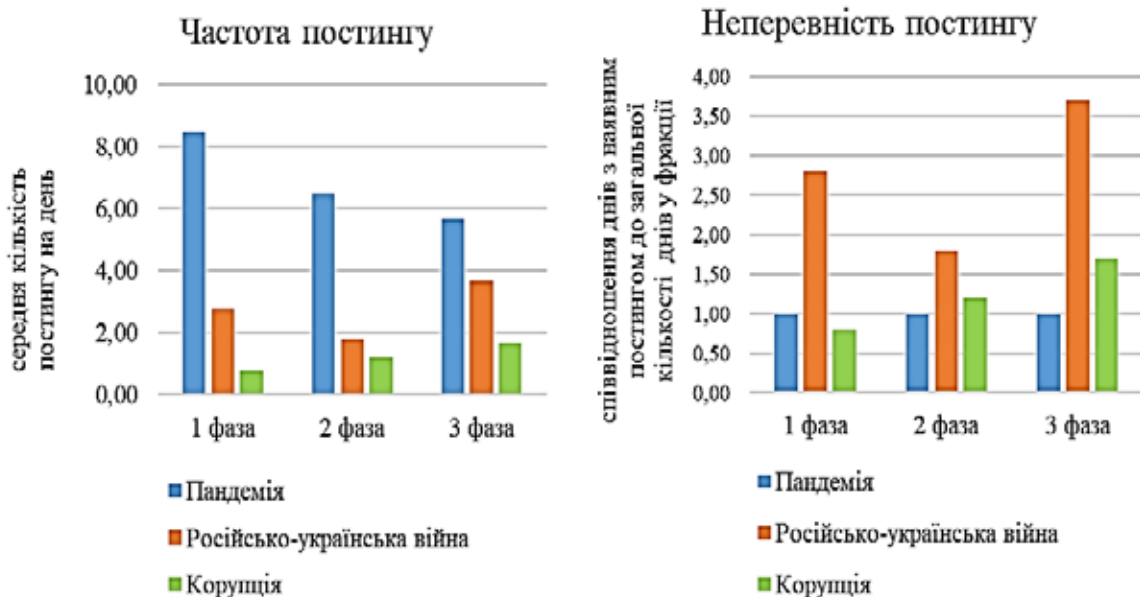

Рис. 4. Характеристики динаміки постингу: частота та неперевнність

ної кількості днів у фазі. Тема «пандемія» висвітлюється щодня, а теми «російсько-українська війна» і «корупція» мають тенденцію до зростання щоденного постингу, що зумовлюється зниженням активності блогерів щодо теми пандемії (рис. 4).

Рівномірність постингу визначаємо як кількість днів з більшим/меншим постингом від середньої кількості постів (рис. 5).

У темі «пандемія» спостерігаємо переважання кількості днів з більшим постингом від середньої кількості постів над меншим на першій фазі, а в другій і третій фазі – спадання. Це підтверджує зниження активності блогерів щодо теми. У темі «російсько-українська війна» спостерігаємо ста-

більне переважання днів з меншим постингом від середньої кількості постів, що свідчить про сталість автури, сталість творчої активності, сталість громадянської позиції блогерів. У темі «корупція» спостерігаємо всі варіанти співвідношення активного і низького постингу, що може вказувати на рефлекторний характер постів на повідомлення про корупційні дії в медіа.

Пороги постингу. Визначаємо як пікові (максимальні) значення постингу і кількість днів з піковими значеннями (рис. 6). На першій фазі тема «пандемія» має надвисокий поріг постингу, який триває кілька днів.

На другій і третій фазі пороги публікаційної активності знижуються, однак залишаються

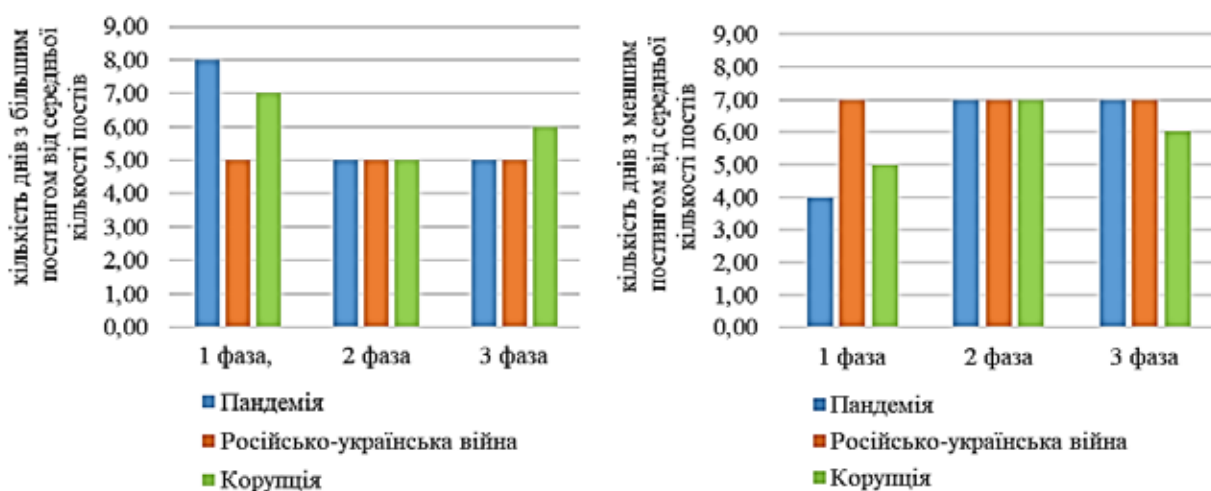

Рис. 5. Рівномірність постингу

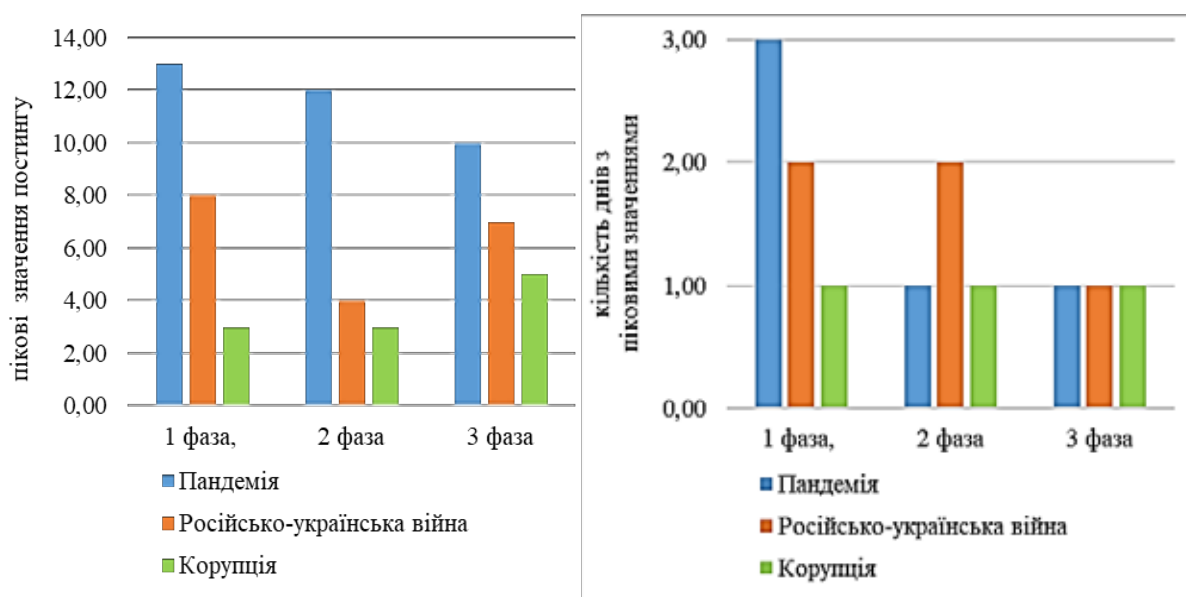

Рис. 6. Пороги постингу

високими і переважають пороги інших тем. Максимальні пороги постингу з тем «російсько-українська війна» і «корупція» мають тенденцію до зростання. Показово, що для теми «російсько-українська війна» спостерігаємо коливання порогу постингу: на першій фазі – вхідній у дослідження – високий постинг триває кілька днів, на другій фазі – суттєво знижується, на третій фазі – зростає майже до вхідних показників.

Висновки. Для контенту блогосфери Цензор.НЕТ властива універсальність тематики, високий рівень аналітики, мовна культура. Дослідження динаміки постингу дає змогу стверджувати, що тема «пандемія» внесла кардинальні зміни у тематичну структуру блогосфери, наситивши її семан-

тичне поле смислами, пов'язаними з економічними, організаційними, політичними, медичними аспектами збереження здоров'я і життя людей в умовах пандемії. Тема «російсько-українська війна» відновлює свої домінуючі позиції в семантичному полі блогосфери, що свідчить про усвідомлене чи неусвідомлене відчуття причетності блогерами до воєнних дій, про виняткову вагомість питань національної безпеки для громадян України. Динаміка постингу за темою «корупція» вказує на рефлексивний характер постів слідом за дописами в медіа, соціальних мережах, що свідчить про відчуття блогерами особистої відстороненості від вирішення питань корупції та антикорупції.

Список літератури:

1. Комова М. В. Концепція нової політичної думки Єжи Гедройця: документальний реконструкт. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 12–22.
2. Комова М. В., Петрушка А. І. Документальна реконструкція як різновид наукового ретроспективного моделювання. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 1. С. 11–19.
3. Agarwal N., Liu H. Blogosphere: research issues, tools, and applications. *ACM Journals*. 2008. Vol. 10. Issue 1. DOI: 10.1145/1412734.1412737.
4. Araújo C. A. A. Information practices: the relevance of the concept to information user studies. *Annals of Library and Information Studies*. 2019. Vol. 66. No. 3.
5. Borah P. Does It Matter Where You Read the News Story? Interaction of Incivility and News Frames in the Political Blogosphere. *Communication Research*. 2014. Vol. 41. Issue 6. DOI: 10.1177/0093650212449353.
6. Devi Ksh. K., Verma M. K. Content analysis based evaluation of library websites: a case study. *Annals of Library and Information Studies*. 2018. Vol. 65. No. 4.
7. Hookway N. Entering the blogosphere?: some strategies for using blogs in social research. *Qualitative Research*. 2008. Vol. 8. Issue 1. DOI: 10.1177/1468794107085298.
8. Komova M., Peleshchyshyn A., Petrushka A. Axiomatic Typology as a Special Method of Exploring Documentary Information. *Conflict Management in Global Information Networks : Proceedings of the International Workshop on Conflict Management in Global Information Networks (CMiGIN 2019) co-located with 1st International Conference on Cyber Hygiene and Conflict Management in Global Information Networks (CyberConf 2019), Lviv, Ukraine, November 29, 2019*. P. 324–335.
9. Kumar A., Kumar N., Gupta R. Document clustering for knowledge synthesis and project portfolio funding decision in R&D organizations. *Annals of Library and Information Studies*. 2019. Vol. 66. No. 3.
10. Miller E. A., Pole A. Diagnosis Blog: Checking Up on Health Blogs in the Blogosphere. *American Journal of Public Health (AJPH)*. 2010. No. 100(8). P. 1514–1519. DOI: 10.2105/AJPH.2009.175125.
11. Moe H. Mapping the Norwegian Blogosphere: Methodological Challenges in Internationalizing Internet Research. *Social Science Computer Review*. 2011. Vol. 29. Issue 3. DOI: 10.1177/0894439310382511.
12. Patra S. K. How Indian libraries tweet? Word frequency and sentiment analysis of library tweets. *Annals of Library and Information Studies*. 2019. Vol. 66. No. 4.
13. Reese S. D., Rutigliano L., Hyun K. Mapping the blogosphere: Professional and citizen-based media in the global news arena. *Journalism*. 2007. DOI: 10.1177/1464884907076459.
14. Tian Q. Social Anxiety, Motivation, Self-Disclosure, and Computer-Mediated Friendship: A Path Analysis of the Social Interaction in the Blogosphere. *Communication Research*. 2013. Vol. 40. Issue 2. DOI: 10.1177/0093650211420137.
15. Zhou X. The political blogosphere in China: A content analysis of the blogs regarding the dismissal of Shanghai leader Chen Liangyu. *New Media & Society*. 2009. Vol. 11. Issue 6. DOI: 10.1177/1461444809336552.

Komova M. V. THEMATIC FILLING OF THE BLOGOSPHERE: DYNAMICS AND PERSPECTIVES

The article studies the dynamics of the thematic content of the blogosphere of Censor.NET. To achieve this goal it is necessary to perform the following tasks: to conduct a diachronic comparison of the f posting's theme in the blogosphere of Censor.NET; to identify the features of the semantic field of posts on the theme

of “Pandemic” in the blogosphere; to conduct a diachronic comparison of the performance of posting in the blogosphere; to determine the characteristics of the posting’s dynamics on top themes. The research methodology is based on the general and special scientific methods: analysis, synthesis, logical method, method of synchronic and diachronic cuts. The application of these methods made it possible to establish the peculiarities of the blogosphere, dominant and marginal themes. The visualization method was used to present the results of the study. The scientific novelty of the work is that the article reveals the dynamics of changes in the thematic content of the blogosphere under the influence of events related to the spread of the pandemic. Conclusions. The content of the blogosphere Censor.NET is characterized by the universality of the subject, a high level of analytics and language culture. Diachronic comparison of the blogosphere as of July 2019 and March–April 2020 allows us to make a number of generalizations about the changes in the semantic field of the blogosphere. Exploring dynamics of posting shows that the theme of the “pandemic” has made radical changes in the thematic structure of the blogosphere, displacing traditional narratives and saturating its semantic field with meanings related to economic, organizational, political, medical aspects of human health and life during the pandemic. The topic of the “Russian-Ukrainian war” restores its dominant position in the semantic field of the blogosphere. This indicates a conscious or unconscious sense of bloggers’ involvement in hostilities, the exceptional importance of national security issues for the citizens of Ukraine. The dynamics of posting on the topic of “corruption” indicates the reflexive nature of the posts following the posts in the media, social networks. This indicates that bloggers feel their personal detachment from solving the problem of corruption and anti-corruption.

Key words: *blogosphere, blog, theme, posting, semantic field.*

Ліченко А. Д.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

ВАРІАТИВНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ЖУРНАЛІСТИКА ДАНИХ» У СУЧАСНИХ МЕДІАДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті здійснено компаративний аналіз дефініцій терміна «журналістика даних» у закордонних наукових дослідженнях, а також розглянуто особливості тлумачення споріднених, але не тотожних понять «комп'ютеризована журналістика», «обчислювальна журналістика», «журналістика баз даних», «автоматизована журналістика» та ін. Обґрунтовано, що у вітчизняній науці про соціальні комунікації термінологічно-понятійний апарат журналістики даних ще не сформовано, тому доречно виокремити базові поняття data-журналістики та запропонувати їх визначення. Окреслено погляди науковців, медіаекспертів і редакторів на роль журналістики даних у сучасних медіакомунікаціях, а також охарактеризовано трансформації, яких зазнають аналітична й інвестиційна журналістика у зв'язку зі зростанням обсягів відкритих даних. Окрім цього, журналістика даних розглядається як інструмент залучення медіааудиторії до активної взаємодії з контентом, що передбачає не лише пасивне сприйняття інформації реципієнтом, а й можливість інтерактивної участі у процесі інтерпретації даних. У зв'язку із цим традиційні онлайн-медіа, що долучаються до роботи з даними, можуть перетворюватися на гейміфіковані платформи, що дозволяють користувачу фільтрувати дані, персоналізувати їх відповідно до власних інтересів і візуалізувати. Водночас у статті наведено міркування стосовно того, що попри значну кількість функціональних переваг журналістика даних створює певні ризики для редакцій медіа, передусім вони пов'язані з тим, що data-проекти є масштабними й потребують значних часових затрат на реалізацію, а читацька аудиторія часто не є підготовленою до сприйняття такого типу контенту, адже нині вона занурена в потік «швидких новин». З огляду на вказані ризики сьогодні більшість data-проектів створюються великими медіаорганізаціями, як-от Reuters, The New York Times, The Guardian, ProPublica та ін., але інтерес журналістів до даних активно зростає, тому з'являються медіастартапи, які із часом здатні перетворитись на кардинально нове явище в сучасному медіапросторі.

Ключові слова: дані, журналістика даних, тлумачення журналістики даних, обчислювальна журналістика, комп'ютеризована журналістика.

Постановка проблеми. Сучасна медіагалузь активно трансформується під впливом новітніх цифрових технологій, поміж класичних текстів чи відеосюжетів трапляються інтерактивні візуалізації, фото та відео у форматі 360°, новини, згенеровані штучним інтелектом, тощо. Водночас у колі фахівців, експертів і науковців точиться дедалі більше дискусій про те, що ж уважати в журналістиці справді інноваційним надбанням, а що розглядати лише як вдосконалення традиційної практики. Така дискусія стосується й журналістики даних, адже використання даних у журналістиці – не нове явище, проте сьогодні воно опинилось на абсолютно іншому рівні, передусім завдяки появі інструментів, що дозволяють більш якісно та швидко аналізувати та візуалізувати дані. Не менш дискусійним є питання тлумачення терміна «журналістика даних». В одних дослідженнях data-журналістика абсолютно ототожню-

ється з візуалізацією даних, а в інших такий підхід заперечується. Окрім цього, дехто з науковців розглядає data-журналістику як самостійний напрям у сфері цифрових медіа, а дехто, навпаки, уважає, що не варто відокремлювати її від «буденної» журналістики, адже в сучасному світі для журналіста робота з даними стає природним і повсякденним явищем. Наприклад, А. Пільгофер, викладач Університету Темпл, зауважує, що «у багатьох редакціях data-журналістику помилково протиставляють класичній: насправді вони доповнюють одна одну [1]». Зважаючи на вищевказані суперечності, доцільно розглянути та порівняти визначення журналістики даних, запропоновані провідними фахівцями та науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років інтерес світової наукової спільноти до журналістики даних значно зріс, проте чимало аспектів досі залишаються

маловивченими. Термінологічну специфіку, зокрема порівняння споріднених понять «журналістика даних», «обчислювальна журналістика», «комп'ютеризована журналістика», ґрунтовно розглянуто в дослідженні “Clarifying Journalism’s Quantitative Turn” M. Coddington [6]; серед інших науковців і фахівців, що звертались до цієї проблематики, С. Anderson, А. Howard, С. Royal, D. Blasingame, S. Lewis, А. Holovaty, S. Rogers, P. Bradshaw та ін. Особливості обчислювальної журналістики окреслено у працях: “Computational journalism” J. Hamilton, S. Cohen, F. Turner [7], “The promise of computational journalism” T. Flew, С. Spurgeon, А. Daniel, А. Swift [9]. Значна кількість наукових публікацій стосуються пояснення загальної ролі журналістики даних у масових комунікаціях та виокремлення її функціональних характеристик, серед них “The Principles, Features and Techniques of Data Journalism” А. Veglis, Ch. Bratsas, O. Kalatzi [13]; “Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism” W. Weber, M. Engebretsen, H. Kennedy [14]; “The Art and Science of Data-Driven Journalism” А. Howard [10] та ін.

У вітчизняному сегменті науки про соціальні комунікації журналістика даних вивчена зовсім мало, здебільшого наявні наукові розвідки стосуються візуалізації даних, натомість теоретичні аспекти практично не розглядаються. Необхідність включення журналістики даних у науковий обіг обґрунтовано у статті «Розвиток відкритих даних як нові перспективи й можливості для сучасної української журналістики» Ю. Бідзілі та Д. Кравця [2]. Автори слушно зауважують: «Журналістика даних за останні кілька років вже встигла зайняти окрему нішу на ринку інформаційних послуг, проте – не в наукових і освітніх спільнотах вищої школи» [2, с. 233]. Вплив Big Data на журналістику окреслено в публікації В. Полюги «Технологія великих даних (Big Data): основні характеристики та перспективи використання в журналістиці» [5]. Наше дослідження є спробою систематизувати й узагальнити погляди теоретиків, фахівців, редакторів і журналістів на значення data-журналістики в інформаційному просторі сьогодення, а також визначити й охарактеризувати основні можливості, виклики та ризики, які постають перед редакціями медіа у зв'язку зі зростанням обсягів даних.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити варіативність підходів до тлумачення терміна «журналістика даних» у сучасних закордонних наукових дослідженнях. Для досягнення постав-

леної мети розв'язано такі ключові завдання: наведено дефініції термінів «дані», «великі дані», «відкриті дані»; окреслено специфіку вживання термінів «комп'ютеризована журналістика» (*computer-assisted reporting*) й «обчислювальна журналістика» (*computational journalism*); охарактеризовано роль журналістики даних у масових комунікаціях.

Виклад основного матеріалу. На шляху до розуміння сутності журналістики даних перше, що ми повинні зробити, – запитати себе: «а що ж таке дані?». Може здатися, що це абстрактний набір чисел, проте насправді для журналіста дані – це історії, дані – це те, що допомагає побачити світ і пізнати його, вони розповідають про політику, хвороби, убивства, фінанси чи погоду. Це метафоричне тлумачення, проте навіть воно показує масштабність цього поняття. Сформулювати єдине визначення терміна «дані» доволі складно, адже він є міжгалузевим і в кожному окремо взятому випадку може набувати певного змістового забарвлення. Саме слово «дані» походить від лат. *dare* – «давати». У найбільш загальному розумінні дані тлумачать як будь-яку структуровану, напівструктуровану чи неструктуровану інформацію, що може бути записана й збережена або закодована в цифровій формі як біти (двійкові цифри), з метою подальшого опрацювання й аналізу для вироблення певних знань. Проте автор праці “The Data Revolution” R. Kitchin слушно зауважує, що те, що ми зазвичай розуміємо як дані, насправді – *capta* (від лат. *capere* – «брати») – це ті одиниці даних, які були відібрані із загального масиву потенційних даних [11, с. 29]. Проте термін «дані» уже настільки увійшов у науковий обіг, що замінювати його іншим недоречно. У контексті журналістики даних найчастіше ми ведемо мову про виокремлений набір даних, який розкриває сутність тих чи інших процесів або явищ і стає основою для підготовки журналістського матеріалу.

Два інші терміни, які також безпосередньо пов'язані з data-журналістикою, – це «великі дані» (*big data*) та «відкриті дані» (*open data*). Великими даними зазвичай називають масиви різноманітних цифрових даних, для обробки й аналізу яких використовуються спеціальні новітні технології, методи й інструменти. Сьогодні data-аналіз застосовується в багатьох сферах бізнесу, економіки, маркетингу тощо. Чи можна говорити про big data в журналістиці? Це суперечливе питання, адже data-журналістика, безперечно, працює зі значними обсягами даних, але чи досягають вони масштабів big data, на перший погляд,

визначити складно. На нашу думку, для того, щоб знайти точну відповідь на це питання, варто керуватись критеріями, за якими R. Kitchin розрізняє так звані “small data” і “big data”, а саме: volume (об’єм), exhaustivity (вичерпність), resolution and identification (ідентифікація), relationality (реляційність), velocity (швидкість приросту), variety (різноманіття), flexible (гнучкість), scalable (розширюваність) [11, с. 58]. Сьогодні можна стверджувати, що журналістика перебуває на етапі переходу від “small data” до “big data”, проте з кожним днем обсяги даних, якими послуговуються журналісти, зростають невпинними темпами. Абсолютно помилково вважати, що великі дані не мають стосунку до журналістики, так чи інакше сьогодні вони чинять потужний вплив майже на всі сфери нашого життя, зокрема й на масові комунікації.

У попередніх дослідженнях ми вже розглядали поняття «відкриті дані» й запропонували тлумачити його як «первинну інформацію, оприлюднену розпорядниками в машиночитаному (переважно структурованому) форматі, що передбачає зручну автоматичну обробку (аналіз) і подальше вільне використання та поширення» [4, с. 42]. Концепція відкритих даних, яка нині реалізується в Україні та багатьох державах світу, покликана надати журналістам, громадським діячам і загалом усім охочим доступ до інформації про діяльність державних органів та установ, використання коштів, державні закупівлі, соціально-демографічну статистику тощо. У нашому дослідженні ми не аналізуватимемо концепцію відкритих даних, оскільки цьому питанню присвячено чимало наукових публікацій, проте наголосимо, що відкритість даних є прогресивним кроком на шляху становлення якісної журналістики.

Розглядаючи сутність журналістики даних та її значення в сучасних медіакомунікаціях, необхідно окреслити погляди науковців та фахівців на тлумачення data-журналістики. Як ми вказували вище, нині не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Термін «журналістика даних» (в англійських джерелах “data journalism” або “data-driven journalism”, рідше – “data base journalism” – «журналістика баз даних») у широкому вжитку з’явився у 2010 р. після одноденної зустрічі-обговорення “Data-driven journalism: What is there to learn?”. Саме тоді фахівці й експерти вперше почали стверджувати, що дані змінюють журналістику, а тому варто говорити про data-журналістику як новий напрям. Водночас на той момент уже існувала низка інших понять,

зокрема “computational journalism” («обчислювальна журналістика») та “computer-assisted reporting” («комп’ютеризована журналістика»), тому були й ті, хто не сприймав журналістику даних як нове явище, а пов’язував її з більш ранніми практиками аналітичного представлення даних у журналістських матеріалах. Такий підхід частково виправданий, адже дані використовуються в журналістиці вже багато років, як приклад можна пригадати так звану «Таблицю шкіл Манчестера» (1821 р.), опубліковану в Guardian; лінійний графік щотижневої смертності від холери в Нью-Йорку (1849 р.), оприлюднений у The New York Daily Tribune; відому мапу лікаря Джона Сноу (1854 р.); картографічну візуалізацію Шарля Мінара (1869 р.), що демонструвала вторгнення армії Наполеона в Росію у 1812 р., та ін. Проте впродовж багатьох десятиліть це були поодинокі спроби візуалізації даних, тому потреби виокремлювати галузь журналістики, яка спеціалізується на аналізі даних та їхньому візуальному представленні, не було аж до того часу, поки ця практика не набула масовості.

Повертаючись до питання про наявність споріднених, але нетотожних понять «комп’ютеризована журналістика», «обчислювальна журналістика» та «журналістика даних», звернемось до дефініцій, запропонованих відомим дослідником М. Коддінгтоном. Він підкреслює, що ці напрями схожі, адже мають спільне коріння, проте їх потрібно розрізняти. Розглядаючи поняття «комп’ютеризована журналістика» (CAR), М. Коддінгтон вказує, що воно пов’язане із проникненням комп’ютерних технологій у журналістську діяльність, а хрещеним батьком CAR є Ф. Мейер, який досліджував використання в журналістиці емпіричних методів і статистичного аналізу («прецизійна журналістика»), проте вже на початку 2000-х рр. Ф. Мейер вказав на неактуальність цього поняття: «Це незручне нагадування про те, що ми переходимо у XXI ст. як єдина професія, в якій користувачі комп’ютерів відчують необхідність звернути на себе увагу» [6, с. 333–334]. Щодо обчислювальної журналістики (“computational journalism”) М. Коддінгтон зазначає, що більшість її тлумачень поєднують у собі елементи CAR і data-журналістики, проте, на його думку, це не є правильним. «Я визначаю обчислювальну журналістику як напрям технологічно орієнтованої журналістики, що зосереджений на застосуванні комп’ютерного й обчислювального мислення до практики збору, інтерпретації й подачі інформації, на відміну від

використання даних у журналістиці чи загалом методів соціальних наук», – пояснює науковець [6, с. 335]. Із цього розуміємо, що він вважає поняття «обчислювальна журналістика» ширшим, аніж «журналістика даних». Проте ці міркування М. Коддінгтон представив ще у 2014 р., тому зараз можна говорити про доцільність переосмислення такого бачення, адже цифровий прогрес невинно змінює медійну діяльність, і вже сьогодні журналістика даних активно використовує нові інструменти для збору й аналізу даних, наприклад, технології машинного навчання (machine learning), тому її можливості значно розширилися і вийшли за межі звичного статистичного аналізу даних. Водночас не варто ототожнювати data-журналістику з автоматизованою чи роботизованою журналістикою (automated/robot journalism), адже цей напрям переважно пов'язаний із генеруванням новинних повідомлень за допомогою штучного інтелекту.

Складність тлумачення терміна «журналістика даних» зазначає П. Бредшоу: «Що таке журналістика даних? Можна відповісти просто: це журналістика, яку роблять за допомогою даних. Але ця відповідь не дуже корисна. І «дані», й «журналістика» є проблемними термінами» [3]. Ми вважаємо, що журналістика даних постає як масштабне й багатогранне явище в сучасному медіапросторі, саме тому її можна розглядати в абсолютно різних контекстах, і саме від контексту буде залежати специфіка тлумачення. Наприклад, Б. Бойср вважає, що «журналістика даних» відрізняється від «журналістики слів» лише інструментарієм, Дж. Верманен розглядає її як «новий набір навиків із пошуку, розуміння та візуалізації цифрових джерел інформації», а Т. Фрайс окреслює data-журналістику як засіб протистояння інформаційній асиметрії [3]. Окрім цього журналістику даних можна розглядати в контексті об'єктивності в медіа, як складову частину розслідувальної журналістики, як форму візуалізованого сторітелінгу. Така різноманітність підходів вказує на те, що журналістика даних має значний спектр функціональних можливостей та переваг.

Варіативність тлумачення журналістики даних зумовлена й тим, що вона здатна набувати різних проявів. Ідеться про те, що data-журналістика – це не лише візуалізації, як прийнято вважати, насправді графічне представлення є лише одним з останніх етапів роботи з даними й не завжди є необхідним. Дані можуть бути вихідним матеріалом для проведення журналістського розслідування й побудови аргументаційної

частини публікації, дані застосовуються для фактчекінгу або ж стають візуальним елементом конвергентних мультимедійних форм журналістики. У дослідженні Google News Lab “Data Journalism in 2017: the Current State and Challenges Facing the Field Today” [12] зазначається, що дані використовуються в журналістиці вже сотні років, проте сьогодні значно зросли обсяги даних, які доступні журналістам, а інструменти для аналізу та візуалізації ускладнилися, тому тлумачення журналістики даних є проблематичним. Автори запропонували класифікацію, яка допомагає окреслити загальне розуміння журналістики даних, вони виокремили й охарактеризували декілька основних типів журналістських матеріалів із використанням даних, а саме:

- stories that are enriched by data (статті, доповнені даними);
- stories that use data to investigate (статті, у яких дані використано для викриття/розслідування);
- stories that explain data (статті, що пояснюють дані) [12].

Науковці з Університету Аристотеля в Салоніках у статті “The Principles, Features and Techniques of Data Journalism” пропонують таке бачення: «Журналістика даних є таким самим різновидом журналістики, як і всі інші, адже в основі одне й те ж – пошук хорошої історії. Єдина відмінність у тому, що основа історії – це дані, а не інформація із традиційних джерел, як-от інтерв'ю чи пресреліз. Проте журналісти, що працюють з даними, усе одно повинні звертатися до джерел і ставити правильні питання, щоб розширювати контекст і робити дані більш зрозумілими» [13, с. 37]. Тобто дослідники акцентують увагу на тому, що дані варто пояснювати, контекстуалізувати й доповнювати інформацією, зібраною з інших джерел, і тим самим допомагати читачу зрозуміти їх.

Прикладом вдалого журналістського матеріалу може слугувати публікація видання The Washington Post “Too Many Man” [8], яка на основі даних висвітлює проблему гендерного дисбалансу в Китаї та Індії, аналітична складова частини матеріалу доповнюється роз'ясненнями науковців, а емоційна виразність і наближеність до читача формується завдяки застосуванню прийомів сторітелінгу. Таким чином для аудиторії медіа певний набір абстрактних чисел перетворюються на конкретну актуальну історію. У закордонних дослідженнях журналістські матеріали, у яких дані відіграють ключову роль, дістали назву “data stories”, “data-driven stories”, “data-informed

stories”, в українській мові ми можемо послугуватись номінацією «дата-історія». Автори праці “Data stories. Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism” визначають сім основних характеристик дата-історій: «дані як ядро історії, різність комунікативних цілей, нові текстово-візуальні зв’язки, нові структури та форми історії, різні види інтерактивності та важливість метаісторії» [14, с. 204]. Також необхідно зауважити, що дата-історії, як і будь-які інші медійні матеріали, повинні відповідати журналістським стандартам, але до них з’являються додаткові вимоги, пов’язані з коректністю відображення й інтерпретації даних, які закодовані у графічних формах.

Творення журналістського матеріалу на основі даних складається з кількох етапів, щонайменше це: збір, фільтрація, аналіз даних, контекстуалізація та представлення в текстовій або візуальній (статичній чи інтерактивній) формі. У зв’язку із цим чимало науковців тлумачать data-журналістику як процес, що поєднує в собі два компоненти: аналіз даних та сторітелінг на основі даних. Наприклад, Ф. Мейєр пояснює: «Ми здійснюємо обробку на двох рівнях: (1) аналіз, який робить змістовним та структурованим нескінченний потік даних, та (2) представлення, яке доносить те, що є важливим і релевантним, до свідомості споживача» [3]. У дослідженні “Data stories. Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism” зазначається: «Можливо, журналістика даних як процес має здатність виявляти історію, а візуалізація як кінцевий продукт дозволяє аудиторії побачити цю історію» [14, с. 191]. Отже, такий підхід пропонує розглядати data-журналістику як синтез двох важливих завдань, які виникають перед журналістом: віднайти в даних історію та репрезентувати її в максимально доступній та легкій для сприйняття й інтерпретації формі.

Як бачимо, у багатьох випадках журналістику даних розглядають передусім у контексті особливостей творення контенту на основі даних, але водночас її доцільно розглядати і з погляду споживача інформації. Журналістика даних – це не лише можливість для журналістів подавати інформацію по-новому, а й можливість для аудиторії сприймати її по-новому, адже сьогодні пересічний читач перебуває під впливом багатьох негативних інформаційних чинників, зокрема фейків, маніпуляції, таблоїдизації тощо, тому вкрай важливо, щоб аналітична журналістика не втрачала здатність зацікавлювати реципієнтів. Для аудиторії журналістика даних перетворюється на можливість стати

співучасником аналізу, інтерактивність дозволяє глибше взаємодіяти з контентом, а самі медіа перетворюються на гейміфіковані платформи, що пропонують масовому читачу якісні аналітичні чи розслідувальні матеріали.

У зв’язку з тим, що дедалі більше держав долучаються до реалізації концепції відкритих даних, а також міжнародні, громадські та наукові організації продукують нову кількісну інформацію, значно зростають масиви відкритих даних, а водночас журналісти та редактори виявляють цікавість до роботи з ними. Журналістика даних є галуззю, що потребує спеціалізованих фахових умінь аналізу та візуалізації, а також значних часових затрат на реалізацію дата-проектів. Через це не всі редакції готові перетворити дата-історії на звичну журналістську практику, тому нині масштабні дата-проекти або розслідувальні проекти на основі даних здебільшого реалізуються великими медіа, як-от Reuters, The New York Times, The Guardian, ProPublica та ін. В Україні фактично існує тільки одне медіа, що спеціалізується на журналістиці даних, – Texty.org.ua. Час від часу публікують матеріали на основі даних видання «Українська правда», зокрема «Економічна правда», VoxUkraine, LIGA.net, реалізуються громадські ініціативи, як-от 1991 Open Data Incubator, з’являються блоги фахівців, наприклад, блог Андрія Газіна про візуалізацію даних «Текстура».

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні журналістика даних є одним із найбільш прогресивних і перспективних напрямів журналістики, що використовує нові підходи й інструменти для збору, аналізу й ретрансляції інформації на масову аудиторію. На нашу думку, журналістика даних уже пройшла етап зародження й зараз перебуває на шляху укорінення в повсякденну медійну практику, хоча не можна заперечувати той факт, що в багатьох редакціях вона досі сприймається як виклик, адже вони не готові відмовитися від «швидких новин» на користь глибинної аналітики або ж просто не мають достатньої фінансової спроможності, щоб утримувати окремий data-відділ. Основна відмінність data-журналістика від інших напрямів медійної діяльності – це використання даних як базового інструменту творення журналістського матеріалу.

Варіативність тлумачення терміна «журналістика даних» у сучасних наукових дослідженнях зумовлена декількома основними чинниками: 1) журналістика даних є відносно новим явищем, хоча практика використання даних у журналістиці

не нова, проте нині значно покращились інструменти аналізу й візуалізації даних, зросла кількість доступних даних, що надало поштовху до переосмислення функціональних характеристик журналістики даних; 2) data-журналістика здатна набувати різних форм: від текстової до графічної та інтерактивної; 3) журналістика даних є складним багатоетапним процесом, що передбачає пошук, виявлення та представлення історії.

На нашу думку, журналістику даних доцільно тлумачити як напрям журналістики, особливістю якого є творення суспільно значущого контенту на основі аналізу даних із подальшим представленням у текстовій, візуальній статичній або інтерактивній формі. Водночас важливо, щоб у журналістському матеріалі було використано лише достовірні дані з надійного джерела, було розкрито контекст або

мета-історію, візуалізація коректно відображала дані й не створювала перешкод на шляху сприйняття інформації масовою аудиторією, навпаки, спонукала читача до глибшої взаємодії з контентом. Формування термінологічно-понятійного апарату журналістики даних у вітчизняному сегменті науки про соціальні комунікації є вкрай необхідним, адже журналістика даних нині постає як можливість якісно підвищити рівень українських медіа, тому необхідно, щоб до популяризації цього напрямку долучилась освітня спільнота. До базових понять журналістики даних відносимо «дані», «великі дані», «відкриті дані», «аналіз даних», «контекстуалізація даних», «візуалізація даних» та ін., проте це лише перші кроки на шляху творення спеціалізованого термінологічного словника в українському науково-освітньому просторі.

Список літератури:

1. Аргірова Г. Візуалізує, ти зможеш. *MediaLab*. 2018. URL: <https://medialab.online/news/aronp/> (дата звернення: 01.03.2020).
2. Бідзіля Ю., Кравець Д. Розвиток відкритих даних як нові перспективи й можливості для сучасної української журналістики. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2019. № 9 (27). С. 232–245. DOI: 10.37222/2524-0331-2019-9(27)-13.
3. Журналістика даних : посібник / за ред. Дж. Грей, Л. Чемберс, Л. Бунегру. 2012. URL: <https://texty.org.ua/archive-books/40161/zhurnalistyka-danykh-posibnyk-40161/#40172> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Ліченко А. Джерела відкритих даних у сучасному інформаційному просторі. *Соціальні комунікації і нові комунікативні технології* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 9–10 листопада 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 41–45.
5. Полюга В. Технологія великих даних (Big Data): основні характеристики та перспективи використання в журналістиці. *Діалог : Медіастудії*. 2019. № 25. С. 144–154. DOI: 10.18524/2308-3255.2019.25.195599.
6. Coddington M. Clarifying Journalism's Quantitative Turn. *Digital Journalism*. 2015. № 3 (3). DOI: 10.1080/21670811.2014.976400.
7. Cohen S., Hamilton J., Turner F. Computational journalism. *Communications of the ACM*. 2011. № 54 (10). P. 66–71. DOI: 10.1145/2001269.2001288.
8. Denyer S., Gowen A. Too Many Men. *The Washington Post*. 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/graphics/2018/world/too-many-men/> (дата звернення: 07.04.2020)
9. The promise of computational journalism / T. Flew et al. *Journalism Practice*. 2012. № 6. DOI: 10.1080/17512786.2011.616655.
10. Howard A. The Art and Science of Data-Driven Journalism. *Tow Center for Digital Journalism*. 2017. DOI: 10.7916/D8Q531V1.
11. Kitchin R. The Data Revolution. SAGE Publications Ltd, 2014. 238 p.
12. Rogers S., Schwabish J., Bowers D. Data Journalism in 2017: The Current State and Challenges Facing the Field Today. 2017. URL: <https://newslab.withgoogle.com/assets/docs/data-journalism-in-2017.pdf> (дата звернення: 12.04.2020).
13. Veglis A., Bratsas Ch., Kalatzi O. The Principles, Features and Techniques of Data Journalism. *Studies in Media and Communication*. 2018. № 6 (2). P. 36–44. DOI: 10.11114/smc.v6i2.3208.
14. Weber W., Engebretsen M., Kennedy H. Data stories. Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism. *Studies in Communication Sciences*. 2018. № 18.1. P. 191–206. URL: https://digitalcollection.zhaw.ch/bitstream/11475/2531/2/2018_Weber_Data_stories.pdf (дата звернення: 07.04.2020).

Lichenko A. D. VARIABILITY IN THE INTERPRETATION OF THE TERM “DATA JOURNALISM” IN MODERN MEDIA RESEARCH

In the article was made a comparative analysis of the definitions of the term “data journalism” in foreign scientific research, as well as features of interpretation of related but not identical concepts of “computer-assisted reporting”, “computational journalism”, “database journalism”, “automated journalism” were

considered. Also was substantiated that concepts and terminology of the “data journalism” in national science about social communication aren’t fully established, so it’s appropriate to identify basic concepts and terms in data journalism and propose their definitions. Views of scientists, media experts and editors on the role of data journalism in modern media communications were identified, and also characterized the transformations experienced by analytical and investigative journalism in connection with the growth of open data. In addition, data journalism is considered as a tool to attract media audiences to actively interact with content, it involves not only passive perception of information by the recipient, but also the possibility of interactive participation in the process of data interpretation. In this regard, traditional online media that are involved in working with data can turn into gamification platforms that allow the user to filter the data, configure it in accordance with their own interests and visualize it. At the same time, the article suggests that, despite a significant number of functional advantages, data journalism poses certain risks for media outlets, first of all, they are associated with the fact that data projects are large-scale and require significant implementation time, and the readership is often not prepared for the perception of this type of content, because now it is immersed in a stream of “quick news”. Despite this, today most of the data projects are being created by large media organizations such as Reuters, The New York Times, The Guardian, ProPublica etc., but the interest of journalists in the data is actively growing, so new media startups can be a phenomenon in the modern media space.

Key words: *data, data journalism, definition of data journalism, computational journalism, computer-assisted reporting.*

Михайлова О. Г.

кандидат філологічних наук

Мокрій Я. О.

Національна академія Національної гвардії України

Підлужна І. А.

Національна академія Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ У МЕДІЙНОМУ ЗВЕРНЕННІ З ПРИВОДУ НАДЗВИЧАЙНОЇ ПОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРНЕНЬ НІМЕЦЬКИХ І ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ)

Стаття присвячена вивченню особливостей реалізації стратегії переконання у медійному зверненні з приводу надзвичайної події. Такою подією для людства натеper є пандемія коронавірусу, а єдиним дієвим засобом боротьби з нею виявляються суворі карантинні заходи, які вживаються по всьому світу. У зв'язку з цим надзвичайно важливо, щоб лідерам країн удалося переконати громадян у необхідності дотримання карантину. Тому переконливість аргументів стає чи не найважливішою складовою частиною звернення політичних лідерів до громадян своїх країн з приводу запровадження карантину для боротьби з пандемією. Такі звернення відбуваються через усі можливі медійні канали. На відміну від звичайних політичних звернень, ці звернення привертають увагу більшості громадян, оскільки нині важко знайти людину, яку б не хвилювала ця ситуація. Щоб досягти своєї головної мети, стратегія переконання у такому зверненні має бути побудована бездоганно. Тому проблема особливостей мовної реалізації стратегії переконання у цьому типі медійних звернень є актуальною і підлягає науковому дослідженню. Метою дослідження є визначення мовних особливостей тактик реалізації комунікативної стратегії переконання у медійному зверненні. Дослідження було проведене на матеріалі медійних звернень французьких та німецьких політичних лідерів до свого народу з приводу пандемії коронавірусу. У результаті дослідження було виявлено, що вони застосовують схожі комунікативні тактики переконання, зокрема тактику підкреслення безпрецедентності події, тактику нагнітання напруги, тактику похвали або вихваляння, тактику роз'яснення, тактику посилення на авторитети, тактику застереження. Було встановлено, що звернення французького президента відрізняються від звернень німецьких лідерів більшою багатослівністю, емоційністю, частотним використанням стилістичних повторів та багатоконпонентних рядів слів із близьким значенням.

Ключові слова: стратегія переконання, пандемія, коронавірус, медійні канали, політичні звернення, аргумент.

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається з новими викликами майже щоденно. Деякі з цих викликів схожі на ті, що траплялися у попередній історії, деякі виявляються новими, незвичними, такими, які потребують нових підходів до подолання можливої кризи. Таким викликом для людства натеper є пандемія коронавірусу, а єдиним дієвим засобом боротьби з нею виявляються суворі карантинні заходи, які висувають надзвичайні вимоги, вже давно нечувані серед цивілізованих людей, особливо у демократичних країнах. Запроваджувати карантинні заходи повинні політики –

лідери держав, причому якість виконання цих заходів залежить від сумлінності громадян і їхнього бажання дотримуватися карантину. У зв'язку з цим надзвичайного значення набуває переконання громадян тієї або іншої країни в необхідності й ненадлишковості заходів, що застосовуються. Тому переконливість аргументів стає чи не найважливішою складовою частиною звернення політичних лідерів до громадян своїх країн з приводу запровадження карантину для боротьби з пандемією.

Такі звернення відбуваються через телевізійні, радіо та інтернет-засоби, тобто через усі можливі

медійні канали. На відміну від звичайних ритуальних політичних звернень, ці звернення привертають увагу більшості громадян, оскільки карантин зачіпає будь-яку людину і відбивається на її житті і добробуті. Отже, стратегія переконання у такому зверненні має бути побудована бездоганно, щоб досягти своєї головної мети – дотримання карантину більшістю людей. Тому проблема особливостей мовної реалізації стратегії переконання у цьому типі медійних звернень є актуальною і підлягає науковому дослідженню.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Телевізійне звернення належить до жанрів політичної комунікації, які досліджені досить фрагментарно, зокрема у роботах О. Іссерс, Л. Стрій, Л. Славової, Н. Кондратенко [2; 8; 9; 4]. Поняття комунікативних стратегій і тактик досліджувалось у багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних науковців: О. Іссерс, Т. А. ван Дейка та ін. [2; 1]. Реалізація стратегії переконання вивчалася у дослідженнях К. Калініна, Л. Монастирської, О. Паршиної, О. Румянцевої [3; 5; 6; 7] та інших, але на матеріалі жанрів політичної та юридичної комунікації, відмінних від політичного медійного звернення. Згідно з дослідженнями А. Чудинова, якщо комунікативна стратегія – це планування у максимально узагальненому вигляді, то комунікативна тактика – це конкретні способи реалізації стратегії [10]. *Отже, обґрунтувавши вище важливість саме стратегії переконання для обраного жанру, ми маємо визначити й описати тактики, що допомагають реалізувати цю стратегію.*

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити мовні особливості тактик реалізації комунікативної стратегії переконання у медійному зверненні.

Матеріалом дослідження виступають медійні звернення канцлера Німеччини Ангели Меркель, міністра-президента Баварії Маркуса Зьодера та президента Французької Республіки Еманюеля Макрона [11; 12; 13; 14].

Виклад основного матеріалу. Вивчивши медійні звернення німецьких та французьких політичних лідерів щодо заходів проти пандемії коронавірусу, ми дійшли висновку, що подекуди ці звернення відрізняються від повсякденного спілкування лідера з нацією. Так, наприклад, для канцлера ФРГ А. Меркель телевізійне звернення до країни було способом спілкування, до якого вона вдавалася тільки традиційно перед Новим роком. На початку свого виступу вона сама звертає увагу на незвичність такої форми: *Ich wende mich heute auf diesem ungewöhnlichen Weg an Sie, weil*

ich Ihnen sagen will, was mich als Bundeskanzlerin und alle meine Kollegen in der Bundesregierung in dieser Situation leitet [11]. Чому саме А. Меркель дотепер уникала форми телевізійного звернення до нації, невідомо. Можливо, тому, що для неї, яка виросла у Східній Німеччині, телевізійне звернення видається схожим на ті, якими рясніли телевізійні екрани НДР та СРСР за часів «будування комунізму» у цих державах, і тому здавалися нещирими і бездуховними. Однак причина, яка змусила очільницю німецького уряду все ж таки звернутися до німців з телевізійного екрана, є безпрецедентною і вимагає безпрецедентних заходів. Саме ця безпрецедентність причини і викликала незвичну для А. Меркель форму, а також спричинила використання в усіх досліджених зверненнях *тактики підкреслення безпрецедентності події*. Використання цієї тактики зумовлене безпрецедентністю заходів, що застосовуються, отже, нагальна необхідність розуміння, що ці заходи є адекватними події і не є надмірними або надлишковими. Ця тактика реалізується за допомогою згадування історичних подій, які могли б дорівнювати за значимістю сучасній епідемії, або констатування виключності подій, що відбуваються:

1) *Seit der Deutschen Einheit, nein, seit dem Zweiten Weltkrieg gab es keine Herausforderung an unser Land mehr, bei der es so sehr auf unser gemeinsames solidarisches Handeln ankommt* [11].

2) *Unsere Vorstellung von Normalität, von öffentlichem Leben, von sozialen Miteinander – all das wird auf die Probe gestellt wie nie zuvor* [11].

3) *Jamais la France n'avait dû prendre de telles décisions – évidemment exceptionnelles, évidemment temporaires – en temps de Paix* [14].

Друга тактика, яка є чи не найважливішою для переконання адресатів звернення, – це *тактика нагнітання напруги*, яка спрямована на те, щоб якомога негативно реалістичніше змалювати ситуацію. Така тактика зазвичай вважається маніпулятивною, такою, що призводить до залякування аудиторії, але у цьому конкретному випадку вважаємо її доречною, оскільки для переконання дуже важливим фактором є усвідомлення людьми небезпеки, проти якої спрямовані карантинні заходи. Ця тактика може реалізуватися декількома способами:

– за допомогою оцінних лексем:

1) *Das Coronavirus verändert zurzeit das Leben in unserem Land dramatisch* [11].

2) *...lassen Sie mich sagen: Es ist ernst. Nehmen Sie es auch ernst* [11].

3) *Corona hat unser Land fest im Griff* [12].

4) *Jusqu' alors, l'épidémie était peut-être pour certains une idée lointaine, elle est devenue une réalité immédiate, pressante* [14].

– за допомогою військових метафор:

1) *Ich möchte mich bei dieser Gelegenheit zu aller erst an alle wenden, die als Ärzte oder Ärztinnen, im Pflegedienst oder in einer sonstigen Funktion in unseren Krankenhäusern und überhaupt im Gesundheitswesen arbeiten. Sie stehen für uns in diesem Kampf in der vordersten Linie.* [11].

– за допомогою цифр, статистики:

1) *Allein in Bayern von gestern auf heute eine Zunahme von über 35%, 817 Fälle sind gestiegen... die Zahl der Toten steigt auch in Bayern: von gestern 10 auf heute zum Stand jetzt 15, das ist eine Steigerung um 50%* [12]. До тактики нагнітання напруги за допомогою цифр з трьох політиків, звернення яких ми досліджували, удався тільки один – М. Зьодер, очільник Баварії, що є прикордонною землею, яка найбільш у Німеччині постраждала від пандемії.

Слід відзначити, що тактику нагнітання напруги помірковано, але досить наполегливо використали обидва німецькі політики у своїх первинних зверненнях, пов'язаних із заходами проти епідемії. Щодо президента Франції Е. Макрона, то він у своєму першому зверненні до нації 16 березня 2020 року більше спирався на інші тактики, які не дали очікуваного результату, оскільки люди продовжували збиратися великими групами у публічних місцях, особливо це стосувалося молоді, яка не боїться вірусу, бо не належить до груп ризику. Тому вже за декілька днів після першого звернення президент виступив з другим, у якому тактика нагнітання напруги була вже провідною. Усі французькі ЗМІ, які висвітлювали це звернення президента, використовували один заголовок: *Nous sommes en guerre*. Ця фраза повторюється у виступі Е. Макрона декілька разів, увесь текст звернення побудований з використанням військової лексики, що підсилює тактику нагнітання:

... nos soignants se battent pour sauver des vies, avec dévouement, avec force [14].

... nous ne luttons ni contre une armée, ni contre une autre Nation. Mais l'ennemi est là, invisible, insaisissable, qui progresse. Et cela requiert notre mobilisation générale [14].

Toute l'action du Gouvernement et du Parlement doit être désormais tournée vers le combat contre l'épidémie... [14].

La Nation soutiendra ses enfants qui, personnels soignants en ville, à l'hôpital, se trouvent en première ligne dans un combat [14].

Je vous demande des sacrifices pour ralentir l'épidémie [14].

У контексті прагнення до переконання людей дотримуватися карантинних заходів безпеки різновидом тактики нагнітання є тактика персоналізації, коли політик намагається «наблизити» ситуацію до конкретних громадян, змусити їх уявити на місці зараженої людини свого родича або близьку людину і тим самим змусити усвідомити свою відповідальність:

1) *Das sind nicht einfach abstrakte Zahlen in einer Statistik, sondern dass ist ein Vater oder Großvater, eine Mutter oder Großmutter, eine Partnerin oder Partner, es sind Menschen* [11].

2) *Même si vous ne présentez aucun symptôme, vous risquez de contaminer vos amis, vos parents, vos grands-parents, de mettre en danger la santé de ceux qui vous sont chers* [13].

Щоб уникнути надмірного залякування населення, одночасно з тактикою нагнітання напруги використовується тактика похвали або тактика вихваляння, яка покликана заспокоїти людей і показати їм, що вони мають усі можливості впоратися з кризою завдяки своїм людським та професійним якостям (похвала, подяка), а також завдяки хорошій організації в державі та високоякісній системі охорони здоров'я (вихваляння).

1) *Deutschland hat ein exzellentes Gesundheitssystem, vielleicht eines der besten der Welt. Das kann uns Zuversicht geben* [11].

2) *Und lassen Sie mich auch hier Dank aussprechen an Menschen, denen zu selten gedankt wird. Wer in diesen Tagen an einer Supermarktkasse sitzt oder Regale befüllt, der macht einen der schwersten Jobs, die es zurzeit gibt* [11].

3) *Les personnels des hôpitaux, médecins, infirmiers, ambulanciers, les agents des Samu et de nos hôpitaux, les médecins de ville, l'ensemble des personnels du service public de la santé en France sont engagés avec dévouement et efficacité* [14].

4) *Je veux aussi, ce soir, saluer le sang-froid dont vous avez fait preuve* [13].

Для заспокоєння людей і недопущення паніки використовується також пряма тактика заспокоєння, що стосується кількох пунктів:

– запевнення у тому, що заходи, які вживаються, тимчасові і не будуть тривати довше, ніж це насправді потрібно:

1) *Lassen Sie mich versichern: Für jemandem wie mich, für die Reise- und Bewegungsfreiheit ein schwer erkämpftes Recht waren, sind solche Einschränkungen nur in der absoluten Notwendigkeit zu rechtfertigen* [11].

2) *C'est, j'en ai bien conscience, un crève-coeur. C'est pourtant nécessaire temporairement* [14].

– запевнення у тому, що постачання товарів буде залишатися на належному рівні, і немає необхідності у надмірних закупівлях (особливо на це звертають увагу німецькі лідери):

1) *Und alle können sich darauf verlassen, dass die Lebensmittelversorgung jederzeit gesichert ist, und wenn Regale einen Tag mal leergeäumt sind, so werden sie nachgefüllt* [11].

2) *Das öffentliche Leben wird runtergefahren aber die Lebensmittelversorgung des alltäglichen Lebens bleibt wie bislang erhalten. Es gibt keinen Anlass für Hamsterkäufe* [12].

Для обґрунтування дій та заходів, до яких удається держава, необхідно виявляється *тактика роз'яснення*. Кожен з політиків намагається чітко й детально пояснити, як розвивається епідемія в країні, які прогнози, які є небезпеки, чим викликано запровадження карантинних заходів. Для ілюстрації цієї тактики складно підібрати приклади, оскільки вона реалізується не в окремих реченнях, а у логіці побудови і послідовності аргументації цілого тексту. Наступні цитати дають лише деяке уявлення про застосування цієї тактики:

1) *Ich möchte Ihnen erklären, wo wir aktuell stehen in der Epidemie, was die Bundesregierung und die staatlichen Ebenen tun, um alle in unserer Gemeinschaft zu schützen und den ökonomischen, sozialen, kulturellen Schaden zu begrenzen* [11].

2) *Dans ce contexte, l'urgence est de protéger nos compatriotes les plus vulnérables. L'urgence est de freiner l'épidémie afin de protéger nos hôpitaux, nos services d'urgence et de réanimation, nos soignants qui vont avoir à traiter, comme je viens de vous l'expliquer, de plus en plus de patients atteints. Ce sont là nos priorités* [13].

Наступна тактика – це *тактика посилення авторитету*. Вона має на меті показати, що рішення, які доводяться до відома громадян, не випадкові, вони обговорені з експертами з різних галузей і є обґрунтованими і доцільними. Цю тактику використовують усі три політики, звернення яких були досліджені:

1) *Zur Epidemie – und alles was ich Ihnen dazu sage, kommt aus den ständigen Beratungen der Bundesregierung mit den Experten des Robert-Koch-Instituts und anderen Wissenschaftlern und Virologen...* [11].

2) *Gestern gab es noch Beratungen, verschiedene Experten auch Politiker in Deutschland da einander empfohlen vielleicht noch eine Woche zu warten oder zehn Tage um zu sehen, ob die bislang beschlossenen Maßnahmen reichen* [12].

3) *Les plus grands spécialistes européens se sont exprimés ce matin dans une publication importante. J'ai réuni aujourd'hui, avec le Premier ministre et le ministre de la Santé, notre comité scientifique de suivi* [13].

4) *Elles [décisions] ont été prises avec ordre, préparation, sur la base de recommandations scientifiques avec un seul objectif : nous protéger face à la propagation du virus* [13].

Окрім фахівців, на яких посиляються усі політики, дехто з них (наприклад, М. Зюдер) удається до посилення на людей, простих жителів, які вимагають від керівництва запровадження дієвих заходів. Це теж можна віднести до тактики посилення на авторитети, але тут дієвим видається не авторитет поважних представників суспільства, а авторитет самого суспільства:

1) *Wir bekommen unglaublich viele Hilferufe aus der Bevölkerung: Mails, social Media, auch Briefe, die bitten: handelt noch entschlossener, noch konsequenter. Unsere Kommunalpolitiker... bitten uns die Handlungen weiterzuentwickeln und jetzt noch einmal eine deutliche Maßnahme zuzulegen* [12].

Звичайно, основний зміст досліджуваних звернень полягає у викладенні правил карантину, тобто обмежень, які вводяться у зв'язку з пандемією. Виклад цих правил відбувається у межах тактики роз'яснення, про яку ми говорили вище. Важливим є також те, що керівники держав не обмежуються перерахунком правил, але й застерігають населення від їх порушення та недовіри до їхньої дієвості. *Тактика застереження* у зверненнях застосовується з метою попередження:

– порушення правил:

1) *Machen Sie bitte auch zu Hause keine Partys. Laden Sie nicht die Nachbarkinder ein und feiern sozusagen Art Ferienparty* [12].

2) *Je vous le redis avec force ce soir: respectons les gestes barrières, les consignes sanitaires... Cela signifie que les regroupements extérieurs, les réunions familiales ou amicales ne seront plus permises...* [14].

– паніки і поширення неправдивих чуток:

1) *Deswegen bitte ich Sie: Glauben Sie keinen Gerüchten, sondern nur den offiziellen Mitteilungen, die wir immer auch in viele Sprachen übersetzen lassen* [11].

2) *Et évitez l'esprit de panique, de croire dans toutes les fausses rumeurs, les demi-experts ou les faux-sachants. La est claire, l'information est transparente et nous continuerons de la donner* [14].

Окрім тактик, що застосовані у досліджених зверненнях, хотілося б звернути увагу саме на мовні засоби, які використовують політики. Тут спостері-

гаються певні відмінності між німецькими і французькими лідерами. По-перше, слід відзначити, що самі звернення відрізняються за довжиною. Найкоротшим є звернення А. Меркель – 1633 слова, трохи довшим – звернення М. Зюдера – 1938 слова. Обидва звернення Е. Макрона є набагато довшими, відповідно 3485 і 2620 слів. У зверненнях німецьких лідерів вжито набагато менше різноманітних стилістичних засобів, ніж у зверненні французького президента. У текстах, що були викладені А. Меркель і М. Зюдером, виклад матеріалу спокійний, логічний, переважають безособові речення, тобто мало речень, які б уособлювали дію, переважно йдеться про дії та події, які характерні для всіх, включаючи мовця, який звертається до народу. Французький президент в 1,7 раза частіше вживає займенник *je* (я), ніж німецькі лідери вживають відповідний займенник *ich*, однак майже у два рази рідше вживає займенник *nous* (ми), на відміну від відповідного *wir* у німецьких зверненнях.

Звертаючись до громадян (нагадаємо, що метою звернень було введення певних обмежувальних правил), політичні лідери не зловживають формами наказового способу, щоб довести свої вимоги. Так, А. Меркель вживає цю форму у своєму зверненні тільки 6 разів, причому тільки 2 вживання мають на меті насправді до чогось спонукати: *Halten Sie sich an die Regeln* та *Glauben Sie keinen Gerüchten*. Інші випадки стосуються ввічливої форми *lassen Sie mich...*, за якою слідує обіцянка або подяка. Міністр-президент Баварії наказовий спосіб використовує трохи більше (9 разів), причому 2 з цих вживань також стосуються не спонукання, а побажання: *bleiben Sie gesund*. Щодо президента Франції Е. Макрона, то у першому своєму зверненні він використовує форми наказового способу тільки 4 рази, в одному реченні, де він закликає спілкуватися з людьми старшого покоління віртуально: *Écrivez, téléphonez, prenez des nouvelles, protégez en limitant les visites*. Але в другому зверненні, яке мало справити сильніше враження і надійніше переконати французів дотримуватися правил, уже спостерігаємо 16 випадків вживання таких форм саме з метою спонукання. Також у цьому зверненні Е. Макроном активно вживаються дієслова, які також мають значення спонукання без вживання наказової форми (*demander, falloir, devoir*) – 25 разів, з яких 15 – це дієслово *devoir*, у першому зверненні, яке було довшим, таких слововживань було 22, найчастіше з яких було вжито дієслово *falloir* (10 разів). Такі ж за значенням дієслова німецької мови (*bitten, appellieren*, а також модальні *sollen, müssen*) досить часто вживалися і німець-

кими лідерами (А. Меркель – 15 слововживань, М. Зюдер – 24).

Більша багатослівність звернень французького лідера Е. Макрона пов'язана у тому числі з такими мовними особливостями, як вживання повторів та двох-, трьох- та більш компонентних рядів слів, близьких за значенням, для підсилення враження від промови, а у нашому конкретному випадку також для підсилення переконливих можливостей тексту:

1) *Je compte sur vous, oui, pour aussi aider le voisin ... Je compte sur les entreprises pour aider tous les salariés ... Je compte sur nous tous pour inventer dans cette période de nouvelles solidarités. ... Je compte évidemment aussi sur tous nos soignants* [13].

2) *Même si vous ne présentez aucun symptôme, vous pouvez transmettre le virus. Même si vous ne présentez aucun symptôme, vous risquez de contaminer vos amis...* [14].

3) *Les personnels des hôpitaux, médecins, infirmiers, ambulanciers, les agents des Samu et de nos hôpitaux, les médecins de ville, l'ensemble des personnels du service public de la santé en France sont engagés avec dévouement et efficacité* [13].

4) *Au moment où la situation sanitaire se dégrade fortement, où la pression sur nos hôpitaux et nos soignants s'accroît, tout notre engagement, toute notre énergie, toute notre force, doivent se concentrer sur un seul objectif* [14].

Висновки і пропозиції. Дослідивши медійні звернення німецьких та французьких політичних лідерів до своїх громадян у зв'язку з пандемією коронавірусу, ми дійшли висновку, що всі вони застосовують схожі комунікативні тактики, зокрема тактику підкреслення безпрецедентності події, тактику нагнітання напруги, тактику похвали або вихваляння, тактику роз'яснення, тактику посилення на авторитети, тактику застереження. Усі ці тактики є невід'ємними складовими частинами стратегії переконання, які разом допомагають максимально ефективно вплинути на аудиторію та змусити людей дотримуватися карантинних заходів.

Щодо конкретних мовних засобів, які використовуються для реалізації зазначених тактик, то звернення французького президента відрізняються від звернень німецьких лідерів більшою багатослівністю, емоційністю, частотним використанням стилістичних повторів та багатоконponentних рядів слів із близьким значенням.

Перспективою дослідження є вивчення комунікативних тактик та мовних засобів для здійснення стратегії переконання у подальших медійних звер-

неннях німецьких та французьких політичних лідерів щодо проблеми пандемії, а також у зверненнях представників інших мовних культур для створення об'єктивної картини реалізації стратегії переконання в екстремальних обставинах, якими зараз переймається весь цивілізований світ.

Список літератури:

1. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. Москва, 2013. 344 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Омск : Изд-во Омск. гос. ун-та, 1999. 284 с.
3. Калинин К. Е. Коммуникативные стратегии убеждения в англоязычном политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Нижний Новгород, 2009. 188 с.
4. Кондратенко Н. В. Типологія мовленнєвих жанрів українського політичного дискурсу. *Філологічні студії* : зб. наук. пр. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. Вип. 9. С. 18–22.
5. Монастирська Л. В. Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості адвоката (на матеріалі художніх фільмів США). *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Том 26 (65). № 4, ч. 2., 2013. С. 305–310.
6. Паршина О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2005. 325 с.
7. Румянцева Е. А. Стратегии и тактики речевого убеждения (на материале речи Президента Украины Петра Порошенко в Конгрессе США). *Записки з романо-германської філології*. Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Вип. 2 (33). 2014. С. 94–104.
8. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США–Україна. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 360 с.
9. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2015. 21 с.
10. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации : монография. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2003. 248 с. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>.
11. Coronavirus: TV-Ansprache von Kanzlerin Merkel. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TgC2TzvIRY8>.
12. Corona: Ministerpräsident Markus Söder: “Grundlegende Ausgangsbeschränkungen” in Bayern. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=h7MVoD6LwUE&t=37s>.
13. Coronavirus – Allocution du président Emmanuel Macron sur l'épidémie de Covid-19. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=id2sO12BTJU>.
14. “Nous sommes en guerre”: le texte de l'allocution d'Emmanuel Macron sur le coronavirus. URL: http://www.lavie.fr/actualite/documents/nous-sommes-en-guerre-le-texte-de-l-allocution-d-emmanuel-macron-sur-le-coronavirus-17-03-2020-104699_496.php.

Mykhaylova O. G., Mokrii Ya. O., Pidluzhna I. A. FEATURES OF REALIZATION OF THE STRATEGY OF PERSUASION IN A MEDIA APPEAL IN RELATION WITH AN EMERGENCY

The article is devoted to the features of realization of the strategy of persuasion in relation with an emergency. Such an event for humanity today is a pandemic coronavirus, and the only effective means of combating it are severe quarantine measures that are used around the world. In this regard, it is extremely important that the leaders of the countries succeed in convincing citizens of the need for quarantine. Therefore, the persuasiveness of the arguments becomes perhaps the most important component of the appeal of political leaders to the citizens of their countries regarding the introduction of a quarantine to combat the pandemic. These appeals occur through all possible media channels. Unlike ordinary political appeals, these appeals draw attention of the majority of citizens, since it is difficult to find a person who is not concerned about this situation. In order to achieve its principal goal, the strategy of persuasion in such an appeal must be flawless. Therefore, the problem of peculiarities of the language realization of persuasion strategies in this type of media appeals is relevant and can be subject of scientific research. The purpose of the study is to determine the linguistic features of the tactics of realization of a communicative strategy of persuasion in a media appeal. The study was based on media appeals of French and German political leaders to their people about the coronavirus pandemic. The study found that they used similar communicative persuasion tactics, such as emphasizing unprecedented events, escalation tactics, praise or boasting tactics, explanatory tactics, authority reference tactics, and disclaimer tactics. It was found that the French president's speeches were different from those of the German leaders with greater verbosity, emotionality, frequent use of stylistic repetitions and multi-component word sequences with close meaning.

Key words: strategy of persuasion, pandemic, coronavirus, media channels, political appeals, argument.

Харамурза Д. В.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ ЧАСОПИСИ УКРАЇНИ 1990–2020 рр.: ІСТОРИЧНИЙ ЕСКІЗ

У статті проаналізовано історичний контекст функціонування літературно-художніх часописів України часів незалежності. Визначено суспільно-політичні умови, які суттєво вплинули на скорочення тиражів періодичних видань, їхню доступність для широкої читачької аудиторії та поставили часописи на межі виживання. У статті автор відновлює хронологію заснування близько 90 видань досліджуваного періоду. Особливу увагу зосереджено на газетах, журналах та онлайн-виданнях, які суттєво вплинули на розвиток вітчизняної журналістики та літературно-критичної думки. Зокрема, на друкованих часописах «Четвер», «І», «Література Плюс», «Кур'єр Кривбасу», «Авжеж!», «Потяг'76», «Критика», «Світо-Вид», «ШО», «Книжник review», «Київська Русь», онлайн-медіа «ЛітАкцент», «Читомо», «Простори» та інших. Також охарактеризовано раніше засновані видання, які продовжили виходити в цей період («Березіль», «Дзвін», «Всесвіт», «Дніпро», «Вітчизна», «Слово і час», «Сучасність»). Ці та інші часописи гуртували довкола себе талановитих митців, поставали майданчиком для дискусій, публікували резонансні твори художньої літератури, критичні та публіцистичні матеріали.

Сукупний аналіз видань дав змогу визначити основні тенденції, що уособлюють розвиток літературно-художніх часописів у 1990–2020 рр., і виділити пікові періоди заснування нових медіа. Особливу увагу приділено змінам і викликам, з якими зіштовхнулись літературно-художні часописи нового тисячоліття. Подано характеристику сучасних онлайн-видань, які стали базовими платформами для обговорення тем літератури, книговидання, письменництва та аналізу поточного літературного процесу. Визначено їхні основні переваги, зокрема оперативність у висвітленні інформації та доступність для широкого кола читачів. Означено перспективи розвитку літературно-художніх часописів у сучасному медіапросторі.

Ключові слова: літературно-художній часопис, літературна критика, журналістика, історія, масмедіа, онлайн-видання.

Постановка проблеми. Друковані та онлайн-часописи літературно-мистецького спрямування постають вагомим складником медіапростору країни. Аналізуючи та відображаючи на своїх сторінках поточні зміни культурного життя суспільства, вони водночас кристалізують його, об'єднують довкола себе когорту інтелектуалів, формують критичний дискурс, знаходячи нові форми вираження, провокують зміни в галузі масових комунікацій. О. Іванова зазначає: «Літературно-мистецька періодика характеризується соціальною інституціоналізованістю та є самостійним гравцем у просторі соціальних комунікацій з, для і про літературу, який їх впорядковує, санкціонує та забезпечує реалізацію» [4, с. 173]. Поява революційних, концептуально нових видань провокує зміни та проголошує собою новий етап в історії галузі.

У період із 1990 по 2020 роки літературно-художні часописи України пройшли декілька поворотних етапів, які вплинули на актуальне становище цих видань. Окремі аспекти проблеми

було досліджено в попередні роки. Зокрема, вітчизняними науковцями частково проаналізовано найбільш помітні літературно-художні часописи, здебільшого увага приділялась виданням із довгою історією. Також узагальнено деякі аспекти функціонування видань у 90-х роках ХХ століття. Однак не вистачає цілісних досліджень, які б відобразили весь спектр розмаїття літературно-художніх часописів останніх десятиліть.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю систематизації зроблених досліджень, подання загальної характеристики історичного розвитку літературно-художніх часописів України 1990–2020 років і визначення основних тенденцій, що уособлювали розвиток часописів у досліджуваній період. Це дасть змогу простежити зміни в сприйнятті видань читачькою аудиторією, визначити, що сприяло розвитку видань, а що його гальмувало. Зрештою, дасть можливість окреслити перспективи функціонування подібних видань у сучасному медіапросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналізу літературно-мистецької періодики України кінця ХХ – початку ХХІ століття присвячені роботи О. Іванової, Л. Василик, В. Шейко, О. Левицької, Л. Костецької. Жанровий контент літературно-художніх часописів детально розглядала Л. Монич. Окремі аспекти функціонування українських онлайн-медіа про літературу та книговидавництва вивчали І. Капраль, О. Скібан, Є. Нестерович. До сьогодні залишаються актуальними праці В. Брюховецького, І. Михайлина, М. Наєнка, Р. Гром'яка, В. Здоровеги, які серед інших аспектів літературної критики досліджували також питання її взаємозв'язку з журналістикою та публіцистикою. Не менший інтерес для наукових розвідок становлять дискусійні статті літературних критиків, засновників і видавців досліджуваних видань. Зокрема, це виступи Г. Гусейнова, О. Апалькова, М. Стріхи, В. Єшкілева, Р. Семківа, О. Микитенка, які в різні періоди піднімали проблеми функціонування літературно-художніх часописів, готували оглядові статті, аналізували стан критичної думки на сторінках періодичних видань.

Постановка завдання. Мета статті – дати загальну характеристику історичного поступу літературно-художніх часописів України 1990–2020 років, визначити основні тенденції та потенціал розвитку подібних періодичних видань в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Літературно-художні часописи в усі періоди свого існування поставали віддзеркаленням культурного життя країни. Як слушно зазначає Л. Василик: «Упродовж ХХ ст. літературно-художні газети і журнали спочатку в умовах «заблокованої культури», а далі – в посттоталітарний період відображали стан української культури, ставши помітним набутком журналістики» [1, с. 22].

Незалежна Україна «успадкувала» від Радянського Союзу чималу кількість літературно-художніх видань. У 1990 році продовжили виходити «Березіль» (1956), «Вітчизна» (1933), «Всесвіт» (1925), «Дзвін» (1940), «Дніпро» (1927), «Донбас» (1923), «Київ» (1983), «Культура і життя» (1912.), «Літературна Україна» (1927), «Молода Україна» (1975), «Однокласник» (1923), «Радуга» (1927), «Слово і час» (1957), «Українська культура» (1921). На сторінках одних часописів літературно-художній складник був панівним, інші – розглядали його як один із компонентів культурного життя суспільства та приділяли йому значно менше уваги.

Якість і статус цих видань у колі літературознавців і критиків різнилися, однак усі вони були доступні широкому загалу. Багато в чому завдяки налагодженій системі розповсюдження періодичних видань.

Харківський літературно-художній і громадсько-політичний часопис «Березіль» довгий час виходив під егідою Національної спілки письменників України. Протягом усього періоду існування журнал залишався дзеркалом літератури Слобожанщини. На зламі 80–90-х років часопис набув найбільшої популярності. У «Березолі» вперше публікувались раніше табуйовані твори репресованих митців, з'являлися тексти нової генерації українських письменників. Тут побачили світ твори С. Майданської, Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко, Л. Таран та інших авторів. У 90-х часопис став майданчиком для традиційних дискусій, присвячених темам літературної критики, образу позитивного героя, інтернаціонального та національного в українській літературі. До участі в цих дискусіях долучились П. Мовчан, О. Забужко, С. Іванюк, В. Дончик, А. Погрібний, І. Дзюба, М. Жулинський та інші вчені. Із 2018 року після низки скандалів часопис почав виходити в Києві як позаспілчанське видання. Наразі сайт журналу не працює, а останній випущений номер датований 2019 роком.

Журнал «Вітчизна» також видавався Спілкою письменників України. На початку 90-х редакція активно взялась за публікацію творів репресованих українських письменників, на сторінках часопису з'явилася низка важливих публіцистичних текстів. Здавалось, у «Вітчизни» є всі шанси відкрити друге дихання, але поступово видання втрачало свою аудиторію та вплив на літературний процес. Усе менше тут публікувалось текстів відомих сучасників. «Вітчизна» так і не змогла пристосуватись до нових вимог видавничого ринку. Останній номер журналу вийшов у 2012 році.

Варто також згадати часописи «Дніпро» та «Дзвін», на сторінках яких і сьогодні друкуються твори класиків і сучасників української літератури. Однак спрагла нових форм і текстів генерація української інтелігенції 90-х, ще тоді втратила інтерес до цих видань. Сьогодні становище «Дніпра» та «Дзвону» неоднозначне. З одного боку, вони – одні з найстаріших і небагатьох літературно-художніх друкованих журналів України, а з іншого – мало впливають на розвиток літературно-критичної думки. Головним редактором «Дніпра» з 1984 року залишається Володимир Луків. Редакцію «Дзвону» з 2015 року

очолоє письменник Юрій Коваль. Обидва часописи виходять у глянці з кольоровими ілюстраціями.

Журнал іноземної літератури «**Всесвіт**» від початку свого заснування послідовно публікує переклади класиків і видатних сучасників світової літератури. У 90-х роках журнал відкрив низку нових імен українському читачеві. Деякі з перекладених у той час творів лише в останні п'ять років з'явилися українською у вигляді окремих книг (наприклад, «Уот» С. Бекета, «Гендерсон, повелитель дощу» С. Беллоу). Принаймні раз на рік часопис випускає один тематичний номер, присвячений тій чи іншій літературі. Зараз «Всесвіт» переживає свої не найкращі часи. Усе рідше тут з'являються переклади якісних світових бестселерів, та й ті виходять із затримкою. Одна з причин – це подекуди непідйомна собівартість прав на переклад твору для видання. На межі 80–90-х тиражі часопису сягали 70 000 тисяч, сьогодні ця цифра заледве добігає 1 000–2 000 примірників. Головним редактором часопису з 2012 року є Дмитро Дроздовський. Редактором-консультантом до сьогодні залишається Олег Микитенко, який довгий час успішно видавав «Всесвіт».

Академічний часопис «**Слово і час**» також має довгу історію. Сьогодні видання є одним із небагатьох майданчиків для дискусій і ґрунтовного розгляду питань історії, теорії літератури та літературної критики. У кожному номері з'являються аналітичні статті, присвячені актуальним питанням мистецтва слова. Однак, як спеціалізоване видання, часопис усе ж залишається більш читаним серед наукової спільноти, ніж масового читача, хоч і розповсюджується за підпискою. Головним редактором від лютого 2000 року є Лукаш Скупейко.

Зі зміною суспільної парадигми на межі 80–90-х років ХХ століття постала потреба в появі якісно нових часописів, які б, з одного боку, стали творчою платформою для молодих талановитих митців, а з іншого – захопили увагу читачів, спраглих нових форм та ідей. Цим запитам відповідали «**І**» (1988) та «**Четвер**» (1989), які ознаменували собою новий етап журналотворення в Україні.

В. Шейко відносить новостворені часописи цього періоду до групи «нових видань». «Вони пов'язані як з альтернативною письменницькою організацією – Асоціацією українських письменників, так і з різними локальними літературними угрупованнями. До цієї групи належать почасти видання, пов'язані з приватною ініціативою того чи іншого письменника або критика» [12, с. 18].

Культурологічний часопис «**І**» від початку свого існування позиціонувався як незалежний

і виходив за підтримки різних фондаций. Був заснований у Львові Т. Возняком, М. Яковиною, О. Пограничним, М. Москалем, Р. Мервінським. До 1994 року видавався раз на рік, потім періодичність зросла. Відтоді кожен номер мав концептуальний характер і був присвячений одній темі. Як зазначає Володимир Єшкілев, «... поряд з «Четвергом» та «Авжеж!» часопис «**І**» став одним із втілень нового журнального мислення в Україні» [3]. Наразі функціонує сайт видання, який продовжує регулярно оновлюватись. Останні, розміщені в архіві, номери друкованого часопису датовані 2018 роком.

Задумуючи 1989 року «**Четвер**», Юрій Іздрик навіть не підозрював, що часопис стане культовим, і, як зазначив письменник в одному зі своїх інтерв'ю, засновував його «не уявляючи взагалі, як робляться літературні часописи» [10]. Можливо, саме це незнання уберегло його від створення ще одного шаблонного видання. Перші роки журнал виходив самвидавком, на нього буквально «полювали» у 90-х, та й до сьогодні номери видання цінуються серед колекціонерів. Часопис зібрав довкола себе молодих талановитих письменників, імена більшості з них відомі широкому читацькому загалу України: Т. Прохасько, І. Карпа, Ю. Андрухович, В. Єшкілев, Л. Дереш, С. Андрухович та інші. Журнал виходив із перервами у 1990–1997 та 1999–2008 роках. У 2008-му вийшов останній, тридцятий, номер. Часопис став знаковим для розвитку сучасної літератури та журналістики завдяки «відкриттям нових явищ у літературі кінця ХХ століття, оприлюдненню постмодерного літературного дискурсу й оновленню концепції журналотворення» [6, с. 37].

90-ті роки ХХ століття стали випробуванням для друкованої преси та книговидавництва України загалом. «... в 1992–93-х роках <...> економічний обвал спаралізував державні видавництва. Розвалилася струнка й централізована книготоргівельна мережа... Зубожілі інтелігенти втратили можливість передплачувати літературні часописи, накладу яких упали до однієї-двох тисяч. ...А питання естетичних вартостей втратили вагу для громадян, заклопотаних фізичним виживанням» [8, с. 14]. Через економічну кризу, інфляцію, дефіцит паперу літературно-критичні часописи опинились на межі виживання. Однак навіть із урахуванням усіх соціальних перипетій, із якими зіштовхнувся непідготовлений ринок друкованої преси 90-х, саме на цей час припадає найбільша кількість новостворених літературно-художніх часописів порівняно з наступними роками.

О. Романчук зазначає: «То був час справжньої повені нових періодичних видань, адже нарешті після довгих десятиліть маніпуляцій ідеями та теоріями, фальшування історії, заборони на самостійне мислення перед журналістикою розчинилися двері у відкритий інформаційний простір, досі обмежуваний цензурно, ідеологічно, політично» [9, с. 10].

У 1990 році починає виходити журнал «**Авжеж!**», який став логічним продовженням альманаху «Житній ринок» (1989). Спочатку часопис за своїм оформленням нагадував самвидав, хоча й видавався офіційно. Головний редактор Василь Врублевський влучно назвав перший номер «**Авжеж!**» «офіційним самвидавом». Журнал не надавав переваги жодному літературному угрупованню, натомість пропонував читачеві розмаїття. Класичні та постмодерні тексти вміщувались на сусідніх сторінках. У 1990–1992 роках часопис виходив регулярно спочатку накладом у 1000 примірників, а потім – у 2000-му. Заснований у Житомирі, він поступово завоював читацьку аудиторію з різних куточків України. З 1993-го «**Авжеж!**» виходив із перебоями, інколи раз на рік, через що його неодноразово передчасно оголошували закритим. Якість друкованих на його сторінках матеріалів поступово погіршувалась. У 1998-му вийшов останній номер журналу.

Ще одним важливим часописом для першої половини 90-х постає літературно-мистецький журнал «**Світо-Вид**» (1990–1999), який до того існував як збірник і видавався діаспорою закордоном. Був заснований Спілкою письменників України, Спілкою театральних діячів України та Нью-Йоркською групою. Наповнення часопису становили здебільшого твори поетів Київської школи, Нью-Йоркської групи та поетичні переклади. На його сторінках друкувалась нова українська поезія, чим він становив неабиякий інтерес для тогочасної культурної спільноти. Поступово часопис втрачав свій вплив на літературний процес України.

1991 року на ринку друкованої преси з'явилися «**Буковинський журнал**», «**Перевал**», «**Post-Поступ**», «**П'ята колона**», «**Фіра**», альманах «**Хроніка-2000**». Було засновано «**Бористен**», перший номер якого побачив світ лише 1996 року. У 1992-му починають виходити наявні до сьогодні «**Літературний Чернігів**» і «**Ренесанс**». Ігор Бондар-Терещенко засновує «**Український засів**» – концептуальне видання під гаслом «Засів української інтелігенції».

З 1992 року в Україні починає виходити «**Сучасність**». Заснований ще 1962 року, журнал

довгий час видавався на кошти діаспори спочатку в Мюнхені, а потім – у США. З «переїздом» часопису до України на чолі редакції разом із Тарасом Гунчаком постав Іван Дзюба. У першій половині 90-х «Сучасність» стала майданчиком для літературних дискусій про модернізм і постмодернізм в українській літературі. На сторінках часопису вперше побачила світ чимала кількість поворотних для тогочасної української літератури текстів, зокрема «Рекреації» Ю. Андруховича. Журнал вирізнявся високим рівнем критичних і публіцистичних текстів. З 2013 року видання не виходить. Григорій Гусейнов у своїй резонансній статті про забуті українські часописи так говорить про фактичне знищення таких важливих журналів, як «Сучасність» і «Світо-Вид»: «Найбільші наші гріхи – це вбивство «Сучасності», що 1992 року стала виходити в Україні і яку ми за кілька заходів таки знищили, та «Світо-Виду», що зусиллями Богдана Бойчука також з великими надіями перебрався до нас з-за океану, але ми не зуміли дати йому ради» [2, с. 6].

Невдовзі побачили світ перші номери часописів «**Універсум**» (1993), «**Холодний Яр**» (1993) і «**Кур'єр Кривбасу**» (1994). За час свого існування «Кур'єр Кривбасу» неодноразово змінював оформлення, обсяг і формат видання, однак завжди дотримувався високого рівня якості публікованих матеріалів. Це дало йому змогу стати одним із найпомітніших літературно-художніх часописів України досліджуваного періоду. В останні роки свого існування часопис усе більше став нагадувати альманах. Почав виходити раз на квартал, а обсяг його становив близько 400 сторінок. Жанрово-тематичне наповнення часопису залишалось більш менш сталим протягом усього періоду виходу.

1995 рік характеризувався сплеском появи нових видань. Відкрились «**Вежа**», «**Дніпровські хвилі**», «**Екзиль**», «**Склянка часу*Zeitglas**», «**Слобожанщина**», «**Країна мрій**», «**Lip-Art**», «**Art Line**», «**Родовід**», «**Слово Просвіти**». 1996-го Володимиром Єшкілевим засновано нерегулярний часопис «**Плерома**», що став віддзеркаленням розвитку постмодерного дискурсу в сучасній українській літературі.

1997 року на ринку інтелектуальної періодики України з'являється часопис «**Критика**». Ініціатором створення видання був літературознавець, професор Гарвардського університету Григорій Грабович, який до сьогодні залишається його головним редактором. Основу наповнення часопису становлять аналітичні статті, есе, рецен-

зії. На сторінках видання розгорталась дискусія довкола питань літератури, культури, політики, філософії. Редакція повсякчас ознайомлює українського читача з інтелектуальними книжковими новинками.

У Харкові 1997 року Сергій Жадан та Ігор Бондар-Терещенко починають випуск «Гігієни» з приміткою «здоровопріпис», яка стає рупором літературного угруповання «Червона Фіра». Також починають виходити «Соборність», «Зоил», «Дух і літера».

1998 року новостворена Асоціація українських письменників, яка стала альтернативою СПУ, започатковує газету «Література Плюс». Редагує її Андрій Бондар. Газета виходила раз на два місяці до 2001 року. За ці декілька років існування часопис зібрав довкола себе когорту шанованих літературознавців і критиків. Видання знайомило читачів із новинками книжкового ринку, друкувало тексти українських постмодерністів, давало якісний аналіз тогочасних процесів літературно-мистецького, культурного та громадсько-політичного життя країни. Серед учасників дискусій газети «Літератури Плюс» були науковці, публіцисти, журналісти, критики. Зокрема, у них брали участь В. Агеєва, Т. Гундорова, Д. Наливайко, М. Сулима, О. Пасічний та інші вчені.

1998 року ринок періодики урізноманітнюють «Зрима рима», «Книжковий огляд», «Наш», «Кальміус». Останній стає надзвичайно важливим для розвитку літературного процесу Східної України. 1999-го започатковано часописи «Сова» та «Пік».

З отриманням Україною незалежності інтелігенція не лише засновувала нові видання, користуючись можливістю вільно говорити про раніше заборонене й дивитись на усталені тези під новим кутом. Дехто відновлював знані та шановані часописи давнини. Зазначимо, що більшість відновлених видань теж свого часу піддавалась забороні, видавалась підпільно або закордоном. Наприклад, 1991 року у Львові поновлено вихід часопису «Літопис «Червоної калини»», що друкувався у 1929–1939 роках. 1992 року почав знову виходити «Степ» (заснований 1958-го) та відроджено науковий історико-філологічний журнал «Київська старовина» (заснований 1882 року). У 1993 році починає виходити літературно-мистецький і науково-популярний журнал СПУ «Основа», який позиціонував себе як наступник традицій відомого однойменного видання ХІХ століття. Трактуювався «новий старий журнал» як «хуторянський часопис», що підтверджувало його наповнення. Деякі «старі» часописи, у свою

чергу, отримували нові назви, або повертали собі історичні: «Жовтень» перейменували на «Дзвін», «Прапор» – на «Березіль», «Радянське літературознавство» – на «Слово і час».

З початком нового тисячоліття з'являється видання, що декілька років поспіль невпинно відслідковувало зміни в літературному процесі України й давало оперативні відгуки та рецензії на більшість нових книг. Ідеться про «Книжник review: Про всі книжки і всіх письменників», створений 2000 року. Деякі критики нарікали на якість журналістських та критичних матеріалів видання. Однак швидкість реагування і різнобічність рецензованої літератури дали змогу часопису посісти чільне місце в когорті провідних літературно-художніх часописів. «Книжник review» був орієнтований перш за все на масового, нехай і культурного освіченого читача, а не на вузьке коло літературознавців і критиків. Редагував часопис Костянтин Родик. Проіснувало видання до 2009 року. Величезною заслугою редакції стало також започаткування Всеукраїнського рейтингу «Книжка року», який існує до сьогодні.

У період із 2000-го по 2010 роки з'являється низка нових друківаних літературно-художніх видань: «Річ» (2000), «Форма[р]т» (2001), «Хортиця» (2001), «Потяг'76» (2002), «Неопалима купина» (2002), «Книжковий клуб плюс» (2002) «Винницький край» (2003), «Січеслав» (2004), «Музейний провулок» (2004), «ШО» (2005), «Український журнал» (2005), «Український детектив» (2006), «Золота доба» (2007), «Золота Пектораль» (2007), «Provocatio: поезія, проза, есеї» (2007), «УФО (Український фантастичний оглядач» (2007), «Містеріум» (2007), «Культреванш» (2009). Також у 2005 році альманах «Артанія», започаткований ще 1995-го, стає журналом. У 2009-му поновлено видання «Української літературної газети» (виходила у Мюнхені у 1955–1960 роках). Поява окремих із цих видань стала поворотною подією у розвитку літературної критики та журнальних видань нового покоління.

Центральноєвропейський часопис «Потяг'76», спільний проєкт Ю. Андруховича та О. Бойченка, спочатку виходив як друковане періодичне видання, а згодом перейшов у мережу. Наповнення часопису утворювали критика, публіцистика, есеїстика та твори літераторів Центрально-Східної Європи. Журнал слугував містком між Україною та Європою, презентуючи вітчизняну літературу на світовому рівні й одночасно знайомлячи українського читача із сучасною літературою сусідніх держав.

Журнал «ШО» хоч і не є суто літературним, однак його літературно-художній складник становить значний інтерес. Це одне з небагатьох друкованих періодичних видань, що сьогодні дає українському читачеві огляд літературних новинок ринку. Зокрема, відгуки на прозові та поетичні збірки сучасних українських письменників, поетів і щойно видані переклади іноземної літератури. Особливої уваги заслуговують змістовні інтерв'ю із сучасними письменниками та поетами. Також на сторінках «ШО» публікуються художні твори.

2006 року Дмитро Стус започатковує часопис «Київська Русь». Наповнення журналу утворювали сучасна для того періоду українська поезія, проза, драматургія, есеїстика. З'являлись якісні переклади з інших літератур, регулярно друкувались відгуки та рецензії на новинки книговидавання. Кожне число «Київської Русі» було присвячено певній темі та мало свою назву. Видання активно давало слово молодим літераторам.

Поступова інтеграція різних засобів комунікації в інтернет-простір, а також зміцнення взаємозв'язків між літературною критикою та журналістикою означили початок нового періоду у розвитку літературно-художніх часописів. Онлайн-медіа стали однією з базових платформ для обговорення тем літератури, книговидавання, письменництва та аналізу сучасних літературних процесів.

Є. Нестерович наголошує: «Є сенс говорити про значну роль інтернет-простору у розвитку сучасного українського літературного процесу. Перш за все через те, що мережа в Україні (внаслідок нерегульованості авторських прав та поширення цифрового піратства) і досі лишається найменш комерціалізованим медіа – існують та продовжують виникати інформаційні канали, які працюють за рахунок пожертв читачів або на ентузіазмі авторів» [7, с. 351].

У 2007 році запрацював сайт «ЛітАкценту» – одного з ключових літературних онлайн-часописів сьогодення. Заснований Національним університетом «Кієво-Могилянська академія» і видавництвом «Темпора». Головним ідейним натхненником видання був літературознавець, літературний критик, професор Володимир Панченко. Головним редактором «ЛітАкценту» є Ірина Троскот. Сучасний літературний процес України та світу становить основний тематичний вектор онлайн-часопису. «Прагнучи до об'єктивності, ЛітАкцент позиціонує себе поза літературними угрупованнями» [5, с. 31]. Одними з ключових переваг цього та інших онлайн-видань постають опера-

тивність у висвітленні інформації та доступність для широкого кола читачів.

2008 року запрацював книжковий онлайн-портал «Буквоїд», з'являється сайт громадської організації **Litcentr**, що має розділ «Статті», присвячений літературі, перекладацькій роботі та критиці. Починають виходити газети «Літературний Тернопіль», «Друг читача» (з 2011 року існує як онлайн-видання, останні декілька років практично не оновлюється).

На 2009 рік припадає поява «Читомо» – ще одного популярного сьогодні «медіа про книгу в усіх її проявах і про осмислене читання як трамплін, інструмент для самоосвіти та реалізації» [11]. Онлайн-часопис заснований Оксаною Хмельовською та Іриною Батуревич, редактором відділу літературної критики є Тетяна Петренко. Часопис постає для сучасного українського читача маятником у просторі літератури, оперативно друкує відгуки, рецензії на книжкові новинки, подає добірки та оглядові статті. «Читомо» разом із «ЛітАкцентом» є сьогодні найбільш впізнаваними онлайн-медіа про літературу і книговидавання як серед професійної спільноти, так і серед масового читача.

Наприкінці 2009 року про себе заявило видання «Простори» («Prostory»). З 2016-го онлайн-часопис дещо змінив концепцію, над ним почала працювати нова редакція. У центрі уваги авторів видання теми літератури, мистецтва та перекладу. Часопис оновлюється не так активно, як аналогічні онлайн-медіа, однак представляє читачеві якісні аналітичні матеріали.

У 2010–2020 роках з'явилась незначна кількість нових видань: «Крым» (2012), «Сток» (2013), «Світ фентезі» (2013), «ТекстOver» (2015), але жодне з них не мало суттєвого впливу на розвиток літературно-критичної думки країни. Натомість низка важливих видань припинило існування, серед них – «Кур'єр Кривбасу» та «Березіль». Однак простежується інша тенденція. Замість заснування друкованих періодичних часописів, літератори починають активно використовувати наявні онлайн-платформи та соцмережі. Окрім того, таку важливу функцію літературно-художніх часописів, як відстеження книжкових новинок, беруть на себе читачькі блоги, блоги видавництва і книжкових магазинів. Звісно, спеціалізовані онлайн-медіа пропонують якісно вищу оцінку новинкам, але блоги нерідко оперативніше реагують, стаючи для масового читача орієнтиром у книжковому світі. У цьому контексті постає питання про якість літературної критики та

знецінення професії як такої, однак це питання потребує окремого ґрунтовного аналізу.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження демонструє, що пік появи нових друкованих літературно-художніх часописів України припадає на 90-ті роки ХХ століття. Саме в цей період засновувались різнотипні, часом полярні за спрямуванням видання. Однак низка економічних потрясінь, недостатня підтримка з боку держави, відсутність у культурному просторі країни розвиненої системи меценатства, нехтування розробленням послідовної стратегії розвитку та подекуди всеохопність тематики видання без визначення своєї ніші на ринку – усе це скорочувало тривалість життя більшості новостворених часописів.

Із приходом нового тисячоліття відбувся зсув у читацькому житті українців: онлайн-видання міцно закріпились на ринку, з'явилися електронні й аудіокниги, а також мобільні додатки, у яких за невелику плату можна читати та слухати безліч книг різними мовами, оперативніше з'являються переклади світових бестселерів. Усе це не могло не вплинути на стан літературно-художніх часописів. Поступово зникає потреба в товстих журналах, які друкуватимуть романи з продовженням.

Однак хоч ця функція і втрачає актуальність, це зовсім не означає, що літературно-художній часопис як явище вичерпав себе. Такі видання й сьогодні можуть захоплювати увагу читацької аудиторії, проте мають трансформуватись. Змінитись має і формат, і якісне наповнення, і особливості позиціонування на ринку. Такі часописи, аби залишатись на плаву, мають ставати артоб'єктами, а це вимагає естетичного, яскравого наповнення, яким може похизуватись лише частина видань. Інша вимога доби – наявність повноцінної електронної версії часопису та сучасний, швидкий, зручний у використанні сайт. На жаль, останнім можуть похвалитися лише декілька з проаналізованих видань.

Накреслений нами історичний ескіз літературно-художніх часописів України 1990–2020 років демонструє, що за цей період з'явилась значна кількість поворотних видань, які уособлюють собою розвиток журналістики та літературно-критичної думки. Є потреба в детальнішому дослідженні названих видань для формування повної картини жанрово-тематичного та проблемного наповнення часописів різних типів, а також визначення концепції для створення сучасного успішного літературно-художнього часопису.

Список літератури:

1. Василик Л. Є. Літературно-художні видання у контексті сучасних суспільно-культурних тенденцій. *Поліграфія і видавнича справа*. 2008. № 2. С. 22–28.
2. Гусейнов Г. Дж. «Склянка Часу», «Четвер», «Молода Україна» та інші забуті. Кілька зауваг до ситуації з вітчизняними літературними журналами. *Літературна Україна*. 2012. № 13. С. 6–7.
3. Єшкілев. В. Ї. URL: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-il.htm> (дата звернення: 07.05.2020).
4. Іванова О. А. Літературно-мистецька періодика в соціально-комунікаційному просторі України початку ХХІ століття : дис. ... д-ра наук із соц. комунік. : 27.00.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 462 с.
5. Капраль І. І. Електронні медіа як складова літературного процесу (на прикладі найпопулярніших сучасних українських літературних сайтів). *Наукові записки Української академії друкарства. Серія : Соціальні комунікації*. 2015. № 1. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_6 (дата звернення: 07.05.2020).
6. Левицька О. С. Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі. *Поліграфія і видавнича справа*. 2011. № 1. С. 33–43.
7. Нестерович Є. І. Електронний фронтір як середовище творення сучасного українського літературного процесу. *Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна*. 2014. Вип. 60 (1). С. 348–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_fil_2014_60%281%29_45 (дата звернення: 07.05.2020).
8. Стріха М. В. Про критику і критиків. *Критика*. 2002. Ч. 1–2. С. 14–15.
9. Україна в універсумі: актуальні проблеми сучасної України / за ред. О. К. Романчука. Львів, 2006. 614 с.
10. Царюк І. А. Батько часопису «Четвер». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/batko-chasopisu-chetver> (дата звернення: 07.05.2020).
11. Читомо. URL: <http://www.chytomo.com/pro-nas/> (дата звернення: 07.05.2020).
12. Шейко В. М. Літературні періодичні видання України в роки незалежності: культурологічний аспект. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2009. Вип. 28. С. 12–28.

**Kharamurza D. V. LITERARY AND ART MAGAZINES OF UKRAINE 1990–2020:
A HISTORICAL SKETCH**

The article analyzes the historical context of the functioning of literary and art magazines of Ukraine since independence. Socio-political conditions have been identified that have significantly reduced the circulation of periodicals, their accessibility to a wide readership, and put magazines on the brink of survival. The author restores the chronology of the foundation of about 90 newspapers and magazines for the last thirty years. Particular attention is paid to newspapers, magazines, and online media, which have significantly influenced the development of national journalism and literary criticism: “Chetver”, “Yi”, “Literature Plus”, “Kurier Kryvbasu”, “Avzhezh!”, “Potiah’76”, “Krytyka”, “Svito-Vyd”, “SHO”, “Knyzhnyk review”, “Kyivska Rus”, “LitAkcent”, “Chitomo”, “Prostory” etc. The study examined previously established magazines that continued to be published during this period (“Berezil”, “Dzvin”, “Vsesvit”, “Dnipro”, “Vitchyzna”, “Slovo i Chas”, “Suchasnist”). These and other magazines brought together talented artists, provided a platform for discussion, published high-profile works of fiction, critical and journalistic materials.

Complex analysis of the press revealed the main trends that embody the development of literary and art magazines in 1990–2020 and highlight the periods of the establishment of the largest number of new media. Particular attention is paid to the changes and challenges faced by literary and art magazines of the new millennium. The description is given to modern online magazines, which have become the basic platforms for discussing topics of literature, book publishing, writing, and analysis of the current literary process. Their main advantages are identified – efficiency in the coverage of information and accessibility for a wide range of readers. Perspective is identified for the development of literary and art magazines in the modern media space.

Key words: *literary and art magazine, literary criticism, history, journalism, mass media, online magazine.*

Шевченко Г. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ТРАДИЦІЙНА НІМЕЦЬКА ПРЕСА НА ПІДВАЛИНАХ КРОС-МЕДІЙНОГО ПАБЛІШИНГУ

У статті проаналізовано особливості функціонування ринку німецької традиційної преси в умовах стрімкого поширення електронних комунікаційних технологій. З огляду на поширені фатальні прогнози так званої смерті газет у найближчому майбутньому наголошується, що ситуація, за якої різні медіа пережили етапи взаємного витіснення та жорсткої конкуренції та врешті навчилися ефективно співіснувати, знайшовши своїх споживачів, не є поодиноким в історії журналістики. Крос-медійний паблішинг постає в дослідженні як ефективна стратегія поєднання переваг класичних газет із прогресивністю електронних комунікаційних технологій, що виключає відносини конкуренції та діє за відомим синергетичним постулатом $1+1=3$.

З огляду на статистичні викладки стану традиційної преси Німеччини спостерігається загальна тенденція до скорочення обсягу класичних газет, до зменшення обсягу споживацької аудиторії та зниження читацької активності. Утім, рівень довіри німецьких громадян до друкованої газети залишається дуже високим і становить понад 90 %.

Висвітлено найбільш репрезентативні експертні думки очільників німецьких регіональних газет, які мають свій сайт і розглядають мережу як повноцінний засіб масової комунікації. У зв'язку з цим розглядаються особливості вибору крос-медійних стратегій і можливостей їхнього комбінювання. Серед класичних моделей згадуються стратегія комплементарності та стратегія повторного використання інформації, які вирізняються різним співвідношенням між друком та онлайн.

Проілюстровано еволюцію британського слогана “web first”, який втілюється у варіативному ряді “news online first” і “scoops online first” та демонструє безпосередній зв'язок з обраною крос-медійною стратегією. Цікавими є також трансформація крос-платформного виробництва до радикального варіанта “online only” та відверто прагматичний шлях “money first”.

У статті наголошується тенденція до тематичного розмежування, згідно з яким на сайті подають так звані легкі новини та новини регіонального рівня, тоді як друкована газета тяжіє до серйозного вдумливого читання та новин «вторинної актуальності».

Ключові слова: традиційна преса, крос-медійний паблішинг, крос-медійна стратегія, медіаконвергенція, “web first”.

Постановка проблеми. Журналістика не вперше опинилася перед викликами технологічних і суспільних зрушень. Свого часу телеграф і телефон, а згодом радіомовлення й телебачення не лише розширили масмедійну сцену, але й здійснили своєрідну революцію в редакційній організації та способах поширення газет, проте щоразу журналісти спочатку були розгублені через можливості, що розкривалися перед ними, деякі вбачали в них навіть загрозу. І з часом після закінчення тривалих адаптаційних процесів кожний засіб масової інформації, як старий, так і новий, знаходив свій шлях розвитку, демонструючи власні зображальні форми та свою неповторну мову. Стаття має на меті дослідити механізми ефективної співпраці класичної німецької преси з електронними масмедійними аналогами на тлі новітніх викликів, які принесла зі собою інтернет-мережа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реалізації крос-медійних стратегій неодноразово вибудовували ядро наукових розвідок українських учених. Вартими уваги є ґрунтовні праці, викладені в «Підручнику з крос-медіа» (2015 р.) та в колективній монографії за редакцією В. Е. Шевченко «Кросмедіа: контент, технології, перспективи» (2017 р.), а також наукові роботи Л. Є. Василик, В. В. Різуна, Г. Л. Сарміної, М. І. Женченко, Г. П. Синоруб та інших. Проте і сьогодні тема крос-медійного паблішінгу налічує безліч невисвітлених питань і демонструє розрив між теорією та практикою. У фокусі нашої розвідки звертаємося до емпіричних досліджень німецьких учених, таких як Л. Крамп, К. Маєр, Р. Спіллер, Б. Вагенер та інші; конкретні ситуації з практичної царини та експертні думки, викладені ними, можуть стати корисними для вітчизняної науки.

Постановка завдання. У межах запланованого дослідження вважаємо за доцільне проаналізувати стан традиційної німецької преси на сучасному етапі, а також, послуговуючись статистичними викладками, експлікувати основні тенденції розвитку інституту преси Німеччини та споживацької поведінки прихильників класичних та електронних газет. Для кращого розуміння особливостей імплементації стратегій крос-медійного паблішингу в традиційний газетний медіаландшафт звернімося до експертної думки шеф-редакторів регіональних німецьких газет.

Виклад основного матеріалу. Звернімося коротко до статистики, якою сьогодні оперує ринок традиційної німецької преси. За даними Федеративної спілки німецьких газетних видавців станом на 2018 р. Німеччина уособлює найбільший газетний ринок в Європі та п'ятий у світі після Китаю, Індії, Японії та США. Щоденно на території ФРН друкуються 327 найменувань газет загальним накладом 14,7 мільйонів екземплярів. Хто не може передплатити газету, може купити її в одному зі 108 тисяч місць роздрібної торгівлі, 5 тисяч з яких пропонують також інтернаціональну щоденну пресу, включно з вокзалами та аеропортами, – сучасна Німеччина володіє найпотужнішою у світі мережею роздрібної торгівлі щоденними газетами. Троє з п'яти мешканців Німеччини віком понад 14 років регулярно читають друковану газету, це приблизно 40,6 мільйонів чоловіків і жінок [8].

Прихильники нових інформаційних технологій мають на вибір 698 інтернет-сайтів щоденних газет, а найбільш прогресивним користувачам актуальні матеріали пропонують 600 додатків газет для мобільних пристроїв. За даними статистики, щонайменше один раз на місяць 38,7 мільйонів унікальних користувачів віком понад 14 років відвідують сторінку газети в інтернеті.

З іншого боку, самі лише дані 2018 р. без хронологічної дистанції мало що говорять про стан традиційної преси. К. Бройніг і Б. ван Еймерен в екскурсі читацької поведінки за останні п'ятдесят років визнають, що тенденція до зменшення кількості прихильників газет зберігається і сьогодні. «Якщо на початку тисячоліття щоденно газету читали 54 % населення Німеччини, то у 2015 р. лишилося тільки 33 %. Утім, такий спад не є новим феноменом, єдиними винуватцями якого вважають диджиталізацію та інтернет. Зниження охоплення читацької аудиторії спостерігається ще з 1980 р. Тоді двоє з трьох громадян (64 %) щоденно брали до рук газету. Паралельно з цим

скорочується час, який громадяни готові приділити читанню. У 1980 р. показники становили 38 хвилини на день, на початок 2000-х – 30 хвилин, а сьогодні – лише 23 хвилини» [1, с. 515].

Отже, виникає майже парадоксальна ситуація. З одного боку, «телевізійні та радіоканали зі своїми вебматеріалами, газети та журнали зі своїми інтернет-сторінками та не востаннє незалежні журналістські сайти привели до значного кількісного зростання інформаційних продуктів» [2, с. 38]. Здається, ми маємо справу із «золотим віком новин, коли люди отримали небачений до сьогодні доступ до новин та інформації» [4, с. 198]. З іншого боку, на жаль, сучасні споживачі навряд чи можуть оцінити перевагу цього інформаційного буму.

Вартими уваги є також розвідки, надані Федеративною спілкою німецьких газетних видавців. За їхніми даними, середньостатистичні німці щоденно в середньому проводять пів години за читанням, на вихідних – 45 хвилин. Припускаємо, що автори подали сумарні дані, які враховували як читання друкованої газети, так і відвідування сторінки в інтернеті. До того ж на загальну позитивну картину здійснює свій вплив той факт, що аудиторія не була розподілена за віковими групами.

За браком досліджень ефективності читання газет і віртуальних видань, звернімося до інших близьких у цьому плані факторів. 80 % читачів класичних газет говорять про високий рівень власної сконцентрованості в процесі читання, при цьому 81 % респондентів стверджує, що встигає прочитати щонайменш половину всіх сторінок. Віртуальні видання можуть претендувати на зосереджене споживання матеріалів у 56 % користувачів [8]. Тож непрямо ми можемо все ж таки говорити про високий рівень ефективності сучасної крос-медійної газети.

Аналізуючи зміни, які супроводжували масмедіа протягом останніх років, Л. Крамп констатує, що «принаймні в Німеччині традиційні медіа-жанри (телебачення, радіо, газета) зберігають за собою домінуючу роль, хоча й з тенденцією до її ослаблення. Паралельно з цим істотно зростає значення інформаційних інтернет-продуктів, не пов'язаних із каналами та видавництвами» [2, с. 38]. Утім, уточнює Л. Крамп, навіть якщо в останні роки і спостерігається повільний і водночас масштабний зсув читацьких уподобань не на користь традиційних медійних видів, зв'язок зі сталими журналістськими принципами та методами роботи, орієнтація на традиційну логіку

залишаються вкрай сильними, а потенціал цифрових і мобільних технологій ще й приблизно не розкритий [2, с. 39].

Одним із найбільш репрезентативних досліджень редакційних процесів крос-медійних видавництв ми вважаємо роботу Б. Вагенера. Учений публікує на сторінках своєї роботи інтерв'ю з редакторами газет у їхньому повному обсязі, що створює ефект живого спілкування, зменшуючи прірву між теорією та практикою.

Для дослідження Б. Вагенер обрав десять регіональних газет, які поєднує низка спільних ознак: кожна газета є передплатною, накладом не менше 80 тис. екземплярів і не лише має свій сайт, але розглядає мережу як самостійний повноцінний засіб масової інформації та комунікації зі своїм читачем, інакше кажучи, має чітку стратегію крос-медійного поєднання обох платформ.

У форматі інтерв'ю шеф-редактори газет окреслили стратегії, якими вони керуються з огляду на дві підконтрольні їм світи. Питання інтерв'ю стосувалися довгострокових візій і конкретних цілей видавництва, економічних моделей, редакційної організації, політики розширення читачької аудиторії, тематичних акцентів, системи внутрішніх посилань.

Опитані очільники видавництв сходяться у думці, що першим кроком у гонитві за своєю публікою є зміна шаблонів у свідомості журналістів. «Крос-медійне бере початок не з продукту, а в голові учасників», – підсумував Х. Зейденфаден, HNA [7, с. 1], «думати в площині обох медіасфер» закликає Р. Гейзенхальслюке, SZ [7, с. 6]. З представлених інтерв'ю стає очевидним, що крос-медійні видавництва дійсно докладають зусиль задля переорієнтації насамперед свого професійного світогляду і, зрештою, робочих циклів. Утім, між рядків усе ж таки відчувається прихильність класичним ЗМІ.

Попри всі песимістичні та чи не фатальні прогнози експертів і глибинний рівень зрушень у сучасній медіасфері, підприємства впевнені, що друкована газета не лише виживе, але й забезпечить собі стабільне та надійне майбутнє, означає собою «ренесанс друку», якщо пригадати слова Р. М. Гефеллера, FNP [7, с. 10]. При цьому слід віддати належне шеф-редакторам, вони не беруться говорити про неосяжні проміжки часу, а залишаються в межах короткої та середньотривалої перспективи. «Онлайн і надалі буде розвиватися дуже прогресивно, газета все більше наближатиметься до стану, подібного до нашої сфери поширення, що сильно потерпає від зменшення

населення та вимушена рахуватися із втратою абонементів, але водночас залишить за собою вкрай велике значення. Для спільного підприємства навіть у середній перспективі онлайн не зможе принести такі прибутки, які приносить друковане видання. Газета і надалі залишиться дійною коровою», – зауважує Х. Зейденфаден, HNA [7, с. 10]. У такому світлі вищезгадана прихильність друкованій газеті набуває логічного виправдання.

У питанні канибалізації, тобто в такій ситуації, за якої інформативно містка інтернет-сторінка може повністю витіснити друкований примірник, експерти одностайно стверджують, що обидва формати за розумно налагоджених робочих циклів можуть існувати одночасно та задовольняти потреби публіки.

Що стосується стратегій, якими керуються багатоплатформні видавництва, тут спостерігається масовий перехід від стратегії повторного використання, популярної на початку зародження крос-медіа, до більш об'ємної та комплексної стратегії комплементарності – проміжний варіант із ознаками обох стратегій. Шеф-редактор *Mannheimer Morgen* зізнається: «Звісно, в інтернеті ми викладаємо матеріали з газети, але намагаємося перефразувати зміст, збагатити його світлинами, відеорядом і голосом, додати інтерактив та залучити користувача в продукт» [7, с. 3]. Тож тут швидше йдеться про змішану стратегію.

Утім, подекуди є сумніви щодо ефективності комплементарної стратегії, зокрема, шеф-редактор *Sächsische Zeitung* задається питанням, «чи дійсно в читачів друкованої та електронної газети виникають оті подвійні ефекти, чи справді один і той самий читач паралельно з читанням газети відвідує онлайн-канал і через це виникає комплементарність» [7, с. 3]. Принципово важливі тонкощі в імplementації цієї стратегії розкриває Р. Гейзенхальслюке, *Schwäbische Zeitung*: «Ми розповідаємо історію комплементарно на різних каналах, але кожна історія в кожному ЗМІ має бути завершеною. Не можна на сайті сповістити читача, що закінчення цікавої для нього історії він зможе прочитати завтра в газеті. Помилковим є твердження, що користувач має використовувати декілька різних ЗМІ, щоб отримати повну інформацію з якогось питання» [7, с. 4]. Це цілком справедливе зауваження проковує подальші роздуми та порушує актуальну в епоху хронічного цейтноту тему повторень, які будуть неминучими, коли історія на різних каналах подається частинами.

Цікаво простежити, як відбувається розподіл матеріалу медіаплатформами залежно від про-

гнозованої сили читацької реакції. На німецькому медіаринку відомий британський слоган “web first” пережив декілька стадій трансформації та зміг вкоренитися у варіанті “online first” [3, с. 355]. Утім, К. Меєр зазначає, що цей принцип може призвести до непорозуміння: «Не кожна тема, не кожна історія мають одразу з’являтися на сайті. Кращим варіантом було б “news online first”, адже новини на сайті оновлюються безперервно. Але контексти, коментарі чи довгі нариси можуть спочатку виходити у друкованій формі, а вже потім прямувати на інтернет-сторінки для довгострокового користування» [3, с. 360]. З огляду на конкурентну ситуацію на ринку Д. Шоу пропонує дещо іншу варіацію: “scoops online first” (цит. за: [3, 360]), за якою першими на сайті розміщуються ексклюзивні новини.

Принципово іншою з цього питання є позиція газети *Sächsische Zeitung*: редакція розміщує сенсації і в газеті, і на сайті, але з обмеженням у доступі. «У нас не діє правило “online first”. Ми притримуємо ексклюзивні історії для газети. Наш підхід називається “money first”. Якщо ми можемо заробити гроші на певних матеріалах, ми не станемо роздавати їх безкоштовно» [7, с. 20].

Що стосується варіацій на тему першочерговості подання матеріалів, не можна оминати увагою також песимістичне припущення Р. Спіллера, що у недалекому майбутньому засадничим принципом великої кількості видавництва буде “online only” [5, 106], адже вони будуть змушені переходити на режим виключно віртуальних газет. У будь-якому разі важливо, щоб принцип першочергового розміщення матеріалів повною мірою корелював із довгостроковою стратегією медіадоходу.

Вартим уваги здається також питання розподілу матеріалів між класичною та віртуальною газетою залежно від тематичного спрямування та жанрової специфіки. За даними Федеративної спілки, німецьких газетних видавців, особливо читачів газет, цікавлять місцеві новини, їх споживають більше 80 % читачів. Наступними за популярністю йдуть політичні новини та повідомлення з Німеччини та світу. За останні 25 років мало змінилося коло читацького інтересу, лише політика поступово підвищила популярність. Що стосується найменш популярних рубрик, до них від самого початку належав роман, поданий частинами. У 1989 р. його читали 14 % читачів, у 2010 р. – 6 %, а з 2014 р. його взагалі більше не друкували [8].

Хоча очільники редакцій одностайні у твердженні, що немає таких тем, які можна розробляти лише на одній певній платформі, все ж таки є розбіжності в тематичному навантаженні на

сайті та в газеті. Частою практикою серед опитаних є посилення позиції сайту більшою кількістю локальних і регіональних новин порівняно з газетою. Л. Гайдер із *Weser-Kurier* ділиться досвідом: «Звісно, перші сторінки газети вже класично висвітлюють політику, зовнішню та внутрішню, а титульна сторінка являє собою суміш із новин національного, інтернаціонального та регіонального рівнів. На сайті все не так, тут здебільшого розміщено регіональні новини» [7, с. 5].

Окрім регіональних і локальних новин, на сайті в більшій кількості подаються так звані легкі новини: «Усе, що є більш легким і про що я хотів би дізнатися дуже швидко», – уточнює Штефан Клезенер, *Braunschweiger Zeitung*, та серед іншого називає споживацьку інформацію та надзвичайні пригоди. «Можна сказати, що на сайті та в мобільній версії ми тяжіємо до бульварності, часом можна зустріти й заголовки, сформульовані грубо та фривольно, таке трапляється тому, що вебком’юніті сприймає та перетравлює інформацію інакше» [7, с. 5]. Тож можна зробити висновок, що все ж таки (дозволимо собі сказати, на щастя для читачів газет) є певні традиції тематичного угруповання матеріалів.

На протигагу онлайн газету називають більш серйозним, консервативним і вдумливим ЗМІ [7, с. 5, 18]. Дещо категоричним у цьому питанні є шеф-редактор *Frankfurter Neue Presse*: «Всебічний огляд, для якого необхідний спокій, який може сягати 250 або навіть 280 рядків та не містить сенсаційних заяв, я б не довірив жодному онлайн-користувачеві» [7, с. 18]. Утім, більш неупередженою та популярною є аргументація, за якою під час подібного тематичного розподілу матеріалів на бульварні на сайті та серйозні в газеті шеф-редактори спираються перш за все на інтереси читацької групи.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи стан традиційної преси на підвалинах крос-медійної стратегії, слід виділити важливу роль і високий статус, який зберегла за собою газета. Якщо спитати читачів про найважливіші якості, притаманні їхнім локальним і регіональним газетам, понад 90 % назве такі характеристики, як «достовірність» та «об’єктивність». 96 % читачів підтверджують, що газета в регіоні є «сталою величиною». Молодь, навіть якщо вона і не читає газету, також виділяє з-поміж інших медіа саме щоденну газету за її достовірність [8]. Такі цифри говорять про надійний фундамент газети, друкованої та віртуальної. Вартими уваги є оптимізм і завзяття, з якими друкована газета приймає виклики мінливого та здебільшого вже віртуального сьогодення.

Список літератури:

1. Breunig, Christian; Eimeren, Birgit van. 50 Jahre «Massenkommunikation»: Trends in der Nutzung und Bewertung der Medien // *Media Perspektiven*, 2015. Nr. 11. S. 505 – 525.
2. Kramp, Leif. Kein Weg zurück – Die schleichende Transformation des Journalismus // *Die Zukunft der Medien. Qualitätsjournalismus im 21. Jahrhundert.* / Gabriele Goderbauer-Marchner (Hrsg.). München, 2013. S. 34 – 48.
3. Meier, Klaus. «Cross Media»: Konsequenzen für den Journalismus // *Communicatio Socialis* 40, 2007. Nr. 4. S. 350 – 364.
4. Ryfe, David M. *Can Journalism Survive? An Inside Look At American Newsrooms.* Cambridge/Malden: Polity, 2012.
5. Spiller, Ralf. Innovationsrendite im Zeitungsjournalismus. Oder: Warum Tageszeitungen einen schweren Stand haben und sich eigentlich neu erfinden müssten // *Die Zukunft der Medien. Qualitätsjournalismus im 21. Jahrhundert* / Gabriele Goderbauer-Marchner (Hrsg.). München, 2013. S. 103 – 110.
6. Wagener, Benjamin. *Online first versus Money first: Crossmedia-Strategien regionaler Medienhäuser.* Master-Thesis im Masterstudiengang New Media Journalism der Leipzig School of Media, 2010. 179 S.
7. *Zeitungen und ihre Leser in Stichworten 2019* / Hrsg. Bundesverband Deutscher Zeitungsverleger e.V. Elektronische Ressource, verfügbar unter www.bdzv.de/maerkte-und-daten/marktdaten/zeitungen-in-zahlen-und-daten/ (Letzter Zugriff am 27.10.2019). Titel vom Bildschirm.

Shevchenko H. O. TRADITIONAL GERMAN PRESS IN FRONT OF CROSSMEDIA PUBLISHING

This article analyses the peculiarities of the German traditional press market functioning under conditions of a rapid spread of electronic communication technologies. Considering the widespread fatal predictions of the so-called "newspapers death" in the near future, it is emphasized that this is not an isolated case in the journalism history, when different media have experienced stages of mutual displacement, fierce competition and finally learned to coexist effectively by finding their own consumers. Crossmedia publishing appears in the study as an effective strategy to combine the advantages of classic newspapers with the progress of electronic communication technologies, which excludes competition and functions on the well-known synergetic postulate $1 + 1 = 3$.

Based on statistical calculations of the state of the German traditional press, there is a general tendency to reduce the volume of classic newspapers, to reduce the volume of consumer audiences and reduce reading activity. However, the level of trust by German citizens to printed newspapers remains very high and makes more than 90 percent.

The most representative expert opinions of the heads of German regional newspapers are highlighted, who have their own website and see the network as a full-fledged means of mass communication. In this regard here are considered features of a choice among of crossmedia strategies and a possibility to combine them. Among classic models the strategy of complementarity and the strategy of reuse of information are mentioned here, which are characterized by different ratios between print and online.

Evolution of the British slogan "web first" is illustrated here, which is embodied in a variety of "news online first" and "scoops online first" and demonstrates a direct connection with the chosen crossmedia strategy. Transformation of cross-platform production to a radical version of "online only" and an openly pragmatic way "money first" are also interesting.

The article emphasizes the tendency to thematically differentiate, according to which the site presents so-called "light news" and regional news, while the print newspapers tend to serious thoughtful reading and news of "secondary relevance".

Key words: *traditional press, crossmedia publishing, crossmedia strategy, media convergence, "web first".*

Юксель Г. З.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

**ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИМСЬКОГО
МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОПРОСТОРІ**

У статті досліджено окремі аспекти формування кримського масмедійного дискурсу в українському інформаційному просторі. Наукова стаття, яка є складовою частиною комплексного дослідження ЗМІ та медійного простору Криму, присвячена окремим аспектам процесу висвітлення теми тимчасово окупованого півострова в українському інформаційному просторі.

Об'єктом дослідження став український інформаційний простір: друковані ЗМІ, ТБ, радіомовлення, онлайн-ресурси України, а також соціальні мережі. Предметом наукового дослідження є процес формування кримського медійного дискурсу в українському інформаційному просторі.

Головним методом для написання статті обрано соціологічний метод. Комплексне дослідження медійної сфери проводилося з використанням різних дисциплінарних методів наукового пізнання дійсності, серед яких необхідно виділити такі: історичний, теоретико-типологічний, лінгвістичний, статистичний, біографічний методи дослідження ЗМІ. У дослідженні застосовано такі методи: спостереження, порівняння, підрахунок, узагальнення, абстрагування.

Наукова новизна роботи полягає у встановленні кількісних показників висвітлення / звернення до теми Криму в українському медійному просторі, аналізі та описі складників кримського дискурсу. В українському медійному просторі тема Криму не залишається забутою та обговорюється дуже активно. Як результат дослідження можна зазначити, що становлення кримського медійного дискурсу тісно пов'язано з рефлексією представників українського суспільства на поточну ситуацію в Криму, а також ініціацією та відображенням у медійній сфері заходів на материковій частині України, головна мета яких полягає в поверненні суспільної уваги до кримської тематики.

Ключові слова: Крим, Україна, окупація, свобода слова, інформаційна політика, дискурс, дискурсивне поле, ЗМІ України, масмедіа, медіапростір, соціальні мережі.

Постановка проблеми. Соціально-політичною причиною формування кримського дискурсу в українському інформаційному просторі стала окупація (термін «окупація» використовується відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 71/205, яка говорить про «тимчасову окупацію» Криму – Г. Ю.) невіддільної частини незалежної унітарної України – Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, яка почалася 27 лютого 2014 року. Зміна державності в Криму спонукала переміщення на материкову частину України великої кількості активних мешканців півострова, які вимушено або з власної волі виїхали з Криму. Міграційний процес виїзду на материкову частину України не припинено дотепер, значну частку його учасників становить кримська молодь, яка приїжджає на навчання у вищі навчальні заклади України. Відображення реакції Української держави та суспільства на події в Криму та діяльність на материковій частині України державних органів, «кримського» кола активістів та експертів створили основу для формування кримського медійного дискурсу в укра-

їнському інформаційному просторі. Активізація обговорення теми Криму в українському суспільстві важлива для вирішення питання повернення тимчасово окупованих територій і захисту прав громадян на півострові.

Постановка проблеми. Захист територіальної цілісності та суверенітету України, безпечна реінтеграція тимчасово окупованих територій України визнано пріоритетними напрямками розвитку держави; сфера масмедіа при цьому стає одним із важливих складників у захисті інтересів України в міжнародній політиці. Суспільний резонанс та увага українських і світових медіа до подій у Криму важлива для мешканців Криму, які зараз перебувають під тиском і репресіями. Пропагандистськими ЗМІ та ресурсами в соціальних мережах, які активізували діяльність після початку подій у Криму та на сході України в 2014 році, використовується міф про нібито забуття теми Криму українським суспільством і, як наслідок, українськими медійними ресурсами. Наукова стаття, яка є складовою частиною комплексного дослідження медійного простору Криму,

присвячена окремим аспектам процесу відображення кримської тематики в українському інформаційному просторі, тобто процесу, який створив підґрунтя для формування кримського медійного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення проблеми Криму в українському медійному просторі після подій 2014 року не було предметом наукового дослідження. Про різні події примусової зміни державності в Криму писали журналісти: А. Андрієвська [1], Т. Березовець [3], С. Громенко [5], Н. Гуменюк [6], Ю. Луканов [9], М. Семена [15].

Теоретичні питання дослідження дискурсу висвітлено в роботах таких учених, як: Н. Арутюнова, А. Белова, Д. Ж. Браун і Дж. Юль, Т. ван Дейк, В. Карасик, О. Кубрякова, М. Макаров, П. Серіо, О. Шейгал, А. Загнітко та інші. Незважаючи на те, що поняття «дискурс» спочатку виникло як поняття суто лінгвістичне, останнім часом воно міцно ввійшло в історію, політологію, соціальні комунікації, де використовується в більш загальному сенсі. Дискурс у широкому сенсі розуміється як складна єдність мовної практики та надмовних факторів, необхідних для розуміння тексту; єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні установки й цілі, умови створення та сприйняття повідомлень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих аспектів процесу формування кримського масмедійного дискурсу в українському інформаційному просторі України.

Досягнення мети наукового дослідження стає можливим після виконання таких **завдань**:

- систематизація кількісних показників висвітлення або звернення до теми Криму українськими медійними ресурсами;
- дослідження динаміки висвітлення теми Криму в українських загальнонаціональних медіа;
- аналіз ознак кримського медійного дискурсу (термінологія, учасники, наповнення тощо);
- встановлення перспектив досліджень кримського медійного дискурсу.

Об'єктом дослідження став український інформаційний простір: друковані ЗМІ, радіомовлення, ТБ, онлайн-ресурси України, а також соціальні мережі.

Предметом наукового дослідження є відображення кримської тематики та процес формування кримського медійного дискурсу в українському інформаційному просторі.

Головним **методом** для написання статті став соціологічний метод. Комплексне дослідження

медійної сфери проводилося з використанням різних дисциплінарних методів наукового пізнання дійсності, основними з яких є історичний, теоретико-типологічний, лінгвістичний, статистичний, біографічний методи дослідження ЗМІ. У дослідженні застосовано такі методи: спостереження, порівняння, підрахунок, узагальнення, абстрагування.

Наукова новизна роботи полягає у встановленні кількісних показників висвітлення / звернення до теми Криму в українському медійному просторі, аналізі та описі характерних особливостей кримського дискурсу. Стаття є складовою часткою комплексного дослідження трансформації інформаційного простору Криму та відображення реакції на події в Криму після 2014 року з боку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Традиційно є два загальних підходи до тлумачення терміна «дискурс». У лінгвістиці дискурс описується переважно як сукупність текстів, присвячених конкретній темі: «текст плюс контекст». У комунікативістиці під дискурсом розуміють «сукупність вербальних і невербальних елементів спілкування, що мають власні змісти та взаємодіють у певному контексті».

У межах дослідження ми розуміємо поняття «дискурс» як загальне поле для комунікації, учасники якого об'єднані єдиною ідеологією, соціально-політичною позицією, ставленням до подій. «Дискурс – система комунікації, поле комунікативних практик, розглянуте в реальному і потенційному (віртуальному) аспектах» [13], в яких під реальним виміром розуміється поточна мовна діяльність і її результати – тексти, а потенційний вимір являє собою сукупність знаків, що обслуговують цю комунікацію. Ці знаки можуть бути вербальними й невербальними (прапори, емблеми, портрети, погруддя, символічні та знакові особистості тощо) [13].

Формування та існування кримського медійного дискурсу обумовлено викликом часу. Як зазначає лінгвіст А. Приходько, соціокультурне середовище сучасності дозволяє виокремлювати типи дискурсу певних субкультур та етнічних спільнот. До дискурсів такого типу він зараховує дискурси професіональних страт, корпоративних і субкультурних страт, дискурси побутової комунікації, дискурси віртуальної комунікації, соціоспецифічні дискурси. «Список таких дискурсів є відкритим як у цивілізаційному плані, так і в плані певної лінгво- та субкультури, що пов'язане з принципом динамічності: одні дискурси зникають

із історичної арени, а інші приходять їм на зміну» [9, с. 26].

Коло питань кримського медійного дискурсу в українському інформаційному просторі пов'язано із суспільною реакцією на події в Криму та змаганням представників українського суспільства вирішити питання тимчасово окупованої території шляхом обговорення історичного минулого, сьогоденної ситуації та майбутніх перспектив розвитку подій в Криму.

Зрозуміло, що становлення кримського медійного дискурсу тісно пов'язано з рефлексією представників українського суспільства на поточну ситуацію в Криму, другий вагомий складник цього процесу – ініціація подій на материковій частині України, головна мета яких полягає в приверненні громадської уваги до кримської тематики: проведення суспільно вагомих подій, аналітика поточної ситуації в Криму, визначення дат, пов'язаних із Кримом (День кримського спротиву – 26 лютого, День геноциду та депортації кримськотатарського народу – 18 травня) тощо. Українські медіа відображують всю різноманітність заходів, за допомогою яких в Україні привертається увага до питання Криму:

- суспільно-політичних: мітинги, марші, ходи, автопробіги;
- наукових і науково-популярних: форуми, конференції;
- культурних: концерти, фестивалі, виставки, творчі зустрічі;
- релігійних: молебні (або дуа);
- експертних: круглі столи, дискусійні панелі;
- журналістських: пресконференції, презентації.

Важливо зазначити, що, незважаючи на довготривалість існування проблеми (у 2020 році почався сьомий рік окупації), тема Криму активно обговорюється в українських ЗМІ. Попри пропагандистські ЗМІ, які останнім часом активно використовували ідею «забуття» або «байдужості» українського суспільства до питання Криму. Одним із нещодавніх прикладів стала поширена в соціальних мережах інформація про те, що тема Криму нібито згадувалась у січні 2020 року в українських загальнонаціональних телеканалах усього вдвічі. Насправді це не відповідає дійсності, і саме наявна статистика руйнує цей тезис. Про це свідчить дослідження, яке було проведено в межах підготовки публікації за допомогою online-системи медіамоніторингу та управління репутацією Semantrum (посилання на сайт організації: <http://www.semantrum.net>). Дослі-

дження демонструє показники обговорення (згадування) теми Криму в контексті проблеми окупації / деокупації в українських медіа.

Отже, для отримання результатів було проведено дослідження інтернет-сторінок друкованих ЗМІ, публікації / сюжети ТБ, ефіри радіомовлення, онлайн-ресурсів України, а також ключових російськомовних онлайн-ресурсів інших країн. У дослідженні використано матеріали друкованих ЗМІ, радіопроеграми, новини та програми ТБ, матеріали онлайн-ресурсів. Оскільки в системі Semantrum аудіо- та відеоматеріали, телесюжети зберігаються з текстовими розшифровками, під час пошуку інформації за текстовими запитами аудіоінформація, відеоматеріали та телесюжети розглядаються (шукаються) системою саме як звичайні текстові публікації. Для дослідження використано такі ключові слова та словосполучення: окупація Криму 2014 року, захоплення Криму, стратегія деокупації Криму, анексія Криму, повернення Криму, державна цілісність України, невизнання Криму російським, окупований півострів, стратегія повернення Криму, встановлення контролю України над Кримом, незаконний референдум від 16 березня 2014 року та інші.

Отримані результати свідчать, що в українському медійному просторі тема Криму не залишається забутою та обговорюється дуже активно. У 2104 році тему Криму в контексті обговорення факту окупації та формування стратегії деокупації в українських медіа (публікації друкованих ЗМІ, сюжетів ТБ, радіопроеграм, онлайн-ресурсів) згадували 209 557 разів, у 2017 році – 399 769 разів, у 2019 році – 298 924 рази (табл. 1, рис. 1). За період із 1 січня 2020 року до 30 квітня 2020 року тема окупації / деокупації Криму була згадана в українських ЗМІ 84 915 разів.

Таблиця 1

Кількість згадок теми Криму в контексті питання окупації / деокупації в українських медіа

Публікацій за період		У середньому за місяць	
2014 рік	209 557	2014 рік	17 463
2015 рік	287 843	2015 рік	23 987
2016 рік	308 189	2016 рік	25 682
2017 рік	399 769	2017 рік	33 314
2018 рік	269 165	2018 рік	22 430
2019 рік	298 924	2019 рік	24 910
01.01–30.04.2020	84 915	2020 рік	21 229

Рис. 1. Кількість згадок Криму в контексті питання окупації / деокупації в українських медіа за роками (діаграма)

Відповідна динаміка виражена й за середньомісячними показниками: у 2014 році – 17 463 разів українських медіа зверталися до теми Криму, у 2017 році – 33 314 разів, у 2019 році – 24 910 разів. У період із 1 січня 2020 року до 30 квітня 2020 року тема Криму була згадана 21 229 разів (рис. 2).

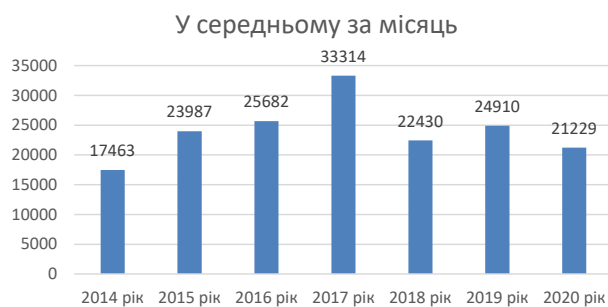

Рис. 2. Кількість згадок Криму в контексті питання окупації / деокупації в українських медіа в середньому за місяць (діаграма)

Окрім того, згідно з показниками Semantrum із 2 січня 2020 року по 31 січня 2020 року тема Криму обговорювалася або згадувалася в ефірах загальнонаціональних українських телевізійних каналів, серед яких – 1+1, Інтер, 5 канал, UA: Перший, ТРК «Україна», 112 канал, 5 канал, Прямий, ТК 24, ТК ICTV та інші – 236 разів. Один із прикладів згадування теми Криму в новинах має такий вигляд: «ТК ICTV. 31.01.2020 року, 08:50. Анастасія Мазур, ведуча: «Нові санкції проти Росії запровадила Канада. Оттава зробила це у координації зі США та ЄС, які оголосили про аналогічні обмеження раніше. Вона стосується шістьох росіян, які причетні до незаконних виборів у анексованому Криму» і надалі в ефір виходить сюжет.

Окрім загальнонаціональних ЗМІ, тема Криму обговорюється в кримських «нішевих» ЗМІ та на спеціалізованих майданчиках у соціальних

мережах. Зокрема, після анексії Криму Росією у 2014 році півострів залишили 11 кримських ЗМІ: ІА «Центр журналістських розслідувань», проєкт «Крим. Реалії» (проєкт української редакції «Радіо Свобода»), інформаційне агентство ҚНА (Агентство «Кримські новини»), ТРК «Чорноморська», телеканал АТР, сайт «15 хвилин», дитячий телеканал «Lale», радіо «Meudan», газета «Кримська світлиця», сайт «Події Криму», сайт «Black Sea News». Уже після окупації в Києві було створено декілька ЗМІ, сфокусованих на питанні Криму: друкований журнал Міністерства інформаційної політики України «Крим.Інформ», електронне видання «Під прицілом», інформаційна агенція «Голос Криму». Вагомим фактором стало те, що в структурі Суспільного телебачення України UA: TV з'явився телеканал UA: Крим, який висвітлює питання Криму в медійному просторі державі. У соціальних мережах саме «Фейсбук» і «Твітер» стали головними соціальними мережами зосередження кримського дискурсу. Молодіжне середовище зосереджено в інстаграмі, де кримська тематика обумовлена регіональним та етнічним компонентом і колоритом.

Мову кримського медійного дискурсу вирізняє наявність загального категоріального апарату. Учасників кримського дискурсу об'єднує спільне емоційне ставлення до подій, яке закріпилось у певній термінології: окупація, анексія, політв'язні, кримське гетто, інформаційне гетто, так звана влада Криму, так званий суд, тимчасово окупована територія, бранці Кремля, репресії, невизнаний референдум, український Крим тощо. Використання термінології зумовлено не тільки зверненням до світового категоріально-понятійного апарату, який використовують на міжнародному рівні, але і схожими оціночними категоріями, реакцією на події, емоціями учасників дискурсу. Незважаючи на те, що є різні підходи щодо минулого та майбутнього Криму, саме цей емоційно-оціночний складник скріплює, цементує ставлення до подій 2014 року та її наслідків учасників кримського дискурсу.

Наявність загального ідеологічного та теоретичного каркаса, який являє собою єдиний інтелектуальний потік, скріплює кримський дискурс і відрізняє його від інших дискурсів у медійному просторі. На основі дискурсивного поля можна говорити про формування дискурсивного співтовариства, для якого спостерігається тенденція до інституалізації. Закріплюють поле дискурсу певні державні та громадські інституції: Представництво Президента України з АР Крим, Про-

куратура АР Крим, Національна поліція АР Крим, представницький орган корінного народу Криму – Меджіліс кримськотатарського народу, державне підприємство «Кримський дім», кримські громадські організації, переважно більшість серед яких займають правозахисні та культурні.

Ієрархія учасників кримського дискурсивного поля розвинена. Основна функція зі створення судження або ставлення до подій належить визначним лідерам громадської думки або поважним відомим особам. Вони формують ставлення до тих чи інших подій і мають певний кредит довіри на висловлювання та навіть формування думок. Найбільш вагома категорія – це послідовники ідей, які розвивають і адаптують ідею до конкретного періоду часу й місця. Перший діячами та гравцями в цьому процесі стали представники держави, окремих професійних сфер і громадянського суспільства. Вочевидь, що імена Олег Сенцов, Володимир Балух, Мустафа Джемільєв, Ахтем Сеїтаблаєв, Рефат Чубаров, Джамала, Володимир Казарін вписана логічно аудиторія асоціює саме з Кримом.

Кримське дискурсивне поле складається з декількох пластів: історичного, культурного, експертного.

Культурний та історичний пласт кримського медійного дискурсу доповнюється зробленим останнім часом культурним продуктом. Його вагому частку становить художнє та документальне кіно. Про події окупації Криму різними творчими групами зняли: фільм «Черкаси», документальні фільми «Крим: як це було», фільм «Крим. Нескорений», фільм «Ціна анексії – життя Крим. Оточені зрадою».

Кримськотатарська тематика представлена в першій кримськотатарській фільмі-казці «HIDIR DEDE» (<https://bit.ly/2XRRusZ>), фільмі Нарімана Алієва «Додому» / «EVGE» (<https://oll.tv/uk/premium/494208-dodomu>), кримськотатарському комедійному серіалі «Шаматалы кьоранта» (<https://bit.ly/2VPpEKZ>), фільмі Ахтема Сеїтаблаєва «Чужа молитва» (<https://bit.ly/2wSC4sO>). Кримськотатарські питання обговорюються на ресурсах «Хто такі кримські татари?» (<https://www.youtube.com/watch?v=YZ1gLXnjSCA>), подкастах про кримськотатарську культуру (<https://qha.com.ua/podcast/>), у відеоуроках кримськотатарського танцю (<https://bit.ly/2KgCbS3>). У Криму створено сайт, на якому можна переглянути безліч відео про культуру, історію та цікаві факти про кримських татар (<https://www.crimeantatars.club>). Звернення до історичного минулого відчувається у відеолекторії «Коротка історія

ісламу в Криму» з Ельмірою Муратовою (<https://bit.ly/3cyTWII>), програмах «Тарих седасы з Гульнарною Бекіровою» / «Відлуння минулого» (<https://atr.ua/shows/5/tarih-sedasi>), науково-популярній програмі про історію Кримського ханства «Altın devir» / «Золоте століття» (<https://atr.ua/shows/14/altın-devir>).

Експертний пласт інформації про Крим представлено в медійному продукті громадських організацій, серед яких – ГО «Майдан закордонних справ», «Українська Гельсінська спілка із прав людини» (УГСПЛ), «Центр інформації з прав людини», «Амнести Інтернаціонал», «Кримськотатарський ресурсний центр», «Кримська правозахисна група», ZMINA, «Центр громадянських свобод», «Крим_SOS», «Об'єднання родичів політ'язнів Кремля», «Медійна ініціатива за права людини», Crimean Human Rights Group, «Харківська правозахисна група» (ХПГ), Regional Center for Human Rights, ГО «Альянс української єдності», «Експертний центр із прав людини» та інші. Організації зацікавлені в налагодженні комунікативного зв'язку та поширенні результатів своєї праці в інформаційному просторі. Останнім часом моніторинг ситуації в Криму переходить до режиму онлайн, наприклад «Кримськотатарський ресурсний центр» представив електронну базу даних «Жертви окупації» (<https://ctrcenter.org/uk/zhertvy-okkupacii>), завдяки якому можливе відстежувати ситуації з політ'язнями, оминаючи розбіжності в методології підрахунку та моніторингу ситуації.

Висновки і пропозиції. Захист територіальної цілісності та суверенітету України й реінтеграція тимчасово окупованих територій України визнано пріоритетними напрямками розвитку Української держави, при цьому масмедіа відіграють одну з важливих ролей у процесі реінтеграції українських територій, захисту інтересів України в міжнародній політиці. Суспільний резонанс та увага медіа до подій в Криму важлива для мешканців Криму, які зараз перебувають під тиском і репресіями. Однак пропагандистським ЗМІ, які активізували діяльність після початку подій у Криму та на Сході України у 2014 році, використовується міф про нібито відсутність теми Криму в українському інформаційному просторі. Однак це не відповідає дійсності, оскільки статистика свідчить, що питання Криму залишається важливим для українського суспільства, та стає основою формування кримського дискурсу.

Становлення кримського медійного дискурсу тісно пов'язано з рефлексією представників

українського суспільства на поточну ситуацію в Криму, друга вагома складова цього процесу – ініціація та відображення в медійній сфері заходів і подій на материковій частині України, головна мета яких полягає в приверненні суспільної уваги до кримської тематики.

Отримані результати свідчать, що в українському медійному просторі тема Криму не залишається забутою та обговорюється дуже активно. У 2104 році тему Криму в контексті обговорення питання окупації та формування стратегії деокупації в українських медіа згадували 209 557 разів, у 2017 році – 399 769 разів, у 2019 році – 298 924 рази. Тільки в період із 1 січня 2020 року до 30 квітня 2020 року тема окупації / деокупації Криму була згадана в українських ЗМІ 84 915 разів.

Існування кримського дискурсу, пов'язаного з обговоренням питання Криму в суспільстві, стало також можливим завдяки формуванню зацікавленого кола авторів і спікерів – носіїв світоглядної моделі, що дає змогу підтримувати дискурс на різних суспільних рівнях (державному, експертному, громадському, особистому тощо) та проводити обговорення в наявних ЗМІ і соціальних мережах.

Мову кримського медійного дискурсу вирізняє наявність загального категоріального апарату. Учасників кримського дискурсу об'єднує спільне емоційне ставлення до подій, яке закріпилось у певній

термінології, що використовується під час обговорення: окупація, анексія, політв'язні, кримське гетто, інформаційне гетто, так звана влада Криму, так званий суд, тимчасово окупована територія, бранці Кремля, репресії, невизнаний референдум тощо. Використання термінології зумовлено не тільки зверненням до міжнародного категоріально-понятійного апарату, який використовують на міжнародному рівні, але й схожими оціночними категоріями, реакцією на події, емоціями учасників дискурсу.

Важливим залишається існування кримського дискурсу в українському інформаційному просторі та обговорення питання, поширення інформації, привернення уваги держави та міжнародних інституцій до Криму. Це не тільки надає моральний настрій і відчуття підтримки для мешканців Криму, але й створює певний «інформаційний» імунітет проти репресій.

Перспективним є продовження наукової роботи та розгляд питання кримського дискурсу: його особливостей, складників, учасників. Важливим залишається дослідження окремих питань: співвідношення уваги загальнонаціональних і регіональних ЗМІ до досліджуваних, увага в регіонах до теми Криму, виявлення «кримських» тем, які найбільше цікавлять українську аудиторію. Відповіді на запитання можуть створити основу для формування інформаційної політики стосовно Криму та встановлення комунікативного зв'язку з мешканцями півострова.

Список літератури:

1. Андрієвська А. Люди «сірої» зони. Свідки російської анексії Криму 2014 року. Київ : Фенікс, 2018. 264 с.
2. Арутюнова Н., Падучева Е. Истоки, проблемы и категории прагматики. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. С. 3–42.
3. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ : Брайт-Букс, 2015. 392 с.
4. Бляхер Л. Российский политический дискурс и концептуализация становящегося политического пространства. Москва : Полис, 2002. № 3. С. 31–40.
5. Громенко С. #Кримнаш. Історія російського міфу. Київ : Хімджест, 2017. 224 с.
6. Гуменюк Н. Загублений острів. Книга репортажів з окупованого Криму. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. 312 с.
7. Дейк Т. А., ван. Язык, познание, коммуникация / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
8. Кубрякова Е. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике. *Дискурс, речь, речевая деятельность*. Москва, 2000. С. 7–25.
9. Луканов Ю. Пресувальна машина: як Росія знищувала свободу слова в Криму / ред. Т. Печончик ; Центр інформації про права людини. Київ, 2018. 176 с.
10. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва : Канон-Пресс, 2003. 464 с.
11. Мирошніченко І. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9998/1/Miroshnychenko.pdf>.
12. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/polprav/05prapti.pdf>.
13. Попов Р. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/polprav/05prapti.pdf>.
14. Приходько А. Таксонометрические параметры дискурса. *Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК* / под ред. проф. Г. Манаенко. Вып. 7. Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. С. 22–30.

15. Семена М. Крымский репортаж. Хроники оккупации Крыма (2014–2016 гг.). Київ : ДП «Національне газетно-журнальне видавництво», 2017. 928 с.
16. Шейгал Е. Семиотическое пространство политического дискурса. *Политический дискурс в России*. 1999. № 3. С. 42.
17. Ширяева О. Информационно-аналитический дискурс как предмет коммуникативно-дискурсивного исследования. URL: <http://www.mediascope.ru/node/1218>.

Yuksel G. Z. THE FORMATION OF THE CRIMEAN MASS MEDIA DISCOURSE IN THE UKRAINIAN INFORMATION SPHERE

The article examines some aspects of the formation of the Crimean mass media discourse in the Ukrainian information space. This scientific article is an integral part of a comprehensive study of the media and media space of Crimea. It is devoted to certain aspects of the process of covering the topic of the temporarily occupied peninsula in the Ukrainian information space.

The object of the study was the Ukrainian information space: press, TV, radio, online resources, and social networks. The subject of scientific research is the process of the formation of the Crimean media discourse in the Ukrainian information space.

The main method for writing the article is the sociological method. Comprehensive research of the media sphere was conducted using various disciplinary methods, among them the historical, theoretical-typological, linguistic, statistical, biographical methods of media research. The following methods are used in the study: observation, comparison, calculation, generalization, abstraction.

The scientific novelty of the article is established quantitative indicators of coverage to the topic of Crimea in the Ukrainian media space, analysis and description components of Crimean discourse. In the Ukrainian media space, the topic of Crimea is not forgotten and is discussed very actively. The formation of the Crimean media discourse is closely related to the reflection of Ukrainian society on the current situation in Crimea and initiation and coverage of events in mainland Ukraine, the main purpose of which is to draw public attention to topics.

Key words: *Crimea, Ukraine, occupation, freedom of speech, information policy, discourse, discursive field, mass media of Ukraine, mass media, media space, social networks.*

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО, АРХІВОЗНАВСТВО

УДК [002.1:001.4]:006.322

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/26>

Тур О. М.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ СТАНДАРТИЗАЦІЯ

У статті досліджено джерела сучасної документознавчої термінології, особливості представлення її в нормативно-правових, нормативно-технічних актах і лексикографічних працях. Автор зазначає, що ілюстрацією пошквалювання термінологічних досліджень стали праці зарубіжних і вітчизняних фахівців, у яких розглядалися загальнотеоретичні проблеми термінознавства. Увагу зосереджено на правових нормативних документах – законах України, термінологічні частини яких містять визначення деяких документознавчих і міжгалузевих термінів. Їхній аналіз засвідчив наявність проблеми неузгодженості поняттєвого апарату, зафіксованого в документознавчих виданнях, із документознавчими термінами, якими оперують правознавці. У статті досліджено лексикографічні праці, що стали джерелом документознавчої термінології і мали на меті впорядкувати наукову мову, унормувати, кодифікувати сучасну терміносистему, подолати термінологічні бар'єри в комунікації із зарубіжними колегами. Автор стверджує, що в кінці ХХ ст. значну частину документознавчого термінологічного доробку утворили державні стандарти з галузевої термінології, а одним із перших термінологічних стандартів самостійної України, який став виявом зародження національної терміносистеми діловодства, документознавства та архівної справи, був ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення». У статті засвідчено, що його зміст і структура були неоднозначно сприйняті науковою спільнотою, що й спонукало невдовзі фахівців до активного конструктивного їх обговорення. Формування словника ДСТУ 2732:2004 здійснювалося з урахуванням логіки членування поняття (виокремлення родового поняття, що ділиться на систему підпорядкованих одиниць – видових понять). Значну увагу зосереджено на особливостях документознавчої термінології в нормативних актах останніх років, які характеризують сучасний стан логіко-поняттєвої та термінологічної систем окресленої сфери людської діяльності. Автор аналізує недоліки побудови та представлення терміноодиниць, наголошує на необхідності виваженості та ретельності під час укладання нормативних актів.

Ключові слова: термін, терміноодиниця, термінологія, документознавство, нормативно-правовий акт, стандарт, унормування, стандартизація.

Постановка проблеми. У кінці ХХ ст. вітчизняні фахівці усвідомлювали нагальну потребу вирішення термінологічних питань для унормування наукового спілкування й успішного розвитку мови. У таких умовах надзвичайної актуальності набули дослідження термінологічних систем різних галузей знань і наукових дисциплін, що ставало передумовою їхньої стандартизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ілюстрацією значного пошквалювання термінологічних досліджень стали праці зарубіжних і вітчизняних фахівців, у яких розглядалися загальнотеоретичні проблеми термінознавства та було проаналізовано терміносистеми різних

галузей знань [14; 16; 17; 31]. Науковці Інституту української мови НАН України дослідили фундаментальні термінознавчі праці, які вийшли друком у слов'янських країнах, і уклали покажчик «Слов'янське термінознавство», що містить 2 700 позицій [27]. Обсяг бібліографічного покажчика, зокрема й робіт кінця ХХ ст., засвідчує посилення інтересу до вивчення термінологічних питань у науковому просторі цього часу.

На певну увагу заслуговують маргінальні щодо документознавчої термінології теми дисертаційних робіт, серед яких – дослідження проблем стандартизації мови технічної документації [3], особливості формування

терміносистеми інформаційних технологій [18]. Особливе зацікавлення в аспекті розроблення проблематики унормування термінології документознавства викликають дослідження зарубіжних і вітчизняних учених, присвячені структурно-семантичній організації поняттєво-термінологічного апарату предметної сфери керування документацією [6], розвитку бібліотечно-інформаційної терміносистеми США [30] та інші.

Актуалізацію термінологічних документознавчих питань засвідчують численні наукові студії цього часу [32–34].

Постановка завдання. Метою статті стало дослідження джерел сучасної документознавчої термінології та її стандартизації. Для досягнення поставленої мети студії необхідно виконати такі завдання: проаналізувати нормативні акти, зокрема й ті, які набули чинності у 2018 р., визначивши їхню роль як джерел сучасної документознавчої термінології; схарактеризувати лексикографічні праці, що містять терміноодиниці галузі; встановити особливості державних стандартів із галузевої термінології; подати рекомендації щодо вживання термінів у нормативно-технічних документах

Виклад основного матеріалу. Неодноплановість наукових студій із термінології документознавства, про яку говорить В. В. Бездрабко [4, с. 459], засвідчують правові нормативні акти – закони України, термінологічні частини яких містять визначення деяких документознавчих і міжгалузевих термінів.

Зокрема, Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, який не стосувався виключно сфери управління документами, проте був важливий завдяки увазі до низки термінів, із нею пов'язаних. Уперше в законодавчих актах України подавалися визначення термінів *інформація, інформаційні відносини, державна інформаційна політика, інформаційна діяльність*; стандартизовані терміни на позначення галузей, видів, джерел інформації та режимів доступу до неї [24].

Метою Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814-ХІІ було регулювання відносин, пов'язаних із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду [25]. У ньому наведено уточнені й оновлені дефініції найважливіших термінів підсистеми, зокрема таких, як: *архівний документ, Національний архівний фонд, архівна справа* тощо.

Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3856-ХІІ регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. У ньому відсутнє визначення терміна *документ*. Документ прирівнюється до поняття «матеріальний носій інформації», доказом чого є вживання цих термінів у конструкціях «... шляхом надання відповідного грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації» (ст. 1); «матеріальні носії секретної інформації – матеріальні об'єкти, зокрема, фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо» (ст. 1) [24].

Закон України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595-ХІV визначав правові засади функціонування системи обов'язкового примірника документів і регулював інформаційні відносини, пов'язані з поповненням національного інформаційного фонду України. Аналіз визначення основного для Закону терміна – *документ* – дає змогу вказувати на близькість дефініції до трактування змісту поняття в архівній сфері, а також у галузі інформаційної діяльності [26].

Аналізуючи зміст термінологічних частин законів України, не можемо не погодитися з думкою С. Г. Кулешова про необхідність узгодження поняттєвого апарату, зафіксованого в документознавчих виданнях, із документознавчими термінами, якими оперують правознавці [13, с. 81].

Значний суспільний інтерес до галузевої спеціальної лексики зумовив появу в цей період низки лексикографічних праць, фундаментальні основи яких закладені в «Короткому словнику архівної термінології», що був створений колективом фахівців Головного архівного управління СРСР, Московського державного історико-архівного інституту та ВДІДАС СРСР за редакцією І. С. Назіна й опублікований у 1968 р. [11]. До таких праць належить і двотомний «Словник сучасної архівної термінології соціалістичних країн» (1982, 1988 рр.) [28; 29]. Він став результатом зусиль із нормалізації терміносистеми, які докладалися з початку 1960-х рр. фахівцями ВДІДАС, МДІАІ та ГАУ СРСР спільно з архівними службами країн Організації Варшавського договору. Словник був призначений

для застосування в практичній діяльності, координував термінологію в масштабах декількох країн і спирався на тогочасні наукові досягнення.

Представлена в ньому класифікація ієрархічна з деякими рисами фасетної, зокрема, групи й підгрупи виділено за тематичним принципом, що робить їх більш незалежними одна від одної. У ній реалізовано багаторівневий список із наскрізною нумерацією для всіх термінів словника в межах випуску. Підрядні за змістом терміни розташовані на рівень нижче головних і мають відповідний номер з алфавітним порядком розміщення термінів одного рівня. Така структура почасти сприяла виявленню зв'язків між термінами в групах і використовувалася для дослідницьких цілей. Загальна систематизація термінів за алфавітом не перешкоджала встановленню відношень між ними [28].

Помітним кроком у напрямі систематизації понять і внормування системи термінів став словник «Архівістика» [2]. До його створення долучилися архівісти, спеціалісти дотичних до архівістики сфер наукових досліджень, а також мовознавці-термінологи: К. Є. Новохатський, О. М. Гальченко, Л. З. Гісцова, В. В. Жайворонок, С. Я. Ярмоленко, Я. С. Калакура, С. Г. Кулешов та інші. До роботи долучалися колеги з ВНДДАС і БілНДДАС. Вони позиціонували свою працю як «Короткий архівний український термінологічний тлумачний нормативний словник», а за мету ставили впорядкувати наукову мову архівістів, унормувати, кодифікувати сучасну архівну термінологію, подолати термінологічні бар'єри в комунікації із зарубіжними колегами [4, с. 464]. Словник подає 800 лексем та їхні тлумачення, серед яких, окрім архівознавчих, терміни бібліотекознавства, книгознавства, інформаційних наук, частина діловодних термінів. Документознавчі терміни представлені загальними, притаманними діловодству й архівній справі: *документ*, *документація*, *документальна інформація*, *документована інформація*, *документообіг* та інші [4, с. 464–465].

2008 р. Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства видано «Українську архівну енциклопедію», до реєстру якої увійшло понад 1,2 тис. термінів – передусім визначальні поняття, максимально необхідні для розуміння правових засад функціонування архівної галузі, принципів організації архівної справи в Україні та за її межами, форм і методів діяльності архівних установ, напрямів їхньої взаємодії зі спорідненими установами,

складу та змісту Національного архівного фонду України. Системний та історичний підхід дав змогу відобразити всі напрями галузі: архівознавство, архівне законодавство, історію та організацію архівної справи, систему архівних установ, персоналії видатних архівістів, архівну освіту, архівну та історичну періодику, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни й суміжні галузі знань, громадські організації та об'єднання в галузі архівістики України та інших країн світу [1, с. 170]. Що стосується представлення термінологічних одиниць розділу «Документознавство та діловодство», то в передмові зазначено, що терміни документознавства поділяються на «загальні поняття, пов'язані з характеристиками та ознаками документів, і спеціальні терміни історичного й управлінського документознавства, що позначають окремі історичні та сучасні види документів, класи документації», діловодна тематика представлена лексичними одиницями, що відображають «процеси створення організаційно-розпорядчих документів та роботу зі службовими документами у сфері діловодства» [15, с. 8].

У кінці ХХ ст. значну частину документознавчого термінологічного доробку становили державні стандарти з галузевої термінології. Одним із перших термінологічних стандартів самостійної України, який став виявом зародження національної терміносистеми діловодства, документознавства та архівної справи, був ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення», що був розроблений Державним науково-дослідним інститутом «Система» Держстандарту України й набув чинності 1 липня 1995 р. [9]. Терміни, подані в ДСТУ 2732–94, стали обов'язковими для застосування в нормативній документації всіх видів, у довідковій і навчально-методичній літературі, а також для робіт зі стандартизації або у разі використання результатів цих робіт. Його зміст і структура були неоднозначно сприйняті науковою спільнотою, що й спонукало невдовзі фахівців до активного конструктивного їх обговорення. Зокрема, вони вказували на факт ігнорування під час розроблення ДСТУ 2732–94 зауважень Головного архівного управління України, деяких державних архівів, а також нехтування накопиченим фахівцями країни досвідом щодо укладання стандартів [10]. Як підсумок – «зміст Стандарту потребує критичного аналізу для обговорення та можливого врахування

його результатів під час підготовки наступної редакції» [12, с. 72].

Стандарт містив 119 термінів, як довідкові подано німецькі, англійські та російські відповідники, а також визначення російською мовою. Недозволені до вживання терміни-синоніми наведено в круглих дужках після стандартизованого терміна з позначкою «НД», наприклад: *документна інформація* (НД *документальна інформація*); *машинописний документ* (НД *рукопис*) тощо. Термін та його визначення російською мовою, відсутні в чинних російськомовних стандартах, подано в круглих дужках, наприклад: *архівознавство* – (*архивоведение* – комплексная научная дисциплина, разрабатывающая теоретические, правовые и методические основы архивного дела); *внутрішній документ* – (*внутренний документ* – документ, предназначенный для функционирования внутри той организации, в которой он создан) [9].

Водночас доповнення словника стандарту та тлумачення нововведених (порівняно з попередником – ГОСТ 16487–83) термінів мають недосконалу форму та неточне визначення сутності. Через це, вказує В. В. Бездрабко, складається враження механістичного підходу до його розроблення, без урахування процедури впорядкування термінології, яка має передувати її офіційному оформленню у вигляді державного стандарту [5, с. 16].

Найконцентрованіше сутність зауважень до державного стандарту, зокрема до його розділу «Загальні поняття», була визначена С. Г. Кулешовим у статті «Про базові поняття документознавства (нотатки з приводу змісту розділу «Загальні поняття» ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення»)» [12]. Подальші свої міркування стосовно структури, словника стандарту, зафіксованих у ньому визначень термінів автор висловив у монографії «Документознавство: Історія. Теоретичні основи» (2000).

Дозволимо собі вказати на суттєві недоліки стандарту, як-от: подаючи термін *документація* з визначенням «сукупність документів з певного предмета» (що викликає критичні зауваження!), укладачі пропонують у тексті стандарту лише два її види: *наукова документація* та *науково-технічна документація*, – що суттєво звужує зміст поняття (п. п. 3.5, 3.6, 3.7). До того ж визначення терміна *наукова документація* як документація, яка фіксує хід і результати наукових досліджень, очевидно, не може стосуватися лише «певного предмета» [9].

Не витримує, на нашу думку, критики й термін *істинний документ* зі значенням «документ, відомості про час і місце створення якого та (або) про автора, які містяться в самому документі або виявлені будь-яким іншим шляхом, відповідають дійсності» (п. 3.29). До того ж словникова стаття стандарту подає як синонім термін *правдник*, який, за нашими спостереженнями, не використовувався в науковому слововжитку кінця ХХ ст. [9].

Зміни, спричинені еволюцією науки, торкнулися й термінологічної системи діловодства та архівної справи, що й зумовило перегляд ДСТУ 2732–94 і появу ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» [8]. Реалізація цього проєкту розпочалася в 2000 р. за участю провідної вітчизняної наукової установи в галузі архівної справи та документознавства – Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Цей факт, на думку В. В. Бездрабко, сприяв утвердженню визначення змісту одиниць галузевої термінології позиції київської школи традиційного документознавства, представниками якої є С. Г. Кулешов (керівник проєкту), О. М. Загорецька, Л. О. Драгомірова, Л. В. Кузнєцова, А. Л. Маньковський та інші [5, с. 18].

Протягом часу, що минув від 1995 р., коли набув чинності ДСТУ 2732–94, з'явилося багато термінологічних словників, довідників, що мали на меті унормувати терміносистеми різних наукових дисциплін. Значно розширилася й база національних нормативних документів: Держспоживстандарт України схвалив ДСТУ 1.0:2003, який визначав основні положення національної стандартизації; ДСТУ 1.2:2003, що регламентував розроблення національних нормативних документів; ДСТУ 1.5:2003, який формулював вимоги до будови та оформлення, а також способів і засобів викладу змісту стандартів; ДСТУ 1.11:2004, що подавав послідовність затвердження, проведення експертизи стандартів; ДСТУ ISO 860-99, який містив засади термінологічної роботи, порядок розроблення термінологічних стандартів. Це зумовило оновлення джерельної бази ДСТУ 2732:2004, до якої ввійшли вітчизняні та зарубіжні нормативні акти кінця ХХ – початку ХХІ ст., сфера застосування яких збігається або є суміжною.

Оцінюючи словник стандарту, зазначимо, що його автори узагальнили наявні на той час термінологічні здобутки документознавства, діловодства та архівної справи, конкретизували

визначення змісту термінів згідно з чинними лінгвістичними й логічними вимогами, що залишилися до них у межах певної галузевої терміносистеми та на міжгалузевому рівні. Порівняно з ДСТУ 2732–94 терміни ДСТУ 2732:2004 мають уточнену форму й чітко окреслений зміст. Дефініції термінів супроводжуються цифровою індексацією, яка визначає місце терміна в терміносистемі; а також відповідниками англійською та російською мовами. Алфавітні покажчики українських, англійських і російських термінів доповнюють його зміст. Формування словника ДСТУ 2732:2004 здійснювалося з урахуванням логіки членування поняття (виокремлення родового поняття, що ділиться на систему підпорядкованих одиниць – видових понять). У лінгвістиці такі фундаментальні парадигматичні відношення номінуються гіперо-гіпонімічними й розглядаються як одна з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури та є універсальним засобом тематичної організації конкретної терміносистеми, зокрема й документознавчої [19, с. 194]. Оскільки на сучасному етапі функціонування української мови термінотворення тяжіє до уточнення визначень понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень, застосування принципів і закономірностей включення лексем до певних класів дає змогу вирішувати проблему впорядкування лексики, опису її тематичних зв'язків, що відображають системні відношення між реаліями світу. Наприклад, гіперонім *документ* у стандарті має такі гіпоніми: *текстовий документ*, *письмовий документ*, *рукописний документ*, *надрукований документ*, *зображувальний документ*, *графічний документ*, *аудіовізуальний документ* і т. д.

Усього до стандарту ввійшло 159 основних термінів діловодства й архівної справи, що систематизовані в кількох розділах. Кількісне розширення обсягу словника ДСТУ 2732:2004 здійснене шляхом уведення спеціальних назв реквізитів службових документів, а також базових термінів архівістики, пов'язаних із формуванням Національного архівного фонду України та забезпечуванням збереженості й обліку архівних документів, що сприяло унормованому застосуванню відповідної лексики в науковому обігові [5, с. 18].

Протягом останніх років джерельну базу сучасної документознавчої термінології поповнила низка нормативних актів, серед яких такі: «Порядок роботи з електронними документами

у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» (Наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5) [20]; «Про затвердження Правил роботи архівних установ України» (Наказ Міністерства юстиції України від 8 квітня 2013 р. № 656/5; чинна редакція від 7 листопада 2018 р.) [23]; «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» (Наказ Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5; чинна редакція від 7 листопада 2018 р.) [22]; «Деякі питання документування управлінської діяльності» (Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55, що затверджує «Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну», «Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади», «Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі») [7]. Саме вони визначатимуть порядок робіт у визначених сферах на найближчі роки, а тому викликають зацікавлення для тематики нашого дослідження, оскільки містять термінологічні частини, що подають визначення термінів, які репрезентують логіко-поняттєву систему.

Встановлення загальних вимог до впровадження на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису, організацію роботи з електронними документами у діловодстві в органах державної влади та органах місцевого самоврядування регламентує «Порядок роботи з електронними документами в діловодстві та їхньої підготовки до передавання на архівне зберігання», що узгоджує свої положення із Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Термінологічна частина цього нормативно-правового документа містить 20 термінів, як-от: *автоматизоване робоче місце*, *електронне повідомлення про отримання / відхилення вхідних електронних документів*, *інформаційний об'єкт електронного документообігу*, *проект електронного документа*, *реквізит електронного документа* та інші [20]. Крім того, зазначено, що оформлення реквізитів організаційно-розпорядчих електронних документів (відповідно, й уживання термінологічних одиниць на їх позначення)

здійснюється електронними засобами документування інформації з урахуванням вимог Національного стандарту України «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів. ДСТУ 4163-2003», окрім випадків, коли створення деяких реквізитів електронного документа здійснюється за технологією, що відрізняється від створення відповідних реквізитів для документів із паперовим носієм інформації [20]. Прикладом такого випадку може бути реквізит електронного документа *дата*, що фіксується в реєстраційно-контрольній картці електронного документа, у метаданих та в імені файлу електронного документа. Особливістю поданої в документі термінології є вживання досить великої кількості лексем, складних за будовою, утворених поєднанням запозиченої аббревіатури (без перекладу) та іншого слова, наприклад: *XML-документ, XML-схема, XML-контейнер, XML-елемент, XML-атрибут*. І хоча така практика запозичання є негативною (іншомовні аббревіатури є складними у вимові, їх важко запам'ятати, їхня дефініція не завжди зрозуміла), однак вона цілком відповідає сучасним тенденціям терміноутворення.

«Правила роботи архівних установ України» встановлюють вимоги щодо забезпечення формування, обліку, зберігання та використання Національного архівного фонду, документи якого є власністю держави та власністю територіальних громад [23]. Термінологічна частина (21 лексична одиниця) представлена такими номінаціями: *архівний фонд, державна архівна установа, довідковий апарат, правовий доступ до архівних документів* тощо. Порівняння їхніх визначень із тими, які подані в чинному ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» дає можливість констатувати, що деякі дефініції ідентичні (наприклад, *архівний фонд*), інші – відрізняються своїми визначеннями (*зона комплектування архіву, експертиза цінності документів* та інші). Звернемо увагу на відсутність у «Правилах роботи архівних установ України» визначення основоположного для цього нормативно-правового документа терміна *архівний документ*, тоді як інші подають свої визначення саме через нього: *архівний фонд* – сукупність архівних документів (підкреслено – О. Т.), сформована архівною установою на підставі зв'язку між документами і (або) їх утворювачами [23].

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документу-

вання управлінської діяльності» затверджує надзвичайно важливі нормативно-правові документи: «Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну», «Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади», «Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі» [7].

«Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну» регламентує порядок руху електронного документа з моменту його створення, відправлення або одержання до моменту передавання до архіву установи; засади організації документування управлінської інформації в електронній формі для установ, які тимчасово створюють документи в паперовій формі; загальні правила функціонування та використання системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; оперативний інформаційний обмін із використанням службової електронної пошти. Термінологічна частина нормативного документа містить 38 термінів, що забезпечують документування управлінської інформації в установах, здійснюване в електронній формі: *електронний аудіовізуальний документ, бланк електронного документа, візуалізація, візування проєкту електронного документа, електронний документообіг установи, електронна копія оригіналу паперового документа, електронний журнал, електронна резолюція, підписання проєкту електронного документа* та інші [7].

«Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі» визначає загальні засади організації юридично значущої взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі. *Система електронної взаємодії органів виконавчої влади* визначається як державна телекомунікаційна система, призначена для автоматизації процесів створення, надсилання, передавання, одержання, оброблення, використання, зберігання, знищення документів в електронній формі із застосуванням електронного цифрового підпису та / або електронної печатки, а також організації міжвідомчого моніторингу за станом виконання управлінських рішень [7].

З огляду на значущість цих документів їхня підготовка мала бути виваженою і ретельною, однак вони інколи містять суперечливі вимоги. Наприклад, п. 9 «Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих

органах виконавчої влади» зазначає, що «під час підготовки організаційно-розпорядчих документів у паперовій формі працівники установ оформляють їх з урахуванням вимог ДСТУ 4163–2003». Однак маємо неузгодженості в питаннях термінології. Наприклад, згідно з ДСТУ 4163–2003 вільна, незадрукована ділянка сторінки документа має назву «берег», тоді як у «Типовій інструкції з діловодства» називає «полям».

Висновки і пропозиції. Отже, низка правових, нормативних актів (законів України), фундаментальних термінологічних досліджень, студій із термінології документознавства, термінологічних стандартів кінця ХХ – початку ХХІ ст. років засвідчила посилення уваги на державному рівні до проблем термінології різних галузей знань, зокрема й діловодства, архівної справи та документознавства.

Перший в Україні термінологічний стандарт галузі – ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення», – а потім його оновлена й удосконалена версія – ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» – стали виявом формування національної терміносистеми діловодства, документознавства та архівної справи. Протягом останніх років джерельну базу документознавчої термінології поповнила низка нормативних актів, термінологічні частини яких характеризують сучасний стан логіко-поняттєвої та термінологічної систем окреслених сфер людської діяльності. Оскільки нормативно-правові документи мають передувати офіційному оформленню унормованої термінології у вигляді державного стандарту, є нагальна потреба в більш ретельному та виваженішому підході до вживання у них термінів.

Список літератури:

1. Артамонова С. С. Про реалізацію наукового проекту «Українська архівна енциклопедія». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2009. Т. 17. С. 170–171.
2. Архівістика : термінологічний словник / Український держ. НДІ архівної справи та документознавства ; авт.-упоряд. К. Є. Новохатський та ін. Київ : [б.в.], 1998. 205 с.
3. Баранов А. Г. Проблемы стандартизации языка технической документации: на материале лексики со значением «проверка» : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Северодвинск, 2007. 179 с.
4. Бездрабко В. В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2009. 720 с.
5. Бездрабко В. В. Термінологічні студії у сучасному вітчизняному документознавстві (1990-і – початок 2000-х рр.). *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань* : зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. 1 С. 7–45.
6. Белоус Е. С. Структурно-семантическая организация понятийно-терминологического аппарата предметной области управления документацией : дисс. ... канд. филол. наук : 05.25.02. Волгоград, 2011. 193 с.
7. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-п> (дата звернення: 16.03.2020).
8. ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять». Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 32 с.
9. ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення». Київ : Держстандарт України, 1994. 33 с.
10. Загорецька О. М., Кулешов С. Г., Кузнецова Л. В. Стандартизація в галузі справочництва в Україні: невирішені проблеми. *Архіви України*. 2001. № 1/2. С. 11–20.
11. Краткий словарь архивной терминологии / ВНИИДАД, МГИАИ ; глав. ред. И. С. Назин. Москва ; Ленинград, 1968. 58 с.
12. Кулешов С. Г. Про базові поняття документознавства (нотатки з приводу змісту розділу «Загальні поняття» ДСТУ 2732-94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення»). *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1997. Т. 2. С. 72–75.
13. Кулешов С. Г. Проект концепції розвитку документознавства в Україні (матеріал до обговорення). *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* : міжвід. зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. 9. С. 80–100.
14. Любецкая К. П. Немецко-беларуская лексикографія ХХ ст. і фармірування беларуской тэрміналогіі : дыс. ... канд. філал. навук. Мінск, 2004. 186 л.
15. Матяш І. Б. Передмова. *Українська архівна енциклопедія: А–Г*. Робочий зошит / Держкомархів України ; УНДІАСД. Київ, 2006. С. 8.
16. Медведь О. В. До проблеми виявлення складу окремої термінології (на прикладі української граматичної термінології). *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2003. Вип. 5. С. 237–241.
17. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.

18. Молнар А. А. Особенности формирования терминологии информационных технологий : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2012. 203 с.
19. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
20. Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання : Наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14> (дата звернення: 10.03.2020).
21. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3856-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
22. Про затвердження «Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» : Наказ Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (дата звернення: 16.02.2020).
23. Про затвердження «Правил роботи архівних установ України» : Наказ Міністерства юстиції України від 8 квітня 2013 р. № 656/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13> (дата звернення: 12.03.2020).
24. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 09.01.2020).
25. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 15. Ст. 86.
26. Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 595-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 199.
27. Слов'янське термінознавство : бібліографічний покажчик / укл. : І. А. Казимилова, Л. В. Туровська, Н. О. Яценко. Луцьк : Терен, 2016. 312 с.
28. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. В 2-х вып. Вып. 1 / ГАУ СССР; ВНИИДАД. Москва, 1982. 445 с.
29. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. В 2-х вып. Вып. 2 / ГАУ СССР; ВНИИДАД. Москва, 1988. 320 с.
30. Стрішенець Н. В. Розвиток бібліотечно-інформаційної терміносистеми США (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... докт. іст. наук : 27.00.03. Київ, 2012. 390 с.
31. Тур О. М. Стандартизація наукової термінології в контексті діяльності органів стандартизації СРСР. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань* : зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 8. С. 37–42.
32. Тур О. М., Шаповал Л. І. Особливості мови офіційно-ділового стилю в електронних засобах комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. Львів, 2012. Вип. 33. С. 300–305.
33. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять: навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 319 с.
34. Шульгіна В. І. Документознавча термінологія в комп'ютерній лексикографії. *Загальні питання філології* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2004. Т. 2. С. 146–149.

Tur O. M. THE SOURCES OF THE MODERN DOCUMENTATION SCIENCE TERMINOLOGY AND ITS STANDARDIZATION

The sources of the modern documentation science terminology, peculiarities of its presentation in normative-legal, normative-technical acts and lexicographic works are investigated in the article. The author notes that foreign and Ukrainian scientists' works concerning to general theoretical problems of terminology have become the proof of the terminological studies rising.

A special attention is focused on the legal acts, namely on the Laws of Ukraine, the terminological parts of which contain definitions of some documentation science and interbranch terms. Their analysis has revealed a problem of inconsistency of the conceptual apparatus, fixed in documentation science editions, with the documentation science terms used by lawyers. In the article there have been examined lexicographic works, which became the source of documentation science terminology and aimed at scientific language normalization, the modern terminology system codification, overcoming the terminological barriers in communication with foreign colleagues. The author approves that at the end of the twentieth century the branch terminology state standards were a significant part of the documentation science studies, and the national standard DSTU 2732-94 "Office Work and Archive Management. Terms and Definitions" was one of the first terminological standards of independent Ukraine, which became an evidence of the beginning of the national terminological system of office work, documentation science and archive management. There was pointed out in the article that the content and the structure of the national standard DSTU had been ambiguously appreciated by the scientific community and had been actively and constructively discussed by the specialists soon. The vocabulary of the national standard DSTU 2732:2004 had been compiled taking into account the logic of the concept division (that is

separating the generic concept, which is divided into the system of subordinate units – specific concepts). A considerable attention is focused on the peculiarities of documentation science terminology of normative acts of the recent years, that characterize the actual condition of the logical-conceptual and terminological systems of this sphere of human activity. The author analyzes the disadvantages of term construction and presentation, and emphasizes the need to compile the normative acts carefully and deliberately.

Key words: *term, terminological unit, terminology, documentation science, normative legal act, standard, normalization, standardization.*

КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

УДК 655.512:655.53

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/27>**Бідун А. В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ РЕДАКТОРСЬКІ ПІДХОДИ І ПРАКТИКИ ТВОРЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ЦІННОСТІ КНИГИ

У статті розглянуто трансформації традиційних редакторських підходів і практик у творенні контенту книги. Явища інформаційної доби змінюють ставлення читача до книги, адже урізноманітнюються ситуації користування нею, під впливом інших медіапродуктів змінюється оцінно-мотиваційна система читача. У зв'язку з цим приділено увагу розширенню статус-функцій редактора, який повинен відшуковувати нові виміри цінності книги.

Окреслено важливість медіаполя про книгу й автора та роль редактора в створенні цього специфічного утворення, здатного впливати на попередні враження, уявлення, думки читача про книгу, визначати міру його зацікавлення конкретною книгою і характер роботи з нею. На основі результатів експертного опитування редакторів (N=45) видавництва України обґрунтовано важливість ділових відносин між редактором і автором, які ґрунтуються на довірі, повазі, готовності до довготривалої співпраці. На підставі аналізу відповідей респондентів окреслено ключові проблеми, які доводиться розв'язувати редакторів у співпраці з автором на різних етапах роботи з книгою. Порушено проблему фахової самоідентифікації та самоусвідомлення редактора як чинника, що впливає на його співпрацю з автором та іншими агентами книги.

Спираючись на міркування теоретиків і практиків книговидавничої галузі, спостереження за її розвитком, а також на отримані під час експертного опитування дані, окреслено обов'язкові компетенції редактора як продюсера книги. Звернено увагу на трансдисциплінарну природу його діяльності, порушено проблему медіапозиціонування редактора як чинника утвердження його статус-функцій, привертання уваги читачьких аудиторій і партнерів. Звернено увагу на важливість осучаснення підходів фахового вишколу редактора, здатного ініціювати, втілювати й продюсувати найрізноманітніші проєкти.

Ключові слова: редактор, редактор-продюсер, споживча цінність книги, медіаполе книги, компетенції редактора.

Постановка проблеми. Книга як продукт соціокультурної діяльності хоч і втрачає свої домінуючі позиції ключового медіума в житті людини, однак досі залишається потужним соціоінженерним інструментом, «незмінним у формуванні структур особистості» [12, с. 174]. Постійне конкурування книги за увагу читача виводить на порядок денний нові проблеми, в процесі розв'язання яких трансформуються звичні методи, підходи й інструменти роботи щодо створення та просування книжкового контенту. Це спонукає суб'єктів, задіяних в її творенні, проявляти конвергентну технологічну оснащеність, що актуалізує такі їхні якості, як фахова адаптивність, здатність до саморозвитку, психологічна готовність до постійних змін предметного поля діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль редактора як центральної фігури в процесі творення книги й соціокультурного простору досліджували В. Теремко, Дж. Девіс, М. Женченко, Н. Зелінська, Н. Рябініна, С. Л. Грінберг, Я. Прихода та ін. Методологічно оснащують редакторські підходи в проектуванні книги й просування її в медіапростір напрацювання Г. Бема, Г. Гардт, Г. Шульца, Дж. Петера, Й. Вернера, П. Форсайта, Я. Владарчика, які зосереджували увагу на маркетингових вимірах книги, маркетингових орієнтирах автора, редактора та видавця. Праці А. Лобіна, І. Жаркова, М. Миронова й Т. Крайнікової дають розуміння ролі редактора в генеруванні концепції книги, що підпорядкована видавничій концепції. Ключові ідеї та висновки цих дослідників

орієнтують на розширення статус-функцій сучасного редактора, а також критеріїв оцінювання результатів його праці.

Постановка завдання. Мета статті – на основі теоретичних напрацювань, аналізу діяльності видавництва і медіаактивності редакторів, а також результатів емпіричного дослідження з'ясувати підходи й практики сучасного редактора у створенні споживчої цінності книги.

Виклад основного матеріалу. У сучасних реаліях діяльність редактора охоплює два взаємопов'язані вектори – творення маркетингової ефективної книги та моделювання медіаполя – дискурсу щодо неї, який увиразнює, підсилює її споживчу цінність, створює зацікавлену в ній аудиторію. З цими чинниками успіху пов'язані фахові цілі редактора, його мотивації, амбіції, можливості й виклики, які моделюють «умови для найбільш різноманітного й ефективного використання (твору) книги в системі спілкування, щоб <...> забезпечити діалог про неї» [9].

За спостереженнями Р. Каласо, «поступово зникає відмінність між твором і комунікацією, автором і оцифрувальником» [8, с. 61], що зумовлює трансформування статус-функцій редактора, який повинен мислити й діяти як «редактор, продюсер, менеджер, маркетолог» [7, с. 320]. Редактор-універсал із «конвергентними фаховими вміннями» [13, с. 124] бачить книгу на горизонтах, значно ширших за мовно-літературні, оскільки робота з книгою (окремими її елементами) та автором на всіх етапах має й маркетингові орієнтири. Редактор відшуковує найкращі й відмовляється від непродуктивних, сумнівних чи конфліктних рішень під час творення книги, споживча цінність якої зосереджена в її предметному та позапредметному вимірах, діючи зі «здоровим почуттям комерційного реалізму» [2, с. 188].

Реалії інформаційної епохи загострили необхідність осучаснення підходів редактора в роботі з автором і книгою. Це мотивувало емпіричне дослідження – експертне опитування редакторів сучасних українських видавництв, мета якого полягала в з'ясуванні їхніх досвіду, потреб і проблем.

Вибірку становили редактори (N=45), які працюють у малих, середніх і великих видавництвах України, зафіксованих у Державному реєстрі суб'єктів видавничої справи на 21 січня 2020 року [6]. Методологія опитування передбачала надсилання редакторам у соціальній мережі Facebook гугл-форми із запитаннями відкритого, закритого й напіввідкритого типів або через офіційну сторінку видавництва. Аналіз, систематизування,

групування та інтерпретація отриманих упорядкованіх 5–27 березня 2020 року даних допомогли з'ясувати ключові підходи редактора у творенні й просуванні книги.

Більшість дослідників сходяться на тому, що «хороша книга – результат вдалих стосунків редактора й автора» (Н. Рябініна) [11, с. 155], які «працюють на книгу» (Дж. Шотс) [1, с. 147], «ділової поведінки автора і видавця» (В. Теремко) [13, с. 95]. На запитання про те, хто займається моделюванням і створенням апарату книги (зміст, вступ, перед- чи післямова, покажчики тощо), 54% респондентів відповіли: «редактор(-ка) спільно з автором», 13% – «редактор(-ка)», 11% – «автор(-ка)», 22% вибрали варіант «інше». В альтернативних відповідях вони зазначали, що це залежить від конкретної ситуації: у виданнях перекладного типу апарат лишають оригінальним; зміст можуть розробляти редактор спільно з перекладачем, а перед- і післямову – залучені фахівці, лідери думок.

Як «проектувальник книги» [4] редактор думає про її вигоди для читача вже на етапі генерування концепції, яка задає важливі параметри книги й визначає її позицію в інформаційному просторі. Вдала концепція допомагає організувати видавничий процес, мотивувати залучених до нього фахівців.

Компоненти апарату книги мають стратегічне значення, створюючи «зручності читачу» [13, с. 109], а також стають підґрунтям або повноцінним комунікаційним елементом у розвитку інформаційного простору книги. Це налаштовує редактора скрупульозніше підбирати й моделювати структурно-функціональні елементи книги, прогнозувати їхній ефект серед читачів у різних ситуаціях користування нею. Не кожен автор готовий до такої роботи, тому редактор повинен мати розвинені комунікаційні навички, щоб переконати його відмовитися від контрпродуктивних ідей, невідповідних задумові твору та (або) непрактичних із погляду читача рішень. Уникнути суб'єктивних суджень на різних етапах роботи з твором (книгою) редакторіві допоможе опанування методу «дизайн мислення», що передбачає моделювання реального досвіду й емоцій, який читач отримує від користування книгою.

На цьому етапі взаємодії редактора з автором можуть зринати різні конфліктогени – «психічні стани, слова, дії (чи відсутності дій), що стають основою творення конфлікту» [10]. Їх подолання залежить від комунікаційних компетенцій редактора (видавця), їхньої налаштованості на

об'єктивні показники результату. Проблематику співпраці редактора (видавця) з автором ілюструють відповіді респондентів на відкрите питання: «Чи траплялися за час Вашої роботи випадки, коли на різних етапах підготовки книги доводилося припинити співпрацю з автором (якщо так, то чому)?»: 49% – так, 42% – ні, 9% – не відповіли. Типовими причинами розірвання співпраці виявилися принципові позиції автора щодо редакторського втручання у твір або його низька якість: «автори категорично не погоджувалися з редакторськими правками», «автор не погоджувався з виправленнями редактора, але не хотів, щоб видання виходило в авторській редакції», «розбіжності концептуального підходу до опрацювання твору»; «автор здав неякісний твір». Також серед причин – порушення автором ділової етики: «автор здав твір невчасно», «автор, після погодження умов співпраці, несподівано забажав більший гонорар; автор(и) вирішили змінити терміни виходу книги, зірвавши видавничий план»; «в останній момент з'ясувалося, що у автора дійсна угода на цей текст з іншим видавцем, а він від нас це приховав»; «розривали угоду через плагіат». Показові для осмислення проблеми взаємодії автора з редактором і видавцем – 9% респондентів, які зовсім не відповіли на запитання або дали на нього часткову відповідь, пояснюючи це дотриманням умов конфіденційності співпраці. Це підказує, що у фаховому середовищі досі не прийнято артикулювати внутрішньовидавничі колізії між різними учасниками творення книги. Обурені автор, редактор чи видавець вибирають соцмережі як майданчик публічного обговорення неприйнятних, на їхній погляд, ситуацій, що може спричинити репутаційні втрати не тільки для тих, хто порушив ділову етику, а й для тих, хто діяв винятково коректно. Відповіді респондентів на це питання налаштовують міркувати про те, що, попри тотальну медіатизацію інформаційного простору, не всі автори змогли реорганізувати свої настанови, мислення й цілі на роботу з редактором як продюсером, а з читачем – як із вимогливою аудиторією.

Рівень довіри автора до редактора – запорука плідної та довготривалої співпраці. Їхні відносини впливають і на результативність позавидавничої роботи з книгою. Дослідники фіксують суттєві зміни у сприйнятті читачем книги: Ю. Щербініна зауважує, що сьогодні розмови про книгу важливіші за її прочитання [15, с. 56]. У цьому міркуванні, попри деяку надмірність, є раціональне зерно, адже, за словами Б. Г. Сміт,

необхідно дбати про «видимість» твору, оскільки його цінність «безперервно виробляють або відтворюють різні акти явних і неявних оцінювань» [3, с. 49; 52].

Результати експертного опитування засвідчили, що серед українських видавців одиниці системно підходять до формування медійного поля книги й автора. На запитання, чи займаються редактори просуванням українських письменників, співпрацюючи з ними, 7 респондентів відповіли «так, розробляю стратегію просування й контент-план його медіаактивності»; 19 – «іноді долучаюся до цього процесу (залежно від проекту, завантаженості тощо)»; 12 – «ні, це зона відповідальності відділу маркетингу й промоції»; 1 – «ні, автор самостійно створює свій образ і просуває книгу». Варіант «інше» вибрали 6 редакторів, зауваживши в альтернативній відповіді, що не співпрацювали з творами українських авторів або зрідка змушені долучатися до популяризації книги й автора, оскільки у видавництві немає маркетингового відділу.

Приділення уваги медіаполю книги й іміджу автора за залишковим принципом – непродуктивне для автора, редактора й видавництва, адже віддаляє їх від успіху. Конкурування письменників уже давно вийшло за межі літератури – на сучасному етапі відбувається боротьба медійних образів й іміджів, де книга одночасно є результатом творчої самореалізації й інструментом самопросування, що зауважували А. Компаньйон, А. Молчанов, В. Теремко, К. Іноземцева, Л. Михайлова, П. Бурдєс, Р. Калассо, Ю. Саленбахер та ін. Це в іншій проекції висвітлює і Й. Бродський: розвиток мистецтва визначає «не індивідуальність художника, а динаміка й логіка самого матеріалу» [5].

Уже на етапі роботи з контентом важливе багатомірне режисування враження читацьких аудиторій про книгу автора та видавництво. З цього погляду резонною вбачається поширена за рубежом практика, коли активна медіапозиція автора – одна з умов його співпраці з видавництвом, що фіксують у договорі: це мобілізує автора, редактора та (чи) проектну команду на забезпечення успіху видавничого проекту. В Україні до такої форми співпраці готові не всі. Більшість авторів не надто переймаються або не можуть собі дозволити самопродюсування. Мало хто з них має власний офіційний сайт: із шести авторів, яких респонденти згадали під час дослідження Ukrainian Reading & Publishing Data 2018 (Л. Костенко, С. Жадан, Ю. Андрухович, О. Забужко, В. Шкляр, Люко Дашвар) [14], сайт має лише О. Забужко,

а більшість письменників-початків навіть не представлені у Вікіпедії чи в соцмережах.

У багатьох видавництвах (особливо в малих) функції відділу маркетингу перекладають на редакторів. Це ілюструють і результати експертного опитування: 9 респондентів зазначили, що різною мірою і на різних етапах долучалися до її популяризуванню й формуванню іміджу автора, при цьому не вважаючи це компетенцією редактора.

Продюсування книги та її автора – багатоаспектна, довготривала й системна діяльність. Очевидно, що такий підхід кропіткий, однак найбільш перспективний, коли характер і тривалість уваги читача – «продукт динаміки системи» [3, с. 15]. Формування медіаполя книги іноді починається задовго до її виходу в світ, тому важливо, щоб редактор й автор виробили стратегію її просування, згенерували ключові смисли для читачьких аудиторій. Це означає, що редактор осмислює потенціал видавничого проекту як продюсер, залучаючи в позатекстові процеси автора або координуючи його роботу з іншими агентами книги. Така робота під силу фахово й особистісно зрілому редакторові, з високим рівнем ерудованості, професійного чуття й умінь. Обов'язкова й обізнаність із медіапростором – розуміння механізмів, принципів і взаємозв'язків його функціонування, знання ключових гравців, споживачів (читачів, глядачів, слухачів).

Сучасний редактор повинен бути фахово й психологічно готовим працювати в режимі мультизадачності, адже паралельно йому необхідно стежити за всіма аспектами творення книги, а також відстежувати й аналізувати тенденції розвитку інших галузей, по-різному дотичних до книготворення. Трансдисциплінарність старань – передумова синтезу яскравих ідей, оригінальних й інноваційних рішень. Пошук нових медіаплатформ, на яких може бути розміщений контент про книгу та (чи) її автора, – теж предмет його відповідальності.

За спостереженнями Ф. Холл, арена, на якій редактор може розгорнути свою діяльність, тепер

значно ширша [2, с. 193], однак його успіх – результат злагодженої командної роботи. Тому базовими в роботі редактора-продюсера з автором і проектною командою повинні стати відкриті, довірливі партнерські відносини, готовність ризикувати й брати на себе відповідальність. Редактор, який виконує продюсерські функції, – лідер процесів творення й просування книги, тому від його самоналаштованості, включеності та віри у видавничий проект залежать оцінно-мотиваційні настанови та зацікавленість в успіхові учасників проектною групи.

Коло зацікавлених читачів та агентів у проектах редактор може сформувати і завдяки своїй активній медіапозиції. Спостереження за інфопростором свідчать, що більшість редакторів поки не поспішають позиціонувати себе як медіапостатей, активних учасників творення культурного простору. Це може бути однією з причин скептичного ставлення до їхніх статус-функцій із боку автора й інших агентів книги, адже редакторам доводиться щоразу переконувати їх у своїй компетентності. Реалії сучасного інфопростору такі, що таємниче амплу редактора, його перебування в тіні автора перестає бути вигранною стратегією, адже впізнаваність його як активного суб'єкта креативних індустрій працює й на зацікавленість книжками як результатом його діяльності.

Висновки і пропозиції. Інформаційна доба змінює традиційні редакторські підходи і практики творення споживчої цінності книги, трансформує статус-функції редактора. Виконуючи продюсерські функції, сучасний редактор розглядає книгу як проект, концептуалізуючи свою роботу й роботу проектною команди: атестує кожен структурно-функціональний елемент з погляду його ергономічної, смислової, емоційної цінності для читача, а також залучає автора та інших агентів книги до промоції ще на початках її творення. Все це розширює простір, в якому редактор може проявити свій професіоналізм, й актуалізує проблему його фахового вишколу, креативності й професійного самоусвідомлення як активного учасника культурного простору.

Список літератури:

1. Ginna Peter. 2017. What editors do : the art, craft, and business of book editing ; edited by Peter Ginna. Chicago : The University of Chicago Press.
2. Harper Graeme. A Companion to Creative Writing. New Jersey : Wiley-Blackwell.
3. Smith Barbara Herrnstein. Contingencies of Value Alternative Perspectives for Critical Theory. Cambridge, Massachusetts, and London : Harvard University Press, 1991.
4. Антонова С., Соловйов В., Ямчук К. Редактирование. Общий курс. Москва : Московский государственный университет печати, 1999. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook023/01/title.htm>

5. Бродський І. Нобелівська лекція. URL: <http://lib.ru/BRODSKIJ/lect.txt>
6. Державний комітет телебачення і радіомовлення. Держреєстр суб'єктів видавничої справи (станом на 01.01.2020 року). 2020. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=162532&cat_id=97932
7. Женченко М., Прихода Я. «Трансформація компетентнісної моделі редактора в умовах мультиплатформного виробництва». *Поліграфічні, мультимедійні та web-технології* : Матеріали III Міжнародної науково-технічної конференції, 318-323. 2018. URL: https://www.uad.lviv.ua/uploads/pmw/PMW_2018.pdf#page=318
8. Каласо Р. Искусство издателя. Москва : Ад Маргинем Пресс, 2013.
9. Мильчин А. О редактировании и редакторах. *Студия Артемия Лебедева*. 2011–2020. URL: <http://editorium.ru/291/>
10. Полковенко Т. Професія редактора: конфлікти та способи уникнення конфліктних ситуацій. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 8. С. 6–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2014_8_3
11. Рябинина Н. Технология редакционно-издательского процесса. Москва : Логос, 2008.
12. Теремко В. Видавництво XXI. Виклики і стратегії : монографія. Київ : Академвидав, 2012.
13. Теремко В. Людина в епоху друку. *Обрії друкарства*. 2020. № 1 (8). С. 162–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2020_1_15
14. Читомо. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/#header-18>
15. Щербинина Ю. Время библиоскопов: Современность в зеркале книжной культуры. Москва : Неолит, 2017.

Bidun A. V. MODERN EDITOR APPROACHES AND PRACTICES OF CREATING THE BOOK CUSTOMER VALUE

The article considers the transformation of editing approaches and practices in the book content creating process. The information age events change readers' attitude to a book since the situations of book usage is much more diverse than before. Also, the value-motivational system of a reader changes under the influence of media products. So the attention is brought to the broadened editor's status and functions, who should seek new dimensions of the book value.

The importance of the media field around the book and editor's role in it's specific creation is described. The editor is capable of influencing reader's primary impression about the book, identifying reader's interest in a particular book and the nature of work with it. Based on the expert survey results (N=45) among Ukrainian editors, the importance of relations between the editor and the writer is justified. These relations rely on trust, respect and an intention to a long-term collaboration. Hence, key problems are outlined regarding editor and author collaboration on different stages of book production. The problem of the editor's professional self-identification and self-awareness is raised as a factor that influences his collaboration with the author as well as other book agents.

That the editor should possess as a book producer, are outlined. The attention is paid at the transdisciplinary nature of the editor's work as a source of opportunities and challenges. The issue of editor's media positioning as a factor of his status-functions is raised, as well as bringing the attention of readers and partners. Necessary attention is brought to the importance of modern approaches to the editor's professional studying, to ensure that he is capable of initialising, implementing and producing all sorts of projects.

Key words: editor, editor-producer, consumer value of book, media field of book, editor competencies.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 070 (091) : 316. 658](045)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/28>

Андрійчук М. Т.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «МОСКОВСКІЕ НОВОСТІ» ЗА 1989 РІК

У статті проаналізовано висвітлення національного дискурсу на сторінках одного з найвпливовіших періодичних видань колишнього Радянського Союзу в період перебудови – тижневика «Московськіє новості».

1989 рік у Радянському союзі став періодом, який на практиці розвінчав один з основоположних міфів радянської пропаганди про нову історичну спільність, наднаціональний і класово-споріднений «радянський народ», що нібито утворили всі так звані соціалістичні нації країни Рад. Однак тогорічні події засвідчували протилежне. СРСР увійшов у смугу міжетнічних та антиколоніальних конфліктів, які охопили всі національні регіони. Разом із низкою міжнародних, політичних, соціально-економічних, побутових, культурних та інших проблем нерозв'язане національне питання невдовзі призвело до краху Радянського союзу.

Розуміючи всю складність ситуації з національним будівництвом, радянське керівництво спробувало шукати шляхи подолання цієї проблеми. Тому, хоч із запізненням (і часто за чужої ініціативи), у радянській пресі було розпочато національний дискурс, що мав допомогти зрозуміти причини міжнаціональних конфліктів у СРСР і запропонувати шляхи їх подолання. Однією з головних медійних трибун для цього дискурсу став часопис «Московськіє новості».

Як засвідчив аналіз публікацій тижневика «Московськіє новості», міжнаціональні суперечності загострилися до крайньої межі у всіх регіонах СРСР і у всіх сферах (від питань культури, мови, історичної пам'яті до питань державного будівництва). Ці публікації ілюструють динаміку розгортання дискусії про національне питання в СРСР, аргументи прихильників і противників боротьби за національні права в радянських республіках. Водночас навіть демократична за своїм іміджем загальносоюзна преса в національних питаннях залишалася здебільшого на імперських позиціях.

Ключові слова: пропаганда, преса, тижневик, газета, перебудова, міжетнічний конфлікт, національне питання.

Постановка проблеми. Як відомо, в доперебудовний період радянська пропаганда стверджувала, що СРСР зумів розв'язати національне питання, створивши нову історичну спільність – радянський народ. Однак відродження національних рухів у період перебудови (1985–1991 рр.), загострення міжетнічних конфліктів у СРСР свідчили про протилежне. Як тільки з'явилася можливість, різні етноси спробували налагодити своє окремішне життя (хоч би в межах національних автономій), повернутись на батьківські землі чи повернути втрачені національні права. Ці всі складні процеси не могли приховувати радянські ЗМІ. Періодичні видання, насамперед ті, які мали імідж демократичних, порушували тематику між-

національних взаємин у Радянському Союзі, формуючи розуміння того, що невирішеність національного питання може зруйнувати комуністичну імперію. Особливо помітно це стало у 1989 р., коли міжнаціональні суперечності охопили всі регіони СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем вивчення радянських ЗМІ періоду перебудови сучасні українські дослідники звертаються доволі часто. У сферу їхніх зацікавлень потрапляють доволі різноманітні аспекти функціонування радянських ЗМІ доби перебудови (В. Владимиров, В. Кіпіані, З. Кулик та ін.), формування за допомогою медіа різних конструктів свідомості радянських громадян (Ю. Каганов, Т. Хітрова та ін.),

маніпулятивних впливів (Ю. Колісник та ін.), ролі ЗМІ у здійсненні соціально-економічних перетворень під час перебудови (С. Костишева та ін.).

Водночас вітчизняні дослідники зосереджуються, як правило, на пресі Української РСР, залишаючи поза увагою всесоюзну радянську пресу, тиражі якої в Україні були більшими, ніж республіканської преси. Тобто центральна радянська преса мала більшу популярність, ніж «периферійна» українська, а отже, могла справляти більший вплив на масову свідомість читацької аудиторії. Тому об'єктом нашого дослідження стало популярне щотижневє видання періоду перебудови – газета «Московські новості».

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати висвітлення перебігу національного дискурсу на шпальтах часопису «Московські новості» та з'ясувати позицію його редакції щодо розв'язання національного питання.

Виклад основного матеріалу. «Московські новості» – шістнадцятисторінковий часопис, що був періодичним друкованим органом Союзу радянських товариств і культурних зв'язків із зарубіжними країнами та Агентства друку «Новості». Він виходив дев'ятьма мовами (російською, англійською, французькою, німецькою, іспанською, грецькою, угорською, італійською, естонською) і поширювався у 140 країнах. Тобто часопис був не лише популярним виданням у СРСР, але й своєрідною медійною «вітриною», засобом формування позитивної думки про Радянський Союз у світі. Головним редактором газети в добу перебудови був Єгор Яковлев.

«Московські новості» порушували у своїх публікаціях різноманітну тематику суспільного життя в СРСР і, зокрема, тематику міжнародних взаємин. Питання національного будівництва в Радянському Союзі стало особливо актуальним у період перебудови, адже тогочасні події, що відбувалися у сфері міжнародних взаємин, стосунки між імперським центром та радянськими національно-адміністративними утвореннями і національними рухами, фактично перекреслювали один із головних міфів радянської пропаганди – про існування єдиного «радянського народу» та остаточне розв'язання національного питання. Національне питання офіційно постало на порядку денному, як тільки був послаблений тиск репресивного радянського державного апарату. У підсумку національні рухи разом із низкою інших чинників спричинили крах радянської імперії.

1989 рік став роком, який чи не найбільше оголив невіршеність національних проблем у СРСР,

про що свідчили конфлікти на міжнародному ґрунті в різних частинах комуністичної імперії. Кількість публікацій про такі конфлікти або передконфліктні ситуації в тижневику (всього за 1989 р. вийшло 52 номери газети) була настільки значною, що їх можна згрупувати за регіональним принципом у сім блоків.

Перший блок публікацій був присвячений конфлікту в Нагірному Карабасі та на прилеглих теренах між азербайджанцями та вірменами, який тривав ще з осені 1988 р. і значною мірою був спровокований кривавими подіями в азербайджанських містах Сумгаїт та Баку, після яких вірменське населення змушене було покинути ці міста. Згодом у Нагірно-Карабахській автономній області, що була заселена переважно вірменами і входила до складу Азербайджанської РСР, за активної підтримки Вірменської РСР розгорівся збройний вірмено-азербайджанський конфлікт.

Другий блок публікацій стосувався політичних та міжнародних процесів, що відбувалися в Грузії. Зокрема, йшлося про абхазько-грузинський конфлікт, що у 1989 р. лише набирив оберти, а також події в Тбілісі, пов'язані з боротьбою активістів за розширення національних прав та розгоном маніфестацій за допомогою силових структур. Також висвітлювалися сутички на міжнародному ґрунті між азербайджанцями та грузинами в місцях компактного проживання великої азербайджанської діаспори, які носили швидше економічний характер (хоч легко могли набрати й політичних ознак).

До третього блоку належать публікації про конфлікти в республіках Середньої Азії: узбецько-турецький міжетнічний конфлікт у Ферганській долині Узбекистану, евакуація турків-месхетинців до інших регіонів СРСР, міжетнічний конфлікт між казахами та представниками різних кавказьких етносів у місті Новий Узень на півдні Гур'євської області Казахстану.

Четвертий блок становлять публікації, присвячені руху республік Балтії до незалежності та іншим подіям, пов'язаним із цими процесами (виникнення інтернаціональних фронтів, надання допомоги росіянам Балтії тощо). Цих публікацій було чи не найбільше, адже Естонія, Латвія та Литва з усіх неросійських народів найближче підійшли до відновлення своєї незалежності.

Публікації, що стосуються розвитку міжнародних взаємин у Молдавській РСР, поступового загострення взаємин між Кишинівом і Придністров'ям та Гагаузією, можна об'єднати в окремий п'ятий блок.

До шостого блоку варто віднести публікації про міжнаціональні взаємини у Російській РСФР: відстоювання національних прав корінних народів Півночі, автономних республік Поволжя (Татарстан, Калмикія), діяльність національно-культурних організацій німців Поволжя і реакція на це етнічних росіян, поява ксенофобських та антисемітських організацій (на кшталт «Пам'яті») тощо.

Сьомий блок об'єднує публікації про різноманітні аспекти української і білоруської тематики. Водночас, оскільки національні рухи України та Білорусі у той період були заслабкими в порівнянні з національними рухами Закавказзя чи Балтії, то й публікацій про національне життя в цих республіках було небагато. Вони насамперед стосувалися подій, пов'язаних із Чорнобильською аварією, відродженням Української греко-католицької церкви, заснуванням Народного руху України, діяльністю депутатів СРСР від України тощо. Політичні процеси в Україні редакція газети розглядала в межах загальносоюзного (читай – загальноросійського) демократичного руху. Помилковість цього підходу стане зрозумілою пізніше, хоча деякі публікації мали б наштотувати на цю думку ще у 1989 році. Наприклад, стаття «Час збирати каміння» колишнього українського дисидента-шістдесятника Івана Дзюби, що була опублікована в одному із січневих номерів. У статті порушувалися питання зросійщення України та утисків української мови і культури (книговидання, театри, кіно та ін.). Важливим завданням для українського народу в період перебудови І. Дзюба назвав повернення рідної мови й культури, відродження громадської та політичної активності, зокрема у формі вироблення масової екологічної свідомості, історичної свідомості та створення народного фронту [1].

Як бачимо, події, що відбувалися в різних куточках СРСР на міжнаціональному ґрунті, сприяли появі на шпальтах тижневика значної кількості дискусійних матеріалів стосовно національного питання. Показово, що доктор філософських наук, головний науковий працівник Інституту соціології АН СРСР Леонід Іонін для пояснення причин міжнаціональних сутичок вжив такий маніпулятивний і негативний в умовах радянської дійсності термін, як «демон націоналізму», який нібито охопив душі багатьох громадян СРСР [2]. Зрозуміло, що така позиція автора нічим не відрізнялася від позицій багатьох представників радянських наукових установ, які категорично засуджували будь-які прояви націоналізму неросійських народів, хоча російський націоналізм у формі так званого інтернаціоналізму процвітав.

Розгортання національного дискурсу на шпальтах «Московських новостей» ілюструє організована дискусія на тему «Національне питання та перебудова». Приводом стала публікація у франкомовному варіанті газети статті відомого французького радянолога Елен Карер д'Анкос. Дослідниця походила з родини грузинського емігранта та російської емігрантки. Ще у кінці 1970-х рр. на Заході вийшла її книга «Імперія, що вибухає. Повстання національностей в СРСР» (зустрічається ще назва «Розколота імперія»), в якій вона передбачила розпад комуністичної імперії через невирішеність національного питання.

Елен Карер д'Анкос подала в тижневику свою типологію міжнаціональних конфліктів у СРСР часів правління М. Горбачова. Зокрема, до першої групи вона віднесла конфлікти з проявами насильства, які відбувалися переважно на мусульманських землях (події в Алма-Аті у 1986 р., коли казахи виступили проти призначення на посаду першого секретаря Компартії Казахстану росіянина Колбіна, що призвело до міжетнічного протистояння між казахами та росіянами; карабахський збройний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном; криваві події в столиці Грузії у квітні 1989 р.; міжетнічний конфлікт між узбеками та турками-месхетинцями у Ферганській долині Узбекистану в червні 1989 р.). Друга група – так звані «політичні сутички», а саме: піднесення національно-визвольних рухів у республіках Прибалтики. На думку Елен Карер д'Анкос, «прибалтійська криза» була значно небезпечнішою для існування СРСР, ніж конфлікти першої групи. Рух прибалтійських народів до незалежності міг бути дороговказом для інших республік (України, Білорусі, Грузії). До третьої групи конфліктів Е. Карер д'Анкос віднесла «Російську кризу», що проявлялася в появі шовіністичних організацій. Крім того, як вказувала авторка, для росіян загалом було характерне почуття «глибокого невдоволення» – вони вважали, що заплатили за федералізм велику ціну, підтримуючи «більш бідні народи». На думку Е. Карер д'Анкос, «національна запеклість» росіян становила загрозу спільному майбутньому народів СРСР. Водночас вона зауважила, що М. Горбачов занадто пізно звернув увагу на напругу у сфері міжнаціональних відносин. У часи його правління в політбюро ЦК КПРС не було представників «ісламської периферії», а неросійські народи були представлені лише В. Щербицьким та Г. Шеварнадзе [3].

Фактичне перебування росіян у статусі панівної нації посилювало прояви російського вели-

кодержавного шовінізму та сприяло появі шовіністичних організацій на кшталт сумнозвісної «Пам'яті». Інформація про діяльність цієї організації публікувалася й на сторінках «Московських новостей». Наприклад, у публікаціях Є. Євтушенка «Лженабат» [4], А. Кабакова «Вільна боротьба із сіонізмом» [5] йшлося про антисемітські гасла Товариства «Пам'ять». До сіоністських організацій представники «Пам'яті» зараховували навіть Товариство «Меморіал» та інші організації демократичного спрямування, деякі друковані видання (журнали «Огоньок» і «Знамя»). При цьому дозволи на проведення мітингів «Пам'яті» в Москві надавали органи місцевої влади.

З радянського боку Елен Карер д'Анкос опонував політичний оглядач тижневика «Московські новості» Віталій Третьяков, котрий хоч і погоджувався з багатьма висновками французького радянолога, водночас вважав, що за стан міжнаціональних взаємин у СРСР однаковою мірою відповідальне як кремлівське керівництво, так і керівництво радянських національних республік. Не погоджувався автор і з роллю, яку відводила Елен Карер д'Анкос ісламському фактору в розгортанні міжнаціональних проблем у середньоазіатських республіках [6]. Так само В. Третьяков не вважав відсутність у складі політбюро ЦК КПРС представників із національних республік однією із причин невдоволення російським домінуванням у СРСР, хоч про це відкрито писали й деякі поважні автори тижневика, що представляли неросійські народи. Так, наприклад, проти недостатнього представництва різних національностей у керівному органі КПРС виступав і калмицький письменник Д. Кугультинов. Він писав, що це «боляче б'є по національним почуттям» народів і свідчить про нехтування їхніми інтересами, мовою, культурою [7].

Недооцінював В. Третьяков і ролі національно-визвольних рухів народів Прибалтики в розвалі СРСР. На його думку, ці рухи показували один із напрямків побудови нової моделі взаємин між національними республіками в оновленому Радянському Союзі і претендували на реалізацію цієї моделі лише на своїй території, що збігалось з лінією політики перебудови [6].

Але здобували прихильників не лише національні рухи прибалтійських народів. У самій Російській РФСР відбувалися події, що свідчили про нагальну потребу розв'язання національного питання. Так, у газеті було опубліковано матеріал Нур Гарипова «Відродити національне життя» про Татарський установчий з'їзд, проведений у квітні

1989 р. в столиці Татарстану – Казані. Зокрема, як свідчив Н. Гарипов, який був делегатом того з'їзду, на ньому порушувалися питання майбутнього татарського народу, котрий, незважаючи на свою чисельність (близько 7 млн. осіб у межах СРСР, з яких 1,7 млн. проживало в Татарській АРСР, що входила на правах автономії до Російської Федерації), опинився перед загрозою втрати своєї мови, культури, власної абетки, колективної пам'яті, традицій і звичаїв. Особливо швидко відбувалися процеси асиміляції тих татар, які мешкали за межами своєї автономної республіки. Виходячи із небезпеки асиміляції, Татарський установчий з'їзд виступив з вимогами захисту своїх національно-культурних прав та зрівняння татар у національних правах з іншими націями СРСР. Саме це, на думку автора, мало зберегти татар як цілісну націю зі своєю мовою та культурою і гарантувати гармонійні міжнаціональні відносини в СРСР [8].

Отже, як показав час і наступні події, більше сенсу мали висновки, озвучені Елен Карер д'Анкос, а не Віктором Третьяковим. Цікаво, що нині Елен Карер д'Анкос є одним із прихильників зближення Європи з Росією, закордонним членом Російської академії наук і одним із провідних французьких учених, що займається історією російсько-французьких взаємин.

У наступних номерах часопис «Московські новості» продовжив національний дискурс, тим більше, що політика правлячої КПРС змінювалась у бік розуміння важливості подолання міжнаціональних конфліктів для збереження цілісності СРСР. Зокрема, 17 серпня 1989 р. на шпальтах тижневика було оприлюднено для обговорення Проект платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», що став запізнілою рефлексією на міжнаціональні конфлікти. Цей документ, а також публікації окремих авторів у всесоюзній пресі просували в середовище активної та опозиційної громадськості й серед різних суспільних верств національних республік концепцію так званого оновленого союзного договору [9].

Розуміння того, що занепалу імперію очікують зміни в міжнаціональних стосунках, прийшло як до провладних сил, так і до опозиційних російських діячів, які, будучи демократами, залишались імперцями за своїми переконаннями. Деякі з них намагались стимулювати сепаратистські рухи етнічних меншин у національних республіках, а інші заявляли про можливий перегляд кордонів у республіках, в яких етнічний склад

населення був уже змінений на користь росіян чи на так званих «російськомовних». Зокрема, один із лідерів опозиційної до комуністичної більшості у Верховній Раді СРСР Міжрегіональної депутатської групи Гавриїл Попов (грек за походженням) порушував питання створення грецької автономії в межах українського Маріуполя та прилеглих територій. Він також виступив із критикою деяких тодішніх національних рухів народів СРСР, що прагнули поставити питання про здобуття незалежності чи хоча би збільшення своїх національних прав, і висловлювався проти надання більших прав автохтонам. У самій же РРФСР, як вважав Г. Попов, слід було створити федерацію п'яти російських республік – Північної, Центральної, Південної, Уральської і Сибірської [10].

До обговорення національного питання в СРСР долучилися й інші автори, які замислювались над питанням майбутнього багатонаціональної комуністичної імперії. Зокрема, цим питанням переймався і автор газети Михаїл Гефтер у своїй вересневій публікації під назвою «Чи насправді ми на краю прірви?». Публікація пронизана тривожними нотками стосовно можливого розпаду СРСР. Автор зауважив, що ще рік тому прояви боротьби підрадянських народів за свої права здавалися локальними явищами. Однак станом на осінь 1989 р. весь Радянський Союз перетворився в «гарячу точку». На думку М. Гефтера, причиною міжнаціональних конфліктів у СРСР став параліч так званого союзного договору 1922 р., коли було проігноровано права «менших» народів. Водночас автор вважав, що шляхи порятунку СРСР від розпаду все ж були. Таким порятунком мало стати переформатування Радянського союзу на нових засадах [11].

Інший дописувач газети, Владімір Мехонцев, у статті «Національне питання крізь швейцарську призму» теж переймався розв'язанням національного питання в СРСР, пропонуючи розглянути досвід європейської держави, зокрема щодо використання в публічній сфері національних мов [12]. Однак автор замовчував, що швейцарська конфедерація та радянський федералізм мали абсолютно різну природу. Крім того, на той час уже одних поступок неросійським народам у мовній сфері було недостатньо.

Про це свідчили події в Естонії, Латвії та Литві, які крок за кроком наближались до відновлення незалежності. Цей рух знаходив на шпальтах «Московських новостей» і своїх прихильників, і супротивників. До тих, хто підтримував боротьбу прибалтійських народів, належав відомий біло-

русський письменник, а тоді ще й депутат ВР СРСР Василь Биков. У своїй статті «Синдром несприйняття» він фактично виступив на захист демократично обраної Верховної Ради Естонії та її законів щодо надання естонській мові статусу державної, запровадження цензу осілости для виборців та кандидатів у депутати. Письменник вважав, що є цілком природним той факт, що естонці, відчуваючи загрозу розмивання національної культури, застосовували заходи для її захисту, оскільки це норма для демократичних держав. В. Биков критично ставився до діяльності національних менших (так званих «російськомовних») у республіках Прибалтики, що проявляли індиферентність до національних культур корінних етносів і вчиняли відчутні спроби деструктивного впливу на стан культур корінних етносів. Автор стверджував, що навіть колонізатори минулого для успішного управління своїми підданцями вивчали їхні мови та основи культури [13]. Таким чином, В. Биков прирівняв російськомовне населення в національних республіках Прибалтики до колонізаторів.

Поступово до все більшої кількості авторів часопису приходило розуміння, що справжньою причиною міжнаціональних конфліктів у СРСР є великодержавний російський шовінізм. Саме цим фактом Євгеній Анісімов – автор статті «Уламки імперії. Витоки великодержавної свідомості» – намагався пояснити негативне ставлення до росіян і всього російського в національних республіках та майже тотальне несприйняття росіянами в цих республіках місцевих законів про мови і суверенітет [14].

Однак слід зауважити, що серед дописувачів газети все ж були й інші думки, які в тій чи іншій формі ратували за збереження імперії, хоч і реформованої. Інколи автори часопису намагалися шантажувати сепаратистськими настроями самі радянські республіки і, зокрема, Україну. Так, у статті політичного оглядача тижневика Д. Казутіна «Союз рівноправних людей» йшлося про надання особливих прав Криму, в якому тоді містилися дві адміністративні одиниці Української РСР – місто Севастополь та Кримська область [15]. Саме у 1989 р. у місцевій кримській пресі, що контролювалася компартією, активно пропагувалася ідея створення в цій області так званої республіки Таврида зі статусом територіальної (а не національної, наприклад кримськотатарської) автономії союзного підпорядкування з російською мовою в як державною та мовою так званого міжнаціонального спілкування (типовий радянський термінологічний винахід).

Висновки і пропозиції. Як бачимо, у 1989 р. національне питання в Радянському Союзі вийшло за важливістю на перше місце. Формували порядок денний політичного життя СРСР національні рухи неросійських народів. Відносини між національно-адміністративними утвореннями та імперським центром, між окремими етносами загострилися до такого стану, що стало вже неможливим їх приховувати. Водночас було розвінчано одну з головних тез радянської пропаганди про мир і дружбу між радянськими народами і побудову нової спільноти на класових засадах – так званого радянського народу.

Аналіз публікацій популярного тижневика «Московські новості» свідчить, що міжнаціональні суперечності загострилися до крайньої межі у всіх регіонах СРСР і у всіх сферах (від питань культури, мови, історичної пам'яті до питань державного будівництва). Все це тісно перепліталось з питаннями економіки, екології, соціально-побутовими проблемами, котрі теж розглядалися крізь призму

національних інтересів кожного окремо взятого народу. Очевидно, що в редакції часопису «Московські новості» поступово з'явилося розуміння, що загроза для цілісності комуністичної імперії пов'язана саме з національним питанням. Тому на шпальтах тижневика й був розпочатий національний дискурс із залученням до нього не лише радянських, але й закордонних авторів.

Ще один висновок, який дозволяє зробити аналіз контенту тижневика, полягає в тому, що навіть демократична за своїм іміджем загальносоюзна преса в національних питаннях залишалася здебільшого на імперських позиціях.

Загалом, дослідження цього питання є актуальним і для сьогодення, адже успадковані виклики щодо міжнаціональних взаємин не подолані теперішньою правонаступницею Радянського союзу – Російською Федерацією. І рано чи пізно національне питання може спровокувати її розпад у тому чи іншому вигляді. Безумовно, такий хід подій матиме вплив і на українську державу.

Список літератури:

1. Дзюба И. Время собирать камни. *Московские новости*. 1989. 15 января. С. 11.
2. Ионин Л. Демон национализма. *Московские новости*. 1989. 23 июля. С. 13.
3. д'Анкос Э. К. Видеть реальную опасность. *Московские новости*. 1989. 23 июля. С. 10.
4. Евтушенко Е. Лженабат. Лозунги из пронафталиненного сундука. *Московские новости*. 1989. 5 февраля. С. 15.
5. Кабаков А. Вольная борьба с сионизмом. *Московские новости*. 1989. 21 мая. С. 14.
6. Третьяков В. Новая национальная политика. *Московские новости*. 1989. 23 июля. С. 10.
7. Кугультинов Д. Всяк сущий в ней язык... *Московские новости*. 1989. 15 января. С. 3.
8. Гарипов Н. Возродить национальную жизнь. *Московские новости*. 1989. 30 апреля. С. 4.
9. Третьяков В. Национальная политика: проект обновления. *Московские новости*. 1989. 27 августа. С. 8–9.
10. О советских греках, но не только о них. Интервью Людмилы Енютинной. *Московские новости*. 17 сентября. С. 11.
11. Гефтер М. В самом ли мы деле на краю пропасти. *Московские новости*. 1989. 24 сентября. С. 13.
12. Мехонцев В. Национальный вопрос через швейцарскую призму. *Московские новости*. 1989. 24 сентября. С. 6.
13. Быков В. Синдром неприятия. *Московские новости*. 1989. 10 сентября. С. 8.
14. Анисимов Е. Осколки империи. Истоки великодержавного сознания. *Московские новости*. 1989. 17 декабря. С. 10.
15. Казутин Д. Союз равноправных людей. *Московские новости*. 1989. 24 сентября. С. 12.

Andriychuk M. T. NATIONAL DISCOURSE ON THE PAGES OF THE “MOSCOW NEWS” FOR 1989

Coverage of the national discourse in the pages of one of the most influential periodicals of the former Soviet Union during the “perestroika” – the weekly “Moscow News” is analyzed in the article.

1989 in the Soviet Union was a period that practically debunked one of the fundamental myths of Soviet propaganda about a new historical community, the supranational and class-related “Soviet people” allegedly formed by all the so-called socialist nations of the Soviet Union. However, the events of that year showed the opposite. The USSR entered a period of interethnic and anti-colonial conflicts that engulfed all national regions. Together with a number of international, political, socio-economic, domestic, cultural and other problems, the unresolved national question soon led to the collapse of the Soviet Union.

The Soviet leadership gradually understood the complexity of the situation with nation-building and tried to find ways to overcome this problem. Therefore, albeit belatedly (and often on the initiative of others), the Soviet press began a national discourse that was intended to help understand the causes of interethnic conflicts in the USSR and to suggest ways to overcome them. The weekly "Moscow News" became one of the main media tribunes for this discourse.

The publications of the weekly "Moskovskie Novosti" show that interethnic contradictions have intensified to the extreme in all regions of the USSR and in all spheres (from issues of culture, language, historical memory to issues of state building). These publications illustrate the dynamics of the debate on the national question in the USSR, the arguments of supporters and opponents of the struggle for national rights in the Soviet republics. At the same time, even the Soviet press, which had a democratic image, remained largely in the imperial position on national issue.

Key words: *propaganda, press, weekly, newspaper, "perestroika", interethnic conflict, national issue.*

Гриненко І. В.

Український гуманітарний інститут

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ЗАСАД У МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Метою нашого дослідження є обґрунтування моральних стимулів, а також визначення ролі формування етики для журналістів у політичній площині. Для реалізації поставленої мети варто розв'язати такі завдання: (1) пояснити етимологію понять «етика», «політика»; (2) розкрити роль політики у сучасному суспільстві; (3) проаналізувати лінії перетину моралі та політики; (4) визначити специфіку моральних принципів у сучасному суспільстві; (5) розкрити сутність морального компромісу як категоричного імперативу політичної етики; (6) пояснити важливість формування етики для журналістів під час висвітлення політичних питань.

У статті автор використовує такі загальнонаукові методи: описовий (для зазначення теоретичних засад роботи, визначення предмета дослідження); аналізу (для характеристики теоретичних понять); синтезу (обґрунтування суті політичної журналістики в розрізі моралі); узагальнення (вираження моральної культури як конкретного журналіста, так і всієї фахової спільноти); індукції та дедукції (аналіз висвітлення політичних подій у пресі); структурний (для узагальнення та систематизації отриманих даних).

Розглянуто важливість формування моральної культури журналіста в площині політики. Зокрема, розкрито лінії перетину моралі в політичному середовищі та з'ясовано сутність категоричного імперативу як важливого індикатора «морального компромісу», а також визначено можливість компромісу у сфері політичної журналістики. Наукова праця характеризує сучасне суспільство як заполітизоване, яке вимагає такої ж інформаційної продукції. Зауважено, що мас-медіа є майданчиком для суспільної дискусії, яка, зрештою, і формує громадську думку.

Ключові слова: мораль і політика, політична журналістика, професійна мораль, журналістська діяльність.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає моральну кризу. Втрачено основи християнського світогляду, внаслідок чого формування об'єднувальної національної ідеї ускладнюється, спостерігається орієнтація на «бездуховний інтелектуалізм». Усе це негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї людей. Так, утрачається сенс життя, впевненість у власному майбутньому і майбутньому своєї держави. У такій ситуації потрібно готувати журналістів, здатних професійно висвітлювати різні події, зокрема політичні. Тому актуальність нашої теми полягає у важливості формування моральних цінностей через призму етики у політичній площині у фаховій діяльності журналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, сьогодні в Україні проблематику політичної журналістики недостатньо досліджено. Серед науковців, чий праці спрямовані на вивчення політичної журналістики, – Д. Дуцик [3], яка зосередила свою увагу на ролі мас-медіа у забезпеченні політичних прав та свобод громадян у демократичному суспільстві, та Н. Войтович [2], котра

займається вивченням етичних норм політичної реклами у політичній журналістиці. Однак багато аспектів окресленої проблематики потребує більш ґрунтовного дослідження. Сучасний французький філософ Поль Рікер (1913–2005) у роботі «Мораль, етика і політика» вивчає проблему співвідношення термінів «мораль», «етика» та «політика» [10].

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування моральних стимулів, а також визначення ролі формування етики для журналістів у політичній площині.

Для реалізації поставленої мети варто розв'язати такі завдання: (1) пояснити етимологію понять «етика», «політика»; (2) розкрити роль політики у сучасному суспільстві; (3) проаналізувати лінії перетину моралі та політики; (4) визначити специфіку моральних принципів у сучасному суспільстві; (5) розкрити сутність морального компромісу як категоричного імперативу політичної етики; (6) пояснити важливість формування етики для журналістів під час висвітлення політичних питань.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок політики й етики дає змогу зрозуміти наявні моральні норми в суспільстві, визначити функції політичної діяльності крізь призму моралі суб'єктів політичної діяльності.

Класичне грецьке поняття «етика» (від греч. *ethos* – звичай, моральний характер) позначено як учення про моральність, мораль [1, с. 14], уперше визначено Аристотелем як галузь «практичної філософії», що відповідає на запитання: що ми повинні робити? Філософ зосереджував увагу на тому, що етика давала змогу робити етично (морально) правильні вчинки, завершувати реальний світ шляхом надбудови до царства того, що повинно бути. Тому і в часи античності, і сьогодні важливими є інструменти, які визначають моральні принципи, за якими повинні діяти всі, у тому числі політики.

Поняття «політика» (від греч. *politike* – мистецтво управління державою) спочатку позначалося як мистецтво, згодом – як наука про цілі і завдання держави, а також про засоби досягнення цілей та вирішення конкретних завдань [10, с. 31].

У статті автор використовує такі загальнонаукові методи: описовий (для зазначення теоретичних засад роботи, визначення предмета дослідження); аналізу (для характеристики теоретичних понять); синтезу (обґрунтування суті політичної журналістики в розрізі моралі); узагальнення (вираження моральної культури як конкретного журналіста, так і всієї фахової спільноти); індукції та дедукції (аналіз висвітлення політичних подій у пресі); структурний (для узагальнення та систематизації отриманих даних).

Журналіст, як відомо, формує громадську думку. Для нього важливо не тільки зібрати інформацію, обробити її та розповсюдити. На нашу думку, висвітлюючи ту чи іншу подію, журналістові варто дбати про збереження хорошої репутації, адже в подальшому кар'єра фахівця залежить не тільки від його теоретичних знань, а й від сформованого морального обличчя. До речі, студенти, які опановують спеціальність журналіста в Українському гуманітарному інституті, на заняттях із журналістської етики розглядають моральні норми, якими повинен володіти майбутній фахівець. Зважаючи на те, що основне гасло, місія інституту закарбовані у словах «Освіта із серцем», викладачі ставлять перед собою мету підготувати не тільки теоретично «підкованих» спеціалістів, а й відчувати моральну відповідальність перед суспільством, самим собою, Богом, власником мас-медіа тощо.

Сьогодні коло журналістських розслідувань дуже широке. Різні телеканали, Інтернет-видання успішно виконують свою основну функцію – сформувані громадську думку, потрібну керманічам держави. Особливо це виявляється під час різних політичних подій. І тут, звичайно, виникають закономірні запитання: якими важелями послуговуються політики, аби прийти до влади? чому мас-медійний простір практично завжди полярно інформує читачів, глядачів про діяльність політичної партії? Розсудливий громадянин, у якого незаангажована свідомість, обов'язково фільтруватиме почуте і побачене. Сформовані у нього моральні норми допоможуть «відсіяти» те, що є насправді неправдивим. І цьому навчають майбутніх журналістів в Українському гуманітарному інституті під час зустрічей із журналістами, які висвітлюють політичні події, на засіданнях круглих столів, конференцій тощо. У Кодексі честі вишу зазначено, що студент повинен бути високоморальною особистістю, не конфліктувати зі своєю совістю, тобто бути об'єктивним.

Однак спочатку все-таки зауважимо, що політика тісно пов'язана з мораллю. Найважливіші критерії етики – добро і зло – побудовані за принципом антонімічності, сприяють формуванню моральних ідеалів і в царині політики. В історії людства відомо багато політиків, які мали честь і гідність, достоїнство, були справедливими до народу. Звичайно, таких менше. На превеликий жаль, на сторінках книг та й сучасність переконують нас у протилежному.

Визначимо лінії перетину моралі і політики. Про це зауважує К. В. Пудич у роботі «Політика і етика: соціально-філософський аспект».

1. Мораль і політика належать до найбільш ранніх соціальних регуляторів громадського життя. Зближує їх те, що й та й інша є сферами соціального вибору, тому досить рухливі та мінливі.

2. Мораль і політика – це нормативні регулятори життєдіяльності індивідів. Упорядковане поведіння людей здійснюється за допомогою моральних і політико-правових норм (загальних правил, еталонів, зразків поведіння), які є загальнообов'язковими для всіх людей [9].

Спробуємо розглянути проблеми співвідношення політики та моралі, окреслені в монографіях та публікаціях. Зокрема, Аристотель (384–322 до н. е.) у праці «Велика етика» аналізує моральні проблеми особистості й обґрунтовує головний принцип етики – розумна поведінка та поміркованість.

І. Кант розмірковував над можливістю «морального компромісу» в системі моралі політики

та політичної журналістики. Перше розглядається як категоричний імператив політичної етики. Поняття «категоричний імператив» (нім. kategorischer imperativ, від лат. imperativus – владний) уведене Кантом у рамках його концепції автономної етики і покликане об'єднати ідею незалежності моральних принципів від зовнішнього середовища.

Нам імпонує погляд ученого, оскільки, будучи християнкою, сама розумію, що, як правильно зауважує І. Кант, «людина є найвищою цінністю, а Бог є символ морального ідеалу» [4, с. 45]. Кант увів поняття «категоричний імператив», який, по суті, є у свідомості людей від народження. Найважливіше у цьому моральному законі – створення морального ідеалу людини, яка завжди веде себе правильно. І саме така особа, на думку філософа, зможе бути потрібною суспільству. Категоричний імператив вимагає від людей дотримання доброї волі. У цьому проявляється свобода. Адже істота, яка може діяти відповідно до загальної мети, є вільною [4, с. 45].

Не менш цікавою вважаємо думку К. Баллестра. Він пише, що у суспільстві завжди відбувається зіткнення багатьох різних думок. І ці суперечливі інтереси повинні забезпечити компроміс завдяки усталеним морально-етичним нормам. Саме тому вчений і наголошує на тому, що політика – це «мистецтво можливого». «Мистецтво можливого» означає не відмову від морально-етичного, ціннісного початку, а те, що сама політична етика має бути реалістичною в сенсі обліку реальних громадських і структурних передумов політичної діяльності і можливостей реалізації того або іншого політичного курсу. Облік цих передумов припускає те, що К. Баллестр називає «моральним компромісом» [8, с. 54].

Варто констатувати, що сучасний український простір перенасичений політичними подіями. Цілком підтримуємо думку українського філософа С. Б. Кримського в тому, що надмірна політизація суспільства веде до деформації функції держави. Він говорить, що діяльність держави – це не тільки сфера маніпулювання людьми, не тільки боротьба за владу. Загальновідомо, що зараз у світі актуалізується так званий феномен моральної політики. Тобто якісь моральні прорахунки політиків мають не менше значення, ніж їхні практичні акції. С.Б. Кримський указує на таке: не лише регіон СНД, не тільки наша країна, а й усе людство, вступивши в третє тисячоліття, знаходиться у фазі, котру західні соціологи охарактеризували як антропологічну кризу, кризу людських якостей, самої людини [5].

Як бачимо, у політичному просторі компроміс ідеї можливий і навіть має позитивний характер. Натомість журналіст завжди повинен діяти відповідно до норм професійної моралі. Однак, на нашу думку, журналістське середовище також відіграє важливу роль. Існує корпоративна етика, яка вимагає дотримання норм професійної етики. Потрібно поважати і колег, з якими ви працюєте в одному медійному полотні, й рахуватися з думкою інших фахівців, і бути толерантним до політиків. І, що дуже важливо для нас, викладачів, які прагнуть донести до майбутніх журналістів, – зберегти чистим власне сумління. Звичайно, у сучасному світі це дуже непросто, адже існує конкуренція між мас-медійними засобами, і, що дуже прикро, політичний бомонд навчився застосовувати психотерапевтичні моделі комунікації (зокрема, нейролінгвістичне програмування) під час виступів на телеканалах, зустрічах із виборцями. Прикро констатувати, що політична журналістика здебільшого «прислуговує» олігархам, які вважають політичних журналістів таким собі допоміжним матеріалом для побудови своїх особистих планів, що не завжди збігаються з інтересами держави та її народу.

На підтвердження нашої думки наведемо трансформацію газети «Киевские ведомости». Спочатку проект мав далекоглядні цілі. Газета сприймалася як доволі незалежна. Після чергового переділу в мас-медійному просторі газета стала виразником інтересів певної групи політиків, що чітко простежувалося в усіх її політичних публікаціях [8].

Академік А. Москаленко наголошував, що преса ніколи не повинна визнавати правил гри політичної кон'юнктури [6]. Сьогодні ж преса не просто визнає ці «правила», а є активним учасником «гри», не завжди чистої і не завжди, як тут уже зазначалося, на користь держави та її народу. Подібна ситуація, що склалася в сучасному мас-медійному просторі, розкриває «гнилість» такої системи. Тому тільки фахівець із високим моральним стержнем, який розуміє, що, будучи публічною особою, він не лише демонструє правила так званої «гри», а й презентує себе як спеціаліста з правильними моральними ідеалами, яких він готовий дотримуватися всупереч усталеним традиціям. Звичайно, прикро констатувати, що журналісти, які висвітлюють політичні питання, завжди зазнавали і зазнають утисків як із боку влади, так і з боку її опозиції.

Свобода політичної журналістики може вільно розвиватися лише в громадянському суспільстві,

якого ми ще до кінця не побудували. Ми лише стали на цей шлях і робимо іноді невпевнені кроки. З одного боку, є розуміння того, що для побудови громадянського суспільства і для творення модерної української нації потрібно певним чином формувати громадську думку. Мас-медіа у цьому мають брати найактивнішу участь (особливо якщо це стосується піднесення рівня правової та політичної культури населення).

Проте, з іншого боку, для того щоб сформувати громадську думку, мас-медіа повинні обмежити себе в деяких свободах. Ми переконані, що існують питання, які потрібно висвітлювати в одному руслі, а не розгалужуватися у різні. Це дуже болісний процес для мас-медіа, оскільки вони повинні завжди пам'ятати про моральне обличчя, свою репутацію, залишатися засобами масової інформації, а не перетворитися на засідання якогось політичного клубу. Щоправда, подеколи телепередачі з участю політиків більше нагадують шоу «циркачів», а не поміркованих, виважених, зрілих людей, які дбають про майбутнє країни. «Політика – преса – влада» – це те, що повинно підтримувати державність, а не тягнути її у безодню анархії і розбрату» [6].

Те, що політична журналістика завжди знаходиться під прицілом у можновладців, ще раз тільки підтверджує її особливу роль, бо «через неї в найбільш узагальненій і концентрованій формі відображаються суть та перспективи розвитку даного суспільного ладу» [3].

Ми вже констатували, що кожен журналіст відповідає перед суспільством, перед своєю аудиторією за підготовлений «інформаційний продукт». Окрім того, мас-медіа є майданчиком для суспільної дискусії, тобто єдиного, за Г. В. Ф. Гегелем, механізму формування громадської думки. Під час обговорення суспільно-політичних подій потрібно дослухатися до думки не тільки переважної більшості, а й суспільних меншин. Такий плюралізм допоможе всім учасникам дискусії бути почутими, що є ознакою свободи слова, утвердження демократичної держави. І тільки за таких умов можливий подальший розвиток морального суспільства.

Мас-медіа виконує інформативну та комунікативну функції. Обидві з них однаково важливі. Суспільство має право знати інформацію про себе і про все, що може вплинути на нього. Проте журналіст повинен правдиво інформувати суспільство, а не насаджувати думку якоїсь політичної сили. З огляду на це, досить часто журналісти замовчують правдивий стан речей. Ми ж переко-

нані, що це також неморально. Глядачі та читачі повинні отримувати «свіжий натуральний продукт», а не штучно створений сценаристами чи кореспондентами. Маючи повагу до цільової аудиторії, журналіст зобов'язаний зрозуміло відтворити факти про подію чи політичного лідера усім соціальним групам. Звичайно, що громадяни, маючи різну політичну спрямованість, обізнаність, підготовку до самоаналізу побаченого і почутого, неоднаково відреагують на дискусію. Зрештою, політична журналістика і не ставить перед собою мету створити «єдино правильне розуміння» обговорюваного питання. Кожен має право на вибір, адже саме у цьому і полягає свобода думки, що є ознакою демократичного суспільства.

У грудні 1994 р. рекомендації під назвою «Свобода журналістів і права людини» були прийняті міністрами держав – учасниць Четвертої європейської урядової конференції щодо політики у галузі мас-медіа. У документі йшлося про такі моральні категорії, як «чесність в інформуванні, коментуванні, критиці, утримання від невиправданого втручання у приватне життя, дифамації, необґрунтованих звинувачень; виправлення будь-якої друкованої або переданої в ефірі інформації, що виявилася неточною (помилковою)».

Відмітним є критичне ставлення до дій влади. Для журналістів не може бути гарної або поганої влади, адже вони представляють інтереси громади. Журналіст має висвітлювати як позитивні, так і негативні моменти дій влади. Звичайно, ніхто не перешкоджає висвітлювати подію позитивно, адже це створює приємний імідж. Здебільшого влада, маючи привілейований статус, має більший доступ до газетних шпальт, ефіру тощо. Опозиційна гілка влади постійно шукає компромат на політику чинної гілки, прагнучи переконати суспільство в неправильному виборі.

Складніша ситуація з негативною інформацією. Влада має можливість керувати громадою, тому громада має знати про всі прорахунки в діях влади, щоб мати змогу вплинути на неї. Абсолютними табу для журналістів є брехня, маніпуляція свідомістю громадян та пропаганда. Причому два останніх є більш небезпечними, ніж пряма брехня. У наш час диверсифікації інформаційних потоків приховати правду на тривалий час просто неможливо. А от скомпрометувати правду, змішати правду і брехню так, що не буде зрозуміла істина, наполегливо просувати якусь ідею в суспільство – це журналіст може зробити ефективно. І цим може завдати великої шкоди. Журна-

ліст не може бути пропагандистом чи агітатором. Ці спеціальності несумісні з журналістською діяльністю.

Журналіст відповідає за збирання матеріалу та всебічний аналіз ситуації у вибраній сфері. І «готовий продукт» повинен відбивати різні точки зору на події сучасності. Тобто треба уникати щонайменшої ангажованості як із боку політичних, так і економічних та інших кіл. При цьому дуже важливо позбутися щонайменшої можливості конфлікту між власними інтересами та інтересами редакції. Якщо ж такий конфлікт виник, журналіст має відмовитися від створення матеріалу. У сфері політики це, наприклад, те, що журналіст не має висвітлювати ті події, в яких бере участь.

Висновки і пропозиції. Журналістська діяльність, особливо у політичній сфері, вимагає професійного підходу, що включає у тому числі й етичні принципи. Формування морально-етичної культури майбутніх журналістів, у тому числі й у площині політики, сьогодні є вкрай нагаль-

ною, але не завжди усвідомленою потребою суспільства. Мораль і політика, незважаючи на те що вони – найдавніші нормативні регулятори суспільного життя, зазнають змін і трансформацій у сучасному глобалізованому суспільстві. І той категоричний імператив, зазначений І. Кантом як важливий індикатор «морального компромісу», вимагає від журналістів, політиків доброї волі для його дотримання. У соціальному, у тому числі й політичному, просторі, можливий і часом дуже потрібний компроміс ідей. Проте для журналіста не може бути професійно-етичного компромісу, він завжди повинен діяти відповідно до норм професійної моралі. А ці норми повинні закладатися ще на стадії навчання журналістської професії. І. В. Гриненко зауважує, що мас-медіа є важливим майданчиком для суспільної дискусії, яка, зрештою, формує громадську думку. Журналіст, особливо під час висвітлення політичних подій, має бути об'єктивним і незаангажованим, різнобічно аналізувати причини політичних явищ та процесів і при цьому бути за межами політичного дійства.

Список літератури:

1. Аристотель. Большая этика : сочинения : в 4-х т. Т. 4. Москва : Мысль, 1984. 296 с.
2. Войтович Н. О. Етичні норми політичної реклами та їх особливості в ЗМІ. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 101. С. 128–130.
3. Дуцик Д. Політична журналістика. Київ : Києво-Могилян. акад., 2005. 138 с.
4. Кирильчук В. Т., Решетов О. О. Філософія в короткому викладі. Кіровоград, 2005. 187 с.
5. Кримський С. У суперечці ніколи не народжується істина. *День*. 2001. № 58.
6. Москаленко А. З. Вступ до журналістики. Київ, 1997. 265 с.
7. Політична журналістика як відображення суспільних процесів. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25059/>.
8. Попович М. Громадянське суспільство України: підсумки ХХ століття. *День*. 1999. 31 грудня.
9. Пудич К. В. Політика й етика: соціально-філософський аспект. Кіровоград, 2010. URL : <http://reshebniki-online.com/node/85214>.
10. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика. Москва, 1995. 160 с.

Hrynenko I. V. FORMATION OF POLITICAL ETHICS AMONG FUTURE JOURNALISTS

The purpose of our study is to substantiate the moral incentives, as well as to define the role of ethics for journalists from the political perspective. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: (1) explain the etymology of the concepts of “ethics”, “politics”; (2) to disclose the role of politics in modern society; (3) analyze the lines of intersection of morality and politics; (4) to determine the specificity of moral principles in modern society; (5) reveal the essence of moral compromise as a categorical imperative of political ethics; (6) explain the importance of developing ethics for journalists when covering political issues.

In the article the author uses the following general scientific methods: description (to indicate the theoretical foundations of the work, determine the subject of study); analysis (to characterize theoretical concepts); synthesis (substantiation of the essence of political journalism in terms of morality); generalization (expression of the moral culture of a particular journalist and the entire professional community); induction and deduction (analysis of coverage of political events in the press); structural (for generalization and systematization of the obtained data).

In the article the author considers the importance of forming a journalist's moral culture from the political perspective. In particular, the lines of intersection of morality in the political environment were revealed and the essence of the categorical imperative was found as an important indicator of “moral compromise”, and the possibility of compromise in the field of political journalism was identified. The scientific work characterizes modern society as politicized, which requires the same information product. Hrynenko I. V. points out that the media is a platform for public debate, which ultimately forms public opinion.

Key words: morality and politics; political journalism; professional morality; journalistic activity.

Загороднюк В. С.

Херсонський державний університет

ПОДОРОЖНЯ ЕСЕЇСТИКА В РОМАНІ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА: ПРОБЛЕМА ЖАНРУ І ЕНЦИКЛОПЕДИЗМУ

У статті аналізується подорожня есеїстика в романі Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст». При цьому акцентується увага на її жанрових особливостях, наявності енциклопедичного складника досліджуваного роману. Відомо, що есе існує як самостійний жанр, а в подорожній літературі примінимий нарис. У романі Ю. Андруховича проходить симбіоз двох жанрів, тобто проникнення есе в нарис. Це явище характерне для сучасної публіцистики. Така жанрова дифузія є свідком тестотворчої динаміки, шукання автором нових зображально-виражальних вербальних засобів.

У дослідженні порушується проблема енциклопедизму в «Лексиконі...», бо ж III есе цього твору, що не пов'язані єдиною сюжетною лінією, композиційно представлені в романі за абетковим принципом. І автор розповідає про міста й які враження та асоціації виникли в нього у зв'язку із цим. Таким чином, маємо твір, де публіцистичне і художнє взаємопереплетені й унаслідок цього створюють своєрідну енциклопедію.

В авторській передмові, що названа «ПЕРЕДМОВА типу ІНСТРУКЦІЯ», викладено позицію публіциста про читання цього твору, зроблено деякі історичні екскурси, історію створення енциклопедій, концепцію написання «Лексикону...», доцільність розміщення в ньому матеріалу за абетковим принципом. Ю. Андрухович характеризує абетку як цілісність, визначає її роль і значення в житті людей.

Аналізовані у статті есе дають можливість робити висновки, що їхня змістова наповненість, образність письма створюють читабельність твору, його пізнавальне багатство, культурну комунікацію. «Лексикон...» Ю. Андруховича є твором, у якому подорожня есеїстика гармонійно трансформована в художню образність. Це відзначається у цьому дослідженні. А енциклопедичність роману є творчою знахідкою автора, що вписується у сучасний публіцистично-літературний процес.

Ключові слова: есе, подорожня есеїстика, жанр, енциклопедизм, роман.

Постановка проблеми. У публіцистичному просторі, що межує з художнім, творчість Ю. Андруховича як есеїста відома книгами «Дезорієнтація на місцевості» (1999), «Диявол ховається в сирі» (2006), «Моя Європа» (два есе про найдавнішу частину світу) у співавторстві з А. Стасюком (2001), «Лексикон інтимних міст» (Довільний посібник з геопоетики та космополітики) (2016). У них автор відтворює свою суб'єктивну побачену, почуту, осмислену, інтерпретовану картину дійсності. У нашому разі вона постала перед реципієнтами з подорожей, особливо у романі «Лексикон...», що есеїст здійснив у різні міста різних країн, і, як підсумок цього, появився читабельний твір. Наратив подорожей у ньому є визначальним, сюжетоутворюючим.

У жанровій класифікації традиційно епітет «подорожній» відносять до нарису. Констатуючи те, що жанр є не статичною формою, особливо

в час збільшення інформації та інтенсивної комунікації, спостерігається його гібридизація, взаємопроникнення одного жанру в інший. У сучасних ЗМІ подібне наявне і з іншими жанрами. І це підтверджується публікаціями журналістів-практиків. Про це пишуть у багатьох наукових журналістикознавчих працях. Висвітлення цього аспекту зумовлює і актуальність нашого дослідження. Цим і пояснюється те, що подорожній нарис уже продовжується подорожньою есеїстикою, що трансформується у своєрідний подорожній роман. Проблема сучасної динаміки жанротворення у творах подорожей залишається відкритою, потребує систематизації і узагальнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи О. Александрова, Г. Випасняк, Т. Ковальова, Л. Кройчика, Є. Журбіни, В. Здоровеги, Е. Пономарьова, Г. Поспелова, Є. Прохорова А. Сафронова, А. Сорочана, М. Стефко, М. Стюфляєвої,

С. Травникова, М. Шадріна, В. Шачкова, В. Шкляра про сучасне жанротворення дають можливість у загальному осмислювати і досліджувати цю проблему. У ній ми виділяємо симбіоз есе до нарису, що поглиблює розроблення цієї проблеми і пояснює мету статті – дослідження жанрової специфіки у творі Ю. Андруховича, де есе і нарис взаємопереплітаються, створюючи нове жанрове утворення, інформаційно насичене, зі своєрідним енциклопедизмом, де все ж таки домінує есеїстична спрямованість.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити змістове наповнення подорожньої есеїстики у «Лексиконі...», визначити внутрішню жанрову динаміку цього роману.

Прочитуючи «Лексикон...», роблячи моніторинг його змісту, застосовували історичний і біографічний методи як найбільш доцільні у нашому дослідженні. Історичний метод допоміг забезпечити виявлення найрізноманітніших фактів, зокрема що наявні у відвідуваних містах й інтерпретовані в романі. Вони дали змогу показати політематичність сюжету, що стало й об'єктом цього дослідження, а предметом – його жанрові особливості. Біографічний метод дав змогу акцентувати увагу на діях, учинках подорожнього, подорожуючих, їхніх біографіях, фахових і родинних зв'язках, естетичних уподобаннях, ідеологічних та релігійних переконаннях. Посилаючись на його базові константи, висвітлювали, наприклад, оцінки, судження про визначні місця міст, морально-етичні норми у них, примінення їх до своїх, що засвоювалися з дитинства за принципами народної моралі та етики і в офіційних закладах виховання і навчання. Це забезпечило соціальну достовірність у дослідженні нашого питання.

Виклад основного матеріалу. Задум «Лексикону інтимних міст» уперше виник 2005 р. у Дюссельдорфі. Хоча в есеї «Ужгород, 1965, (?)» автор написав: «Насправді ця книжка починається тут» [2, с. 386]. Очевидно, ідея виношування цього задуму, а він підсилювався подорожжями до міст в яких ще не бував есеїст, розтяглася надовго в часовому вимірі. Ця багатовимірна проблема пояснюється в руслі психології творчості. М. Арнаудов, пояснюючи подібні ситуації, резюмує: «Ця своєрідна активність, дремаюча у царстві позасвідомого, тепер, знаходячись в гармонії з доспівшою художньою концепцією, виступає у свідомість, стає володаркою думки суб'єкта, його ініціативи» [4, с. 371]. Часті подорожі Ю. Андруховича, безсумнівно, стимулю-

вали написання «Лексикона...». На питання, чому описано 111 міст, автор відповів так: «...тому що 11 було замало, а 1111 забагато» [2, с. 8]. І це його авторське право, як і право вибору цих міст. Есеїст у «ПЕРЕДМОВІ типу ІНСТРУКЦІЇ» до цього видання пояснює його концепцію. Вона передусім базується на есеїстичних засадах сприйняття і відтворення світу і себе у ньому. Цей роман має підназву «Довільний посібник з геополітики та космополітики». В есеї «Стасбур, 2004» Ю. Андрухович посилається на есей А. Стасюка «Європо, ти стала більшою». Бо події на Майдані незалежності в Києві 2004 р., їхня ненасильницька концепція призвела до такого: «Це також перемога Європи як етичної вартості» [2, с. 371].

За обсягом матеріалу – це роман. Але не роман-есе, як, наприклад, «Романи Куліша» В. Петрова, «Задля празника», «У сутінках» Р. Горика. Маючи виражену подорожню есеїстичну спрямованість, «Лексикон...» має 111 розповідей, що не пов'язані між собою однією сюжетною лінією. Їх об'єднує інше – авторська позиція, відкрити, донести до реципієнта своє суб'єктивне бачення цих 111 міст, свої від них враження, емоції, переживання. Це дає підстави стверджувати про своєрідний енциклопедизм видання, тільки енциклопедизм не в класичному розумінні цього терміну, а в есеїстичному. Енциклопедичний досвід у Ю. Андруховича вже був, коли він долучився до написання і видання «Глосарія» до часопису «Четвер» (1991), «Малої Української Енциклопедії Актуальної Літератури – МУЕАЛ» (1988). Дослідниця Г. Випасняк про жанрову особливість «Лексикона...» пише: «Оскільки автор концентрується передусім не на детальному зображенні подій, що відбувалися в тому чи іншому місці, а на асоціаціях, особистих враженнях від перебування в іншому культурному просторі, його спогади набувають рис не документальності, а есеїстичності. Оскільки у центрі уваги «Лексикону» – розповіді про подорожі, цілком логічно вважати жанровий патерн травелогу домінуючим» [5]. І це є не віддалення від нарисовості, а проникнення у неї есеїстичних принципів. Не виключається і процес, коли нарисове проникає в есеїстичне. Така міжжанрова дифузія стає реальністю сучасної публіцистики. О. Александров, досліджуючи цю проблему, приходять до такої думки: «Дійсно, жанрова форма таких творів може бути не лише нарисовою, а приймає різні види: листів, записок, статей, репортажів та навіть роману («роман великої дороги»). Автор подорожньої прози використовує певну модель оповіді, яка допускає синтез подорожнього нарису («подорожі») як жанрової

форми з різними видами нарисового жанрового змісту: топографічного, етнографічного, побутово-описового, ландшафтного, етологічного, проблемного та портретного» [1, с. 30]. У Ю. Андруховича перераховані види наявні в його романі, з перевагою есеїстичного змісту, з індивідуальним авторським баченням і його вербальним відтворенням. Його есеїстика наповнена багатьма фактами, що не менше суб'єктивно оцінені, мають оригінальні асоціації. В. Здоровега зараховує Ю. Андруховича до самобутніх сучасних есеїстів [7, с. 247]. Думка цього дослідника про стан сучасного есе така: «Воно значно ширше охоплює коло філософських, науково-популярних, літературно-критичних і власне публіцистичних творів» [7, с. 247]. Це підтверджується «Лексиконом...» Ю. Андруховича. А продовження думки В. Здоровеги акцентується на вимогах до сучасної есеїстики: «Есеїстика потребує специфічного філософсько-письменницького обдарування з притаманною їй ненав'язливістю, особистісним баченням світу, багатством асоціацій, індивідуальністю стилю» [7, с. 247]. У досліджуваному нами творі це наявне.

Композиційний принцип подачі матеріалу в «Лексиконі...» автор вибирає абетковий, як в енциклопедіях. Тому є його порада: «... читайте цю книжку, як вам заманеться, у цілком довільній послідовності, відкривши її на довільній сторінці, неважливо, з кінця, початку чи середини» [2, с. 11]. І ця порада є слушною, адже реципієнт інформацію в енциклопедії відшукує на конкретній сторінці. Хоч у «Лексиконі...» є відступ від правила: місто Чорнобиль подається не за літерою «Ч», а як «ікс». Це наймолодше місто у світі: 1970 р. засновано, 1986 р. перестало існувати у нормальному людському розумінні.

Подорож містами Ю. Андруховичем сприймається й як комунікація. Її розвиток пояснюється різними причинами. Трагічна доля Чорнобиля також сприяла цьому. О. Холод у дослідженні «Комунікаційні технології» констатує: «Події на Чорнобильській АЕС 1986 року стали видатним уроком для фахівців комунікацій і технологій» [12, с. 13]. Намагання радянської системи не комунікувати на тему Чорнобильської катастрофи, применшувати або замовчувати її наслідки спричинило зворотний процес. «Саме після аварії ядерного реактора фахівці почали відкрито говорити про необхідність спеціальних команд, міністерств, комітетів, діяльність яких повинна плануватися як система дій, спрямованих на вихід із кризи, на подолання наслідків катастрофи» [12, с. 13]. Вже в есеї «Ікс, 1970–1986» Ю. Андрухович напише:

«І все ж – якби не Швеція, якби вона не вчинила гвалт на тему аварії, то яким було би продовження? Скоріше за все, ніякого продовження не було б, а було б чергове замовчування чергового мегазлочину» [2, с. 160]. Можна вважати, що цей есей є продовженням комунікації на цю тему, з екскурсами у міфологію, історію, з риторичними питаннями про людину і смисл її життя, згадками про розп'яття апостола Андрія Первозваного, про картину «Останній день Помпеї» Карла Брюллова й яке вона має відношення до історії Чорнобиля. Такий комунікаційний погляд значно доповнює бачення цієї катастрофи не тільки як техногенної, а як катастрофи людського духу або його кризи.

Звичайно, у «Лексиконі...» відсутнє місто з назвою на «ь». Видання починається з подачі української абетки. «Усе, що є текстом нашого життя, починається з азбук і букварів, цих дитячих продовжень абетки. В ідеальному випадку – не тільки починається, а й закінчується» [2, с. 5].

Порушуючи проблему енциклопедизму в «Лексиконі...», зауважуємо, що енциклопедизм ніколи не був і не є найаргументованішою науковою константою. Водночас, він як система є своєрідним компасом у пошуку потрібної інформації. Її якусь частину, що, найімовірніше, ніколи в повному обсязі не увійде у класичні енциклопедії, можна узнати з роману Ю. Андруховича. «Енциклопедії прагнуть фундаментальності. Кожна спроба описати світ через тлумачення понять є максималізмом і межує з безнадійністю» [2, с. 6]. Тому суб'єктивізм «Лексикона...» додає до «тлумачення понять» нових рис, поглядів, характеристик. Ю. Андрухович наводить приклад абсурдності з першої польської енциклопедії Б. Хмельовського (1745–1746): «КІНЬ який із себе, те кожен бачить» [2, с. 6]. У розмаїтті сучасних енциклопедій урахуються уроки ретроенциклопедій, розробляються інноваційні підходи до їх осмислення з метою створення нових енциклопедичних проєктів. «Лексикон...» зі своєю переконливістю вписується у цей процес. Принагідно наводимо думку І. Еккермана, який мав змогу часто спілкуватися з людиною енциклопедичних знань: «Коли б наше життя було тільки із того, що пишуть про нас біографи й упорядники словників, то справді це було б пусте, нічого не варте проведення часу» [6, с. 431]. Енциклопедизм «Лексикону...» – це не тільки констатація чи перелік фактів, а й враження від них.

Експозицією роману є есе про швейцарське місто Аарау. Зразу ж дається фонетична характеристика назви цього міста: «Я відкриваю рота

і вимовляю «Аарау», якомога довше розтягуючи задоволення від аа» [2, с. 12]. Ю. Андрухович презентує його читачеві написом до пам'ятника: «Гайнріх Цшокке. 1771–1848. Письменникові, державному мужеві і другуві народу – Батьківщина» [2, с. 12]. І з цього робить висновок про взаємовідносини письменника і держави в сучасних українських реаліях.

І так у кожному з 111 есеїв постає і розкривається інша проблема. Якщо узагальнювати, то кожний із них виконує комунікативну функцію. Залежно від поставлених та описуваних автором проблем. Він у есеї «Белград, 2002» виступає в ролі лектора з темою «...про повернення деміургів» [2, с. 30]. Її презентація успішно пройшла в Нью-Йорку, Парижі, Лондоні, а в Белграді комунікація з аудиторією не склалася. Її склад зі студенток факультету філології тільки уважно слухав у виконанні Андруховича вірш Неборака «Ляля Бо». Для молодіжної аудиторії це спрацювало. Комунікація налагодилася. Автор «Пісеньки Ляля Бо» В. Неборак у своєму есеї «Ретеррад(я)» зауважив: «На все свій час і всьому своє місце» [3, с. 358]. А в есеї «Берлін, 1993–2009» комунікативний образ подано в іншому вияві: «Ми ніяк не могли натішитися перемогою капіталізму. Наші медіа, що згідно з помахом чарівної палички Горбі ставали все вільнішими, розповідали про капіталізм усе більше позитивних речей» [2, с. 37]. І комуні канти, і комунікатори мали неофітську неупередженість, інформація сприймалася і передавалася динамічно, адже вона була нова і для нової аудиторії. С. Квіт зазначає: «Опитування громадської думки також засвідчує, що реакція громадян на зміни в медіа та їхня оцінка загалом збігаються зі стереотипами у сприйнятті чи несприйнятті змін у країні» [9, с. 90]. І зміни відбуваються, і комунікаційні, і громадської думки, і медійні, і публіцистичні, і літературні. Звичайно, темп та їхня якість – це вже інше питання.

Опис вражень від кожного міста залежить від авторського задуму, яку мету він ставить перед собою, якою інформацією володіє. Ю. Андрухович у кожному есе подає інформацію, що ще не стала загальновідомою або, якщо вона такою вже є, то автор знаходить таку форму її висвітлення, такий кут її бачення, що це цікаво реципієнтам. Наприклад, спокуса написати про місто Лондон є безперечною. Кожний, хто бажає це зробити, без особливих зусиль відшукає багато матеріалу про столицю Англії. Андрухович знаходить своє авторське бачення цього міста і в півторасторінковому есе «Лондон, 2002» описує траурну цере-

монію, свідком якої він був і яка безпосередньо пов'язана з історією Англії. «Королева-матір Єлизавета Бовз-Лайон, остання імператриця Індії, переставилася 30 березня 2002 року на 102-му році свого монаршого життя, розтягнутого на все XX століття з невеличким XXI бонусом» [2, с. 240]. Детальний опис поховання королеви віддзеркалює давні англійські імперські традиції, які не завжди з пієтетом сприймаються сучасником, що і прочитується у цьому есе. Та в ньому є те, що називають концентрацією думки, автор стисло й образно передає описом «Похорону Століття» [2, с. 240] символ влади, що передається із давнього минулого і адаптується в сучасні реалії.

Наявність великої за обсягом інформації про 111 міст і асоціацій від неї творчо вписалося в «Лексикон інтимних міст». Слово «інтимних» тут сприймається не в значенні відносин між чоловіком і жінкою, хоча і це у книзі є, а в значно ширшому діапазоні, у проникненні авторського «я» до секретів і таємниць міст, забутих тем і проблем, під час розкриття яких образ міста постає в новому амплуа. Наприклад, автор, пишучи про Рим в есеї «Рим, 2006», заздалегідь перестраховується: «Писати про Рим – це наче взагалі писати. За що не візьмися, всюди безмежність. Про що не пиши, ніяк не помістиш» [2, с. 355]. Тим більше про давню римську міфологію. Адже: «Судити про древню Римську міфологію надзвичайно важко...» [10, с. 380]. І автор зупиняється на темі котів. При цьому «шматки прастарого Риму» [2, с. 357] все ж таки влітаються у його розповідь. Це дає можливість показати тяглість традиції, коли з фрагментами давньої римської культури зображаються супутники людей – коти, що мешкають у центрі Риму.

А про ще одне відоме місто – Єрусалим, у якому автор не був, написано чотири речення. І четверте ми цитуємо: «Та я в ньому все рівно буваю – завжди, коли намагаюся молитися» [2, с. 137].

Молитва була завжди наявна у літературі подорожей. Релігійне паломництво, що відображено різножанрово у різних джерелах, є не тільки географічною дорогою, а й духовною. «Обсерватор фокусується не лише на шляху географічним простором, а й на своєму внутрішньому світі. Оповідь про подорож збагачується відображенням духовного життя мандрівника, світ та людина тут рівновеликі, шлях розуміється не лише як реальний рух ... а й як духовне сходження пілігрима» [1, с. 15]. І коли в есеї «Золотий потік, 2007» Ю. Андрухович пише про релігійне спустошення, то це означає, що подорож географічна затьмарюється духовним

занепадом, а без духовного складника, без когнітивного її спрямування дорога або ж подорож залишається тільки фізичним рухом. Л. Мішель у праці «Шлях мовчання у традиції отців-пустельників» зазначив: «Ми перебуваємо на шляху...» [11, с. 42]. Це шлях безперервного духовного вдосконалення. Він є у «Лексиконі...» Ю. Андруховича, далеко не однозначний і не зразковий, але він є. Персонажі роману, проходячи його, стверджують духовне своєю комунікацією, міжкультурною комунікацією, діями, вчинками, переконаннями. Вони як реципієнти інтегровані в інтернетний інформаційний простір, є персонажами традиційної паперової книги. Вони стають типовими образами сучасного публіцистичного і літературного процесів. Н. Зражевська зазначає: «Цю особливість помітив ще Маршал Маклюєн, назвавши «електронною людиною» сучасну людину, яка вибирає серед різних типів спілкування миттєву комунікацію, а не повільне втілення прогностичних енциклопедичних програм шляхом їх поступового осмислення» [8, с. 93]. Залишається лише підтвердити, що енциклопедизм для сучасної людини не може бути відмінним якимось штучним методом, його затребуваність трансформується з урахуванням сучасних особливостей споживання інформації.

Один з авторських прийомів знайомлення з містами – це знайомлення з їхніми мапами. «Так, мапи – моє все» [2, с. 8], – заявляє Ю. Андрухович. Тому слово «мапи» часто вживане у «Лексиконі...». Наприклад, коли йдеться про мапи Барселони, Венеції, Вільнюса, Гайсина, Гетеборга, Детройта, Нью-Йорка, Лісабона, Львова, Москви, Пітсбурга, Праги. Рівноправно з ними вживаються слова «путівник», «топографія».

В есеї «Острог, 2006», переймаючись проблемами цього міста, людською безпам'ятністю, байдужістю, автору тут бачиться «топографічна діра» [2, с. 315], душевне опустошення від побаченого.

Знайомлячись з есеєм про «ЛьВІВ, завжди», зокрема і за мапами, читач відкриває для себе назви таких його розділів: «Місто-порт», «Місто-перехрестя», «Місто-цирк», «Місто-дурисвіт», «Місто-кат», «Місто-жертва», «Місто-патріот», «Місто-дисидент», «Місто-цвинтар», «Місто-симулякр», «Місто-фантозм». У кожному з них своя історія, свої перипетії, своя енциклопедія і жанрова специфіка.

Авторська порада щодо читання «Лексикону...» з будь-якої сторінки є логічною, абетковий метод енциклопедії передбачає пошук і сприйняття інформації саме за абеткою. У цій закономірній хаотичності закладений оптимальний пошук інформації. За цим принципом побудоване і дане дослідження. То й і есе, що розглядається нами, для цього взяті довільно.

Висновки і пропозиції. Отже, жанрова проблема у «Лексиконі...» не є однозначною, оскільки традиційно есе існувало й існує здебільшого як самостійний жанр. У даному разі його трансформація до подорожніх творів, а до них у першу чергу відноситься нарис, свідчить про симбіоз жанрів або жанрову дифузію. Ці есеї становлять романне полотно, їм властиві динаміка подорожі, широкий спектр асоціацій та інформації. Це породжує своєрідну енциклопедичність твору з есейною характеристикою й оцінкою, що, своєю чергою, потребує детальнішого вивчення і дослідження в інших творах Ю. Андруховича, перерахованих на початку цієї статті.

Список літератури:

1. Александров О. Подорожній нарис: «пам'ять жанру». *Діалог: Медіа-студії*. 2015. Вип. 20. С. 8–35.
2. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст (Довільний посібник з геопоетики та космополітики. Чернівці : Meridian Czernowitz. 2016. 436 с.
3. Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу-Ба-Бу. Вибрані твори. Львів : Піраміда. 2007. 392 с.
4. Арнаудов М. Психологія літературного творчства. Москва : Прогресс, 1970. 654 с.
5. Випасняк Г. Жанрові особливості «Лексикону інтимних міст» Юрія Андруховича та «Абетки» Чеслава Мілоша. URL : <http://esnuir.eenu.elu.ua/bitstream/123456789/5715/1/7.pdf>.
6. Эккерман И. Разговоры с Гете. Ереван, 1988. 672 с.
7. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів : Паіс, 2004. 268 с.
8. Зражевська Н. Масова комунікація і культура. Черкаси : Брама-Україна, 2006. 172 с.
9. Квіт С. Масова комунікація. Київ : Києво-Могилянська акад., 2008. 206 с.
10. Мифы народао мира / гл. ред. С. Токарев. Москва : Сов. Энциклопедия, 1987. Т. 2. 719 с.
11. Лярош М. Шлях мовчання у традиції отців-пустельників. Київ : Видавничий відділ, 2014. 188 с.
12. Холод О. Комунікаційні технології. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 212 с.

**Zagorodniuk V. S. THE TRAVEL ESSAY IN THE NOVEL
“THE LEXICON OF INTIMATE CITIES” BY YURI ANDRUKHOVICH:
THE PROBLEM OF GENRE AND ENCYCLOPEDIAIC LEARNING**

The article analyzes the travel essay in the novel by Y. Andrukhovich, “The Lexicon of Intimate Cities”. At the same time, attention is focused on its genre features, the presence of the encyclopedic component of the novel under study. It is known that the essay exists as an independent genre, and in travel literature is applicable to a feature article. However, in the Andrukhovich novel, there is a symbiosis of two genres, that is, the penetration of an essay into a feature article. This phenomenon is characteristic of modern journalism. Such genre diffusion is evidence of texturing dynamics, the author’s search for new, figuratively expressive verbal means.

This study addresses the issue of encyclopedism in Lexicon ... For 111 essays of this work, which are not connected by a single plotline, are compositionally represented in the novel according to the alphabetical principle. The author talks about cities, and what impressions and associations arose within him in connection with this. Thus we have a work where journalistic and artistic genres are intertwined and subsequently create a kind of encyclopedia.

In the author's preface, which is called "FOREWORD of the INSTRUCTION type", he lays out the position of the publicist on reading this work, having made some historical excursions, the history of creating encyclopedias, the concept of writing the “Lexicon ...”, the feasibility of placing material in it and the alphabetical principle. Andrukhovich characterizes the alphabet as integrity and denotes its role and significance in people's lives.

The analyzed essays in the article make it possible to conclude that their substantial content, the imagery of the letter creates the readability of the work, its cognitive weakness, and cultural communication. “The Lexicon ...” by Andrukhovich is a work in which the travel essay is harmoniously transformed into artistic imagery. That is what is noted in this study. And that the novel has been written in an encyclopedic way is a creative find of the author, which fits into the modern journalistic-literary process.

Key words: *essay, travel essay, genre, encyclopedic, novel.*

Козак С. Б.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

МІСІЯ ЕМІГРАЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ВАСИЛЯ ГРИШКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISУ «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»: НІМЕЧЧИНА, 1945 – США, 2000)

Важливим фактором боротьби за незалежність України на сторінках часопису «Українські вісті» була публіцистика ряду його провідних авторів, зокрема Василя Гришка. Мета цього дослідження – з'ясувати роль і значення публіцистичної спадщини Василя Гришка на сторінках газети «УВ» у громадсько-політичному житті української еміграції, визначити її головні проблемно-тематичні напрями, зокрема ті, які стали місією-покликанням і завданням усієї підсоветської еміграції після Другої світової війни. Понад чотириста публікацій Василя Гришка в газеті «УВ» – такий підсумок його співпраці із часописом. Завдяки основному методу дослідження – аналізу значної частини його матеріалів – нам вдалося з'ясувати, що багатоаспектна публіцистична спадщина Василя Гришка спирається на ґрунтовну дослідницьку базу і життєвий досвід, вирізняється глибокою реалістичністю окреслених ним способів розв'язання української проблеми, є свідченням того, що він завжди – і як публіцист, і як ідейно-політичний діяч – переймався проблемами українського народу на Батьківщині. Він привернув увагу насамперед самих українців до низки нагальних питань, зокрема до нашої національної дійсності в українській «межовій ситуації». Задовго до незалежності України публіцист збагатив дослідницько-інформаційний простір такими проблемами, як «суверенізація України» включно з її фактичним усамостійненням через реалізацію права на вихід із СРСР, існування вільної преси української еміграції як суттєвого фактора на шляху втілення політичної мети. Таким чином, низка українських проблем, які Василь Гришко порушив на сторінках «УВ», стала ідейним дороговказом – важливою місією якщо не для всього, то таки для значної частини українського еміграційного середовища після Другої світової війни.

Ключові слова: Василь Гришко, «Українські вісті», публіцистика, часопис, еміграція, стаття.

Постановка проблеми. 2000 року вийшло останнє число газети «Українські вісті» (далі – «УВ»), яка у 1990-х стала органом Фундації ім. Івана Багряного. Видавці вважали, що вона виконала свою місію, оскільки діаспора тоді вже мала безпосередні зв'язки з Україною, звідки й отримувала всю необхідну інформацію [1, с. 10]. Таким чином, після 55-ти років існування у важких умовах чужини випуск легендарного часопису припинено – не через матеріальні труднощі (хоча вони були впродовж усієї його історії) чи якісь інші причини, а тому, що видання уже сповнило своє призначення.

Завдання ж друкованого органу, заснованого представниками політичної еміграції, зокрема тим її середовищем, яке 1945-го року створило «УВ», полягало – і це очевидно й зрозуміло – насамперед у боротьбі за державність України і формуванні демократичних засад її існування (на зразок тих країн, у яких їм, представникам еміграції, довелося вкорінюватися й жити). Важливим фактором

боротьби за незалежність України на сторінках часопису була публіцистика ряду його провідних авторів, зокрема Василя Гришка.

Публіцистичне слово Василя Гришка – чи не першого послідовника Івана Багряного – вирізняється глибокою реалістичністю окреслених ним способів розв'язання української проблеми. Його багатоаспектна публіцистична спадщина спирається на ґрунтовну дослідницьку базу і життєвий досвід, якого автор набув, подолавши шлях, як сам не раз означував, «навколо світу»: від Яготинської школи на Полтавщині (нині – Київщина) до Вашингтонського університету в США, де захистив докторську дисертацію. Шлях цей проліг через роки тюрем і колимської каторги, які зробили його політв'язнем, а згодом – активним політемігрантом на Заході. [2, с. 23–30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистика Василя Гришка – це, крім дописів у періодиці, низка окремо виданих праць (брошур, книжок), а також радіоскриптів, які

прозвучали в ефірі радіо «Свобода» під псевдонімом Віктор Гринько. Частково його публіцистична спадщина з'явилася друком – у двох томах – за сприяння Фондації ім. І. Багряного у видавництві «Смолоскип» [3]. Одним із перших, хто на сторінках засобів масової інформації незалежної України розповів про Василя Гришка, був відомий учений Віталій Дончик [4]. Невтомний дослідник з діаспори Олексій Коновал упорядкував збірник «УРДП» [5, с. 194–200], у якому вперше в незалежній Україні опубліковано біографію Василя Гришка та інші важливі матеріали про нього.

Утім, попри значну кількість заокеанських видань Василя Гришка, з-поміж них і англomовних, які стали для західних науковців вагомим підґрунтям до вивчення цілого спектру підсоветської проблематики, особливо в період холодної війни, а також низку україномовних, що побачили світ завдяки зусиллям діаспори, його публіцистика, до того ж найсуттєвіша її частина, яка видрукувана в часописі «УВ», досі залишалася неопрацьованою.

Постановка завдання. Мета цього дослідження – з'ясувати роль і значення публіцистичної спадщини Василя Гришка на сторінках газети «УВ» у громадсько-політичному житті української еміграції, визначити її головні проблемно-тематичні напрями, зокрема ті (насамперед видавання часопису як вільної трибуни українського слова), які стали місією-покликанням і завданням усієї підсоветської еміграції після Другої світової війни.

Головний метод дослідження – це аналіз публікацій часопису «УВ» (Німеччина, 1945 – США, 2000). Завдяки історичному методу ми отримали можливість вивчати об'єкти у хронологічній послідовності. Таким чином, на підставі створеного нами хронологічного покажчика проаналізовано значну частину публіцистичних матеріалів Василя Гришка на шпальтах видання. Для теоретичної оцінки значення спадщини одного з найавторитетніших публіцистів української діаспори використано метод узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Усього в часописі «УВ» надруковано 403 дописи Василя Гришка різних жанрів (статті, доповіді, рецензії, літературознавчі розвідки тощо). Хронологічні межі цих публікацій такі: перша – 18 лютого 1948 р. (про фальшування історії України окремими істориками) [6], а остання – 16 липня 1995 р. (слово до ювілейного з'їзду УРДП) [7].

Варто зауважити, що не лише публіцистичні статті (есе, нариси, портрети), а й більшість його

матеріалів інших жанрів, зокрема літературно-критичних, мають виразне публіцистичне забарвлення. За словами самого Василя Гришка, це відбитки того часу, коли він брав активну участь в ідейному житті свого народу, як в Україні, так і в українській західній діаспорі, тобто за межами Батьківщини. Хоча всі ці матеріали написані для еміграційного часопису, а отже, поза Україною, проте в них висловлено думки щодо тих подій, що стосуються українського загальнонаціонального буття, яким автор жив і на чужині, – як діяльний учасник політичної еміграції, голова УРДП, коментатор радіо «Свобода», як головний редактор «Українського Прометей» і особливо – автор і член редколегії «УВ» [8].

Один із провідних аспектів його публіцистичної творчості в часописі «УВ» ґрунтується на об'єднанні зусиль української еміграції, всього українського народу навколо ідеї визволення підсоветської України. І в цій важливій справі В. Гришко, без сумніву, перший послідовник Івана Багряного на еміграції, позицію якого він доповнює й розвиває в низці праць. «Будемо ж ми всі такою однією родиною, невіддільною часткою українського національного фронту, що в ньому українська еміграція є тільки одним зі складників великої української цілості, основою якої є і буде завжди не еміграція, а наш народ на Батьківщині», – зазначає В. Гришко [9, с. 107].

Про значну частину його публіцистичного доробку на сторінках «УВ» можна сказати, що це не лише голос автора і його погляд, а й позиція того еміграційного середовища, до якого він належав, яке, зрештою, представляв. Підтвердженням цього, приміром, може бути стаття «Наше місце в бою», написана далекого вже нині 1975-го, в якій В. Гришко, наголошуючи на важливості існування вільного слова на прикладі часопису «УВ», розкриває й одне з основних завдань (місію) політичної еміграції, зазначаючи: «Наша вільна преса за кордоном – це не тільки головне, але фактично й єдине наше місце в бою за ту справу, заради якої ми (пригадаймо!) прирекли себе на еміграцію» [10, с. 1]. Саме в цій статті публіцист акцентує на тому, що «бій за національне існування українського народу та української людини» відбувається передусім у ділянці творчої думки, вираженої словом (у формі книжки, часопису тощо). За визначенням В. Гришка, силу друкованого слова на фронті протиборства підневільних народів і їхніх поневолювачів у советській імперії найяскравіше видно з того, як його боялися володарі тієї імперії, що «чулися безсилимими проти вільного

слова, яке є словом правди; бо ж правда – це найсильніша зброя, яка так чи інакше зрештою таки перемагає».

Оцінюючи значення часопису «УВ» як приклад того особливого завдання, яке взяло на себе еміграційне середовище, Василь Гришко підкреслює, що «володарі і слуги советської імперії» особливо боялися українського слова, бо саме «українське слово в підневільній Україні – це найперша зброя національної самооборони, а вільне українське слово, що є словом правди про національну кривду, – це наймогутніша зброя національної самомобілізації для боротьби за свободу».

Часи змінилися, втім, ствердити беззастережно, що вже зникли поборювачі вільного українського слова, зарано, бо хоч советська імперія юридично зникла, та водночас вона живе у прагненні відродитися, веде бій проти України шляхом знищення її найголовнішої підвалини – української мови. Прибічники советської ідеології, які в час Гришка побоювалися того, що українське слово «розвивалося поза межами засягу їхньої влади – за кордоном у вигляді різноманітної видавничо-пресової діяльності тієї частини українського народу, що опинилася на становищі вільної української еміграції» [11, с. 2], перетворилися на російських прибічників (як внутрішніх, так і зовнішніх), які й надалі лякаються розвитку цього слова – української мови – тепер уже на теренах держави України.

Коментарі Василя Гришка, зокрема ті, які присвячено національно-політичним процесам в Українській РСР, збагатили інформаційний простір української еміграції новою, почасти несподіваною проблематикою, стали рушійною силою і стимулом для обговорення. Так, приміром, після публікації його статті «Третя сила, третій шлях, третя революція» [12] виникла дискусія, в перебігу якої автор написав низку полемічних статей, що з'явилися в періодиці, насамперед в «УВ». Загалом за десятиріччя – упродовж 1970-х – з-під пера публіциста вийшли сотні оглядів і коментарів на актуальні національно-політичні теми, які були надруковані переважно в цьому часописі. В цей же час у газеті опубліковано й немало його статей, найпомітніші з яких – це доповіді на форумі УРДП і Конгресі української вільної політичної думки [13]. Ось кілька з них: «Час на перегляд і час на зміни» (1975) [14, с. 2], «Песимізм, оптимізм чи реалізм?» (1976) [15], «Хто винен?» (1973) [16], «З перспективи трьох десятиріч» (1976) [17].

Вражає далекоглядність Василя Гришка і його однодумців, які понад півстоліття тому бачили

приреченість і неминучий крах російської імперії – СРСР. Не кажучи вже про те, що публіцист одним із перших розповів світові про Голодомор 1932–1933 рр., підтвердженням чого є низка статей в «УВ», присвячених цій болючій темі: «Москва сльозам не вірить», «Харків, весна 1933 року» [18]. Таким чином, він допоміг українському суспільству зробити надзвичайно важливий крок в осмисленні цієї трагедії як геноциду української нації [19]. Сам переживши голод, В. Гришко після глибокого аналізу, що ґрунтувався на документах і свідченнях людей, довів, що причиною Голодомору 1933-го насправді була не колективізація, а реакція Москви на бурхливе українське відродження.

Нагадаю, що до 45-річчя народобвиства 1933 р. (ще один з термінів на означення цієї трагедії, який зустрічаємо на шпальтах «УВ») опубліковано працю В. Гришка «Український голокост» українською мовою, а до 50-річчя голоду її видано англійською мовою [20], як і доповідь про голод під назвою «Замах на життя нації» [21]. До цих видань увійшли матеріали, частина яких спершу побачила світ на сторінках часопису «УВ».

Певне, не буде зайвим наголосити на тому, що на формування поглядів Гришка-публіциста, а відтак і на проблематику його публіцистичної спадщини (принаймні на її головні напрями), вплинуло (не могло не вплинути!) пережите автором, особливо йдеться про ті сторінки його біографії, які просякнуті такими фактами, як арешти, переслідування, ув'язнення, голодомор тощо. Прикметно, що важливим джерелом дослідження його життєпису також є матеріали часопису. Ось вони – деякі штрихи до портрета публіциста, списані зі шпальт «УВ».

Навчався Василь Гришко (15.01.1914 р., м. Дубно Волинської губ., нині Рівненської обл. – 12.10.2008 р., м. Галендейл, США) на літературному факультеті Харківського університету. В 1931 р. почав друкуватися. 1936-го р. його «викрили» і виключили з університету, а через рік заарештували і відправили на Колиму, де він перебував упродовж 1937–1939 рр. У 1940 р. пощастило звільнитися. Під час німецької окупації працював у газеті «Голос Полтавщини» і редактором міського радіомовлення. Взимку 1943 р. виїхав на Захід. Протягом 1945–1949 рр. був у таборах для переміщених осіб в Карлсфельді та Міттенвальді. В 1948 р. став членом УРДП, а згодом – її головою (1967–1975). У 1949 р. він – редактор відділу української політики в газеті «Українські вісті» (Новий Ульм). Переїхавши до США, В. Гришко працював

на різних фабриках у Нью-Йорку й одночасно брав участь у громадсько-політичному житті української еміграції. В 1954–1955 рр. редагував газету «Український Прометей» (Детройт). З 1955-го по 1959 р. викладав українську мову в американській військовій школі в Монтерей. У 1959–1960 рр. навчався в аспірантурі Каліфорнійського університету в Берклі, де здобув ступінь магістра бібліотекознавства зі спеціалізацією «Слов'янські мови і літератури». Впродовж 1960–1969 рр. працював бібліографом Вашингтонського університету в Сієтлі. 1974-го р. став доктором філософії в галузі слов'янської філології (дисертацію захистив у 1972 р.). З 1969-го по 1973 р. був політичним коментатором радіо «Свобода» в Мюнхені, а пізніше – у Нью-Йорку. Член ОУП «Слово», ПЕН-клубу та член-кореспондент УВАН у США [22].

Суттєве місце у творчому доробку В. Гришка посідають аналітичні матеріали, які розкривають різні аспекти української проблеми: засади української національної політики, потребу українізації і дерусифікації, порушують важливі питання співвідповідальності української радянської інтелігенції за занепад української культури в УРСР, висвітлюють суть поняття «український буржуазний націоналізм» в СРСР [23] тощо. Особливістю багатьох його публікацій є й те, що їх заголовки чітко вказують на проблеми, яким ці статті присвячено, таким чином допомагають читачеві зорієнтуватися у тематичній палітрі матеріалів. Наприклад: «Два обличчя фальшивого “інтернаціоналізму” в СРСР», «Про “національно-культурне” життя Української РСР як фарс», «Русифікація в Україні як фальшива маска так званого “інтернаціоналізму”», «За що карають Левка Лук'яненка?», «Тінь “старшого брата” над народами національних республік СРСР» [24] та низка інших.

Переконливо звучить голос автора і тоді, коли йдеться про захист репресованих патріотів в Радянській Україні, причому тематичний діапазон цих публікацій доволі широкий – тут і розповіді про щойно засуджених, і план дій української еміграції у справі реальної допомоги – як моральної, так і матеріальної – ув'язненим, і хронологія системних провокацій КДБ, спрямованих на діячів культури [25]. Невіддільним складником цієї теми є увага публіциста до самвидаву, його заборон і переслідувань [26], унаслідок чого на шпальтах часопису регулярно з'являлися ґрунтовні відгуки на твори дисидентів, що тоді було важливою моральною підтримкою українських звитяжців. Таким чином, завдяки фаховому слову Василя

Гришка читач «УВ» мав змогу систематично знайомитися із самвидавними (чи виданими за кордоном) творами («Золоті ворота» Олесея Бердника, «За східним обрієм» Данила Шумука, «Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби тощо), а також з його оповідями про письменників-в'язнів (зокрема про безстрашну громадянську позицію Гелія Снегірьова [27] чи про те, як письменник Микола Руденко став політичним в'язнем [28] тощо).

Повернення історії українського народу, зусилля еміграції проти її фальшування – це ще один суттєвий цикл ідеологічної публіцистики Василя Гришка, в матеріалах якого автор з-поміж іншого розвінчує «московську легенду про візантійську спадщину», бажання Москви прибрати до рук цілі століття української історії [29]. Публіцист називає речі своїми іменами і тоді, коли зазначає, що в Радянській Україні оголошено війну проти української історії [30]. Зокрема, у статті «Антиукраїнська “історія Української РСР”» він підкреслює, що в Українській РСР у той час не було навіть такого поняття, як «українська історія». Мало того: предмет «Історія України» не вивчали в школах. Щоправда, існувала «Історія Української РСР», але ж це, як пише В. Гришко, «лише територіальне доповнення до так званої «Історії СРСР», що була не чим іншим, як історією Російської імперії, її колоніальних завоювань і перетворення на те, що називалося Радянським Союзом». Також автор наголошує: проблема не лише в тому, що в Українській РСР немає української історії, а ще й у тому, що під назвою «Історія Української РСР» українську історію замінено фактично на АНТИУкраїнську. Адже суть офіційної «Історії Української РСР» полягає в тому, щоб довести: ніякої власної історії український народ узагалі не мав, натомість подано тенденційну добірку деяких фактів, які стосуються опанування України Росією, і це, за словами публіциста, змальовано як головний і навіть єдиний зміст історичного процесу в Україні [31]. Такий стан речей письменник називає насильством над українською історією [32].

Значну частину публіцистичного доробку В. Гришка присвячено надбанню українських письменників, зокрема еміграційних (Григорія Костюка, Петра Карпенка-Криниці та інших). Причому творчість більшості з них він розглядає як спадщину речників української самостійницької ідеї, а про Івана Багряного говорить як про «ідейного співучасника сучасного самовизволення України» [33]. Тематика низки статей

публіциста стосується актуальності національно-політичних поглядів Шевченка в Україні [34].

Статтям Василя Гришка притаманна глибока аналітичність, точність і стислість вислову. Влучна аргументація, відповідність наведених фактів, уміння ними оперувати, опрацювання величезної кількості документів додають його текстам переконливості. Знання реалій підсоветської дійсності, багатолітній досвід праці коментатором на радіо «Свобода», хист у поданні фактів, здобута як в Україні, так і в США освіта, а ще любов до Батьківщини – ось складники вагомого і помітного публіцистичного доробку Василя Гришка на шпальтах «УВ».

Понад чотириста публікацій Василя Гришка в газеті «УВ» – такий підсумок його співпраці із часописом. Варто зауважити, що це один із найзначиміших показників, якщо брати до уваги всю українську закордонну журналістику. Водночас і сам автор отримував чималий стимул для творчості від роботи в «УВ», адже ж поруч з ним літопис видання творили такі відомі публіцисти, як Іван Багряний, Юрій Лавріненко, Віталій Бендер, Михайло Воскобийник, Григорій Костюк, Василь Кубрик (А. Ромашко), Семен Підгайний, Олексій Коновал та багато інших з того грона, завдяки якому часопис, проіснувавши аж 55 років, припинив виходити з друку лише тоді, коли виконав свою місію.

Висновки. Публікації Василя Гришка в «УВ» – свідчення того, що він завжди – і як публіцист, і як ідейно-політичний діяч – переймався проблемами українського народу на Батьківщині. Автор вважав свої статті «звітом для історії». Він привернув увагу – насамперед самих українців – до низки нагальних питань, зокрема до нашої національної дійсності в українській «межовій ситуації». Під нею він розумів вирішальне історичне випробування національної вартості українського народу на межі його національного «бути чи не бути» в умовах тотальної русифікації [35]. Тоді ж, у 1970-х, він наголошував на потребі звільнитися від будь-яких ілюзій щодо зовнішнього світу й зосередитися на власній відповідальності за національне буття. Задовго до незалежності України публіцист збагатив дослідницько-інформаційний простір такими проблемами, як «суверенізація України» включно з її фактичним усамостійненням через реалізацію права на вихід із СРСР [36], існування вільної преси української еміграції як суттєвого фактора на шляху втілення політичної мети. Таким чином, низка українських проблем, які Василь Гришко порушив на сторінках «УВ», стала ідейним дороговказом – важливою місією якщо не для всього, то таки для значної частини українського еміграційного середовища після Другої світової війни.

Список літератури:

1. Дзюба Іван. Енциклопедія українського опору. Козак С. «Українські вісті» в Європі й Америці: бібліографічний покажчик змісту газети «Українські вісті» (1945–2000): у 2-х т. Київ : Літературна Україна / Ярославів Вал, 2010. Т. 1. С. 10.
2. Козак С. Василь Гришко. Козак С. З усіх чужин. Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово», 1997. С. 23–30.
3. Гришко Василь. Карби часу: історія, література, політика, публіцистика: у 2-х т. Київ : Смолоскип. Т. 1, 1999. 865 с.; Т. 2, 2009. 524 с.
4. Дончик В. Гідно пройдений шлях: Василеві Гришку – 80. Літературна Україна, 1994. 31 березня.
5. Василь Гришко. З автобіографії. Українська революційно-демократична партія (УРДП – УДРП) : збірник матеріалів. Чикаго – Київ, 1997. С. 194–200.
6. Відкритий лист українських істориків. *Українські вісті*. 1948. Ч. 15, підписи : В. Крупницький, Н. Полонська-Василенко, В. Гришко та ін.
7. Гришко Василь. За українську Україну. *Українські вісті*. 1995. Ч. 29.
8. Коновал О. Василеві Гришкові – 80. *Українські вісті*. 1994. Ч. 5.
9. Гришко В. Україна сьогодні і ми. Торонто, Нью-Йорк : В-во «Молода Україна», 1954. С. 107.
10. Гришко Василь. Наше місце в бою. *Українські вісті*. 1975. Ч. 1–2. С. 1.
11. Гришко Василь. Наше місце в бою. *Українські вісті*, 1975. Ч. 1–2. С. 2.
12. Гришко Василь. Третя сила, третій шлях, третя революція. *Українські вісті*. 1969. Ч. 40–41.
13. Козак Сергій. «Українські вісті» в Європі й Америці: бібліографічний покажчик змісту газети «Українські вісті» (1945–2000) : у 2-х т. Київ : Літературна Україна / Ярославів Вал, 2010. Т. 2. 560 с.
14. Гришко В. Час на перегляд і час на зміни. *Українські вісті*. 1975. Ч. 23–24. С. 2.
15. Гришко В. Песимізм, оптимізм чи реалізм? *Українські вісті*. 1976. Ч. 15.
16. Гришко В. Хто винен? *Українські вісті*. 1973. Ч. 12.
17. Гришко В. З перспективи трьох десятиріч. *Українські вісті*. 1976. Ч. 3–4.
18. Гришко В. Харків, весна 1933 року. *Українські вісті*. 1973. Ч. 16.

19. Козак С. За страчених голодом. *Дзеркало тижня*. 2004. 12 листопада.
20. З'явилася англomовна книжка Василя Гришка «Український голокост 1933». *Українські вісті*. 1983. Ч. 47.
21. Ще одна праця про голод 1933 року. *Українські вісті*. 1984. Ч. 13–14.
22. Козак Сергій. Василь Гришко. *Українські вісті*. 1994. Ч. 23.
23. [Гришко В.]. Вигадки і правда про «буржуазний націоналізм» в СРСР. *Українські вісті*. 1974. Ч. 18, підпис : Віктор Гринько.
24. [Гришко В.]. Тінь «старшого брата» над народами національних республік СРСР. *Українські вісті*. 1976. Ч. 37, підпис: Віктор Гринько.
25. [Гришко В.]. Нові провокації КГБ проти українських діячів культури. *Українські вісті*. 1973. Ч. 13, підпис: В. Гринько.
26. [Гришко В.]. Правда про Самвидав та репресії проти нього. *Українські вісті*. 1973. Ч. 42, підпис: В. Гринько.
27. Гришко В. Громадянська відвага Гелія Снегір'ова. *Українські вісті*. 1977. Ч. 47–52.
28. [Гришко В.]. Микола Руденко, «Мухомор» та «люди з замками на губах». *Українські вісті*. 1977. Ч. 37–38, підпис: В. Гринько.
29. Гришко Василь. Московська легенда про візантійську спадщину. *Українські вісті*. 1952. Ч. 98.
30. Гришко В. Війна проти української історії в Українській РСР. *Українські вісті*. 1974. Ч. 26–27.
31. Гришко В. Антиукраїнська «історія Української РСР». *Українські вісті*. 1975. Ч. 8. С. 2.
32. [Гришко Василь]. Насильство над українською історією в Українській РСР. *Українські вісті*. 1979. Ч. 6, підпис: Віктор Гринько.
33. Гришко В. Іван Багряний – ідейний співучасник сучасного самовизволення України. *Українські вісті*. 1991. Ч. 39.
34. Гришко В. Актуальність національно-політичних поглядів Шевченка на Україні сьогодні. *Українські вісті*. 1975. Ч. 12–13.
35. Козак С. Слово від упорядника: [Передмова] // Гришко В. Карби часу: історія, література, політика, публіцистика: у 2-х т. Київ : Смолоскип, 2009. Т. 2. С. 6.
36. Гришко В. Час на перегляд і час на зміни: [Цикл статей]. *Українські вісті*. 1975. Ч. 23–30.

Kozak S. B. MISSION OF EMIGRATION IN JOURNALISM OF VASYL HRYSHKO (ACCORDING TO THE UKRAINIAN NEWS (UKRAJINS'KI VISTI): GERMANY, 1945 – USA, 2000)

An important factor in the fight for Ukraine's independence on the pages of Ukrainian News was the journalism of a number of its leading authors, Vasyl Hryshko himself. The purpose of this study is to find out the role and importance of Vasyl Hryshko's journalistic heritage on the pages of Ukrainian News in the social and political life of Ukrainian emigration, to identify its main problematic and thematic areas, in particular those that became the mission – vocation and task – of all- sub-Soviet emigration after the Second World War. More than four hundred publications by Vasyl Hryshko in this newspaper are the result of his cooperation with the magazine. Thanks to the basic method of research – analysis of a large part of its materials, we were able to find out that Vasyl Hryshko's multidimensional journalistic heritage is supported by a thorough research base and life experience, is characterized by the deep realism of the ways outlined by him to solve the Ukrainian problem, that he always testifies that - both as a publicist and as an ideological and political figure, he was concerned with the problems of the Ukrainian people in his homeland. He drew attention – first of all to the Ukrainians themselves – to a number of pressing issues, in particular, to our national reality in Ukraine's "borderline situation". Long before the independence of Ukraine, the publicist enriched the research and information space with such problems as the "sovereignty of Ukraine", including its actual independence through the exercise of the right to withdraw from the USSR, the existence of a free press of Ukrainian emigration as a significant factor in the pursuit of a political goal. Thus, a number of Ukrainian problems raised by Vasyl Hryshko on the pages of the Ukrainian News became an ideological guide – an important mission, if not for everything, for a significant part of the Ukrainian emigration after World War II.

Key words: Vasyl Hryshko, Ukrainian News, journalism, newspaper, emigration, article.

Кузнєцова Т. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

КОМУНІКАТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА АКСІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДІАТЕКСТУ

У статті піднімається проблема пошуку ефективних методик дослідження аксіологічного потенціалу медіатексту. Пропонується комунікативно-концептуальний підхід, що дозволяє інтерпретувати смисл тексту за допомогою концептуального аналізу його ключових ціннісних домінант.

Запропонований концептуальний аналіз становить собою комплексну методика, що поєднує в собі як аналіз за допомогою концепту, так і аналіз самого концепту. Метою цього аналізу є визначення аксіологічного потенціалу медіатексту шляхом інтерпретації ключових концептів, що взаємодіють у текстовому просторі. Концепт таким чином є одночасно основною одиницею та інструментом дослідження. Застосування зазначеної методики забезпечує можливість виявити ціннісні смисли тексту в напрямі від лінгвокогнітивного феномену до ціннісного смислу.

Обґрунтовано, що ціннісний смисл тексту об'єктивується через накопичення смислів, представлених ключовими концептами тексту – ментальними ціннісно-значущими утвореннями, що фіксують найбільш важливу для реципієнта соціокультурну інформацію.

Оскільки концепт у текстовому просторі несе не весь «пакет» знань про нього, а містить лише інформацію, релевантну на цей момент, очевидно, що в тексті відбувається фокусування лише окремих його концептуальних ознак. Саме активізовані концептуальні ознаки ключових концептів визначають їх ціннісне навантаження в зазначеному тексті.

Взаємодіючи між собою, ці ментально-ціннісні структури поступово нарощують власні оцінні смисли й тим самим формують уявлення про вершинний метаконцепт тексту – категоріальне аксіологічне утворення, що, вбираючи в себе оцінні смисли підпорядкованих йому концептуальних складників (концептів та субконцептів), виявляє аксіологічну сутність всього мас-медійного матеріалу й репрезентує домінанти аксіологічної картини світу соціокультурної спільноти.

Ключові слова: *медіа, аксіологія медіатексту, комунікативно-концептуальний підхід, цінності, концепт, концептуальний аналіз, «вливання» смислів.*

Постановка проблеми. Загальновизнано, що сьогодні, в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів та інформаційних потоків, зростає значущість ЗМК, збільшується потужність їх впливу. Мас-медіа як основне джерело знань для більшої частини суспільства набувають статусу соціальної цінності. Акумуляуючи систему морально-етичних домінант, які «врастають» у свідомість масової аудиторії, вони не лише визначають ціннісні пріоритети суспільства, а й змінюють їх. Як основні провідники інформації медіа формують міфи й стереотипи, а отже, визначають характер стосунків і настрої людей.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває наукове осмислення аксіологічної сутності медіатексту як одного із кроків до формування аксіологічно збалансованого інформаційно-комунікаційного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аксіологію медіатексту можна визнати досить новою, ще недостатньо розробленою науковою галуззю. Можна назвати лише окремі дослідження, що стосуються аксіологічної проблематики в ЗМК. Це насамперед праці таких західноєвропейських учених, як С. Коен, С. Холл, К. Тестер, Ю. Хабермас, Н. Стівенсон, які розглядають проблему взаємозв'язків моральних цінностей та мас-медіа. У пострадянському просторі до аксіологічних питань у ЗМК звертаються І. Анненкова, В. Березін, І. Єрофєєва, В. Мар'янич, Ю. Мірошников, Т. Науменко, О. Полікарпова, Л. Світич, В. Сидоров, Г. Солганик, Є. Пронін, О. Проніна, О. Устимова, В. Ученова, Д. Ховаліг, зосереджуючи увагу на аксіологічній функції ЗМК, вияві національних цінностей культури в медіатексті, світоглядних принципах журналістів. Серед вітчизняних дослідників окремі аспекти аксіології мас-медіа

вивчають А. Башук, В. Владимиров, О. Гриценко, Н. Зражевська, В. Иванов, С. Квіт, В. Корнєєв, Н. Костенко, О. Кузнецова, В. Лизанчук, Й. Лось, Б. Потятиник, Т. Приступенко, В. Різун, К. Серажим, О. Сербенська, Ю. Фінклер, Н. Шумарова, які розглядають проблеми репрезентації цінностей у масовій комунікації, ціннісно-етичного регулювання журналістської діяльності, емоційно-експресивного насичення медійних матеріалів.

Безпосередньо методологічні засади дослідження аксіологічного потенціалу медіатексту не були у центрі уваги сучасних науковців, що й засвідчує актуальність та новизну запропонованої наукової розвідки.

Постановка завдання. Основним завданням нашого дослідження є спроба розробити окремі методологічні засади вивчення аксіологічного потенціалу мас-медійного тексту з позиції комунікативно-когнітивного підходу.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретація ціннісного потенціалу тексту, на наш погляд, ґрунтується передусім на виявленні його смислів. «Смисл» – одне із наукових понять, що нині не мають однозначного тлумачення. У філологічній науці є ціла низка теорій щодо сутності цього феномену, кожна з яких ґрунтується зазвичай на одному аспекті смислової організації мовних одиниць (слова, речення, тексту). Здебільшого вважають, що смисл міститься лише в окремому реченні, надфразовій єдності, тоді як зміст притаманний тексту, а значення – слову. Таке розмежування зазначених категорій зумовлене насамперед суто граматичним поглядом на їхню сутність. Хоча визначення сутності смислу не можна звужувати лише одним критерієм. Зважаючи на те, що смисл співвідноситься з інформацією, знаннями, які відображає людська свідомість, цілком імовірно, що смисли притаманні будь-яким комунікативним одиницям, які несуть інформацію. Їх можуть виражати як лінгвістичні, так і паралінгвістичні засоби. Наприклад, жест, погляд, пауза в різних контекстах здатні зумовити появу різноманітних смислів. Оскільки основною інформаційною структурою є текст, це дозволяє вважати смисл цілком текстовою категорією.

Під смислом вербального тексту, або текстовим смислом, ми, слідом за В. Скалічкою та В. Матезіусом, розуміємо продукт тексту плюс ситуацію (дет. див: [5; 9]). Смисл у такому розумінні становить собою єдність мовних та позамовних складників.

Наявні в тексті мовні складники, які є матеріальною основою повідомлення, репрезентують

безпосередній зміст тексту. Саме він моделює фрагмент дійсності, про який ідеться в матеріалі. Взаємодія мовних складників з екстралінгвістичним контекстом (фоновими знаннями, пресупозицією, когнітивною базою реципієнтів) дають можливість виявити глибинну сутність наведеної в тексті інформації, яка разом зі змістом формує смисл повідомлення. Тобто основними передумовами породження смислу є лінгвістичний та екстралінгвістичний контекст.

Порівняно зі змістом, який ґрунтується на денотативних (референтних) структурах, смисл базується на концептуальних структурах. Його інтерпретація залежить не лише від ситуацій, зображених у тексті, а й значною мірою зумовлена індивідуальним потенціалом реципієнтів, їхньою здатністю виявити глибинну сутність матеріалу.

На відміну від змісту, який завжди структурований лінгвістично, виражений експліцитно, смисл тексту може бути як експліцитним (або поверховим), так й імпліцитним (внутрішнім, глибинним). Смисл вбирає в себе всю текстову та підтекстову інформацію, несе справжні наміри, думки, оцінки, які можуть суперечити вербально вираженому безпосередньому змісту.

Тобто зміст і смисл мають певні суттєві розбіжності, а саме:

- 1) зміст є експліцитно вираженим, смисл – імпліцитно-експліцитно;
- 2) зміст виявляється у денотативній структурі, смисл – у концептуальній;
- 3) зміст – одиниця вербального рівня, смисл – когнітивно-ментального.

На відміну від «значення» слова, яке є об'єктивним відображенням системи зв'язків та відношень, «смисл» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення в цей момент та ситуацію. Ця відмінність, на думку багатьох науковців, дозволяє автору тексту, оперуючи значеннями мовних одиниць, конструювати необхідні йому смисли.

Деякі вчені поділяють текстові смисли на смисли-повідомлення, що формує автор, та смисли-цінності, які вицленює читач (див.: [1]). При цьому смисл-цінність виявляється зовнішнім явищем відносно тексту, оскільки не міститься безпосередньо в ньому, а є похідним від процесу розуміння [Там само]). У такому ракурсі джерелом ціннісного смислу вважається не автор, а читач, який, за словами Дж. Х. Міллера, «опановує твір... і накладає на нього певну схему смислу...» [8, с. 225]. Така суб'єктивістська концепція оцінної сутності смислу призводить до

заперечення інтерсуб'єктивного начала в тексті й навіть до твердження про неможливість пізнання істинного оцінного смислу тексту взагалі.

Звичайно, смисл тексту завжди пов'язаний із пресупозицією, що певною мірою свідчить про зовнішній характер його вияву. Можна навіть припустити, що смисл – це начебто додатковий віртуальний текстовий простір, якому властиві змінність, багатоаспектність, поліфункціональність, що зумовлено специфікою читацького сприйняття: реципієнт не завжди може знайти ключі до розуміння авторського смислу, часто прочитує текст по-своєму, унаслідок чого народжуються нові смисли, а отже, різні оцінки одного й того самого матеріалу. Незважаючи на суперечливість індивідуальних смислів, їх загальна кількість завжди обмежена так званим ступенем свободи. Як зазначає О. Леонт'єв, «сприймаючи текст по-різному, ми не будемо різні світи: ми по-різному будемо один і той самий світ. Цей світ ми можемо бачити в різних ракурсах, із різним ступенем зрозумілості, можемо бачити фрагмент замість цілої картини. Але таке читання не може привести нас до розуміння, наприклад, «Капіталу» Маркса як апології капіталізму... Є межа кількості ступенів свободи, й ця межа і є об'єктивним змістом або об'єктивним смислом тексту» [4, с. 144].

Смисл як віртуальний текстовий простір не може існувати без автора та самого тексту. Як уже зазначалося, до його формування обов'язково причетні три «дійові особи»: автор, читач і текст. Автор передає власне бачення реальної дійсності, вкладає у текст власні оцінні смисли. Читач намагається їх «упіймати», таким чином зрозуміти авторський задум, «прочитати» його смисл. Сам текст є тією матеріальною оболонкою, начинка якої (інформація) й породжує смисл. Інакше кажучи, смисл певною мірою невіддільний від тексту, належить йому як даність.

Стосовно виокремлення двох різновидів текстового смислу (смислу-повідомлення та смислу-цінності), вважаємо, що більш доцільно говорити про цінність будь-якого смислу, оскільки він онтологічно причетний до цінності, значущості. Адже будь-які дії, явища, предмети мають смисл тільки тоді, коли виявляються значущими для життєдіяльності особистості. До того ж в структуру смислу повідомлення входять лише ті елементи змісту, які є інформативно важливими.

Смисл тексту, глибинний план його змісту отожднюється з концептом, який своєю чергою співвідноситься зі знаком (у тому числі й мовним): «Концепт – це інформація, яку знак несе про

можливі денотати, про їх місце в системі реалій, в універсумі» [7, с. 10]. В. Красних зазначає, що під час породження тексту вихідною точкою служить концепт, який є глибинним смислом, згорнутою смисловою структурою тексту [3, с. 60]. Продовжуючи думку Х. Вайнриха, К. Серажим наголошує, що концепт є своєрідною «точкою вибуху», яка спонукає текст до життя. З одного боку, він є відправним моментом породження тексту, а з іншого – кінцевою метою його сприйняття [6, с. 63].

Концепт, таким чином, у тексті відіграє роль смислової домінанти, яка організує його смислову структуру. Орієнтація на концепт як на репрезентант смислу тексту дозволяє розглядати його (концепт) як «резервуар» сукупності смислів-цінностей, а отже, як ціннісно-смислову домінанту мас-медійного матеріалу.

Визнання концепту як ключової ціннісної одиниці медійного матеріалу, його умовного аксіологічного маркера дає можливість провести концептуальний аналіз тексту з метою визначення його аксіологічного потенціалу.

Запропонований нами концептуальний аналіз становить собою комплексну методіку, що поєднує в собі як аналіз за допомогою концепту, так і аналіз самого концепту. Метою цього аналізу є визначення аксіологічного потенціалу медіатексту шляхом інтерпретації ключових концептів, що взаємодіють у текстовому просторі. Концепт, таким чином, є одночасно основною одиницею та інструментом дослідження. Застосування зазначеної методіки забезпечує можливість виявити ціннісні смисли тексту в напрямі від лінгвокогнітивного феномену до оцінного смислу.

Одним із основних завдань запропонованого аналізу є визначення ключових концептів тексту. До цього часу не існує послідовної методіки їх виявлення. Науковці використовують переважно методіку визначення ключових слів (оскільки зазвичай не розмежовують поняття «ключовий концепт» та «ключове слово»), згідно з якою ключовими є семантично, тематично й стилістично найбільш суттєві слова, які повторюються й виявляються у незвичайних сполученнях. Психолінгвісти пропонують експериментально-статистичний спосіб виявлення набору ключових слів, що також ґрунтується на аналізі частоти їх уживання в тексті.

Оскільки частота виявлення не є показовим маркером ключового концепту, пропонуємо акценти під час його визначення змістити на його основну ознаку – оцінно-смислову значущість.

Для цього слід виділити ті смислові блоки, що несуть найважливішу текстову інформацію. На поверхневому текстовому рівні її зазвичай репрезентують мовні одиниці, об'єднані концептуально значущим спільним змістом. Вони є тими смисловими корелятами, які актуалізують у свідомості реципієнта номінант ключового концепту.

Другим етапом запропонованого концептуального аналізу є вивчення зв'язків між наявними в тексті ключовими концептами.

Концепти не існують ізольовано, вони взаємодіють між собою, створюючи концептуальну структуру тексту – упорядковану сукупність концептуальних компонентів, які характеризуються різноманітними ієрархічними відношеннями та взаємозв'язками між собою.

Кожне концептуальне утворення виявляє себе через стійке угруповання значеннєво однорідних та ієрархічно впорядкованих ментальних одиниць, серед яких розрізняють метаконцепти, концепти та субконцепти. Під метаконцептом пропонуємо розуміти категоріальні аксіологічні утворення, які несуть базові загальнолюдські оцінні смисли. Це, наприклад, метаконцепти ДОБРА і ЗЛА, що визначають аксіологічні вектори ціннісної картини світу. Підпорядковуються метаконцептам власне концепти, які в концептуальній ієрархії є ментальними одиницями меншого обсягу. Водночас вони становлять собою родові парцели стосовно своїх видових конструктів – субконцептів, що є складниками їх концептуальних полів. Так, наприклад, метаконцепту ДОБРО підпорядковується концепт ОСВІТА, який своєю чергою складається із субконцептів ШКОЛА, УЧНІ, ВЧИТЕЛІ, НАВЧАННЯ, ЗНАННЯ тощо.

Така ієрархічна структура ментальних одиниць відбиває процеси концептуалізації та категоризації, завдяки яким відбувається поступове нарощення оцінного смислу тексту. Концептуалізація спрямована на організацію у свідомості реципієнта концептуальних структур і зв'язків між ними. Категоризація передбачає інтеграцію цих структур в ієрархію за принципом від конкретного до абстрактного. Виокремлення метаконцепту, який можна кваліфікувати як вершинне аксіологічне утворення тексту, через підпорядковані йому складники (концепти й субконцепти) дозволяє визначити оцінні смисли тексту загалом. Так, якщо вершинним концептом тексту є позитивна для цього соціуму категорія, то він (текст) набуває позитивної оцінки, а якщо негативна – негативної.

Наявні в текстовому просторі концептуальні одиниці, взаємодіючи між собою, можуть всту-

пати у відношення координації (тотожності, рівноправності), субординації (підпорядкування), пересічення та контрасту. Відношеннями координації пов'язані концепти, які не відрізняються суттєвими оцінно-смисловими характеристиками. Вони можуть визначатися один через одного, що простежується під час взаємодії концептів БЛАГО, ІСТИНА, КРАСА. Зокрема, БЛАГО часто визначають через концепти ІСТИНА, КРАСА, з якими він перебуває у рівноправних стосунках.

Відношення підпорядкування наявні між тими концептами, серед яких один концепт повністю входить до смислової зони іншого концепту. Зазвичай вони наявні між метаконцептом та концептами, що пов'язані з ним родо-видовими відношеннями. Метаконцепт у такому разі «поглинає» подібні за оцінно-смисловим наповненням інші концепти. Такі зв'язки простежуються, наприклад, між аксіологічними утвореннями ЗЛО, ВІЙНА, ЗРАДА, серед яких два останні підпорядковуються першому, який стосовно них є метаконцептом. Такі самі взаємостосунки простежуються й при взаємодії позитивного метаконцепту ДОБРО з концептами ДОПОМОГА, МИЛОСЕРДЯ, ДОБРОЧИННІСТЬ.

Відношення пересічення притаманні тим концептам, які мають деякі спільні концептуальні ознаки, на основі яких вони зближуються й виокремлюють спільний сегмент у концептуальних полях. Це, наприклад, такі взаємопов'язані концепти, як ОСВІТА й УСПІХ, МОВА й ЛЮБОВ тощо.

Відношення контрасту простежуються між антонімічними концептами / метаконцептами, які містять у своїй структурі протилежні ціннісні складники, як-от: ДОБРО – ЗЛО, ПРАВДА – НЕПРАВДА, ДРУГ – ВОРОГ.

Взаємодіючи між собою, кожен із концептів впливає як на власну інтерпретацію, так і на інтерпретацію інших концептів. І це очевидно, адже зчеплення концептів породжує смисл, що перевершує смисл кожного елемента, взятого окремо. У процесі взаємодії концепти можуть навіть змішуватися, зливатися, причому це, як зазначає О. Чудінов, не є сумарним процесом, оскільки відбувається створення нової ментальної одиниці, яка не дорівнює сумі її складників [52, с. 6]. Саме взаємодія концептів дозволяє зрозуміти сутність кожного з них.

Під час взаємодії концептів дотикаються, перетинаються, перетинаються концептуальні поля, які, на відміну від семантичних полів, насичені не значеннями і не семантичними категоріями,

а насамперед ментальними категоріями, образами, представленими, закріпленими в когнітивній свідомості мовця. У межах концептуального поля рівноправно існують мовні одиниці різних рівнів – від слова до тексту. Вони мають різні лінгвістичні параметри, проте об'єднані спільним змістом.

Характерними ознаками концептуальних полів є відкритість, нестабільність, рухливість, нечіткість, мінливість, розмитість. Гнучкість структури концепту забезпечує можливість його еволюції, здатність до якісних перетворень – появи нових смислів, оцінок, що може привести до оцінної реструктуризації концепту, зміни його оцінної конотації.

Оцінна реструктуризація концепту можлива завдяки когнітивним механізмам: в уявленні мовця відбувається поєднання деяких концептуальних ознак концептів, що взаємодіють, унаслідок чого в ключовому концепті починають взаємодіяти кілька систем знань.

Основним принципом взаємодії концептів є концептуальна інтеграція – перенесення концептуальних складників одного концепту до іншого. Якщо первісно позитивний ключовий концепт виявляє себе через негативні ознаки, які перейшли до нього від негативного концепту, можна говорити про його оцінну реверсію – зміну позитивної оцінки на негативну. Якщо ж у негативному концепті починають актуалізуватися насамперед запозичені складники позитивного концепту, то він може набути нейтрального чи навіть позитивного забарвлення.

Концептуальна інтеграція, яка може зумовити оцінну структуризацію концепту, виникає в результаті взаємодії не всіх концептів. Концептам, що підпорядковуються один одному, не властива оцінна трансформація, оскільки вони характеризуються однаковим оцінним значенням (негативним, позитивним або відносно нейтральним). Наприклад, концепти ВІЙНА, СМЕРТЬ, БРЕХНЯ, які підпорядковуються метаконцепту ЗЛО, мають однакове негативне забарвлення, тому під час їхньої взаємодії в тексті може лише посилитися негативна оцінка ключового концепту, оцінна ж трансформація внаслідок їхнього взаємовпливу неможлива. Аналогічні тенденції простежуються під час взаємодії оцінно-позитивних концептів. Так, під час взаємодії концепту ОСВІТА з концептами ДОБРО, ЛЮБОВ, РАДІСТЬ, які насичують його концептуальне поле своїми позитивними складниками, посилюється його позитивна оцінна виразність.

Зміна оцінної конотації концепту може відбуватися внаслідок взаємодії тих концептів, яким притаманні відношення пересічення або контрасту. Очевидно, якщо в тексті позитивно оцінений ключовий концепт виявляє зв'язок із негативним концептом, що деформує його концептуальне поле й тим самим актуалізує в ньому негативні ознаки, можна говорити про поступову зміну оцінного знаку позитивного концепту. Наприклад, якщо ключовий концепт тексту ДРУГ починає взаємодіяти лише з макроконцептом ЗЛО, унаслідок чого останній насичує концептуальне поле ДРУГ своїми негативними складниками типу НЕПРАВДА, ЗРАДА, БАЙДУЖІСТЬ, очевидно, що позитивний концепт втрачає свою позитивну оцінку, набуваючи негативних ознак.

Якщо ж унаслідок взаємодії протилежно оцінних концептів позитивними складниками насичується концептуальне поле негативного концепту, цілком імовірно, що останній може послабити свою негативну оцінку, нейтралізуватися або навіть змінити оцінний знак на «плюс». Наприклад, негативний концепт ХВОРОБА може послабити свою негативну оцінку, взаємодіючи з позитивними концептами ЛІКУВАННЯ, ЗДОРОВ'Я, УСПІХ.

Наявність у текстовому просторі різноманітних за оцінним навантаженням концептів може свідчити про його умовну оцінну поліфонічність (термін М. Бахтіна). На відміну від музичної поліфонії, яка передбачає одночасне звучання голосів, оцінна поліфонія – це поступова презентація оцінних смислів, сукупність яких і передає оцінку всього тексту. Її виявленню може сприяти аналіз взаємодії концептів у концептуальній структурі, поданій у вигляді певного ланцюжка скріплених концептів / субконцептів, взаємодія яких і породжує нові смисли та оцінки всього матеріалу. У такій структурі відбувається «вливання» оцінних смислів: зазвичай кожен із попередніх концептів (чи субконцептів) вбирає в себе смисли наступних, взаємодіючих із ним концептів (субконцептів), що умовно можна зобразити у вигляді схеми:

(((K1) K2) K3) K4) K5...

Унаслідок такого смислового нарощення («вливання» оцінних смислів концептів K2, K3, K4, K5 у концепт K1) можлива оцінна трансформація концептів – наприклад, посилення, послаблення чи нейтралізація їх оцінної конотації. Це своєю чергою суттєво впливає на загальну оцінку всього тексту. Така концепція ґрунтується на запропонованій Л. Виготським теорії «вливання» смислів

[2], згідно з якою кожна фраза тексту «вливає» або вбирає в себе значення іншої, що значною мірою впливає на розуміння основного змісту тексту. Звичайно, текст не складається з ізольованих фраз: для того щоб його сприйняти, недостатньо зрозуміти зміст кожної окремої фрази, необхідно простежити поступове нарощення смислу. З огляду на це вважаємо, що поява оцінки в тексті також відбувається поступово – унаслідок «вливання» оцінних смислів взаємодіючих концептів.

«Вливання» оцінних смислів у концептуальній структурі не завжди є послідовним процесом: це може відбуватися як проспективно (коли оцінні смисли наступного концепту вливаються в попередній), так і ретроспективно (наступний концепт вбирає смисли попереднього). До того ж взаємодія концептів, унаслідок чого й нарощуються смисли, може бути як контактною (якщо взаємодіють суміжні концепти), так і дистантною (у разі взаємодії віддалених концептів), що можна представити схематично (рис. 1).

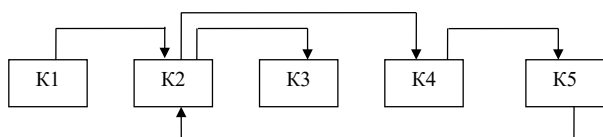

Рис. 1. Взаємодія концептів у горизонтальній площині тексту

На рис. 1 показано проспективну контактну взаємодію концептів K1 і K2, K2 і K3, K4 і K5, проспективну дистантну взаємодію концептів K2 і K4 та ретроспективну дистантну взаємодію концептів K5 і K2.

Нарощення оцінних смислів відбувається на двох рівнях: на мовленнєвому (поверхневому), про що свідчить лексична сполучуваність вербальних репрезентантів концептів, та мисленнєвому (когнітивному), де подані структуровані знання про відтворену в тексті дійсність. Межа між цими рівнями нарощення оцінних смислів тексту є умовною, оскільки не можна чітко відокремити процеси вербалізації від когніції взагалі. Очевидно, доцільно говорити про їх мовленнєво-мисленнєву єдність, оскільки вони супроводжують один одного в процесі пізнання текстових смислів. За слушним зауваженням Л. Виготського, «відношення мислення й мови можна було б схематично позначити двома перехресними колами, які показали б, що певна частина процесів мовлення й мислення збігається. Це так звана сфера «мовного мислення» [2, с. 95]. Безперечно, це «мовне мислення не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх

форм мовлення. Є велика сфера мислення, яка не матиме безпосереднього стосунку до мовного мислення». Проте в процесі сприйняття вербального тексту мовне мислення цілком очевидне. При цьому первинність належить насамперед вербалізації концептуальних структур, адже маркерами концептів у тексті є мовні одиниці, за допомогою яких читач «пізнає» текстовий смисл.

Дворівнєве нарощення оцінних смислів уможливується завдяки двоїстій сутності концепту, який у текстовому просторі, як відомо, інтегрує мовленнєвий і мисленнєвий плани. Мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, що дозволяє подати концепт як реальність, віддзеркалену у свідомості не безпосередньо, а за допомогою мови. У мисленнєвому плані текстовий концепт постає як образ, у якому втілено певні культурно зумовлені уявлення мовців про навколишній світ.

На мовленнєвому рівні концепт постає у вигляді «парадигматичної структури, виведеної із синтагматичних відношень імені, зафіксованих у тексті». Активізація його оцінних ознак відбувається завдяки впливу інших концептів, актуалізованих у текстовому просторі передусім предикатними словами, до яких належать дієслова, прикметники, прислівники, а також іменники з предикатним значенням. Виокремлення цих одиниць як основних носіїв оцінних смислів, концептів, що взаємодіють із ціннісною домінантою, зумовлене тим, що в предикатній ознаці зосереджена майже вся інформація про суб'єкт. Деякі науковці навіть визнають предикат вершиною висловлювання. Між номінантами концепту та предикатними словами встановлюються певні фігуро-фонові відношення: фон «задають» предикатні слова, фігурою є оцінюваний вербалізатор концепту. Оскільки концепт у текстовому просторі несе не весь «пакет» знань про нього, а містить лише інформацію, релевантну на цей момент, очевидно, що в тексті відбувається фокусування лише окремих його концептуальних ознак, актуалізованих на мовленнєвому рівні предикатними словами. Саме активізовані внаслідок їхнього впливу концептуальні ознаки ключового концепту визначають його оцінне навантаження в зазначеному тексті.

Завдяки наявному оцінному фону номінант концепту може посилити, послабити або навіть змінити власну оцінку, а отже, оцінку концепту. Наприклад, якщо номінант концепту КУЛЬТУРА виявляє зв'язок лише з предикатами позитивної оцінки, такими, як *розвивається, розквітає,*

відроджується, то очевидно, що в текстовому просторі будуть актуалізовані позитивні когнітивні ознаки КУЛЬТУРИ. Предикати негативної оцінки типу *занепадає, деградує, зникає*, взаємодіючи з номінантом позитивного концепту, зумовлюють появу негативних ознак у концептуальному полі КУЛЬТУРИ, унаслідок чого останній набуває негативного забарвлення (КУЛЬТУРА *занепадає, деградує, зникає*). Подібні тенденції простежуються в разі взаємодії номінанту концепту з кваліфікаторами оцінки: означення типу *національна, розвинена* актуалізують позитивні ознаки, *занедбана* – негативні.

Такі зміни виявляють не лише вербалізатори концептів, а й репрезентанти субконцептів, які теж здатні змінити свій оцінний знак унаслідок взаємодії з тими чи іншими предикатами та кваліфікаторами оцінки.

За будь-якої комунікативної діяльності мовці послуговуються не лише наявним у ментальному лексиконі набором узуально закріплених значень слів, а й оперують образами, асоціаціями, які виникають під час сприйняття певних текстових одиниць. Тобто у їх уявленні відбувається поєднання лексичних значень слів-вербалізаторів концептів та асоціативних смислів, знань, уявлень, що з'являються у процесі їх сприйняття. У цьому разі можна говорити про розгортання взаємодіючих у тексті концептів не лише на мовленнєвому, а й на мисленнєвому, когнітивному рівні, що виявляється насамперед завдяки механізмам вторинного найменування, асоціативним зв'язкам їх вербалізаторів.

Когнітивні механізми вторинного найменування зазвичай ґрунтуються на концептуальній метафорі, що служить способом мислення про один об'єкт через інший. На відміну від мовної метафори, яка є образним засобом, концептуальна метафора – це основна ментальна операція, яка об'єднує дві поняттєві сфери і створює можливості використання потенціалу сфери-джерела під час концептуалізації нової сфери. Унаслідок перенесення образно-схематичної структури концепту-джерела на структуру оцінюваного концепту, що лежить в основі концептуальної метафори, відбувається переструктуризація останнього: він «підлаштовується» до особливостей структурної організації концепту-джерела, набуває його ознак.

Одним із наслідків метафоричного перенайменування є актуалізація або поява нових оцінних смислів в оцінюваного концепту. Позитивні ознаки виявляються насамперед у тому разі, якщо запозичений образ є позитивним, негативні –

якщо він негативний. Наприклад, апелювання до концепту ПОЛІТИКИ через метафоричні образи кримінального світу (*братва, заложник, зона, тюрма*) зумовлює актуалізацію негативних ознак, репрезентація цього ж концепту через імена історичних осіб (*Жанна д'Арк, М. Тетчер, Володимир Великий*) виявляє його позитивну сутність.

Оскільки в процесі комунікації концепт виявляється завдяки різноманітним апеляціям (концентрованим та дисперсивним), взаємодію концептуальних структур можуть засвідчувати й синтаксичні описові асоціати – смислові кореляти до слів – номінантів концептів.

Нарощення оцінних смислів текстового концепту може здійснюватися й на рівні підтекстової інформації, яка «прочитується» завдяки асоціативним зв'язкам, що виникають під час сприйняття наведеного матеріалу. У такому разі концепти відновлюються в концептуальній структурі тексту зазвичай за умови наявності відповідних фонових знань комуніканта.

Висновки і пропозиції. Отже, визначенню аксіологічного потенціалу медіатексту може сприяти комунікативно-концептуальний підхід, що дозволяє інтерпретувати смисл тексту шляхом використання концептуального аналізу його ключових ціннісних домінант. При цьому варто звернути увагу не лише на виявлення смислу окремих концептів, а й прослідкувати їх взаємодію у текстовому просторі, що може призвести до трансформаційних змін у смисловому наповненні концептів. «Вливання» оцінних смислів зазвичай відбувається завдяки взаємодії текстових концептів на власне мовленнєвому та когнітивному рівнях, які є цілком взаємозумовленими і взаємопов'язаними «кроками» концептуального аналізу. Не можна визначити ціннісну наповненість концепту без урахування смислової специфіки його мовних репрезентантів, синтагматичних і парадигматичних зв'язків. З іншого боку, навіть найретельніший аналіз вербалізаторів концепту не завжди дозволяє виявити глибинну сутність, а отже, ціннісне наповнення концепту.

Тому, досліджуючи аксіологічний потенціал медіатексту, слід звернути увагу не лише на поверхневі оцінні смисли, які об'єктивно «прив'язані» до експліцитно виражених у тексті оцінних мовних одиниць та вербалізаторів концептів, а й на внутрішні, глибинні, що виявляються під час сприйняття підтекстової інформації. Це потребує врахування всіх засобів вияву концептів, які є «носіями» концептуального смислу тексту, та їхніх взаємозв'язків.

Список літератури:

1. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Київ : Наукова думка, 1988. 238 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь: Психологические исследования / Л. С. Выготский. 5-е изд., испр. Москва : Лабиринт, 1999. 351 с.
3. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста). *Вестник Московского университета. Сер. 9.: Филология*. 1998. № 1. С. 53–70.
4. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики : [учебник для вузов]. Москва : Смысл, 1997. 287 с.
5. Матезиус В. Язык и стиль ; пер. с чеш. *Пражский лингвистический кружок : сб. ст.* Москва : Прогресс, 1967. С. 444–523.
6. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) : монографія. Київ : Вид-во Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.
7. Шрейдер Ю. А. Логика знаковых систем (элементы семиотики) / Ю. А. Шрейдер. Москва : Знание, 1974. 64 с.
8. Miller G. Dichtung und Wissenschaft. Studien zu Robert Musils Romanen "Die Verwirrungen des Züglings Törless" und «Der Mann ohne Eigenschaften». Uppsalla, 1971. 249 s.
9. Skalicka V. Die Situationen und ihre Rolle in der Sprache. "Omăgiu lui Alexandru Rosetti". Bucuresti, 1965. S. 839–851.

Kuznietsova T. V. THE COMMUNICATIVE-CONCEPTUAL APPROACH AS THE BASIC FOR AXIOLOGICAL STUDY OF MEDIATEXT

The problem of finding effective methods for studying the axiological potential of media text is raised. A proposed communicative-conceptual approach allows interpreting the meaning of a text with the help of conceptual analysis of its key value dominants.

The proposed conceptual analysis represents a complex methodology that combines both conceptual analysis and the analysis of the concept itself. The aim of this analysis is to determine the axiological potential of media text by interpreting key concepts that interact in textual space. Thus, the concept is simultaneously the main unit and the tool of the research. The usage of this technique gives the opportunity to identify the evaluative meanings in the text in the direction from the linguo-cognitive phenomenon to the evaluative meaning.

It is substantiated that the value sense of the text is embedded in the meaning of its key value dominants. Since the concept in the text space does not include the full "package" of knowledge about them, but contains only currently relevant information, it is obvious that only some of its conceptual features are focused on in the text. It is the activated conceptual features of key concepts that determine their value load in the text.

Interacting with each other, these mental-value structures gradually gain their own evaluative meanings and thus form an idea of the supreme metaconcept of the text – a categorical axiological formation, which, absorbing the evaluative meanings of subordinate conceptual constituents (concepts and subconcepts) reveals the axiological essence of all mass-media material and represents the dominants of the axiological picture of the world of socio-cultural community.

Key words: *media, axiology of media text, communicative conceptual approach, values, concept, conceptual analysis, "infusion" of meanings.*

Сабура О. І.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

У статті досліджено умови, в яких функціонують засоби масової інформації на території так званих «ДНР» та «ЛНР». Головну увагу приділено аналізу створеної окупаційними адміністраціями «законодавчої» бази, покликаної регулювати діяльність медійної сфери. Особливо розглянуто ключові регуляційні «закони» «Про засоби масової інформації» обох псевдодержавних утворень з необхідними екскурсами до «конституцій» та інших документів «народних республік». Серед останніх, зокрема, «закони» «Про правовий режим воєнного стану», «Про особливі правові режими», постанова «Ради Міністрів» «ЛНР» «Про обмеження телевізійного мовлення деяких телеканалів на території Луганської Народної Республіки» та інші «нормативно-правові акти». З'ясовано також роль у впливі на діяльність «ЗМІ», яку приписують окремим інституціям окупаційних адміністрацій. Серед них виокремлено повноваження «Міністерства зв'язку та масових комунікацій ЛНР» та «Міністерства інформації ДНР» як органів, відповідальних за реалізацію політики «республік» у сфері масової інформації. Окрім цього, з'ясовано повноваження у цій сфері «урядів», «парламентів», «голів» та інших «міністерств» двох невизнаних утворень. Результати дослідження показують, що «законодавство» «ДНР» та «ЛНР» у галузі масової інформації, на перший погляд, є демократичним, оскільки «конституції» та головні регуляційні «закони» декларують свободу слова, права на отримання та поширення інформації, заборону цензури тощо. Проте на практиці робота редакцій ЗМІ та окремих журналістів не є самостійною, доступ до інформації є обмеженим, особливо якщо відомості стосуються діяльності адміністрацій «ДНР» та «ЛНР». Також положення окремих «нормативно-правових актів» створюють умови для обмежень у діяльності медіа, зокрема унеможливають критику окупаційної влади та забороняють діяльність українських та інших нелояльних до окупаційної влади ЗМІ.

Ключові слова: регуляція інформаційної сфери, «ДНР», «ЛНР», свобода слова, цензура ЗМІ.

Постановка проблеми. У гібридній українсько-російській війні особливе місце посідає інформаційний складник протистояння. Із самого початку конфлікту контрольовані Москвою медіа з високою інтенсивністю намагаються поширювати антиукраїнські і проросійські настрої в Україні та підбурювати сепаратизм. Після російської окупації частини України мешканці цих територій опинилися під особливо сильним впливом російської пропаганди. Якщо в Криму медійний простір намагаються інтегрувати в російський і відмежуватися від України, то в окремих районах Донецької та Луганської областей інформаційна сфера вирізняється ще й існуванням ЗМІ псевдореспублік. До того ж, імітуючи державність, адміністрації «ДНР» та «ЛНР» вдаються до заборони діяльності будь-яких ЗМІ, насамперед українських, якщо вони дозволяють собі критику окупаційної влади. Остання, відмежовуючись від юрисдикції РФ, блокує діяльність і деяких росій-

ських медіа (наприклад, телеканалу «Дощ»), допускає радикальніші порушення прав людини, ніж у самій Росії. Зокрема, масово порушується свобода слова, право на доступ до інформації, широко застосовується мова ворожнечі, цензура тощо. За 6 років окупаційна влада створила нормативну базу для регуляції інформаційної сфери та відповідні органи, які служать інструментом контролю за діяльністю ЗМІ. Вироблення адекватної політики щодо протидії агресії РФ в інформаційній сфері неможливе без повного розуміння медійної політики на окупованих територіях. Тому важливим є дослідження регуляції діяльності ЗМІ в «ДНР» та «ЛНР».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри актуальність проблеми інформаційного протистояння України та Росії на окупованих територіях, медійний простір «ДНР» та «ЛНР» залишається малодослідженим. Більшість науковців фокусується на самому контенті «ЗМІ»,

а не на особливостях їх функціонування. Зокрема, К. Котеленець досліджує зміст друкованих газет «ЛНР» як джерело для аналізу суспільного життя на окупованій території Луганщини [11], В. Лозовий звертається до аналізу окупаційних медіа як одного з інструментів гуманітарної політики [12], а Л. Василик розглядає проблему впливу ЗМІ «ДНР» та «ЛНР» на прифронтові українські медіа [4]. Окремі автори, як-от Г. Будівська [3] та О. Тараненко [25], в своїх працях, присвячених медійному дискурсу щодо «ДНР» та «ЛНР», аналізують не окупаційні, а насамперед українські чи російські медіа. Деякі аналітичні центри України, наприклад, Школа політичної аналітики НаУКМА, Донецький інститут інформації, Інститут Масової інформації здійснюють кількісні та якісні дослідження контенту ЗМІ «ДНР» та «ЛНР». Серед їх авторів В. Сизов, О. Мацука, О. Голуб зосереджуються на фейках та мові ворожнечі [24; 6]. Однак натеper бракує праць, головним фокусом яких є регуляція ЗМІ окупаційними адміністраціями «ДНР» та «ЛНР».

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування особливостей регулювання діяльності ЗМІ на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: 1) розкрити ключові положення «нормативно-правових актів» «народних республік», що визначають засади регулювання інформаційної сфери; 2) виявити відмінності між «ДНР» та «ЛНР» у регуляції діяльності ЗМІ; 3) виокремити повноваження у сфері регуляції масової інформації, які приписуються окремим органам «ДНР» та «ЛНР».

Виклад основного матеріалу. Так звана «Конституція» «Донецької Народної Республіки» проголошує, що на її території однаково визнаються та захищаються приватна, державна, муніципальна та інші форми власності [9]. Те саме декларується і в документі під назвою «Конституція Луганської Народної Республіки» [10]. Тенденції в медійній сфері так званих «республік» свідчать супроти цих приписів: на окупованій території майже всі теле- та радіоканали, друковані видання та інші медійні ресурси, що перебували в приватній власності, до кінця 2018 року були переведені в статус «державних» [8].

Згідно зі статтями 22 «конституцій» в «ДНР» та «ЛНР» гарантуються свобода думки, слова та масової інформації, забороняється цензура. Ці ж статті декларують право кожного на вільний пошук, отримання, передачу, виготовлення й поширення інформації будь-яким законним спо-

собом [17; 18]. Проте можливості реалізації задекларованих прав і свобод є ще більш сумнівними в умовах централізації контролю окупаційних адміністрацій над засобами масової комунікації. Таким чином, інформаційні ресурси «народних республік» як інструмент політичного впливу монополізуються в руках їх керівництва, унеможлижуючи спроби до критики влади, зокрема колишніми власниками.

Демонстративним є приклад одного із головних підбурювачів проросійських настроїв та лідерів так званої «ДНР» у 2014 році Павла Губарева. На окупованій території він володів медіахолдингом «Новоросія» у складі 7 ЗМІ, а в 2014 та 2018 роках намагався брати участь в імітованих виборах у «ДНР». П. Губарева та його організацію не допустили до реєстрації в так званих перегонах, інтернет-сторінки його медіаресурсів відключали, а згодом його медіахолдинг перетворили на «державне» підприємство [8]. Сам П. Губарев заявляв, що через переслідування з боку влади в «ДНР» у публічній сфері немає альтернативної точки зору, а також назвав офіційні ЗМІ «республіки» брехливими [23].

У «ДНР» та «ЛНР» є документи з назвою «Закон про засоби масової інформації», де стверджується, що вони регулюють «суспільні відносини в сфері організації діяльності засобів масової інформації і встановлюють державні гарантії їх свободи...» [17]. Перші статті документів гарантують свободу масової інформації. Тут же йдеться про можливість обмежень, передбачених «законодавством» про засоби масової інформації, до якого входить сам «закон», видані у відповідності до нього інші «нормативно-правові акти» «республіки», а також «конституція» [17; 18]. При цьому в «законі» «ДНР» згадана стаття відрізняється невеликим, але важливим уточненням, що у разі введення особливих правових режимів діяльність ЗМІ регулюється ще й так званим «законом» «Про особливі правові режими» від 24 березня 2015 року [17].

Слід зазначити, що так звані «республіки» майже весь час свого існування функціонують в умовах проголошеного їхніми адміністраціями воєнного стану. Його оголосив самоназваний «Голова ЛНР» Валерій Болотов наказом від 22 травня 2014 року [2], а в «ДНР» воєнний стан запроваджено «постановою» «Ради Міністрів ДНР» від 25 травня 2014 року, яку підписав так званий «Прем'єр-міністр ДНР» громадянин Росії Олександр Бородай [13]. Відповідний «закон», який урегулює режим «воєнного стану»

в «ЛНР», був прийнятий 27 травня 2014 р. [15]. Це майже на рік раніше, ніж у «ДНР», але так само вже після власне введення особливого правового режиму.

Прийняттям так званих «законів» «ДНР» та «ЛНР» в очах міжнародної спільноти та місцевого населення намагаються створити видимість легітимності заходів з обмеження свободи слова та загалом урядування на окупованій території. Особливо важливим це було на початку створення «республік», оскільки головне підґрунтя заяв про легітимність у них з'явилося за пів року – після проведення імітованих «виборів» 2 листопада 2014 року.

Існування самих «законів» та інших «нормативно-правових актів» не завжди відображає механізм роботи відомств з певними повноваженнями та систему прийняття й виконання рішень у «ДНР» та «ЛНР». Це демонструє те, як після імітації виборів Олександр Захарченко став «Головою ДНР», хоча такої посади не існувало в першій «Конституції ДНР» [22]. Цей документ на інтернет-ресурсах «ДНР» замінили на новий незадовго до «виборів». Під час урядування О. Захарченка так звана «Рада Міністрів» не збиралася майже рік і «Голова ДНР» особисто виконував її функції до своєї смерті 31 серпня 2018 року [8]. Тому можна припустити, що й органи, які згідно із «нормативно-правовими актами» «республік» регулюють діяльність їхніх ЗМІ, насправді можуть мати декоративний характер, бути не центрами прийняття рішень, а лише інструментом їх виконання.

Друга стаття «Закону про засоби масової інформації» в «ЛНР» згадує конкретний орган «Міністерство інформації, друку і масових комунікацій» [18]. Відповідне «Міністерство інформації» існує в «ДНР», хоча й не вказується в розглянутому «законі».

Перша глава не дозволяє поширення інформації про заборонені громадські та релігійні організації. Варто зазначити, що в списку екстремістських організацій «ДНР» та «ЛНР» перебувають релігійні спільноти, діяльність яких дозволена в Україні та більшості країн світу, зокрема Свідки Єгови та Хізб ут-Тахрір. У цьому ж списку низка українських ГО, політичних партій та державних силових структур [16]. Тут же ідеться про обмеження висвітлення контртерористичних операцій [17; 18], першу з яких в «ДНР» оголосили проти українських силових структур у травні 2014 р. [5]. Таким чином, у «законах» «Про засоби масової інформації» та інших «нормативно-правових актах» окупаційні адміністрації прописали під-

стави для заборони насамперед українських ЗМІ на контрольованій ними території. Відповідна «постанова» «Ради Міністрів ЛНР» обмежила мовлення списку українських телеканалів [19].

У «ЛНР» засновником «ЗМІ» не може бути «громадянин іншої держави або особа без громадянства, що не проживає постійно в Луганській Народній Республіці» [18]. Далі у главі 2 «законів» головним реєстраційним органом називається відповідне «міністерство» [18]. Також у цьому документі написано, що діяльність редакції «базується на основі професійної самостійності» [17; 18].

У третій главі декларується заборона на перешкоджання законному поширенню продукції ЗМІ, що стосується й посадових осіб та державних органів [17; 18]. У «законі» «ДНР», на відміну від аналогічного документа «ЛНР», окрім відповідного «міністерства», уточнюються інші органи, уповноважені подавати заяви, на підставі яких суд може припинити поширення продукції ЗМІ: «Народна Рада ДНР», «Уряд ДНР» і «Голова ДНР» [17].

Більша частина третьої глави «законів» присвячена ліцензуванню ЗМІ. Причому в «ЛНР» детально прописана регуляція ліцензування друкованих та мережевих видань у 9 статтях, які відсутні в «Законі про ЗМІ» «ДНР». У «ЛНР» також є «закон» «Про ліцензування окремих видів діяльності» [14], який там ухвалили більш ніж на 3 роки пізніше за «ДНР». Перелік ліцензійних вимог встановлює «Рада Міністрів ЛНР», а ліцензійний контроль над друкованими та мережевими виданнями здійснює «Міністерство зв'язку та масових комунікацій ЛНР» [18]. Відмінними є органи, які встановлюють форму, порядок і умови торгів радіочастотами: в «Луганській республіці» на це уповноважені «Рада Міністрів» і «Голова ЛНР» [18], у «ДНР» – тільки «Уряд» [17]. У «ДНР» «Міністерство інформації» має більше повноважень, позаяк приймає рішення щодо анулювання ліцензій [17], які в «ЛНР» приймаються судом на підставі заяви «міністерства» [18].

Четверта глава в «законах» про ЗМІ обох утворень серед причин відмови в наданні інформації вказує наявність відомостей, що містять таємницю, яка спеціально охороняється законом [17; 18]. Слід зазначити, що практика урядування «ДНР» та «ЛНР» на окупованих територіях свідчить про те, що в категорію засекреченої може потрапити будь-яка інформація, яка в демократичних країнах є загальнодоступною, як-от бюджет, який у «республіках» є «державною таємницею» [21].

Різняться в обох «республіках» і статті про акредитацію журналістів. Зокрема, в «ДНР» вказується, що правила акредитації затверджує «Уряд» [17]. А в документі «ЛНР» присутні положення щодо закордонних журналістів, діяльність яких без акредитації в «Міністерстві зв'язку та масових комунікацій» забороняється [18].

У «законах» не допускається поширення інформації з метою зганьбити «виключно за ознаками статі, віку, расової чи національної приналежності, мови, відношення до релігії, професії, місця проживання і роботи, а також у зв'язку з їх політичними переконаннями» [17; 18]. Водночас результати кількох досліджень свідчать про те, що практика окупаційних ЗМІ йде врозрід із цими положеннями «законів». Моніторинг 2017 року Донецького інституту інформації виявив, що «мова з ознаками ворожнечі використовується майже в 20% сюжетів вечірніх випусків новин на телеканалах, підконтрольних організації «ДНР», а в друкованих ЗМІ – майже на 26% сторінок [24]. Результати дослідження Інституту масової інформації за той же рік також говорять про використання мови ворожнечі ЗМІ «ДНР» та «ЛНР»: вона міститься у 11% загальної кількості новин про Україну. А в 2019 р. цей показник знизився на 6% [6].

«Закон» «ДНР» відрізняється наявністю уточнення, що представництва закордонних медіа можуть відкриватися за згодою органу виконавчої влади, відповідального за міжнародну політику. Також в акредитаційних процедурах передбачається участь органу влади, що реалізовує «політику в сфері забезпечення державної безпеки» [17]. У сьомій главі обох «законів» прописані заходи з контролю, порядок проведення яких має затверджувати «уряд» [17; 18].

Окрім статті присвячені таким питанням, як відповідальність за утиски свободи масової інформації, зловживання цією свободою та інші порушення [17; 18]. Втім, головний редактор донецького телеканалу «Юнион» Борис Сізов у інтерв'ю російському YouTube-каналю «Редакція» зізнається, що займається «журналістикою» в лапках. Він зазначив: «Тут особливий її (журналістики) вид... Вона не абсолютно повноцінна, вона дещо, скажімо так, кон'юнктурна. Дещо з різними обмеженнями та умовностями» [7]. Також він говорить, що в доволі молодому віці (27 років) зміг стати головним редактором телеканалу через дефіцит кадрів на окупованих територіях [7]. Доцільно припустити, що кадрова політика може виступати інструментом цензури, як, наприклад, це відбувається в медіа невизнаної

«Придністровської Молдавської Республіки» [1]. Як і в «ДНР» чи «ЛНР», там немає інституції, яка б перевіряла всі публікації чи ефіри перед виходом. В такому органі немає потреби, адже люди на ключових посадах не пропускають матеріали з відхиленням від офіційної лінії влади [1, с. 3].

Варта уваги восьма глава «закону» «ДНР», де вказується, що до прийняття «законодавства» про адміністративні порушення у сфері масової інформації право розгляду справ про відповідні порушення надається посадовій особі «Міністерства інформації» [17].

Висновки і пропозиції. У «ДНР» та «ЛНР» головними регуляторними документами в сфері ЗМІ є «закони» «Про засоби масової інформації». В них, як і в «конституціях» цих утворень, стверджуються демократичні права та свободи, які стосуються діяльності медіа. Однак формальні підстави для їх обмеження створюють інші «нормативно-правові акти». До останніх головним чином належать ті, що регулюють режим воєнного стану (наприклад, «закон» «ДНР» «Про правовий режим воєнного стану»), визначають певні активності та цілі організації (в тому числі громадські й релігійні) як екстремістські чи терористичні («закони» «Про протидію екстремістській діяльності»), а також класифікують будь-яку інформацію як секретну. Попри існування постанов окупаційної влади про заборону діяльності українських медіа на непідконтрольній території, самі вимоги їх «законодавства» унеможливають дозвіл на діяльність там ЗМІ України. Адже вони мали б проходити реєстрацію, ліцензування та акредитацію, визнаючи себе як закордонні ЗМІ, а відповідні органи окупаційної влади як державні. Хоча в документах «республік» декларується дозвіл на діяльність як «державних», так і «недержавних» ЗМІ, більшість медійних ресурсів перейшли під контроль відповідних «міністерств». Загалом характеристикою медійної сфери «ДНР» та «ЛНР» є те, що практики врядування в ній можуть не відповідати «законодавству». Особливо це стосується залежності діяльності ЗМІ, зокрема втручання в редакційну політику, цензури, поширення мови ворожнечі тощо.

Регуляція «ЗМІ» в «ДНР» та «ЛНР» має незначні відмінності. «Закони» «Про засоби масової інформації» загалом подібні, однак документ «ДНР» частіше містить посилання на інші «нормативно-правові акти», які, зокрема, створюють додаткові підстави для обмежень діяльності ЗМІ. Також у «ЛНР» ретельно прописана регуляція ліцензування друкованих та мережевих видань,

тоді як у «ДНР» – тільки теле- та радіомовників. У «законі» «ДНР», на відміну від «ЛНР», присутня глава, в якій прописано адміністративні покарання за окремі порушення в сфері масової інформації, а також передбачено посадову особу при відповідному «міністерстві», яка має розглядати ці справи.

Органом, відповідальним за реалізацію політики в сфері масової інформації в «ДНР», є «Міністерство інформації», а в «ЛНР» – «Міністерство зв'язку та масових комунікацій». Зокрема, вони виконують функції, пов'язані з реєстрацією та ліцензуванням ЗМІ. Почасті задіяними в регуляції діяльності ЗМІ є «Рада Міністрів ЛНР», «Уряд ДНР», «Народні Ради» та «Голови» в обох «республіках». Вони беруть участь у деяких процедурах щодо регуляції ЗМІ, а також затверджу-

ють порядок проведення окремих заходів. До того ж у «ДНР» прописується участь «Міністерства закордонних справ» та «Міністерства державної безпеки» в регуляції діяльності закордонних ЗМІ: перший орган надає дозвіл на відкриття представництв, а другий бере участь в їх акредитації.

Перспективним для подальших досліджень є з'ясування відповідності діяльності російських ЗМІ на території «ДНР» та «ЛНР» їхньому «законодавству». Продуктивним може бути інтерв'ювання експертів, знайомих з особливостями функціонування ЗМІ «псевдореспублік», зокрема, у зв'язку із залежністю кадрової і редакційної політики від окупаційної влади. Також глибшого дослідження потребує відповідність реальної та прописаної в «законодавстві» ролей окремих окупаційних органів у регуляції інформаційної сфери.

Список літератури:

1. Zveagintsev S. Transnistria's media in times of change. *Freedom House*. 2018. 6 p. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/7-Transnistria_Media_Change_ENGLISH.pdf (дата звернення: 08.05.2020).
2. «Армия» Болотова объяснила, что означает «введение военного положения». *Восточный вариант*. URL: <https://v-variant.com.ua/tema/76726-armiya-bolotova-obyasnila-chto-oznachaet-vvedenie-voennogo-polozheniya.html> (дата обращения: 08.05.2020).
3. Будівська Г. Медійне представлення концепту «Новоросія». Аналіз медіаматеріалів про об'єднання «ДНР» та «ЛНР» у «конфедерацію Новоросія». *Наукові записки УКУ*. 2015. Ч. 6: *Журналістика. Медіа-комунікації*, вип. 1. С. 119–125.
4. Василик Л. Образ ОРДЛО в прифронтових медіа як елемент гібридної війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Журналістські науки*. Львів, 2019. № 3. С. 3–10.
5. Вооружённые силы ДНР объявили о начале контртеррористической операции. *MIGNEWS*. URL: <http://mignews.com.ua/regiony/doneck/2772489.html> (дата звернення: 08.05.2020).
6. Голуб О. Фейки та мова ворожнечі: як висвітлюють Україну в медіа окупованих територій Донбасу. Інститут Масової Інформації. URL: <https://imi.org.ua/articles/feyku-ta-mova-vorozhnechi-iak-vysvitliuuiut-ukrainu-v-media-okupovanykh-terytoriy-donbasu-i47> (дата звернення: 08.05.2020).
7. Как живут в Донбассе те, кто не воюет. *Редакция. YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=J6AqZkZkL-M> (дата звернення: 08.05.2020).
8. Кириллов Д. Перемены в Донбассе. О «русской весне» приказано забыть. *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/29690267.html> (дата обращения: 08.05.2020).
9. Конституция Донецкой Народной Республики : Закон ДНР от 14 марта 2014 г. / Народный Совет ДНР. URL: <https://dnrsovet.su/konstitutsiya/> (дата звернення: 08.05.2020).
10. Конституция Луганской Народной Республики : Закон ЛНР от 18 мая 2014 г. № 1-І / Народный Совет ЛНР. URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/konstitutsiya/> (дата звернення: 08.05.2020).
11. Котеленець К. М. Соціальна сфера суспільного життя окупованої території: дані контент-аналізу газет так званої Луганської Народної Республіки. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 77. С. 170–175.
12. Лозовий В. С. Гуманітарна політика квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР». *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. С. 223–231.
13. О введении на территории Донецкой Народной Республики военного положения : Постановление Совета Министров ДНР от 25 мая 2014 г. № 6-5 / Официальный сайт Министерства иностранных дел Донецкой Народной Республики и Новороссии. URL: <http://mid.donr.su/DOC/20140525.htm> (дата звернення: 08.05.2020).
14. О лицензировании отдельных видов деятельности : Закон ЛНР от 14 июня 2018 года № 232-II / Народный Совет ЛНР. URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/6444/> (дата звернення: 08.05.2020).
15. О правовом режиме военного положения : Закон ЛНР от 27 мая 2014 г. № 7-І / Народный Совет ЛНР. URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/596/> (дата звернення: 08.05.2020).

16. О противодействии экстремистской деятельности : Закон ДНР от 29 мая 2015 г. № 51-ІНС / Народный Совет ДНР. URL: <https://dnrsovet.su/zakon-donetskoj-narodnoj-respubliki-o-protivodejstvii-ekstremistskoj-deyatelnosti/> (дата звернення: 08.05.2020).
17. О средствах массовой информации : Закон ДНР от 29 июня 2015 г. № 59-ІНС / Народный Совет ДНР. URL: https://dnrsovet.su/zakon_doneckoj_narodnoj_respubliki_o_sredstvah_massovoj_informacii/ (дата звернення: 08.05.2020).
18. О средствах массовой информации : Закон ЛНР от 7 ноября 2014 г. № 37-І / Народный Совет ЛНР. URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/906/> (дата звернення: 08.05.2020).
19. Об ограничении телевизионного вещания некоторых телеканалов на территории Луганской Народной Республики : Постановление Совета Министров ЛНР от 10 марта 2015 г. № 02-04/56/15 / Совет Министров ЛНР. URL: <https://mslnr.su/1053-ob-ogranichenii-televizionnogo-veschaniya-nekotoryh-telekanalov-na-territorii-luganskoj-narodnoj-respubliki.html> (дата звернення: 08.05.2020).
20. Об особых правовых режимах : Закон ДНР от 24 марта 2015 г. № 23-ІНС / Народный Совет ДНР. URL: <https://dnrsovet.su/zakon-dnr-ob-osobyh-pravovyh-rezhimah/> (дата звернення: 08.05.2020).
21. Рублёвый остров Украины. На что живёт «ДНР». *Новости Донбасса*. URL: <https://novosti.dn.ua/article/7536-rublevyu-ostrov-ukrainy-nachto-zhyvet-dnr> (дата звернення: 08.05.2020).
22. Сабура О. Псевдовибори на окупованому Донбасі: огляд ЗМІ «ДНР» та «ЛНР». Школа політичної аналітики НаУКМА. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/pseudoelections-donbas/> (дата звернення: 08.05.2020).
23. Сепаратист Губарев назвав лживими СМІ «ДНР». *Новости Донбасса*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/295215-separatyst-gubarev-nazval-lzhivymy-smi-dnr> (дата звернення: 08.05.2020).
24. Сизов В., Мацука О. Мова з ознаками ворожнечі в друкованих медіа Донбасу та на ТБ (моніторинг). Донецький інститут інформації. URL: <http://dii.dn.ua/analytics/128-mova-z-oznakamy-vorozhnechi-v-drukovanukh-media-donbasu-ta-na-tb-monitoring> (дата звернення: 08.05.2020).
25. Тараненко О. Евфемізація в українському медіа-дискурсі періоду гібридної війни. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2017. С. 19–27.

Sabura O. I. PECULIARITIES OF REGULATION OF MEDIA ACTIVITY IN THE OCCUPIED TERRITORIES OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS

Conditions of the functioning of mass media in the territory of the so-called “DNR” and “LNR” are the main object of research of this article. The primary attention was paid to the analysis of the “legislative” base created by the occupation administrations, designed to regulate the activities in the media sphere. The key regulatory “laws” on the media of both pseudo-state entities with the necessary excursions to the “constitutions” and other documents of the “people’s republics were considered separately. For instance, “laws” “On the legal regime of martial law”, “On special legal regimes”, “resolution” of the “Council of Ministers” “LNR” “On restrictions on television broadcasting of certain TV channels in the Luhansk People’s Republic”, and other “regulations” were discussed in this article. The influence of some institutions of the occupation administrations on the activities of the “media” was also analyzed. Moreover, the author carefully distinguished the powers of the “Ministry of Communications and Mass Media of the LNR” and the “Ministry of Information of the DNR” as bodies responsible for implementing the policy of “republics” in the field of mass media. Also, the author clarified the powers in this area of “governments”, “parliaments”, “chiefs”, and other “ministries” of two unrecognized entities. The results of the study show that the “legislation” of the “DNR” and the “LNR” in the field of mass media pretend to be democratic in form, since “constitutions” and major regulatory “laws” declare freedom of speech, the right to receive and disseminate information, prohibit censorship and more. However, in practice, the work of media outlets and individual journalists are not independent since access to information is limited, especially if the information relates to the activities of the administrations of the “DNR” and “LNR”. Also, the provisions of specific “regulations” create conditions for restrictions on the activities of the media, in particular, prevent criticism of the occupying administrations and prohibit the activities of Ukrainian and other media that are disloyal to the occupying regimes.

Key words: regulation of the information sphere, “DNR”, “LNR”, freedom of speech, media censorship.

Старкова Г. В.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Яресько К. В.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

РОЗСЛІДУВАЛЬНА ЖУРНАЛІСТИКА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВИ

*У статті проаналізовано витоки розслідувальної (інвестигативної) журналістики, її мету й завдання. Авторки звертаються до зарубіжної історії, демонструючи можливості впливу роботи медійників. Водночас, констатують відсутність подібного досвіду в Україні. У статті досліджено наукові публікації останніх років, наголошено на усталеності двозначного сприйняття феномену в сучасному українському журналістознавстві – як жанру та методу – та значній зосередженості на теоретичних засадах його існування. Услід за закордонними дослідниками, авторки вважають за потрібне розширити погляд на журналістське розслідування та брати до уваги практичні та функціональні результати медійних матеріалів. Це має позитивно вплинути на сприйняття журналістів-розслідувачів суспільством, а через це – й підвищити впливовість. Авторки зосереджуються на аналізі впливів розслідувальної журналістики в Україні. Зокрема, розглянуто приклади псевдорозслідувань, коли лідери думок у соцмережах роблять «викриття» на поталу чийсь інтересів або задля збільшення популярності особистих ресурсів. Така діяльність засуджується професійною спільнотою, може призвести до судових процесів і суспільного засудження, але, з огляду на кількість підписників на різних платформах, на думку прихильників майже не впливає. Проаналізовано роботу груп журналістів, які проводять справжні розслідування, що призводить до реальних результатів – реакції влади або світової спільноти. Порушено питання про вплив розслідувальної журналістики на політичні процеси в Україні. На прикладах *Bihus.Info* та «Схеми: корупція в деталях» продемонстровані реальні результати, досягнуті за один місяць – політики змушені реагувати, компанії – сплатити податки або штрафи, припинити махінації. Викриття фактів агресії проти України, зроблені проєктами *InformNapalm* і *SeaCrime*, мають довготривалий вплив на міжнародному рівні. На відміну від загальносвітового досвіду, в нашій країні роль журналістських розслідувань важко назвати значною. Проте є вже чимало прикладів, коли політикум і суспільство змушені були реагувати на оприлюднену інформацію.*

Ключові слова: журналістика, журналістське розслідування, економіка, політика, війна, вплив, Донбас, Крим.

Постановка проблеми. Появу розслідувальної або інвестигативної (з англ. investigation – «розслідування») журналістики часто пов'язують з американськими газетярками, які на межі XIX та XX століть викривали економічні та політичні недоліки держави: бідність, відсутність нормальних умов роботи, корупцію, нечесну конкуренцію тощо. Через журналістські викриття уряд був змушений провести низку реформ, удосконаливши правову систему держави [4]. Найпоширеніший приклад із підручників журналістики [див., наприклад, 16; 11] стосується більш пізнього часу. «Вотергейтський скандал» спалахнув у 1970-х і призвів до імпічменту та звільнення президента США Річарда Ніксона. Значення роботи медійників тоді влучно охарактеризував політолог Саму-

ель Філіпс Гантінгтон: «У двох найдраматичніших внутрішньополітичних конфліктах часів адміністрації Ніксона – «пентагонських паперах» та Вотергейті – засоби масової інформації кинули виклик і перемогли виконавчу владу. Преса дійсно відіграла провідну роль у досягненні того, що раніше в американській історії не зробили жодна інституція, група чи об'єднання установ і груп: вигнання з посади президента, обраного менше двох років до того за підтримки однієї з найпотужніших в історії Америки більшостей. Жоден майбутній президент не може й не забуде цього факту» [36].

Пригадати матеріал, який мав подібний вплив в Україні, важко. Усім відомі «плівки Мельниченка», «вишки Бойка» або «свинарчуки», але

здається, що журналістським словом боротись – несила. Однак це може бути пов'язане зі ставленням до розслідувань – ані автори, ані громадськість майже не приділяють увагу наслідкам і впливу. Однак в останні шість років означилась тенденція до докорінних змін, пов'язаних із розкриттям прихованих, незручних обставин та обстоювання суспільством свого права на правду та покращення економіко-політичного клімату країни. Так, активно діють рухи щодо розслідувань злочинів на Майдані Незалежності під час Революції Гідності та вбивства херсонської активістки Катерини Гандзюк. Водночас, українські дослідники, які могли б стати провідниками громадськості у сприйнятті та інтерпретації викритих фактів, поки залишаються осторонь аспекту впливу на суспільство журналістських розслідувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки останнього десятиліття в царині журналістикознавства та соціальних комунікацій остаточно закріпили двоїсте трактування «журналістського розслідування» – як жанру й методу отримання інформації [6; 1; 13; 31]. Серед найбільш ґрунтовних і послідовних можна назвати розвідки доцентки кафедри журналістики Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету Антоніни Іващук [13], яка досліджує проблему трансформації журналістських жанрів у сучасних умовах, звертає увагу на наукову та прикладну неусталеність термінології, наголошує, що результатом застосування методу розслідування є репортаж або розширена аналітична стаття «з яскраво вираженими репортажними елементами, вставками у вигляді інтерв'ю, монологічного чи діалогічного характеру». Дослідження доцентки Інституту журналістики Маргарити Нетреби переважно стосуються діяльності прес-служб, але є стаття про синтаксичні особливості оформлення заголовків журналістських розслідувань в інтернеті [19]. Вона вважає розслідування публіцистичним жанром і звертає увагу, що автори досліджуваних матеріалів намагаються виразити їх назви, використовуючи для цього, між іншим, синтаксичні засоби.

Професор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Микита Василенко переконаний, що інвестиційна журналістика в Україні «часто-густо відповідає на запити олігархічної верхівки», тому «говорити про моральність вітчизняної журналістики не доводиться», але її переповнення «домислами й вимислами» пов'язане ще й із менталітетом та «одіозними індивідуальними рисами наших

журналістів-практиків». Завершує автор свою статтю так: «Яскравим прикладом такого оригінального тлумачення міри домислу й вимислу є видавничо-журналістська діяльність автора цієї наукової розвідки. У творчій журналістській практиці він керується настановами великого Арістотеля з відомої «Поетики». Звучать вони так: «А як необхідно писати неправду, цьому краще за все повчитись у Гомера» [2, с. 36].

Функціональність журналістського розслідування є стрижневою у статті колишнього власного кореспондента видання «Дзеркало тижня», доцента Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Іллі Хоменка. Він разом із колегою Володимиром Фоменком у 1996–2010 роках зробили близько ста розслідувань. На основі аналізу їх впливу дослідник доходить висновку, що пошук і розповсюдження медійниками прихованих від громадськості суспільно небезпечних фактів у нинішніх українських реаліях – коли відсутні механізми реагування суспільства на подібні сигнали – «нівелюють значення журналістського розслідування як соціально-комунікаційного інструмента» [31]. Утім, як бачимо, практичний досвід авторів стосується двох минулих десятиліть.

Звертаються до практичної частини журналістського розслідування й західні дослідники. Так, професор Інституту прикладних наук у Гамбурзі Людвіг Йоганнес серед обов'язкових критеріїв інвестиційної журналістики називає подальше відстежування й актуалізацію теми [14, с. 24]. Його британський колега Х'юго де Бург переконаний, що, розкриваючи корупційні схеми та зловживання владою, журналістські розслідування допомагають виявити негаразди в законодавстві для подальшого їх виправлення [35, с. 20]. Викладач американського Університету Джона Гопкінса Девід Еверетт зазначає: «Журналістське розслідування – це шанс відновити справедливість і зіграти роль Давида в боротьбі з Голіафом. Це ґрунтується на вірі в те, що журналісти, редактори й фотографи можуть відігравати величезну роль у поліпшенні суспільного життя» [8].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз витоків розслідувальної (інвестиційної) журналістики, її мету й завдання. Саме практична значимість журналістських матеріалів, їх вплив на суспільство дозволила колись назвати журналістику «четвертою владою». Уведення результатів журналістських розслідувань у наукове поле спричинить поступове переосмислення їх ролі суспільством і приведе до пролонгування впливу,

що є вкрай важливим для цього жанру. Отже, мета нашого дослідження – зробити крок до зміни трактування сучасною українською наукою журналістських досліджень від суто теоретичного до більш практичного через аналіз їх впливу на політику, економіку та інші сторони життя держави.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай удале журналістське розслідування відповідає таким вимогам: розкриває злободенне питання, актуальне для широкої аудиторії; пропонує новий погляд, який, окрім фактів, відбиває результат аналітичних роздумів і висновків журналіста; дозволяє зрозуміти, чому зображена ситуація та позиція сторін є саме такими, а не іншими; містить думки різних учасників подій; унаочнює те, що аудиторії було до того недоступне [6, с. 50].

Варто підкреслити, що в цій статті не беруться до уваги замовні матеріали («джинса») та псевдорозслідування, зміст яких не відповідає фактам, свідомо чи випадково дезінформує читачів, слухачів або глядачів, був отриманий із порушенням законів або інших актів України. Таким, наприклад, займається блогер і політик Анатолій Шарій. У своїх «розвідках» він, між іншим, видавав знищені на сході України БТР і танк армії Російської Федерації за українські, не показував російський «Бук», котрий виїхав до РФ після збиття Boeing 777 Malaysia Airlines рейсу MH17 над Донбасом у 2014 році тощо [30].

Притаманні ознаки дезінформації діяльності колишнього ведучого програми «Гроші» («1+1») та депутата Верховної Ради дев'ятого скликання Олександра Дубінського. Торік виконавча обов'язків міністра охорони здоров'я Уляна Супрун подала на нього до суду [29]. Дубінський звинувачував її чоловіка в розкраданні грошей, а також казав про «платний реєстр медичних послуг, на якому хоче «нагрітись» МОЗ». Супрун заявила, що у вказаних матеріалах судження видані за факти, а «брехня підкріплена фейковими документами». Міністерство також надало спростування.

Матеріали обох згаданих дописувачів змістовно та структурно подібні до журналістських розслідувань, але насправді ними не є. Подібна діяльність засуджується професійною спільнотою [6, с. 52; 1], однак обидва чоловіки мають тисячі підписників, які вірять в істинність наданої ними інформації. За словами журналіста Отара Довженко, їхній продукт – альтернативний інформаційний порядок денний, а популярність формується завдяки жорсткій критиці багатьох офіційних трактувань подій в Україні та наданню

альтернативних [26]. Нагадаємо, 327 тисяч виборців проголосували за віртуальну партію Шарія [25], блогер має понад 2 мільйони підписників на YouTube. Досягнення Дубінського в тій самій соцмережі скромніші – 350 тисяч. До того ж обидва мають понад сто тисяч підписників у Telegram, популярні сторінки у Facebook і сайти.

Серед найвизначніших розслідувань, які вплинули на історію України, самі журналісти назвали вісім [3]. Це публікації «Державний переворот» (1996, «Вечірній Київ», Віталій Карпенко), «Кучма, який живе в ілюзіях» (1999–2000, Георгій Гонгадзе), «Перевертні» (2002, «Сьогодні»), «Син Бога» (2005, «Українська правда», Сергій Лещенко), проєкт «Найкращий дім» (2008–2009, «Сьогодні»), «Під Києвом орудує другий Чикатило» (2009, «Сьогодні», Олександр Корчинський), «Вишка для Бойка» (2011, «Дзеркало тижня», Юрій Ніколов, Олексій Шалайський), «Таємниці „Межигір'я“. Розкіш султана» (2011, «Українська правда», Сергій Лещенко). Це дійсно резонансні дослідження, деякі з яких не лише мали вплив на суспільну думку, але і сприяли зміні влади.

Нині маємо в Україні кілька «профільних» команд журналістів. Наприклад, Bihus. Info та «Схеми: корупція в деталях» працюють у найбільш прийнятному для широкої аудиторії форматі – створюють відеоконтент. Професійні здобутки обох команд високо оцінені українськими та міжнародними організаціями. Зокрема, у 2017 році Марина Ансіфорова з команди журналістів-розслідувачів Дениса Бігуса здобула міжнародну нагороду Free Press Awards у номінації “Newcomer of the year” [9], головну нагороду Young Journalist Award від фундації Thomson виборола Мар'яна Мотрунич [10], а самого очільника медіа Національний фонд підтримки демократії (NED) назвав одним із п'яти провідних борців із корупцією у світі [7].

На сайті медіа повідомляється: «Bihus. Info – це команда журналістів, юристів, активістів і іт-фахівців, які завдають змін» [24]. З'явився проєкт у 2010 році, коли «під тиском журналістів, громадських діячів і деяких політиків сталися зміни в тендерному законодавстві України» [23], завдяки чому загалом став доступний, зокрема, «Вісник державних закупівель». Візуалізація текстів розслідувань з'явилась пізніше на телеканалі ZIK – телепрограму «Наші гроші» вів журналіст Денис Бігус. У 2015 році діяльність розслідувачів була формалізована завдяки створенню громадської організації «ТОМ 14». Нині всі телевізійні

та журналістські проекти колективу реалізуються на базі цієї ГО [5]. У 2017 році «ТОМ 14» створив проєкт «Тисни», присвячений юридичному обстоюванню результатів журналістських розслідувань. «Юристи „дають хід“ матеріалам, які розкопують журналісти на території всієї України, й переводять справи з медійної площини в юридичну: заяви до правоохоронних органів та судові засідання» [там само]. На сторінці «Ми вплинули» сайту «Bihus.Info» [15] лише за квітень 2020 року опубліковано 11 матеріалів. У них ідеться про розпочаті провадження та судові процеси, спричинені журналістськими розслідуваннями. Наприклад, журналісти оприлюднили інформацію, що, незважаючи на обіцянку голови партії «Слуга народу» Олександра Корнієнка відмовитись від державного фінансування, офіційної заяви до Національного агентства із запобігання корупції, в компетенції якого приймати такі рішення, подано не було. Після публікації Bihus.Info у «Слугі народу» це визнали та повідомили: наразі тільки шукають, як утілити обіцяну заяву в життя [12].

На початку місяця Львівський АМКУ за заявою юристів «Тисни» оштрафував на 136 тисяч гривень дві пов'язані компанії. Вони узгодили дії на тендері на закупівлю електродвигунів від ДП «Львіввугілля» вартістю 1,7 мільйона гривень [33].

Допомагають юристи «Тисни» й іншим медійним проєктам. Наприклад, завдяки їм директор компанії «Юнайтед Табако» (Дніпропетровська область) сплатив податки і штраф у розмірі 3,1 мільйона гривень через підробку акцизних марок, виявлену журналістами програми «Схеми» [32].

Серед останніх результатів викриттів «Схем» можна також згадати:

- подання новим міністром економіки Ігорем Петрашком виправленої декларації як кандидата на посаду, де чиновник указав «забуте» майно – елітний котедж під Києвом площею в 409 кв. м., та 15 соток землі, якими володіє його дружина [20];

- відкриття прокуратурою Закарпатської області провадження щодо закарпатських митників, які мають оформлене на родичів елітне майно незрозумілого походження й успішно перейшли на роботу до нової митниці (Державної митної служби) після початку ліквідації старої структури (Закарпатської митниці ДФС) [21];

- розірвання Міністерством оборони України укладених договорів на закупівлю засобів медичного захисту від COVID-19 – за даними розслідувачів, медзасоби на 69,6 мільйона гривень було заплановано купити в китайської фірми, котра

спеціалізується на виробництві та продажу телекомунікаційного обладнання, а від її імені документи підписував українець, «який, найімовірніше, сам працює у структурі» МОУ [18] тощо.

Таким чином, вплив журналістських розслідувань стає очевидним: справи розслідуються відповідними органами, передаються до суду, політики визнають провину.

На хвилі агресії Російської Федерації проти України постала необхідність розслідувань порушення законів та міжнародного права. У цьому до журналістів долучились громадські активісти. Серед подібних розслідувальних, наприклад, InformNapalm [37] і SeaCrime [39].

Міжнародна волонтерська спільнота InformNapalm була заснована в березні 2014 року. «На сьогодні на волонтерських засадах до спільноти InformNapalm уходять люди із 20 країн світу, які проводять OSINT-дослідження, перекладають та поширюють публікації іноземними мовами, ведуть важливу медійну, дипломатичну і про-світницьку роботу» [17]. Зауважимо, що OSINT розшифровується як «Open Source Intelligence» та є різновидом розвідки, призначеної для пошуку, збору та аналізу інформації із загальнодоступних джерел [38]. Спільнота також отримує інформацію від інсайдерів з окупованих територій (HUMINT, Human Intelligence) та хактивістів «Українського кіберальянсу» (Ukrainian Cyber Alliance, UCA), однак «не бере участі у зламах комп'ютерних систем, а займається виключно аналізом та публікує чутливу інформацію, а будь-які дані, отримані від хактивістів, проходять ретельну перевірку на основі альтернативних джерел» [17]. Своєю місією InformNapalm убачає «збір доказів та інформування світового співтовариства про реальну роль Росії в гібридних конфліктах та спецопераціях», «розкриття фактів про російське військове вторгнення в Україну», «викриття учасників агресії проти Грузії», «збір матеріалів про операції РФ у країнах Східної та Центральної Європи, а також на Близькому Сході».

Серед досягнень спільноти – створення найбільшої онлайн-бази даних прихованих фактів військової агресії РФ проти України. У ній є дані понад 2 600 кадрових військових зі складу 99 військових частин РФ, які брали участь в агресії проти України, а також ідентифікація 50 зразків російської важкої зброї та спеціальної техніки, поміченої на Донбасі. «Волонтери InformNapalm зібрили та опублікували дані 116 офіцерів ПКС РФ – пілотів та штурманів російської авіагрупи в Сирії, яка неодноразово наносила ракетні та

бомбові удари, унаслідок яких загинули тисячі мирних мешканців. Публікація даних членів екіпажів ПКС РФ викликала істеріку в російських ЗМІ, вони називали її «витоком секретної інформації». Водночас російське МЗС через свої дипломатичні канали також намагалось шантажувати країни, в яких були розміщені сервери з хостингом дзеркал сайту InformNapalm.org, вимагаючи закрити сайт, проте ці спроби зазнали невдачі» [17].

Про вплив розслідувань української спільноти свідчить і те, що її інформацію використовували розслідувачі Bellingcat та інших міжнародних організацій. Наприклад, у 2016 році, спираючись на дані української спільноти, Bellingcat указувала, що «в конфлікті на сході України брали участь або зробили в нього внесок десятки тисяч російських військовослужбовців» [27].

Міжнародна спільна слідча група (ЖТ), яка проводить розслідування катастрофи Boeing 777 Malaysia Airlines рейсу MH17 на Донбасі, посилалась на ексклюзивний аналіз і копії-дампи електронної пошти приймальні помічника президента РФ Владислава Суркова (SurkovLeaks), надані спільноті InformNapalm «Українським кіберальянсом» [17]. Також ці матеріали стали основою звіту «The Surkov Leaks: внутрішня кухня російської гібридної війни проти України», опублікованим у 2019 році британським Королівським Об'єднаним інститутом оборонних досліджень (Royal United Services Institute) [40].

Розслідувальний проєкт SeaCrime займається «дослідженням та інформаційною протидією незаконним суднозаходженням у закриті порти окупованого російськими загарбниками Криму» [22]. Він має на меті інформування (завдяки оприлюдненню суспільно значущої інформації), документування (створюючи матеріали, які можуть бути використані для судових проваджень), розслідування (встановлення раніше невідомих фактів) та аналітику (встановлення зв'язків між фактами, про-

гнозування). SeaCrime функціонує із 2016 року. За цей час розвідувачі написали понад 400 статей про судна та компанії, які порушують українське законодавство. Прикладом дієвості проєкту може слугувати поведінка 183-метрового судна FEDERAL ADI (ІМО: 8321931). 9 листопада минулого року воно зайшло до Севастопольської бухти, що зафіксував SeaCrime та надав відповідні докази державним органам. За зверненням Міністерства закордонних справ України Морська адміністрація Белізу позбавила порушника права на прапор. Це змусило судно тимчасово припинити роботу, що потребує великих витрат на утримання [34].

Нагадаємо, що через агресію щодо України проти Російської Федерації запроваджені міжнародні санкції – дипломатичні, фінансові, корпоративні, індивідуальні й економічні [28]. Ці обмеження не безтермінові, країни їх продовжують та посилюють, але можуть і послабити. Продовження санкцій спирається на поважні причини й обґрунтування. Наприклад, таке обґрунтування, що ситуація не змінюється. Доводити це й допомагають розслідувачі InformNapalm та SeaCrime.

Висновки і пропозиції. Проведений попередній та точковий аналіз впливу журналістських розслідувань, здійснених в Україні в останні роки, дозволяє дійти висновку про перенесення уваги медійників на результати своєї роботи та навіть забезпечення їх юридичного супроводження в потрібних інстанціях. Журналісти домагаються справедливості, доведеної їх розвідками, законними способами, викривають усе нові корупційні схеми, нечесних чиновників, соціальну несправедливість тощо. Окрім медійників, до розслідувань залучені громадські активісти. Саме їм належить заслуга викриття та фактичного доведення ролі зовнішнього ворога в житті України. Указані тенденції притаманні вітчизняному медіапростору останні кілька років і потребують подальшого глибшого наукового аналізу.

Список літератури:

1. Бель Б., Бурмагін О., Патора Т., Хоменок О. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ, 2013. 190 с.
2. Василенко М. Особливості розвитку журналістики-розслідування. Припустимі стандарти домислу і вимислу. *Наукові записки [Української академії друкарства]*. 2012. № 2. С. 31–36.
3. Вісім журналістських розслідувань, які вплинули на історію незалежної України. *Телекритика*. 2019. URL: <https://telekritika.ua/uk/smi/8-zhurnalistskih-rozsliduvan-yaki-vplinuili-na-istoriyu-nezalezhnoi-ukraini/> (дата звернення: 06.05.2020).
4. Гаков В. Цепные псы американской демократии. *Деньги*. 2003. №3 (408). С. 9–19.
5. ГО «ТОМ 14». *Bihus.Info*. URL: <https://bihus.info/projects/go-tom-14/> (дата звернення: 06.05.2020).
6. Голуб О.. Медіакомпас: путівник професійного журналіста. Практичний посібник. Київ, 2016. 184 с.
7. Денис Бігус отримав міжнародну премію Democracy Award-2017 в Капітолії США. *Bihus.Info*. 2017. URL: <https://bihus.info/denis-bigus-otrimav-miznarodnu-premiu-democracy-award-2017-v-kapitolii-ssa/> (дата звернення: 06.05.2020).

8. Еверетт Д. Учебный посібник репортера. Київ, 1997. URL: http://www.uapp.net/industry/guide/books/books_9.html (дата звернення: 06.05.2020).
9. Журналістка програми «Наші гроші» перемогла на престижному міжнародному конкурсі. *Bihus.info*. 2017. URL: <https://bihus.info/zurnalistka-programi-nasi-grosi-peremogla-na-prestiznomu-miznarodnomu-konkursi/> (дата звернення: 06.05.2020).
10. Журналістка «Наших грошей» Мар'яна Мотрунич перемогла на міжнародному конкурсі у Лондоні. *Bihus.info*. 2017. URL: <https://bihus.info/zurnalistka-nasih-grosei-marana-motronic-peremogla-na-miznarodnomu-konkursi-u-londoni/> (дата звернення: 06.05.2020).
11. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: підручник. Львів, 2008. 272 с.
12. Землянська М. У «Слузі Народу» визнали, що партія досі не відмовилась від держфінансування для допомоги медикам. *Bihus.info*. 2020. URL: <https://bihus.info/u-sluzi-narodu-vyznaly-shho-partiya-dosi-ne-vidmovylas-vid-derzhfinansuvannya-dlya-dopomogy-medynam/> (дата звернення: 06.05.2020).
13. Іващук А. Трансформація жанрів і проблема їхньої ідентифікації в теорії та журналістській практиці. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2013. Вип. 27. С. 375–391.
14. Йоганнес Л. Інвестигативний пошук / за заг. ред. В. Іванова. К., 2017. 266 с.
15. Ми вплинули. *Bihus.info*. URL: <https://bihus.info/my-vplynuly/> (дата звернення: 06.05.2020).
16. Михайлин І. Основи журналістики : підручник. Київ, 2011. 496 с.
17. Міжнародній волонтерській спільноті InformNapalm шість років! Долучайтеся та підтримуйте полум'я! *InformNapalm*. 2020. URL: <https://informnapalm.org/ua/about-us/> (дата звернення: 06.05.2020).
18. Міноборони розриває угоди на закупівлі медтоварів у китайської фірми-торговця модемами, про яку розповіли «Схеми». *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-dogovory-rozirvano/30562946.html> (дата звернення: 06.05.2020).
19. Нетреба М. Синтаксичні особливості оформлення заголовків журналістських розслідувань в Інтернеті. *Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації*. 2014. Вип. 3. С. 83–87.
20. Новий міністр економіки додав у декларацію майно, яке знайшли журналісти-розслідувачі «Схем». *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-petrashko-vypravlena-deklaratsiya/30506426.html> (дата звернення: 06.05.2020).
21. Після розслідування «Схем» прокуратура взялася за статки закарпатських митників. *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-mindich-yermak-op/30572896.html> (дата звернення: 06.05.2020).
22. Представництво президента України в АР Крим дезінформує суспільство. *Myrotvorets News*. 2020. URL: <https://myrotvorets.news/sudna-pid-inozemnyu-praporamy-v-port/?fbclid=IwAR0GM6N0jgsJgiwqblbB6sR7LyURiizmBlvxH3t7OEMddCD78h1FOKypKe> (дата звернення: 06.05.2020).
23. Про «Наші гроші». *Наші гроші*. URL: <http://nashigrosi.org/about/> (дата звернення: 06.05.2020).
24. Про нас. *Bihus.info*. URL: <https://bihus.info/about/> (дата звернення: 06.05.2020).
25. Результати позачергових виборів народних депутатів України по багатомандатному виборчому округу. *Центральна виборча комісія*. 2019. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> (дата звернення: 06.05.2020).
26. Рихліцький В. Хто такий Шарій? Від українського журналіста до популярного блогера та проросійського політика. *MediaSapiens*. 2019. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/23299/2019-08-07-khto-takii-sharii-vid-ukrainskogo-zhurnalista-do-populyarnogo-blogera-ta-prorosiiskogo-politika/> (дата звернення: 06.05.2020).
27. Российские солдаты в Украине: дьявол в медалях. *Bellingcat*. 2016. URL: <https://ru.bellingcat.com/novosti/russia/2016/08/31/medals-ru/> (дата звернення: 06.05.2020).
28. Санкції проти Росії. Нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти Російської Федерації. 2019. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_sankcii_rf_a4_ukr.pdf (дата звернення: 06.05.2020).
29. Супрун подала на Дубінського до суду, звинувативши його в поширенні фейків. *MediaSapiens*. 2019. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/22835/2019-05-07-suprun-podala-na-dubinskogo-do-sudu-zvinuvativshi-yogo-u-poshirennyi-feikiv/> (дата звернення: 06.05.2020).
30. ФЕЙКИ ШАРИЯ. Как Шарий покрывает убийц украинцев. Часть 1. *Український мілітарний портал*. 2019. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/fejky-sharyya-kak-sharyj-pokr-d1-8bvaet-ubycz-ukraynczev-chast-1/> (дата звернення: 06.05.2020).
31. Хоменко І. Функціональність журналістського розслідування в українському медійному просторі: погляд практика. *Current issues of mass communication*. 2013. Issue 14. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmk_2013_14_24 (дата звернення: 06.05.2020).
32. Юристи Bihus.Info добились повернення 3,1 млн грн. в бюджет директором «Юнайтед Табако». *Bihus.info*. 2020. URL: <https://bihus.info/yurysty-bihus-info-dobyls-povernennya-31-mln-grn-v-byudzhet-dyrektorom-yunajted-tabako/> (дата звернення: 06.05.2020).

33. Юристи Bihus.Info добились штрафу для тітки і племінника, що розпиляли 1,7 млн на тендері «Львіввугілля». *Bihus.Info*. 2020. URL: <https://bihus.info/yurysty-bihus-info-dobylys-shtrafu-dlya-titky-i-pleminnyka-shho-rozpylyaly-17-mln-na-tenderi-lvivvugillya/> (дата звернення: 06.05.2020).
34. Яресько К. Про наслідки незаконних суднозаходжень в окупований Крим. *Enigma*. 2020. URL: <https://enigma.ua/articles/pro-naslidki-nezakonnikh-sudnozakhodzhen-v-okupovaniy-krim> (дата звернення: 06.05.2020).
35. Burgh, Hugo De. *Investigative Journalism: Context and Practice*. New York, 2000. 328 с.
36. Crozier M. *The Crisis of Democracy*. 1975. URL: https://trilateral.org/download/doc/crisis_of_democracy.pdf (дата звернення: 06.05.2020).
37. InformNapalm. URL: <https://informnapalm.org/ua/> (дата звернення: 06.05.2020).
38. Open-source intelligence. Headquarters, Department of the Army. 2012. URL: <http://bibliography.opensourceintelligence.biz/STORAGE/2012.%20Open-source%20intelligence.%20atp2-22-9.pdf> (дата звернення: 06.05.2020).
39. SeaKrimе. URL: <https://myrotvorets.news/category/seakrime/> (дата звернення: 06.05.2020).
40. Shandra A., Seely R. *The Surkov Leaks: The Inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*. 2019. URL: <https://rusi.org/publication/occasional-papers/surkov-leaks-inner-workings-russias-hybrid-war-ukraine> (дата звернення: 06.05.2020).

Starkova G. V., Yaresko K. V. INVESTIGATIVE JOURNALISM IN UKRAINE AND ITS INFLUENCES

The article analyzes the origins of investigative journalism, its goals and objectives. The authoresses turn to foreign history, demonstrating the possibilities of influencing the work of media workers. At the same time, they state the absence of such experience in Ukraine. The article examines the scientific publications of recent years, emphasis on the stability of the ambiguous perception of the phenomenon in modern Ukrainian journalistic science – both genre and method – and a significant focus on the theoretical foundations of its existence. Following in the footsteps of foreign researchers, the authoresses consider it necessary to broaden the view of journalistic investigation and take into account the practical and functional results of media materials. This should have a positive effect on the perception of investigative journalists in society, and therefore increase their influence. The authors focus on the analysis of influences of investigative journalism in Ukraine. In particular, examples of pseudo-investigations, when opinion leaders on social networks “expose” for someone’s interests or to increase the popularity of personal resources, are considered. Such activities are condemned by the professional community and can lead to lawsuits and public condemnation but judging by the number of subscribers on different platforms, almost does not affect the opinion of supporters and sympathizers. The authoresses have analyzed the work of groups of journalists who conduct real investigations, which leads to real results – the reaction of the authorities or the world community. The question of influence of investigative journalism on the political processes in Ukraine is raised. The examples of Bihus.Info and “Schemes: corruption in detail” show the real results achieved in one month – politicians are forced to react, companies are forced to pay taxes or fines, and dishonest transactions are stopped. The revelations of aggression against Ukraine made by the InformNapalm and SeaKrimе projects have a long-term impact at the international level. In contrast to the global experience, the role of journalistic investigations can hardly be called significant in our country. However, there are already many examples when politicians and society were forced to react to the published information.

Key words: *journalism, journalistic investigation, economy, politics, war, influence, Donbas, Crimea.*

Фенько Н. М.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

**СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНА МІСІЯ
ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ**

У статті досліджується специфіка реформування регіонального мовлення Суспільного мовника, яке тільки набирає обертів у національному медіапросторі. Через це практично відсутні теоретичні напрацювання науковців, які б забезпечили ґрунтовне розуміння основних тенденцій розвитку Суспільного мовника в Україні. Маємо переважно експертні думки медіафахівців, яких наразі не досить для об'єктивної картини перебігу процесів реформування.

Регіональні філії Суспільного розглядаються як важливий складник національного медіапростору. Пропонується аналіз їхніх проблемних зон, окреслених на львівському медіафорумі, а саме: недофінансування державою НСТУ, низька якість контенту, вплив бізнесу й політики на регіональні філії, кадрові проблеми, недовіра глядачів тощо. Об'єктом вивчення стала регіональна філія UA: Кропивницький, незалежний моніторинг якої на дотримання стандартів інформаційного мовлення демонструє високу якість роботи. Проте регіональний Суспільний мовник стикається з труднощами, які потребують обговорення на рівні конструктивного діалогу з Правлінням НСТУ.

Актуалізується думка, що регіональний телерадійний продукт має свій унікальний контент, аудиторію, завдання та перспективи. Його треба всіляко підтримувати й розвивати. Неоднозначно сприймаються положення Концепції регіонального мовлення Суспільного мовника про створення міжрегіональної платформи поширення контенту. Це може призвести до нівелювання регіонального соціально-культурного дискурсу. Пропонується підтримати перспективні плани філії на висвітлення спортивних і культурних подій регіонального характеру, роботу над проектами за участі інших філій, проведення пітчінгів ідей, роботу з диджитал-платформами тощо.

Пропонується підтримати перспективний план розвитку регіонального суспільного мовника з боку науковців, які працюють у сфері соціальних комунікацій. Розпочинати науковий підхід до осмислення чинників успішності діяльності Суспільного необхідно з усвідомлення пріоритетності фокусу уваги до роботи регіональних філій, які й забезпечують ефективне функціонування системи національного медіапростору.

Ключові слова: Суспільне мовлення, місія Суспільного мовника, регіональні філії Суспільного, Концепція регіонального мовлення Суспільного мовника, моніторинги філій Суспільного.

Постановка проблеми. Понад два роки вітчизняний медіапростір переживає активну фазу тривалого реформування інформаційного мовлення. З'явилося і запрацювало Суспільне – нова система національного телерадіомовлення, яка досить давно практикується у світі і до якої повільно підійшли колишні регіональні державні телерадіокомпанії.

Потрібність реформи вже не обговорюється. Наразі опрацьовуються шляхи та інструменти втілення реформи, і тут не все однозначно й просто.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільне мовлення в Україні як об'єкт наукового інтересу постало після 2014 року, коли набув чинності Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України». Саме тоді вчені зацікавилися основними принципами Суспільного, його

інформаційною місією та історією становлення в інших країнах світу. Перед ученими-теоретиками постали проблеми термінологічної уніфікації, оцінки суспільного мовлення як явища сучасної медіасистеми, процесів запровадження його в Україні тощо. Саме цим питанням були присвячені наукові статті І. В. Кирич [5; 6], А. Л. Садовської [16], Т. О. Чепурняка [17]. Відтак відбулося осмислення Суспільного мовлення як механізму відкритого інформаційного суспільства в Україні, постали питання вдосконалення правового забезпечення діяльності Суспільного. У цьому розрізі варто зазначити дослідницькі матеріали Ю. В. Нестеряка [12] і М. М. Лазарука [8].

За останні два роки адаптації Суспільного мовника у національному медіапросторі ці процеси майже не піддаються науковому вивченню.

Це, можливо, пов'язано з тим, що теоретичний ґрунт не встигає сформуватися через високу динамічність і тимчасову нестабільність функціоналу Суспільного мовника. Тому більш затребуваними постають думки практиків – медійників, експертів, громадських діячів тощо.

2018 року експертами з питань медіа було підготовлено брошуру «Суспільне мовлення в Україні: історія створення та виклики» [13]. Авторами видання стали люди, які були дотичні до створення Суспільного мовника, а також пам'ятають увесь нелегкий шлях, який довелося пройти, щоб закласти хоч би законодавчі підвалини для його існування. Це заступниця шеф-редактора «Детектора медіа» Світлана Остапа, а також секретар наглядової ради ПАТ «НСТУ» і програмний директор ГО «Детектор медіа» Вадим Міський і медіаюрист Центру демократії та верховенства права (Інституту медіа права) Ігор Розкладай.

На сторінках загальнонаціональної газети «День» періодично з'являються матеріали про становлення Суспільного на теренах вітчизняного медіапростору. Найпомітнішими видаються матеріали Наталі Іщенко [3; 4], заступниці директора Інституту світової політики. Вона досить скептично оцінює майбутнє Суспільного в Україні з огляду на численні проблеми управління й фінансування.

Окремим майданчиком для фахового обговорення реформ у сфері Суспільного мовлення можна вважати ГО «Детектор медіа», на платформі якого створено підсайт «Суспільне мовлення». Новини, актуальні інтерв'ю, експертні статті присвячуються становленню Суспільного й спрямовуються на формування діалогу між аудиторією, експертами та головними менеджерами Суспільного. Нашу увагу привернула стаття Дмитра Іванова, представника незалежної медіа-профспілки України «Суспільне мовлення в Україні: іспит на громадянську зрілість» [2], де він аналізує Концепцію регіонального мовлення Суспільного мовника. Автор подає виважений аналіз проблемних зон концепції, яка вимагає доопрацювання, адже «документ не містить базових засад регіональної інформаційної політики суспільного мовлення» [2].

Постановка завдання. Вимушені констатувати практичну відсутність досліджень перебігу реформи Суспільного мовлення в регіонах. Вважаємо це неприпустимим, адже без простої логіки – від регіонального до національного – порушується діяльність усієї медіасистеми, результатами чого є спорадичність медіакритич-

них досліджень, неповна картина роботи національної медіасфери, зрештою, – лише часткове задоволення потреби в ґрунтовному вивченні діяльності Суспільного мовника. Завдання цієї статті полягає у приверненні уваги науковців до проблем реформування регіональних філій Суспільного, зокрема UA: Кропивницький.

Виклад основного матеріалу. На офіційному сайті UA: Суспільне мовлення чітко формулюється місія оновленого мовника: «Захищати свободи в Україні. Надавати суспільству достовірну та збалансовану інформацію про Україну та світ, налагоджувати громадський діалог задля зміцнення суспільної довіри, розвитку громадянської відповідальності, української мови та культури, особистості та українського народу» [14].

За цими правильними словами про «служіння громаді» стоїть світоглядна зміна журналістської сфери, яка, на жаль, тривалий час була (і залишається) «власникоцентрованою».

Журналіст Роман Коляда, відстоюючи незалежну суть Суспільного, чітко зазначив, що це є головним рушієм всієї реформи: «Для Суспільного журналістські стандарти, ті самі славнозвісні баланс, неупередженість, незаангажованість – більше, ніж стандарти. Це цінності, спосіб життя і мислення. Звісно, в ідеалі» [7].

Щоб досягти цього ідеалу, треба не боятися говорити собі правду й чітко означувати проблеми, які потребують розв'язання. Ще 2018 року на львівському медіафорумі були сформульовані основні проблеми Суспільного, пов'язані між собою [1]: недофінансування державою НСТУ, низька якість контенту, кадрові проблеми, недовіра глядачів.

Усі ці проблеми пов'язані між собою і водночас мають свою специфіку. Спробуємо фокусно поглянути на позиції регіонального Суспільного мовника, зокрема, Кропивницької філії.

Донедавна **проблема недофінансування** НСТУ стояла на першому місці. Проте цього року Суспільне вперше отримало бюджет, близький до повноцінного фінансування. Втім, проблема не розв'язана остаточно — немає жодних гарантій, що наступного року Верховна Рада не зріже фінансування Суспільного. Тож працівники філій, як і інших підрозділів компанії, почуваються невпевнено щодо майбутнього.

Утім, проблему не розв'язано остаточно. Ніхто не може гарантувати, що ситуація не повториться. І однією з причин бачиться «продержавність» Суспільного, яке фінансується з бюджету, а не з податків на комерційну рекламу. «Це означає,

що рішення Мінфіну завжди буде висіти дамокловим мечем – чи вони перерахують кошти, чи ні», – підкреслює Євген Глібовицький, член наглядової ради Суспільного мовлення [15].

Наступною постає **проблема низької якості контенту** – козирна карта у грі столичного керівництва з регіональними філіями. Регіональний продукт апріорі вважають неякісним, і такий підхід часто заважає порозумінню.

Базовий контент філії Суспільного – три години п'ять хвилин ефіру – це ранкове шоу, випуски новин і «Тема дня». Такий обсяг сприймається неоднозначно. З одного боку, новин забагато: сім випусків новин щодня для невеликого колективу – виснажливе завдання. З іншого – культурно-просвітницьких програм практично немає. Переглядаючи «UA: Кропивницький» щодня, спостерігаємо, як бракує ефірного часу для заглиблення у специфіку регіону в культурному, соціальному й економічному аспектах.

Логічним форматом, який міг компенсувати цей дефіцит, був ранковий ефір. За 2019 рік саме в ранковій програмі висвітлили понад 900 суспільно-культурних подій і важливих тем. Для ранкового ефіру знімають відеоісторії про місцевих талантів. Звісно, можна критикувати молодих ведучих, які тільки здобувають досвід. Що ж, на жаль, підготовлені кадри їдуть здобувати столицю та ставати зірками національних ефірів. Проте Суспільне має намір забрати у філій ранкові шоу та замінити їх міжрегіональними «ранками».

Неоднозначно сприймаються положення Концепції регіонального мовлення Суспільного мовника про створення міжрегіональної платформи поширення контенту. Це може призвести до закриття місцевої ранкової програми або її заміни міжрегіональним продуктом. Так звані спільні ранки мають привабливий вигляд тільки як одна з рубрик повноцінного ранкового ефіру.

На радіо ситуація з місцевою інформацією трохи краща: Кропивницька філія зберегла проекти «Радіомайдан» і «Радіодень», завдяки яким сітка мовлення місцевого суспільного радіо дещо різниться від стандартної. Але якщо зараз усі занепокоєні стандартами новин, то за кілька років виникне питання інших форматів, які також потрібні глядачам.

Творча команда Кропивницької філії перебуває в постійному пошуку ідей, нових форматів і підходів. Розпочато роботу над базою сторіз про місцевих талантів (у базі вже 15 портретів), які демонструють у ранковому ефірі.

Наразі у пріоритетах уведення нових єдиних стандартів, тому особлива увага приділяється новинарним програмам. Але за кілька років виникне гостра потреба у створенні саме місцевого контенту. Залишається тільки сподіватися на розуміння з боку керівного медіаменеджменту важливості збереження регіонального мовлення. А поки що в планах Кропивницької філії на 2020 рік збільшення відсотків висвітлення спортивних масових подій регіонального характеру, зйомка вистав театру ляльок та обласного академічного музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького, робота над проектами за участі інших філій, проведення пітчінгів ідей, робота з диджитал-платформами.

Натомість регіональна філія торік стикнулася із **кадровою проблемою**. Колектив Кропивницької філії скоротився майже на чверть, і тепер людей бракує, а навантаження на працівників зросло. Тепер їх ще важче вважати відповідними до рівня оплати праці.

Хочеться вірити, що за зміною програмного продукту і вимог до мовника прийдуть зміни кадрового складу. Принаймні Євген Глібовицький запевняє, що місцеві ринки незабаром відчують сильні зміни, «бо через певний час Суспільне буде добрим працедавцем і зможе збирати таланти на місцях, тому ми рухаємося правильно» [15].

Проблема недовіри глядачів логічно впливає з усіх попередніх. Із публічних заяв керівника Національної суспільної телерадіокомпанії України зрозуміло, що він має на меті зробити зі Суспільного справді корисне для суспільства та надійне джерело інформації. Проте він не приховує, що не вірить у можливість зробити такий продукт популярним. Не раз Зураб порівнював створення контенту Суспільного із приготуванням несмачної, але корисної їжі.

«Присна каша порівняно з шоколадкою», – такою, на думку голови правління НСТУ, буде різниця між програмами Суспільного мовлення та звичайних комерційних каналів [3].

Тож одне з гасел НСТУ – «Довіра важливіша за рейтинг». Будувати цю довіру доведеться поступово, й не лише в ефірі. Наприклад, Кропивницька філія, намагаючись розбудувати довірчі стосунки з аудиторією, створила музей регіонального телебачення. За рік музей відвідали понад тисяча школярів і студентів.

На остаточне розв'язання цих проблем підуть роки. Втім, покращення показників роботи філії відчувається вже сьогодні.

Результати моніторингів переконливо демонструють це.

Команда фахівців ГО «Детектор медіа» постійно проводить моніторинги всіх філій Суспільного на дотримання стандартів інформаційного мовлення. Максимальна оцінка дотримання стандартів – 6 балів. Під моніторинг підпадає близько 30 сюжетів.

Треба віддати належне Кропивницькій філії Суспільного – за всіх проблем становлення зберігається позитивна стабільність. У червні [9], вересні [10] й листопаді [11] 2019 року – 5,4 / 5,2 / 5,2 бали відповідно.

Рейтинги демонструють і слабкі позиції – серед стандартів інформаційного мовлення спостерігаються порушення стандарту повноти поданих фактів. Претензії до регіональних новин: «абсолютно беззубі новини», значимі новини подаються куцо, а прохідні занадто розлого, відсутність необхідних коментарів усіх сторін конфлікту тощо.

На жаль, рейтинги не показують, з яким скороченим складом людей і з яким бюджетом доводиться працювати. Утім, рейтинги демонструють бажання регіонального мовника працювати, змінюватися, ставати кращими в умовах створення конкурентного продукту, бути потрібним і цікавим для свого глядача.

Висновки і пропозиції. Процес реформування регіонального суспільного мовлення потребує уваги науковців на всіх його етапах. Неоднозначність сучасної практики переформатування роботи регіональних філій Суспільного не дає змоги дослідникам чітко окреслити теоретичний ґрунт проблем становлення та розвитку регіонального суспільного мовлення. Натомість медіа-експерти, які беруть безпосередню участь в обговоренні цих процесів, або побіжно звертають увагу саме на регіональний рівень проблеми, не вдаючись у детальний аналіз причин і наслідків «пробуксовування» реформи в регіонах, або оцінюють їх занадто емоційно, що так само заважає виваженому аналізу.

Розпочинати науковий підхід до осмислення чинників успішності діяльності Суспільного необхідно з усвідомлення пріоритетності фокусу уваги до роботи регіональних філій, які й утворюють зрештою національний медіапростір. На жаль, вектор нового менеджменту спрямований більше на руйнування цілісності загальнонаціонального Суспільного мовника. Лише конструктивний діалог регіональних мовників із Правлінням НСТУ може стати запорукою ефективного розвитку Суспільного в Україні.

Список літератури:

1. Гордієнко Т., Джуфер К. Про п'ять проблем реформи Суспільного мовлення – дискусія на Lviv Media Forum. *Детектор медіа*. 2018. 23 травня. URL: https://stv.detector.media/zakonodavstvo/analiz/pro_ruat_problem_reformi_suspilnogo_movlennya_diskusiya_na_lviv_media_forum.
2. Іванов Д. Суспільне мовлення в Україні: іспит на громадську зрілість. *Детектор медіа*. 2020. 1 квітня. URL: https://stv.detector.media/kontent/ekspertna_dumka/suspilne_movlennya_v_ukraini_ispit_na_gromadsku_zrilist.
3. Іщенко Н. «Спочатку Бі-Бі-Сі, а потім Британія?» Декілька скептичних думок щодо майбутнього Суспільного ТБ в Україні. *День*. 2017. 14 квітня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/spochatku-bi-bi-si-potim-brytaniya>.
4. Іщенко Н. Про збочення в медіа, або Суспільне мовлення як фактор політики. *День*. 2016. 4 листопада. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/pro-zbochennya-v-media>.
5. Кирич І. Суспільне чи громадське? Мовлення чи телерадіомовлення? Уніфікація термінів. *Теле- та радіожурналістика* : зб. наук. праць. Львів, 2013. Вип. 12. С. 98–104. URL: <http://old.journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n12/tv12-31.pdf>.
6. Кирич І. Суспільне мовлення у сучасних медіасистемах і теоріях медіа. *Медіапростір : збірник наукових статей із соціальних комунікацій*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 54–58. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7544/1/Kyrych.pdf>.
7. Коляда Р. Чи вільне суспільне? *Uchoose*. 2018. 27 вересня. URL: <http://uchoose.info/chy-vilne-suspilne>.
8. Лазарук М. Суспільне мовлення в Україні: Quo vadis? *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2016. Вип. 3–4. С. 29–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_6.
9. Моніторинг південних філій Суспільного в червні 2019 року. *Детектор медіа*. 2019. 25 липня. URL: https://stv.detector.media/kontent/monitoring/monitoring_pivdennikh_filiy_suspilnogo_v_chervni_2019_roku.
10. Моніторинг південних філій Суспільного за вересень 2019 року. *Детектор медіа*. 2019. 10 жовтня. URL: https://stv.detector.media/kontent/monitoring/monitoring_novin_pivdennikh_filiy_suspilnogo_za_veresen_2019_roku.
11. Моніторинг південних філій Суспільного за листопад 2019 року. *Детектор медіа*. 2019. 4 грудня. URL: https://stv.detector.media/kontent/monitoring/monitoring_novin_pivdennikh_filiy_suspilnogo_za_listopad.

12. Нестеряк Ю. Суспільне мовлення як механізм відкритого інформаційного суспільства в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2015_2_12.
13. Остапа С., Міський В., Розкладай І. Суспільне мовлення в Україні: історія створення та виклики / за заг. ред. Н. Лигачової. Київ : Друкарня Віол, 2018. 156 с. URL: https://detector.media/php_uploads/files/books/ua-suspile-web.pdf.
14. Офіційний сайт Суспільного мовлення. URL: <https://corp.suspilne.media> (дата звернення: 20.04.2020).
15. Патрікеєва Н. Суспільне мовлення в Україні: якщо у вашому далекому селі є лише праска, то ми будемо мовити звідти. *Medialab*. 2018. 20 червня. URL: <https://medialab.online/news/suspil-ne-movlennya-v-ukrayini-yakshho-u-vas-u-dalekomu-seli-ye-ly-praska-budemo-movy-ty-zvidty>.
16. Садовська А. Становлення інституту суспільного мовлення в Україні: стан і перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 4. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2014_4_16.
17. Чепурняк Т. Суспільне мовлення та процес його запровадження в Україні. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2014. Т. 56. С. 22–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2014_56_6 (дата звернення 18.04.2020).

Fenko N. M. PUBLIC BROADCASTING: A NATIONAL MISSION AND REGIONAL CHALLENGES

The article considers specific features of reforming of the regional broadcasting of the Public broadcaster, which has just started developing in the national media. Due to this fact there are actually no theoretical achievements of scientists which would provide a deeper understanding of the main trends in the development of Public broadcaster in Ukraine. There are mostly professional opinions of broadcast experts, what is not enough for having an objective idea of the reform processes.

Regional branches of the Public are regarded as an important component of the national media. The analysis is given to their problem areas which were identified on the Lviv media forum, namely the underfunding by state of NSTU, low quality content, the impact of business and politics on the regional branches, staff problems, distrust of the audience and so on. The object of our study is the regional branch UA: Kropyvnytskyi, independent monitoring of its compliance with standards of news broadcasting demonstrates a high quality of work. However, the regional Public broadcaster faces challenges, that requires a discussion with the Board to NSTU at a constructive level.

The idea that regional TV and radio product has its own unique content, audience, challenges and perspectives is analyzed. It should be strongly supported and developed. The concept of regional broadcasting of the Public broadcaster concerning establishment of an interregional platform content distribution is ambiguously perceived. This can lead to a loss of regional socio-cultural discourse. It is proposed to support the future fruitful plans of the branch covering sports and cultural events of regional character, working on projects with other branches, holding pitching ideas, working with digital platforms and so on.

For scientists working in the field of social communications it is also proposed to support a long-term plan of development of the regional public broadcaster. We should begin the scientific approach to the understanding of the success factors in activities of Public starting with the realization of the priority focus on the work of the regional branches, which provide effective functioning of the system of national media.

Key words: *Public broadcasting service, mission of the Public broadcaster, regional branches of the Public, Concept of regional broadcasting of the Public broadcaster, monitoring of branches of the Public.*

Харченко О. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЛІТЕРАТУРНА ЖУРНАЛІСТИКА. АНГЛОМОВНИЙ КОНТЕНТ. КОМБІНУВАННЯ КУЛЬМІНАЦІЙ

Стаття фокусує свою увагу на проблематиці світової літературної журналістики як напряму нон-фікшн, що комбінує літературні стилі та літературно-художні техніки з передачею точної інформації, під час написання публіцистики, хронік, тревел-блогів, біографій, нарисів і інших гібридних статей. Стаття зосереджується на стилістичних і літературних прийомах, що впроваджують англomовні автори у світову журналістику й публіцистику. Серед багатьох літературних прийомів, що використовуються в американській і британській літературній журналістиці, необхідно підкреслити значущість діалогу, чіткої хронологічної побудови, відповідних статусних деталей і надання тексту від третьої особи.

У статті кульмінація розглядається у класичному літературному значенні як момент найбільшого загострення конфлікту, сюжетного перелому, що призводить до фінальної розв'язки.

Моніторинг англomовних мультимедіа й емпіричний пошук активних різновидів кульмінацій, що поступово переходять з американської та британської літератури у світову літературну журналістику, належать до головних методів дослідження та подальшого аналізу.

У результаті наукових розвідок було виявлено десять різновидів кульмінацій, що приводять до загострення сюжету, застосування яких уможливило урізноманітнення та покращення публіцистичних статей українських студентів, журналістів і публіцистів, що створюють англomовний мультимедійний контент. У статті характеризуються та наводяться приклади таких типів кульмінацій, що притаманні сучасній англomовній літературі та публіцистиці: випадкова сповідь на публіці; великі герої; катаклізм; Діснеївська смерть; еврика; дурість третього акту; фінальна битва; паралельні конфлікти; шокуючий вибух; Deux ex machine. При цьому підкреслюється, що кількість кульмінацій значно більша і ця проблема-тика потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: англomовний текстовий контент, літературна журналістика, літературні прийоми, кульмінація, сюжет, стилістичні фігури.

Постановка проблеми. Актуальність статті пов'язана з тим, що в часи бурхливого розвитку найновіших напрямів мультимедіа, які охоплюють як журналістику, так і літературну журналістику, студенти-журналісти і видавці мають швидко опанувати та адаптувати новітні техніки створення англomовного контенту, пам'ятаючи при цьому про неповторні риси української журналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало українських дослідників зробили внесок у скарбницю підготовки молодих журналістів, видавців і редакторів. Окремо треба згадати таких українських учених, як В. І. Шкляр [10] та В. Й. Здоровега [3]. Плідні методики викладання іноземних мов для молодих журналістів і редакторів розроблені такими відомими фахівцями, як І. М. Черемис [7; 8], В. І. Карабан [4], В. В. Коптілов [5], І. В. Корунець [6], В. П. Андрущенко [1] та інші.

Важливий внесок у розроблення проблематики літературної журналістики зробили такі вчені, як

Т. Wolfe і Е. W. Johnson [29], які вважали, що літературні техніки низки авторів, а саме: Т. Смоллета, А. Чехова, Г. Філдінга, О. де Бальзака, Ч. Дікенса, Е. Гемінгвея, М. Гоголя, – окреслили напрями еволюції американської літературної журналістики. Серед численних літературних прийомів вони підкреслили значущість діалогу (dialogue), чіткої хронологічної побудови (scene-by-scene construction), відповідних статусних деталей (status details) і надання тексту від третьої особи (third person narrative).

Постановка завдання. Мета статті визначається виявленням і характеристикою різновидів кульмінацій для англomовних публіцистичних статей, узятих із літературних творів переважно американських письменників, з метою їх подальшого застосування в роботах українських журналістів, публіцистів і фахівців мультимедіа, що створюють англomовний контент.

Методи дослідження. До головних методів належать моніторинг англomовних мультимедіа

й емпіричний пошук частотних різновидів кульмінацій англомовних авторів, що поволи перетікають у світову літературну журналістику.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги роботи Р. Нордквіста [18] і М. Лавсона [15], ми розглядаємо літературну журналістику як форму публіцистики та журналістики, що застосовує та комбінує різнопланові стилістичні стратегії та прийоми, які традиційно використовуються в художній літературі. При цьому інформація передається якісно і точно у вигляді нарисів, блогів, біографій, мемуарів, публіцистичних статей гібридного типу.

Термін «кульмінація» був уведений у науковий обіг Арістотелем в його трактаті «Поетика», де отримав визначення як «момент найвищої напруги та зіткнення характерів, з якого починається розв'язка твору» [2].

На думку сучасних журналістів-практиків, кульмінація – це момент відповіді на головне питання сюжету, яке завершує арку напруги [7]. При цьому зазначається, що кульмінація часто розмита або відсутня в журналістських матеріалах, оскільки чимало журналістів просто нанизують факти подій без усякого напруження.

У статті ми будемо розглядати кульмінацію у класичному літературному значенні як момент найбільшого загострення конфлікту, сюжетного перелому, що приводить до фінальної розв'язки.

Моніторинг американської прози та публіцистики, документальних і науково-популярних статей дає нам змогу визначити такі різновиди кульмінацій:

«Випадкова сповідь на публіці» – літературний прийом, що може належати до різновидів кульмінацій, коли один із протагоністів твору випадково, можливо під впливом емоцій, визнає скоєння злочину.

У романі-фентезі «Роби гроші» Т. Пратчетт (2007) одна із шановних співробітників банку Пуччі Лавиш несподівано втрачає контроль і починає вихвалитися на публіці фінансовими злочинами своєї сім'ї. Робить вона це із гордощів за інтелектуальний хист своїх родичів. Поліції нічого не залишається зробити, як арештувати її. Цей епізод твору належить до кульмінаційних [19].

У кінокомедії «Білявка в законі» режисера Р. Лукетича (2001) красуня Ел Вудз, яка вступила в Гарвардський університет, щоби стати юристом і довести своєму колишньому хлопцю, що вона не гірша за нього, на першій судовій справі збиває з пантелику Чутні, молоду жінку, що скоїла злочин. Обговорюючи зачіску Чутні, Ел несподівано

виявляє її брехню та примушує підозрювану проговоритися та визнати провину.

«Ел: І фактично ви не помили ваше волосся... тому, що ваші локони все ще неушкоджені... після цього ви вистрілили у вашого батька!

Чутні: Я не збиралася стріляти в нього! Я думала, що то вона [молода дружина] проходила у двері!» [16]. Цей епізод виявився кульмінаційним у кар'єрі Ел Вудз, після чого вона отримала визнання як фаховий юрист.

«Великі герої» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли у скрутну годину несподівано з'являються «великі герої» та рятують становище, битву чи весь всесвіт.

В епічному романі Дж. Р. Р. Толкін «Володар перснів» (1955) «великі герої» у вигляді вершників Рогану, на чолі з Арагорном, розбивають облогу Мінас-Тіріта, а потім і потужну армію Саурона [24]. Ця битва стає кульмінаційною у творі. Після цього Арагорн стає королем та одружується з прекрасною принцесою Арвен, що приводить до розв'язки у вигляді «happy end».

У фентезійному романі-казці Дж. Р. Р. Толкіна «Гобіт, або Туди і звідти» (1937) до одного з кульмінаційних моментів належить епізод, коли величезні павуки починають атакувати карликів [25]. Роль «великого героя» та рятувальника цього разу належала одному з головних героїв твору – добропорядному коротуну гобіту Більбо.

«Катаклізм» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли природне явище катастрофічного характеру несподівано руйнує все навколо головних персонажів твору Це може бути цунамі, виверження вулкану, землетрус тощо.

У науково-фантастичному романі Ж. Верна «Таємничий острів» (1874) саме виверження вулкану на невеликому острові в Південній півкулі стає кульмінаційним [28]. Цей катаклізм примушує головних героїв твору, п'ятьох поселенців, що втекли від жахів Громадянської війни в США, перебиратися на риф, щоби бути врятованими пізніше екіпажем яхти «Дункан».

У пригодницькому фільмі «Індіана Джонс і останній хрестовий похід» режисера С. Спілберга (1989) головні герої Генрі та Петра шукають святий Грааль, щоб покарати нацистів [23]. Урешті-решт вони знаходять його у місті Петра в республіці Хатай. На жаль, наприкінці їхньої подорожі секретна кімната у храмі обвалюється, і вони з великими труднощами рятують свої життя, залишивши святий Грааль напризволяще під руїнами храму.

«Діснеївська смерть» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли один із головних персонажів твору помирає, і усі починають оплакувати його, але через певний час несподівано виявляється, що він живий.

У фентезійному романі «Гаррі Поттер і смертельні реліквії», написаному Дж. К. Ролінг (2007), головний герой Гаррі несподівано «помирає» від смертельного прокляття [20]. Усі його друзі починають проводити його в останній шлях та оплакувати його, але незламний дух Поттера долає врешті-решт згубне закляття і він оживає.

В епічному романі Дж. Р. Р. Толкін «Володар перснів» (1955) одного з головних героїв твору Фродо двічі вбивають. Спочатку його б'є кинджалом один із орків, а потім він потрапляє під жало потвори Шелоб [24]. Та Фродо виживає, що надає натхнення як його прихильникам, так і читачам роману.

«Еврика» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, переважно детективних творів, коли один із головних персонажів знаходить відповідь на важливе питання або справжню детективну головоломку шляхом роздумів і несподіваного просвітлення.

У науково-фантастичному детективі «Сталеві печери» А. Азімова (1954) один із протагоністів, детектив І. Бейлі, розгадує заплутане вбивство робототехніка Сартона [11]. Детектив зрозумів, що комісар Ендербі вистрілив у Сартона помилково через те, що його окуляри були розколоті і він просто помилився і прийняв Сартона за робота. На детектива несподівано зійшло натхнення, що допомогло йому розплутати тяжкий злочин.

У фентезійному романі «Гаррі Поттер і напівкровний принц» Дж. К. Ролінг (2005) головний герой Гаррі довго намагається згадати певні події, пов'язані з Лордом Волдемортом [21]. Відмовившись від подальших спроб, він саркастично каже: «П'ятдесят сьомий раз щасливий?», на що його друг Рон пропонує випити чарівне зілля, яке допомагає такі Гаррі згадати зловісні дії Лорда Волдемора.

«Дурість третього акту» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли один із головних персонажів у найнапруженіший момент твору несподівано робить серйозну помилку або «ляп» і викриває себе чи свій план.

У романі М. Твена «Янкі Коннектикуту при дворі короля Артура» (1889) звичайний янкі XIX сторіччя зі штату Коннектикут отримує ломом по голові і «потрапляє» в VI сторіччя до двору короля Артура [26]. Комічним і водночас кульмінаційним є епізод, коли король та Янкі йдуть за межі замку, щоб ознайомитися з життям простого

народу. Замаскованого короля викривають селяни, коли він починає говорити про те, що тюльпани ростуть на деревах, а яблука збирають під землею. Інколи дурість такого штибу американські критики називають «Idiot ball» («м'яч ідіота»).

У драматичному фільмі «Червоний світанок» (1984) режисера Д. Міліуса американський воїн Джед забрався за спину полковника Стрельникова і, замість того щоб зробити постріл, він із гордістю каже: «Ти програв!». Після цього полковнику вдається вирватися й завдати великої шкоди американському підрозділу [17]. Зрозуміло, що такий кульмінаційний епізод також належить до «дурості третього акту».

«Фінальна битва» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли в найбільш напружений епізод твору відбувається вирішальна та жорстока битва сил зла і добра.

У фентезійному романі «Гаррі Поттер і смертельні реліквії», написаному Дж. К. Ролінг (2007), головний герой Гаррі разом з усіма студентами та професорами магічної школи Гогвортс вступають у запеклу битву з Лордом Волдемортом та його вовулаками, вампірами й гігантськими павуками [20]. Сили добра отримують нелегку перемогу, яка стає кульмінацією цього захоплюючого роману.

В історичному фільмі «300 спартанців» (2007) режисера З. Снайдера фінальна битва стає переломною у протистоянні 300 спартанців на чолі з царем Леонідом із величезною армією перського царя Ксеркса [22]. Ця битва надихнула і греків, і спартанців зібрати потужну армію і таки прогнати багатотисячну армію персів зі своєї землі.

«Паралельні конфлікти» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли відбувається декілька конфліктів, вбивств або битв, що розгортаються в різних місцях, але які, як виявляється, пов'язані між собою.

У кримінальному фільмі «Хрещений батько» (1972) режисера Ф. Ф. Копполи, знятому за однойменним романом М. Пузо, кримінальний ватажок Майкл після смерті свого батька сплановує вбивство п'яти лідерів кримінальних банд конкурентів у день хрещення свого племінника [12]. Його план успішно реалізується, і в п'яти різних місцях одне за одним скоюються криваві вбивства.

У фентезійному романі С. Деннард «Вітер відьми» (2017) три сюжетні лінії переплітаються наприкінці роману, що завершується трьома кульмінаційними битвами [13]. Автор постійно перестрибує з однієї битви на іншу, нагнітаючи тим самим напругу.

«*Deux ex machina*» (Бог з машини) – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли відбувається несподіваний поворот сюжету завдяки додатковим і потужним силам союзників чи друзів, які приходять несподівано на допомогу.

У романі М. Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1884) цей літературний прийом використовується наприкінці роману [27]. Коли раба втікача Джима нарешті захоплює поліція, виявляється, що його власниця, тітка Вотсон, вже померла та надала йому свободу.

У фентезійному романі-казці Дж. Р. Р. Толкіна «Гобіт, або Туди і звідти» (1937) карликів, що засіли на лісних деревах, які почали палати та загрожувати їхньому життю, несподівано рятують величезні орли [25]. Автор застосовує цей прийом і в інших своїх творах, зокрема в романі «Володар пернів».

«*Шокуючий вибух*» – літературний прийом, що належить до різновидів кульмінацій, коли відбувається несподіваний спалах чи експлозія, що вносить у твір кульмінаційну напругу і веде до фінальної розв'язки.

В епічному романі Дж. Р. Р. Толкін «Володар пернів» (1955) несподіваний вибух руйнує стіну, і туди проникають бурхливі води річки Діпінгстрім. Цей епізод виявляється дуже драматичним і створює один із кульмінаційних епізодів роману [24].

У містичному романі Е. Айнспаніер «Голодний як вовк» (2015) головний герой – надпри-

родно потужний Вовк – вбиває злого Вендіго, що перетворює людей у канібалів, завдяки вибуху, який лунає просто в паші потворного Вендіго [14]. Саме вибух динаміту стає кульмінаційним моментом роману.

Вищезазначені різновиди кульмінацій та їхні комбіновані варіанти не охоплюють усі можливі типи, притаманні американській художній літературі. Звісно, що цей перелік не є остаточним. Ця проблематика потребує додаткового моніторингу та дослідження, виявлення та класифікації. Різновиди кульмінацій, так само як і інші літературні прийоми, активно впроваджуються в англomовну літературну журналістику та публіцистику.

Висновки і пропозиції. У результаті моніторингу англomовної літератури та публіцистики було знайдено десять різновидів кульмінацій, що являють собою літературні прийоми загострення сюжету твору, які активно застосовуються в американській літературі й поступово проникають у літературну журналістику.

Моніторинг, відкриття та класифікація сучасних різновидів стилістичних і літературних прийомів, що використовуються англomовними авторами в художніх творах і поволі переходять у літературну журналістику, є одним із напрямів наукових розвідок фахівців із літературознавства, філології та журналістики. Опанування цим матеріалом дасть змогу студентам і випускникам журналістських закладів України покращити їхні навички у створенні сучасного англomовного контенту.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2004. № 1. С. 5–9.
2. Аристотель. Поэтика / пер. М. М. Позднева. Книга сочинителя. Санкт-Петербург : Амфора, 2008. 320 с.
3. Здоровега В. Й. Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи, діалоги. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. С. 90–99.
4. Карабан В. І. Переклад англійської науково-технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця, 2004. 576 с.
5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Юніверс, 2003. 208 с.
6. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
7. Скорина О. Урок 2. Кульмінація. Сторі: Мейкер. Школа Громадської журналістики. URL: <https://school-cj.org/courses/story/lesson-2> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Черемис І. М. Формування професійної компетенції майбутніх журналістів засобами іншомовних професійних видань: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ : Інститут Вищої освіти АПН, 2008. 22 с.
9. Черемис І. М. Формування компетентності майбутніх журналістів засобами вітчизняної та іншомовної преси. *Вища освіта України*. 2005. № 4 (14). Додаток. С. 169–177.
10. Шкляр. В. І. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра. Київ : КМУЦА, 1996. 168 с.

Kharchenko O. V. LITERARY JOURNALISM. ENGLISH CONTENT. THE COMBINATION OF CLIMAXES

The article focuses its attention on the problems of world literary journalism, as a direction of non-fiction, combining literary styles and narrative techniques, transmitting the exact information, while writing features, chronicles, travel blogs, biographies, essays, and other hybrid articles. The article concentrates on

stylistic and literary devices, introduced into world journalism and nonfiction by English-speaking authors. Among numerous literary devices applied in American and British literary journalism, it is necessary to underline the importance of a dialogue, a chronological scene-by-scene construction, relative status details, and the presentation of the text from the third-person perspective.

In the article, the climax is considered in the classical literary meaning as the moment of the highest conflict sharpening, plot breakage, leading to the final denouement.

Monitoring of English speaking multimedia and empirical search of active types of climaxes, gradually moving from American and British literature into the world literary journalism, belong to the main methods of research and further analysis.

As a result of the scientific research, ten variants of climaxes, leading to the plot sharpening were determined, the application of which would diversify and improve the quality of works of Ukrainian students, journalists and nonfiction writers shaping English multimedia content. The article characterizes and gives examples of the following types of climaxes, which are apt to the contemporary English speaking literature and non-fiction: occasional public confession; big heroes; cataclysm; Disney demise; eureka; the third act silliness; final combat; parallel conflicts; shocking explosion; Deux ex machine. At the same time, it is emphasized that the number of climaxes is much greater and this topic needs further research.

Key words: *English textual content, literary journalism, literary devices, climax, plot, stylistic figures.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

УДК 930:655.41(477)''20''

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/37>**Шпак В. І.**

Київський університет імені Бориса Грінченка

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИДАВНИЧОЇ ОСВІТИ

У статті аналізуються основні історичні віхи створення та особливості формування нової генерації кадрів вітчизняної видавничої галузі. Автор досліджує сучасний стан підготовки фахівців та виокремлює основні сучасні тренди підготовки редакційно-видавничих і журналістських кадрів. У результаті опрацювання поставленої проблеми проілюстровано впровадження цифрової трансформації освітнього процесу, практико-орієнтованої системи навчання, механізми та реалії застосування дистанційної форми отримання знань, інтеграцію формальної та неформальної освіти, втілення принципів студентоцентрованої діяльності вищих навчальних закладів. Виявлено проблеми сучасної підготовки видавничих кадрів і стримуючі аспекти її розвитку. Серед найбільш болючих автор виділяє дорожнечу створення та утримання матеріально-технічної бази університетів, фінансові та, відповідно, кадрові проблеми. Акцентовано увагу на тому, що чимала частина талановитої молоді надає перевагу закордонним вищим навчальним закладам через більш гнучкі правила вступу, організацію освітнього процесу та можливості в перспективі доступу до ринків праці провідних країн світу. Наведено пропозиції передусім до владних інституцій щодо покращення наявної ситуації. Законодавчі та виконавчі органи держави мали б мотивувати інноваційний розвиток вищих, заохочувати студентів до якісних знань, врегулювати партнерство з бізнесом, роботодавцями, сприяти інтеграції до міжнародної освітньої спільноти. Постійно зростає навантаження на науково-педагогічних працівників у системі вищої освіти потребує зміни ставлення та впровадження належного рівня мотивації, соціальних стандартів і гарантій, зокрема оплати праці. Освітня галузь потребує подальшої децентралізації, проведення фахових дискусій з актуальних проблем, приміром, щодо повернення спеціальності «Видавнича справа та редагування» до з переліку галузей знань і спеціальностей.

Ключові слова: Болонський процес, видавнича освіта, видавнича справа та редагування, викладач, журналіст, редактор, студент, університет.

Постановка проблеми. Видавнича галузь сучасної України належить до тих видів діяльності, які активно спуртували в останні роки минулого тисячоліття. Пропагандистське гасло про найбільш читаючий народ у світі лопнуло, як бульбашка, з переходом від тоталітаризму до перших ознак демократичного устрою. 1990–1992 роки можна без перебільшення назвати роками видавничо-поліграфічного триумфу, коли нечисленні вітчизняні друкарні були буквально завалені видавничими оригіналами на виготовлення мільйонними накладами продукції, якої потребувало «голодне» до справжньої літератури суспільство. На той період ми мали лише 102 видавничі структури: 26 видавництв державних і громадських організацій, зокрема «Молодь», «Наукова думка», «Радянський письменник»; 51 організація, яка мала видавничі права, і 25 редакційно-видавни-

чих відділів обласноліграфвидавців [1, с. 186]. Така ситуація потребувала створення нової, переважно приватної, видавничої галузі. І вже нині до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 7 516 суб'єктів видавничої справи, 3143 друкованих ЗМІ [2]. Якщо додати сюди радіо, телебачення, рекламні та піар-агенції, то можемо уявити, яку величезну армію фахівців потребує сучасна медійна спільнота. Крім того, за останні 30 років країна перманентно переживає соціально-економічні трансформації. Нині видавничі редакції перетворилися фактично на окремі бізнес-проекти з відповідними потребами кадрового потенціалу. Та й на додаток саме на початок 90-х припала фактично науково-технічна революція галузі. Галузь щоденно висуває вимогу освітянам щодо відповідності системи підготовки журна-

лістських та інших видавничих кадрів сьогоденним потребам. Власне, про це і йтиметься далі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що матеріалів щодо зазначеної проблематики не так багато, і мають вони, як правило, різновекторний характер. Серед сучасних дослідників підготовки фахівців галузі можна виділити знаних науковців: В. Бебика, Б. Дурняка, В. Іванова, С. Квіта, В. Різуна, М. Сенченка, В. Теремка, М. Тимошика та інших. Матеріали про діяльність окремих освітянських закладів є в роботах таких учених, як: М. Антоник, Г. Горбенко, І. Крупський, С. Кузьміна, Л. Масімова, О. Мельников, О. Тріщук, Н. Зелінська та інші.

Постановка завдання. Час невибагливого читача минув. Нині дедалі більше зростає попит на фахово підготовлену та якісну зроблену видавничу продукцію. Настав час, коли кожен етап видавничого процесу потребує висококваліфікованих спеціалістів. В епіцентрі цієї роботи – редактор, який нині і керівник-менеджер, і літературний працівник, і поліграфіст, і маркетолог, і економіст, і психолог, і юрист тощо. Інакше кажучи, фахівець дуже широкого профілю. Підготувати такого спеціаліста, який ще б умів тримати руку на пульсі дня, і є завданням освітян, що переймаються підготовкою видавничих кадрів. Автор поставив за завдання дослідити сучасні тренди такої підготовки.

Виклад основного матеріалу. Розвиток видавничої справи на початку 1990-х привів у її царини цілеспрямованих людей різних професій, які були вимушені практично самотужки опанувати премудрості галузі. Освіта не встигала за бурхливим прогресом. Проте ще донедавна чимала частина очільників приватного українського медіабізнесу була саме тими першопрохідцями, які пройшли школу самоосвіти, здобули знання в практичній роботі. Протягом довгого часу побутувала думка, що для видавця, журналіста спеціальна освіта не є першочерговою. Є прибічники цього посылу і сьогодні. Один із них – знаний медіаексперт Д. Галарно – аргументує своє бачення тим, «що зараз панівними у мережі стають великі компанії, як-от Google, Facebook, Wikipedia, Yahoo, Twitter. Такі компанії очолюють люди, які не мають видавничої освіти, але пов'язані з технологіями» [3]. Напевно, саме такими доводами керувалися чиновники від освіти, завдяки яким Постановою Кабінету Міністрів від 29 квітня 2015 р. № 266 видавничу справу та редагування вилучили з переліку галузей знань і спеціальностей, за якими випускають фахівців у вищій школі.

Водночас світовий досвід переконує, що формування прикладних навичок і створення мотиваційного середовища для спрямування особистості у напрямі розвитку професійних здібностей повинні відбуватися саме на етапі здобуття базової (вищої) освіти [4, с. 330]. Нині виші намагаються зберегти фах, створюючи освітні видавничі програми в межах спеціальності 061 «Журналістика», та продовжують боротьбу за відновлення повноцінної видавничої спеціальності, яка б сприяла ґрунтовній і всебічній підготовці видавців. І це вже не вперше. Наприкінці 60-х років минулого століття спроба факультету журналістики Київського держуніверситету організувати підготовку фахівців із видавничої справи та редагування була швиденько придушена московським партійним керівництвом уже в середині 70-х років [5, с. 93].

Нині в Україні працівників видавничої сфери готують: вищі навчальні заклади профільної і непрофільної освіти; спеціалізовані коледжі; інституції додаткової спеціальної освіти, зокрема цільової підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення кваліфікації керівників і працівників редакцій; різноманітні короткотермінові тренінги і курси, організаторами яких виступають громадські організації. Сюди ж слід додати і підвищення кваліфікації «на робочому місці» у редакціях ЗМК. Таке розмаїття можливостей здобуття чи підвищення кваліфікації зумовлює професійну конкуренцію навчальних закладів.

Підготовка редакторів-видавців в Україні веде свою історію з Харківського інституту народної освіти (далі – ХІНО), де 1925 року було здійснено перший набір 35 майбутніх фахівців книгознавчого профілю. 1929 року факультет політосвіти ХІНО реорганізували в окремий інститут політосвіти (нині – Харківська державна академія культури), де згодом було засновано окремий бібліотечний факультет, який, зокрема, готував спеціалістів для книжкової торгівлі з очним і заочним відділеннями. У радянські часи флагманом підготовки фахівців галузі був Український поліграфічний інститут імені Івана Федорова, який було створено 1940 року на базі переведено до Львова Харківського поліграфічного інституту. Нині це – Українська академія друкарства. У Києві працював вечірній факультет цього закладу [1, с. 234–235].

За роки незалежності ситуація кардинально змінилася. За інформацією Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011 року в Україні діяв 51 навчальний заклад, де готували фахівців видав-

ничих професій: журналістів, видавців і редакторів, рекламистів і фахівців зі зв'язків із громадськістю. Загальний ліцензований обсяг у галузі журналістики та інформації на рівні бакалаврських програм становив 7032 [6] Сучасну ситуацію з'ясувати виявилось не простою справою. На сайті профільного міністерства такої інформації немає. А коли журналісти з «MediaSapiens» звернулися до нього з проханням уточнити інформацію щодо кількості вишів, які навчають студентів спеціальності «Журналістика», то їх перенаправили в державне підприємство «Інфоресурс», в якому повідомили, що «згідно із законом про доступ до публічної інформації, така інформація не є публічною, бо публічною є та інформація, яка була задокументована раніше. Ця ж інформація раніше задокументованою не була. Тому ми не зобов'язані її розголошувати» [7]. Цікава ситуація, чи не правда?! Довелося аналізувати «Довідник ВНЗ» видання «Освіта.іа» [8]. Підрахунок показав, що нині фахівців видавничої справи випускають 70 навчальних закладів.

Маючи понад 30-річний досвід роботи у видавничій галузі, можу впевнено стверджувати, що для роботодавців на першому місці є знання та вміння працівника, а наявність вищої освіти є не настільки важливою. А це означає, що сучасний випускник університету має бути не тільки одразу готовим до виконання професійних обов'язків, а й має бути здатним витримати конкурентну боротьбу за ту чи іншу посаду.

Реалізуючи основні засади Болонського процесу, профільне Міністерство цілком слушно вимагає від вишів не тільки виконання власних загальних рекомендацій і порад, а й розбудови власного освітнього середовища, певних корпоративних засад організації навчання, оцінювання навчальних досягнень студентів, забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців. Виконання саме цього завдання сприяє утворенню конкурентного університетського середовища.

Нині кожен університет має чітко визначені місію, візію, цінності та пріоритетні напрями. Серед найбільш популярних пріоритетів виділимо *практико-орієнтовану систему підготовки спеціалістів*, яка передбачає не тільки засвоєння студентом певної суми знань, але й, головне, надбання умінь, навичок і досвіду практичної роботи. Аналіз діяльності таких університетів показує, що в основі їхньої роботи щодо формування й розвитку професійних компетенцій лежать методи поєднання викладання та навчання з практичною діяльністю, коли весь навчальний процес наближено до

умов функціонування реальної редакції або відбувається безпосередньо на виробництві. Наприклад, в Інституті журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка (далі – КУБГ), який зорієнтований саме на цей напрям підготовки фахівців, можна виділи декілька складників цього процесу. Перше – створено так звані центри компетенцій (Центр сучасних комунікацій; Центр мультимедійних технологій; навчально-виробнича майстерня тележурналістики; Центр ефірного і цифрового радіомовлення; навчально-виробнича майстерня «Грінченко-Інформ»; Інформаційно-аналітичний центр тощо), де реалізуються спеціально розроблені програми-моделі, що включають цільовий, змістовий і технологічний компоненти. Друге – ретельно відлагоджена комплексна система проведення поточних навчальних і виробничих практик із застосуванням фінансового механізму стимулювання працівників місць їхнього проведення. Третє – четвертий (останній курс) бакалаврату фактично цілком присвячено безпосередній роботі у виробничих колективах, відповідно до чітких програм-завдань. Такий експеримент має розпочатися цього року, якщо йому не завадять карантинні заходи, пов'язані з пандемією Covid-19.

Цікаву методику практичного журналістського навчання з наданням магістерського ступеня застосовує Могилянська школа журналістики. Їхнє кредо: якісне навчання студентів і вплив на медійну галузь шляхом підвищення стандартів і конструктивної критики того, що відбувається в галузі, запозичене із західної системи організації навчального процесу. Принцип «навчання через роботу» чітко визначений як засадничий [9]. Школа відмовилася від традиційного сприйняття журналістики як творчого процесу [10]. Студентам прививається розуміння таких понять, як «дедлайн», вміння працювати в команді тощо. Вони на практиці дізнаються, що в справжнього журналіста не буває нормованого робочого часу: весь час, потрібний для роботи над завданням, – робочий [9].

Безумовно, одним з основних сучасних освітніх трендів є *диджиталізація* (цифрова трансформація) навчального процесу як відгук на потреби інформаційного цифрового суспільства, технології якого значною мірою визначають економічний і суспільний поступ людства. Нині неможливо здійснити якісний навчальний процес без використання комп'ютерних та інтернет-технологій. Процес диджиталізації, розвиток технологій значно спрощують доступ до інформації, сприяють втіленню новітніх інноваційних

за змістом інструментів навчання та, як результат, дають змогу зробити навчальний процес більш ефективним. Сучасний університет – це потужна комп'ютерна база з належним програмним забезпеченням, інтерактивними дошками та проєкторами в аудиторіях, з бібліотеками електронних підручників, запровадженням електронним документообігом, широким застосуванням інтернет-технологій тощо. Використання презентацій PowerPoint уже давно стало нормою викладацької діяльності. Починає запроваджуватися метод «Flipped classroom», тобто «Перевернутий клас», зміст якого полягає в тому, що студенти опрацьовують новий матеріал із відео- чи аудіоуроків, електронних підручників або інших джерел інформації вдома самостійно, а в аудиторії за допомогою викладача відбувається аналіз вивченого матеріалу, напрацьовуються практичні вміння тощо.

Ще одним пріоритетом великої кількості університетів є *дистанційна форма навчання*. Фактично йдеться про створення умов для навчання тим, хто не може з тих чи інших причин відвідувати заняття на регулярній основі. Сучасні технології дистанційного навчання розрізняються за: формою подання учбових матеріалів; наявністю посередника в системі навчання, або за централізованою формою навчання; за ступенем використання телекомунікацій і персональних комп'ютерів; за технологією організації контролю навчального процесу; за ступенем впровадження в технології навчання звичайних методів ведення освітнього процесу; за методами ідентифікації студентів під час складання іспитів [11].

Можна виділити три основні типи навчання на відстані. Перший – звична для нас заочна форма навчання, коли студент отримує навчальні матеріали поштою та здійснює комунікацію з викладачами телефоном, електронною поштою тощо. Другий – замість друкованого навчального матеріалу студент отримує інформацію на електронних носіях (компакт-диски, DVD-диски тощо), отримує доступ до матеріалів курсу на комп'ютері, використовує комп'ютерні навчальні програми. Третій – це вже інтерактивний тип дистанційного електронного навчання, зазвичай із використанням інтернет-технологій, який передбачає проведення семінарів, тренінгів, онлайн-опитувань, організацію роботи у віртуальних класах тощо, тобто спілкуватися студентів із викладачами в режимі реального часу.

За інформацією Міністерства освіти і науки України, нині в Україні 12 вишів мають можли-

вість надавати повноцінну дистанційну освіту, а її фрагменти започатковані ледь не кожним навчальним закладом. Наприклад, Інститут журналістики КУБГ створив систему Електронних навчальних курсів (далі – ЕНК), метою якої є розширення можливостей доступу різних категорій учасників освітнього процесу до якісного навчального контенту; забезпечення індивідуалізації освітнього процесу відповідно до потреб, особливостей і можливостей тих, хто навчається; підвищення якості та ефективності освітнього процесу шляхом застосування інформаційно-комунікаційних та інноваційних освітніх технологій; забезпечення систематичного моніторингу якості освіти [12].

ЕНК, які дають змогу набути компетентностей, задекларованих у робочих програмах, розробляються викладачами – авторами курсів у межах виконання посадових обов'язків, що робить їх, з одного боку, ексклюзивними, а з іншого – надбанням Університету. Завдяки ресурсам ЕНК і технологіям дистанційного навчання створюється система інтерактивної взаємодії викладача і студента, студентів між собою, реалізується система контролю та оцінювання виконання всіх видів навчальної діяльності студентів протягом усього часу вивчення дисципліни. Розробляючи курс, у викладача формується власний підхід до навчання, тобто напрацьовується індивідуальна авторська методика. Всі ЕНК проходять подвійну експертизу та сертифікуються. Для зацікавлення викладацького складу в цій роботі передбачена можливість проведення до 50 % занять із певного курсу в дистанційному режимі. Вірність обраного шляху розвитку Університету підтвердила робота в умовах «коронавірусного» карантину. Наявний ресурс було доповнено можливостями комунікаційних програмних пакетів, типу ZOOM, Google Meet, Skype тощо, що дало змогу створити комплексну мережу дистанційного навчання.

Дистанційне навчання у Дніпровському національному університету імені Олеся Гончара інтегрує всі наявні методи навчання та передбачає можливість студентами поєднувати його з традиційними формами навчання.

НаУКМА є прихильницею індивідуалізації процесу навчання згідно з потребами, особливостями і можливостями кожного студента. Тут створено систему дистанційного навчання на платформі DistEdu, яка дає змогу залучати до онлайн- чи змішаних курсів як внутрішню, так і зовнішню аудиторію.

15-річний досвід дистанційної форми навчання має Сумський державний університет, де тисячі

студентів із різних куточків світу змогли здобути якісну освіту.

Можна наводити й інші приклади, проте загальна картина говорить про те, що наші виші лише на шляху до створення повноцінних систем дистанційної освіти, подібних до кращих зріпців світової практики. І, хоча карантинна практика показала, що наявність дистанційних комп'ютерних комунікацій робить взаємодію студентів із викладачами значно інтенсивнішою, навіть порівняно зі звичною стаціонарною формою навчання, та дає змогу забезпечити належну якість освіти, є чимало стримуючих розвиток дистанційної форми навчання факторів, зокрема брак технічного, програмного, кадрового і насамперед фінансового забезпечення вишів.

Крім того, слід зважати на світову конкуренцію в освітній галузі. Активно входять на український ринок, іноді безпосередньо за сприяння наших вишів, такі потужні масові відкриті онлайн-платформи, як Coursera, Udey, Academic Earth тощо. Наприклад, сайт Coursera однойменної північно-американської освітньої технологічної компанії, який налічує понад 24 мільйони користувачів, надає можливість слухачеві самостійно обрати дисципліни, в яких він зацікавлений, переглядати високоякісний лекційний матеріал у зручний час і з бажаним темпом, скласти онлайн-іспити та отримати сертифікати. Coursera пропонує безкоштовні курси, але плата здійснюється на етапі отримання доступу до офіційного сертифікату про закінчення курсу.

Ще одним розвивальним напрямом університетської діяльності є *інтеграція неформальної освіти у формальну*, що дає змогу краще задовольнити бажання та потреби різних груп соціуму. Інакше кажучи, провідники неформальної освіти дедалі більше стають партнерами інституціоналізованої освіти. Європейська комісія взагалі об'єднала формальну, неформальну, інформальну та інші навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя.

Останнім часом на порядку денному стоїть і запровадження у вишах *інклюзивної освіти*. Цю діяльність регламентує Положення Міністерства освіти і науки України «Про організацію інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах», ухвалене 2017 року. [13] За статистичними даними, нині в українських освітніх закладах I–IV рівнів акредитації навчається понад 10 тисяч осіб з особливими потребами [14]. Одним із піонерів цього напрямку діяльності можна вважати Національний

педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, який створив Науково-методичний центр освіти та соціальної реабілітації осіб з обмеженнями життєдіяльності та почав розробляти цільові навчальні програми для студентів з інвалідністю. Цікаві напрацювання щодо спеціалізації роботи з окремими групами людей з інвалідністю має Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», зокрема, в роботі зі студентами з вадами слуху. На жаль, передусім із суб'єктивних причин виявилася невдалою спроба створити спеціалізований ВНЗ для осіб з особливими потребами на базі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Проте робота щодо поширення інклюзивної освіти має сталі тенденції розвитку. В університетах створюються спеціалізовані комісії для роботи з цією категорією студентів, які розробляють і впроваджують механізми взаємодії учасників інтегрованого навчання, індивідуальні навчально-реабілітаційні програми тощо.

Вища освіта в Україні відповідно до нової Стратегії розвитку дедалі більше стає *студенто-центрованою*, тобто застосовуються такі методи навчання, які переносять фокус освіти з викладача на студента. Такий підхід передбачає гнучке використання різноманітних педагогічних методів, які забезпечують: повагу й увагу до розмаїтості студентів та їхніх потреб; створення умов для реалізації студентами індивідуальної освітньої траєкторії та участі у програмах академічної мобільності; умови для успішного опанування освітніх програм, поєднання навчання, праці, здорового способу життя й культурного дозвілля; сприяння працевлаштуванню випускників; заохочення у студентів почуття незалежності водночас із забезпеченням належного наставництва й підтримки з боку викладача; здійснення соціального захисту студентів відповідно до вимог законодавства; розвиток взаємоповаги у стосунках студента і викладача; сприяння роботі органів студентського самоврядування та участі здобувачів освіти в діяльності інституцій громадянського суспільства; наявність належних процедур реагування на студентські скарги тощо [15]. Формування освітніх програм здійснюється із залученням як роботодавців, так і студентів та інших здобувачів освіти.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз застосування в підготовці фахівців видавничої галузі сучасних освітянських трендів показав сталий поступ української вищої школи у реалізації

основних постулатів Болонської конвенції. У практику університетської роботи активно входять принципи практико-орієнтованого навчання, змінюються підходи до дистанційного отримання знань, відбувається інтеграція неформальної та формальної освіти, яка дедалі більше стає студентоцентрованою тощо. Ці процеси відбуваються на тлі всебічної цифрової трансформації (диджиталізації) навчального процесу. Університети стають креативною навчальною спільнотою, де викладач перетворюється з першоджерела знань на комунікатора обміну думками, відкритої дискусії, а аудиторія часто стає майданчиком спілкування, практичного втілення теоретичних знань, продукування нових ідей тощо. Серед стримуючих факторів цих процесів слід виділити дорожнечу створення та утримання матеріально-технічної бази університетів, фінансові та, відповідно,

кадрові проблеми. Чимало талановитих абітурієнтів обирають вищу освіту за кордоном, де більш гнучкі правила вступу та освітнього процесу, а, головне, можливість доступу до ринків праці провідних держав. Нині Україна стає спонсором вищої освіти Польщі, Чехії, Словаччини, Австрії тощо. Влада мала б мотивувати інноваційний розвиток вишів, партнерство з роботодавцями, інтеграцію до міжнародної освітньої спільноти. Освітня галузь потребує подальшої децентралізації, проведення фахових дискусій з актуальних проблем, приміром, щодо повернення спеціальності «Видавнича справа та редагування» до з переліку галузей знань і спеціальностей. Слід звернути увагу і на невиправдано низький рівень соціальних стандартів і гарантій науково-педагогічних працівників, зокрема належної оплати праці.

Список літератури:

1. Шпак В. І. Видавничий бізнес в умовах української державності : монографія. Київ : Експрес-об'ява, 2015. 391 с.
2. Узагальнені дані Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції станом на 01.01.2020. *Державний комітет телебачення і радіомовлення*. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=162535&cat_id=97933 (дата звернення: 28.04.20).
3. Батуревич І. Майбутнє видавничої справи : традиції чи інновації? *Культурно-видавничий проєкт «Читомо»*. *Бібліотека*. URL: <http://www.chytomo.com/news/maybutnye-vydavnychoyi-spravy-tradytsiyi-chy-innovatsiyi> (дата звернення: 16.09.19).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF/conv> (дата звернення: 16.04.20).
5. Шпак В. І. Розвиток видавничої справи України в 1990–2010 рр. : монографія. Київ : ВПК «Експрес-Поліграф», 2011. 232 с.
6. Різун В. В. То скільки ж в Україні факультетів журналістики? *MediaSapiens* : сайт / Інститут журналістики, факультети журналістики, 2012. 21 грудня. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/education/to_skilki_zh_v_ukraini_fakultetiv_zhurnalistiki (дата звернення: 09.04.20).
7. Довідник ВНЗ. *Освіта.уа* : сайт. URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/74> (дата звернення: 28.04.20).
8. Піддубна О. Де готують журналістів в Україні? *Ms.detector.media* : сайт. URL: <https://ms.detector.media/print/16247> (дата звернення: 09.04.19).
9. Федченко Є. М. Школа журналістики / Національний університет «Києво-Могилянська академія» : сайт. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/fakulteti/fsnst/shkola-zhurnalistiki> (дата звернення: 29.04.20).
10. Квіт С. М. Масові комунікації. *Навчальні матеріали онлайн* : сайт. URL: http://pidruchniki.com/15060913/zhurnalistika/zhurnalistika_mediaosvita (дата звернення: 01.10.19).
11. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 1 (XXXVIII). С. 6–16.
12. Е-середовище. *Е-навчання* : сайт / Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: <http://e-learning.kubg.edu.ua> (дата звернення: 01.05.20).
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10 липня 2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.20).
14. Корнієнко Д. Інклюзивна освіта в Україні: «Той мурує, той руйнує...». *Суспільство : сайм. Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_inklyuzivna-osvita-v-ukrayini-toj-muruje-toj-ruynuye/818388 (дата звернення: 01.05.19).
15. Імплементация студентоцентрированного подхода в проектировании та реализацию образовательных программ. *Kingston University : сайм. British Council*. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/lviv_polytechnic_university_presentation.pdf (дата звернення: 01.05.20).

Shpak V. I. MODERN TRENDS IN PUBLISHING EDUCATION

The main historical milestones of creation and peculiarities of formation of new generation of frames of the domestic publishing industry are analyzed in the article. The author examines the current state of training of specialists and highlights the main modern trends in the training of editorial, publishing and journalistic staff. As a result of working out the problem, the introduction of digital transformation of the educational process, practical-oriented system of education, mechanisms and realities of using the distance learning in knowledge acquisition, integration of formal and non-formal education, implementation of the principles of student-centered activity of higher educational institutions are illustrated. The problems of modern training of publishing personnel and the restraining aspects of its development are revealed. Among the most painful, the author emphasizes the cost of creating and maintaining the material and technical base of universities, financial and, accordingly, personnel problems. Attention is drawn to the fact that a considerable part of talented young people prefer higher education abroad, through more flexible rules of entry, organization of the educational process and opportunities to access the labor markets of the leading countries of the world. The author made suggestions to the authorities to improve the current situation. The legislative and executive bodies of the state should motivate innovative development of higher education institutions, encourage students to qualitative knowledge, to regulate partnership with business, employers, to promote integration into the international educational community. The ever-increasing burden on academic staff in higher education requires a change in attitude and the introduction of an adequate level of motivation, social standards and guarantees, in particular, remuneration. The educational sector needs further decentralization, conducting professional discussions on topical issues, for example, to return the specialty "publishing and editing" to the list of branches of knowledge and specialties.

Key words: Bologna process, publishing education, publishing and editing, lecturer, journalist, editor, student, university.

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 007: 304: 001

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/38>

Досенко А. К.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС КОМУНІКАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМ

У статті вивчається феномен комунікаційної платформи як однієї з провідних сучасних інформаційно-комунікаційних одиниць. Увагу приділено явищу платформи, її визначенню та досліджено дискурс як окрему категорію. Комунікаційні платформи нині досліджуються в аспекті прикладних соціально-комунікаційних технологій, що сприймаються як популярні майданчики, які здатні генерувати інформаційне середовище Інтернету. Саме ця категорія технологій потребує нових етапів вивчення, опису та класифікації, є необхідність деталізації та окреслення наукових категорій та параметрів дослідження, що пов'язані із зазначеною тематикою.

Актуальність вибраної тематики полягає у необхідності чіткого визначення явища комунікаційної платформи та описі існуючого дискурсу, особливо з огляду на культурно-комунікаційні складники.

У статті запропоновано визначення комунікаційної платформи як теоретичної одиниці.

Дослідження описує публіцистичний дискурс КП з огляду на його контенту, жанрову, соціально-інформативну, актуальну форми вираження.

Розглянуто поняття існування комп'ютерного дискурсу, що є характерним для комунікаційної платформи. Зазначений тип дискурсу КП сприяє виникненню портрету сучасного користувача, що активно користується досліджуваним ресурсом для спілкування та інформування інших юзерів мережі, що здатні бути реалізованими на таких рівнях: медійному, інформаційно-обізнаному, комунікаційно грамотному, соціально свідомому та мотиваційному. Кожен із запропонованих рівнів має свої особливості, що потребують подальшого вивчення та деталізації. Серед них: рівень медійний, що зумовлюється не тільки широкою аудиторією платформи, а й різножанровістю викладених там матеріалів; рівень інформаційно-обізнаний реалізується для досягнення високого рівня інформативності та виховання аудиторії; рівень комунікаційної грамотності; рівень соціальної свідомості; мотиваційний.

У статті запропоновано нове бачення феномену комунікаційної платформи як відокремленої самостійної теоретичної одиниці у галузі прикладних соціально-комунікаційних технологій.

Ключі слова: публіцистичний дискурс, комп'ютерний дискурс, комунікаційні платформи, медіадискурс, медіасередовище

Постановка проблеми. Соціальні комунікації у XXI ст. потребують формування нових методичних підходів до вивчення провідних теоретичних та практичних одиниць. Комунікаційні платформи як провідні майданчики для генерування мережевого інформаційного простору потребують детального вивчення та окреслення параметрів дослідження.

Актуальність вибраної тематики полягає у необхідності чіткого визначення явища комунікаційної платформи та описі існуючого дискурсу, особливо з огляду на культурно-комунікаційні складники.

Проблемною є царина вивчення комунікаційних платформ (далі – КП) як відокремлених

та самостійних одиниць, адже нині цей вид практично не розглядається як окремий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

КП не описуються сучасними науковцями як самостійна одиниця. Зумовлено це тим, що лише нещодавно виникла потреба у відмежуванні їх від уже існуючих та традиційних платформ, блогів та загалом уже усталених діджитальних жанрів. Опосередковано вивчення явища КП, що передувало їх виокремленню, можемо знайти у працях Р. Нільсен, Р. Тівонен, І. Бозгана [12; 13]. Питання інноваційності блогів піднімали Р. Крейг, Ш. Боуман, К. Вілліс.

Вітчизняні науковці приділяли увагу блогінгу та його різновидам, мережевій комунікації, жур-

налістиці, соціальним комунікаціям (С. Демченко, А. Досенко, Н. Зражевська, Г. Потятиник, С. Квіт, О. Холод та багато інших). Механізми формування контенту медіа розглядалися у працях А. Антоноука, Л. Дмитріва, І. Тонкіх, А. Федорчука та ін.

Виклад основного матеріалу. Комунікаційна платформа – явище багатогранне, але основна його риса – соціально значуща інформативність. Перш ніж вивчати та описувати явище КП із позиції дискурсу культурологічного та комунікаційного, варто дати визначення як саме слід ідентифікувати зазначену теоретико-комунікаційну одиницю.

КП – це елемент електронного комунікаційного середовища, що має змогу піднімати різноманітну тематику для обговорення; містить гіпертексти, носить переважно соціально-розважальний характер, має елементи кросмедійності. Через свою багатогранність комунікаційні платформи здатні синтезувати у собі різноманітні елементи контенту, що формують нове бачення зазначеної одиниці та дають підстави для подальших досліджень.

Завдяки можливості синтезації контенту КП відокремилися у самостійну категорію, яка нині потребує глибшого вивчення. Дискурс одиниці полягає у необхідності вивчення КП з позиції вивчення різноманітних аспектів, у тому числі комунікаційного та культурологічного.

Комунікаційні механізми дискурсу варто вивчати відокремлено. Через активні глобалізаційні процеси нині у науковому обігу популярним стало визначення «масмедійний дискурс», а представники різних наукових шкіл трактують його як «реальність, створену засобами масової комунікації, що опосередковують продукування, зберігання і поширення суспільно важливої інформації» [5, с. 15]. Варто наголосити, що сам феномен дискурсу медіа нині асоціюється з різноманітними проявами комунікації в інформаційному середовищі, що й визначає його першочергово як «комунікативний дискурс» [8]. Для мережевої комунікації провідною рисою тут стають мультимедійний та візуальний компоненти, адже саме вони посилюють рівень інформаційного сприйняття. Разом із тим сучасні науковці [7] досліджують дискурс переважно у контексті спілкування, шляхів передачі та викладу актуальних та соціально важливих подій. На думку Н. І. Лютянської, «в умовах сучасного суспільства, де головною рушійною силою є інформація, ключовим видом дискурсу, що реалізує рух соціальної думки і формує концептуальну картину світу

людини, є мас-медійний дискурс, який ще називають медіадискурсом» [6, с. 137]. Є. Кожемякін підкреслює, що зазначене явище варто вивчати з огляду на «...тематично сфокусовану, соціокультурно зумовлену мовленнєво-мисленнєву діяльність у мас-медійному просторі» [4, с. 16]. Дискурс медіа – явище багатогранне, тож очевидним є те, що він зміг посісти чільне місце не лише серед традиційних ЗМІ, а й у мережі між аматорськими медіа, соціальними мережами, комунікаційними платформами та мережевими медіа. Як результат, у галузі соціальних комунікацій варто виділяти окремо дискурс усіх зазначених площин: дискурс аматорських медіа, дискурс соціальних мереж, дискурс комунікаційних платформ, дискурс мережеских медіа. Усі зазначені різновиди матимуть свої відокремлені позиції та аспекти, що вирізнятимуть саме цю галузь від суміжних та споріднених. Але будуть і певні низки спільних аспектів, що зумовлено спільним середовищем їх існування – Інтернетом. Комунікаційний складник дискурсу КП має бути описаний як провідний та фундаментальний для розвитку зазначеного виду інформування, адже КП здатні вести комунікаційно-інформаційну політику як на офіційному рівні, так і особистісному, зачіпаючи принципово різні аспекти висвітлення соціально важливих моментів. Рівень так само може бути різним – від глобального до локального. Глобальним рівнем комунікаційної платформи варто вважати платформи, що мають місце у межах однієї країни. Локальними – певні місцеві (на рівні міста чи області), що зумовлено необхідністю інформувати населення з приводу місцевих подій та явищ. КП, що мали б місце серед представників різних країн, нами не знайдено, тож варто припустити, що наразі вони не є актуальними.

Комунікаційний дискурс сучасних медіа слід вивчати з огляду на ті функції, які виконуються тим чи іншим медіа. Наприклад, Ю. Шевляковим виділено три провідні види медійного дискурсу: публіцистичний дискурс, рекламний дискурс, PR-дискурс [9]. Перший зазначений різновид дискурсу дуже підходить для вивчення з позиції існування КП. Особливо якщо розглядати цю категорію з позиції неофіційної комунікації з урахуванням можливих елементів використання публіцистичних мотивів та елементів жанрових утворень у матеріалах КП.

Цей різновид дискурсу трактують як один із типів «...інформаційно-орієнтаційного інституційного дискурсу, що реалізується за допомогою засобів масової комунікації та передбачає свідому

та явно виражену авторську актуалізуючу позицію» [6, с. 5]. Як видно із запропонованого визначення, дискурс реалізовано з позиції існування ЗМІ, але ж в Інтернет-площині існують не лише ЗМІ, а й багато платформ, що прагнуть так само активно виконувати інформаційно-комунікаційну функцію медіа. Публіцистичний дискурс мережевих медіа та площин призвів до потреби розмежування журналістики та комунікативістики у XXI ст. Аматорські та соціальні медіа сьогодні змінюють параметри інформаційної презентації, змінюють інформаційні підходи, жанрові складники медійного матеріалу. Існування гібридних жанрів по-новому презентує журналістські матеріали, які тепер відроджують публіцистику, надаючи можливість жанрам бути «прочитаними» по-іншому, відродитися. Комунікативістика презентує можливість бути почутим кожному. Аматорські медіа (починаючи від блогів) дали потужний поштовх для того. Починаючи свій розвиток від мережевих щоденників, сьогодні блоги перетворилися на цілий кластер, що має величезну кількість складників: цитатники, відеоблоги, подкасти, артлоги, лінклоги, спамблоги тощо. Такий категоріальний апарат дає нам можливість говорити про динамічний розвиток зазначеного класу, що спромігся створити власне середовище існування – блогосферу. Подібність убачаємо у розвитку КП, які через свій потужний розвиток, тематичну активність та жанрову різноманітність мають усі перспективи потенційного розвитку в самостійний відокремлений кластер. Недостатня кількість наукових праць та досліджень обмежує можливості вивчення КП як кластеру з теоретичного погляду, але уможливорює з практичного, адже велика кількість представників різних країн надає перевагу перебуванню саме на КП. «Публіцистичний дискурс передбачає наявність двох комунікантів – автора та реципієнта. Передусім публіцистичний дискурс дає змогу охопити значну кількість адресатів. Інформація, що отримана за допомогою публіцистичного дискурсу, сприяє формуванню у свідомості громадськості політичної, мовної, наївної картини світу» [9, с. 30]. У випадку з КП змінюється фактор аудиторії, яка є віртуальною, але водночас абсолютно реальною. Реципієнтів стає однозначно більше ніж один, але КП, як і кожен тип комунікаційно-інформаційної площини, націлений на масову споживацьку аудиторію. Варто зазначити, що публіцистичний дискурс КП має власну мету, яку можна визначити як прагнення автора не лише у повідомленні про навколишні події та явища,

а й побудові (тобто конструюванні) дійсності у власних інформаційних матеріалах. Публіцистичний дискурс КП у XXI ст. варто визначати наявністю у ньому досить пристойної кількості штампів та кліше, що здатні сприяти стереотипному формуванню та сприйняттю реальності. Разом із тим тут існують і переваги, адже саме мережеві елементи та можливості синтезації оприлюднених матеріалів здатні по-новому презентувати подію чи явище, дають її глибше розуміння, представляють під різними кутами. На думку Н. Лютянської, «серед безлічі засобів, що характеризують сучасний публіцистичний дискурс, виокремлюють феномен, що проявляється через підбір альтернативного плану вираження» [6, с. 137]. М. Пташник підкреслює, що медіадискурс «...спрямований на інформаційно-емоційний вплив на адресата та досягнення позитивного комунікативного результату. Вищезгаданий феномен виникає тоді, коли безпосередня номінація не відповідає вимогам комунікації» [6, с. 137].

Медіадискурс також варто розглядати з позиції каналу реалізації контенту, а саме: теледискурс, радіодискурс та комп'ютерний дискурс [9]. Певно, варто наголосити, що у КП частково можуть реалізуватися перші два види, а третій – практично повномірно. Теле- та радіодискурс реалізуються за допомогою аудіовізуальних елементів контенту, адже переважна більшість комунікаційних платформ містить друковане слово як провідну інформаційну одиницю. Тобто варто підкреслити, що провідним у КП є гіпертекст. І якщо раніше зазначалося, що теледискурс «...поєднує слово і зображення...» [3, с. 139], то зараз ця характеристика стосується і мережевого контенту безпосередньо. Стосовно третього типу, то, беззаперечно, він прижився через технічний прогрес та глобалізацію. Комп'ютерний дискурс стосується розвитку КП як відокремленої інформаційно-комунікаційної площини, адже під ним першочергово почали розуміти «...спілкування в комп'ютерних мережах» [5], а нині він набуває нового значення, розширюючи обрії та демонструючи, що саме цей тип дискурсу здатен синтезувати не лише параметри спілкування з позиції технічних складників, а й мультимедійного контенту, психологічного стану власника платформи, інформаційної актуальності та насиченості тощо. Слід урахувати, що комп'ютерний дискурс можна розглядати у декількох векторах: особистісно-орієнтованому та статусно-орієнтованому. Перший визначає комунікацію за допомогою електронних площин. Тут мають місце блоги,

робочі чати та групи, електронна пошта, програми-комунікатори (Viber, Telegram, WhatsApp та ін.), соціальні мережі, а також комунікаційні платформи. Другий варто трактувати з огляду на реалізований у них контент, тобто тематику, що здатна піднімати як гострі соціальні теми (політика держави, пандемія COVID-19, соціальна бідність населення країни, світова фінансова криза, яка негативно відображається на рівні існування саме нашої держави, тощо), так і теми локального характеру (статистика від COVID-19 саме дня нашого регіону, кількість скорочених лікарень в області тощо). «Серед жанрів комп'ютерного дискурсу виділяють електронну пошту, синхронні й асинхронні чати, вебтексти» [9]. Як і кожен із різновидів дискурсу, мас-медійний дискурс має свої структурно-організаційні особливості. Мас-медійний дискурс є процесом та результатом діяльності мовної особистості [6, с. 136]. Індивідуальну мовну діяльність у такому разі окреслюють як здібності, індивідуальні риси людини, що зумовлюють рівень її прийняття мовних та текстових продуктів різного типу.

Під останніми варто розуміти контент КП, що є різножанровим, різноплановим та різнотематичним. Керуючись вищезазначеним, доцільно говорити, що комп'ютерний дискурс генерує виникнення портрету сучасного користувача комунікаційної платформи, що окреслюється на декількох рівнях, а саме медійному, інформаційно обізнаному, комунікаційно грамотному, соціально свідомому та мотиваційному. Зазначені «...рівні мовної особистості підпорядковують організацію мас-медійного дискурсу чотирьом структурним етапам діяльності адресата. Серед них такі, як загальне орієнтування; побудова референтів, про які повідомляє медіа; встановлення відношень між даними референтами; конструювання подій та їх послідовностей» [6, с. 138]. Доцільно розглянути кожен із запропонованих вище рівнів детальніше, розібратися, як саме вони реалізуються у контенті комунікаційних платформ.

Перший рівень – медійний, що зумовлено не лише широкою аудиторією платформи, а й різножанровістю матеріалів, специфікою гіпертекстуальності.

Рівень інформаційно-обізнаний покликаний виконувати дві функції: інформаційну та виховну. Саме на цьому рівні КП здатні виховувати свого споживача, маніпулювати свідомістю, стимулювати.

Третій рівень – комунікаційна грамотність – ґрунтується на особистісних засадах того,

хто виступає автором (чи адміністратором) даної платформи, публікуючи чи розмішуючи на ній різнотематичні та різноцільові матеріали, дотримуючись етичних, граматичних та поведінкових норм.

Четвертий рівень називається соціально свідомим. Тут реалізовується принцип КП-платформи як соціальної групи (наголошуємо, що саме групи, адже соціальним інститутом можна називати ЗМІ як категорію; явище КП для такого масштабу є замалим). Подібна платформа здатна виконувати соціальну функцію, висвітлюючи важливі соціальні ресурси, інформаційні матеріали та працюючи з різними категоріями населення.

П'ятий рівень – мотиваційний. На цьому етапі КП за допомогою своїх матеріалів формує поведінкові елементи своєї аудиторії, спонукаючи до низки думок, учинків, формуючи картину та образ світу аудиторії.

Висновки і пропозиції. Отже, публіцистичний дискурс комунікаційних платформ – явище багатоганне, з великою кількістю особливостей, які ще варто досліджувати.

Нині у науковій літературі віднаходимо пристойну кількість праць, що описують підходи до вивчення різних типів медійного дискурсу, які «... виокремлюються за декількома ознаками, серед них такі, як виконувана комунікативна функція та канал реалізації» [9]. Сучасні науковці визначають сучасний медійний дискурс як процес, що має відображення у медійних процесах, це результат діяльності мисленнєвих процесів на КП.

Якщо розглядати феномен дискурсу з позиції комунікаційної платформи, то варто наголосити на розширенні категорій дискурсу, які виникають останнім часом.

Кожен із запропонованих рівнів впливає на формування контенту КП. Такі рівні здатні генерувати рівень вимірювання медіадискурсу комунікаційної платформи, її міжреферентні зв'язки та потужність впливу на споживачську аудиторію. Завдяки глобалізаційним процесам та швидкому розповсюдженню інформації за допомогою ЗМІ зростає роль міжкультурної комунікації.

Важливим є вивчення ситуацій міжетнічної взаємодії, що продукуються завдяки мас-медійному дискурсу в різних аспектах, зокрема у порівняльному.

Перспектива подальших досліджень убачається нами у зіставному вивченні вербальних засобів відтворення ситуацій міжкультурної взаємодії у англomовному мас-медійному дискурсі, а саме його британських та американських практиках

[6, с 141]. Варто наголосити, що сучасні наукові кола лише починають досліджувати дискурс КП. Одним із провідних його різновидів став публі-

цистичний дискурс, що реалізується у різних факторах: контентному, жанровому, соціально-інформативному, актуальному тощо.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Галичкіна Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и на русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : автореф. дисс. ... канд. филол. Наук : спец. 10.02.20 «Сравнительноисторическое, типологическое и сопоставительное языкознание». URL : 140 <http://31f.ru/author-abstract/485-avtoreferat-specifika-kompyuternogo-diskursana-anglijskom-i-russkom-yazykah.html>.
3. Каменева В. А. Композиционно-смысловая структура дискурса газетных сообщений как эффективное средство корректировки гендерного дисплея российской и американской лингвокультур. *Вестник ЧелГУ. Серия «Филология. Искусствоведение»*. 2009. № 10(148). Вып. 30. С. 30–31.
4. Кожемякин Е. А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования. *Научные ведомости. Серия «Гуманитарные науки»*. 2010. № 12(83). Вып. 6. С. 13–21.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в понимании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
6. Лютянська Н. І. Мас-медійний дискурс: типологічні та структурноорганізаційні особливості *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2014. Книга 2. С. 136–141.
7. Олешков М. Ю. Жанровая аттракция в дидактическом дискурсе. *Жанры речи*. 2011. Вып. 7. С. 116–126.
8. Слоян Г. Г. Коммуникативный дискурс справедливости : автореф. дисс. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия». Санкт-Петербург, 2009. 24 с.
9. Шевлякова Ю. О. Особливості дискурсу Інтернет-ЗМІ (на матеріалі англomовних онлайн-журналів для підлітків). *Науковий блог НУ «Острозька академія»*. URL : <http://naub.oa.edu.ua/2013/osoblyvosti-diskursu-internet-zmi-na-materialianhlovnyh-on-lajn-zhurnaliv-dlya-pidlitkiv/>.
10. Холод О. М. Соціальні комунікації як соціальна концепція дослідників Вашингтонського університету (США). *Психолінгвістика*. 2016. Вип 20(2). С. 99–113.
11. Bozdog E. Bias in algorithmic filtering and personalization *Ethics and Information Technology*. 2013. Vol. 15. P. 209–227.
12. Toivonen R., Kovanen L. A comparative study of social network models: Network evolution models and nodal attribute models *Social Networks*. 2009. Vol. 31. Issue 4. P. 240–254.

Dosenko A. K. PUBLICIST DISCOURSE OF COMMUNICATION PLATFORMS

The article studies the phenomenon of communication platform as one of the leading modern information and communication units. Attention is paid to the phenomenon of the platform, its definition and discourse as a separate category is studied.

The relevance of the chosen topic lies in the need to clearly define the phenomenon of the communication platform and the description of the existing discourse, especially given the cultural and communication components. The field of studying communication platforms (hereinafter referred to as communication platforms) as separate and independent units is problematic, because today this type of plane is practically not considered as a separate one.

The study describes the journalistic discourse of the communication platforms in terms of its content, genre, social and informative, relevant form of expression.

Due to the possibility of synthesizing content, communication platforms were separated into an independent category, which now needs more in-depth study.

The discourse of the unit is the need to study communication platforms from the standpoint of studying various aspects, including communication and cultural.

The communication component of the discourse of the communication platforms should be described as leading and fundamental for the development of this type of information. After all, KPs are able to conduct communication and information policies both at the official and personal levels, affecting fundamentally different aspects of coverage of socially important issues. The level can also be different: from global to local. The global level of the communication platform should be considered to be platforms that take place within one country. The local certain, due to the need to inform the public about issues in accordance with local events and phenomena is researched. Communication platforms would have taken place among the representatives of different countries we have not found. It should be assumed that at present they are not relevant.

Each of the proposed levels affects the formation of the content of the communication platforms. Such levels are able to generate the level of measurement of the media discourse of the communication platform. It's the inter-reference connections and the power of influence on the consumer audience.

Journalistic discourse of communication platforms is a multifaceted phenomenon, with many features that are still worth exploring.

The concept of the existence of computer discourse, which is characteristic of the communication platform is considered

Key words: *journalistic discourse, computer discourse, communication platforms, media discourse, media environment.*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/39>

Лановик З. Б.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

РОЗПІЗНАВАННЯ СЕБЕ В ІНШОМУ ТА ІНШОГО В СОБІ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДЕВДЮК ІВАННИ ВАСИЛІВНИ «ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БРИТАНСЬКІЙ ПРОЗІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ»)¹

Сьогодні, у час інтенсивного розвитку цивілізації в напрямі освоєння цифрових, генних і космічних технологій, виникає позірне враження, що світ стрімко змінюється, втрачає колишні підвалини, набуваючи нових. Однак у разі вдумливого осмислення явищ у дискурсі культури й мистецтва можна помітити вікову незмінність, непохитність основоположних законів буття, до яких людство вкотре повертається, як тільки суспільно-історичні обставини примушують подивитися на світ та місце людини в ньому з перспективи вічних ідей і цінностей.

«Розпізнавання себе в іншому та іншого в собі», на думку М. Гайдеггера, має найвагомішу онтологічну сутність. Це єдина можливість, у якій буття набуває справжнього сенсу, розкриваючи можливості і для існування Іншого, і для власного існування, яке в Іншому знаходить віддзеркалення. Цей постулат стосується буттєвих феноменів різних рівнів: від індивідуальної відкритості окремої особистості задля сприймання й розуміння Іншого як дзеркала власної свідомості до суспільних проявів діалогу націй, культур, епох. Найвищим оприявленням стає трансцендентальний зв'язок усього сущого, на чому неодноразово наголошували філософи із часів античності.

Ця ідея М. Гайдеггера може сприйматися як основне науково-онтологічне кредо компаративістики як сфери знання, що шукає відповіді на численні питання у площині гуманітаристики з огляду на основоположний принцип взаємодзеркалення мистецько-культурних, власне літературних явищ задля осмислення загальнолюдських універсальних законів життя. Відрадно, що ці засадничі орієнтири порівняльного літерату-

рознавства після епохи заборон та ідеологічних деформацій зрештою утвердилися в українській науці, яка пройшла час реабілітації несправедливо затаврованих радянською системою галузей, позбулася численних табу та швидкими темпами засвоїла світовий досвід, від якого була відрізана «залізною завісою».

Останні два десятиліття на зламі ХХ–ХХІ століть продемонстрували здатність українського літературознавства інтерпретувати мистецькі події та явища минулого століття із застосуванням новітніх концепцій і методологій. Водночас вони свідчать про схильність до переосмислення тих проблем, які залишалися білими плямами на карті нашої історії й культури. До таких, зокрема, належить і феномен літературного екзистенціалізму, що став предметом дослідження в монографії Івонни Девдюк «Екзистенційний дискурс в українській та британській прозі міжвоєнного періоду».

Сьогоднішня зацікавленість екзистенціалізмом як філософсько-мистецькою системою, літературним напрямом, ба навіть типом мислення не випадкова. По-перше, вона зумовлена намаганням віднайти істину на тлі численних заборон і замовчувань будь-яких проявів екзистенційності в радянську епоху, яка проголошувала сам напрям небезпечним, занепадницьким, ворожим, а твори його представників таврувала та забороняла. По-друге, сучасна інтелектуальна еліта почала помічати незаперечну схожість сьогодення з подіями початку минулого століття: подібні історичні процеси (революції, війни), стрімкий стрибок у розвитку науки (тоді в сенсі механізації, автоматизації, тепер – диджиталізації), ті ж суспільні настрої (передчуття наближення вселенської катастрофи, навіть загрози знищення людства) тощо. Хоча основною причиною все ж є одвічне

¹ Девдюк І. В. Екзистенційний дискурс в українській та британській прозі міжвоєнного періоду : монографія. Івано-Франківськ, 2020. 484 с.

прагнення людини знайти відповіді на глибинні питання сенсу людського існування та призначення, досягнути закони історії й метаісторії, долю окремого індивіда та всього людства в перспективі вічності. Зрозуміло, що в кризові епохи ці духовні пошуки підсилювалися, хоча жоден із них не дав остаточних відповідей на болючі онтологічні питання, які поступово набували рис не аксіом, а парадоксів.

Безперечно, одним із найбільш кульмінаційних у цьому сенсі є період між двома світовими війнами. У рецензованій монографії Іванна Девдюк намагається перепрочитати події цієї епохи крізь призму двох літератур – української та британської, а також проінтерпретувати твори авторів цієї доби у фокусі її домінантного настрою – екзистенційного. Обираючи такий ракурс, вона вимушено залучає численні площини (філософську, історичну, культурологічну, психологічну, релігійну тощо), які центруються навколо проблем літературознавчих. Завдяки цьому маємо справу з багатоаспектним, міжгалузевим дослідженням, у якому проаналізовані надскладні множинні явища літератури міжвоєнної епохи, стрижнем якої постає екзистенц-філософія на стадії її первинного формування.

Говорячи про екзистенційний дискурс міжвоєнних десятиліть, авторка цілком умотивовано окреслює його як явище екзистенційності, тобто як прояв домінантних ознак екзистенціалізму ще до остаточного становлення й утвердження цього напрямку у філософії та літературі. Ця думка не є новою, у цьому питанні І. Девдюк спирається на праці своїх попередників, які обґрунтували цю наукову ідею. Новизна ж запропонованої розвідки полягає в багаторівневому зіставленні творів української та британської літератур цієї складної сторінки в історії Європи.

Запропонована на розгляд української наукової спільноти монографія привертає увагу своїми позитивними рисами та дискусійними моментами. Насамперед не можна обійти увагою той факт, що вона написана у кращих традиціях української компаративістики, які усталилися в часи незалежності України, де вихідним постулатом (за Д. Наливайком) є первинність рідної національної традиції. І. Девдюк, яка не є початківцем у цій царині, завжди спиралася в дослідженнях на цей основоположний принцип, у презентованій роботі також не поступається своєю позицією та не слідує своєрідній науковій «моді», яка часто національну традицію ставить на другий план або цілком вилучає з поля зору. Українська проза міжвоєнного періоду є пер-

шорядним об'єктом дослідження, натомість британська, якій, природно, приділено не менше місця в книзі, слугує своєрідним синхронним відбитком, через посередництво якого дві літератури взаємовіддзеркалюються, розпізнаючи себе в іншому, а іншого в собі. Цей принцип зберігається в усіх структурних підрозділах.

Також привертає увагу широкомасштабність здійсненого аналізу. Хоча, як видно із заголовка, його предметом є міжвоєнна проза, яка хронологічно охоплює два десятиліття, проте насправді дослідження виходить за окреслені часові межі. Осмислюючи у другому розділі витoki феномену екзистенційності в українській і британській літературах, авторка, свідомо споконвічності онтологічних шукань, повертається до початків зародження обох літератур та простежує широкий спектр екзистенційного мислення впродовж багатовікової історії, окремо зупиняючись на домінантних постатях чи явищах. Більше того, у подальших розділах, характеризуючи вже знакові феномени зазначеної епохи, вона проєктує їх на майбутні культурні процеси другої половини ХХ століття та сучасності, чим свідомо розширює межі власного дослідження, демонструючи при цьому бездоганне володіння матеріалом, знання процесів різних літературних періодів і явищ, які значно віддалені від безпосереднього об'єкта дослідження.

Структура монографії логічна, добре продумана в тому сенсі, що дала можливість І. Девдюк не тільки охопити багато різноманітних проявів тогочасного письменства, а й певним чином їх систематизувати. Так, окремий розділ (третій) присвячений центральним філософським категоріям екзистенціалізму – часу та буттю, що аналізуються в текстовій площині на рівні хронотопу, а саме домінантного для модернізму урбаністичного та утопічного/антиутопічного часопростору, а для епохи 20–40-х рр. ХХ ст. – воєнного хронотопу. У полі зору четвертого розділу – людина в різноаспектному висвітленні екзистенціалістських шукань. У ньому літературно-художній матеріал структурується на основі серцевинних екзистенціалів самотності, любові та смерті у класичному висвітленні дихотомії Eros-Thanatos, що втягають у своє смислове поле інші екзистенціали віри, гріха, вини, спокути, болю, страждання, надії тощо. Завершує дослідження гендерний аналіз творів обох літератур в екзистенційному висвітленні.

Кожен із названих аспектів розглядається на міцному філософсько-теоретичному підґрунті

праць основоположників екзистенціалізму та увиразнюється численними прикладами з художніх творів. З-поміж найбільш цитованих українських авторів – М. Хвильовий, В. Винниченко, В. Підмогильний, Ірина Вільде, М. Ірчан, Є. Плужник, а британських – О. Гакслі, Д. Г. Лоуренс, Р. Олдінгтон, Вірджинія Вулф, С. Моем та інші, хоча контекстуально є вкраплення численних творів десятків інших авторів (про що свідчить іменний покажчик наприкінці книги). Таким чином, розвідка вражає величезним обсягом залучених і цитованих текстів (праць філософів-екзистенціалістів, художніх творів, а також критичних розвідок літературознавців, істориків, психологів, культурологів, у яких наведені оцінки аналізованих творів чи явищ). При цьому багато англійських джерел, які ще не були перекладені українською мовою, уперше введено в науковий обіг в авторському перекладі. Це, зокрема, знакові для британської літератури, проте досі не доступні для українського реципієнта художні, публіцистичні, есеїстичні й епістолярні твори Д. Г. Лоуренса та О. Гакслі, а також літературознавчі праці британських літературознавців і критиків.

Основна прикметна риса рецензованої книги – намагання авторки віднайти якнайбільше точок зближення двох досить віддалених літератур. Мусимо визнати, що це їй вдається бездоганно, позаяк обраний «спільний знаменник» – екзистенціалізм – дає можливість простежити таке зближення внаслідок спільності людського досвіду буття. Підібрані як ілюстративний матеріал художньо-літературні паралелі творів у кожному підрозділі не залишають жодних сумнівів щодо сумірності й суголосності аналізованих літератур та вкотре підтверджують приналежність української літератури до спільного європейського культурного простору. Настанова відшукати в українській літературі відповідники до всіх явищ, що спостерігаються у британській, приводить дослідницю до цікавих і подекуди несподіваних знахідок. Так, наприклад, вона чи не вперше висловлює думку про те, що «Молода муза» в українському культурно-мистецькому дискурсі відіграла ту ж знакову роль, що й англійські прерафаеліти, а естетика та поетика «хатян» була суголосною з настроями й шуканнями представників «Блумсбері».

Однак ця беззаперечно сильна риса монографії водночас є парадоксально й найслабшою її ознакою: коли основна увага звертається на спорідненість, подібність, суголосність, майже не залишається місця для різномірності, неспівмір-

ності, кричущої нетотожності, а тому до кінця не увиразнюється національна специфіка двох віддалених літератур. Пояснюємо таку позицію вченої намаганням згладжувати гострі кути, адже її дослідження справді дуже політкоректне. І Девдюк дипломатично оминає «складні» теми, лише побіжно вказуючи чи натякаючи на ті моменти, які видаються надто «слизькими» для глибокого аналізу. Прискіпливого ж читача все-таки переслідує сумнів: чи насправді ці дві літератури настільки співмірні? На перший погляд здається, що так, оскільки одвічні людські цінності, на яких акцентували екзистенціалісти, – універсальні, позанаціональні. Насправді ж вони можуть набувати зовсім різних національних проявів і конотацій. Однак простежити це можна, лише якщо вдається до ідеологічних парадигм національного буття, які для української та британської літератур зовсім різні.

Якщо говорити не алегорично й метафорично, не езоповою мовою, а відверто, мусимо визнати, що дві аналізовані літератури належать до двох діаметрально протилежних літературних систем – імперської та колоніальної. Уже сам цей факт дає багато простору для роздумів в екзистенційній площині. І важко погодитися з авторкою монографії в тому, що «загалом тогочасні соціокультурні процеси в Україні співзвучні з тими, які переживала Великобританія в передвоєнне десятиліття» (с. 99). Британська імперія перебувала в розквіті своєї величі та слави, натомість Україна була знищена й упосліджена. Тим більше не можна беззастережно погодитися з думкою, що протистояння британських письменників із вікторіанськими імперативами було схоже на протистояння українських літераторів із заангажованістю соцреалізму, оскільки британці за свої переконання не були переслідувані політично, натомість українські письменники майже всі поплавилися за свою творчість не лише свободою, а й життям. Розквіт англійського модернізму не був розстріляний у буквальному розумінні, як це сталося з українським «розстріляним відродженням» (трое з найбільш знакових постатей, згаданих у монографії, – В. Підмогильний, М. Ірчан та Є. Плужник – загинули в Соловецьких таборах, причому перших двох розстріляли в один день, третього також мали розстріляти, проте він лише декілька днів не дожив до «ювілейних розстрілів» у Сандармосі з нагоди 20-річчя жовтневого перевороту 1937 р.; М. Хвильовий був доведений каральною системою до самогубства тощо). Британська література, торкаючись теми смерті, не

могла навіть гіпотетично уявити смерті мільйонів невинних жертв унаслідок штучного голодомору. Так, імперія боляче пережила події Великої війни, однак у її літературі не було тем доценту випалених війною сіл, винищених каральною машиною нової влади цілих родин інтелігенції, втраченої останньої надії на здобуття державності. У художньому світі британської літератури з'являлися нотки абсурдності буття, проте вони не були співмірні з тим рівнем абсурду, який відтворювали українські автори, спостерігаючи процеси насильницької колективізації, масового терору, непоодиноких самогубств найкращих представників еліти.

З-поміж небагатьох розбіжностей, помічених у процесі аналізу, І. Девдюк називає таку: «тема Першої світової війни в українському культурно-мистецькому просторі не посіла настільки важливе місце, як у британському» (с. 104). Хоча більш правильно було би стверджувати, що тема Першої світової війни отримала дуже різне смислове наповнення у двох літературах: імперська захищала свої великодержавні політичні інтереси, натомість колоніальна намагалася скористатися історичною ситуацією, щоб виправити несправедливість щодо трьохсотлітнього підневільного становища великої європейської нації. Однак нації не воїнів, а сівачів. Тому й акценти у творах письменників інші. Найбільш визначальним у цьому контексті може стати цикл Марка Черемшини «Село за війни», де етапи війни відтворені так, як її сприйняло та перетривало українське селянство: від «Село потерпає» до «Село вигибає». А воєнна звитяга та військові будні найкраще висвітлені у творах письменників, які брали безпосередню участь у Першій світовій війні у складі Війська Січових стрільців. Їх ніхто не змушував іти воювати, як це відбувалося з британським «втраченим поколінням», вони були добровольцями, яких виявилось вдесятеро більше, ніж допускала у свої ряди австро-угорська армія. І це було постання чину українського війська, яке, на жаль, не здобуло сподіваної волі для себе та для нації, проте залишило для нащадків історію звитяг (Маківка, Лисоня) і такі неперехідні твори, як трилогія Р. Купчинського «Заметіль». Однак ця сторінка українського письменства, на жаль, досі не отримала належного осмислення в нашому літературознавстві.

Звичайно, щоб проводити такі паралелі, неодмінно потрібно було залучати й політичну площину, що в нашій філології досі виявляється небажаним, а у висвітленні теми екзистенціалізму

начебто й не обов'язковим компонентом. Однак у випадку з колоніальними літературами деякі універсальні постулати набувають інших тлумачень. Націю не можна вибороти, сидячи у вежі зі слонової кістки. Це розуміли українські письменники міжвоєнної доби. Не випадково В. Петров-Домонтович розпочинає статтю «Екзистенціалізм і ми» такою тезою: «За нашого часу література стала політикою. Ось теза, з якої треба починати, якщо ми хочемо говорити про літературу сьогоденного, а не вчорашнього дня. Так накреслюється принципове розходження між нами й колом тих ідей, що їх плекало 19-те століття, бо 19-те століття трималося протилежного погляду: воно не ототожнювало, а розмежовувало літературу й політику. <...> Ідея літератури, ототожненої з політикою, не є жадною абстракцією. Вона репрезентує тип ідей, властивих нашій дійсності, часу зміщених граней»². А він же говорить про той самий екзистенціалізм! Однак, на його думку, не можна до кінця збагнути французький екзистенціалізм без розуміння французьких політичних партій, що виникли на тлі епохи. Більше того, він простежує, як усі, хто називав себе екзистенціалістом або кого інші зараховували до філософії існування, і навіть ті, хто, можливо, колись декларував свою аполітичність, об'єдналися в діяльний рух опору перед загрозою німецької окупації. Цей промовистий аргумент може здаватися парадоксальним, проте це історичний факт. Письменство ніколи не стояло осторонь політики, коли йшлося про долю нації; це продемонстрували навіть великодержавні літератури, яким ніколи не треба було доводити свою окремішність чи значущість, не кажучи вже про літератури поневолених народів, які, відповідно, ставали ареною політичної боротьби й ідейного протистояння, а нерідко навіть єдиною можливою фіксацією, літописом націєтвірних епохальних подій.

«Час зміщених граней» – так влучно називає український інтелектуал епоху, свідком та учасником якої він був. Його доля також є показовою щодо сутності українського буття в цю епоху, проте, напевно, жоден британець, який жив у той же час, не зміг би збагнути таку долю. Доказом цього припущення може бути те, наскільки чужим і незрозумілим для британського суспільства залишався не-британець Джозеф Конрад, який неодноразово згадується в монографії Іванни Девдюк, проте жоден його твір не стає в центрі дослідження, оскільки відчутно «випадає» з авторської

² Петров В. Розвідки : у 3 т. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 871–872.

концепції. Отримавши британське громадянство, змінивши ім'я, навіть ставши класиком англійської літератури, він залишився Іншим (буквально – Чужим) для британського суспільства. Варто згадати хоча б, як його критикував лондонський літературний бомонд, та ж Вірджинія Вулф, за його «надмірний песимізм і трагізм», незрозумілу – слов'янську (!) – душу. Бо у своїх творах він залишався Юзефом Коженювським – нащадком давнього шляхетського роду герба Наленч (уже з XII століття відомого в усій Європі), який до кінця життя шукав втрачену батьківщину. У його творах, на відміну від раціоналістичного та переважно атеїстичного письма британців, відлунує й чужа англосакській ментальності філософія серця, що є домінуючою в українському письменстві, а також та трансцендентна ностальгія, близька до світової скорботи, що притаманна лише тим націям і в ті епохи, коли вони відчують метафізичну можливість віднайдення опертя для національного буття (коли час співпадає з можливостями). Такими ж неоднозначними залишаються твори ірландця Дж. Джайса, який, попри певне відречення від національного коріння, не поділяв, скажімо, ідейні настанови великоімперського мислення його сучасника Р. Кіплінга (хоча жоден із них не позбавлений виразно екзистенціалістського духу творчості). Це все відсилає нас до того вихідного пункту сприйняття літератури, який С. Моем охарактеризував тезою про те, що «загадок митця, як і тайн світобудови, ніколи до кінця не збагнути» (с. 260–261). Проте все-таки можна наблизитися до розуміння деяких «таємниць» письма й тексту, специфіки національної літератури чи епохи, якщо враховувати всі контексти та позатекстові чинники, які є рушійними силами процесу творчості.

Іванна Девдюк, як видно з монографії, цілком усвідомлює ці аспекти, проте частково виносить їх на маргінеси, згадує побіжно чи імпліцитно. Ми жодним чином не дорікаємо їй у тому, що вона обрала такий ракурс дослідження або накреслила саме таку панораму літературної епохи преекзистенціалізму. Ці суб'єктивні міркування мають на меті увиразнити стійке переконання в тому, що компаративні дослідження повинні рівнозначно висвітлювати схожості й розбіжності, і що саме розбіжності вияскравлюють національну специфіку літератури, а дослідження письменства в ідейно-політичній площині дає змогу створити більш чіткі моделі національних літератур з урахуванням усіх структурних частин та елементів у їхній ієрархії значень.

Проте важливо наголосити на тому, що це перша в українському дискурсі ґрунтовна праця з окресленої тематики, тож авторка була вільна вибирати будь-який кут зору та стратегію, прокладаючи магістральну лінію подальшого вивчення. Варто визнати, що з таким науковим підходом вона потрапляє в мейнстрім сучасних порівняльних студій. Іванна Девдюк сказала своє вагоме слово в літературній дискусії про український і загалом європейський модернізм, зокрема про екзистенціалізм, запрошуючи всіх небайдужих до обговорення, осмислення та продовження полеміки. Рецензована монографія цінна також тим, що накреслює величезне коло побіжно розглянутих проблем, які чекають на своє наукове висвітлення. Осмислені у книзі теми, цікаві міркування авторки, ретельний аналіз творів, їх нешаблонна інтерпретація, рецепція критичних праць вкотре ілюструють Гайдеггерівську тезу про важливість розпізнавання себе в іншому та іншого в собі (людини, нації, епохи), а тому беззаперечно вартують визнання українського компаративістичного цеху.

Мамич М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. ОСІПОВОЇ «НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ТА СВОЄРІДНІСТЬ ЇЇ ОМОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ»¹)

В останні роки вдалося подолати модель «людини раціональної», що не враховувала афективно-емоційних вимірів і багатоканальності комунікації, надмірно перебільшуючи роль мовлення як єдиного засобу міжособистісного обміну інформацією.
Ж. Лоснер

Комунікація – це процес багатоаспектний і синкретичний, а її успішність пов’язана, як відомо, з мисленнєвою діяльністю людини, її комунікативною спроможністю, комунікативною компетенцією з низкою її складників, комунікативними можливостями мови загалом – насамперед умінням кодувати й декодувати відповідні повідомлення, що можуть бути вербальними та невербальними, що мотивовано певним способом чи типом кодування інформації. Саме функційно-прагматичний підхід до вивчення мови вимагає широкого трактування поняття *засоби мовного спілкування*, що включають і вербальну, і невербальну параметризацію спілкування, і навіть вербалізацію невербальних (паравербальних) засобів мови.

Монографічне дослідження Тетяни Осіпової присвячене актуальній і новій в українському мовознавстві проблемі, що стосується становлення й розвитку теорії вітчизняної невербальної комунікації (НК) та опису шляхів її омовлення. Новизна монографічного дослідження виразно простежується, оскільки авторка пропонує виокремити ще один розділ у структурі теорії комунікативної лінгвістики. Поряд з вербальною та невербальною комунікацією цілком логічно запропоновано третій (синкретичний) напрям, номінований як *вербалізація невербаліки*. У сучасному українському просторі виразно простежується процес омовлення невербальних параметрів, що потребувало системного опису,

який і здійснила Т. Осіпова, базуючись на принципі міждисциплінарності. Мовознавиця наголошує, що невербальна комунікація – це одна з найбільш інтригуючих тем у психолінгвістичних дослідженнях. Вияв емоцій, погляд, зміна тону й ритму голосу, жести, пози, міжособистісний простір, чергування висловлювань та інше – усе це явні елементи спілкування, про роль яких сперечаються вчені й не завжди приходять до єдиної думки щодо їх важливості. Сучасні дослідження процесу комунікації поступово витісняють класичні «лінійні» моделі з характерним для них абстрагуванням етапів процесу комунікації, відокремленням її від контексту, у якому вона відбувається. Актуальними сьогодні стали твердження про інтерактивну діалогічність, прагматизм лінгвістичних дій, соціолінгвістичні коди, структурну інтерсуб’єктивність. Комунікативний процес вимагає комплексного й цілісного підходу до його інтерпретації, тобто, враховуючи те, що невербальні компоненти виконують в комунікації ту саму інструментальну функцію, що й слова, і можуть їх замінити чи можуть бути ними описані, а ці описи можуть, відповідно, метафоризуватися, породжуючи нові словесні штампи, моделі, усталені вирази тощо, що репрезентують нові смисли, породжують нові значення.

Дослідження має чітку й умотивовану структуру: складається з передмови, підготовленої доктором філологічних наук, професором Т. Космедою, вступу, п’ятих розділів, загальних висновків, резюме російською й англійською мовами та загального списку використаної літератури й джерел, покажчиків імен та термінів. Окремі положення монографії ілюструють схеми й таблиці.

У Вступі містяться всі обов’язкові складники монографічної праці, зокрема, вказано на актуальність, мету, завдання, об’єкт, предмет, методи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, структуру і особливості апробації.

У першому розділі «Дослідження проблематики невербальної комунікації в українському мовоз-

¹ Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі : монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.

навстві. Розбудова методологічних засад» розглянуто історію становлення теорії НК та специфіки її опису в українському мовознавстві. Т. Осіпова пропонує класифікацію основних етапів становлення й розвитку теорії НК та процесу вербалізації невербаліки саме в українському мовознавстві. Це дуже важливо, оскільки зазначене було до цього часу білою плямою теорії комунікативної лінгвістики в українському мовознавстві. Запропоновано дескрипцію особливостей інтерпретації НК відомими теоретиками української лінгвістики (Іван Франко, Олександр Потебня, Леонід Булаховський, Дмитро Овсянико-Куликовський, Майк Йогансен, Юрій Шевельов), виокремлено підходи до кваліфікації її статусу. Докладно описано подвійний модус комунікації та систему параметрів дослідження НК, її метамову.

Розділ другий «Класифікаційні параметри НК і процес вербалізації невербаліки. Практика лексикографування НК» присвячений докладній характеристиці основних параметрів НК, показано, як відбувається процес вербалізації невербаліки засобами різних рівнів мовної системи, лінгвокреативність українців у творенні системи власних назв з актуалізацією параметрів невербаліки, вивчено вітчизняний і зарубіжний досвід лексикографування невербаліки й запропоновано концепцію словника невербальних засобів української лінгвокультури.

Третій «Можливості відтворення НК в українському писемному мовленні, аспекти та методика опису» й четвертий «Своєрідність омовлення невербаліки в різних типах дискурсивної практики українців» розділи монографії – це частини роботи, у яких, як і варто було сподіватися, практично спроектовано теоретичні положення, розроблені авторкою, на український художній і публіцистичний дискурс.

У п'ятому розділі «Лінгвоперсонологія: невербальна компетенція мовної особистості та методика її опису» простежуємо спробу розбудувати теорію лінгвоперсонології, що виявляється в пропозиції виокремлення в структурі мовної особистості ще одного рівня – «невербальна компетенція МО», що цілком слушно, як переконливо доводить дослідниця. Нагадаємо висловлювання геніального Шарля Баллі, який наголошував, що «жести, рухи тіла, пози й особливо міміка обличчя мають такі самі виразні, чітко окреслені й загальноприйняті значення, що й інші знаки мови: безперечно, що навіть якщо припустити наявність індивідуальних форм міміки, вона, як і музика,

виражається у відповідних формах, встановлених традицією в кожній мовній групі». Власне, цю думку й розвиває Тетяна Осіпова, репрезентуючи українську лінгвокультуру.

Завершують монографію докладні висновки, що показують актуальність і новизну, теоретичне й практичне значення праці, а також покажчики імен та термінів, що суттєво полегшують користувачам монографії відповідний науковий пошук.

Дослідниця поставила перед собою чітку мету: «*обґрунтувати* необхідність виокремлення самостійного лінгвістичного напрямку *Омовлення невербальних засобів комунікації (Вербалізація невербаліки)* в межах основних структурних розділів комунікативної лінгвістики (*Вербальна комунікація і Невербальна комунікація*), репрезентувавши його теоретичні засади, історію становлення й розвитку в українському мовознавстві, та *з'ясувати* своєрідність вербалізації невербаліки в українському дискурсі» (с. 18). І цієї мети авторка досягла.

Звісно, праця містить у собі ще деякі відкриті питання, зокрема, це стосується вияву тенденцій щодо омовлення невербальних процесів, визначення, які з них найбільш активно вербалізуються і як це пов'язано з національною свідомістю українців, типами їхньої комунікативної поведінки, характером лінгвокультури. У рецензованому дослідженні про це йдеться лише частково, фрагментарно.

Монографія Т. Осіпової збагачує історію й теорію українського мовознавства, спонукає по-новому осмислити процес вербалізації невербальних мовних засобів, що характерно для сучасного мовлення. Носії кожної мови намагаються розбудувати мову новими прийомами комунікації, новаторськими способами трансформації відповідних смислів, до яких, як переконує авторка монографії, належить й омовлення невербальних засобів.

Як видається, добре було б створити словник термінів невербальної комунікації з урахуванням так званого процесу вербалізації невербаліки. Добре було б, щоб з'явився в українській лексикографії і словник, метою якого буде тлумачення української невербаліки, а також словник виразів омовлення невербаліки. Це гарна перспектива.

Монографія буде корисною не лише лінгвістам, але й психологам, етнологам, культурологам, соціологам, політологам, журналістам і всім тим, хто цікавиться специфікою української лінгвокультури.

Відомості про авторів

Андрійчук М. Т. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Арнаутов А. Ш. – магістр кафедри зарубіжної філології навчально-наукового інституту філології і журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Арнаутова А. Р. – асистент кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бідун А. В. – аспірантка кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бовкунуова О. В. – викладач кафедри іноземних мов для соціально-економічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Боронь О. В. – доктор філологічних наук, завідувач відділу шевченкознавства Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

Волкова І. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Гриненко І. В. – кандидат соціологічних наук, заступник завідувача кафедри журналістики Українського гуманітарного інституту

Грисюк В. П. – аспірант кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дмитрук А. А. – стажер навчального факультету Університету Ямагучі, Японія

Дмитрук В. А. – кандидат технічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

Досенко А. К. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики і нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка

Дроздовський Д. І. – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу світової літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

Заботнова М. В. – старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної Гвардії України

Загороднюк В. С. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій Херсонського державного університету

Ібрагімова У. А. – студентка III курсу психолого-педагогічного факультету Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Ісаєва Н. С. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іщенко Н. А. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Козак С. Б. – кандидат філологічних наук, головний філолог Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

Комова М. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»

Кузнєцова Т. В. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, декан факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Лановик З. Б. – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Ліченко А. Д. – аспірантка факультету журналістики Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука; викладачка кафедри журналістики Національного авіаційного університету

Мамич М. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Масло О. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Медведів А. Р. – кандидат філологічних наук, професор, Міннеаполіс, США

Михайлова О. Г. – кандидат філологічних наук

Можарівська І. О. – аспірант кафедри германської філології та зарубіжної літератури Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Мокрій Я. О. – старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Николок Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету

Підлужна І. А. – старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Рева І. А. – викладач кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Сабура О. І. – аспірант Могилянської школи журналістики Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Сеітяг'яєва Т. Р. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Навчально-наукового інституту філології і журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Семенець О. С. – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Спатар І. М. – викладач кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Старкова Г. В. – кандидат культурології, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Тиховська О. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Тіхоненко С. О. – аспірантка кафедри світової літератури факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Тур О. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Фенько Н. М. – доцент кафедри журналістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Харамурза Д. В. – аспірантка Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Харченко О. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Київського університету імені Бориса Грінченка

Шевченко Г. О. – викладач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Шестакова О. В. – аспірантка кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шкляєва Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету

Шпак В. І. – доктор історичних наук, професор кафедри видавничої справи Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Юксель Г. З. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Навчально-наукового Інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Яресько К. В. – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 2 2020

Частина 4

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнецова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 28,16. Ум.-друк. арк. 31,39. Зам. № 0720/182

Підписано до друку 09.06.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.